

A MAI VILÁG KÉPE

A MAI VILÁG KÉPE

SZERKESZTETTE

KORNIS GYULA, GRATZ GUSZTÁV
HEGEDŰS LORÁNT, SCHIMANEK EMIL

II. KÖTET

POLITIKAI ÉLET

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST

Encycl. Qu. 97/2.

POLITIKAI ÉLET

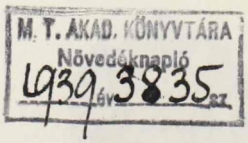
SZERKESZTETTE

GRATZ GUSZTÁV

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST

167493

27.261 — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

A MAI VILÁG KÉPE

II. KÖTETÉT ÍRTÁK

FREY ANDRÁS

GRATZ GUSZTÁV

OTTLIK GYÖRGY

OTTLIK LÁSZLÓ

A JELENKOR POLITIKAI FEJLŐDÉSE

ÍRTA

GRATZ GUSZTÁV

E KÖNYV HÁRMAS CÉLJA: áttekintést nyujtani a világháború befejezését követő közel két évtized politikai eseményeiről, tájékoztatni az események mélyebb rugóiról és útbaigazítást adni ez időszak politikai eszmemozgalmainak megértésére. Önálló gondolkozásra akar késztetni mindezekről a kérdésekről és erre meg akarja teremteni azt a szilárd alapot, amely nélkül az önálló gondolkozás komolytalan dilettantizmussá válik. Akik ezt a könyvet írták, tisztában vannak vele, hogy az ilyen természetű munka az olvasó szempontjából annyit ér, amennyi értékes gondolatot tud benne fakasztani, kifejleszteni vagy helyes útra terelni.

Nem könnyű feladat, a világ jövőjét eldöntő politikai kérdések ismertetésében helyesen elválasztani a lényegest a lényegtelentől és így a történeti fejlődés rugóit a maguk valóságában feltárni. Gyakori eset, hogy azok az eszmeáramlatok, amelyek a világpolitika szélesen hömpölygő áradatában lényegteleneknek látszanak, hirtelenül döntő jelentőségre tesznek szert és történeti fordulatokat vagy katasztrófákat idéznek elő. Lehetséges, hogy az, aki ennek a századnak elején akarta volna megrajzolni az akkori világ képét, kevés figyelemre méltatta volna egyes, akkoriban teljesen jelentéktelennek látszó szerb ellenzéki párttöredékek Boszniának Szerbiával való egyesítésére irányuló törekvéseit, pedig ezek robbantották ki 1914-ben a világháborút, amely Európa képét teljesen megváltoztatta. Viszont megtörtént ennek ellenkezője is. Alig van hónap, amelyben a napilapok „világtörténeti jelentőségű"-nek ne kiáltanának ki olyan eseményeket, amelyekre néhány hónappal később még a politikai kérdésekben járatos ember is alig tud visszaemlékezni. Sajnos, azok az exakt módszerek, amelyekkel a természettudomány dolgozik, a politikai életben nem alkalmazhatók. Az okok és okozatok közötti összefüggést és az ebből kérlelhetetlen bizonyossággal adódó törvényeket a politikában nem tudjuk kísérletileg kimutatni vagy matematikailag bebizonyítani, mint a fizikában vagy a kémiában. Ezért minden politikai

MTA AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA

fejtegetésnek szükségszerűen nyitva kell tartania a lehetőséget a legkülönbözőbb fejlődési eredmények számára. Vannak ugyan, akik éles logikával vagy istenadta intuícióval sok tekintetben előre látják a fejlődés irányát és a bekövetkezendő események folyását. Napoleon vagy Bismarck egyes nyilatkozatai gyakran megdöbbentik az embert, mert előre jósolnak meg olyan fejleményeket, amelyek csak jóval később, esetleg csak évtizedek multával következtek be. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy mindenki, aki ma a jövő fejlődés irányát öntudatosan, hasonló határozottsággal akarja megjósolni, ezzel már az államférfiúi belátás bizonyítékát adta volna. Rendszerint a politikában is az a legbölcsebb, aki tisztán látja, hogy alapjában véve mily keveset tudunk a politikai fejlődés törvényszerűségeiről és hogy ezért milyen kevéssé vagyunk képesek a jövő fejlődés irányát előre felismerni.

Különösen megnehezíti a politikai kérdésekben való tisztánlátást azoknak megszámlálhatatlan kisebb és nagyobb érdekek állandó kölcsönhatásai alakjában lejátszódó sokszoros összefonódása. Alig képzelhető el bárhol a világon olyan fejlődés, amely ne gyakorolna azonnal kisebb vagy nagyobb mértékben visszahatást a világpolitika összes tényezőire. Ez igen nehéz helyzet elé állítja a külpolitika vezetőit, annál inkább, mert azokat az egyes eseményeket, amelyeknek elhatározásaikra befolyással kell lenniök, igen gyakran nem is lehet egységesen elbírálni. Lehetnek azok bizonyos vonatkozásokban kedvezőek és ugyanakkor más vonatkozásokban kedvezőtlenek. Ami az egyik fontos külpolitikai érdek szempontjából hasznosnak látszik, az lehet ugyanannak az államnak valamely más, talán nem sokkal kevésbbé fontos érdeke szempontjából ártalmas. Gyakran nehéz az egyik érdeket megvédeni, anélkül, hogy ezzel valamely más, ugyancsak fontos érdek kárt ne szenvedjen. Két hatalomnak érdekei is lehetnek egy helyütt vagy egyik vonatkozásban azonosak, más égtájakon vagy más vonatkozásban pedig merőben ellentétesek. A földteke különböző területei és országai gyakran ugyanazon állam részéről egymástól eltérő, sőt egymással ellentétes politikai módszereket és politikai kombinációkat követelnek meg. Az ilyetén-kép szétforgácsolt, egymással összefonódott és sokszorosan összekuszált érdekek labirintusában eligazodni és azon keresztülvergődni sohasem könnyű és egyszerű. A külpolitika feladata magaslatán álló vezetőjének tudnia kell a fennálló érdekazonosságok segítségével áthidalni a fennforgó érdekellentéteket, s ez a diplomácia legszebb feladata, tudnia kell megkülönböztetést tenni a lényeges és a lényegtelen között, soha nem tévesztve

szem elől, hogy a kettő nem állandóan ugyanaz, mert ami ma lényeges, az lehet holnap lényegtelen, és viszont, tudnia kell azt valóban érvényesíteni, ami lényegesnek tetszik, anélkül, hogy teljesen feláldozná azt, ami pillanatnyilag kevésbbé lényegesnek látszik. Tudnia kell barátokat szerezni, anélkül, hogy ezt mások barátságtalanságnak éreznék maguk iránt, és végül tudnia kell gondoskodni arról, hogy mialatt az egyik politikai kombináció megvalósításán dolgozik, előkészítsen tartalékként más, a reábízott érdekek gondozására alkalmas kombinációkat is. A külpolitikai kérdéseknek rendkívül bonyodalmas volta oly színben tűnteti fel a világ politikai viszonyait, mintha azok megszámlálhatatlan serpenyőből álló mérlegrendszert alkotnának, amelyben minden egyes, még oly excentrikusnak látszó és még oly mellékesnek tetsző mérlegserpenyőnek minden megnehezedése vagy megkönnyebbedése azonnal kihatással van az összes többi száz meg száz mérlegre, úgyhogy mindig új és új erőfeszítések szükségesek az egész mérlegrendszer egyensúlyának fenntartására. Az a körülmény, hogy a külpolitika terén minden állandóan cseppfolyós állapotban van, hogy az egy adott pillanatban létező állapotokat rövid időn belül új, gyakran ellentétes alakulatok válthatják fel, megmagyarázza a szabatosság hiányát, amely a diplomáciai tárgyalásokat gyakran jellemzi, és a politikai állásfoglalások folytonos fluktuálását és gyakori kétértelműségét, amelyet azután leplezni szoktak a szövetségek, szerződések, baráti, megnemtámadási, kölcsönös segélynyujtási, választott bírósági és egyéb hasonló paktumokkal, amelyeknek skálája sohasem volt olyan gazdag, mint a világháború utáni időben.

E könyv első fejezete a békekötés óta lefolyt évek történeti eseményeit vázolja, mert ezek ismerete nélkül lehetetlen a konkrét politikai problémákban eligazodni. A második rész igyekszik a politikai viszonyok alakulására befolyást gyakorló egyes nagy politikai problémákban megnyilvánuló érdekeket és álláspontokat, valamint ezek indító okait, összeütközéseit és az ezekből támadó érdekbonyodalmakat ismertetni. Ezt a tárgykört újabban kivált Amerikában mívelik mint a „nemzetközi viszonylatok tudományát" (Science of International Relations). Akár elfogadjuk ezt az elnevezést, akár azt tartjuk, hogy az olyan ismeretkör, amelyben valóban exakt tudományos módszerek alig alkalmazhatók, nem érdemli meg a tudomány nevét: annyi bizonyosnak látszik, hogy e tárgykörben alapos ismeretekre mindenkinek szüksége van, aki politikai kérdésekhez felelősségérzettel hozzá akar szólni.

Könyvünknek harmadik része a nemzetközi élet szilárd megszervezésére irányuló kísérleteket tárgyalja, amelyek a világháború utáni éveknek

legjellemzőbb tünetei közé tartoznak, bár ezidőszerint úgy látszik, mintha megfeneklettek volna.

A külpolitika terén voltaképen a nemzeteknek a létért való küzdelme játszódik le. Amint az egyes ember igyekszik a maga társadalmi elhelyezkedését, rangját, befolyását, vagyonát és tekintélyét növelni, hogy családja tagjainak jobb és gondtalanabb életet biztosíthasson, éppen úgy minden állam is arra törekszik, hogy erejét, hatalmát, gazdagságát és tekintélyét gyarapítsa avégből, hogy polgárainak nagyobb jólétet és biztonságot szerezhessen. Míg azonban az egyes embereknek a létért való küzdelme a törvények által szigorúan meghatározott korlátok között folyik le, amely törvények a legnagyobb részletességgel határozzák meg, hogy milyen eszközöket szabad igénybevenni és milyeneket nem, s egyben biztosítják azt is, hogy senki ezeket a korlátokat büntetlenül nem lépheti túl, addig a nemzeteknek a létért való küzdelmében nincsenek olyan szabályok, amelyeknek megtartására az egyes államokat kényszeríteni lehetne.

Az emberiséget régóta foglalkoztatja az az eszme, hogy a nemzetközi jogrend nem volna-e biztosítható ugyanolyan módon, mint ahogyan az az egyes nemzeteken belül biztosítva van: bizonyos alapelveknek felállításával, amelyek érvényesítéséről azok ellen, akik ellenük vétenek, a nemzetek összesége gondoskodnék. A Népszövetség megalakítása volt az első komoly kísérlet a nemzetközi élet ilymódon való békés megszervezésére és így egy szilárd nemzetközi jogrend megteremtésére. Sajnos, ebbe a koncepcióba elejétől kezdve hibák csúsztak be. Éppen a legerősebb nemzetek hátsó gondolatokkal vettek részt a Népszövetség megalakításában és saját hegemóniájuk szolgálatába igyekeztek azt állítani. E könyv harmadik része élesen mutat reá ennek az intézménynek hibáira és hézagaira. Aki a Népszövetség működését elfogultság nélkül szemléli, az kénytelen lesz bevallani, hogy ez a kritika jogosult.

Lehetséges — és az utolsó évek fejlődése mindinkább erre látszik mutatni —, hogy a nemzetközi társadalom arra a szilárd megszervezésre, amely a Népszövetség kezdeményezőinek szeme előtt lebegett, ma még nem érett. A belső nemzeti jogfejlődésben is századokig tartott, amíg lassanként kialakult az a szilárd, belső jogrend, amelyet ma oly természetesnek tartunk. A német birodalomban pl. ez a fejlődés az európai nemzetek belső életében a Karolingok korában kezdődött és csak 1495-ben jutott befejezésre az ú. n. „Landfriedensrecht" megalkotásával. Eddig az időpontig a viszonyok a nemzetek belső életében hasonlóak voltak azokhoz, amelyek ma

nemzetközi téren mutatkoznak, amennyiben akkor egyes nagy urak éppen úgy igyekeztek vagyongyüjtéssel, barátságok és szövetségek létesítésével és igen gyakran nyilt erőszakkal a maguk tekintélyét és befolyását növelni, mint ahogyan azt ma az egyes nemzetek teszik. Csak fokról-fokra sikerült kikényszeríteni azoknak az intézményeknek megvalósítását, amelyek segítségével az erőseknek önkényét tűrő középkori viszonyokat szilárd belső jogrend váltotta fel. Ezt a fejlődést az egymással vetélkedő nagyurak leghatalmasabbjai mozdították elő leginkább, mert hiszen nekik volt érdekükben azt a fölényt, amellyel pillanatnyilag bírtak, szilárd jogrend megteremtésével minden támadás ellen megvédeni és így megörökíteni. Lehetséges, hogy a nemzetközi jogrend kialakulása is még igen hosszú időt fog igénybe venni és bizonyos, hogy ebben a fejlődésben is a nagyok és hatalmasak fogják a vezérszerepet játszani. Hiszen ma is azt látjuk, hogy éppen a leghatalmasabb nemzetek azok, amelyek a nemzetközi társadalom minél szilárdabb kiépítése mellett leginkább kardoskodnak. Az sem kétséges, hogy ezek az államok, pl. Anglia, akkor, amikor e mozgalom élére állanak, önérdeküket védik. Hiszen természetes, hogy az ilyen eszmemozgalmak terén azok játsszák az úttörők szerepét, akiknek az eszmének diadalra juttatása nem ütközik érdekeikbe. De azért mégis hiba volna a nemzetközi élet megszervezésére irányuló mozgalmat egyedül és kizárólag egyes nemzetek önérdekével megokolni. Vannak ennek az eszmének őszinte és lelkes hívei is. És utóvégre azoknak az álláspontja, akik a nemzetközi jogrend létesítésének eszményét ma elvetik és nyiltan a háborúk szükségességének álláspontjára helyezkednek, őszintébb, de azért semmivel sem törekszenek nemesebb és hasznosabb célokra, mint azok, akik — ha saját nemzeti érdekükben is — a békének a nemzetközi társadalom szilárd megszervezése útján való biztosítását tartják a nemzetközi fejlődés legfontosabb céljának.

Azt azonban valószínűleg ez utóbbiak sem fogják tagadni, hogy a Népszövetség, még ha visszanyerné is a nemzetközi életben való jelentőségét, amely az utóbbi időben nagyon lecsökkent, ezidőszerint tökéletlen intézmény, amely revizióra szorul. Ez a revizió kétfélekép történhetik: vagy a Népszövetség egyességokmányában foglalt kényszerrendszabályok szigorításával, vagy azok teljes elejtésével. Aszerint, hogy a két álláspont közül az egyik vagy a másik fog-e érvényesülni, a Népszövetség a jövőben vagy koercitív, vagy pedig konzultatív testületté való átalakulása irányában fog fejlődni és ez a fejlődés erősen ki fog hatni a nemzetközi viszonyok alakulására. Mindezeknél az okoknál fogva szükséges volt behatóan foglalkozni

a nemzetközi élet megszervezésére irányuló törekvésekkel, amelyek a világháború utáni korra kétségtelenül igen jellemzőek, és ez történik e könyvnek a Népszövetség egy kiváló ismerőjétől származó harmadik részében.

A világháború befejezése utáni korban politikai téren a legnagyobb változások egyikét azokban az új eszmeáramlatokban találjuk meg, amelyek szerint egyes államok a maguk belső berendezését és a maguk nemzeti életét új alapokra helyezték, míg más államok hevesen ellenállanak ez új eszmék befogadásának. Ezeket az eszmeáramlatokat úgy, amint azok egyfelől a demokratikus, és másfelől a diktatórikus szervezettel bíró országokban a háború óta kialakultak, ismerteti e könyv negyedik részében egy, e téren széleskörű, alapos ismeretekkel bíró, mélyen gondolkodó és éles ítélőképességű tudósunk.

Gyakran látjuk, hogy azok, akik politikai meggyőződésüket a mult évszázad utolsó évtizedeiben alakították ki, nehezen tudnak megbarátkozni azokkal az új diktatórikus rendszerekkel, amelyeknek dogmái sokban hasonlítanak annak az abszolutizmusnak elveihez, amelytől való megszabadulást akkoriban úgyszólván mindenki a legújabb kor legnagyobb áldásának tekintette. Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban ezt ma sem értik meg. De ötven évvel ezelőtt, sőt még jóval később nálunk is alig tartotta valaki elképzelhetőnek, hogy jöhessen idő, amikor a népek hajlandóságot érezhetnének nehezen és nagy áldozatokkal kivívott szabadságuknak önként való feláldozására. Az a nemzedék, amely ilyen eszmemenetekben nőtt fel, nehezen tudja elfogadni, amit az új diktatúrák hirdetnek, hogy az emberek nagy tömege számára nem fontos, van-e politikai szabadságuk vagy nincsen, és arra sem hajlandó, hogy bizonyos lenézéssel kezelje azokat, akik azt vallják, hogy a politikának tulajdonképeni célja mégis csak az általános jólét, szabadság és béke biztosítása.

Kétségtelen azonban, hogy egyes országokban a mai nemzedék vagy annak nagy része a politikai szabadságnak csak árnyoldalait látja. A politikai felfogások terén elfordult a régi istenektől és új bálványoknak hódol.

A két felfogás összeütközéséről a politikusok mint „világfelfogásbeli" harcokról beszélnek. Ez az elnevezés első pillanatra kissé nagyigényűnek látszik. Világfelfogáson eddig inkább azokat a felfogásokat értettük, amelyek az embernek a mindenséghez, az Istenhez, az örökkévalósághoz való viszonyát illetőleg alakultak ki az egyes emberben vagy az emberiség egyes csoportjaiban. Az állami ügyek vitelére vonatkozó nézeteltéréseknek világfelfogássá való minősítése jellemzi a politikusok észjárását, akik szere-

tik a maguk apró kis játékait olyanoknak tekinteni, mintha azoknak világrengető jelentőségük volna. De bizonyos, hogy az említett két politikai alapfelfogás közötti különbségnek ma sokkal nagyobb jelentősége van annál, mint amely a pártokat a multban elválasztotta egymástól. Maga az ember fogalma az, amely másként jelentkezik az egyik és másként a másik rendszer híveinél. A régi ideológiában élő politikus szemében az ember cél, a másik rendszer híveinél inkább csak eszköz. Az egyik szerint a politika feladata az emberek lehető legnagyobb számának a lehető legnagyobb jólétet biztosítani. A másik szerint a cél az egyes nemzetek vagy államok nagysága, amelyre még az egyes emberek nagy része érdekeinek feláldozásával is állandóan törekedni kell.

Igaz ugyan, hogy egyes államokban a viszonyok a háború után — kivált a választójognak igen széles és nem kellően érett tömegekre való kiterjesztése következtében — úgy alakultak, hogy az állami rend teljes felborulásától lehetett tartani. Vannak olyanok — azok körében is, akiknek politikai gondolkozása a multban Deák Ferenc és Eötvös József báró tanításaiban gyökerezik és akik a polgári szabadság megóvását nem tartják annyira másodrendű érdeknek, mint a diktatúrák — akik hajlandók elfogadni, hogy valamely diktatórikus rendszer ott, ahol anarchikus viszonyok kitörése fenyeget, hasznosnak is bizonyulhat, feltéve, hogy az valóban csakis valamely tarthatatlan helyzet megoldásának és nem a nemzeti élet állandó alapjának van szánva. Hogy azonban a mai korban egy, az intelligencia megfelelő fokán álló országban egy nemzet jólétét állandóan fel lehetne építeni az egyének politikai véleményét és szabadságát elfojtó rendszerre, az nehezen képzelhető el. Ha ennek a jólétnek egyébként minden eleme megvolna, még mindég hiányoznék belőle, mint utolsó alkatelem, a lehetőség arra, hogy az ember nyiltan kifejezhesse nézeteit még akkor is, ha azok a hatalmon lévők véleményétől eltérnek, anélkül, hogy tartania kellene attól, hogy elveszik megélhetése lehetőségét, megfosztják állásától, bebörtönzik, deportálják vagy internálják. Hiszen lehetséges, hogy a politikai szabadság nem mindenütt teremtett ideális állapotokat és nem bizonyult az állami berendezések tökéletessége garanciájának. De talán garancia volt egyes olyan eltévelygések ellen, amilyenek a multban, más rendszerekben, sűrűn előfordultak és oly gyakran kergettek egyes nemzeteket előbb végtelen szenvedésekbe és azután véres forradalmakba.

A leghelyesebb politikai felfogásról való vélemények mindég eltérőek voltak és eltérőek lesznek a különböző országokban, sőt még egy és ugyan-

azon országon belül is. Az emberi szellemet seholsem lehet maradandóan azonos egyenruhába szorítani. Eltérő eszmények és érdekek természetesen a politikában is különböző következtetésekre vezetnek, amelyek azután különböző politikai rendszerekben érvényesülnek. Ezeknek megismerése fontos mindazok számára, akik ezekről a kérdésekről gondolkodnak — és ki nem gondolkoznék róluk a mai korban, amikor a propaganda minden eszközével állandó harc folyik az egyes emberek lelkéért. A propagandának egyetlen ellenszere van — a tudás. Ez a könyv meg akarja adni az olvasónak az önálló politikai gondolkozásnak legfontosabb alapelemeit azoknak az ismereteknek alakjában, amelyek nélkül az ember úgy bolyong a politikai eszmék terén, mint az a hajós, aki térkép nélkül cirkál a végtelen tengeren.

A mai világ képe a politikai élet terén zavaros, tele van ellenmondásokkal és alig tekinthető át. Nehéz ezen a téren megkülönböztetni a maradandót a mulandótól, elválasztani az állandó elemeket az örökké változóktól, felismerni az alapirányt az ideiglenes elhajlások és kilengések közepett. Ha kivételes politikai éleslátással megáldott ember írta volna ezt a könyvet, még ő sem lett volna képes mindezekben a vonatkozásokban csupa olyan eredményre jutni, amelyet a későbbi események nem cáfolnak meg. A politikai fejlődésnek külön logikája van, amelynek rejtelmeibe az emberi elme alig tud behatolni. Kérdéses, hogy valamikor is képesek leszünk-e törvényeinek megállapítására. Még ahol eléggé világosan gondoljuk megállapíthatónak, hogy mi az, ami politikailag helyes vagy észszerű volna, nem tudhatjuk sohasem bizonyosan azt, hogy az emberek nem fognak-e homlokegyenest ellenkező, helytelen és észszerűtlen irányban haladni. Szolgáljon ez mentségül azokért az elkerülhetetlen tökéletlenségekért, amelyeket a jövő fejlődés ebben a könyvben esetleg fel fog deríteni. A könyv szerzőinek a világpolitikát a könyv lezárásakor — 1939. március végén — fennállt állapotában kellett ismertetniök és ez közelebbi vagy távolabbi jövőben gyökeresen megváltozhatik. A könyv elérte célját, ha tágítja az olvasó gondolkozását a politikai élet problémáinak megismeréséhez szükséges kérdéseknek alapjairól és ha ezzel hozzájárul az egyes ember politikai gondolkozásának helyes irányban való önálló továbbfejlesztéséhez. Ennek a feladatnak pedig a könyv — úgy reméljük — meg fog felelni.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KOR TÖRTÉNETE

ÍRTA

GRATZ GUSZTÁV

BEVEZETÉS.

1. EURÓPA A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT ÉS UTÁN.

Az 1914 és 1918 között lefolyt világháború az európai nemzetek egymáshoz való viszonyában új helyzetet teremtett.

A világháború előtti években az európai nagyhatalmak két táborra oszoltak. Az egyik tábornak magva volt az Ausztria-Magyarország és Németország között 1879-ben létesült szövetség, amely Olaszországnak csatlakozásával 1882-ben Hármasszövetséggé alakult. A másik tábor a francia-orosz szövetségből keletkezett, amely 1891-ben jött létre, és amelyhez később nem ugyan szövetség, de antant alakjában Nagy-Britannia is csatlakozott, miután 1904-ben a Franciaországgal szemben gyarmati kérdésekben és 1907-ben az Oroszországgal szemben ázsiai kérdésekben fennállt érdekellentéteit szerződések útján kiegyenlítette. A hatalmaknak ez a két, nagyjában egyenlően erősnek látszó csoportja egyensúlyállapotot teremtett Európában és ezt csak kevéssé látszott megzavarni Olaszország magatartása, amely ingadozóvá vált, amikor az olaszok 1902-ben Franciaországtól szabad kezet kaptak Tripolisz meghódítására, aminek fejében Németországnak Franciaország ellen irányuló támadása esetére semlegességre kötelezték magukat. A két csoportnak egymáshoz való viszonyából és vetélykedéséből támadt ellentétek töltik meg a világháborút közvetlenül megelőző kornak történetét. Franciaországot a Németországgal folytatott 1870—71. évi szerencsétlen háborúért és Elszász-Lotaringia elvesztéséért való revans gondolata, valamint a gazdaságilag és katonailag mind hatalmasabbá vált Németország esetleges támadásától való félelem hatotta át. Anglia a német tengeri haderő állandó megerősítésétől féltette a maga tengeri uralmát. Oroszország pedig, amely hatalmi szférájának a Balkánfélsziget irányában való kiterjesztésére törekedett, itt Ausztria-Magyarországot találta útjában és úgy látta, hogy számára az út Konstantinápoly felé csak Bécsen keresztül, sőt a Németország és Ausztria-Magyarország

között fennállt szoros viszonynál fogva tulajdonképen csak Berlinen keresztül válik járhatóvá. Az európai nagyhatalmak mindegyik csoportja inkább közös védelemre, mint közös támadásra alakult, végül azonban mégis háborúba keveredtek, ami az ilyen nagyhatalmi blokkok keletkezésének gyakori következménye. A háború kitörését talán a fennálló ellentéteknél is jobban fokozta a hatalmaknak egymástól való félelme.

Ennek a helyzetnek a világháború véget vetett. Ebben a háborúban az Olaszország kiválása folytán meggyengült középhatalmak — Németország és Ausztria-Magyarország — maradtak alul, és az Olaszországgal meggyarapodott antantnak sikerült az Északamerikai Egyesült Államok segítségével olyan győzelmet elérnie, amely azt egy időre Európa korlátlan urává tette. Ausztria-Magyarország megsemmisült. Németországot egy reáerőszakolt békeszerződés lefegyverezte. Hadsereget nem tarthatott, flottáját megsemmisítették, virágzó gyarmatait elvették. Oroszországot a bolsevista forradalom tette az európai politikában akcióképtelenné. Az Északamerikai Egyesült Államok ismét visszavonultak az európai politikába való beavatkozástól. Megmaradt mint európai nagyhatalom Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország. Ez a három hatalom a békeszerződésekben a maga európai hegemóniáját alapozta meg. A közösen kivívott előnyökben elsősorban Franciaország és Nagy-Britannia osztozkodtak. Olaszország határai is kitágultak ugyan a szárazföldön is, a Földközi-tengeren is, de az olasz népben az az érzés maradt vissza, hogy vele mostohagyermek módjára bántak. Nem kapta meg mindazt, amire igényt támaszthatni vélt.

A kis államok száma megszaporodott. Csehszlovákiát a volt osztrák-magyar monarchiából hasították ki, a megkisebbített Ausztriával és a megcsonkított Magyarországgal egyetemben. A lengyel nemzet, amely másfél század óta három nagyhatalom között volt feldarabolva, új életre támadt és az új Lengyelország magában foglalta az összes lengyellakta területeket, amelyek azelőtt részben Ausztria-Magyarországhoz, részben Németországhoz, részben Oroszországhoz tartoztak, — a Németbirodalomhoz tartozott területeket úgy, hogy egy Lengyelországnak odaítélt hosszú területsáv — a lengyel korridor — elválasztotta Kelet-Poroszországot a Birodalom többi részétől. Ugyancsak a régi Oroszországból alakultak az új balti államok: Finnország, Lettország, Esztország és Litvánia. A Balkán-félszigeten megerősödött Románia, Jugoszlávia és Görögország, míg a hármasszövetséghez csatlakozott Törökország és Bulgária meggyengültek. A kevéssel a háború előtt keletkezett Albánia megmaradt független országnak. Belgium

visszanyerte a háború folyamán egyidőre elveszett függetlenségét. A semlegességüket megőrzött államok nemzetközi viszonylataiban nem következett be lényeges változás. Spanyolország, Hollandia, Svájc és a három skandináv állam tovább is igyekeztek kivonni magukat a hatalmak érdekösszeütközéséből.

A tengerentúli államok helyzete sem maradt érintetlen. Nagy-Britannia tengerentúli dominiumai — Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland — a brit birodalmon belül fokozott súlyra és nagyobb önállóságra tettek szert. Az Indiát lakó népeknek engedményeket kellett tenni, Egyiptom nagyobb függetlenséget nyert. A Németországtól elvett gyarmatok közigazgatásának vezetését — népszövetségi megbízás (mandátum) alapján — legnagyobb részben Nagy-Britannia és Franciaország vette át, és ez a két hatalom ezzel kikerekítette a maga tengerentúli birtokait. A Törökországtól elszakított Szíria a franciáké lett, Mezopotámiában Anglia vetette meg lábát. A Távol-Keleten megerősödött Japán, amelyet terjeszkedésre csábított jelentékeny népfölöslege, továbbá az a belső anarchia is, amelyet egy 1912 óta tartó forradalom Kínában előidézett. Az amerikai kontinenst a világháború kevésbbé érintette, de az Egyesült Államok a háborúban meggazdagodtak. Adós államból egy csapással hitelező államma lettek.

2. AZ 1919 ÓTA BEKÖVETKEZETT NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS FŐSZAKASZAI.

Az európai nemzetközi fejlődésben a világháború utáni korban döntő szerepet játszott a legyőzött hatalmaknak, kivált Németországnak törekvése a békeszerződések terhes intézkedéseinek lerázására és a győztes nagyhatalmaknak — kivált Franciaországnak — állandó védekezése e törekvésekkel szemben. Az összes európai hatalmak többé-kevésbbé az ilyenformán kialakult ellentétek körül csoportosultak aszerint, hogy mennyiben elégítették ki vagy szorították háttérbe a békeszerződések, és hogy melyik oldalon vélték a maguk érdekeit — többnyire hatalmi érdekeket — eredményesebben előmozdíthatóknak. Az e téren lejátszódott fejlődésben három időszakot lehet megkülönböztetni.

Az első időszak a békeszerződések könyörtelen alkalmazásának jegyében folyt le. A legyőzött hatalmak lefegyverzésének szigorú végrehajtása, túlzott pénzbeli igényeknek jóvátétel címén való erőltetése és a békeszerződések szankcióinak merev alkalmazása egyes területek katonai meg-

szállása alakjában adják meg ennek a korszaknak a maga jellegét. Csúcspontját a Ruhr-vidéknek katonai megszállásával érte el és azután az 1925 októberében létrejött locarnói szerződéssel nyert befejezést.

A második időszak a győztes és a legyőzött hatalmaknak nemzetközi együttműködése jegyében indult meg. Ezen az úton folytatódtak Németországnak a teljes egyenjogúság elnyerésére irányuló törekvései. Csúcspontjai voltak az úgynevezett Kellogg-paktum (1928 augusztusában), Briand francia miniszterelnöknek páneurópai tervei és a Németországgal támasztott jóvátételi igényeknek a lausanne-i konferencián (1932 júliusában) történt végleges elejtése. A nemzetközi együttműködésnek e korszaka véget ért, amikor az európai államoknak a békeszerződésben előírt lefegyverzésére irányuló tárgyalások eredménytelenek maradtak és Németország ennek következtében 1933 októberében kivált a Népszövetségből.

A harmadik korszakot az államok egyoldalú elhatározásai jellemzik. Németország egyoldalú intézkedésekkel széjjeltépi a békeszerződést és a Rajna-vidék katonai megszállásával a locarnói szerződést is, majd pedig, nem törődve a békeszerződésben foglalt tilalommal, Ausztriát is beolvasztja a német birodalomba, ide csatolja Csehszlovákia németeklakta területeit, és végül a megmaradt Csehországnak azt a részét is, amely azelőtt Ausztriához tartozott. Japán a Népszövetség akaratával szembehelyezkedve, rákényszeríti uralmát előbb Mandzsúriára, majd Kínának mongol tartományaira és végül is hadseregével megszállja a kínai birodalom legnagyobb részét. Olaszország ugyancsak a Népszövetség hozzájárulása nélkül megalkotja a maga afrikai birodalmát. Ezeknek az akcióknak mindegyike gyarapította a három állam tekintélyét, súlyát és erejét, úgyhogy e könyv lezárásának időpontjában — 1939. április — az ő akaratuk szabja meg az európai politikai fejlődés irányát. A háború utáni európai eseményeknek ezt a szakát azért a német-olasz túlsúly kialakulása és érvényesülése korának is nevezhetjük.

I. A BÉKESZERZŐDÉSEK MEREV ALKALMAZÁSÁNAK KORA.

1. A FRANCIA-NÉMET VISZONY.

A versaillesi szerződés, amelynek alapján Németország békét kötött és amely 1920. június 10-én lépett életbe, állandó nyomás alá helyezte a Németbirodalmat. Elszakította tőle Elszász-Lotaringiát, Pózen tartományt,

Nyugat-Poroszországnak lengyel korridorrá átváltozott egyik részét és még néhány kisebb területet. Megállapította, hogy Németország legfeljebb 100.000 főnyi hadsereget tarthat és meghatározta e hadsereg által használható fegyverek és lőszerek mennyiségét és minőségét is. Kötelezte továbbá Németországot azoknak a károknak jóvátételére, amelyeket az antanthoz tartozó népek a háborúban elszenvedtek. Maga a szerződés nem határozta meg a Németország által fizetendő jóvátétel összegét, az antanthatalmak miniszterelnökeinek 1921 elején megtartott párizsi értekezlete azonban kimondta, hogy ezen a címen Németországnak 226 milliárd aranymárkát kell fizetnie, — azaz összes nemzeti vagyonának több mint kétharmadát. Arra az esetre, ha Németország a rárótt fizetéseket nem teljesítené, a szerződés az antanthatalmaknak bizonyos szankciók alkalmazására adott jogot. Lehetőséget nyitott arra, hogy ebben az esetben a Rajna balpartjának a szerződésben 15 évre elrendelt katonai megszállása meghosszabbítható, illetve, ha közben egyes területek kiürítettek volna, megújítható legyen, sőt más német területek is katonai megszállás alá kerülhessenek. Alapgondolata az volt, hogy Németországra elviselhetetlen terheket kell rakni, ha pedig Németország ezeket — éppen elviselhetetlenségüknél fogva — nem képes teljesíteni, büntető szankciók alá kell vonni. Ez úton vélte az antant, kivált Franciaország, elérhetni célját, hogy Németország állandóan függésben maradjon tőle.

Franciaország politikáját ebben az időben egy, a jobboldali és középpártokból álló többség (bloc national) irányította, amelyben Poincaré volt köztársasági elnöknek volt a legnagyobb befolyása. Ennek a többségnek szellemében a francia kormányok könyörtelenül alkalmazták a békeszerződés intézkedéseit Németországgal szemben. A német kormány, amely a középpártokra támaszkodott a jobboldali pártokkal és a kommunistákkal szemben, kénytelen volt az antant kívánságait tőle telhetően teljesíteni. 1921 márciusában elrendelte a német hadsereg teljes lefegyverzését, sőt a katonai alakulatok (Selbstschutzverbände) feloszlatását is. De jóvátételi tartozásának 226 milliárdban való megállapítását nem fogadhatta el akkor sem, amikor az antant március 15-én több fontos város (Düsseldorf, Duisburg stb.) megszállásával akarta erre reászorítani. Április végén azután az antant jóvátétel címén Németországgal szemben támasztott igényét 132 millió aranymárkára szállította le és egyelőre — 1921-re — három milliárd aranymárkának megfizetését követelte Németországtól. A német kormányt rövid, hatnapos ultimátummal szólították fel e követelés elfogadására és

azzal fenyegették meg, hogy a követelés elutasítása esetében az antant meg fogja szállni a Ruhr-vidéket, a német ipari termelés központját. A német Wirth—Rathenau-kormány kénytelen volt ezt az ultimátumot elfogadni és megkezdte az első milliárdnak megfizetését. Azzal a „teljesítési politikával" (Erfüllungspolitik), amelyre elhatározta magát, egyfelől tanúságot akart tenni Németországnak a békeszerződés teljesítésére irányuló jószándékáról, másfelől be akarta bizonyíttatni a tények által, hogy a Németországgal szemben támasztott igények merőben teljesíthetetlenek. A német gazdasági élet teljes leromlása és Németország képtelensége a reárótt terhek elviselésére csakhamar nyilvánvalóvá vált. A dollár értéke, amely a háború előtt 4½ márka volt és amely 1919 januárjában még mindig csak 8½ márkát tett ki, 1920 júniusában 40, 1921 áprilisában 60, augusztusban 84, szeptemberben 105, októberben 156 és novemberben 270 márkára emelkedett. A márka tehát eredeti értékének 1·5%-ára süllyedt. Ennek a fejlődésnek láttára az antanthatalmak 1922 januárjában Cannes-ban értekezletre ültek össze. Kénytelenek voltak Németországnak fizetési haladékot engedni, de egyben új adók kivetését követelték a német kormánytól, és ez ennek a kívánságnak eleget is tett. Az antanthatalmak kormányainak ez az engedékenyebb magatartása azonban a francia kamara többsége előtt nem találkozott helyesléssel. A kormányt, amelynek élén akkoriban Briand állt, megbuktatták. Helyette Poincaré maga alakított kormányt, és ez mereven szembehelyezkedett minden engedékenységgel. Ennek hatása alatt a márka tovább zuhant.

Júliusban Németország kénytelen volt kétévi moratóriumot kérni. Az augusztusban megtartott londoni konferencián Anglia és Olaszország hajlandók voltak e német kívánság teljesítésére, de Poincaré hevesen ellenezte. Szerinte az antantnak halasztások megadása helyett „produktív zálogok" megszerzésére kellene törekednie, azaz birtokba kell vennie egyes német állami szénbányákat, erdőségeket stb., hogy Németország jóvátételi tartozása ezeknek jövedelméből törlesztődjék. Ez a merev álláspont újból siettette Németország anyagi leromlását. Egy dollárért júliusban 493, augusztus végén 1200 és november közepén több mint 8000 márkát fizettek. Poincaré azonban mégsem tágított és 1923. január 10-én megkezdte a Ruhr-vidék katonai megszállását, amelyben az antanthatalmak közül Franciaországon kívül csak Belgium vett részt.

A megszállással Franciaország nem érte el célját. Németország a passzív ellenállás álláspontjára helyezkedett és ezt semmiféle, a megszálló csa-

patok által elrendelt kényszerrendszabály nem tudta megtörni. A német Cuno-kormány megtiltotta a tisztviselőknek és vasutasoknak, hogy a megszálló hatalom részére bárminő szolgálatot teljesítsenek. A nagy iparvállalatok vezetői vagy eltávoztak a Ruhr-vidékről vagy szigorú pénzbüntetésekkel sem voltak rávehetők a munkaprocesszus rendes vezetésére. A munkások sztrájkba léptek, amíg csak az éhség nem kényszerítette őket arra, hogy munkát vállaljanak. A megszálló csapatok parancsnoka 180.000 embert kiutasított, a tisztviselők nagy részét elmozdíttatta, a vasutakat franciákkal vétette üzembe. Véres zavargások napirenden voltak. De azok a szénszállítások, amelyeknek értékéből Franciaország ki akarta magát elégíteni, kevesebb értéket adtak, mint amit Franciaország a megszállás előtt kapott Németországtól.

A passzív ellenállást a német kormány támogatta, de az ehhez szükséges pénzösszegeket csakis a bankjegyek szertelen szaporításával tudta előteremteni. Ennek folytán a dollár kurzusa 1923 augusztusában már 40.000 márkára emelkedett, és ettől kezdve a márka értéke jóformán óráról-órára süllyedt, míg végül is szinte elképzelhetetlen összeget, 4·2 billió márkát kellett egy dollárért fizetni. Amit a háború előtt egy márkával lehetett megvenni, azért most egybillió márkát követeltek. Ez a helyzet arra kényszerítette a német Stresemann-kormányt, hogy szeptember 23-án beszüntesse a passzív ellenállást. Októberben azután a járadékmárka bevezetésével újra rendezték a német valutát. De az infláció idejében vagyonok mentek tönkre és kivált a régebben jómódú és intelligens német középosztály teljesen elvesztette megtakarított pénzét. Nem volt több veszíteni valója.

Most végül Poincarénak is be kellett látnia a Németországgal szemben támasztott igények teljesíthetetlenségét. Az ő hozzájárulásával a jóvátételi bizottság 1923. november 30-án angol indítványra szakértő bizottságot küldött ki annak tanulmányozására, hogy mily összeg megfizetésére lehet Németországot észszerűen kötelezni. Ez a bizottság Dawes amerikai tábornok elnöklete alatt 1924. január 14-én ült össze és jelentését (Dawes-terv) április 9-én tette meg. Nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy Németország jóvátételi tartozása végösszegben minő összegre rúgjon, hanem csak azt vizsgálta, hogy minő évi fizetést képes teljesíteni. Ezt az összeget 2·5 milliárd márkában állapította meg. Ezen az alapon augusztus 30-án Londonban az antant és Németország között megegyezés jött létre, és ez a jóvátételi kérdést egy időre nyugvópontra hozta.

A német kormány előzőleg igyekezett a jóvátételi kérdésektől függetlenül is megegyezésre jutni Franciaországgal. 1923. május 2-án, a Ruhr-vidék megszállása alatt, kijelentette készségét egy olyan „rajnai paktum" megkötésére, amely Franciaországnak a kölcsönösség alapján minden biztosítékot megadna, amelyet saját biztonsága érdekében szükségesnek vél. Poincaré ezt az ajánlatot még csak megfontolás tárgyává sem tette és május 6-án egyenesen sértő alakban utasította vissza. Ugyanennek az évnek november 23-án Poincaré a francia kamarában kijelentette, hogy Franciaország a Rajna balpartját mindaddig meg akarja tartani, amíg Németország összes jóvátételi kötelezettségeinek meg nem felelt. Az 1924. esztendő folyamán azonban az a politika, amelyet Poincaré képviselt, összeomlott. Az az akció, amelyet a Rajna-vidéken egy szeparatista mozgalom megindítása és a Rajna-vidéknek Németországtól való elválasztása érdekében megindított, kilátástalannak bizonyult. A Ruhr-vidék megszállása nem váltotta be a francia részről hozzá fűzött reményeket. A jóvátételi kérdést a Dawes-terv alapján létesült megállapodások kivonták a politikai szempontból irányítható akciók sorából, s ez a francia politikát egyes fontos fegyverektől fosztotta meg akkor, amikor mindinkább kiderült, hogy az eddig rendelkezésére állt összes fegyverek sem voltak eléggé hatékonyak ennek a célnak elérésére. Ezekhez a körülményekhez járult Poincaré bukása, aki az 1924 májusában megejtett francia képviselőválasztásokon kisebbségben maradt és helyét egy Herriot vezetése alatt álló baloldali kormánynak volt kénytelen átengedni.

Befolyást gyakoroltak az ilyformán kialakult helyzetre azok a tárgyalások is, amelyek 1924. őszén a genfi Népszövetségen belül folytak. A francia-német ellentétnek egyik oka Franciaországnak az az aggodalma volt, hogy Németország, amelynek akkor 20 millióval több lakója volt, támadást intézhetne ellene, amiért is Franciaországnak életérdeke az, hogy Németország ne nyerje vissza akcióképességét. Csakis ez lehetett Poincaré politikájának alapgondolata, amint hogy francia részről a németekkel való viszonyt illető kérdésekben elejétől kezdve Franciaország „biztonságának" (sécurité) hangoztatása játszotta a legfőbb szerepet. A Népszövetség híveit természetesen foglalkoztatta az a gondolat, hogy azt a biztonságot, amelyet Franciaország a német szomszédja ellen irányuló, egész Európában csak nyugtalanságot keltő politikájával hajszol, nem lehet-e megteremteni részére más úton, nemzetközi megegyezés útján is. Több erre irányuló javaslat volt ebben az időben komoly megfontolás tárgya. Ezek közül a megvalósuláshoz leg-

közelebb került az ú. n. genfi protokollum, amely angol kezdeményezésre jött létre és amelyet a Népszövetség közgyűlése 1924. október 2-án magáévá tett. Ez a protokollum (v. ö. III. rész, II. a) fejezet) megbélyegez minden támadó háborút, részletes választott bírósági eljárást ír elő nemzetközi viszályok esetére és az összes államokat a Népszövetségi paktumnál hatékonyabban és szigorúbban kötelezi arra, hogy a támadó hatalom ellen gazdasági és katonai szankciókat alkalmazzanak. A terv végül is meghiúsult, részben tárgyi nehézségek miatt (pl. a támadó fél meghatározásának nehézsége), részben azért, mert Angliában a munkáspárti MacDonald miniszterelnök, aki a genfi protokollumnak egyik kezdeményezője volt, 1924 novemberében kisebbségben maradt, utódja pedig, a konzervatív Baldwin, nem akart Anglia nevében olyan kötelezettségeket vállalni, amelyek az angol népet ennek megkérdezése nélkül katonai akcióra kötelezték. De azok a gondolatok, amelyek a genfi okmányban kifejezést nyertek, élénk visszhangot keltettek az akkoriban többségre került francia baloldali pártokban is, amelyek Poincaré nacionalista politikájával amúgy sem voltak megelégedve és azt eredménytelennek és hiábavalónak tartották: hiszen ezek a genfi gondolatok reményt keltettek arra, hogy Franciaország azzal a német támadással szemben, amelytől annyira félt, más eszközökkel is védekezhetik, mint a békeszerződések rideg alkalmazásával, olyan eszközökkel, amelyek talán eredményesebbek, de mindenesetre rokonszenvesebbek Poincaré módszereinél. Ezek a körülmények szintén befolyást gyakoroltak a Franciaország és Németország közötti atmoszférára és némileg meg is javították azt.

1925. február 9-én a német kormány emlékirattal fordult az antanthatalmakhoz. Ennek eszmemenete a genfi protokollumba kapcsolódott be. Azt a kérdést veti fel, hogy ha nem is sikerül egy, a világ összes államait felölelő konvenciót alkotni, amilyent a genfi protokollum tervezett, nem volna-e lehetséges legalább egy szűkebb körre szorítkozó paktumot létesíteni, amely a későbbi általánosabb rendezést mintegy előkészítené és annak idején abba beolvasztható volna. Németország a maga részéről kijelentette, hogy szívesen hozzájárulna olyan paktumhoz, amelyben a Rajna mentén érdekelt hatalmak — mindenekelőtt Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország — kötelezettséget vállalnának az Egyesült Államokkal, mint kezessel (Treuhänder, Trustee) szemben, hogy egymással háborút viselni nem fognak. Németország hozzájárulna oly megállapodáshoz is, amely a Rajna mentén a jelenlegi területi állapotot garantálná, pl. abban az alak-

ban, hogy a Rajna mentén érdekelt hatalmak kölcsönösen kötelezneék magukat a jelenlegi területi állapot tiszteletbentartására, valamint arra, hogy minden ennek ellentmondó cselekedetet együttes ügyüknek és saját ügyüknek fognak tekinteni. Végül Németország hajlandó volna a Rajna-vidéknek a békeszerződés által elrendelt demilitarizálását is garantálni. Mindezek a kötelezettségek választottbírósági szerződésekkel volnának kiegészítendők és alátámasztandók.

Ezúttal a német kezdeményezés sikeresebb volt, mint két évvel ezelőtt. A Herriot-kormány már február 20-án jóindulatúan nyugtázta a neki február 19-én átadott német emlékiratot és június 16-án, amikor a francia külügyminiszteri tárca vezetése ismét Briand kezében volt, elfogadta a javasolt paktum gondolatát annak hangsúlyozásával, hogy az csak akkor képzelhető el, ha Németország belép a Népszövetségbe. Hozzátette a francia kormány, hogy a javasolt paktum nem módosíthatja a békeszerződéseket és nem foglalhatja magában sem a szerződések revízióját, sem a békeszerződés alkalmazására vonatkozó intézkedések módosítását, nem befolyásolhatja továbbá a rajnai terület katonai megszállására vonatkozó intézkedéseket sem. Július 20-án a német kormány, amelynek külügyminisztere Stresemann volt, kijelentette, hogy az általa javasolt paktum nem jelenti a fennálló szerződések megváltoztatását, bár magától értetendőnek tartja, hogy ez nem zárja ki a jövőben azt a lehetőséget, hogy megkötött szerződések békés megállapodások útján, alkalmas időben, a megváltozott viszonyokhoz hozzáidomíttassanak. Ami a katonai megszállás kérdését illeti, Németország a paktum megkötését nem teszi függővé a fennálló intézkedések megváltoztatásától, mindazáltal azt tartja, hogy a biztonsági paktum létrejötte olyan lényeges újítás volna, amely nem maradhat visszahatás nélkül a megszállás kérdésére. A francia kormány augusztus 24-én válaszol, kijelentvén, hogy nincsen szándékában magát a Népszövetségi Egyességokmány bármely intézkedése alól kivonni, a megszállásra vonatkózó jogairól azonban minden békés szándéka mellett sem mondhat le. Békés szándékait a francia kormány azzal is tanusította, hogy a Dawes-terv elfogadásával kapcsolatban tett ígérete értelmében 1924. szeptember másodikán megkezdte és 1925. augusztusáig befejezte a Ruhr-vidéknek, valamint Düsseldorf és Duisburg városának kiürítését.

Ilyen előzmények után jött létre 1925. október 16-án a locarnói paktum, amely kimondja, hogy Németország és Franciaország, valamint Németország és Belgium kötelezettséget vállalnak arra, hogy sem egymást megtámadni,

sem egymás területére betörni nem fognak és hogy semmiesetre sem fognak egymás között a háború eszközéhez nyúlni. E tekintetben a szerződés csak három kivételt állapít meg. Az egyik akkor áll elő, ha valamely szerződő állam jogos önvédelméről van szó. Jogos önvédelemnek minősíti a szerződés az egyes német területek katonai megszállására vonatkozó békeszerződésbeli intézkedések flagráns megsértésével szemben való ellenállást is. A másik két kivétel olyan esetekre vonatkozik, amikor a Népszövetség valamely támadásnak minősített háború ellen akcióba lép. A vitás kérdések elintézésére a locarnói szerződés részben bírói utat, részben egyeztető eljárást ír elő. A szerződés megkötésével egyidejűleg a szerződő felek kezességet vállaltak az egyfelől Németország, másfelől Franciaország és Belgium között a versaillesi szerződésben megállapított határok sértetlenségéért és ezt a nyilatkozatot az összes szerződő felek garanciája alá helyezték, tehát Angliáé és Olaszországé alá is.

A locarnói paktum egyelőre nyugvópontra vitte a francia-német ellentétet. Mondották, hogy a világháború nem a versaillesi, hanem a locarnói szerződéssel ért véget. Franciaország megkapta benne keleti határainak azt a nemzetközi garanciáját, amelyre a békeszerződés megkötésének időpontjában eredménytelenül törekedett, sőt megkapta ezt a garanciát Németországtól is, amennyiben ez Locarnóban önként is kötelezőnek ismerte el a ráerőszakolt versaillesi szerződésnek az új francia-német határra vonatkozó intézkedéseit, tehát Elszász-Lotaringiának Franciaországhoz való visszacsatolását is. Németország viszont biztonságot nyert arra, hogy a versaillesi szerződésnek egyes őt megkötő és fenyegető intézkedései nem fognak — úgy, amint ez a Ruhr-vidék megszállása alkalmával történt — továbbra is ürügyül szolgálni politikai célok előmozdítására. A bilincseket a rajnai szerződés nem vette le Németországról, de azok kezelését és esetleges megszorítását nem Németország elsősorban érdekelt ellenfelére, Franciaországra, hanem egy elfogulatlanabb nemzetközi fórumra bízta. Németország így nyugodtabban gondolhatott jövőjére és ebben a helyzetben most már komoly célként tűzhette maga elé egyfelől a megszállt területeknek — a Rajna balpartjának — idegen csapatoktól való felszabadítását és másfelől a jóvátételi kérdésnek valamely elfogadható alapon való végleges, békés rendezését. Egyben pedig a locarnói szerződés megteremtette az európai hatalmak nemzetközi együttműködésének lehetőségét is.

Egyébként a háborút követő első öt évnek mérlege nem kedvező Franciaországra nézve. Célját, hogy Németországot állandó függésben tartsa és

megakadályozza újból való feltámadását és megerősödését, nem érte el. Sőt a francia politika éppen e cél szempontjából egyenesen végzetesnek bizonyult. Németország anyagi leromlása, amely különösen a Ruhr-vidék megszállása folytán előállt infláció korában mutatkozott a maga ijesztő valójában, tönkretette a német középosztálynak jólétét és megsemmisítette a német polgárságot. Kevesen maradtak olyanok, akiknek még volt veszíteni valójuk és akik már ezért is a társadalmi és állami rend állandóságában látták volna az üdvöt. A német nép és kivált a fiatalság, alkalmasakká váltak forradalmi eszmék és ideálok befogadására. Egész tömege keletkezett a képzett, művelt fiatal embereknek, akik nem tudván elhelyezkedni, alkalmas anyagul szolgáltak arra, hogy valamely vezető egyéniség őket megszervezze, foglalkoztassa, új célokat tűzzön ki nekik. Az a nagy lendület, amely a német népet később a fajvédelem és a nacionalizmus karjába kergette, talán nem jöhetett volna létre, ha Franciaország más politikát folytat Németországgal szemben, ha nem igyekszik azt anyagilag tönkretenni és ha a Ruhr-vidék megszállásával nem kergeti az infláció-okozta pusztulásba. Végeredményben ez a politika nem Franciaország biztonságának fokozására vezetett, de ennek az ellenkezőjére.

2. A HATALMAK.

A békeszerződések merev alkalmazásának kora és a német-francia ellentétnek ebből fakadt kiélesedése az összes hatalmak politikájára befolyást gyakorolt.

Anglia állandóan szembehelyezkedett egyes túlzott francia törekvésekkel. Már a békeszerződések előkészítésénél is más volt magatartása, mint a francia politikusoké. Franciaország szerette volna a Rajna balpartján fekvő területeket Németországtól elválasztani és külön államot alkotni belőlük. Ezt Lloyd George angol miniszterelnök az Egyesült Államok segítségével meghiúsította. Ugyanez ismétlődött meg később, amikor Franciaország a Saar-területet szerette volna Franciaországba bekebelezni. Ismét Anglia és Amerika magatartása kényszerítette Franciaországot arra, hogy ennek a területnek 15 évre szóló megszállásával elégedjék meg. Felső-Sziléziát Franciaország Lengyelországhoz akarta csatolni és csak Lloyd George vitte keresztül, hogy ennek a területnek lakói népszavazással döntsék el hovátartozásukat. Amikor ez a népszavazás német többséget ered-

ményezett és a terület megosztására került sor, Anglia — ismét Franciaországgal szemben — amellett szállt síkra, hogy Felső-Szilézia ipari vidékének egy része német fennhatóság alatt maradjon. Azokban a tárgyalásokban, amelyek Németország jóvátételi tartozásának megállapítására folytak, úgy Lloyd George kormánya, mint az utána következett konzervatív kormányok és az 1924 januárjában kormányra került munkáspárti MacDonald-kormány igyekeztek Franciaországra mérséklően hatni. A Ruhr-vidék megszállását Anglia állandóan ellenezte és elítélte a Franciaország részéről a Rajna-vidéken szított szeparatista mozgalmat is, viszont már 1922-ben amellett foglalt állást, hogy Németország felvétessék a Népszövetségbe és fizetésének teljesítésére moratóriumot kapjon. Anglia szeretett volna Szovjetoroszországgal egyességre lépni, de ezt Franciaország megakadályozta. A török-görög háborúban az angol és a francia politika szintén külön utakon haladt, mert Anglia a görögöket, Franciaország a törököket támogatta. Az angol közvélemény, kivált a Ruhr-vidék megszállása idejében, amelyet jogtalannak tartott, rokonszenvet mutatott a németek iránt. A látszat az volt, hogy Anglia és Franciaország útjai mindinkább széjjelválnak egymástól.

Franciaországban aggodalommal nézték a dolgoknak ilyen irányú fejlődését. Szemére vetették Angliának, hogy politikájával önző célokat követ. Utaltak arra, hogy Anglia a német hadiflotta megsemmisítésével teljes biztonságot nyert az iránt, hogy Németország a britt tengeri hatalmat többé nem fogja veszélyeztetni, de Franciaország helyzete más, mert neki ahhoz, hogy biztonságban érezze magát a nálánál népesebb és katonai szellemtől erősebben áthatott Németországgal szemben, még egyéb biztosítékokra is szüksége van. Itt-ott figyelmeztették Angliát arra, hogyha neki Franciaország biztonsága annyira közömbös, miért ment akkor bele a világháborúba?

Amikor azonban Franciaországban a Herriot-kormány szakított Poincaré merev politikájával, ismét helyreállt az együttműködés az angol és a francia kormány között és kivált Austen Chamberlain, aki 1924. novemberétől kezdve mint a konzervatív Baldwin-kormány külügyminisztere működött, újból életre keltette a két ország közötti benső viszonyt.

Olaszország magatartására ebben az időszakban a békeszerződésekben elért vívmányokkal való elégedetlenség gyakorolt erős befolyást. Olaszország az 1915. áprilisában létrejött londoni titkos szerződésben nyert ígéretek alapján indult az antant oldalán háborúba. Ez ígéretek közül a legfontosabb, Olaszország határainak a Brennerig való kiterjesztése, megvaló-

sult, a többinek teljesítése azonban végtelen nehézségekbe ütközött, mert az Olaszországnak odaígért területek legnagyobb részére Szerbia is igényt jelentett be. Ehhez járult, hogy a háború befejezésével kialakult új állapotok folytán Olaszország és Szerbia egyaránt magának követelte Fiume városának birtokát, amelyről a londoni szerződés nem intézkedett. Végül Olaszország részt szeretett volna kapni a német gyarmatok felosztásából is, amelyekről a Népszövetség mandátumok alakjában rendelkezett és Ázsiában is érdekszférát kívánt. Az olasz-szerb ellentét elintézése annál nehezebb volt, mert Wilson a szerbek álláspontját támogatta és a londoni szerződés érvényét egyáltalában nem akarta elismerni. Végtelen tanácskozások indultak meg az olasz és a szerb álláspont összeegyeztetésére, amelyek kivált a fiumei kérdés körül élesedtek ki. Fiumét 1919. novemberében D'Annunzio olasz költő vezetése alatt olasz szabadcsapatok szállták meg, akik ott dacoltak Wilson és a nagyhatalmak akaratával. 1920 nyarán az olasz Giolitti-kormánynak és külügyminiszterének, Sforza grófnak, sikerült Franciaországot és Angliát reábírni arra, hogy nyomást gyakoroljanak Szerbiára egy Olaszország számára elfogadható megegyezés érdekében. Ez a megegyezés 1920. november 12-én Rapalloban létre is jött, benne azonban Olaszországnak sok fontos, a londoni szerződés alapján támasztott igényéről le kellett mondania. Míg a londoni szerződés szerint Dalmáciának körülbelül felét kellett volna megkapnia, most meg kellett elégednie Zara városával. Nem kapta meg továbbá azokat a szigeteket sem, amelyek az eredetileg Olaszországnak szánt dalmát terület mentén feküsznek, sem az ugyancsak neki odaígért Lesina- és Curzola-szigeteket. Nem kapta meg — a londoni szerződéssel ellentétben — Valonát, az Albánia feletti protektorátust és a Szerbiának odaítélt terület semlegesítését. Fiume sem lett egyelőre olasz birtok, mert a rapallói szerződés szabadállamnak nyilvánította. D'Annunzio ugyan nem akart tágítani, de december végén olasz csapatok kényszerítették a város elhagyására. A fiumei kérdés azután 1924. januárjában nyert végleges rendezést. Az ekkor létrejött római szerződésben, amelyet Olaszország nevében Mussolini miniszterelnök, Jugoszlávia részéről Pasics miniszterelnök és Nincsics külügyminiszter kötöttek meg, Jugoszlávia hozzájárult Fiuménak Olaszországba való bekebelezéséhez. Olaszország reménye azonban, hogy a német gyarmatokból valami őreá is fog jutni, később sem teljesült.

Olaszország ezek után úgy érezte, hogy a békekonferencián mostoha gyermekként kezelték. A nagy zsákmányból csak morzsák jutottak neki és

még azt sem kapta meg, aminek reményében háborúba indult. Az olasz népen mély levertség vett erőt. Úgy érezte magát az elért sikerek mellett is, mintha a legyőzött népekhez tartozott volna. Mélyreható politikai, társadalmi, sőt mondhatni erkölcsi válság rázta meg az egész országot és az olasz politika vezetői minden bizalmat elveszítettek. Ezt a lelki állapotot először a baloldali elemek, a szocialisták és kommunisták igyekeztek a maguk javára kihasználni, amikor egyéni akciókkal megkezdték egyes ipartelepek megszállását. A Giolitti-kormány képtelen volt a társadalmi rendet megőrizni. Az az engedékenység pedig, amelyet Giolitti utóda a miniszterelnöki székben, Bonomi reformszocialista, a munkásosztállyal szemben tanusított, nem csökkentette, hanem fokozta a társadalmi felfordulás veszélyét. A gyógyulás folyamata végül is magából a nemzetből indult ki, amely annak vezetésére egy rendkívüli tehetségekkel megáldott férfiút, Mussolinit tudta magából kitermelni. Mussolini az általa már 1919. márciusában megalakított szabad szervezetekkel, amelyeknek a fascio di combattimento nevet adta, ellenállt a szélső baloldali elemek terrorjának. A két tábor között lefolyt összeütközésekben, amelyekkel szemben a kormány olyan magatartást tanusított, amely közel állt a teljes passzivitáshoz, hovatovább Mussolini fasisztái bizonyultak erősebbeknek. Végre Mussolini elérkezettnek látta az időt, hogy maga vegye kézbe a hatalmat. 1922 októberében Nápolyban kongresszust tartott a maga fasiszta híveivel, akikkel azután október 22-én Róma ellen vonult (Marcia su Roma). A kormány, amelynek élén akkor a gyenge Facta állt, ostromállapot elrendelését tervezte, de III. Viktor Emánuel király nem járult hozzá e javaslathoz, elbocsátotta a Facta-kormányt és Mussolinit bízta meg a kormány vezetésével. Mussolini eleinte az összes pártokra támaszkodott, amelyek hajlandók voltak őt az államhatalom megerősítése érdekében támogatni. 1923 decemberében új választási törvényt fogadtatott el, amely biztosította ugyan a fasiszta párt többségét, de nem szüntette meg azért a kisebb pártokat. Amikor azonban az ellenzék, amelyhez a szocialistákon és kommunistákon kívül a klerikális néppárt (Popolari) és egyes liberális és demokrata frakciók is tartoztak, passzivitásba lépett és azt Mussolini békítő kísérleteivel szemben is fenntartotta, a fasiszta párt 1925-ben megkezdte azt a politikát, amely az ellenzék teljes elnyomására vezetett.

Az Olaszországban lejátszódó belső forradalom megbénította külpolitikai tevékenységét. A német-francia konfliktusban Olaszország rendszerint támogatta az angol politika által elfoglalt mérsékelt álláspontot, de eléggé

háttérben maradt. Ezzel a politikával Mussolini sem szakított, bár az említett római szerződéssel már megkezdte Olaszország önálló külpolitikáját.

Oroszország, amelyet egy terjedelmében és véres kegyetlenségében példa nélkül álló forradalom rázott meg, ebben az időszakban teljesen kikapcsolódott az európai politikára való befolyásból, hacsak ilyennek nem tekintjük állandó törekvéseit a világ proletár elemeinek forradalmasítására. Ezek a törekvések kivált 1917 és 1920 között öltöttek komoly alakot, amikor a Lenin vezetése alatt állt bolsevista párt „szovjet"-jei (tanácsai) abból a felfogásból kiindulva, hogy az orosz forradalom nem állandósulhat, ha annak a kommunizmus alapján felépült rendszere nem tud egész Európában elterjedni, minden igyekezetüket arra fordították, hogy különösen Közép-Európában forradalmat szítsanak, ami nekik Magyarországon és Bajorországban átmenetileg sikerült is. Szovjetoroszország maga 1920-ig a „vörös" és „fehér" hadseregek közt párját ritkító kegyetlenséggel folytatott véres polgárháborúk színhelye volt, s ebben végül az ellenforradalmi hadseregek Anglia, Franciaország és Japán támogatásának ellenére is alul maradtak. Párhuzamosan ennek a polgárháborúnak utolsó stádiumával Szovjetoroszország 1920-ban háborúba keveredett Lengyelországgal is. A lengyel hadsereg Pilsudski vezetése alatt behatolt Ukrániába és Petljura ukrán hetman támogatásával elfoglalta annak fővárosát, Kiewet, mire az oroszok ellentámadásba léptek és Budjennyi vezérlete alatt a Visztuláig szorították vissza a lengyeleket, augusztus 13—16-án azonban Pilsudski és Weygand francia tábornok Varsó mellett döntő vereséget mért rájuk. A rigai béke 1921. március 18-án azután véget vetett ennek a háborúnak. Ugyancsak békét kötött Szovjetoroszország Finnországgal, Lettországgal, Észtországgal és Litvániával is, ahol előbb szintén igyekezett gyökeret verni.

1920 után Szovjetoroszország politikája némileg módosul. Igyekszik magának kaput nyitni a nyugati államok felé az ezekkel való normális diplomáciai összeköttetés felvételével, ami természetesen mindannyiszor maga után vonta Oroszországnak hivatalos elismerését is. 1921-ben Szovjetoroszország baráti szerződésre lép az akkoriban Kemal pasa vezetése alatt újjászervezett Törökországgal. 1922-ben megköti Rathenau német külügyminiszterrel a rapallói szerződést, amelynek nyomán élénk kereskedelmi forgalom fejlődik ki a két ország között. A német mérnökök és szakemberek egész raja megy át Oroszországba, hogy annak iparosodását előmozdítsa. 1924-ben Anglia, Olaszország és Franciaország, 1925-ben Japán ismeri el a Szovjetköztársaságot és veszi fel vele a rendes diplomáciai összeköttetést. Mindez

kétségtelenül sikere volt az orosz külpolitikának, de céljához, a világ forradalmasításához, nem vitte közelebb és e politika egyik irányítója, Zinovjev, kénytelen volt bevallani, hogy „a közeli forradalom konjunktúrája elmult". Az orosz kormány színleg távol tartotta magát a forradalom terjesztésére irányuló törekvésektől és hivatalosan nem vett azokban részt, sőt ahányszor felelősségre akarták értük vonni, megtagadta az azokkal való közösséget, arra hivatkozván, hogy ezeket a törekvéseket nem ő, hanem a kommunista pártnak 1919-ben alapított és Moszkvában székelő nemzetközi szervezete, az ú. n. Komintern irányította. Arról azonban hallgatott, hogy a Kominternnek a szovjetpolitika irányítói is tagjai, mégpedig döntő befolyással bíró tagjai voltak.

A forradalom és a polgárháború Oroszországot gazdaságilag teljesen leromlott állapotban hagyta hátra, annyira, hogy ebben a természet által minden jóval gazdagon ellátott országban, amely a világháború előtt nagy gabonafeleslegekkel rendelkezett, 1921-ben rettenetes éhinség támadt. Több mint 5 millió emberre becsülik azok számát, akik Oroszországban ebben az évben éhhalált haltak és hasonló éhinségek később is többször megismétlődtek. Az általános nyomor itt-ott ellenforradalmi fellobbanásokra vezetett, amelyeket azonban az uralkodó kommunista párt és annak vezetői könyörtelenül elnyomtak. Lenin kénytelen volt a rettentő gazdasági válság enyhítésére némileg meglazítani a gazdasági életnek rideg kommunista elméleti elgondolások szerint megkezdett berendezését. 1921 elején új gazdasági politikát (NEP) hirdetett: bizonyos szűk határok között nagyobb mozgási szabadságot adott a parasztságnak és a kereskedelemnek, de az általános nyomornak nem tudott véget vetni. Mikor Lenin 1924. január 21-én meghalt, Oroszország belső helyzete és különösen gazdasági viszonyai változatlanul kétségbeejtőknek látszottak.

Lengyelország politikájára befolyást gyakorolt földrajzi helyzete, amely ezt a 30 millió lelket számláló országot két tőle súlyos ellentétek által elválasztott és ezért nem feltétlenül barátságos indulatú nagyhatalom, Oroszország és Németország közé ékelte be, valamint az a körülmény, hogy a világháborút követő években sem Lengyelország maga, sem pedig szomszédai nem tekintették határait véglegeseknek. Lengyelország a világháborúban az egymással szembenállt táborok mindenikével tartott fenn összeköttetést. A nemzeti demokraták már a háború előtt is Németországban látták a lengyel nép egységesítésének főakadályát. Ezt az egységet egy Oroszországon belül megalakuló, de külön autonómiával bíró lengyel tar-

tomány megalakításával vélték legkönnyebben elérhetőnek és ebbe természetesen be akarták vonni azokat a területeket is, amelyek a háború előtt Ausztriához és Németországhoz tartoztak. A baloldali elemek, kivált a szocialisták, ezzel szemben a lengyeleknek Oroszországból való teljes kiválása mellett foglaltak állást és a középhatalmakat támogatták. Az első irányzatnak vezetője Dmovski volt, aki Párizsban megalkotta az antant által a lengyel nép képviselőjeként elismert lengyel nemzeti bizottságot, a másik irányzatot Pilsudski képviselte, aki a maga lengyel légiójával Oroszország ellen vonult hadba. Az orosz cárizmus bukása után azonban Pilsudski és hívei is, új lehetőségeket látva, meginogtak németbarát állásfoglalásukban. Erre Pilsudskit Magdeburgban internálták, lengyel légiójának parancsnoka, Haller tábornok pedig egyik brigádjával 1918-ban az oroszokhoz pártolt át, majd Franciaországba került, ahol megszervezte az antant mellett küzdő lengyel hadsereget. A háború befejezése után Pilsudski Varsóban termett és ott 1918. november 11-én átvette a kormányzást, mire a lengyelek megszállták Posent és Nyugat-Poroszországnak ama területeit, amelyekre igényt tartottak. Meg akarták tartani Felső-Sziléziát is, itt azonban a Korfanty vezetése alatt álló lengyel szabadcsapatok erős német ellenállásba ütköztek. Angol nyomásra Felső-Sziléziában népszavazást rendeltek el, amely német többséget eredményezett. Korfanty azonban a maga szabadcsapataival újból kísérletet tett Felső-Szilézia megszállására és ennek hatása alatt a Népszövetség megosztotta ezt a területet Lengyelország és Németország között úgy, hogy legértékesebb részének, a sziléziai iparvidéknek négyötöde lengyel uralom alá került. Éppen így megosztotta az antant a régi Osztrák-Sziléziának Teschen körül elterülő keleti részét is, amelyre a csehek és a lengyelek egyaránt támasztottak igényt. A régi Galicia keleti részében lakó ukránok egyideig ellenálltak Lengyelországba való beolvasztásuknak, de az antant 1923. március 15-én elismerte Lengyelországnak e területek feletti szuverénitását. Hogy Lengyelország kivezető utat kapjon a tengerhez, odaítéltek neki Nyugat-Poroszországnak területéből is egy, a tengerig terjedő földsávot (lengyel korridor), annak ellenére, hogy ez kettévágta a német birodalom területét és így elszakította Kelet-Poroszországot a birodalom egyéb részeitől. Ugyancsak elszakították Németországtól Danzig városát és kikötőjét is, amely a Népszövetség útján ellenőrzött nemzetközi igazgatás alá került. Pilsudski kísérlete, hogy Lengyelország határait az orosz Ukrániára is kiterjessze, sikertelen maradt és a rigai békében, 1921-ben a lengyelek véglegesnek ismerték el az Oroszország-

gal szemben már 1919. március 18-án megállapított határt. Szerencsésebben operált Lengyelország Litvániával szemben. A Népszövetség 1920-ban a vilnai kerületet Litvániának akarta odaítélni és október 7-én Suvalkiban ilyenértelmű ideiglenes szerződést is iratott alá a lengyelekkel. Két nappal később azonban Zeligowski ezredes Pilsudski megbízásából lengyel csapatokkal megszállta Vilnát, amely azóta lengyel birtok maradt. Litvánia kijelentette ugyan, hogy magát Lengyelországgal hadiállapotban lévőnek tartja, megszakította vele nemcsak a diplomáciai, hanem még a gazdasági és postai érintkezést is, de a megtörtént tényeken nem tudott változtatni: 1923. március 15-én a Népszövetség is elismerte a lengyeleknek Vilna fölötti szuverénitását.

Lengyelország megalakulása után támaszt keresett úgy az orosz részről, mint a német részről előállható támadás ellen. Az Oroszország ellen való védekezés céljából 1921. március 3-án Romániával köt szövetséget, amelyben a két ország valamelyikük keleti határának megtámadása esetében közös védelemre kötelezi magát. Viszont, főleg valamely Németország részéről kiinduló esetleges támadás elhárítására, illetve kivédésére szolgál az 1921. február 19-én létrejött francia-lengyel szövetség. Franciaország azonban az oroszok ellen is segítséget nyujtott Lengyelországnak, és a francia katonáknak részük volt abban, hogy a lengyelek képesek voltak 1921 nyarán az orosz hadsereget Varsó előtt feltartóztatni. A lengyel-német viszony állandóan feszült volt. A németek tűrhetetlennek tartották úgy területüknek a lengyel korridorral való kettészakítását, mint Felső-Szilézia és Danzig elvesztését. Gazdasági bojkottot kezdtek Lengyelország ellen, megakadályozva minden kereskedelmi forgalmat a két ország között és 1925-ben vámháborúra került a sor közöttük. A locarnói szerződés megkötésével kapcsolatban német részről kifejezetten is hangoztatták, hogy Németország hajlandó ugyan a maga nyugati határait garantálni, de keleti határaiért ilyen garanciát nem nyujthat. Lengyelországnak Litvániával való viszonyát a vilnai kérdés állandóan megzavarta. De Csehszlovákiával való viszonya is hűvös és kevéssé barátságos maradt, ami a tescheni konfliktus következménye volt. Így a lengyelek politikai helyzete a világháborúra következő első öt esztendőben nem volt éppen gondtalan. Ellenségei itt-ott arról beszéltek, hogy Lengyelországot csak „szezonállam"-nak kell tekinteni, amely csakhamar ismét el fog tűnni Európa térképéről. A következmények azonban azt mutatták, hogy ez a felfogás nem volt helyes.

3. KÖZÉP-EURÓPA.

Az a merev politika, amelyet Franciaország a locarnói szerződés megkötéséig Németországgal szemben folytatott, utánzásra talált Közép-Európában is, a volt osztrák-magyar birodalom területén. A győztes hatalmak oldalán álló országok — Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia — a francia politikából merítették legalább is szellemét annak a politikának, amelyet a legyőzött országokkal — Magyarországgal és Ausztriával — szemben folytattak. Az ő politikájukat is a békeszerződések merev alkalmazására irányuló törekvés vezette, az ő céljuk is a legyőzött országok föltámadásának és megerősödésének megakadályozása volt és ők is szövetségi hálózatot építettek ki a legyőzöttek állandó sakkbantartására. Még politikai érvelésük is sok tekintetben hasonlít ahhoz, amelyet a franciák a németekkel szemben alkalmaztak.

Hogy Ausztria és Magyarország szó nélkül bele fognak nyugodni abba az alárendelt állapotba, amelybe a békeszerződések folytán jutottak, az nem volt várható. *Ausztria* a világháborút követő hónapokban a Németbirodalommal való egyesülésben látta azt az utat, amelyen népe ismét egy nagyhatalom alkotórészévé válhatik. Az osztrák nemzetgyűlés 1918. november 12-én és 1919. március 12-én Német-Ausztriát a német köztársaság alkotórészének nyilvánította és 1919. február 21-én a weimari német nemzetgyűlés is jóváhagyta Ausztriának Németországhoz való csatlakozását (Anschluss), sőt az ugyanennek az évnek augusztus 11-én elfogadott német birodalmi alkotmány szabályozta azt a jogi helyzetet is, amely Ausztria csatlakozása folytán a Németbirodalomban előállt volna. Az antant azonban megakadályozta a két állam egyesítését. Úgy a versaillesi, mint a st.-germaini szerződés kimondta, hogy Ausztriának független államnak kell maradnia, és ezt az állapotot a Népszövetség tanácsának hozzájárulása nélkül nem lehet megváltoztatni. Semmi kétség nem állhatott fenn az iránt, hogy a Népszövetség ezt a hozzájárulást belátható időn belül nem fogja megadni. Németországot az antant kötelezte arra, hogy alkotmányának idevágó intézkedését hatályon kívül helyezze (1919. szeptember 22-i jegyzőkönyv, jóváhagyva a német nemzetgyűléstől), az 1929. október 10-én megalkotott új osztrák alkotmányból pedig szintén kimaradt annak kimondása, hogy Ausztria a Németbirodalom alkotórésze. Ausztriának a Németbirodalomhoz való csatlakozása azonban mint probléma tovább

is fennmaradt és úgy német, mint osztrák részről állandó céltudatos agitáció tárgya volt.

Magyarország magatartása szintén nem hagyott fenn kételyeket abban az irányban, hogy a trianoni szerződéssel megteremtett területi állapotot nem tartja véglegesnek. Ennek a szerződésnek revíziója kormányprogramm volt, amelyet a magyar közvélemény egyhangúan támogatott.

A győztes államokhoz csatlakozott középeurópai országok szempontjából úgy Ausztria, mint Magyarország magatartása aggodalmakat keltett. Ausztriának Németországhoz való csatlakozása Csehszlovákiának bekerítésére vezetett volna, de Jugoszláviára sem lehetett közömbös, Magyarországnak a szerződés revíziójára irányuló törekvései pedig e két államon kívül még Romániát is fenyegették. Ezért e három államban — de kivált Prágában — fölmerült egy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia közt létesítendő szövetség gondolata. Az ilyen szövetségnek a háborúban szerzett zsákmány biztosítására való megalkotása mindig közelfekvő lehetőség volt és Benes csehszlovák külügyminiszter ebben az irányban már 1919 decemberében tárgyalásokat folytatott Trumbics jugoszláv külügyminiszterrel, majd pedig 1920 januárjában Vajda román miniszterelnökkel. Amde úgy Románia, mint Jugoszlávia sokáig habozó magatartást foglaltak el. Erre 1920 nyarán olyan hírek terjedtek el, hogy Franciaország Magyarországot akarja megtenni középeurópai politikája főpillérének — ami talán nem volt egészen légből kapott állítás — és hogy ezért a franciák megígérték Magyarországnak, hogy lényegesen jobb határokat fognak kapni azoknál, amelyek a békefeltételek megállapításánál tervbe voltak véve —, ami egyáltalában nem volt igaz. A valószínűség amellett szól, hogy ezeket a túlzott híreket csehszlovák részről bocsátották forgalomba, ezzel akarván nyomást gyakorolni Jugoszláviára és Romániára a Magyarország ellen irányuló szövetség létesítése érdekében. A híreknek ezt a forrását önkéntelenül elárulta Renner kancellár, amikor 1920. augusztus 21-én — néhány nappal Benes csehszlovák külügyminiszternek egy Bécsben tett látogatása után — az osztrák nemzetgyűlés külügyi bizottságában elmondta, hogy biztos tudomása szerint Franciaország és Magyarország között olyan egyesség jött létre, amely Pozsonyt, Kassát, Temesvárt és Burgenlandnak egy sávját visszaadja Magyarországnak, aminek fejében Magyarország 75.000 katonát fog állítani Szovjetoroszország ellen. Ez a hír teljesen alaptalan volt. A következtében támadt nyugtalanságot azonban Benes csehszlovák külügyminiszter Belgrádban és Bukarestben gyorsan kihasználta

tervei érdekében. Augusztus elején Bécsből továbbutazott Belgrádba és Bukarestbe és ott megtette azokat a lépéseket, amelyek a három államnak *kisantant* néven ismert szövetségére vezettek.

Egyelőre csak Belgrádban ért el teljes sikert. 1920. augusztus 14-én Csehszlovákia és Jugoszlávia szerződést kötöttek, amelyben kimondták, hogy egy Magyarország részéről egyikük ellen irányuló nem provokált támadás esetére a másik állam köteles lesz a megtámadott félnek segítségére sietni. Románia egyelőre nem ment ilyen messze és csak egy hírlapi közlemény jelentette ki, hogy Benes bukaresti látogatása alkalmával a Magyarországgal való viszonyt érintő kérdésekben teljes egyetértés állapíttatott meg.

Magyar részről kísérlet történt az országot fenyegető bekerítés elhárítására olyan megállapodás útján, amely megnyitotta volna az utat a Magyarország és szomszédai közötti ellentétek enyhítésére és idővel talán bizonyos politikai együttműködést is tett volna lehetővé közöttük. Kivált Csehszlovákiában mutatkozott erre némi elvi hajlandóság. Teleki Pál gróf magyar miniszterelnök és külügyminisztere 1921. március 14-én Bruckban találkoztak Benes csehszlovák külügyminiszterrel és megbeszéléseik nem voltak teljesen eredménytelenek. Nem látszott ugyanis lehetetlennek bizonyos olyan egyességek létrejötte, amely visszajuttatta volna Magyarországhoz azokat a kizárólag magyarlakta és Magyarországgal határos területeket, amelyeket a békeszerződés Csehszlovákiának juttatott, olyan engedmények fejében, amelyeket Magyarország a saját területén lakó tótoknak az ő kisebbségi jogaik gyakorlása terén nyujtott volna. Ugyancsak nem látszott lehetetlennek a két országnak valamilyen preferenciális vámrendszer alapján való gazdasági közeledése sem. Két héttel később azonban Károly magyar király visszatért Magyarországra és az ezzel kapcsolatos események kiélesítették a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszonyt. Amikor Károly király visszatérési kísérlete eredménytelenül végződött, Benes fölhasználta az alkalmat arra, hogy újabb kísérletet tegyen Romániának az általa tervezett szerződéses rendszerbe való bevonására. Április 21-én Csehszlovákia és Románia közt csakugyan létrejött egy, a csehszlovák-jugoszláv szerződéshez hasonló megállapodás, amelyet június 7-én a Jugoszlávia és Románia között létesült szerződés egészített ki. Ez a három szerződés volt a kisantant alapja. Magyarország most már tényleg be volt kerítve.

A kisantantot ebben az időben inkább Olaszország, mint Franciaország támogatta. Az összekötő kapcsot *Olaszország és a kisantant* között a rapallói olasz-jugoszláv szerződés alkotta, amely 1920. november 12-én jött létre. Benes 1921 januárjában Rómában járt, hogy Csehszlovákia és Olaszország között hasonló szerződést létesítsen. Sforza gróf olasz külügyminiszter nem akarta ugyan magát továbbmenően lekötni a győztesekhez csatlakozott dunai államok mellett, de jegyzékváltás alakjában az olasz és a csehszlovák kormány kölcsönösen elismerte, hogy külpolitikai céljaik azonosak, kivált a békeszerződések végrehajtása és az Ausztria-Magyarország utódállamaival szemben követendő politika tekintetében. Azokban a jegyzékekben, amelyeket Benes a Károly király visszatérése alkalmával lezajlott eseményekkel kapcsolatban követeihez intézett, Olaszországot kiemeli a többi antanthatalom sorából és úgy kezeli, mintha Olaszország a készülő kisantantnak mintegy kültagja volna. Olaszországnak érdeklődése Magyarország szomszédai iránt talán bizonyos befolyással volt arra, hogy 1921-ben *a francia politika* igyekezett Ausztriához és Magyarországhoz közeledni és ez a szempont talán némi szerepet játszott Károly király 1921 áprilisában és októberében történt két visszatérési kísérleténél is, amelyekre a király francia részről nyert buzdítást. Amikor azonban ez a második restaurációs kísérlet is meghiúsult, Franciaország föladta ezt a politikát, kivált miután Briand francia miniszterelnök 1922 januárjában elhagyta helyét. Ettől kezdve Franciaország állandóan közeledett a kisantanthoz. Ennek a politikának szolgálatában állt Foch marsall prágai látogatása, amelyet Masaryk csehszlovák köztársasági elnök Párizsban viszonzott. 1924 januárjában aztán baráti és szövetségi szerződés jött létre Franciaország és Csehszlovákia között. Párhuzamosan ezzel a fejlődéssel, Olaszország mindinkább elhidegedett a kisantanttól.

A kisantantnak törekvései most már odairányultak, hogy a három állam szövetsége más államok bevonásával is megerősödjék. Elsősorban *Ausztriára* gondoltak. 1921. december 16-án Lanában Ausztria bizonyos szerződéses megállapodásokat kötött ugyan Csehszlovákiával, a kisantanthoz azonban nem csatlakozott. Ezek a megállapodások, amelyek Schober osztrák kancellár és Benes aláírását viselik, kötelezik a feleket a saint-germaini és trianoni szerződések pontos végrehajtására, területeik kölcsönös garantálására, háború esetében a kölcsönös semlegességre, az általuk más államokkal kötött szerződéseik kölcsönös közlésére, esetleges ellentéteiknek válasz-

tott bíróságok által való elintézésére, valamint arra, hogy egyik fél sem fog saját területén olyan politikai vagy katonai szervezetet tűrni, amely a másik állam biztonságát vagy létét veszélyeztetné. A szerződés tartalma szemmelláthatólag túlmegy a rendes baráti vagy választott bírósági szerződés keretén és lehetséges, hogy első lépés lett volna Ausztriának a kisantanthoz való további közeledése felé, ha fogadtatása Ausztriában nem lett volna annyira barátságtalan, hogy hajszál híján a Schober-kormány életébe került. Kivált a st.-germaini szerződés önkéntes elismerését tartották Ausztriában fölöslegesnek és megalázónak. A nagynémet párthoz tartozó miniszterek lemondtak, sőt Schobernek is le kellett mondania, bár azután újból megválasztották kancellárnak. Ily tapasztalatok után az osztrák kormány óvakodott ezen az úton tovább haladni.

Ebben az időben különben *Magyarországnak Ausztriához való viszonya* is meg volt zavarva. A békeszerződés Nyugat-Magyarország egy részét Ausztriának ítélte oda, ez pedig ebből a területből Burgenland elnevezéssel külön szövetségi államot akart létesíteni. Magyar részről megkísérelték az osztrák kormány hozzájárulását megnyerni ahhoz, hogy a szóban forgó terület lakossága, mielőtt Ausztriához csatoltatnék, népszavazással nyilatkozzék arról, hogy melyik országhoz kíván tartozni, ezek a tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. 1920. december 23-án az antant kötelezte Magyarországot arra, hogy a trianoni szerződés életbelépte után az Ausztriának ítélt területeket az antant képviselőinek adja át, akik azokat majd az osztrák kormány fennhatósága alá fogják juttatni. 1921 január második felében az osztrák nemzetgyűlés már törvényt is hozott a Magyarországtól átveendő területek viszonyainak szabályozására. A trianoni szerződés életbelépte után pedig az antant augusztus 29-re tűzte ki a terület átadását. Ennek azonban nehézségei támadtak. Az Ausztriának odaítélt területet szabadcsapatok szállták meg és ezek fegyveresen álltak ellen a terület átadásának. Több összeütközésre került a dolog, mire az olasz kormány közvetítését ajánlotta föl Ausztria és Magyarország között. Ausztria ezt nem akarta elfogadni és az antantra apellált, amely azonban szeptember 27-én az osztrák kormánynak a Magyarországgal való kiegyezést ajánlotta. Erre Schober osztrák kancellár Bethlen István gróf magyar miniszterelnökkel Velencében abban állapodott meg, hogy nem ugyan az egész terület, de legalább is Sopron város és környéke döntsék el népszavazás útján, hogy mely országhoz akarnak tartozni. A december 14-én

megejtett népszavazáson a szóban forgó terület lakóinak 65·1 százaléka a Magyarországon való megmaradás mellett döntött.

A kisantantnak az a törekvése, hogy Lengyelországot és Görögországot csatlakozásra bírja, szintén eredménytelen maradt. *Lengyelország* egy ideig közeledni látszott a kisantanthoz, de csakhamar megint eltávolodott tőle. Bizonyos kapcsolatot teremtett közöttük az 1921 márciusában létrejött, már említett lengyel-román szerződés, amely azonban akkori alakjában csak Oroszországgal szemben bírt jelentőséggel. Ezt a kapcsolatot Benes igyekezett kimélyíteni és 1921. november 6-án több szerződést kötött Lengyelországgal, sőt a genuai konferencián 1922-ben Lengyelország együttesen járt el a kisantanttal, de ezzel azután az együttműködés véget is ért. Lengyelországot elkedvetlenítette Csehszlovákiának a javorinai határkérdésben elfoglalt álláspontja, valamint vonakodása minden olyan kötelezettség vállalásától, amelynek alapján kénytelen lett volna a lengyeleknek, Oroszország részéről való megtámadtatásuk esetében, segítséget nyujtani. 1923 júliusában Seyda lengyel miniszterelnök nyiltan kimondja, hogy Lengyelország csatlakozásának a kisantanthoz minden feltétele hiányzik.

Görögországnak a kisantantba való bevonásáról 1922-ben és 1923-ban folytak tárgyalások, ezek azonban nem vezettek eredményre, és 1924 végén, mikor Jugoszlávia és Görögország között bizonyos súrlódások keletkeztek, végleg megszakadtak.

4. A BALKÁN-ÁLLAMOK.

A Balkán-félszigeten a békekötések a győztes államoknak, Görögországnak, Romániának és Szerbiának területét jelentékeny mértékben kiterjesztették részben Ausztria és Magyarország, részben Bulgária és Törökország rovására. Romániához csatolták Magyarországból Erdélyt és a Bánát keleti részét, Ausztriából Bukovinát és Bulgáriából a Dobrudzsát. Jugoszláviához került Montenegró, továbbá Magyarországból és Ausztriából Bosznia és Hercegovina, Dalmácia (Zara város kivételével) és a dalmát szigetek legnagyobb része, Krajna, Dél-Stájerország, Horvát-Szlavónország és a magyar Délvidék, Bulgáriából pedig Macedóniának eddig bolgár igazgatás alatt állt része. Görögország megkapta Bulgáriától Dél-Macedóniát és nyugati Tráciának egy darabját, Törökországtól pedig Kelet-Tráciának legnagyobb részét, egyes szigeteket és ötéves mandátum alakjában a kisázsiai Szmirnát és a körülötte fekvő területet. Albánia független ország maradt.

A győztes Balkán-országok politikáját a világháború után megszerzett területgyarapodások biztosítására irányuló törekvés uralta. *Románia* három front ellen volt kénytelen védelemre gondolni. Éles ellentét választotta el Magyarországtól, mivel ez nem tudott megalkudni Erdélynek és a Bánátnak elvesztésével és nem akart lemondani a területek visszaszerzésére irányuló reményeiről. Az ebből az irányból támadható veszélyekkel szemben Románia a kisantanthoz való csatlakozással igyekezett védekezni. Ellentétben állt Oroszországgal is, mivel ez igényt támasztott Besszarábiára és erről a román politika minden erőfeszítésének ellenére sem akart lemondani. Ezzel a veszéllyel szemben Románia a Lengyelországgal kötött szerződésben keresett támaszt. Ellentétben állt továbbá Bulgáriával is, ezt azonban a neuilly-i békeszerződés teljesen tehetetlen állapotba juttatta.

Jugoszlávia még a maga belső politikájában sem tudta megemészteni új szerzeményeit, mert a horvátok nem tudtak megalkudni a Pasicstól kezdeményezett nagyszerb centralista politikával, állandóan különállásra vagy legalább is autonómiára törekedtek és ezért való küzdelmüket igen szívósan folytatták, még erőszakos eszközök igénybevételével is. Jugoszlávia emellett ellentétbe került Olaszországgal, mert mindketten ugyanazokra a területekre tartottak igényt. Ezeket az ellentéteket az 1924. évi római szerződéssel sikerült ideiglenesen nyugvópontra hozni. Bulgária részéről Jugoszláviát állandóan nyugtalanította az a földalatti tevékenység, amelyet macedón fegyveres csapatok fejtettek ki a független macedón állam megalkotása érdekében és amelynek szálai bolgár területen folytak össze. Ez akkor sem változott meg, amikor Sztambulijszki bolgár miniszterelnök 1922-ben Bulgária nevében lemondott minden Macedóniára való igényéről, sőt ezzel Sztambulijszki csak kormányának és a vezetése alatt álló parasztpártnak az ő meggyilkolásával való megbuktatását és egy Zankow vezérlete alatt álló demokratikus kormánnyal való fölváltását mozdította elő.

Görögország nyilt fegyveres összeütközésbe keveredett *Törökországgal*, mivel ez a ráerőszakolt sévres-i békét nem akarta elfogadni. A török népben egy nagy tulajdonságokkal rendelkező vezér támadt Mustafa Kemal pasa személyében, aki elhatározta, hogy fegyveresen is meg fogja akadályozni a szerződés végrehajtását és kivált Szmirnának görög kézre való jutását. 1920 végén Angorába nemzetgyűlést hívott össze és ez az ő vezetése alatt álló háromtagú kormánybizottságot küldött ki. A hevenyében összegyüjtött török hadsereg 1921 elején többízben összeütközött a Kis-Ázsiába

küldött görög katonasággal és ezekben a harcokban több sikert ért el. A török diplomácia helyzete sem volt rossz, mert a hatalmak a görög-török ellentéttel szemben nem voltak teljesen egységesek. Az angol kormány, amelynek élén akkor Lloyd George állt, támogatta a görögöket Szmirna megtartására irányuló elhatározásukban, a francia kormány pedig helytelenítette ezt az álláspontot és a törökök mellett foglalt állást. 1922 augusztusában Kemal pasa döntő győzelmet aratott a görögök felett, birtokába vette Szmirnát és kikergette onnan a görög csapatokat. A vereség következtében Konstantin görög király, akit csak 1920 végén hívtak volt vissza a trónra, kénytelen volt György fia javára lemondani. Október 11-én azután Mudaniában fegyverszünet jött létre, s ennek értelmében a görögök kiürítették Kis-Ázsiát, sőt visszaadták a törököknek még Kelet-Trákiát is Drinápollyal együtt, ezenfelül kötelezték magukat, hogy a Kis-Ázsiában és Trákiában élő körülbelül másfélmilliót számláló görög lakosságot saját területükre fogják áttelepíteni. A török győzelem hatása alatt az antant is elhagyta az addig saját csapataitól megszállt Konstantinápolyt.

A görög-török háborúnak az 1923. július 24-én létrejött lausanne-i béke vetett véget, amely Törökországra jóval kedvezőbb volt a sévres-i békénél. Mindazok az intézkedések, amelyekkel az utóbbi Törökországot a többi párizskörnyéki békék mintájára gúzsban akarta tartani, kimaradtak az új szerződésből. Így Törökország volt az első állam, amely széjjeltépte a reáerőszakolt békeszerződést és még új jogokat is tudott magának kivívni: ezek között különösen fontos a Törökországban addig érvényben volt kapitulációk eltörlése.

A lausanne-i béke megkötése után, 1923. december 17-én, elkergették György királyt is és Görögországból köztársaság lett. Ennek politikáját Venizelos irányította. Törökország szintén mélyreható átalakuláson ment keresztül. A nemzetgyűlés 1922 november elsején eltörülte a szultánságot és a szultánt csak egyházi fönnhatóságnak (kalifának) tartotta meg, mire november 17-én VI. Mohamed szultán külföldre menekült. A kalifátust fia vette át, míglen 1924. március 3-án ezt a méltóságot is megszüntették és az uralkodóház összes tagjait száműzték. Törökország köztársaság lett, amelynek élére 1923. október 29-én Kemal pasa került.

II. A NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS KORA.

1. NÉMETORSZÁG FELSZABADULÁSA A BÉKESZERZŐDÉS BÉKLYÓIBÓL.

A locarnói szerződést a világ azzal a reménnyel fogadta, hogy az kiindulópontja lesz az európai viszonyok új békés elrendezésének. Akik megkötötték, valóban azt gondolták, hogy az első lépést teszik, az európai béke megszervezése felé. A nemzetközi együttműködés gondolata bizonyos lendületet kapott vele. Németország ebben a szerződésben még nem nyerte ugyan vissza a teljes jogegyenlőséget az európai nemzetek sorában: egyes területeinek idegen csapatoktól való megszállásán és a német nép két nemzedékének súlyos jóvátételi terhekkel való megnyomorításán a Locarnóban létrejött megállapodások mitsem változtattak. De mégis új szellem vonult végig az európai politikán. Ez a „locarnói szellem" reményt keltett arra, hogy most már az európai politika ismét az államok jogegyenlőségének és szuverénitásuk kölcsönös megbecsülésének jegyében fog folyni és hogy ez az út el fog vezetni a Franciaország és Németország között évszázadok óta fennálló és Európa békéjének szempontjából mindig aggasztónak bizonyult francia-német ellentétek végleges elsimítása felé is, ezzel azután meg volna teremtve a nemzetközi társadalom szilárd megszervezésének legfőbb feltétele is. Stresemann is, aki ebben az időszakban a német politikát vezette, Briand is, aki Franciaország külügyeit irányította, kétségkívül őszinte hívei voltak ezeknek a locarnói szerződésben megnyilvánuló törekvéseknek. Népeik azonban, sajnos, csak akadozva követték őket ezen az úton. Franciaországban a jobboldali pártok bizalmatlanul nézték, mint zsugorodnak össze ennek a politikának hatása alatt mind jobban és jobban azok a biztosítékok, amelyeket a békeszerződések megalkotói Németország gyors megerősödésének és feltámadásának megakadályozására kieszeltek. Németországban viszont a jobboldali pártok szemében ez a politika nem volt eléggé önérzetes, sőt szerintük sértette a német érdekeket, mert hiszen végre akarta hajtani azokat a békeszerződéseket, amelyek végrehajthatatlanságát kellett volna beigazolnia.

Azokra nézve, akik azt hitték, hogy a locarnói szerződést most már hamarosan követni fogja a rajnai területnek idegen megszállástól való felszabadítása, sőt talán a Saar-vidéknek Németországgal való egyesítése is, az a szerfelett lassú haladás, amely ezen a téren a locarnói szerződés meg-

kötése után bekövetkezett, keserű csalódást jelentett. Lényeges változás egyelőre sem a megszállt területek helyzetében, sem a Németországra hárított pénzügyi terhekre vonatkozólag nem következett be. 1926. január elsején megkezdődött ugyan az angol csapatoktól megszállt első (kölni) zóna kiürítése, amint azt a békeszerződés előírta, de a másik két megszállt zónában mindössze a megszálló csapatok számának lényegtelen leszállítását lehetett keresztülvinni. A német kormánynak az a kifejezett kívánsága, hogy a megszálló csapatok száma ne legyen nagyobb, mint az ugyanezen a területen a háború előtt elhelyezett garnizonok létszáma (50.000 ember), nem ment teljesedésbe. A Németország lefegyverzésének ellenőrzésére kiküldött katonai bizottság, amely francia vezetés alatt milliárdos értékek elpusztítását kényszerítette ki és amelynek kiterjedt kémhálózatára támaszkodó működése a német nép szemében különösen ellenszenves volt, egyelőre szintén változatlanul megmaradt helyén és csak több mint egy esztendővel a locarnói szerződés megkötése után, 1927 januárjában, sikerült e bizottság eltávolítását kieszközölni, oly időpontban, amikor feladatát már amúgy is jóformán teljesen befejezte és akkor is csak bizonyos új engedmények fejében, amelyeket Németország kénytelen volt megtenni a maga keleti és déli határai megerődítésének korlátozása alakjában. Az a nagyvonalúság, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy a locarnói szerződés alapgondolata továbbra is az egész vonalon érvényesüljön, az antant részéről teljesen hiányzott, ami Németországban csak e politika ellenfeleit erősítette meg. A német birodalmi gyűlés külügyi bizottsága egyik határozatában meg is állapította, hogy az 1926-ban kialakult helyzet a Locarnóban megindított politikai iránnyal éles ellentétben áll.

Hogy a fejlődés ilyen irányt vett, abban némi része volt a francia és a német belpolitikai helyzet alakulásának is. Franciaországban a radikálisokból és a szocialistákból álló baloldali kartell és az arra támaszkodó Briand-kormány figyelmét teljesen a rohamosan romló pénzügyi helyzet kötötte le. Amikor azután az elkerülhetetlen pénzügyi rendszabályokra vonatkozó nézeteltérések miatt a radikálisok és a szocalisták együttműködése nem volt tovább fenntartható, ismét Poincaré került uralomra. Az 1926. július 23-án az ő vezetése alatt megalakult kormányban, amely „a nemzeti egység kormánya" nevével lépett a nyilvánosság elé, változatlanul Briand vezette ugyan a külpolitikát és benne maradt a radikális párt vezére, Herriot is, de ugyanakkor helyet kaptak benne a jobboldal egyes kiváló tagjai, mint Tardieu és Marin is, akik a külpolitikai kérdések terén

homlokegyenest más felfogásokat képviseltek és ezekkel Briand-nak most éppen úgy számot kellett vetnie, mint ahogyan tekintettel kellett lennie Poincaré miniszterelnöknek Németországgal szemben mindig elfoglalt rideg álláspontjára is. A francia belpolitikai helyzetnek ez az alakulása volt kétségkívül egyik oka annak, hogy a locarnói szerződés megkötésénél mutatkozó lendület e szerződés végrehajtásában megtört. Briand egyszer-másszor hatásos beszédekben hirdette ugyan továbbra is az európai megbékélés szükségességét és követelte a mérgező anyagoknak az európai atmoszférából való eltávolítását, de mindig több és több engedményt volt kénytelen tenni saját, nacionalista eszméktől áthatott honfitársainak. A kormány tevékenységét különben tovább is teljesen lekötötték a pénzügyi kérdések, míg végül Poincaré, aki a miniszterelnökség mellett a pénzügyi tárcát is megtartotta, a frankértéknek a régi érték egyötödében való stabilizálásával rendet teremtett e téren.

Németország viszont állandó kormányválságok színtere volt, amelyeknek megoldását szerfelett megnehezítette a német birodalmi gyűlésen létezett túlsok, nagyjában egy-egy társadalmi réteg külön érdekeit és álláspontjait nagy makacssággal képviselő párt versengése. Az 1925. december elsején kitört kormányválság több mint hét hétig tartott, egy évvel később ugyancsak héthetes miniszterválság következett be, az 1928. évi választások után pedig öt hétig tartott, amíg egy kormány megalakulása lehetővé vált. Ezek a belső politikai nehézségek és a velük járó nyugtalanság, valamint a politikai állandóság hiánya mindenesetre gyengítette Németországot a békeszerződés bilincseinek lerázására irányuló fáradozásaiban.

A fejlődés azonban — ha nem is abban a gyors ütemben, amelyet az optimisták a locarnói szerződés megkötése után reméltek — mégis a nemzetközi együttműködés megszilárdulása felé haladt. Ebben az irányban jelentős lépés volt az, hogy Németország belépett a Népszövetségbe, amire különben a locarnói szerződésben kötelezettséget vállalt. De ez az aktus sem játszódott le méltó nagyvonalúsággal és kicsinyeskedések nélkül. A német kormány 1926. február 10-én kérte a Népszövetségbe való felvételét, ahol állandó tanácstagságra volt joga. A felvételi kérést azonban nem lehetett elintézni, mert Lengyelország és más államok szintén igényt támasztottak arra, hogy állandó helyet kapjanak a Tanácsban és az ezekkel való tárgyalások annyira elhúzódtak, hogy Németországnak a Népszövetségbe való felvételét el kellett halasztani, s az csak szeptember 8-án történhetett meg. A jobboldali német pártok különben sem látták szívesen sem a

locarnói szerződést, sem Németországnak a Népszövetségbe való belépését. A Németország felvétele körül mutatkozó huzavona és a Németországnak biztosított állandó tanácstagság értékének lerontása a tanácstagok számának egyidejű felemelése következtében a német társadalom széles rétegei előtt igazoltnak tüntette fel a nemzeti körök aggályait.

Mindannak ellenére, hogy a locarnói szerződés szellemében folytatott politika nagy nehézségekkel járt, Stresemann és Briand megkísérelték az ezen az úton való továbbhaladás előkészítését. 1926. szeptember 17-én a Genf melletti Thoiry-ban találkoztak és ott bizalmasan megvitatták a francia-német viszonyt érintő összes kérdéseket. Stresemann szerette volna a Rajnavidék kiürítését és a Saar-terület hovatartozása felett való döntést a békeszerződésben megállapított határidők bekövetkezte előtt keresztülvinni, ami a békeszerződés intézkedései szerint lehetséges volt, feltéve, hogy Németország minden, a szerződésben vállalt kötelességének eleget tett. E kötelezettségének teljesítésére Stresemann tervbe vette, hogy a német vasutakra kötvényeket fog kibocsátani és ezeket a pénzpiacon — kivált Amerikában — fogja elhelyezni, az így befolyó összeget pedig Németország jóvátételi terheinek megfizetése címén Franciaországnak fogja rendelkezésére bocsátani a francia valuta megvédésére. Stresemannak ez elgondolásait azonban nem látták szívesen sem Franciaországban, ahol akkor a jobboldal által képviselt eszmék voltak népszerűek, sem Németországban, ahol a német nemzeti körök ellenezték ezeket a terveket és nem vártak tőlük eredményt, sem pedig Amerikában, ahol a háborús adósságok behajtása körül mutatkozott nehézségek elvették az emberek kedvét attól, hogy újból politikai kölcsönműveletekbe fektessék pénzüket.

Az a remény sem valósult meg, hogy a már a békeszerződésben tervbevett általános katonai leszerelés a locarnói szerződés megkötése után könnyebben lesz megvalósítható. A Népszövetség ki akarta használni a Locarnóban létesült kedvezőbb politikai atmoszférát ennek a kérdésnek előkészítésére is. 1925 decemberében bizottságot állított össze ennek az előkészítő munkának elvégzésére és ebbe a bizottságba bevonta az Egyesült Államokat, Németországot és Oroszországot is, bár ezek különben nem voltak a Népszövetségnek tagjai. Ez az előkészítő bizottság 1926 májusában ült első ízben össze. Ettől kezdve éveken át tárgyalt, részben teljes üléseken, részben technikai albizottságokban. Francia részről már a tárgyalások elején előtérbe helyezték Franciaország biztonságának (sécurité) kérdését és 1927 novemberében még külön bizottságot is küldtek ki azzal a feladattal, hogy

a biztonság kérdésével foglalkozzék és ebből a szempontból tegye vizsgálat tárgyává a különböző államoktól megkötött választottbírósági és biztonsági paktumoknak, valamint a Népszövetség alapokmányában a háborúk megakadályozása érdekében felvett intézkedéseknek hatékonyságát. Évekig tartó hosszas tárgyalások után, amelyekben Paul Boncour és később Massigli képviselte a kérdés megoldását állandóan halogató és szabotáló francia álláspontot, míg Bernstorff gróf a német álláspont képviseletében állandóan az összes államok egyenlő mértékű leszerelését követelte, az előkészítő bizottság 1930 végén végül elkészült jelentésével, ez azonban a valóságos leszerelés szempontjából legfontosabb kérdésekben nem foglalt világosan állást. Nem követelte sem a katonai felkészültség korlátozását, sem a hadikészletek maximumának megállapítását, sem a kiképzett tartalékok korlátozását, sem a hadseregek erősségének meghatározását.

A leszerelési értekezlet teljes ülései azután 1932-ben indultak meg Genfben és itt újból kirobbant a francia és a német álláspont között fennálló áthidalhatatlan ellentét. Németország részéről Neurath külügyminiszter augusztus végén egyenjogúságot követelt Németország részére, ezt azonban Franciaország nem akarta megadni, abból indulván ki, hogy teljes katonai egyenjogúság mellett egy 40 milliós nép, amilyen a francia, sohasem lesz biztonságban az akkor 60 milliós német szomszédjával szemben. Mivel nehéz volt a németektől nyiltan megtagadni a jogegyenlőséget, kerülő utakon igyekeztek azt francia részről lerontani a legkülönbözőbb javaslatokkal, s ezek miatt a bizottság tárgyalásai teljesen megrekedtek. A német Papen-kormány emiatt egy ideig vissza is vonult a bizottság tárgyalásaitól. Erre Macdonald angol miniszterelnök vetette magát közbe. December 5-ére Genfben összehívta azoknak a hatalmaknak képviselőit, amelyeknek a leszerelési bizottságban döntő szavuk volt és velük megállapodott egy nyilatkozatban, amelyet a leszerelési bizottság 1932. december 11-én tudomásul vett. E nyilatkozatban Anglia, Franciaország és Olaszország kormányai kijelentik, hogy Németország és a többi szerződés alapján leszerelt államok számára biztosítani kell az egyenjogúságot olyan rendszer keretén belül, amely valamennyi nemzetnek biztonságot nyujt. E nyilatkozat alapján Németország kifejezte készségét a leszerelési bizottság tanácskozásaiban való újbóli részvételére. Az említett négy állam együttesen kijelentette továbbá, hogy semmi körülmények között nem fognak kísérletet tenni a közöttük jelenleg fennálló vagy később felmerülő kérdéseknek erőszakos úton való megoldására. Kijelentették továbbá azt is — és a nyilatkozatnak ehhez a részéhez

mint ötödik társ, az Egyesült Államok is csatlakoztak — hogy igyekezni fognak megállapodást létesíteni a fegyverkezések lényeges korlátozása és csökkentése tárgyában. Mindezek a határozatok alig leplezték, hogy a hatalmak a leszerelés kérdésében nem hajlandók Németországnak engedményeket tenni, nem törődvén az ebben a tekintetben a békeszerződésekben vállalt kötelezettségekkel.

Ugyancsak csalódások érték Németországot a jóvátételi kérdés rendezésénél felbukkant nehézségek körül is. Németország elviselhetetlennek tartotta azokat a terheket, amelyeket jóvátétel címén reá róttak és e terheknek valamilyen méltányos összegben való megszabására törekedett, annál inkább, mert a Dawes-terv csak a Németország részéről teljesítendő évi fizetéseket határozza meg, de nem szól arról, hogy ezek az évi részletek meddig lesznek fizetendők, úgyhogy az a kérdés, mennyit kell majd Németországnak végeredményben fizetnie, homályban maradt. Poincaré francia miniszterelnök még 1929 decemberében is azt jelentette ki a francia kamarában, hogy Németország tartozása a jóvátételi bizottság 1921. április 27-i határozata szerint 132 milliárd aranymárka, hogy ezt a határozatot sohasem módosították, különösen nem módosította a Dawes-terv sem, amely csak a Németország által fizetendő évi részletek magasságát állapította meg, nem pedig a Németország által fizetendő végösszeget. Angol és amerikai részről józanabbul ítélték meg a helyzetet és kivált a jóvátételi bizottságnak Berlinbe kiküldött megbizottja, az amerikai Parker Gilbert, állandóan sürgette a jóvátételi kérdésnek végleges rendezését, mert a Németország által fizetendő végösszeg bizonytalansága szerinte csökkentette Németország fizető készségét. Parker Gilbert igen nagy — és később indokolatlannak bizonyult — optimizmussal ítélte meg Németország gazdasági helyzetét és ezért fizetőképességét is és erre alapított bizalmában olyan rendezés mellett foglalt állást, amely mellett Németország a maga fizetéseit saját felelőssége mellett, külföldi felügyelet és kényszerrendszabályok nélkül teljesítené. Utalt arra, hogy Németország nagy mérvben vett igénybe külföldi kölcsönöket, kivált Amerikában — utolsó jelentésében 16·6 milliárd márkára becsüli ezeknek összegét — és hogy előbb vagy utóbb felmerülhet az a kérdés, vajjon abban az esetben, ha Németország képtelenné válnék arra, hogy mind újabb adósságainak kamatait, mind jóvátételi tartozásait megfizesse, a két tartozás közül melyiket kell előnyben részesítenie; ha pedig — mint Parker Gilbert vélte — a jóvátételi terhek volnának azok, amelyeket Németországnak elsősorban kell teljesítenie, milyen következ-

mények fognak ebből az egyéb hitelezőkkel szemben előállni. A valóság az volt, hogy Németország — amint ezt 1930-ban Brüning későbbi kancellár is beismerte — valójában az Amerikában felvett kölcsönökkel fizette meg jóvátételi tartozásait.

1928 októberében a hatalmak elhatározták, hogy a jóvátételi kérdés végleges rendezésének előkészítésére szakértő bizottságot küldenek ki. Franciaország vezető államférfiai azt a felfogásukat, hogy a Németország által teljesítendő jóvátételi fizetéseknek 1921-ben 132 milliárd márkában történt megállapítása nem eshetik többé változás alá, kifejezetten ugyan nem ejtették el — a francia lapokban erre a felfogásra tovább is sűrűn történik utalás —, de azt most új formulával helyettesítették, azt kívánván, hogy Németország annyit fizessen, amennyit a győztes hatalmak háborús tartozásaik fejében Amerikának fizetni tartoznak, Franciaországnak pedig ezenfelül még annyit, amennyibe a háborúban elpusztított francia területek újjáépítése került. A szakértő bizottságot 1928 decemberében küldték ki és az a következő év február 9-én ült össze Párizsban. Elnöke az amerikai Owen Young lett. Az amerikaiaknak kettős érdekük volt e kérdés rendezésében: egyfelől az a megfontolás, hogy Amerika a háborús adósságok megfizetésére csak akkor számíthat teljes bizonyossággal, amíg az antantországok ezeket az adósságokat a Németországtól kapott jóvátételi összegekkel törleszthetik, másfelől az az aggodalom, hogy Németországnak jóvátételi terhekkel való túlságos megnyomorítása veszélyeztethetné Németországnak a háború befejezése óta Amerikában felvett kölcsöneinek kamatszolgáltatását. Amerikának ez a két egymással ellentétes érdeke biztosította azt, hogy az amerikai szakértők nem fognak az egymással szembenálló felek egyikének sem túlságosan kedvezni.

A hitelező államok szakértőinek első követelése szertelen magas volt: azt kívánták ugyanis, hogy Németország fizessen 37 esztendőn át évente 2·9 milliárd aranymárkát, ezzel szemben pedig a német szakértők — akiknek szóvivője Schacht dr., a Birodalmi Bank elnöke volt — 37 esztendeig teljesítendő évi 1·65 milliárd aranymárka megfizetését ajánlották fel. Hosszas alkudozások után végül abban történt megállapodás, hogy Németország 37 esztendőn át, évente emelkedő részletekben átlag évi 2.050,600.000 márkát fog megfizetni, azután 19 éven át évi 1·6—1·7 milliárd márkát és további három esztendeig még kb. 0·9 milliárd márkát. A Németországtól fizetendő összegekből 660 millió márka lett volna mobilizálandó, azaz ezt az összeget Németországnak devízákban kellett volna a hitelezőknek rendel-

kezésére bocsátani, az összeg többi részére transzfervédelem állt volna fenn, azaz ezt az összeget egyelőre csak Németországon belül lehetett felhasználni. A jóvátételi terhek megfizetésével kapcsolatos pénzügyi műveletek végrehajtására Bázelben külön bankintézetet állítottak fel „Nemzetközi Fizetések Bankja" néven. A szakértő bizottságnak ez a javaslata könnyített Németország helyzetén. A Dawes-terv alapján évi 2·5 milliárd aranymárkát kellett fizetnie, az új terv szerint ezek a fizetések az első öt évben 1685 és 1866 millió márka között mozogtak volna. De még így is óriási megterhelést jelentettek Németország részére. Belátó egyének (pl. Keynes) előtt világos volt, hogy Németország a leszállított jóvátételi terheket is legfeljebb kölcsönök felvétele útján fogja teljesíthetni, de joggal kételkedtek abban, hogy a világ hajlandó lesz Németországnak állandóan kölcsönöket folyósítani oly célból, hogy teljesen improduktív fizetéseket teljesítsen. Németország a szakértő bizottság javaslatához hozzájárult, azzal a kikötéssel, hogy az új terv életbeléptével egyidejűleg megtörténjék a Rajna-vidéknek idegen katonaságtól való kiürítése és esetleg a Saar-vidék kérdésének rendezése is. Hogy a szakértő bizottságtól megállapított terheket Németország maradandóan nem fogja viselhetni, azt Németországban világosan látták.

Az az értekezlet, amelynek döntenie kellett egyfelől a szakértő bizottság javaslatai, másfelől Németországnak ezzel kapcsolatos politikai követelései fölött, 1929. augusztus 6-án ült össze Hágában. A politikai kérdések tárgyalásánál Franciaország, Németország, Anglia, Olaszország, Belgium és Japán képviselői vettek részt, a pénzügyi kérdések tárgyalásába bevonták Lengyelországot, Görögországot és a kisantanthoz tartozó államokat is. Eleinte Franciaországnak Chéron pénzügyminiszter és Angliának Snowden kincstári miniszter által képviselt álláspontja meglehetősen élesen ütközött össze egymással, mert Anglia nagyobb részt kért a Németországtól fizetendő összegekből, mint amennyit Franciaország szánt neki. Amikor azután ezek az ellentétek az angol álláspontnak messzemenő elismerésével megszüntek, Németország a hitelező államoknak egységes frontjával találta magát szemben. A Rajna-vidék megszállásának megszüntetésébe azonban a hatalmak beleegyeztek. 1929. augusztus 30-án aláírták azt az egyezményt, amelyben kötelezettséget vállaltak arra, hogy a rajnai területet 1930. június 30-ig ki fogják üríteni. A következő napon végül aláírták a német jóvátételekre vonatkozó pénzügyi egyezményt is. A Saar-kérdésnek azonnali rendezése elől a franciák kitértek, csupán abba egyez-

tek bele, hogy erről a kérdésről tárgyalások induljanak meg. Szeptember elsején a jóvátételi kérdések új rendezése életbe is lépett. A Rajna-vidék visszanyerte szabadságát, Németország azonban lekötötte magát, hogy két nemzedéken át idegen hatalmak adófizetője lesz. Tudta, hogy lehetetlenre vállalkozott. De talán éppen ezért vállalkozhatott reá.

Egy 1930. január 3-án összeült második hágai értekezlet azután még néhány, a jóvátételi kérdéssel kapcsolatos részletkérdést intézett el. Franciaország kifejezetten szerette volna fenntartani a maga részére a jogot azoknak a szankcióknak (területi megszállások stb.) alkalmazására, amelyeknek Németország ellen való alkalmazására a békeszerződés értelmében jogosítva volt, ha ez vállalt kötelezettségeinek nem tesz eleget. Amikor Németország e gondolattal szemben ellenállást fejtett ki, a hitelező államok megelégedtek annak kijelentésével, hogy abban az esetben, ha Németország jelenleg vállalt kötelezettségeit megszegné, a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság megítélése alá fogja bocsátani azt a kérdést, vajjon a német kormány követett-e el olyan cselekedetet, amelyből az új terv széttépésére való szándékra lehet következtetni. Németország pedig a maga részéről kijelentette, hogy a hágai bíróságnak Németországra nézve kedvezőtlen állásfoglalása esetében elismeri a hitelező államok teljes cselekvési szabadságát Németország pénzügyi kötelezettségei teljesítésének biztosítására. Ezzel a szankciók kérdése, amely például a Ruhr-vidék megszállása alkalmával olyan nagy szerepet játszott, lekerült a napirendről, mert hiszen azok a szankciók, amelyek egy pártatlan nemzetközi bíróság ítéletétől voltak függővé téve, más elbírálás alá estek, mint a békeszerződésben foglaltak, amelyeket Franciaország saját egyoldalú megítélése alapján is alkalmazhatott. Franciaország részéről kívánatosnak jelezték annak tisztázását is, hogy mi történjék, ha Németország képtelen volna az új tervben reárótt fizetések teljesítésére és ezért fizetési haladékot — moratóriumot — kérne. Francia részről ilyen esetekben is a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróságot akarták annak a fórumnak megtenni, amely Németország eljárása felett ítéletet mond és esetleg jogot ad a hitelező államoknak a szankciók alkalmazására. Ez az álláspont azonban a végleges megállapodások szerint nem érvényesült. Németország jogot nyert arra, hogy egyoldalúan is moratóriumot jelentsen be. Ezt a bejelentést a Nemzetközi Fizetések Bankja van hivatva átvenni és ez az intézet nyert jogot annak eldöntésére, hogy az adott esetben mi legyen a teendő. A dolgok úgy fejlődtek, hogy Németország igen rövid időn belül kénytelen volt ezt a moratóriumot igénybe is venni.

A két hágai értekezlet Németországnak jelentékeny könnyebbségeket hozott. Az a két és félmilliárdos összeg, amelyet a Dawes-terv alapján eddig évente fizetnie kellett, körülbelül évi 800 millióval csökkent. Megszűnt a Dawes-terv alapján fennálló veszély, hogy Németország jólétének emelkedése esetében a tőle jóvátétel címén fizetendő összegeket is fölemelik. Meg volt végre állapítva a Németország által teljesítendő fizetések végösszege is, oly összegben, amelynek a jelenre átszámított értéke 40 milliárd márka körül mozgott. Mindennél fontosabb volt, hogy Németország végre elérte a Rajna-vidék kiürítését öt évvel ama határidő előtt, amelyet a békeszerződés erre megjelölt. Elestek a szankciókra vonatkozó intézkedések is, amelyeket Németország gúzsbantartása érdekében vettek föl a békeszerződésbe. Valósággal a békeszerződésnek messzemenő likvidációja következett be. Az idők és a felfogások változására jellemző, hogy ezek a megállapodások mégis könnyebben mentek keresztül Franciaországban, mint Németországban. A német nép korántsem lelkesedett az új jóvátételi tervért és hatalmas áramlat nyilvánult meg a jóvátételi fizetések megtagadása mellett. A nemzeti párt vezérének, Hugenbergnek ösztönzésére népszavazás útján akarta kimondatni, hogy Németország nem fogadja el az új tervet és ha a népszavazásnak eredménye nem is volt az, amit kezdeményezői tőle reméltek, mégis hatmillió német állampolgár szavazott a Young-terv visszautasítása mellett. Schacht dr., a Birodalmi Bank elnöke, annak kijelentésével, hogy a Young-tervet keresztülvihetetlennek tartja, tüntetően lemondott a Birodalmi Bank elnökségéről. Egy ideig úgy látszott, mintha a kormány, amelynek élén akkor a szocialista Müller állt, egyáltalában nem volna képes a birodalmi gyűlésen keresztülvinni a Young-terv elfogadtatását. Amikor szavazásra került a dolog, a javaslatot 251 szavazattal 174 ellen elfogadták ugyan, de ezt az eredményt csak azzal lehetett biztosítani, hogy az ellenzéki pártok tagjainak egy része távol maradt a szavazástól. Viszont a francia kamara 1930. március 30-án igen nagy többséggel — 517 szavazattal 38 ellen — fogadta el a hágai megállapodásokat. Ez a különbség a francia és a német parlamentnek a Young-tervvel szemben való magatartása között azt mutatta, hogy mindenütt kezdték belátni a versailles-i szerződés rendszerének teljes csődjét. A franciák siettek maguknak legalább annyit biztosítani, amennyi elérhető volt, mert féltek, hogy később még ennyit sem tudnak elérni, a németek nagy része pedig azt érezte, hogy a békeszerződésben vállalt kötelezettségeket még ennyiben sem kell már respektálnia. Június 30-án az utolsó francia katona is

elhagyta a rajnai területet — a franciák nagy csalódására anélkül, hogy ennek a területnek öt évvel a békeszerződésben megjelölt határidő előtti kiürítéséért Németországban valaki is hálát nyilvánított volna a francia nemzetnek ez eljárásban megnyilatkozó „nagylelkűsége" miatt. Az emberek érezték, hogy a Rajna-terület kiürítése néhány évvel előbb, közvetlenül a locarnói szerződés megkötése után, valóban nemes gesztus lett volna Franciaország részéről és a két ország közötti viszony fölmelegedése alakjában talán értékes gyümölcsöket is termett volna, most azonban már nem volt más, mint a megváltozott viszonyoknak kényszerű folyománya. Ami megmaradt a békeszerződésből, az már csak a rajnai terület demilitarizálása volt, mert ezt még mindig biztosította úgy a békeszerződés, mint a locarnói paktum. Azok a tárgyalások, amelyekben Németország a Saar-terület hovátartozásának kérdését is a békeszerződésben erre megjelölt 15 év letelte előtt akarta dűlőre vinni, eredménytelenek maradtak.

Abban, hogy Németországban a nemzeti öntudat napról-napra jobban megerősödött, kétségkívül annak a sok megalázásnak van legnagyobb része, amely Németországot a világháború elvesztése óta francia részről érte. Ismét bebizonyult, hogy minden nyomás ellennyomást idéz elő, ez pedig a politikában gyakran erősebb az eredeti nyomásnál. De része van ebben a fejlődésben Németország gazdasági bajainak is, amelyeket a német közvélemény egyenesen a békeszerződésekre vezetett vissza. Nem egészen jog nélkül. A külföldnek fizetett jóvátételi összegek mind fokozódó mértékben vonták el a tőkéket a német állami és magángazdaságtól. A tőkeelvonás üzembeszüntetésekre, a munkanélküliség fokozására, az állami és magánjövedelmek csökkenésére vezetett. Ehhez járult, hogy a huszas évek végén a világgazdasági helyzet is súlyos válság tüneteit mutatta, s ennek hatásai — bár egyik ország sem tudta magát alóluk kivonni — leghamarább és legijesztőbb alakban a legyőzött népekben mutatkoztak. Németországban a munkanélküliek számát 1930 tavaszán 3 millióra becsülték. Az általános nyomor és a reménytelen jövő feletti elkeseredés a szélsőséges áramlatoknak kedvezett: a szélső nacionalistáknak, akik mindinkább az osztrák származású Hitler Adolf nemzeti szocialista pártjában tömörültek, és a kommunistáknak, akiket Moszkvából irányítottak és onnan támogattak Németország forradalmasítása érdekében. A katolikus centrumhoz tartozó Brüning dr. kormánya, amely 1930. március 29-én váltotta fel a szociáldemokrata párthoz tartozó Müller vezetése alatt álló minisztériumot, súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött. Egyfelől az adójövedelmek csök-

kentek, másfelől a munkanélküliek hétről-hétre szaporodó seregének ellátása állandóan növekvő terheket hárított az államra. Az így előálló deficit fedezésére a kormány pénzügyi programmot állított fel, ez pedig új súlyos adók kivetésében és könyörtelen megtakarításokban csúcsosodott ki. Alig volt társadalmi osztály, amelytől ez a programm alig elviselhető áldozatokat nem követelt volna és maga a kormánynak egyik tagja úgy nyilatkozott a kormány javaslatairól, hogy azok „brutális támadást jelentenek a német nép életstandardja ellen, de mégis elkerülhetetlenül szükségesek". A birodalmi gyűlést nem lehetett e javaslatok elfogadására reábírni, mire Brüning azokat szükségrendeletekkel léptette életbe. Mikor pedig a birodalmi gyűlés a szocialisták indítványára kimondta ezeknek a rendeleteknek hatálytalanítását, július közepén feloszlatta a parlamentet. Az 1930. szeptember 14-én lefolyt választások azután a Hitler vezetése alatt álló nemzeti szocialistáknak szinte hihetetlen megerősödését mutatták. Két évvel előbb mindössze 800.000, most ellenben hat és félmillió szavazat esett jelöltjeikre és az eddig bírt 12 mandátumuk számát 107-re sikerült felemelniök. Kívülük csak a szélső baloldal, a kommunista párt erősödött meg. Az összes többi pártok, de különösen a mérsékelt középpártok, jelentékeny veszteségeket szenvedtek. A Brüning-kormány az új birodalmi gyűlésen csak azoknak a szociáldemokratáknak támogatásával tudta magát tartani, akik néhány héttel ezelőtt bukását idézték elő, most azonban szintén meg voltak rémülve a jobboldal szélső elemeinek előretörése miatt. Brüning 1931. március 27-én elnapoltatta a birodalmi gyűlést és megkísérelte, hogy a közszabadságokat korlátozó szükségrendeletekkel akadályozza meg a szélső pártok agitációjának sikerét. Célját azonban nem érte el. Az egyes tartományokban megejtett választások a Hitler-párt állandó megerősödését mutatták. Hamburgban az ehhez a párthoz tartozó képviselők száma 3-ról 44-re, Hessenben 1-ről 27-re emelkedett. A nemzeti szocialista párt, amelybe június havában Schacht dr. is belépett, szoros szövetséget kötött a Hugenberg vezetése alatt álló nemzeti (régebben konzervatív) párttal és a kettő együtt október 11-én Harzburgban nagy közös seregszemlét tartott. A birodalmi gyűlés októberben csak egyszer jött össze és azután ismét elnapolta magát február 23-ig.

Míg Németországban a nemzeti irány egyenes vonalban nagy erővel tört elő, addig a francia politika folytonos habozások, tétovázások és ingadozások jegyében folyt tovább. A francia kamara Poincarénak a háború utáni években alkalmazott rideg politikáját nem tudta már követni, mert

az egész világgal ellentétbe került volna, Briand a locarnói paktumban megindított politikájának eszmei magaslatára pedig nem tudott felemelkedni. Ilyen körülmények között a francia politika nem volt képes olyan határozott állásfoglalásokra, amelyek mellett megmaradhatott volna. A pártviszonyok is zavarosak voltak. A kamara centruma felváltva támogatott egyszer a jobboldallal együtt jobbpárti, máskor a radikálisokkal együtt balpárti kormányokat. 1930 február végén jobboldali kormány alakult Tardieu vezetése alatt, ezt pedig ennek az évnek decemberében egy Steeg vezetése alatt álló balpárti, majd 1931 januárjában ismét egy, a jobboldalra támaszkodó Laval-kormány váltotta fel. Briand mindezekben a kormányokban megtartotta a külpolitika vezetését, de az adott nehézségekre való tekintettel meg sem kísérelhette saját elgondolásainak érvényesítését, amelyek valószínűleg a locarnói szerződés szellemének feleltek meg. Amikor az 1931 májusában megejtett elnökválasztásnál Briand kisebbségben maradt Doumer szenátusi elnökkel szemben, el is veszítette kedvét a politikától. Hosszas rábeszélésre még egy ideig megtartotta ugyan tárcáját, de 1932 januárjában végleg lemondott. Német partnere, Stresemann, már előbb, 1929-ben meghalt.

Az a nehéz gazdasági válság, amely 1930 körül a világra ránehezedett és kivált Közép-Európában erős megrázkódtatásokra vezetett, nyilvánvalóvá tette, hogy Németország teljesen képtelen még a Young-tervben vállalt fizetési kötelezettségek teljesítésére is.

Brüning kancellár és Curtius külügyminiszter 1931 június elején látogatást tettek Chequers-ben MacDonald angol miniszterelnöknél és reáterelték az angol kormány figyelmét Németország válságos gazdasági helyzetére és a jóvátételi kérdésben Németországnak nyujtandó azonnali könnyítések feltétlen szükségességére. Angliában nem zárkóztak el annak belátása elől, hogy Németország kívánsága az adott helyzetben megokolt, de arra utaltak, hogy a német jóvátételi terhek könnyítése csakis akkor volna lehetséges, ha egyidejűleg Amerika is engedményeket tenne a háborús adósságok kérdésében. Amerikában tagadták ugyan, hogy a háborús adósságok megfizetése és a német jóvátétel között bárminő kapcsolat állana fenn, de azért élénk figyelemmel kísérték a német gazdasági helyzet alakulását, amelyet rendkívül komolynak ítéltek. Világosan belátták, hogy Németország a megromlott gazdasági viszonyok mellett alig van többé abban a helyzetben, hogy a Young-terv alapján reáháramló

jóvátételi fizetéseket teljesíthesse, vagy az eddigi gyakorlat szerint külföldi kölcsönökkel finanszírozza, hogy tehát a jóvátételi kérdésnek valamilyen új rendezésére kell törekedni, mert különben Németország teljes gazdasági összeroppanásától kell tartani, ez pedig, tekintettel arra, hogy a külföldön majdnem 3 milliárd dollár névértékű német kötvény volt forgalomban, amelynek öthetedrésze Amerikában volt elhelyezve — többnyire kisembereknél —, az Egyesült Államokban is a kisegzisztenciák százezreit, sőt millióit tenné tönkre. Ilyen meggondolások alapján Hoover elnök az Egyesült Államok kormánya nevében június 20-án egyévi általános moratóriumot hozott javaslatba az összes állami fizetésekre nézve, kijelentvén, hogy ezt a haladékot az Egyesült Államok is megadják a maguk adósainak a háborús adósságok tekintetében. Hoover elérhetőnek vélte, hogy a világ, amely javaslatának elfogadása esetében egy évig minden erejét gazdasági megerősödésére fordíthatja, ezen az úton ki fogja magát szabadíthatni a gazdasági válság öldöklő hatásai alól. Az Egyesült Államokra nézve 216 millió dollár, Franciaországra nézve 400 millió aranymárka elengedéséről, viszont Németország szempontjából 1590 millió márka megtakarításáról volt szó. Franciaország nem nagy lelkesedéssel járult hozzá e javaslathoz. Tartott attól, hogy annak a 2—3 milliárd franknak elengedése, amelyet Hoover elnök Franciaországtól kívánt, meg fogja bontani a francia államháztartás egyensúlyát, főleg azonban attól, hogy a moratórium a Young-terv teljes megdöntését fogja előkészíteni, pedig ezt Franciaország a jóvátételi kérdés terén az utolsó szónak tartotta. De francia részről is be kellett látni a német gazdasági helyzet súlyosságát és így július 6-án Franciaország is hozzájárult Hoover javaslatához.

Közben ugyanis a német gazdasági válság még súlyosabb alakot öltött. A külföld 1931 elején kezdte a Németországban kihelyezett rövidlejáratú kölcsönöket felmondani. Ez év első hét hónapjában 2·9 milliárd márka ilyen rövidlejáratú hitelt kellett Németországnak visszafizetnie és ezzel kapcsolatban a Birodalmi Bank devízaállománya egymilliárd márkával csökkent, úgyhogy július elején a bank arany- és devízafedezete közel járt a törvényben megállapított minimumhoz. Mivel még mindig hétmilliárd márka értékű rövidlejáratú hitel volt Németországban elhelyezve és ennek felmondása minden percben bekövetkezhetett, a helyzet beláthatatlan veszélyekkel fenyegetett. Azok a tárgyalások, amelyeket Luther német jegybankelnök Londonban és Párizsban egy 500 millió dollárnyi kölcsön megszerzése érdekében

folytatott, eredménytelenek maradtak, — Franciaországban főleg azért, mert politikai engedményeket kértek a kölcsön folyósításáért, ilyenekre pedig Németország nem volt hajlandó. Ennek a helyzetnek következménye az volt, hogy július 12-én a legnagyobb német bankok egyike, a Darmstädter und Nationalbank (Danatbank) összeomlott és 13-án nem nyitotta meg pénztárait. A kormány szükségrendeletet bocsátott ki, amelyben az állam szavatosságot vállalt a banknál elhelyezett betétekért és a bank üzleteinek nyugodt lebonyolításáért, egyúttal pedig három napra bezárta az összes bankokat és a tőzsdéket, s az utóbbiak még hetek mulva sem nyíltak meg. Amikor a bankok ismét kinyitották pénztáraikat, az egyes feleknek való kifizetéseket 5—10 százalékra korlátozták, a külföldi fizetési eszközökkel kapcsolatos műveleteket kizárólag a Birodalmi Bankra ruházták, leszállították a német valuta aranyfedezetének határát 40 százalékról 30-ra és erősen megszorították a külföldre irányuló utazási forgalmat is.

Egészen világos volt, hogy ebben a helyzetben Németország a Hoover-moratórium lejárta után sem lesz képes jóvátétel címén fizetéseket teljesíteni. Az általános Hoover-moratórium meghosszabbítására szintén nem volt remény. Ezért Németország november 20-án a hágai megállapodások értelmében maga kért moratóriumot jóvátételi fizetései tekintetében, kijelentvén, hogy amennyiben ezeket a fizetéseket teljesítené, pénzrendszere és gazdasági élete komoly veszélybe kerülne, mert a Young-terv megalkotása óta a világ, de különösen Németország helyzetét egy példátlan válság gyökerestől megváltoztatta.

A Bázelben székelő Nemzetközi Fizetések Bankja, amelyhez a Young-tervben megjelölt eljárás szerint Németország moratórium iránti kérése intézendő volt, bizottságot küldött ki Németország fizetőképességének megállapítására. Ennek december 23-án elkészült jelentése elismeri, hogy Németország a Hoover-féle moratórium lejárta után sem lesz abban a helyzetben, hogy a külföld javára jóvátételi fizetéseket teljesíthessen, hogy ezeknek a fizetéseknek behajtása növelné a világgazdaságnak amúgy is kaotikus állapotát és hogy ezért az államközi adósságok (jóvátételek és háborús tartozások) kérdésének olyan új rendezést kell nyernie, amely a világgazdaság terén bekövetkezett zilált helyzetnek megfelel.

Franciaország még mindig azt hangoztatta, hogy Németország fizetési nehézségei csak átmenetiek és a világgazdasági válság befejeztével maguktól el fognak enyészni. Német részről azonban Brüning kancellár elejétől

kezdve utalt arra, hogy Németország politikai természetű fizetéseket egyáltalában képtelen folyósítani, és hogy minden kísérlet azok fenntartására nemcsak Németországot, de az egész világot gazdasági romlásba hajtaná. A jóvátételi kérdés megoldására 1932. június 16-án Lausanneban MacDonald angol miniszterelnök vezetése alatt megtartott értekezlet belátta, hogy a jóvátételi fizetések fenntartása valóban lehetetlen. Kimondta ezért e fizetéseknek 1932. július elsejével való megszűnését. Ezzel végleg megszűnt a háború befejezése óta követett jóvátételi rendszer, amely a gazdasági válság okai között is jelentékeny szerepet játszott. Egy július 2-án Lausanneban aláírt jegyzőkönyvben Anglia, Franciaország, Olaszország és Belgium kijelentették ugyan, hogy a lausanne-i megállapodásokat csak abban az esetben fogják ratifikálni, ha közöttük és saját hitelezőik között kielégítő megoldás jön létre saját háborús adósságaikra vonatkozólag, de ennek a fenntartásnak nem volt többé jelentősége. Anélkül, hogy a háborús adósságra nézve az Egyesült Államokkal megállapodás jött volna létre, az egyes országok 1933-ban vagy egyáltalában nem fizették meg az esedékessé vált tartozásukat, mint például Franciaország, vagy pedig tartozásuknak csak egy kis hányadát folyósították, mintegy a tartozás szimbolikus elismerése céljából, mint például Anglia és Olaszország.

A locarnói szerződés és a lausannei értekezlet között lefolyt hét esztendőben a versaillesi békeszerződésnek Németország gúzsbakötését célzo intézkedései egymásután szétfoszlottak. Németország területe felszabadult az idegen megszállás alól. A jóvátételi terhek alakjában reárakott bilincseket Németország szintén lerázta. A békeszerződésnek az a pokoli gondolata, hogy Németországgal szemben teljesíthetetlen követelményeket kell támasztani, hogy kénytelen-kelletlen elkövetett mulasztásai állandó jogcímül szolgálhassanak német területek megszállására és Németországnak függésben tartására, helytelennek, mert keresztülvihetetlennek bizonyult. Az a fejlődés, amely a versaillesi szerződésben Németországra rakott béklyók legnagyobb részének lerázására vezetett, nemzetközi együttműködés útján, békés tárgyalásokkal, az ellenfél meghallgatásával, egyezségekkel és kompromisszumokkal játszódott le. De ebből a nemzetközi együttműködésből hiányzott a lendület, hiányzott a meggyőződés tüze, hiányzott az eszményi cél hevülete. Az ügyek elintézésének egyik technikai módszerévé zsugorodott össze. Ezért valóságos benső közeledésre az európai államok között nem is vezetett.

2. A KELLOGG-PAKTUM ÉS BRIAND PÁNEURÓPAI TERVE.

Hogy a magasabb eszmei törekvések az európai nemzetek között folytatott érdekharcokban nehezen vagy egyáltalában nem tudtak érvényesülni, az arra vall, hogy a nemzetközi társadalom ezeknek az eszméknek befogadására és alkalmazására még nem volt érett. Azért teljesen háttérbe mégsem szorultak. A Népszövetség intézményének kiépítése, a béke fenntartását szolgáló intézményeknek hatékonnyá tétele és a törekvés szilárd nemzetközi jogrend megalkotására tovább is sokakat lelkesített. Ezeknek a törekvéseknek kimagasló pontjai voltak az 1929. évi Kellogg-paktum és Briandnak 1930. évi páneurópai terve.

A Kellogg-paktum — amelyet e könyv egy más része találó kritikával behatóan méltat (lásd III. Rész II. a.) — egy Briand francia külügyminiszter és Kellogg amerikai külügyi államtitkár között lefolyt jegyzékváltásból fakadt. Az Egyesült Államok és Franciaország között fennállt barátsági és választottbírósági szerződés lejáróban volt. Megújításának 1928-ban kellett megtörténnie. Briand már 1927-ben felvetette azt a gondolatot, hogy a két állam között sokkal messzebbmenő megállapodást kellene kötni, olyan megállapodást, amely a két ország egymásközötti viszonyában a háborút teljesen „törvényen kívül helyezné". Kellogg államtitkár válaszában arra utalt, hogy az amerikai kormány is osztja azt a kívánságot, hogy Franciaország és az Egyesült Államok a köztük netán felmerülő ellentétek elintézésénél soha fegyverhez ne nyúljanak, szerinte azonban „a két kormány a világbékének nagyobb szolgálatot tehetne, ha a Briand által ajánlott kétoldalú nyilatkozat helyett erőit arra egyesítené, hogy megnyerje a világ összes főhatalmainak hozzájárulását egy olyan deklarációhoz, amelyben ezek a hatalmak mindannyian lemondanának a háborúról, mint nemzeti politikájuk eszközéről". A francia kormány ezt az amerikai részről felvetett gondolatot rokonszenvesen fogadta. A további jegyzékváltás folyamán azután sikerült a két kormány álláspontját teljesen összeegyeztetni, mire 1928. április 13-án az Egyesült Államok kormánya az egész jegyzékváltást közölte Anglia, Németország, Olaszország és Japán kormányaival, kérdést intézvén hozzájuk, hogy fennálló kötelezettségeik akadályoznák-e egy olyan szerződéshez való hozzájárulásukat, amely a háborúról való egyszerű és világos lemondást foglalná magában. Amikor ezek az államok csatlakoztak Kellogg és Briand eszmemenetéhez, — egyikükmásikuk nem minden fenntartás nélkül — augusztus 27-én Párizsban

Kellogg államtitkár jelenlétében ünnepélyesen aláírták a Kellogg-paktum (Briand—Kellogg-paktum vagy párizsi paktum) név alatt ismert nyilatkozatot, amelynek lényeges tartalma az, hogy az aláíró felek lemondanak arról, hogy a háborút, mint a nemzeti politika eszközét igénybevegyék és kötelezik magukat arra, hogy egymással való viszonyukban változásokra csakis békés eszközökkel fognak törekedni. Minden aláíró hatalom, amely a jövőben arra törekednék, hogy nemzeti érdekeit háború útján mozdítsa elő, ezzel elveszítené azokat az előnyöket, amelyeket ez a szerződés nyujt, amikor a háborút egyáltalában eltiltja.

A Kellogg-paktumot az összes államok aláírták — egyik-másik fenntartásokkal. Az értékéről való felfogások első pillanattól kezdve igen eltérőek voltak. Voltak optimisták, akik korszakalkotó jelentőséget tulajdonítottak neki és benne egy új idő hajnalhasadását látták, és voltak pesszimisták, akik egyáltalában kétségbevonták, hogy annak az elvi nyilatkozatnak, amely a paktum egyedüli tartalma, gyakorlati jelentősége volna és akik nem láttak benne mást, mint olyan üres gesztust, amely a létező viszonyokon mitsem változtat. Mivel alig néhány esztendővel később a hat állam közül, amely először csatlakozott a Kellogg-paktum gondolatához, kettő nyiltan szembehelyezkedett vele, alighanem a pesszimisták ítélték meg a helyzetet találóbban.

A Népszövetségnek röviddel a Kellogg-paktum aláírása után megnyílt teljes ülésén Briand egyik beszédében megpendítette az európai népek egymáshoz való közeledésének gondolatát. Ezt először gazdasági téren akarta megvalósítani, hozzátevén, hogy „ha Európa országait gazdasági téren közelebb hozzuk egymáshoz, akkor a népek politikai közeledését is elértük". Egy ilyen páneurópai szövetség gondolatát Briand azután megismételte azon a reggelin, amelyet a különböző államok delegációi vezetőinek adott. Szavainak hatása alatt a jelenvoltak felszólították őt, hogy vesse papírra gondolatait és közölje azokat a kormányokkal, hogy ezek hivatalosan is foglalkozzanak velük. Briand e felszólításnak megfelelt és 1930 májusában szétküldte emlékiratát „egy európai államszövetségi közösség rendszerének megszervezéséről". Ez az emlékirat kifejti, hogy Európa racionális megszervezésének szükségessége már a népek biztonságának és jólétének feltételeiből is adódik. Ma Európa anyagi és erkölcsi erőinek csoportosításában nincsen összetartás és gyakorlatilag ez a legnagyobb akadálya annak, hogy kifejlődhessenek és hatékonnyá válhassanak mindazok a politikai vagy jogi intézmények, amelyekre a világbéke megszerve-

zését fel kellene építeni. Európa területi szétdaraboltságát ellensúlyozni kellene tehát az érdekközösségeknek oly kötelékével, amely az európai nemzetek számára lehetővé tenné, hogy végre tudatára ébredjenek Európa létező földrajzi egységének. Magát az európai uniót Briand a Népszövetség keretében akarta megvalósítani. Elgondolása szerint lett volna „reprezentatív és felelős szerve" egy európai konferencia alakjában, továbbá végrehajtó szerve egy állandó politikai bizottság képében. Mindkettőnek Genf lett volna a székhelye.

Briand tervéhez — amelynek jelentőségével e könyv más helyen foglalkozik — az összes európai kormányok hozzászóltak. Lengyelország, Belgium és a kisantant teljes mértékben helyeselték azt, mert új eszközt láttak benne a békeszerződés alapján kialakult helyzetnek megvédésére. Olaszország, Németország, Magyarország és mások ellenben tartózkodással fogadták a tervet, Olaszország hangsúlyozta, hogy a Briandtól javasolt európai szervezet felállítása előtt szükséges volna egyetértést létrehozni több fontos nemzetközi kérdésre nézve, amilyen például a határok revíziójának kérdése, a katonai fegyverkezések egyenlőségének biztosítása, a gyarmatok igazságos elosztása stb. Németország a fősúlyt arra fektette, hogy a terv megvalósítása előtt biztosítani kell az összes európai országok jogegyenlőségét és egyforma biztonságát. Magyarország pedig a Briand-terv elfogadásának feltételéül szabta az államok jogegyenlőségének helyreállítását és kijelentette, hogy olyan szerződéshez, amely lehetetlenné tenné a békeszerződések módosítását, nem járulhatna hozzá. Általában az volt a benyomás, hogy Briand terve nagy eszmei gondolatok köpönyegében alapjában véve csak Franciaországnak a békeszerződések fenntartásához kapcsolódó érdekeit akarta szolgálni. Anglia sem lelkesedett Briand tervéért és válaszában annak az aggodalmának adott kifejezést, hogy a páneurópai szövetség egyfelől versenyt fog kifejteni a Népszövetséggel szemben és le fogja szállítani ennek tekintélyét, másfelől pedig versengéseket és ellenségeskedéseket teremthet Európa és a többi kontinens között.

Briand javaslatának tárgyalására a Népszövetség 1930 őszén bizottságot küldött ki, amely azonban eredményre sohasem jutott.

Bármiként is gondolkozzék valaki a Kellogg-paktum hasznosságáról és Briand páneurópai elgondolásainak megvalósíthatóságáról és célszerűségéről, ez a két eset volt ebben a korban az egyetlen, amikor komoly kísérlet történt, magasabb és átfogóbb elveket érvényesíteni a nemzetközi politikában, az önző nemzeti érdekösszeütközésekből fakadó politikai harcok helyé-

ben. De ha azoknak, akik ezeket az akciókat megindították, ideális célok lebegtek is szemük előtt, — azok, akiknek egész erejükkel mögéjük kellett volna állniok, hogy a cél elérhető legyen, nem ideális eszméktől, hanem csak saját önös érdekeik által vezettették magukat. Így tehát egyik akció sem tudta a politika folyását lényegesen megváltoztatni.

3. ANGLIA.

A hatalmak sorában *Anglia* volt az, amely a legkövetkezetesebben ragaszkodott a nemzetközi együttműködés eszméjének megvalósításához. Ez különben megfelelt érdekeinek. Semmi olyan érdeke sem volt, amelyet ezen az úton nem lehetett volna megvédeni, semmiféle olyan veszély sem fenyegette, amelyet ezen az úton nem lehetett volna elhárítani.

Angliának Franciaországhoz való viszonya szorosabbá vált, mióta a francia politika is nem erőszakos nyomással, de békés együttműködéssel igyekezett Németországgal szemben támasztott követeléseit megvalósítani. A konzervatív Baldwin-kormány kifejezetten azt vallotta, hogy a Franciaországgal való baráti viszony az angol külpolitikának egyik leglényegesebb alkateleme. Ennek a kormánynak külügyminisztere, Austen Chamberlain, annyira híve volt ennek az álláspontnak, hogy az ellenzék padjairól még azzal is vádolták, hogy többet törődik a francia, mint az angol érdekekkel. A francia-német vitákban rendszerint a francia álláspontot képviselte. Amikor az 1929-i választások után a munkáspárti MacDonald alakított kormányt Hendersonnal, mint külügyminiszterrel, a franciabarát irány alapjában véve nem változott. MacDonald kormányralépése után kijelentette, hogy a munkáspárti kormány sohasem fog Franciaország ellen fordulni, mert a Franciaországgal való együttműködés programmjához tartozik. A konzervatív és a munkáspárti kormányoknak külpolitikája nem a Franciaországgal való viszony megítélésében, hanem inkább a Népszövetséggel kapcsolatos kérdésekben különbözött egymástól. Chamberlain a Népszövetségnek inkább csak kiegyenlítő és békéltető szerepet szánt, míg MacDonald saját kijelentése szerint, egész politikáját a Népszövetségre alapította és minden, ennek befolyását megerősítő javaslatot melegen támogatott. MacDonald támogatásával jött létre annakidején a genfi protokollum, míg Chamberlain volt az, aki ettől megtagadta Anglia hozzájárulását. Amikor 1931 nyarán az általános gazdasági válság hullámai Angliát sem kímélték meg — néhány héttel később az angol jegybank kénytelen volt az arany-

valuta rendszerét felfüggeszteni — és amikor MacDonald miniszterelnök kezdeményezésére és az ő vezetése alatt koncentrációs alapon nemzeti kormány jött létre, amely a konzervatív pártra, valamint a liberális és a munkáspártnak egy-egy részére támaszkodott, ez a kormány is magáévá tette elődjének külpolitikáját úgy a Franciaországgal való viszonyt, mint a Népszövetséget érintő kérdésekben.

Az európai feszültségnek azt az enyhülését, mely a locarnói szerződés nyomán előállt, Anglia igyekezett felhasználni egy, a flottaépítéseket korlátozó egyezménynek megkötésére. Angol államférfiak figyelmeztették a tengeri hatalmakat arra, hogy jóformán elviselhetetlen terhek állanának elő, ha nem sikerül a hadihajók nagyságát, azok felszerelését és új hajótípusok építését egyezmények útján korlátozni. Az 1921—22-ben lefolyt washingtoni értekezleten egy ilyen flottaegyezmény már létre is jött. Ebben az egyezményben Anglia először járult hozzá ahhoz, hogy valamely külföldi államnak — ebben az esetben az Egyesült Államoknak — tengeri hadereje egyenlő legyen saját haderejével. A kétéves felmondáshoz kötött és 1934-ben tényleg felmondott washingtoni egyezmény azonban 1936. december 31-én lejárt és így megújításáról kellett gondoskodni. A tengeri hatalmak között ebben a tekintetben eléggé jelentékeny érdekellentétek mutatkoztak. Anglia, mivel a világ minden részében vannak megfelelő flottatámpontjai és mivel nagyszámú, háború esetében ágyúkkal felszerelhető kereskedelmi hajóval rendelkezik, elsősorban a kisebb és gyorsabb cirkálók tekintetében akart szabad kezet kapni. Az Egyesült Államok, amelynek nincsenek minden tengeren flottatámpontjai, fontosabbnak tartotta a nagyobb típusú és ezért nagyobb akciórádiussal bíró, nagy csatahajók építését. Viszont Franciaország saját tengerpartjainak védelmét elsősorban a tengeralattjárók számának szaporításával akarta biztosítani, tehát elsősorban ezen a téren óhajtott minél nagyobb szabadságot. További nehézség volt, hogy Franciaország a flottaegyezményhez való hozzájárulását egy, a Földközi-tengerre vonatkozó olyan biztonsági paktum megkötésétől akarta függővé tenni, amely a tengeren megtámadott államnak a támadóval szemben az összes meg nem támadott földközitengeri államok aktív támogatását biztosítaná, amibe Anglia nem akart belemenni; továbbá Japánnak hosszas tárgyalások után teljesített követelése, hogy a japán flotta az angol, illetve amerikai tengeri haderőnek 70%-áig legyen fejleszthető; végül Olaszország kívánsága, hogy ugyanolyan tengeri hadereje lehessen, mint Franciaországnak, amit a franciák tekintettel arra, hogy az ő országuk két tenger mentén fekszik és hogy ezenkívül

minden világtájon érdekelve vannak, nem tartottak elfogadhatónak. Végül kiderült, hogy olyan általános egyességet, amelyhez mind az öt tengeri hatalom hozzájárult volna, nem lehetett elérni és csak Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország kötöttek szűkebb megállapodást. Az egyes nemzetek külön érdekei ezen a téren is erősebbeknek bizonyultak, mint a nemzetközi együttműködés eszméje.

Belső egységét a Brit-birodalom meg tudta szilárdítani. Az 1926. évi birodalmi értekezlet, majd 1931-ben az ú. n. westminsteri statutum a brit dominiumokat önálló államoknak ismerte el és ezt az önállóságukat az 1930. évi birodalmi értekezlet még jobban kifejezésre juttatta, így például azzal az intézkedéssel, hogy a dominiumok kormányzói ezentúl ne az angol kormánynak, hanem az illető dominium kormányának javaslatára neveztessenek ki. Ugyancsak a birodalmi értekezleten merült fel a Brit-birodalom egyes alkatrészei szoros gazdasági szövetséggé való összefogásának gondolata is. Ennek előfeltétele volt, hogy Anglia szakítson az eddig folytatott szabadkereskedelmi politikával és térjen át a védvámos rendszerre, hogy azután az egyes dominiumok termékeit kedvezményes vámon engedhesse be a maga területére. Az erre vonatkozó törvényes intézkedések 1932 elején megtörténtek. Egy Ottavában tartott értekezlet azután még ugyanebben az esztendőben tényleg megvalósította — a vámelőnyök alapján — a Brit-birodalomnak gazdasági egységgé való átalakítását.

4. OLASZORSZÁG.

Olaszországban a fasiszta rendszer és annak megalkotója, Mussolini, mindvégig szkeptikusan viselkedett a Népszövetséggel és a békés nemzetközi együttműködésre irányuló törekvésekkel szemben. Az olasz felfogásra jellemző volt az az ironikus hang, amelyet Mussolini az olasz képviselőház egyik ülésében, 1929. december 9-én megütött, amikor kijelentette, hogy a Kellogg-paktumban kétségkívül fennkölt szellem nyilatkozik meg, annyira fennkölt, hogy azt valójában transzcendentálisnak lehet nevezni, és hogy Olaszország, ha holnap más, a békét szolgáló paktumot fognak eléje terjeszteni, azt is alá fogja írni, de azért nem fog megfeledkezni arról, hogy ezekkel a paktumokkal egészen más valóság áll szemben, ez pedig az, hogy az egész világ fegyverkezik és hogy az ágyúk és a szuronyok száma állandóan szaporodik. Mussolini egész politikája arra irányult, hogy Olaszország katonai erejét és készültségét a tökély fokára emelje. „Nemzetünk fegy-

veres erejét — mondotta 1927. május 26-án — a maximális készenlét állapotába kell hoznunk. Abba a helyzetbe kell jutnunk, hogy bármely adott pillanatban ötmillió embert mozgósíthassunk és láthassunk el fegyverrel. Meg kell erősítenünk hajóhadunkat és légiflottánknak olyan hatalmasnak kell lennie, hogy repülőgépeink szárnyai még a napot is eltakarják." Hasonló szempontokat számtalanszor hangoztatott, különösen olyankor, amikor az ifjúság neveléséről volt szó.

A fasiszta rendszer különben tényleg megváltoztatta Olaszországnak nemcsak politikai intézményeit, hanem az olasz nép szellemét is. Az olasz képviselőházból már 1926-ban minden nem-fasiszta politikus kiszorult. Az ellenzéki pártok egyes töredékeinek, ámbár ezek szerettek volna a tőlük régebben proklamált passzivitás feladásával ismét bekapcsolódni a politikai életbe, lehetetlenné tették a képviselőházban való megmaradást. Nemsokára ezután Mussolini olyan új büntetőtörvényt fogadtatott el, amely ismét visszaállította az Olaszországban régóta eltörölt halálbüntetést (főleg politikai bűntettekre, merényletekre, stb.) és büntetendő cselekménynek minősítette a fasizmus ellen irányuló tevékenységet, internálással vagy fogházzal, külföldön élő olaszoktól elkövetett cselekmények esetében vagyonelkobzással és az állampolgárság elvesztésével sujtván azt. 1928-ban állami szervnek jelentik ki a fasiszta nagytanácsot és ettől kezdve a fontos politikai döntések ebben a testületben és nem a parlamentben történnek. Ugyanakkor új választótörvény is lépett életbe, amely eltörli az általános választójog alapján választott képviselőházat. Az új törvény szerint az egész olasz királyság egyetlen nagy választókerületet alkot, a képviselőjelöltek névsorát a különböző testületek által ajánlott egyénekből a fasiszta nagytanács állítja össze és ha a szavazóknak fele ezt a névsort fogadja el, a rajta szereplő egyének megválasztott képviselőknek tekintendők. Természetes, hogy e rendszer mellett ellenzék nem alakulhatott. Az 1929 márciusában lefolyt választásokon például 8·5 millió választó szavazott a hivatalos névsorra és csak 136.000 ellene. De Mussolini nem is akart ellenzéket, sőt egyik beszédében nyiltan kijelentette, hogy az ellenzéki mozgalmak Olaszországban immár végleg befejeződtek, hogy egy egészséges politikai rendszer kifogástalan működése ellenzék nélkül is elképzelhető és hogy a fasiszta rendszer, amelynek figyelme mindenre kiterjed, teljesen feleslegessé teszi az ellenzéket.

A belső egység fokozására szolgált Olaszországnak a Vatikánnal való kibékülése is, amelyre Mussolini uralomra jutása óta állandóan törekedett.

Amióta az olasz hadsereg 1870. szeptember 20-án Róma elfoglalásával véget vetett a pápák világi uralmának, a Szentszék állandóan szembehelyezkedett az olasz királysággal és a katolikus híveknek még az olasz parlamenti választásokban való részvételt is megtiltotta. Ennek az ellentétnek áthidalását mindig kívánatosnak tartották, de az olasz demokrácia részére, amely nem vezette a tömegeket, hanem a tömegektől vezettette magát, a kérdés megoldhatatlan volt. Sohasem tudta magát elhatározni arra, hogy a pápának bármilyen szűk területet valósággal átengedjen úgy, hogy ez a terület kikerüljön az olasz államból és a Szentszék világi uralma alá jusson. Mussolini a kezében egyesített teljhatalmat használta fel a kérdés megoldására. 1929. február 11-én a Szentszék és az olasz kormány között megállapodás jött létre, amely elismeri a Szentszéknek a Vatikán feletti teljes, kizárólagos és abszolút hatalmát és szuverén juriszdikcióját és megteremti a Vatikán városát (Città del Vaticano), amelynek területére az olasz joghatóság nem terjed ki. Az erre vonatkozó részletes megállapodásokkal kapcsolatban a Szentszék kijelentette, hogy azok méltányosan biztosítják neki mindazt, amire szüksége van abból a célból, hogy főpásztori hivatását szabadon és függetlenül gyakorolhassa és ezért a római kérdést véglegesen és visszavonhatatlanul elintézettnek és megszűntnek jelentette ki. Elismerte továbbá az olasz királyságot is a savoyai dinasztia alatt, Rómával, mint fővárossal. Olaszország viszont elismerte a Città del Vaticano államát a pápa szuverénitása alatt és érvénytelennek jelentette ki mindazokat a törvényeket, amelyek a most létrejött szerződéssel ellentétes intézkedéseket foglalnak magukban.

A következő esztendőkben előfordultak ugyan nézeteltérések a Szentszék és az olasz kormány között — kivált az ifjúság nevelésére vonatkozó kérdések körül, mert ezt a nevelést Mussolini az állam, a pápa pedig az egyház kizárólagos jogának minősítette —, de ezek nem voltak olyan mélyrehatóak, hogy a lateráni megállapodásokat érintették volna.

Mussolini azt a hatalmas fegyvert, amelyet az olasz nép akaratának egységes megszervezésével kezébe kapott, nem akarta sokáig parlagon hevertetni. Több egyaránt kívánatosnak látszó cél lebegett szeme előtt: nagy olasz gyarmati birodalom megszervezése, az olasz befolyásnak Közép-Európára és a Balkán-félszigetre való kiterjesztése, Olaszországnak a Földközi-tengeren uralkodó tengeri hatalommá való emelése stb. Tisztában volt, hogy bármelyik utat követi, bele fog ütközni akár az angol, akár a francia érdekekbe. Veszélyes lett volna a két hatalommal egyszerre ki-

kezdeni. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy Mussolini egészen 1936-ig feltűnően kímélte Angliát, viszont nem törődött túlságosan a Franciaországgal fennálló viszonylatban mutatkozó feszültséggel. Franciaországot az olaszok szemében ellenszenvessé tette, hogy a fasiszta rendszerrel elégedetlen olasz elemek legnagyobb részben francia földön telepedtek le és onnan folytatták az új Olaszország elleni izgatást. Már 1926-ban előfordult, hogy egyes olasz városokban a tömegek tüntettek a francia konzulátusok ellen. Az olasz-francia feszültséget fokozta az is, hogy Olaszországnak gyarmati tervei és az Afrikában való terjeszkedésre irányuló szándékai részben olyan területekre vonatkoztak, amelyek — mint pl. Tunisz — Franciaországhoz tartoztak. Azt az 1896-ban létesült megállapodást, amely szerint a Tuniszban élő olaszok úgy maguk, mint gyermekeik számára megtarthatják az olasz állampolgárságot, a francia kormány 1918-ban felmondta és azóta azt mindig csak 3—3 évre hosszabbították meg. A flottakérdésben az olaszok a franciákkal való teljes paritásra törekedtek, de ezt Franciaország következetesen megtagadta tőlük. Amikor Mussolini 1927 után a békeszerződések revíziójának szükségességéről kezdett beszélni és amikor 1930 körül ismételten előfordult, hogy a genfi leszerelési bizottságban Olaszország képviselője a német álláspontot támogatta, Olaszország a francia politika érzékeny pontjait súrolta. Az sem kelthetett Franciaországban kellemes benyomást, hogy Mussolini beszédeiben olykor-olykor szinte fenyegető hangon beszélt egy lélegzetvétellel Olaszország nagy katonai erejéről és felkészültségéről és „Olaszország egyik szomszédjának" az olaszokkal szemben való barátságtalan magatartásáról. De azért egészen 1936-ig Mussolini Franciaországgal szemben követett politikáját nem vitte annyira, hogy nyiltan kereste volna a Németországgal való politikai együttműködést. Talán akkor még túlgyengének tartotta erre Németországot. De megrontották az olasz-német viszonyt a Dél-Tirolban élő németek ellen alkalmazott rendszabályok is, hisz ezek miatt Mussolini és Stresemann még 1926-ban is igen éles beszédeket váltottak egymással.

Franciaországon kívül Olaszország kivált Jugoszláviával került feszült viszonyba. Ennek főleg földrajzi okai vannak. Olaszország legerősebb vetélytársa az ország keleti határain Jugoszlávia, mivel ez ugyanannak az Adriai-tengernek mentén terül el, amelyet az olasz nacionalizmus az ő saját tengerének — mare nostro — szokott tartani. Egészen 1926-ig Olaszország igyekezett a közötte és Jugoszlávia közötti ellentéteket békés megegyezések útján rendezni és minden ilyen egyesség rendszerint egy-egy olasz

sikert jelentett. Az időbelileg utolsó ezeknek a szerződéseknek sorában az 1925-ben létesült nettunói szerződés, amely a két ország gazdasági viszonyát volt hivatva rendezni, ez azonban a szlovéneknél és horvátoknál, továbbá Boszniában és Dalmáciában igen heves ellenzéssel találkozott, mert itt attól tartottak, hogy az olaszoknak a dalmát városokban biztosított letelepülési jog folytán az egész tengerpartot most már olasz vállalkozók és munkások fogják ellepni. Az Olaszország és Jugoszlávia közötti viszonyt azonban erősen felforgatta az 1926. november 27-én megkötött olasz-albán szerződés, amelyben Albánia kötelezettséget vállalt arra, hogy más hatalommal nem fog Olaszország hátrányára politikai és katonai szerződéseket kötni, viszont Olaszország elismeri, hogy Albánia politikai, jogi és területi állapotának minden megzavarása olasz érdeket is sértene. Ez a szerződés Jugoszláviában azt a gyanút keltette, hogy Olaszország, amely gazdasági téren már előzőleg megvetette lábát Albániában, ezt az országot saját protektorátusa alá akarja vonni, holott ezen a területen Jugoszlávia is komolyan érdekelve volt. A belgrádi kormányt ez a szerződés meglepetésszerűen érte és igen erősen reagált rá. Nincsics külügyminiszter, aki Jugoszláviában mindig az olaszbarát politikának exponense volt, 1926. december 6-án le is mondott politikájának ama veresége folytán, amelyet az olasz-albán egyezmény jelentett.

A következő évben Olaszország és Jugoszlávia útjai még jobban elváltak egymástól. Olaszország április 5-én baráti szerződést kötött azzal a Magyarországgal, amelyben Jugoszlávia ellenséget látott. Jugoszlávia viszont november 11-én baráti szerződést kötött Franciaországgal, ezt pedig Olaszország tartotta legerősebb vetélytársának. Az új jugoszláv külügyminiszter, Marinkovics, ellentétben elődjével, határozottan franciabarát politikát folytatott. Olasz részről éles sajtótámadások történtek Jugoszlávia ellen: súlyosan szemére vetették, hogy tíz különböző népből összetákolt mozaikot alkot és voltaképen nem egyéb, mint a háborúelőtti Ausztria rosszabb kiadásban. Ezeknél a támadásoknál érzékenyebben érintette Jugoszláviát az az újabb olasz-albán szerződés, amely november 22-én jött létre Tiránában. Ez a szerződés húsz évre szól és formailag védelmi szövetség ugyan, lényegében azonban messze túlmegy azon. Az a viszony, amelybe Albánia Olaszországgal szembe került, nem áll messze a protektorátustól. Jugoszlávia azért tovább is igyekezett jó viszonyban maradni Olaszországgal, sőt 1928 nyarán a nettunói szerződésnek parlamenti jóváhagyását is megszerezte, azután pedig lépéseket tett az 1929. január 27-én lejáró olasz-

jugoszláv baráti szerződés megújítására, de Olaszország nem hosszabbította meg ezt a szerződést, úgyhogy ez lejártakor megszűnt.

Olaszország külpolitikáját szokatlanul erős mozgékonyság jellemezte, amely nem egy esetben sikert hozott részére. Igen élénk tevékenységet fejtett ki a Balkánon, részben talán Jugoszlávia bekerítésének célzatával. Egymásután kötött szerződéseket Bulgáriával, Romániával, Görögországgal és Törökországgal, de ezek a szerződések inkább csak barátságos gesztusok voltak és nagyobb politikai következményekkel annál kevésbbé jártak, mert az illető Balkán-államok az Olaszországgal kötött szerződések mellett hasonló szerződéseket Franciaországgal és egyéb államokkal is kötöttek. 1930-ban Olaszország Ausztriát is magához tudta kapcsolni, egyelőre csak egy választott bírósági szerződéssel, amely azonban mégis jelentőségteljes volt, mert véget vetett annak a feszültségnek, amely Olaszország és Ausztria között a déltiroli németekkel szemben követett olasz politika miatt fennállt. Kétségtelen sikere volt Olaszországnak az is, hogy 1929-ben sikerült elérnie, hogy helyet kapjon Tanger város nemzetközi igazgatásában, amivel a hatalmak elismerték Olaszországnak azt az álláspontját, hogy a Földközi-tenger uralmával kapcsolatos kérdések egyikéből sem szabad kimaradnia.

5. SZOVJETOROSZORSZÁG.

Szovjetoroszországban a hatalom Lenin halála után egy Kamenev, Zinovjev és Sztalinból álló hármas bizottságra (troika) szállt át, — Lenin névleges utóda az államfői tisztségben, Rikov, inkább csak reprezentatív teendőket végzett. A tényleges hatalmat azonban mindinkább Sztalin ragadta magához, aki pedig csak a kommunista pártnak főtitkára volt. Ez a tifliszi, tehát ázsiai születésű férfi ritka erélyt és kegyetlen céltudatosságot egyesített sok furfanggal és ravaszsággal. Már fiatalkorában, amikor csak egyszerű és ismeretlen forradalmár volt, nem törődött sem állami, sem erkölcsi törvényekkel, hanem tovább ment a maga útján, semmi mást nem tekintve, mint célját, könyörtelenül és mondhatni minden érzés nélkül. Most, amikor hatalomra került, nem annyira fanatikusnak, mint inkább hideg és számító zsarnoknak bizonyult. Amikor Lenin legtekintélyesebb régi hívei körében Trockij vezetése alatt bizonyos ellenzéki mozgalom indult meg és ez a Sztalin ellen való küzdelem tárgyi alapját ennek a parasztsággal szemben követett engedékenyebb politikájában vélte meg-

találhatni, Sztalin a kommunista pártra gyakorolt befolyásának segítségével azonnal szembehelyezkedett velük és keresztülvitte, hogy Trockijt és híveit (Zinovjev, Kamenev, Radek) megfosztották hivatali állásaiktól. Néhány hónappal később, 1926 novemberében, a kommunista párt kongresszusával egyhangú határozatban kimondatta, hogy Trockij és hívei hűtlenek lettek Lenin elveihez és elveszítették a forradalom sikerébe vetett bizalmukat. Amikor a vita Sztalin és Trockij, valamint híveik között részben a marxista elméletek szőrszálhasogató magyarázata, részben durva személyeskedések alakjában tovább folyt, 1927 augusztus havában Sztalin a pártvezetőséggel kimondatta az ellenzék álláspontjának helytelenítését, novemberben pedig kizáratta az ellenzék híveit a pártból, sőt Ázsiában internáltatta őket. Két évvel később azután Trockijt kiutasították Oroszországból, míg az ellenzék többi tagja bűnbánatot mutatva, visszavonta mindazt, amit Sztalin politikájának bírálatára elmondott. Visszaengedték őket, de vezető befolyáshoz már nem juthattak. Sztalin most Bucharinnal és Rikovval együtt új hármas kormánytanácsot alakított. Csakhamar azonban a Trockij körül keletkezett „baloldali ellenzék"-kel párhuzamosan alakult egy „jobboldali ellenzék" is, amelyhez Rikov és Bucharin is tartoztak és amely főleg a túlhajtott iparosodást tartotta elhibázottnak és a parasztsággal szemben engedékenyebb politikát kívánt. Ezeket az ellenzéki elemeket azonban 1929-ben a kommunista párt kongresszusa komoly intésben részesítette, mire azok alávetették magukat a párt — jobban mondva Sztalin — akaratának. Ettől kezdve Sztalin uralma mindinkább önkényuralom alakját vette fel.

Külpolitikájában Oroszország a Lenin halálát közvetlenül követő időben több súlyos vereséget szenvedett.

Már 1926-ban ellentétbe került az angol kormánnyal, amely kénytelen volt tiltakozni az ellen, hogy az Angliában akkor lefolyt általános sztrájkot Oroszországból pénzzel támogassák. A tiltakozásra az orosz kormány azzal a rendes kifogással válaszolt, hogy a támogatást olyan orosz szervezetek nyujtják, amelyekre nincsen befolyása, mire az angol kormány közzétette azokat a birtokába került iratokat, amelyekből kitűnt, hogy orosz részről a Londonban székelő orosz kereskedelmi képviselet útján az angol kommunistákat arra utasították, hogy igyekezzenek a munkáspárton belül kommunista sejteket alkotni és a hadseregben és a haditengerészetben befolyásra és hívekre szert tenni. Az angol kommunistáknak támogatása azonban mégsem szűnt meg. Erre 1927 májusában a kormány meglepetés-

szerűen házkutatást rendelt el az „Arcos" néven működő, a hivatalos állami orosz kereskedelmi képviselet házában székelő kereskedelmi ügynökségnél és az ott lefoglalt iratokból, amint ezt Baldwin miniszterelnök az angol alsóházban bejelentette, kétségtelen bizonyossággal megállapította, hogy az „Arcos" keretében a szovjethatóságok közvetlen vezetése alatt álló olyan szervezet működött, amely az egész Brit-birodalomra, valamint Észak- és Dél-Amerikára kiterjedő katonai kémkedést és forradalmi propagandát űz. Az angol kormány megszűntnek jelentette ki az Oroszországgal fennállt kereskedelmi egyességet és megszakította Oroszországgal a diplomáciai viszonyt. Ezt később, 1930-ban Henderson, a munkáspárti kormány külügyminisztere állította ismét helyre, az orosz kormánynak amaz ígérete fejében, hogy ezentúl a propagandától tartózkodni fog. De magának Hendersonnak kellett néhány hónap mulva az alsóházban nyilvánosan panaszt emelnie amiatt, hogy Moszkvában erre az ígéretre rá sem hederítenek.

Hasonló összeütközésbe került Oroszország Franciaországgal is. A francia kormány 1927 szeptemberében Moszkvában tiltakozott az ellen, hogy Rakovszki párizsi orosz nagykövet egy olyan manifesztum aláírói között szerepel, amely idegen államok polgárait és katonáit igyekszik fellázítani saját kormányaik ellen. Csicserin orosz külügyi népbiztos a francia kormányt ki akarta engesztelni, maga is helytelenítvén Rakovszki eljárását, mivel azonban Rakovszki mégis megmaradt helyén, a francia kormány október elsején kifejezetten követelte visszahívását, és ezt most már megtagadni nem lehetett.

Végül kudarcot szenvedett Oroszország Kínában is, ahol 1927-ig sok sikerrel igyekezett lábát megvetni. Kínában 1912 óta forradalom és a polgárháborúk egész sorozata dúlt. Az egyes katonai vezérek egymás ellen hadakoztak, és az ország a teljes anarchia képét mutatta. Amikor 1925-ben a forradalom megindítója és legkimagaslóbb vezére, Szunjatszen, meghalt, Kínában két erős kormány állt fenn: az egyik Kantonban, Dél-Kínában, ahol Csiangkaisek tábornok gyakorolt irányadó befolyást, a másik Pekingben, Észak-Kínában, ahol a vezetés Csangcsolin tábornok kezében volt. A déli kormány még Szunjatszen életében érintkezésbe került Szovjetoroszországgal, amelynek képviselője, Borodin, mint állandó tanácsadó működött mellette. Az ő útmutatása szerint alakította meg Csiangkaisek orosz minta szerint a maga pártját is, a Kuomintangot (Birodalmi Néppárt),

aminthogy ő irányította a kínai köztársaság külügyminiszterének, Csengnek, tevékenységét is. A déli kormány hadserege 1927 márciusában elfoglalta Shanghai és Nanking városokat, ami az orosz politika nagy sikerét és az angol politika vereségét jelentette, azután pedig Peking ellen vonult, mert itt az északi kormány határozottan kommunistaellenes politikát folytatott és — a diplomáciai testület hozzájárulásával — még az orosz követségbe is behatolt, ott házkutatást tartott és sok kompromittáló adatnak jutott birtokába. Csiangkaiseknek Peking elleni hadjáratát azonban megzavarták azok az ellentétek, amelyek a Kuomintangban kirobbantak. Itt egy szép napon háromtagú kormánytanácsot neveztek ki azoknak a teendőknek végzésére, amelyek eddig kizárólag Csiangkaisekre voltak bízva. Ez azonban hatalmának e megnyirbálását nem tűrte, Shanghaiban feloszlatta a kommunista párt politikai irodáját, lefegyverezte a kommunista pártba beszervezett munkásokat, elmozdítottnak jelentette ki a katonai kormány miniszterei t és egyeseknek letartóztatását követelte. Borodin elmenekült, de az év végén visszajött Kantonba, ahol még egy kísérletet tett arra, hogy az elveszett orosz pozíciót visszaszerezze. Néptanácsot szervezett, amelyben maga vette át a hadügyi népbiztosságot. Csiangkaisek azonban decemberben megbuktatta ezt az alakulatot, visszafoglalta Kantont és megszakította az orosz kormánnyal a diplomáciai viszonyt, amely azután csak 1932-ben állt ismét helyre. Kanton városa különben később ismét szembehelyezkedett Csiangkaisekkel, aki erre Nanking városát választotta székhelyéül, de Kantonban még hosszú ideig külön kormány állt fenn, amely összeköttetésben állt Moszkvával. Az orosz akció ereje azonban meg volt törve.

Az egyetlen állam, amellyel Oroszország ebben az időben szoros érintkezést tartott fenn, Németország volt. A két országnak egymáshoz való viszonyát, amelyet először a rapallói szerződés szabályozott, az 1926. április 24-én Berlinben létesült megállapodás még szorosabbra fűzte. Ebben a szerződésben a két állam „bizalomteljes együttműködésre" kötelezte magát. Kijelentették, hogy minden, mindkét államot érdeklő kérdésben állandó érintkezésben maradnak egymással, ha pedig egyiküket megtámadnák, a másik állam semlegességre köteles. Ugyancsak nem fog részt venni egyik fél sem a másik ellen irányuló gazdasági vagy pénzügyi bojkottban. A szerződés Franciaországban sok idegességet váltott ki, míg Németországban és Oroszországban siker gyanánt ünnepelték. Alapjában véve nem volt semmi meglepő abban, hogy Európának ez a két állama, amely

ellen — bár különböző okokból — egyaránt állandó bizalmatlanság nyilatkozott meg és amelyeket a nagy nyugati államok egyaránt nem tekintettek velük egyenrangú tényezőknek, összefogott egymással. A német-orosz viszony kimélyülése gazdasági téren is megnyilvánult: Oroszország jelentékeny ipari szükségletének nagy részét Németországban fedezte és ezeket a német ipari szállításokat a német kormány is előmozdította, mert azok finanszírozására 300 millió márkát bocsátott rendelkezésre. Csak 1930 körül zavarodott meg időnként a német-orosz viszony, — főleg azért, mert orosz részről állandóan támogatták és irányították a német kommunista pártot.

Amikor Oroszország belátta, hogy sem a világ forradalmasítására irányuló propagandával, sem a kínai akció módjára megindult önálló politikai kísérletekkel nem tud célt érni, a maga részéről is összhangba hozta a maga politikáját ezeknek az éveknek uralkodó eszméjével, a nemzetközi együttműködésre való törekvéssel. A locarnói szerződést közvetlenül követő hónapokban az volt a látszat, hogy ezentúl az összes fontos európai kérdéseket most már Genfben fogják eldönteni a Népszövetség vezetése alatt. Oroszország azonban nem volt a Népszövetség tagja és így tartani lehetett attól, hogy az európai politika intézéséből teljesen ki fog szorulni. Ezen aggodalom hatása alatt 1927-ben fordulat következett be az orosz politikában. Eddig a Népszövetség és a belőle kiindult nemzetközi akciók orosz részről csak gúny tárgyául szolgáltak, most egyszerre Oroszország is igyekszik ezekből az akciókból részt kapni. 1927-ben Oroszország írásban bejelentette az akkor összehívott világgazdasági értekezleten való részvételét, holott erre meghívást sem kapott és valamivel később kiküldte képviselőit a katonai leszerelés előkészítő bizottságába is, holott az ebbe való meghívást eleinte visszautasította volt. A nemzetközi tárgyalásokban elég kényelmetlen partnernek bizonyult. Rendszerint minden kérdésben a legradikálisabb álláspontot képviselte, ami azzal, hogy színvallásra kényszerítette a hatalmakat, nem egyszer nyilvánvalóvá tette az őszinteség hiányát, amely kivált a Népszövetség tárgyalásaiban megnyilvánult. Oroszország a Kellogg-paktumhoz is csatlakozott, sőt nem elégedett meg ezzel, hanem még mielőtt ennek a paktumnak ratifikációja megtörtént, Lengyelországnak és a balti államoknak, majd lengyel kívánságra később Romániának is, egy külön „keleti paktum" megkötését ajánlotta, amely — nagyjában a Kellogg-paktum eszmemenetében — Oroszország, Lengyelország, Románia, Lettország és Észtország között 1929. február 9-én létre is jött. Litvánia külön csatlakozott hozzá.

6. LENGYELORSZÁG.

Lengyelország a maga Németország és Oroszország közé beékelt állapotában Európának különösen veszélyeztetett területén fekszik. Ha Németország és Oroszország barátságban vannak egymással, tartania kell attól, hogy ezek valamely alkalmas pillanatban közös akciót kezdenek Lengyelország újabb felosztására, ha viszont ellenséges viszonyba kerülnek, akkor az a veszély fenyegeti, hogy ellentéteik lengyel harctereken fognak dűlőre jutni. Ebben a helyzetben Lengyelországnak különös nagy mértékben van szüksége arra, hogy politikájában egységes akarat fejlődhessék ki és érvényesülhessen. A lengyel parlament (Szejm) összeállításánál fogva azonban kevéssé volt erre alkalmas. Számtalan pártra és párttöredékre szakadt széjjel, és a politikai és érdekbeli ellentétekhez, amelyek kivált a konzervatív nemzeti demokraták, a parasztpárt és a szociáldemokraták között álltak fenn, még hozzájárultak a lengyel földön élő nagyszámú kisebbségekkel (ukránok, németek, zsidók stb.) való erős súrlódások is. Lengyelországnak egyetlen nagy tekintélye volt, Pilsudski marsall személyében. Ő vette kezébe a Lengyelországban mutatkozó politikai bajok kiküszöbölését. Amikor Wojcziechowski köztársasági elnök 1926. május 10-én a Pilsudskitól gyűlölt, korruptnak tartott Witos parasztpárti vezért bízta meg kormányalakítással, Pilsudski május 12-én körülbelül 600 hozzá hű ulánussal, akiknek száma azonban ettől kezdve óráról órára szaporodott, Varsó környékén fekvő nyaralójából Varsóba vonult és azt heves utcai harcok után birtokába kerítette. Két nappal később az elnök és Witos beadták lemondásukat és elmenekültek, mire Pilsudski Bartel tanárt szólította fel a kormány megalakítására. Május 31-én Pilsudskit 232 szavazattal 191 ellen a lengyel köztársaság elnökének választották meg, de Pilsudski a választást nem fogadta el. Kijelentette, hogy abban a parlamentben, amelyet lenéz és megvet, nem hajlandó esküt tenni, különösen pedig nem akarja magát feleskettetni arra az alkotmányra, amelyet ő rossznak tart. Maga helyett azután Moscicki tanárt választatta meg elnöknek. A parlament többsége szembehelyezkedett a Bartel-kormánnyal, amelynek leszavazását csakis folytonos elnapolásokkal lehetett elkerülni. Október elsején erre Pilsudski maga vette át a kormányelnöki tisztséget, de ő is csak a parlament újabb és újabb elnapolásával tudta megakadályozni, hogy a többség ellene forduljon. Ezzel azonban Pilsudski nem törődött, hanem tovább haladt a maga útján. 1927. május 10-én sajtórendeleteket bocsátott

ki az ellenzéki izgatás megfékezésére, és amikor szeptemberben a parlament egyhangú határozattal érvénytelennek mondta azokat, ő viszont a parlament e határozatát jelentette ki érvénytelennek. A parlament azután mandátumának letételéig nem is tartott többé ülést. Az 1928 márciusi választásokon voltaképen egyedül Pilsudski mellett vagy Pilsudski ellen történt a szavazás. Pilsudski pártja 128 taggal a legnagyobb volt az új országgyűlésen, de abszolút többsége nem volt. Pilsudski a választások után a kormányelnökséget ismét Bartelnek adta át, de ezzel a parlamenttel sem tudott boldogulni és minden alkalommal kifejezésre juttatta azt a megvetést, amelyet iránta érzett. 1929 március havában a parlament vád alá akarta helyezni Czechovicz pénzügyminisztert, mert az Pilsudski kívánságára bizonyos katonai természetű kiadásoknál hiteltúllépéseket követett el. Pilsudski védelmére kelt, elnapoltatta a képviselőházat és amikor ez az elnapolás letelte után ismét összeült, katonatisztekkel szállatta meg a parlament épületét, úgyhogy az elnök vonakodott az ülést megnyitni. A konfliktus Pilsudski és a Szejm között tovább tartott 1930 nyaráig. A pártok ismételten éltek a képviselőház egybehívására való jogukkal, viszont az elnök, még mielőtt az első ülés megtartható lett volna, elnapolási jogát gyakorolta. A kormányt Pilsudski katonatisztekből állította össze — de ez az „ezredesek kormánya" sem tudott boldogulni. Végül 1930 júniusában kenyértörésre került a dolog. Hat ellenzéki párt — főleg baloldaliak — június 29-ére Krakóba kongresszust hívtak össze, hogy ott tiltakozzanak Pilsudski diktatúrája ellen. A kongresszus nem sikerült úgy, amint azt az ellenzék remélte: kevesen jelentek meg és ezek egy része Pilsudski mellett tüntetett. Augusztusban az ellenzék mégis elhatározta, hogy 21 más városban is fog hasonló népgyűléseket rendezni. Erre augusztus 23-án ismét Pilsudski vette át a kormányelnökséget és elrendeltette a parlament feloszlatását, valamint a népgyűlésen résztvett 18 ellenzéki politikusnak letartóztatását. A letartóztatottak között volt a parasztpárt vezére, Witos, és a szociáldemokrata párt vezére, Liebermann is. Később még több politikust helyeztek őrizetbe — így különösen az ukrán kisebbségnek összes vezetőit — és ezek után a november 16-i választáson Pilsudski pártjának sikerült 248 mandátumot és ezzel az abszolút többséget elérnie. A választások után Pilsudski a kormányelnökséget ismét átadta egyik hívének, maga pedig a hadügyminiszterséggel elégedett meg.

Lengyelország külpolitikájában egészen 1933-ig nem következett be fontosabb változás. Németországhoz való viszonya változatlanul feszült

MTA AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA

volt. Ennek főoka a német-lengyel határ megváltoztatását, kivált a „lengyel korridor" megszüntetését követelő agitáció és a Lengyelországban emiatt támadt idegesség volt. Zaleski lengyel külügyminiszter szükségesnek látta 1927 elején nyilvánosan reámutatni arra, hogy német részről „hallatlanul erős propaganda-hadjárat" folyik Lengyelország nyugati határai ellen. Szerinte Németország ezzel megsérti a Népszövetség alapokmányának 10. cikkét, amely szerint a Szövetség tagjai egymás területeinek sérthetetlenségét biztosították. Különösen élessé vált a határkérdés feletti vita 1930 nyarán, amikor Treviranus német miniszter ugyancsak nyilvános beszédben „galád nyomásra" vezette vissza Kelet-Poroszországnak Németország többi részeitől való természetellenes elválasztását és azt a reményét hangoztatta, hogy a Lengyelország és Németország között ezidőszerint fennálló igazságtalan határok nem lesznek maradandóak. A német-lengyel viszonyt kiélesítették azok az állandó panaszok is, amelyeket Felső-Szilézia népessége hangoztatott ama bánásmód miatt, amelyben a lengyel hatóságok részesítették. Maga Korfanty, aki a maga szabadcsapataival hozzájárult ahhoz, hogy Felső-Szilézia nagy része Lengyelországé lett, egy ízben kijelentette, hogy a diktatúra alatt — amelynek Korfanty állandó ellensége volt — a nemzetiségi harc Felső-Sziléziában a végsőkig kiélesedett, és hogy itt a német tábort az elégedetlen lengyelek egész raja erősíti meg. A két ország közötti feszültségnek részben oka, részben következménye volt a közöttük öt éven át dühöngő vámháború, amelynek csak az 1930 márciusában megkötött német-lengyel kereskedelmi szerződés vetett véget. Lengyelországnak a Szovjetbirodalomhoz való viszonya ebben az időben szintén nem volt sem meleg, sem bizalomteljes. De nem szenvedett változást Lengyelországnak Franciaországgal és Romániával fennálló szövetsége sem.

7. AUSZTRIA.

A középeurópai országok egymáshoz való viszonyában az 1925. évi locarnói szerződéssel megindult nyolcéves korszakot jellemző nemzetközi együttműködésre irányuló törekvésnek még nyomai is alig találhatók meg. A kisantant mereven szembehelyezkedett a lefegyverzett Magyarországgal és minden módon igyekezett ennek vele szemben tanusított ellenállását megtörni, de minden siker nélkül. Magyarország tovább haladt a maga útján és 1927-ben az Olaszországgal megkötött barátság révén ki tudta magát vonni addigi elszigeteltségéből és véget tudott vetni a kisantant feltétlen

túlsúlyának. Ez a fordulat azonban nem érlelt meg közeledést a két, most már nem egyenlőtlen erejű tábor között, sőt inkább talán még jobban megmerevítette a fennálló állapotokat. Ausztria sem a kisantanthoz nem csatlakozott, sem Magyarországgal együtt nem foglalt állást ez ellen, hanem saját belső bajaival volt elfoglalva, de különben sem állt nyitva részére semmiféle út nagyszabású politika számára, mert a kisantanthoz nem akart, Németországhoz pedig a hatalmak erős ellenállása folytán nem tudott csatlakozni, egymagában pedig minden jelentékenyebb külpolitikai akcióra gyenge volt. A középeurópai országok között leginkább az a kettő tudott a külpolitikában sikereket felmutatni, amelyekben a belső politikai élet nyugodtan folyt, mint Magyarországon Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István gróf miniszterelnök korában vagy legalább is nagyobb zökkenő nélkül, mint a nemzeti kisebbségek minden elégületlensége mellett Csehszlovákiában Masaryk elnök és Benes külügyminiszter vezetése alatt. Csehszlovákia magához ragadta a kisantant vezetését, Magyarország pedig sikeresen szabadította ki magát az elszigeteltségből, amelybe a kisantant juttatta. De a külpolitika sehol sem irányult a középeurópai államok közötti közeledés előmozdítására akkor sem, amikor a többi európai államok a baráti, megnemtámadási, egyeztető és választottbírósági szerződések megszámlálhatatlan sorával igyekeztek bebizonyítani békés szándékaikat.

Ausztriában a pártviszonyok szerencsétlen alakulása folytán mindinkább kétségtelenné vált, hogy ez az ország a parlamentáris intézménnyel nem tud boldogulni. A két egymással szemben álló nagy párt, a Seipel prelátus vezetése alatt álló keresztényszocialisták és a Bauer vezetése alatt álló szociáldemokraták a nemzeti tanácsban (képviselőházban) majdnem egyenlően erősek voltak. Az 1927-i választások eredménye szerint 75 keresztényszociális képviselő 71 szociáldemokratával állt szemben, 1930-ban pedig 73 keresztényszociális képviselő 72 szociáldemokratával. Igaz, hogy a polgári irányt követő kormányok még néhány kisebb polgári csoportra is támaszkodhattak (Nagynémetek, Landbund, később Heimwehr), de ezek közül egyik-másik szívesen szavazott a szociáldemokrata ellenzékkel, ha valamilyen kívánsága nem teljesedett és ezzel bármikor megbuktathatta a kormányt. Újabb és újabb engedményekkel kellett mindig megszerezni támogatásukat, ami végeredményben egy törpe kisebbséget tett esetenként a helyzet urává. A politikai nehézségeket tetézte, hogy mindkét nagy párt, de kivált a szociáldemokraták, igen szélsőséges programm alapján álltak és radikálisabb elveket vallottak, mint elvtársaik a nyugati országokban.

A két nagy párt ellentéte az osztrák társadalmat is két egymással mereven szembenálló csoportra bontotta, és különösen a parasztság és a munkásság közötti ellentét mind élesebb lett. Végül a fejlődés odavezetett, hogy mindkét párt még külön fegyveres erőt is szervezett a maga részére: a szociáldemokrata párt a „Köztársasági Védőszövetséget" (Republikanischer Schutzbund), a keresztényszociális párthoz közelálló polgári elemek pedig a Heimwehrt. 1927. június 15-én a vezérei által állandó izgalomban tartott bécsi munkásság lázadásszerű tünetek között felgyujtotta az Igazságügyi Palotát és elégette a telekkönyveket, de a Seipel-kormánynak sikerült ezeket a zavargásokat elfojtani, úgyhogy azok végeredményben csak azzal a következménnyel jártak, hogy a polgárság még inkább tudatára ébredt a szociáldemokrata részről fenyegető veszélynek. Ettől kezdve a Heimwehr a kormány — kivált Seipel — támogatásával, fokozott mértékben szervezkedik. 1927 októberében az 1919 óta fennálló katonatanácsok újraválasztásánál első ízben sikerült a szociáldemokrata párt jelöltjeit kibuktatni és semleges pártállású egyénekkel pótolni. Ettől kezdve a hadsereg nem volt többé az a „vörös hadsereg", amelynek azt régebben hirdették. Az 1929. őszén megalakult Schober-kormány alkotmányreformot is tervezett. Az új alkotmányban ki akarta terjeszteni a köztársaság elnökének hatáskörét a parlament rovására és az 1918 óta tartományi önállósággal felruházott Bécs városát újból be akarta olvasztani Alsó-Ausztriába, ahová régebben tartozott, mert ebben az esetben Bécs szocialista tömegeit az alsóausztriai parasztság állandóan sakkban tartotta volna. De a szociáldemokraták heves ellenállást fejtettek ki az alkotmányreformmal szemben, úgyhogy — mivel a kisebb polgári pártok megbízhatatlanoknak mutatkoztak — a kormánynak nagyon gyenge kompromisszummal kellett megelégednie, amely Bécs városát nem érintette. 1931-ben Schobernek sikerült egy „antiterror-törvényt" elfogadtatnia, amely a szociáldemokrata párt vezéreitől a munkástömegekre gyakorolt kényszert akarta lehetetlenné tenni, azután pedig javaslatot terjesztett elő a fegyverviselés korlátozása tárgyában, ami az első lépés lett volna az Ausztriában megalakult párthadseregek megszüntetésére. Ez a javaslat azonban most már a Heimwehr ellenállásába is ütközött, úgyhogy Schober kénytelen volt lemondani. Az a rendkívül súlyos gazdasági válság, amely 1931 május közepén az Osztrák Általános Hitelintézet bukása folytán egész Ausztriát megrázkódtatta, egy időre elterelte a figyelmet a politikai ellentétekről, de ezek októberben ismét felbukkantak a stájerországi Heimwehr-csapatoknak egy, az akkori Buresch-kormány által elnyomott

puccskísérletével kapcsolatban. 1932 májusában az összes pártok sürgetik a kormánynál a Nemzeti Tanács feloszlatását és új választások elrendelését, de a kormány tisztán látta azt, hogy ebben az esetben a szociáldemokratákkal és a német mintára megszervezett és mind nagyobb erőre kapott nemzeti szocialistákkal szemben nem tudna többséget kapni és inkább lemondott, minthogy e kívánságnak engedett volna. Az új kormányt Dollfuss Engelbert alakította meg és reá hárult a feladat, hogy véget vessen a mind tűrhetetlenebbé vált politikai helyzetnek és rendet teremtsen Ausztriában.

Ausztria külpolitikájában az országnak Németországhoz való viszonya játszotta a legnagyobb szerepet. Az osztrák-magyar monarchia összeomlása óta állandóan voltak Ausztriában olyanok, akik hazájuknak Németországhoz való csatolását tartották volna a legjobb politikának. A keresztényszociális pártból kikerült kormányok vezetői azonban idegenkedtek ettől az „Anschluss"-tól, amit Seipel kancellár első két kormánya idejében eléggé világosan juttatott kifejezésre. A hatalmak különben sem hagytak fenn kétséget aziránt, hogy nem egyeznének bele a békeszerződés amaz intézkedésének megváltoztatásába, amely Ausztria kötelességévé teszi, hogy a maga függetlenségét megtartsa és megvédje. Mussolini 1925. május 20-án az olasz szenátusban kijelentette, hogy: „Olaszország sohasem tűrhetné a békeszerződéseknek azt a nyilvánvaló megsértését, amelyet Ausztriának Németország által való elfoglalása jelentene, mert hiszen ezzel megsemmisülnének az olasz győzelem hatásai, növekednék Németország demográfiai és területi hatalma és az a furcsa helyzet állana elő, hogy éppen Németország volna az egyetlen hatalom, amely területének megnagyobbodásához és népességének szaporításához eljut és Közép-Európa leghatalmasabb tömbjévé válna". 1926 februárjában pedig Mussolini a római osztrák követnek jelentette ki, hogy sohasem tűrné Ausztriának Németországhoz való csatlakozását. 1929-ben viszont bizonyos, az Anschluss mellett lejátszódott tüntetések alkalmával Franciaországban jelentették ki, hogy nem fogják megengedni „a békeszerződések által megállapított európai rend megbolygatását" és „a Königgrätzben elért német sikereknek Ausztria teljes felszippantásával való betetőzését". A német-osztrák közeledés érdekében komoly kísérlet történt 1931 márciusában, amikor Schober, mint az Ender-kormány külügyminisztere, Curtius német külügyminiszterrel abban állapodott meg, hogy a két ország között vámuniót fognak létesíteni. Az erre nézve létrejött, 12 pontból álló előzetes szerződés ezt a megállapodást kizá-

rólag gazdasági célzatúnak mondja és hangsúlyozza, hogy úgy Ausztria, mint Németország függetlensége a vámunió mellett is sértetlen marad. A hatalmak azonban — kivált Franciaország és Olaszország, de Csehszlovákia is — az Anschluss megvalósítására irányuló első lépést látták ebben a szerződésben, amely szerintük ellentétben állt az Ausztria pénzügyi rendezése alkalmával létrejött 1922. október 2-i genfi jegyzőkönyvvel, valamint a St. Germain-i békeszerződésnek 88. cikkével is. A hatalmak az ügyet a Népszövetség tanácsa elé terelték, ez pedig a hágai nemzetközi bíróság véleményét kérte ki arra nézve, hogy az osztrák-német vámunió beleütközik-e valamely Ausztria részéről régebben vállalt kötelezettségbe. A hágai bíróság erre a kérdésre szeptember 5-én 8 szavazattal 7 ellen igennel felelt, kijelentvén, hogy a vámunió terve nem ugyan a békeszerződésbe, de az 1922-ben vállalt kötelezettségekbe igenis beleütközik. Magát a vámunió tervét azonban akkor már elejtették, amikor ez a bírói döntés létrejött. Két hónappal a Schober—Curtius-féle megállapodások után, t. i. bekövetkezett az Osztrák Hitelintézet összeomlása, amelyet sokan az intézet által igénybevett rövidlejáratú hiteleknek a francia hitelezők részéről történt hirtelen visszavonására vezettek vissza, és azzal hoztak kapcsolatba, hogy Franciaország az osztrák-német vámunióra való tekintettel éreztetni akarta Ausztriával Franciaországtól való pénzügyi függését. Hasonló módon következett be két további hónappal később Berlinben a Darmstädter Bank bukása. Az ezzel megindult gazdasági nehézségek arra késztették a két kormányt, hogy a vámunió tervétől elálljanak, amit Schober a Népszövetségben szeptember 3-án már be is jelentett.

Ausztriának Olaszországhoz való viszonyára eleinte a déltiroli németekkel szemben olasz részről követett eljárás és az emiatt Ausztriában bekövetkezett felzúdulás nehezedett hátrányosan. Seipelt 1928. február havában a parlamenti pártok arra akarták szorítani, hogy tegyen diplomáciai lépéseket a déltiroliak érdekében, de Seipel erre nem vállalkozott. Abban a beszédében azonban, amellyel ezt az álláspontját kifejtette, maga is tett a déltiroliakkal szemben követett eljárásra néhány elítélő megjegyzést, és ezekre Mussolini kevéssé udvarias hangon válaszolt. Ettől kezdve azonban Ausztria gondosan elkerülte a déltiroli helyzet feszegetését és ezzel megjavult Olaszországhoz való viszonya, amely kivált 1930-ban vált szorosabbá, amikor Schober Rómában járt és ott baráti szerződést kötött az olasz kormánnyal. Olaszország részéről ezt a szerződést elejétől kezdve a három évvel előbb

megkötött magyar-olasz baráti szerződés kiegészítésének tartották és úgy is kezelték.

A kisantant egyízben — az 1927. évi bukaresti konferenciája után — tett kísérletet arra, hogy Ausztriát, ha már nem politikai, de legalább gazdasági téren csatlakozásra bírja a kisantant három államához. Ezzel Magyarország gazdasági körülkerítése be lett volna fejezve, ami nagy sikert jelentett volna a kisantantra nézve, mely éppen akkor volt tanuja annak, hogy Magyarország miként szabadítja magát ki eddigi elszigeteltségéből. Seipel kancellár azonban a parlamentben kifejtette, hogy Ausztria erre az útra nem fog lépni, mert a kisantantnak politikai éle van egy olyan országgal szemben, amellyel Ausztria barátságban akar élni. Magyarországon megelégedéssel vették tudomásul Seipel e nyilatkozatát és ettől kezdve állandó volt a törekvés Magyarországon is, Ausztriában is e két állam egymáshoz való viszonyának szorosabbra fűzésére.

8. MAGYARORSZÁGNAK ELSZIGETELTSÉGÉBŐL VALÓ FELSZABADULÁSA.

A kisantant és Magyarország közötti viszony — mint már említettük — változatlan maradt. Csehszlovákia részéről egészen 1927-ig koronként elhangzottak ugyan — főleg Masaryk elnök szájából — egyes olyan nyilatkozatok, amelyek némi hajlandóságot árultak el azoknak az engedményeknek megtételére, amelyekkel a Magyarországgal való együttműködés talán elérhető lett volna, de ezek a nyilatkozatok hatástalanok maradtak: sem Magyarországban, sem Csehszlovákiában nem találtak visszhangra. Jugoszlávia irányában Magyarország mutatott 1926-ban közeledésre való készséget. A mohácsi ütközet 400-ik évfordulója alkalmával Magyarország kormányzója, Horthy Miklós, barátságos hangon emlékezett meg a szerb népről, ezután pedig a magyar kormány választottbírósági szerződést ajánlott Jugoszláviának. A belgrádi kormány azonban nem nyúlt elég gyorsan a feléje nyujtott kéz után, és közben Mussolini, akinek politikája inkább Jugoszlávia elszigetelésére, mint szomszédaival való kibékítésére irányult, Bethlen István gróffal, aki szívesebben vezette ki Magyarországot bekerített állapotában egy nagyhatalomhoz, mint egy kisantantállamhoz való közeledés útján, megteremtette az o l a s z-m a g y a r e g y ü t t m ű k ö d é s t, amely ettől kezdve a magyar külpolitika főpillére lett. Romániától Magyar-

országot hosszú ideig az ú. n. optánsper viszontagságai választották el. Ennek kiindulópontja az volt, hogy a román hatóságok kártalanítás nélkül kisajátították 300 olyan egyénnek földbirtokát, aki a békekötés után a magyar állampolgárság mellett optált, bár a békeszerződés ezt az eljárást kifejezetten megtiltotta. Amikor a kártszenvedett optánsok a békeszerződésen alapuló jogaikat nemzetközi fórumok előtt érvényesíteni akarták, Románia mindenféle kifogással nehézségeket támasztott, a Népszövetség pedig nem volt képes a szerződés világos betűjének és szellemének érvényt szerezni. Végül is a kérdés 1930-ban a hágai értekezleten nyert igen kevéssé előnyös megoldást. Ezen a hágai konferencián különben Magyarország jóvátételi tartozásai is rendezést nyertek. Határozatai értelmében Magyarországnak 1966-ig kellett volna jóvátétel címén 13·5 millió pengőt fizetnie, de a Hoover-moratóriummal ez a fizetés is elesett és nem is támadt fel újból.

9. A BALKÁN-ÁLLAMOK.

Románia belső történetét Károly trónörökös lemondása (1926), Ferdinánd király halála és Károly fiának, a kiskorú Mihálynak, egy régensség oltalma alatt való trónralépése (1927), Károly király visszatérése és trónfoglalása (1930), emellett pedig a liberális párt és a nemzeti parasztpárt állandó viszályai töltik meg, amelyek 1938-ban egy Christea Miron patriarka elnöklete alatt álló, parlament nélkül kormányzó minisztérium megalakulására vezettek. Külpolitikai helyzetét a kisantanthoz való tartozása és Lengyelországgal való szövetsége jelölte meg. Az elsőben Magyarország, a másikban Oroszország ellen keresett biztonságot. Ismételt kísérletei, hogy Oroszországgal elismertesse Besszarábiát román területnek, eredménytelenek maradtak. Jugoszlávia belpolitikáját a szerb-horvát ellentét uralta, amely 1928-ban a horvát parasztpárt vezérének, Radicsnak, a parlament nyilt ülésén való meggyilkolására, majd 1929-ben egy Zsivkovics tábornok vezetése alatt állt diktatúra felállítására vezetett. Ezt 1932-ben egy újonnan készített alkotmány alapján új ál-alkotmányos rendszer váltotta fel. Jugoszlávia külpolitikáját három ellentét — Olaszországgal, Magyarországgal és Bulgáriával — eléggé nehézzé tette, különösen, mert Olaszország ellen természetes szövetségese alig volt, és mert sem Franciaországgal való szövetsége, sem a kisantanthoz való tartozása nem nyujthatott neki ebben az irányban feltétlen biztonságot.

III. AZ EGYOLDALÚ ELHATÁROZÁSOK ÉS A NÉMET—OLASZ TÚLSÚLY KORA.

1. A NÉMET NAGYHATALOM FELTÁMADÁSA.

A locarnói szerződéssel megindult nemzetközi együttműködés hovatovább elveszítette még azt a csekély lendületet is, amellyel eredetileg bírt. Mindenki többet remélt tőle, mint amennyit nyujthatott. Németország még évekkel a szerződés megkötése után sem kapta meg azt a teljes jogegyenlőséget, amelyet a békeszerződés megvont tőle, Franciaország pedig szintén nem találta meg benne azt a biztonságot, amelyre elsősorban törekedett. Voltak államok, amelyek meggyőződéssel képviselték a nemzetközi egyetértés politikáját és tőle várták Európa sorsának jobbrafordulását. Ezek közé tartozott különösen Nagy-Britannia és az Északamerikai Egyesült Államok. Ámde ezek az országok védett helyzetben voltak, bőven volt terük népük fölöslegének elhelyezésére és semmiféle további terjeszkedésnek vagy a multban velük szemben elkövetett igazságtalanság jóvátételének szükségét nem érezték. A legtöbb ország azonban nem ebben a boldog helyzetben érezte magát és ezek mélyebb meggyőződés nélkül és inkább csak gépiesen követték az együttműködés politikáját, amelynek a maguk külön érdekei szempontjából való eredményességében nem bíztak. Az államok tömegesen kötöttek baráti, megnemtámadási, választottbírósági és más hasonló szerződéseket, de ha voltak is ezek között olyanok, amelyek politikailag hasznosaknak bizonyultak, sok esetben ezek értékét még azok sem becsülték sokra, akik azokat megkötötték. A nemzetközi tárgyalások legtöbbször annyira terméketlenek és eredménytelenek voltak, hogy kivált a nagyobb tevékenységre hajló államférfiak és nemzetek elveszítették kedvüket a bennük való részvételtől és attól, hogy így kíséreljék meg óhajaik megvalósítását. Mindinkább arra hajlottak, hogy egyedül, saját erejükre támaszkodva maguk vigyék keresztül azt, amit nemzeti érdekben állónak és ezért szükségesnek tartottak. Egymásután tértek át az ilyen önálló akciókra, amelyek közül egyiknek-másiknak lehetett *erkölcsi* alapja, de *jogalapja* nem volt. Ezzel azonban az illető nemzetek nem törődtek, mihelyt az akaratuk végrehajtásához szükséges erő megvolt bennük. Így játszódott le Mandzsúriának Kínától való elszakítása és japán befolyás alá való juttatása. Így foglalta el Olaszország Abesszíniát, megvalósítván ezzel egy új római impériumnak az olasz népben rég dédelgetett vágyát. És így tépte

széjjel Németország a békeszerződést, amikor mitsem törődvén annak a katonai leszerelésre vonatkozó intézkedéseivel, újra behozta az általános védkötelezettséget és egyoldalú elhatározással megkezdte hadseregének szervezését és fölszerelését, majd pedig széjjeltépte a locarnói szerződést is, azzal, hogy az abban foglalt tilalom ellenére katonaságával megszállta a Rajna-vidéket, végül pedig a békeszerződésben foglalt tilalom dacára saját területével egyesítette Ausztriát és később Csehországot is. Az általános mentalitásnak ez az átalakulása, amely a nemzetközi együttműködésre való törekvéstől az önálló akciók megindításához vezetett, természetesen nem játszódott le máról holnapra. A különböző országokban más-más időpontban kezdődött és az egyik országban gyorsabban, a másikban lassabban ment végbe. De ott, ahol megtörtént, 1932 óta mind gyorsabb és határozott ütemben folyt le.

*

Ez a fejlődés kivált Németországban bizonyult ellenállhatatlannak. A Hitler vezetése alatt álló nemzeti szocialista mozgalom a maga radikális jelszavaival a német nép mind szélesebb rétegeit ragadta magával. Megtestesítette az erejének mindinkább újból tudatára jutó német népnek vágyát, hogy végleg lerázza magáról azokat a békeszerződésben reárakott bilincseket, amelyek oly soká védtelenné tették és amelyek miatt annyi megaláztatást kellett eltűrnie. A nemzeti önérzetnek és önbizalomnak hangja, amely Hitler mozgalmából kicsendült, mindenütt gyujtó hatású volt. Híveinek száma állandóan növekedett. Az 1932. március 13-án lefolyt elnökválasztásnál Hitler, mint elnökjelölt 13½ millió szavazatot kapott, pedig ellenjelöltje a nagy tekintélynek örvendő eddigi elnök, Hindenburg marsall volt, akit 19·4 millió szavazattal meg is választottak újból. A kommunista jelöltre csak 3·7 millió szavazat esett. Minden, amit a kormány a nemzeti szocialista párt megerősödésének megakadályozására megkísérelt, hatástalannak bizonyult. Május 30-án Brüning kancellár kénytelen föladni a Hitler ellen folytatott küzdelmet. Lemondatják és a centrumpárthoz tartozó, de a Hugenberg vezetése alatt álló német nemzeti párttal, azaz a régi konzervatív elemekkel rokonszenvező *Papen* lesz utóda, aki új politikát kísérel meg és engedményekkel akarja megnyerni Hitler támogatását. Visszavonatja azt a Brüning idejében kiadott tilalmat, amelynek alapján a nemzeti szocialista párt katonai alakulatait és úgynevezett rohamcsapa-

tait feloszlatták és Poroszország éléről egyszerűen elkergeti a szocialista minisztereket. Hitler támogatását azonban mégsem nyerte meg. A július 31-én lefolyt választások ismét csak Hitler megerősödését mutatják. 1930-ban 6·4 millió, most ennek több mint kétszerese, 13·7 millió szavazat esett híveire és a birodalmi gyűlésbe beválasztott nemzeti szocialista képviselők száma 110-ről 230-ra emelkedik. Ha ez nem is volt abszolút többség, a nemzeti szocialisták mégis a német parlament legerősebb pártjává küzdötték fel magukat, és bizalmi emberük, Göring, került a birodalmi gyűlés elnöki székébe. Közben Németország belállapotai mind ziláltabbakká váltak. Terrorista cselekmények napirenden voltak. Az embereken a polgárháborúk mentalitása vett erőt. Nemzeti szocialisták agyonvernek kommunistákat, kommunisták nemzeti szocialistákat, abban a hitben, hogy üdvös dolgot cselekszenek. Az augusztus 9-én kihirdetett statáriális eljárás és a terrorisztikus jellegű bűntényekre kiszabható büntetések megszorítása ezekkel a tünetekkel szemben hatástalannak bizonyul. Ezért Papen újabb kísérletet tesz Hitler támogatásának megnyerésére. Olyan koalícióra gondol, amelyben a nemzeti szocialisták is helyet kapnának, de egyes mérsékeltebb politikai pártoknak, főleg a konzervatívoknak, ellenőrzése alatt. Hindenburg elnök augusztus 13-án fogadja Hitlert és felszólítja őt, hogy pártja vegyen részt egy ilyen kormányban, de Hitler a teljes hatalmat követeli a maga részére. Az új birodalmi gyűlésnek már első érdemleges ülésén, szeptember 12-én, összeütközésre kerül a sor Papen kancellár és Göring parlamenti elnök között, aminek következménye az, hogy a birodalmi gyűlést újból föl kell oszlatni. A november 6-án megejtett új választásokon Hitler pártja először veszít szavazatokat és mandátumokat, de azért megmarad a legnagyobb pártnak, amely ellen nem lehet kormányozni. Mivel pedig Hitler ezentúl sem hajlandó belépni a kormányba, Papen november 17-én lemond. Hitler megmarad amellett, hogy pártja csak olyan kormányt támogat, amelynek ő maga áll az élén. De ettől Hindenburg még vonakodik és december 2-án *Schleicher* hadügyminisztert bízza meg az új kormány megalakításával.

A lelépett kancellár, Papen, vállalta most magára, hogy Hitler számára egyengesse az utat a hatalom felé: 1933. januárjában találkozik Hitlerrel, megállapodik vele egy, az ő vezetése alatt álló, de régi konzervatív elemekkel és szakemberekkel fölhigított kormány megalakításában és azután megnyeri e terv részére Hindenburg elnököt is, aki január 28-án lemondatja Schleichert és két nappal később *Hitler*t nevezi ki kancellárrá. A kormány-

ban csak két nemzeti szocialista (Frick és Göring) foglal helyet, többi tagjai vagy régi konzervatívok (Hugenberg, Papen stb.) vagy szakemberek (Neurath báró külügyminiszter, Blomberg hadügyminiszter stb.). De a nemzeti szocialisták úgy rendezkednek be, mintha egyedül volnának a helyzet urai és ez valójában így is volt. Azonnal hozzáfognak a nagy feladathoz, hogy Németországot a maguk elgondolásai szerint átalakítsák. Február 27-én a Reichstag épülete leégett. Nyilván gyujtogatás történt, és a gyanú a kommunistákra hárul. Ez megérleli a hangulatot a legradikálisabb intézkedések számára is. A kommunistáknak minden megmozdulását elnyomják, a kommunista párthoz tartozó képviselőket letartóztatják. A szocialista párt lapjait betiltják, sok szocialista képviselőt őrizetbe vesznek. Nemsokkal később beszüntetik a nem-szocialista ellenzék lapjait is vagy kicserélik szerkesztőségeiket. Hozzáfognak az állami közigazgatásnak a velük nem rokonszenvező elemektől való megtisztításához. Saját rohamcsapataikat hivatalos jelleggel ruházzák föl és a rendőrség segédcsapatainak minősítik. Az összes intézményeket összhangba hozzák („gleichschaltolják") saját felfogásaikkal. Felfüggesztik az összes szabadságjogokat és a kormány rendeleteivel szemben való ellenszegülést büntetendő cselekménynek nyilvánítják, amely szigorú büntetés alá esik. Az ellenzék vezető férfiainak legtöbbjét letartóztatják, egy részüket koncentrációs táborokba terelik. Feloszlatják a szakszervezeteket, vagyonukat lefoglalják és a munkásokat egy, a nemzeti szocialista párt által megalkotott új szervezetben tömörítik. Hozzáfognak programmjuk antiszemita részének megvalósításához is: nem csak a zsidó, de a zsidószármazású egyéneket is eltávolítják a hivatalokból és az egyetemi tanszékekből és amikor a külföldön megbotránkoznak az antiszemita mozgalom egyes elfajulásai miatt, bojkottot rendeznek a zsidó kereskedők, ügyvédek, orvosok ellen, akik közül sokan, elveszítvén kereseti lehetőségüket, kivándorolni kénytelenek. Közben Hitler megvalósítja, ami Bismarcknak sohasem sikerült, Németország teljes egységét. Megszünteti az egyes tartományoknak addig meglévő széles autonómiáját és véget vet mindennemű partikularista törekvésnek. A német nép mindezeket az intézkedéseket lelkesedéssel fogadta. A március 6-i választásokon a nemzeti szocialista párt 17·3 millió szavazatot kapott, az összes szavazatok 44 százalékát. Hívei közül 340-en kerültek be a birodalmi gyűlésbe, úgy hogy a vele szövetkezett Hugenberg-féle párttal együtt abszolút többséggel rendelkezett. Lassanként azután a párt teljesen megvalósította azt a „vezér-elvet" (Führerprinzip), amelynek értelmében minden köz- és magántestületben, föl egészen az

államig, egyetlen ember akarata érvényesül, nem pedig a többség akarata. Az az egyetlen ember, akinek az akarata döntő, természetesen csak nemzeti szocialista lehetett. Ezzel a többi párt elveszítette minden létjogosultságát: vagy maguk oszolnak föl, „mert a változott viszonyok mellett pártpolitikai tevékenységre nem marad tér", vagy föloszlatják azokat.

Külpolitikai nyilatkozataiban Hitler békés hangon ugyan, de félreérthetetlen szavakkal hangoztatta Németországnak a teljes és tényleges egyenjoguságra való igényét. Ebből a szempontból elsősorban a katonai leszerelés kérdését kellett megoldásra vinni, vagy az összes államok egyenlőmértékű lefegyverzésével, vagy pedig Németországnak a többi hatalom katonai készültségének mértékéig való fölfegyverzésével. Az 1932. december 11-i genfi nyilatkozat óta, amely legalább elvben elismerte Németországnak jogát erre az egyenlőségre, a leszerelés ügye egy lépést sem tett előre, bár az e kérdéssel foglalkozó értekezlet, mondhatni, állandóan együttvolt. A tárgyalások megrekedése nem egyszer komoly aggodalmakat keltett, és kivált 1933 márciusában, hat héttel Hitler hatalomra jutása után, Franciaországban komoly körökbe is behatolt a preventív háború gondolata. Azoknak, akik ezzel a gondolattal kacérkodtak, az volt az elgondolásuk, hogy Németország néhány éven belül feltétlenül túlerőre fog jutni Franciaországgal szemben és hogy ilyenformán Franciaország utólag el fogja veszíteni mindazokat az előnyöket, amelyeket a világháború szerencsés eredménye folytán elérni tudott, hogy tehát Németországot most, mielőtt megerősödnék, újból háborúval kell leverni és megsemmisíteni. Ebben a helyzetben vetette föl Mussolini egy „négyhatalmi paktum"-nak tervét, amely oda irányult, hogy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország egységes megállapodásra jussanak az európai politikának mai és később felmerülendő sorsdöntő kérdéseire nézve és mintegy európai direktóriumot alkossanak. Hosszas tárgyalások után Mussolini terve június 7-én meg is valósult, ámbár lényegesen letompított és módosult alakban; a később bekövetkezett események folytán azonban papíron maradt. Ugyanakkor MacDonald a leszerelési bizottság tanácskozásait akarta helyes mederbe terelni és e célból részletes javaslatot terjesztett a bizottság elé, amelyről azután hónapokon át beható tanácskozások folytak. De minél inkább közeledik az az időpont, amikor a leszerelési bizottságnak végleges határozatot kell hoznia, annál idegesebbé válik a hangulat Franciaországban. Itt végül azt kívánják, hogy Németország számára ellenőrzési próbaidőt írjanak elő, amelynek letelte előtt Németország fölfegyverkezése el volna tiltva;

a többi állam csak ennek a próbaidőnek letelte után kezdené meg a leszerelést. Erre azonban Németország elveszítette türelmét. Kilépett a Népszövetségből és bejelentette, hogy a leszerelési bizottság tanácskozásaiban sem fog többé részt venni. Hitler egyik manifesztumában hangsúlyozta, hogy Németország ugyan kész arra, hogy legutolsó gépfegyverét is megsemmisítse és legutolsó katonáját is elbocsássa, de csak akkor, ha minden nemzet hajlandó ugyanerre. Németország jogegyenlősége azonban nélkülözhetetlen morális és tárgyi előfeltétele annak, hogy Németország a nemzetközi szervezetek működésében tovább is résztvegyen. Ezzel Németország nyilvánosan is bejelentette, hogy szakít a nemzetközi együttműködés politikájával. Hitler népszavazást rendelt el arról a kérdésről, hogy a kormány politikája helyesléssel találkozik-e, és erre a kérdésre 40·5 millió szavazott igennel és csak kétmillió nemmel. Egyúttal újraválasztatta a Reichstagot is. Mivel az összes pártok a nemzeti szocialista párton kívül el voltak tiltva, csak egyetlen lista szerepelt a választók előtt és az ellenzéki tömegek meggyőződésüknek csak érvénytelen szavazólapok beadásával tudtak kifejezést adni. A hivatalos listára 39·6 millió szavazat esett, az összes szavazatok 92·3 százaléka.

A következő évben — 1934-ben — a nemzeti szocialista párt súlyos válságon ment át. Hitler kénytelen volt szembeszállni saját pártjának bizonyos izgága elemeivel, akik nem voltak megelégedve azzal a szereppel, amelyet a Németországban lejátszódott nagy átalakulás részükre biztosított és egy „második forradalmat" igyekeztek megszervezni, hogy véresen számoljanak le mindazokkal, akik útjukban állottak. Hitler azonban értesült erről a szervezkedésről és könyörtelenül elfojtotta az egész mozgalmat. Június 30-án, München mellett, ahol pártjának nyugtalan elemei tartózkodtak, álmukban lepte meg őket. Elrendelte letartóztatásukat és legnagyobb részüket még aznap agyonlövette. A kivégzettek között volt egyik legrégibb híve, Röhm is, aki a nemzeti szocialista rohamcsapatoknak (S. A.) főparancsnoka és a kormánynak tárcanélküli tagja volt. Hasonló tisztogatás folyt Berlinben, ahol többek között Hitler elődjét a kancellári méltóságban, Schleicher tábornokot és feleségét is agyonlőtték. Hitler ura maradt a helyzetnek, sőt mikor augusztus 2-án Hindenburg elnök meghalt, a birodalom kancellárságával az államfői tisztet is egyesítette.

A legközelebbi kérdés, amely nemzetközi téren megoldásra várt, a *Saar-terület* hovatartozása kérdésének végleges eldöntése volt. Ezt az értékes bányákkal és ipartelepekkel bíró területet a békeszerződés 15 évre a Nép-

szövetség gondjaira bízta azzal, hogy ez idő eltelte után annak népessége szavazás útján maga döntse el, hogy Németországhoz vagy pedig Franciaországhoz akar-e csatlakozni. Most ez a 15 év lejárt. Az 1935. január 13-án, semleges vezetés alatt lefolyt népszavazáson 477.000 választó adta le szavazatát a területnek Németországhoz való csatlakozása mellett, 46.000 az ideiglenes francia megszállás meghosszabbítását kívánta és csak 2124-en kívánták a Franciaországgal való egyesülést. A Saar-vidék eszerint ismét németté vált — a versaillesi szerződésnek egy további intézkedése süllyedt el egy multtá vált korral együtt.

Németország erre még egy lépéssel tovább ment és elhatározta, hogy egyoldalú elhatározással fogja megszerezni magának *katonai* téren azt a *jogegyenlőséget*, amelyet az évek óta folyó nemzetközi tárgyalásokon nem tudott magának biztosítani. A kormányok között ugyan állandóan folytak a tanácskozások a leszerelési kérdés valamilyen elintézése érdekében, de semmi lényeges előhaladást nem tettek és remélni sem lehetett, hogy azok Németország szempontjából kielégítő eredménnyel fognak járni. 1935. március 16-án a német kormány ezért törvényt bocsátott ki, és ebben kimondotta az általános védkötelezettségen alapuló hadseregnek felállítását. Ezzel egyoldalúan hatályon kívül helyezte a versaillesi szerződés V. fejezetét, amely Németország lefegyverzését mondja ki. E lépés megokolására a német kormány arra utalt, hogy Németország annakidején leszerelt, amint ezt a békeszerződés előírta, mert meg volt győződve arról, hogy ezzel megkezdi az államok általános lefegyverzését. Ez azonban nem történt meg, és így a volt győztes államok megszegték a békeszerződésben vállalt kötelességüket. Nemcsak nem szereltek le, hanem egyenesen fokozták és tökéletesítették hadi készülődéseiket. Ebben a helyzetben Németország védtelenül van kiszolgáltatva minden szomszédja fenyegetésének. Németország hajlandó lett volna MacDonald angol miniszterelnök e tárgyban előterjesztett javaslatainak elfogadására, de a többi államok azt nem fogadták el. Ezért a német kormány indíttatva érezte magát, hogy egymaga tegye meg azokat az intézkedéseket, amelyek alkalmasak ama méltatlan és alapjában véve veszélyes helyzetnek megszüntetésére, amely egy nemzet egyoldalú lefegyverzéséből előállhat. — A hatalmak tiltakoztak Németország eljárása ellen, amellyel nemzetközi kötelezettségeket egyoldalú aktussal nyilvánított semmisnek. Hasonló álláspontra helyezkedett a Népszövetség Tanácsa is, ahová a hatalmak a kérdést vitték. Németország azonban ismét megszabadult egy rárakott bilincstől.

A Németországban lejátszódott nemzeti forradalom teljesen megváltoztatta az európai helyzetet. Franciaország és Oroszország már 1931-től kezdve számolnak azzal a lehetőséggel, hogy a nemzeti szocialista párt Németországban uralomra fog kerülni és megteszik ez eshetőség ellen a maguk óvintézkedéseit.

Oroszország 1932 nyarán megnemtámadási szerződésben állapodik meg Franciaországgal. Ez kimondja, hogy a két hatalom nem fog sohasem támadásba lépni egymás ellen, sem szárazföldön, sem tengeren, sem a levegőben, és pedig sem különállóan, sem más hatalommal együttesen, hogy továbbá tiszteletben fogják tartani területeik sérthetetlenségét és hogy végül az egyik állam ellen irányuló támadás esetében a támadónak nem fognak sem közvetlenül, sem közvetve bárminemű támogatást nyujtani. Franciaország azt kívánta, hogy e szerződés aláírása előtt Oroszország Lengyelországgal és Romániával is kössön hasonló megállapodásokat, mire Oroszország azonnal megindítja ezeket a tárgyalásokat és ezek 1933. január 23-án egy lengyel-orosz megnemtámadási szerződés megkötéséhez vezetnek. Ebben a felek kijelentik, hogy a másik fél területi épségét és politkai függetlenségét veszélyeztető akcióktól még akkor is tartózkodni fognak, ha azok nem járnak együtt háborúszerű jelenségekkel és hogy egyikük sem fog résztvenni olyan nemzetközi akciókban, amelyeknek nyilvánvalóan ellenséges iránya van a másik állammal szemben. Romániával is folytatott az orosz kormány hasonló tárgyalásokat, de ezek nem jártak eredménnyel. Románia azt kívánta, hogy Oroszország ez alkalommal ismerje el Romániát Besszarábia jogos birtokosának, és amikor Oroszország ezt nem akarta megtenni, Titulescu ilyen irányú agitációjának hatása alatt inkább lemondott a szerződés megkötéséről. Erre Franciaország és Lengyelország 1932. november 28-án véglegesen aláírták az Oroszországgal megkötött szerződést, amelyhez hasonló megállapodásokat Oroszország még Finnországgal, Lettországgal, Észtországgal és 1933 szeptemberében Olaszországgal is kötött.

Litvinov orosz külügyi népbiztos ebbe a szerződési hálózatba be akarta vonni Németországot is. 1933 júniusában a Hitler-kormánynak javaslatot tett az iránt, hogy Németország, Lengyelország és Oroszország járuljanak hozzá a balti államok paktumához, amely területeik kölcsönös biztosítására akkor készülőben volt és augusztus végén valóban létre is jött. Amikor a Hitler-kormány ezt a javaslatot visszautasítja, ezt Oroszországban a hitlerista Németország támadó szándékai leplezetlen beismerésének tartják.

Nyugtalanságot keltettek Oroszországban egyes nyilatkozatok is, amelyeket Hitler egyik bizalmasa, a balti származású Rosenberg Alfréd 1933 májusában londoni látogatása alkalmával tett, különösen pedig Hugenbergnek, a Hitler-kormány egyik tagjának, a londoni világgazdasági értekezlet elé terjesztett emlékirata, amely Németország népfeleslegének elhelyezésére új települési területeket kívánt, mégpedig — nyilván az Ukrániára célozva — a Keleten. Az a szoros viszony, amely Oroszország és Németország között a rapallói szerződés óta fennállt, ezeknek a körülményeknek behatása alatt megszűnt. Oroszország ezután fokozott mértékben igyekezett ismét Franciaországra támaszkodni, ami tulajdonképen a háborúelőtti cári orosz politika felújítása volt. Összehozta a két országot közös aggodalmuk, hogy Németország megtámadhatná őket. 1934 szeptemberében különben Oroszország belépett a Népszövetségbe is.

Új, Franciaország és Oroszország szempontjából egyaránt nyugtalanító mozzanatot hozott az európai helyzetbe az akkor végbement német-lengyel közeledés is, amely nagy meglepetést okozott, mert hiszen Hitler uralmától senki sem várt olyan békülékeny politikát, amilyen ebben a közeledésben megnyilatkozott. Németországot ebben a politikájában talán az a szándék vezette, hogy elhárítsa egy ellene irányuló közös francia-lengyel nyomás veszélyét a békeszerződés katonai intézkedéseinek, valamint a locarnói paktumnak széjjeltépése esetében, amelyre a német politika akkor bizonyára már készült. Lengyelország viszont attól tartott, hogy abban az esetben, ha német részről támadás érné, Franciaország sem nem tudja, sem nem akarja majd őt megvédeni, ezért tehát a Németországgal való megállapodás számára biztonságának igen kívánatos fokozását jelentette. A német-lengyel tárgyalások 1933 novemberében kezdődtek és rákövetkező január 26-án szerződés is létesült a két állam közt, amelyben arra kötelezték magukat, hogy a közöttük függő kérdéseket közvetlen tárgyalások útján fogják rendezni és hogy egymással való viszonyukban erőszakos eszközöket nem fognak alkalmazni. Ez a megnemtámadási szerződés kevésbbé szoros megkötéseket foglalt magában, mint az a szövetséges szerződés, amely Lengyelország és Franciaország között fennállt és amely a német-lengyel megegyezés után sem szűnt meg. De Franciaországban mégis felmerült az a kérdés, hogy lehet-e még Németországból francia területek ellen irányuló támadás esetében számítani arra a Lengyelországra, amely ígéretet tett Németországnak arra, hogy vele szemben erőszakos eszközöket nem fog igénybe venni. Ugyanúgy kezdett aggódni

Oroszország is amiatt, hogy nem lesz-e valamikor, a csak az imént megkötött lengyel-orosz paktum ellenére közös német-lengyel támadásnak kitéve. Mind e mozzanatok hatása alatt vetődött fel Franciaországban és Szovjetoroszországban a béke kollektív szerződések útján való hatékonyabb biztosításának gondolata.

E terv szerint, amelynek megvalósításán kivált Barthou francia külügyminiszter dolgozott, a kollektív paktumot aláíró hatalmaknak arra kellett volna kötelezettséget vállalniok, hogy abban az esetben, ha bármelyiket közülük támadás érné, a többiek mindnyájan együttesen — kollektíve — fognak segítségére sietni, körülbelül úgy, amint ezt már a Népszövetség alkotmánya is előírja, csak azzal a különbséggel, hogy a szóbanforgó esetekben a katonai segélynyujtás kötelező lett volna. Míg azonban a Népszövetség alapokmányának intézkedései ezt a kollektív segélynyujtást — ha nem is kötelező alakban — a Népszövetség összes tagjaira kiterjesztik, a Barthou által tervbe vett szerződések kölcsönösen ugyan, de csak regionálisan lettek volna megkötendők, azaz az államoknak egy-egy közös érdekek és esetleg közös veszélyek által összekapcsolt kisebb körére szorítkoztak volna. Több ilyen regionális szerződésről volt szó, de ezek közül elsősorban egy, a balti államokat és ezek szomszédait (Német-, Lengyel- és Oroszországot, valamint Csehszlovákiát) felölelő keleti paktum és egy francia-orosz szövetségi szerződés jött tekintetbe. Az angol kormány vállalta, hogy maga fogja a Barthou-féle tervet a hatalmak előtt képviselni, ami 1934. július 12-én meg is történt. Hangoztatta azonban, hogy a keleti paktumnak csakis akkor van értéke, ha ahhoz Németország is csatlakozik, mert ellenkező esetben annak Németország ellen irányuló éle volna, amit Anglia felette károsnak tartana. Németország azonban szeptember 10-én kijelentette, hogy nem hajlandó a javaslatba hozott szerződéshez hozzájárulni, eltekintve attól, hogy egyáltalában jobbnak tartja a kétoldalú, mint a kiszámíthatatlan kötelezettségeket jelentő kollektív szerződéseket, már csak azért sem, mert nem vállalhatna olyan kötelezettséget, amelynek révén minden a Keleten támadó konfliktusba belesodródnék, hiszen központi fekvésénél fogva attól kell tartania, hogy ilyen esetekben hadszíntérré válnék. Lengyelország szintén ellene volt minden olyan szerződésnek, amely azt a kötelezettséget róná rá, hogy valamely más államnak katonai segélyt nyujtson. Ilymódon a kollektív paktumról szóló tárgyalások mindinkább egy francia-orosz szövetségről való tárgyalássá zsugorodtak össze.

Ez a szövetség 1935. május 2-án létre is jött. Körmönfont fordulatokban — hogy a Népszövetség alapokmányával összeegyeztethető maradjon — kimondja, hogyha a két állam bármelyikét támadás érné, a másik fél segítségére fog sietni. E kölcsönös segélynyujtás esete bekövetkezik, ha a Népszövetség alapokmányának 16. cikke alapján olyan határozatot hoz, amelybe ez a segélynyujtás beilleszthető. Ha azonban a Népszövetség Tanácsa valamely esetben nem akarna határozatot hozni, vagy a Tanácson belül a szükséges egyhangúság nem volna elérhető, a segélynyujtásra való kötelesség mégis fennállana. Május 16-án hasonló szerződés jött létre Oroszország és Csehszlovákia között is. Németország azonban már május 25-én közölte a hatalmakkal, hogy ezt a szerződést a locarnói szerződéssel ellentétben állónak tekinti. Ezt a felfogást arra alapította, hogy a két szerződő állam abban az esetben is köteles a kölcsönös segélynyujtásra, ha a Népszövetségben nem jön létre állásfoglalás, amivel Franciaország arra támaszt jogot, hogy olyankor is, amikor a Népszövetség nem határozott ilyen értelemben, egyoldalúan eldönthesse azt a kérdést, hogy ki a támadó fél. A francia kormány Németország e felszólalásának ellenére, a Szovjet-oroszországgal való szerződést 1936. február havában letárgyaltatta és életbe is léptette.

Erre a német kormány néhány nappal később, március 5-én bejelentette a hatalmaknak, hogy újból igénybeveszi a teljes szuverénitást a rajnai terület felett, amelynek a versaillesi szerződésben kimondott demilitarizálását a locarnói szerződés az ez okmányt aláírt hatalmak garanciája alá helyezte. Ezt a lépést a német kormány a francia-orosz szerződés létrejöttével indokolja, amivel szerinte a locarnói szerződés elveszítette értelmét és gyakorlatilag megszűnt, úgyhogy ahhoz Németország sem maradhat tovább kötve. Amikor azonban a német kormány a német határok biztonsága érdekében helyreállította a rajnai terület felett való közvetlen szuverénitását, egyben késznek nyilatkozott olyan új egyezmények megkötésére, amelyek az európai béke biztonságának új rendszerét állapítanák meg. Hajlandónak nyilatkozott ugyanis hozzájárulni ahhoz, hogy egyfelől Németország, másfelől Franciaország, Belgium és esetleg Hollandia között kétoldalúan demilitarizált zónákat állítsanak fel a teljes paritás alapján, ami azt jelentené, hogy Franciaországnak és Belgiumnak is hozzá kellene járulniok területeik egy bizonyos sávjának demilitarizálásához. Keleti szomszédaival — beleértve Csehszlovákiát és Ausztriát is — Németország hajlandó volt a lengyel-német megnemtámadási paktumhoz hasonló egyez-

ményeket kötni. Végül kijelentette, hogy kész volna újból belépni a Népszövetségbe, abban a reményben, hogy idővel barátságos tárgyalások útján sikerülni fog Németországnak a gyarmatok terén egyenjogúságot biztosítani és a Népszövetség alapokmányát a békeszerződéstől elválasztani. A Rajna-vidék megszállása német haderőkkel, egyidejűleg e német álláspontnak a hatalmakkal való közlésével, még március 7-én meg is történt. Ezzel Németország széjjeltépte a locarnói szerződést is.

A hatalmak ebben az esetben is tiltakoztak Németország szerződésszegése ellen és ilyen értelemben határozott a Népszövetség is, de azon a tényen, hogy a Rajna-vidék katonai megszállásával a németek a békeszerződésnek egy újabb bilincsét tépték széjjel, nem tudtak változtatni. Hitler különben ezt a lépését is jóváhagyatta a német néppel. Feloszlatta a német birodalmi gyűlést, hogy alkalmat adjon a német népnek nyilatkozni arról, hogy elhatározásait helyesli-e? A március 29-i szavazásban majdnem az összes 45 millió választó leszavazott és a leadott szavazatok 99%-a helyeselte Hitler eljárását. A hatalmak hosszú ideig tárgyaltak a német javaslatokról és egy olyan új szerződésről, amely a locarnói szerződés helyébe léphetne, de megegyezés nem jött létre.

2. KÖZÉP-EURÓPA.

Közép-Európában továbbra is két kérdés körül forogtak az események. Az egyik Ausztria sorsának, a másik Magyarország és a kisantant viszonyának kérdése volt.

Ausztria a Dollfuss-kormány idejében súlyos belső válságokon ment keresztül. A parlamenttel, ahol a szociáldemokrata párttal szemben csak egyetlen szavazattal volt többségben, és ahol a kisebb polgári pártok közül a legnagyobb, a nagynémet párt, a németországi események hatása alatt teljesen megbízhatatlanná vált, a kormány egyáltalában nem tudott boldogulni. De ebben a helyzetben semmiféle más kormány sem tudott volna erre a parlamentre támaszkodni. Ezért Dollfuss 1933. március elején felhasznált egy magában véve jelentéktelen parlamenti esetet, amely az elnök és egyik alelnök lemondására vezetett, arra, hogy egyáltalában ne hívja össze többé a nemzettanácsot. Egy manifesztumban kijelentette, hogy a kormány ezentúl a parlamenttől függetlenül fogja megtenni saját hatáskörében a közrend megóvására szükséges intézkedéseket. A szociáldemokrata párt utcai

tüntetésekkel válaszolt, mire a kormány március 31-én feloszlatta annak fegyveres szervezetét, a köztársasági védőszövetséget.

A kormánynak második veszedelmes ellenfele a német példára és német vezetés alatt Ausztriában is megszervezett és hétről-hétre erősen gyarapodó nemzeti szocialista párt volt, amely május közepén egyesült a régi osztrák nagynémet párttal és ez alkalommal kimondta, hogy Hitlert az egész német népnek, tehát az osztrák népnek is, vezéréül tekinti, ami azt jelentette, hogy e párt többségrejutása esetében Ausztriának szintén egy Hitlernek alárendelt kormánya lett volna, s ez az „Anschluss" kifejezett kimondása nélkül is kiterjesztette volna a berlini kormány hatalmát egész Ausztriára. A Dollfuss-kormány a tisztviselőket, akiknek körében a nemzeti szocialista eszmeáramlatok erősen el voltak terjedve, eltiltotta minden politikai tevékenységtől, sőt új esküt vett ki tőlük és nyomatékosan kifejezésre juttatta elhatározását, hogy nem fogja feladni Ausztria önállóságát, mert ez az országot egyszerű tartománnyá degradálná, sőt ezt az önállóságot minden belső vagy külső támadással szemben meg fogja óvni. Ez a határozott állásfoglalás a Dollfuss-kormányt csakhamar összeütközésbe hozta a berlini kormánnyal. Május 13-án a német nemzeti szocialista párt két vezető tagja — Kerrl porosz és Franck bajor igazságügyminiszter — Bécsbe érkezett, hogy Ausztriában több nemzeti szocialista népgyűlésen felszólaljanak. Az osztrák kormány már megérkezésükkor közölte velük, hogy látogatásukat nem tartja kívánatosnak, mikor pedig ennek ellenére több népgyűlésen felszólaltak és beszédeikben élesen támadták az osztrák kormányt, Franck minisztert egyszerűen kiutasították. A német kormány azzal bosszulta meg magát, hogy azoktól a német állampolgároktól, akik Ausztriába akartak kiutazni, ezer márka illeték megfizetését követelte meg, amivel a nagyrészben Németországból táplált osztrák idegenforgalomra akart halálos csapást mérni. Ausztriában a nemzeti szocialisták a bomba-, kézigránát- és revolvermerényletek egész sorozatát követték el a maguk elégedetlenségének kifejezésre juttatására. Az itteni mozgalmat Habicht német birodalmi képviselő vezette, mint a német nemzeti szocialista párttól Ausztriába kiküldött országos felügyelő (Landesinspektor), akinek a német kormány diplomáciai mentességet igyekezett biztosítani azzal, hogy kinevezte őt a bécsi német követség sajtóattaséjává. Az osztrák kormány mégis elrendelte az ő kiutasítását, egyúttal feloszlatta az osztrák nemzeti szocialista pártot, megfosztotta állásuktól a hozzája tartozó tartományi képviselőket és köztisztviselőket és szigorúan megrendszabályozta a sajtót.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Dollfuss kancellár ebben a helyzetben kísérletet tett arra, hogy a munkásságot a maga oldalára vonja, hiszen a nemzeti szocialista mozgalom őket is fenyegette, mert ennek felülkerekedése esetében az osztrák szocialistákra ugyanaz a sors várt, amely német elvtársaikat érte. 1934. január 20-án felszólította a munkásságot, hogy hagyja abba az osztályharc hirdetését és működjék közre a kormánnyal együtt Ausztria újjáépítésében. A szocialisták azonban visszautasították ezt az ajánlatot. Erre február közepén végső leszámolásra került a dolog a kormány és a szocialista szervezetek között. Linzben február 11-én a munkásság gépfegyverekkel és kézigránátokkal akart meghiúsítani egy, az ottani munkásotthonban elrendelt házkutatást, hogy megakadályozza az ott őrzött fegyvereknek elkobzását. Katonai segítséget kellett igénybevenni és az összetűzésnél több emberélet pusztult el. Másnap a bécsi munkásság nagy része — többek között a villamos művek és a közúti vasutak alkalmazottai — beszüntették a munkát és olyan fenyegető magatartást tanusítottak, hogy a kormány jónak látta, az összes fontos épületeknek katonasággal és Heimwehr-csapatokkal való megszállását. Délután már összeütközésekre került a dolog a rendcsapatok és a munkások között, és a zavarok este lázadásszerű alakot öltöttek. Erre a kormány megszállta a bécsi városházat, amelyben a szociáldemokrata párt volt az úr, és letartóztatták Seitz polgármestert és a szociáldemokrata párt több vezéremberét. A szociáldemokraták a munkásházakba vonultak vissza, amelyeket a közelmultban a szocialista városi hatóság építtetett a város stratégiailag fontos pontjain és amelyekben nagymennyiségű fegyvert, muníciót, kézigránátot stb. halmoztak fel. Tarackokat és ágyúkat kellett ellenük felvonultatni, de mégis csak február 15-én lehetett a rögtönzött szocialista erődök utolsóját is megadásra kényszeríteni. Egyidejűleg több vidéki városban is fordultak elő hasonló összetűzések. A rendfenntartó csapatoknak 102, a szociáldemokratáknak 137 halottjuk volt. A zavargások befejezése után a kormány feloszlatta a szociáldemokrata pártot, elkobozta annak vagyonát és saját embereit ültette a városházára. Május elején pedig a kormány közzétette Ausztria új alkotmányát, amely véget vetett a parlamentarizmusnak és a korporációs elv alapján szervezte meg az országot.

Ausztria nyugalmát azonban a jóformán nap-nap után ismétlődő, nemzeti szocialista részről rendezett bombamerényletek tovább is állandóan megzavarták. Az európai közfelfogás szerint ezeket a merényleteket Münchenből rendezték, ahonnan Habicht, a német kancellárnak az osztrák ügyek-

ben megbízott embere folytatta az osztrák népnek a nemzeti szocializmus számára való megnyerése érdekében azelőtt Bécsben kifejtett tevékenységét. Münchenből rádióbeszédekben állandóan izgattak az osztrák kormány ellen és Bajorországban volt elhelyezve az az „osztrák légió" is, amely az Ausztriából elmenekült nemzeti szocialista érzelmű osztrák polgárokból alakult és amely legalább 30.000 emberből állt. A Dollfuss-kormány fokozatosan szigorította a merényletekre kiszabott büntetéseket és július 13-án odáig ment, hogy minden robbanóanyaggal elkövetett bűncselekményt, sőt még robbanóanyagoknak egyszerű birtokát is, halálbüntetéssel, mégpedig kizárólag halálbüntetéssel sujtott. 1934. július 25-én a nemzeti szocialisták kísérletet tettek arra, hogy a kormányhatalmat fegyveres puccs útján ragadják kezükbe. Egy 144 főből álló fegyveres csapatjuk, amelynek tagjai rendőri és katonai egyenruhát öltöttek magukra, behatoltak a kancellári hivatalba, ahol a miniszterek aznap délelőtt minisztertanácsot tartottak. Az volt szándékuk, hogy ott az összes kormánytagokat hatalmukba kerítik. A minisztertanácsnak azonban már előbb vége volt, és már csak Dollfuss kancellár és két minisztertársa volt a házban. A felkelők lövéseket adtak le Dollfuss kancellárra, aki súlyosan megsebesülve összeesett és néhány órával később meghalt. Egy másik felkelőcsapat ugyanakkor behatolt a bécsi rádióigazgatóság épületébe, amelyet rövid küzdelem után birtokba vett, onnan pedig olyan rádióhíreket adott le, hogy a Dollfuss-kormány lemondott és hogy Rintelen, volt stájerországi tartományfőnök, utóbb Ausztria római követe, alakított új kormányt. Erre a hírre a nemzeti szocialista szervezetek az egész országban akcióba léptek. A kormánynak szabadságuktól meg nem fosztott tagjai azonban ellenintézkedéseket tettek és sikerült nekik még a délután folyamán a rádióigazgatóság épületét és a kancellári palotát is újból birtokba venni. A puccskísérlet ezzel Bécsben összeomlott, vidéken azonban még hosszabb ideig folytak harcok a rendcsapatok és a nemzeti szocialisták között.

A puccskísérlet igen nagy izgalmat váltott ki Olaszországban, ahol azt Ausztria Németország által való birtokbavételére irányuló első lépésnek tartották. Az olasz kormány azonnal megerősítette az osztrák határ mentén elhelyezett csapatait és kijelentette, hogy Ausztria függetlenségének megóvása érdekében a legmesszebbmenő intézkedésekre kész. De egyebütt is az a benyomás uralkodott, hogy a fölkelést Németországban szervezték meg és a fölkelőket onnan látták el bombákkal és fegyverekkel. A német kormány azonban a puccskísérlettel annak összeomlása után megtagadta a

közösséget. Elrendelte az osztrák-német határ lezárását, visszatartotta a Bajorországban elhelyezett osztrák légiót a határ átlépésétől, sőt elmozdította bécsi követét is, aki az osztrák kormány és a kancellári palotába behatolt fölkelők egybehangzó kívánságára tárgyalásokat folytatott e két fél között és a fölkelőknek a Németországba való szabad beutazást ígérte meg. Néhány héttel később feloszlatta az osztrák légiót is és megszüntette Habicht állását. Dollfuss utódja igazságügyminisztere, Schuschnigg dr. lett, a bécsi német követség Papen volt kancellár vezetése alá került. A fölkelésben résztvett egyének statáriális bíróság elé kerültek, amely több esetben — azonnal végrehajtott — halálos büntetést szabott ki.

A nyugati hatalmak aggodalommal kísérték az osztrák nemzeti szocialista mozgalom megerősödését és azt az állandó agitációt, amelyet különböző német körök Ausztriában kifejtettek. 1934. február 17-én az angol, francia és olasz kormány nyilvánosan kijelentette, hogy mindhárman szükségesnek tartják Ausztria függetlenségének és épségének megtartását. Ezt a nyilatkozatukat 1934. szeptember 27-én megismételték, és az 1935 áprilisában tartott stresai értekezleten megerősítették. A három hatalom között azonban csak Olaszország volt abban a helyzetben, hogy állásfoglalásának nyomatékot is adjon, amint ez Dollfuss meggyilkoltatása után a Brenner-határ katonai megerősítése alakjában történt. Ausztria és Olaszország között ezért mind szorosabb viszony fejlődött. Vezető államférfiaik sűrűn érintkeztek egymással és a hasonló érdekkörbe tartozó Magyarországgal.

Ha Ausztria Németországgal szemben támaszkodott Olaszországra, Magyarországnak viszont a kisantant ellen volt szüksége az olasz támogatásra, mert ezzel való viszonya állandóan feszült maradt. Történtek ugyan kísérletek az összes dunai államoknak valamilyen egységes megszervezésére, de ezek eredménytelenek maradtak. A legjelentékenyebb volt ezek sorában az úgynevezett Tardieu-terv, amely 1934 március elején látott napvilágot a francia kormány egy emlékirata alakjában. A terv abból állt, hogy az öt dunai államot (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Románia) föl kellene szólítani arra, hogy haladéktalanul lépjenek egymással érintkezésbe egy olyan megállapodás érdekében, amelyben egymásnak kölcsönös áruforgalmuk fejlesztésére preferenciális kedvezményeket biztosítanának. Németország és Olaszország azonban e terv ellen foglaltak állást. A német kormány azt kívánta, hogy a tervezett gazdasági szövetség nagyobb keretben valósíttassék meg, mert az öt állam egyedül nem volna képes Délkelet-Európa összes termésfeleslegeit elfogyasztani. Ez azt jelen-

tette, hogy Németország a középeurópai államoknak csak olyan megszervezését helyeselhetné, amelyben ő maga is részt vesz, azaz, amely az ő vezetése alatt jön létre. Ezért nem is járult hozzá ahhoz, hogy az öt dunai államot szólítsák föl a gazdasági közeledésükre vonatkozó tárgyalások lefolytatására, és azt követelte, hogy ezekben a tárgyalásokban a négy európai nagyhatalom is részt vegyen. Olaszország is nagyon hűvősen nyilatkozott a Tardieu-terv megvalósításának lehetőségéről és amellett foglalt állást, hogy inkább közvetlen megállapodásokkal kell a gazdasági nehézségekkel küzdő Ausztriának és Magyarországnak segítséget nyujtani. Ezekre az aggályokra való tekintettel az angol kormány a négy hatalmat egy értekezletre hívta meg, hogy azon együttesen beszéljék meg Tardieu francia miniszterelnök gondolatát. Ez az értekezlet április 6-án vette kezdetét, de tekintettel arra, hogy a német és az olasz kormány képviselői változatlanul fenntartották aggályaikat, két nappal később eredménytelenül oszlott szét. Az érdekelt dunai államok közül különben Ausztria hűvösen, Magyarország pedig határozottan elutasítóan viselkedett a Tardieu-féle tervvel szemben.

Függetlenül ezektől a tárgyalásoktól, de valószínűleg a dunai államok összefogására irányuló törekvések reménytelenségének befolyása alatt, a kisantant 1932 decemberében szorosabbra fűzte azokat a kötelékeket, amelyek a hozzája tartozó három államot egymással összekötötték. Ezek kijelentették, hogy a kisantant ezentúl, mint egységes nemzetközi szervezet fog fellépni, amelynek állandó tanácsa (a három állam külügyminisztere) és állandó titkársága lesz. Lényegileg ez a megállapodás keveset változtatott az addig fennállt helyzeten, de a középeurópai országok másik csoportját is szorosabb szervezkedésre bírta. Ez az 1934 március közepén Mussolini olasz, Dollfuss osztrák és Gömbös magyar miniszterelnökök között létrejött úgynevezett római paktumban történt meg. Ebben a három állam kimondja, hogy azokban a kérdésekben, amelyek őket különösen érdeklik, de az általános jellegű kérdésekben is, egyetértést fognak keresni és igyekezni fognak a maguk politikáját összeegyeztetni. Ezt a paktumot 1936 márciusában kiegészítették annak kimondásával, hogy ők is, mint „külön csoport" alakultak meg. Egyúttal kimondták, hogy a dunai kérdés rendezésére vonatkozó politikai tárgyalásokat semilyen harmadik állam kormányával nem fognak folytatni anélkül, hogy a római paktumhoz csatlakozott másik két állammal előzetesen érintkezést nem kerestek volna.

A Magyarország és a kisantant között fennálló feszültség csak Magyarország és Jugoszlávia között öltött egyízben aggasztóan éles alakot.

Jugoszláviában sem a diktatúra fölállítása, sem az azt felváltó álparlamentárizmus nem tudta megszüntetni azokat a belső viszályokat, amelyek az inkább a bolgárokhoz szító macedón kisebbség elégedetlenségéből, valamint a horvát nemzetnek a neki megígért autonómia megvalósítására irányuló törekvésekből fakadtak. A horvátok között a szerb politika elleni mozgalom állandóan terjedt. Minduntalan merényletek történtek, amelyek kegyetlen megtorlásra adtak okot egy Belgrádban létesült rendkívüli bíróságnak. A horvát partvidék hegyeiben az „Ustasi" (fölkelők) néven működő horvát titkos forradalmi szervezet többízben összeütközött a csendőrséggel. A horvát mozgalomnak a meggyilkolt Radics helyébe lépett vezérét, Macsek dr.-t, előbb internálták, azután perbe fogták és végül fogházbüntetésre ítélték, mert nyiltan hangoztatta, hogy Jugoszláviát nem lehet egységes államként kormányozni, és hogy föderasztikus alkotmányra van szükség, amely a horvátoknak teljes autonómiát biztosítana. Ezeknek a belső forrongásoknak volt következménye, hogy Sándor jugoszláv király 1935 októberében Marseille-ben, ahol partra szállt, hogy Párizsba utazzon, a kíséretében volt Barthou francia külügyminiszterrel együtt jugoszláv alattvalók merényletének áldozata lett. Jugoszláv részről Magyarországot is felelőssé akarták tenni a horvát emigránsok cselekedeteiért. Azt állították, hogy ezeket magyar területen, a jugoszláv határhoz közelfekvő Jankapusztán képezték ki és látták el fegyverekkel. A magyar kormány ezt az állítást határozottan megcáfolta, kijelentvén, hogy horvát menekültek tényleg élveztek ugyan Magyarországon menedékjogot, de itt ígéretet kellett tenniök, hogy minden fölforgató tevékenységtől tartózkodni fognak. Jankapusztán is voltak ilyen menekültek, de ezek csapatját a magyar kormány a belgrádi kormány kívánságára már áprilisban feloszlatta és eltávolította. Jugoszlávia mégis a Népszövetség elé vitte az ügyet és itt azt állította, hogy a Sándor király ellen elkövetett merénylet nem jöhetett volna létre amaz elnézés nélkül, amelyben a Magyarországon letelepült emigránsokat a magyar hatóságok részesítették. A Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony ezalatt teljesen elmérgesedett. Jugoszláviából többezer magyart utasítottak ki, akik a háború után Jugoszlávia mellett optáltak, de akiknek ezt az elhatározását a jugoszláv hatóságok még nem vették tudomásul és a helyzet a határon rendkívül feszült volt. A Népszövetség Tanácsában azonban, amely december elején három napon keresztül foglalkozott ezzel az üggyel, sikerült a konfliktust elintézni. A Tanács elítélte a marseille-i bűntettet, elrendelte, hogy a magyar kormány saját hatásköré-

ben folytasson vizsgálatot annak megállapítására, hogy magyar hatósági közegek nem követtek-e el mulasztást és végül elhatározta, hogy nemzetközi egyezményt fog előkészíteni a nemzetközi terrorcselekmények elleni védekezés megkönnyítésére. Az a törekvés, hogy Magyarországon nemzetközi vizsgálatot rendeljenek el, meghiusult. A Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony azután ismét rendbejött, és 1936 márciusában Stojadinovics miniszterelnök már rokonszenves hangon fejezte ki azt a reményét, hogy meg fognak szűnni azok a félreértések és viszályok, amelyek a multban a két ország egymáshoz való viszonyát megzavarták.

3. A BALKÁN-PAKTUM.

A Balkán-félszigeten a helyzetet hosszú időn át két ellentét uralta: az, amelyik a törökök és a görögök között, és az, amely Bulgária és szomszédai, elsősorban Jugoszlávia között fennállt. Az első ellentét a török-görög háborúnak maradványa volt, a másik a Bulgáriát kegyetlenül megcsonkító neuilly-i békeszerződés következménye.

Törökország Musztafa Kemal pasa vezetése alatt, akit később a Kemal Attatürk (törökök atyja) névvel tüntettek ki, teljes átalakuláson ment keresztül. Hozzáalkalmazkodott a nyugati szokásokhoz és felfogásokhoz. Kemal pasa elválasztotta a mohamedán egyházat az államtól, eltörölte a többnejűséget, az asszonyok jogállását európai mintára rendezte, a nehezen megtanulható arab írás helyett bevezette a latin betűket, eltörölte a fezviselést és a svájci polgári törvénykönyvet tette meg Törökország magánjogi kódexének. A török nemzetgyűlésben — egy rövid epizód kivételével, amikor Kemal egy ellenzéki párt megalakításának megengedésével próbálkozott — egyetlen párt foglalt helyet, amelynek tagjait Kemal választotta ki ama szempontok szerint, amelyek előtte a következő törvényhozási időszak feladatait tekintve, különösen fontosaknak látszottak; jelöltjeinek megválasztása azután nem ütközött nehézségekbe. Ismételten könyörtelenül fojtotta el az ellene vagy politikája ellen irányuló megmozdulásokat, amelyek a kezdő stádiumon soha túl nem jutottak. Külpolitikájának legszilárdabb alapja az új Törökország megalkotása óta az Oroszországgal való szövetség volt. Ez a helyzet csak 1937 körül szenvedett némi változást, amikor Törökország külföldi támogatói sorában Anglia lépett erősebben előtérbe. Kemal pasának 1938-ban bekövetkezett halála után Izmet Inonü vette át

Törökország vezetését, aki elődjének bel- és külpolitikai irányát azelőtt mint miniszterelnök híven követte, most pedig odaadással folytatta.

Görögország politikai élete sokkal mozgalmasabban folyt le. Államcsínyek, puccsok és puccskísérletek sűrűn követték egymást. Igen sok esetben az ellentétek csak személyes természetűek voltak: a nagytekintélyű Venizelosz barátainak és ellenfeleinek összecsapásai, amelyek hátterében a köztársaság fenntartására (Venizelosz) és a királyság helyreállítására (Czaldarisz, Metaxas) irányuló törekvések lappangtak. Az 1935 májusában kitört venizelista katonai lázadás leverése végül megbuktatta Venizeloszt: aki külföldre menekült és ott a következő évben meg is halt. Görögország azután népszavazás alapján, amely óriási többséggel a királyság helyreállítását követelte, viszahívta a száműzött György királyt. A venizelisták szintén föladták most köztársasági állásfoglalásukat, de megtartották önállóságukat és a választásokon a két párt egyenlő számú mandátumot kapott, úgyhogy a parlamenttel nem lehetett dolgozni, és Metaxas, mint diktátor intézte az ügyeket.

A török-görög ellentét enyhülését megnehezítették azok a hét évig tartó tárgyalások, amelyeken a két ország közötti háború óta függőben maradt kérdéseket kellett volna rendezni. Végre Mussolini igyekezett a két államot egymással kibékíteni. Tekintettel az olasz-jugoszláv feszültségre, Olaszországnak érdekében állt, hogy a Balkánon minél több barátja legyen, és hogy ezeket a szomszédaikkal szemben fennálló ellentétek ne korlátozzák mozgási szabadságukban. 1930. június 10-én valóban sikerült az összes Török- és Görögország között függő kérdéseket végleg rendezni, mire a következő esztendőben baráti szerződés is jött létre közöttük. Még azt is elhatározták, hogy nemzetközi tárgyalásokon esetről-esetre Görögország fogja képviselni Törökországot és megfordítva.

Bulgária a legyőzött népek kevéssé irígylendő sorsában osztozott. Helyzete még Magyarországénál is kedvezőtlenebb volt, mert minden oldalról ellenségek vették körül, míg Magyarország részére Ausztrián át nyitva állt az út nyugat felé. Talán ezért nem is folytatott sohasem kifejezetten a békeszerződések revíziójára irányuló politikát, vagy ezt legalább is sohasem állította előtérbe. A sok seb közül, amelyet a Neuilly-ben kötött békeszerződés rajta ütött, a legfájóbbnak azt érezte, hogy Macedónia és annak a bolgárokkal közeli fajrokonságban álló népe Jugoszláviához került. A Macedónia fölszabadításáért küzdő titkos társaságban (Orim vagy Imro), amely Bulgáriában működött, éveken át testvérharc dúlt. Két frakció ala-

kult benne (Protogerow és Michailow vezetése alatt), és ezek egymás tagjai ellen követtek el merényleteket. A kormányok nem mertek a macedón szervezetek ellen föllépni, annak ellenére, hogy azok nemcsak a közbiztonságot fenyegették, hanem a Jugoszláviával való viszonyt is fölötte feszültté tették, mert a macedón mozgalom a bolgár parlamentben rendkívül népszerű volt. Csak mikor 1934. május 16-án egy katonai puccs véget vetett Bulgáriában a pártok uralmának, lehetett elrendelni a macedón szervezetek feloszlatását. A Jugoszláviával való viszony azonban a macedón kisebbségnek Bulgáriába is elhallatszó panaszai folytán állandóan feszült maradt, míg végül 1937-ben sikerült a két állam között egy igen általánosan tartott baráti szerződést megkötni.

A Balkán-államokban az utolsó időben megerősödött érdekeik szolidaritásának érzete. Tudatára ébredtek annak, hogy a multban voltaképen csak a sakkfigurák szerepét játszották a nagyhatalmak játéktábláján. Ebből a politikából teljesen kijózanodtak. A nagyhatalmaknak különben is kevésbbé volt már szükségük a Balkán-államokra, mint sakkfigurákra, mert hiszen szerepüket a középeurópai államok vették át. Amikor tehát 1929-ben a török-görög közeledés egy Balkán-szövetség megteremtésének egyik legfontosabb akadályát elhárította, a Balkán-szövetségnek igen régi eszméje újból előtérbe lépett. Az 1929 őszén Athénben tartott békekonferenciának határozata alapján a Balkán-államok képviselői minden évben összejöttek az őket közösen érdeklő kérdések megbeszélésére. Ezeknek a magántermészetű Balkán-konferenciáknak már igen korai stádiumában egy Balkán-szövetségnek tervezetét terjesztették elő és ezt részletesen megvitatták. Nehézségeket főleg Bulgária magatartása okozott, amely nem akart a Balkán-szövetséghez csatlakozni, ha nem ismerik el teljes jogegyenlőségét és ha nem gondoskodnak a szövetségben a kisebbségeknek hathatósabb védelméről. Mivel a többi állam ebben a kérdésben nem akart Bulgáriának megfelelő engedményeket tenni, a Balkán-szövetséget végül 1934. február 9-én csak Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország kötötte meg. Albánia szintén nem csatlakozott hozzá. A Balkán-paktum biztosítja a szerződő államok határait, eszmecserére kötelezi őket mindazokban a kérdésekben, amelyeket a paktum érint, kötelezi őket továbbá arra, hogy a paktumot alá nem író Balkán-államokkal szemben nem fognak politikai akciót kezdeni a többi szerződő fél előzetes értesítése nélkül és hogy más Balkán-államokkal szemben nem fognak a többi szerződő fél hozzájárulása nélkül politikai kötelezettségeket vállalni. Jugoszlávia ismételten, — legutóbb a

balkánszövetséghez tartozó államok külügyminisztereinek 1939 februárjában tartott bukaresti értekezletén — szót emelt a mellett, hogy Bulgáriának a szövetséghez való csatlakozása érdekében egyfelől a görög kormány engedje át Bulgáriának azt a területet, amelyen át utat kapna az égei tengerhez, másfelől pedig a román kormány a Dobrudzsában tegyen a bolgároknak területi engedményt, — de Görögország és Románia ellenkezése miatt ezek a törekvések nem vezettek sikerre.

4. A TÁVOL-KELET.

Sorrendben az első állam, amely nyiltan szembehelyezkedett a meglevő szerződésekkel és elsősorban a Népszövetség alapokmányával, Japán volt, amidőn egyoldalú akcióval 1932-ben elszakította Kínától annak északkeleti részét, Mandzsúriát és japán irányításnak alávetett és gazdaságilag Japántól kihasznált, bár névleg önálló államot létesített belőle.

A Mandzsúria birtokára való törekvés Japánban régi keletű. Bizonyos mértékben érthető is, mert Japán immár alig képes arra, hogy állandóan erősen — évi 800.000 emberrel — szaporodó lakossága részére a maga területén, amely körülbelül akkora, mint Lengyelországé, megfelelő megélhetést biztosítson. Nagy türelemmel és szívósággal várta ki azt az időpontot, amíg Mandzsúriára vonatkozó terveit megvalósíthatja és addig sem szalasztott el semmi alkalmat arra, hogy támpontokat szerezzen — szerződéses jogok alakjában — törekvéseinek előmozdítására. Az orosz-japán háborút 1905-ben befejező portsmouth-i békében magára ruháztatta mindazokat a jogokat, amelyekkel az oroszok Mandzsúria déli részében bírtak, a délmandzsúriai vasút tulajdonjogával egyetemben. Az 1905. december 22-én létrejött pekingi szerződésben ezeket az újonnan szerzett jogokat Kínával is elismertette. 1910-ben Japán kimondta Korea annexióját és a világháború után birtokába vette azokat a kínai területeket, amelyek régebben haszonbérleti szerződés alapján német fennhatóság alatt álltak. 1915 májusában ultimátum útján arra kényszerítette Kínát, hogy 21 pontban összefoglalt különböző kívánságait elfogadja; ezek között volt a régebben Németország birtokában volt területeknek végleges átengedése is. Kína ezeket az ultimátum útján kicsikart engedményeket nem tekintette érvényeseknek, de ezt az álláspontját a békekonferencián nem tudta Japánnal szemben érvényesíteni és ezért meg is tagadta a versaillesi szerződés aláírását.

Japán a világháború után több átalakuláson ment keresztül. 1926-ban bevezette az általános választójogot, amely a szavazók számát háromról 10 millióra emelte föl és egy, mindeddig nem erős szocialista párt megalakulására vezetett, amelynek egy része az orosz kommunizmussal is kacérkodott. A japán nép egy részében erős nacionalista szellem nyilatkozott meg, amely különösen Kína irányában követelt nagyobb tevékenységet. Különösen erősen állt ennek a szellemnek hatása alatt a hadsereg. 1927-ben, amikor a déli kínai hadsereg Csiangkaisek tábornok vezetése alatt Peking ellen vonult, a japán kormány csapatokat küldött Santungba. A japán nép többségében akkor a támadó nacionalizmus még annyira népszerűtlen volt, hogy a kormány kénytelen volt ezeket a csapatokat ismét visszavonni. A következő évben azonban ismét mentek japán csapatok Santungba és ezek most már ott is maradtak. Közben a japánok Mandzsúriára vonatkozólag is igényeket jelentettek be. 1927 októberében a kormány kijelentette, hogy Mandzsúriában hegemóniára tart igényt és a következő években a japánok mindjobban megvetették a lábukat ezen a területen. Dél-Mandzsúriában az összes vasutak az övék voltak, a kereskedelem és egyáltalában Mandzsúria jelentékeny gazdasági kincseinek kiaknázása szintén az ő kezükben volt, az érc- és szénbányák ugyancsak japán tulajdonba mentek át.

A japán nacionalizmus 1929-ben kezd támadó jelleget ölteni. Ebben a tekintetben előljár a katonai párt, amely elégedetlenséget mutat azért, mert a japán kormány aláírta az úgynevezett Kellog-paktumot. Attól tartottak, hogy ezzel Japán lemondott arról a lehetőségről, hogy Mandzsúriára és más kínai területekre vonatkozó terveit megvalósítsa. Pedig erre most kedvezőnek ítélték az időt. Kína a húsz év óta dúló polgárháború és a kíséretében járó ismételt éhínségek, valamint az utolsó évek gyakori és szörnyű méreteket öltött árvízkatasztrófái folytán erőtlen volt a szigorú katonai fegyelem alatt álló japán néppel szemben. Oroszország a Távol-Keleten tehetetlennek látszott, mert sem pénzügyileg nem tudott volna egy ilyen költséges háborút folytatni, sem arra nem érezhetett kedvet, hogy hadseregének a Távol-Keleten való foglalkoztatásával európai határait esetleg támadásnak tegye ki. Az Egyesült Államok pedig éppen úgy, mint Anglia, annyira pacifista hajlandóságot mutattak és saját belső pénzügyi és gazdasági bajaikkal annyira el voltak foglalva, hogy Japán elleni akcióra alig gondolhattak. 1931 szeptemberében egy jelentéktelen esetből kifolyólag — Kínában egy japán tiszt meggyilkolása tárgyában folytatott vizsgálat nagyon kihúzódott — a japán katonai párt erélyes lépésekre kény-

szeríti a kormányt. Szeptember 19-én japán csapatok elfoglalják Csingtau és Mukden városokat és lefegyverzik az ottani kínai csapatokat, mire a kínai kormány 21-én a Népszövetséghez fordul védelemért. A Népszövetség Tanácsa a konfliktus elintézésére határozati javaslatot dolgozott ki, amely a japánokat arra kötelezte, hogy november 16-áig vonuljanak vissza Mandzsúriában elhelyezett csapataikkal abba, a vasút mentén elterülő zónába, ahol szerződéses alapon joguk van tartózkodni. Ezt a javaslatot a Tanács összes tagjai elfogadták, kivéve Japánt, mivel azonban Japán nemleges szavazata miatt egyhangúság Japán ellen nem jöhetett létre, a Tanács nem tudott határozni. A japán csapatok ezután — mitsem törődve a Népszövetségben elhangzott kifogásokkal, — folytatták előnyomulásukat észak felé, és november 19-én megszállták Cicikart, ahol már az oroszoknak érdekszférája kezdődött, s ez Moszkvában nem csekély idegességet váltott ki. A kínaiak nap-nap után ostromolták a Népszövetséget, hogy bírja rá Japánt a megszállt terület kiürítésére, de a Népszövetségnek erre nem volt hatalma. Végre november 21-én az a határozat jön létre, hogy a Népszövetségnek egy bizottsága ki fog utazni a Távol-Keletre, hogy ott a helyszínen alkosson magának világos képet a teendőkről. Mialatt ez a bizottság Lord Lytton vezetése alatt eljárt a reá bízott feladatban, Japán teljesen berendezkedett Mandzsúriában. Kína utolsó császárját, Pu-Yi-t, akit 1912-ben, kisgyermekkorában, fosztottak meg a trónjától, most Mandzsúria köztársaság elnökének tették meg, eltávolították a nemzetközi vámadminisztrációt, amely —, mint egész Kínában — Mandzsúriában is működött, és 1932. október 15-én formálisan is elismerték „Mandzsúkuó"-nak, mint független államnak megalakulását, fenntartván maguknak azt a jogot, hogy az új államban állandóan japán katonaságot tarthatnak. Két héttel reá a Népszövetség közzétette a Lord Lytton vezetése alatt álló bizottság jelentését, amely Japánra nem volt kedvező. A bizottság többek között azt ajánlotta, hogy Mandzsúria kapjon Kína szuverénitásának fenntartása mellett széleskörű autonómiát, ez azután szervezzen a rend fenntartására csendőrséget és ha ez megtörtént, az összes másfajta fegyveres csapatokat ki kell vonni erről a területről. A Népszövetség Tanácsa elfogadta ezeket a javaslatokat és 1933. február 12-én követelte a japán csapatoknak Mandzsúriából való visszavonását, kijelentve egyúttal, hogy Mandzsúkuó államiságának elismerése nem jöhet tekintetbe. Ezek a határozatok Japánban nagy fölzúdulást keltettek. A kormány kijelentette, hogy Kínának Mandzsúkuó feletti szuverénitását semmi körülmények között nem ismeri

el, de egyelőre elutasította a katonai köröknek azt a kívánságát, hogy az ország lépjen ki a Népszövetségből. Mikor azonban február 22-én a Népszövetségnek egy rendkívüli közgyűlése is az összes szavazatokkal Japán szavazata ellen elfogadta a Lytton-bizottság jelentése alapján készült javaslatokat, Japán március 8-án elhatározta a Népszövetségből való kilépését.

Közben a japán hadsereg folytatta egyes további kínai területek birtokbavételét. 1933. január elején a Mandzsúriától délre fekvő Dzsehol tartományba hatolt be, ott hamarosan letörte a kínaiaknak csak gyenge ellenállását és március elején az egész tartományt elfoglalta és egyesítette Mandzsúkuóval. Április közepén pedig Peking irányában nyomult elő, behatolt ennek a városnak külső kerületeibe is, de azután ismét kivonult onnan. Május 31-én azután fegyverszünet jött létre a japánok és kínaiak között, amely szerint a japánok a Nagy Fal mögé vonultak vissza. 1933 decemberében a Kínához tartozott Belső-Mongóliának Csahar-nevű tartománya japán agitációra szintén Mandzsúkuóhoz csatlakozott. Erre azután 1934. január 22-én a mandzsúriai köztársaság elnökét, Pu-Yi-t, Mandzsúkuó és Mongólia császárjának kiáltották ki és március elején meg is koronázták. Oroszországot Japán teljesen kiszorította Mandzsúriából. Az orosz birtokban volt kelet-kínai vasutat Japán 1934 októberében megváltotta.

A japán nacionalisták azonban nem voltak megelégedve ezekkel a sikerekkel. A japán államférfiaknak egész sora lett nacionalista részről elkövetett merényletek áldozata, és 1936. február 26-án katonai lázadás tört ki Tokióban, amely alkalommal ismét három minisztert öltek meg. Ennek a nacionalista áramlatnak hatása alatt a japán hadsereg az öt északkínai tartományban (Santung, Hopé, Csenszi, Csahar és Szuijang) 1935 vége óta erős akciót fejtett ki aziránt, hogy elkülönüljenek a nankingi kormánytól és autonóm alapon külön szervezkedjenek. 1937 nyarán emiatt fegyveres összeütközésre is került a dolog Kína és Japán között.

Az ellenségeskedések kitörésére, úgy, mint a Mandzsúria elleni akciónál, ezúttal is jelentéktelen eset szolgáltatott inkább ürügyet, mint okot. Július 8-án japán csapatok Peking közelében gyakorlatokat tartottak, amire régi megegyezések alapján joguk volt. Kínai részről rálőttek a japán katonaságra, állítólag azért, mert ez a kínai hatóságoktól nem kért előzetesen engedélyt a gyakorlatok megtartására. A következő napokban újabb kisebbméretű összeütközésre került a sor kínaiak és japánok között, mire július 11-én a japán kabinettanács elhatározta a Kínában harcoló japán csapatok megerő-

sítését. Sűrű jegyzékváltások, csatározások és fegyverszünetek után a japánok július 28-án nagyobb nehézségek nélkül megszállták Pekinget és két nappal később Tiencsint, azután pedig japánbarát kínaiakból álló autonóm kormányt szerveztek az északi tartományok részére. Július 29-én Csiangkaisek marsall Nankingból általános mozgósítást rendelt el a japánok ellen, és ettől kezdve Japán és Kína között nagyobbszabású katonai operációk folytak, anélkül, hogy hadizenet történt volna. A japán támadás két irányban haladt: északról dél felé és a Shanghai mellett partra szállított japán csapatok segítségével, innen nyugat felé. Az északi hadszíntéren a japánok előnyomulása 1937 végén a Sárga-folyóig terjedt, s ez azt jelentette, hogy egész Észak-Kínában Japán volt az úr. Shanghai körül a kínaiak heves ellenállást fejtettek ki, és itt október 27 és november 13-ika közt véres harcok folytak, végül is a japánok elfoglalták a várost és december 13-án a délkínai kormány székhelyét, Nankingot is. 1937 végéig a japánok Kínából oly nagy területet tartottak birtokukban, amely kétszer akkora, mint Japán maga, és amelynek közel 60 milliónyi lakosa van. A hatalmak megkísérelték, hogy a keletázsiai konfliktusnak véget vessenek és e célból novemberben Brüsszelben értekezletet tartottak; ez állást foglalt ugyan a japán akció ellen, egyebekben azonban tehetetlennek bizonyult. Talán igaza volt a brüsszeli értekezleten résztvett kínai képviselőnek, Wellington Koo nagykövetnek, amikor az értekezlet befejeztekor kijelentette, hogy „üres szavakkal nem lehet eredményt elérni", és amikor arra utalt, hogy ha a nemzetközi rend mellett állást foglaló hatalmak, úgy mint az utolsó években oly gyakran történt, sohasem tudják elhatározni magukat arra, hogy valamilyen egységes akció alakjában maguk kényszerítsék ki a nemzetközi rend és jog megtartását, akkor a nagyhatalmaknak ez a magatartása inkább bátorít az erőszakra, mintsem elriaszt attól.

Az 1938. esztendő folyamán megtörtént a teljes szakítás Japán és Kína között. Január 11-én a japán kormány kijelentette, hogy nem fog többé tudomást venni a Csiangkaisek vezetése alatt álló és Nanking eleste után Hankau-ba költözött kínai kormányról, ez pedig júniusban visszahívta tokiói követét és ezzel megszakadt a Kínában folyó hadműveletek alatt is mindaddig fenntartott diplomáciai összeköttetés a két ország között. A japán hadsereg az április 6-án diktatórikus hatalommal felruházott Csiangkaisek marsall csapataival szemben állandóan fölényben volt. Május közepén elfoglalta azt a területet, amely az északon és a délen külön operáló japán csapatokat egymástól elválasztotta, október 21-én pedig elfoglalta Canton városát és néhány nappal később Hankaut is, a kínai kormány székhelyét,

anélkül, hogy a kínaiak az elszánt ellenállást még csak meg is kísérelték volna. Csiangkaisek kormányával együtt Csingkiang-ba tette át székhelyét. A kínaiak részéről állandó guerillaharc folyt; ez kellemetlen volt ugyan a japánoknak, de a harctéri helyzetre nem gyakorolt erősebb befolyást. A japánok Pekingen kívül még négy kínai városban létesítettek saját befolyásuk alatt álló kormányokat, ezeknek azonban semmi tekintélyük nem volt és tagjai, valamint hívei ellen kínai nacionalisták ismételten merényleteket követtek el.

A japán kormány december 21-én nyilvánosan közzétette, hogy milyen feltételek mellett volna hajlandó a Kínával való békére. Követelte a kínai nacionalista mozgalomnak teljes beszüntetését és Kínának beilleszkedését a Japánnal és Mandzsúriával való teljes gazdasági és politikai együttműködésbe, továbbá a Japán ellen irányuló propaganda abbahagyását, Mandzsúria elismerését és Kínának csatlakozását a Japán, Németország és Olaszország részéről megkötött, a kommunista befolyás ellen irányuló ú. n. antikomintern-paktumhoz. Nem kívánt sem területi engedményeket, sem gazdasági monopóliumot, sem pénzbeli kárpótlást, de biztosítani akarta magának azt a jogot, hogy Kína bizonyos pontjain japán katonaságot tarthasson „a kommunisták elleni védelem céljából", Belső-Mongóliát a maga egészében akarta „speciális kommunista-ellenes terület"-nek nyilvánítani és a japán kereskedők részére szabad letelepülést akart biztosítani Kína egész területén. E feltételek elfogadásának esetére késznek nyilatkozott arra, hogy elismerje Kína szuverénitását. A kínai kormány mindeddig semmi jelét sem adta annak, hogy a japán kívánságok teljesítése még csak szóba is kerülhetne és nyilván azt reméli, hogy Kínának rengeteg emberanyagára támaszkodva sikerülnie fog visszavonulásra bírni a japánokat, akiknek már eddig is egymillió főnyi hadserege van elfoglalva Kína egyes részei birtokának megtartásával.

5. ABESSZÍNIA MEGHÓDÍTÁSA ÉS A BERLIN—RÓMAI TENGELY.

Már Japán első akciója, amellyel elérte Mandzsúriának Kínától való elszakítását, élesen megvilágította a Népszövetségnek nagy politikai kérdések elintézésénél való tehetetlenségét. Nemsokára ezután egy másik esetben is bebizonyosodott, hogy a Népszövetségnek a maga álláspontjának érvényesítésére nincsen kellő ereje és hatalma, mihelyt valamely állam eltökélte magát arra, hogy nemzeti érdekben túlteszi magát a Népszövetség alap-

okmányában vagy egyéb szerződésekben foglalt kötelezettségein. Ez a másik eset az Olaszország és Abesszínia között kitört konfliktus volt. Ebben az esetben Olaszország volt az, amely önálló akciót indított; a Népszövetség tiltakozott ellene és meg akarta azt akadályozni, de az olaszok nem tágítottak és végül eredményt is értek.

Olaszország 1935. január 7-én Laval francia miniszterelnök római látogatása alkalmával megegyezést létesített Franciaországgal azokban a kérdésekben, amelyekben a két államot eddig ellentétek választották el egymástól. Elhatározták, hogy a Tuniszban letelepedett olaszok helyzetét szabályozó statutum, amelyet 1919 óta rövid időközökben mindig meg kellett hosszabbítani, 1965-ig érvényben fog maradni. Franciaország továbbá átengedett Olaszországnak egy Líbiától délre fekvő 114.000 négyzetkilométer terjedelmű területsávot, Olaszországnak a Vörös-tenger mentén fekvő gyarmata, Eritrea, pedig 800 négyzetkilométerrel bővült, amely területet szintén Franciaország engedte át az olaszoknak. Végül az Abesszínia fővárosa, Adisz-Abeba és Dzsibuti kikötő közötti vasútvonal részvényeiből Franciaország 34.500 db részvényt Olaszországnak engedett át és a maga részére csak néhányszáz részvényt tartott meg. Valószínűnek látszik, hogy ez alkalommal Franciaország részéről olyan nyilatkozatok is történtek, amelyekből az olasz politika vezetői azt a meggyőződésüket merítették, hogy francia részről nem kell akadályoktól tartaniok, ha Olaszország afrikai birtokait Abesszínia irányában kiterjeszteni igyekeznék.

Ennek a megegyezésnek megkötésekor egy jelentéktelen határkérdésből kifolyóan már bizonyos ellentét állt fenn Olaszország és Abesszínia között. Az elintézésre megindult tárgyalások nem mentek előbbre — olasz részről valószínűleg nem is akarták a megegyezést —, mire januárban két hadosztályt küldtek Olaszországból Kelet-Afrikába. Mivel ezek a csapatküldések azután is folytatódtak, Abesszínia a Népszövetség elé vitte az ügyet, s ennek kívánságára Olaszországot sikerült rávenni arra, hogy beleegyezését adja egy döntőbíróság összehívására. Ezekkel a tanácskozásokkal az ügy elhúzódott egészen októberig, természetesen minden eredmény nélkül. Olaszország a kompromisszumra törekvő Népszövetségnek akkor sem engedett, amikor a népszövetségi paktumban fölsorolt szankciók alkalmazásával fenyegették meg, ellenben október 2-án parancsot adott hadseregének, hogy lépje át az abesszíniai határt és kezdje meg a hadműveleteket. Október 11-én a Népszövetség közgyűlése elhatározta, hogy a Népszövetség alapokmánya 16-ik cikkének alapján szankciós intézkedéseket fog

Olaszország ellen alkalmazni. A következő hetekben ki is dolgozták az Olaszország ellen alkalmazott gazdasági bojkott részleteit. Hosszabb vita keletkezett arról, hogy a kőolajnak Olaszországba való kivitelét is megtiltsák-e, ami komoly nehézségeket támaszthatott volna az olasz hadviselés számára, de végül is elejtették ennek a tilalomnak elrendelését. Az Olaszország ellen életbeléptetett gazdasági intézkedéseket az olaszok megérezték ugyan, de nem annyira, hogy ezáltal az engedékenységre való hajlandóság megérlelődött volna bennük. Közben az olasz hadsereg Abesszíniában győzelmesen haladt előre. 1936. május 5-én bevonult Abesszínia fővárosába és ezzel az ország meghódítása be volt fejezve. A Népszövetség állásfoglalása és a kezébe adott kényszereszközök alkalmazása ezt nem tudta megakadályozni és a szankciókat most már el kellett ejtenie. A Népszövetség állásfoglalását irányító hatalmak megtagadták ugyan Abesszínia olasz birtoklásának elismerését, amíg a Népszövetség ilyen értelemben nem határoz, de ez nem gátolta meg az olaszokat abban, hogy Abesszíniát, régi nevén Etiópiát, olasz birtoknak ne jelentsék ki és ezzel megalakultnak ne mondják ki az új római impériumot, élén az olasz királlyal, aki az etiópiai császár címét is felvette. 1938 közepéig különben a legtöbb nagyhatalom elismerte az új olasz impériumot. Visszamaradt az egész ügyből bizonyos ellenséges atmoszféra egyfelől Olaszország, másfelől Franciaország és Anglia között, amely Olaszországot a Németországhoz való fokozott közeledésre bírta.

Angliával és Franciaországgal az olasz politika különösen akkor került szembe, amikor az angol kormány 1935 decemberében közvéleményének nyomása alatt meghiúsította Hoare külügyminiszternek a francia kormánnyal egyetértve kidolgozott és Olaszország Abesszíniára vonatkozó igényeinek részleges kielégítését célzó tervét, bár az olasz kormány azt akkor valószínűleg elfogadta volna. Hoare ezért lemondott és utóda, Eden, határozottan amellett foglalt állást, hogy a hatalmak semmi engedményt ne tegyenek Olaszországnak és azt szankciók alkalmazásával kényszerítsék Abesszíniára vonatkozó tervei elejtésére. A Berlin és Róma közötti viszony Mussolini saját kijelentése szerint akkor kezdett kimélyülni, amikor Németország nem csatlakozott az Olaszország ellen elrendelt szankciókhoz és az 1936. július 11-én Németország és Ausztria között létrejött megegyezés elhárította a német-olasz együttműködésnek utolsó akadályát is. Ettől kezdve a két állam teljesen egyezően foglalt állást az európai politika nagy kérdéseiben. Egymáshoz való viszonyuk nem volt ugyan formális szövet-

ségnek nevezhető — a Gömbös Gyula magyar miniszterelnöktől származó *„berlin-római tengely"* elnevezést kapta —, de nyilván elejétől kezdve sok, rendszerint a szövetségesek közti viszonyt jellemző alkateleme volt. Ennek a berlin-római tengelynek megalakulása teljesen új helyzetet teremtett az európai politikában. Az egységesen és katonai szellemben vezetett Németország és Olaszország attól a pillanattól kezdve, amikor kölcsönös támogatásra határozták el magukat, fölénybe kerültek a pacifista, demokratikus, saját közvéleményük egy részével mindíg harcban álló és ezért habozó és ingadozó politikát folytató parlamentáris államokkal szemben és ezt a fölényt rendkívül ügyesen és elszántan használták ki. A két hatalmi csoport közötti ellentét bizonyos különleges színt nyert azáltal, hogy egyfelől a fasiszta Olaszország és a nemzeti szocialista Németország, másfelől pedig a demokratikus alapon álló és liberális politikát folytató Anglia, Franciaország és Észak-Amerika politikai felfogások dolgában igen közel állottak egymáshoz, úgyhogy a világ két különböző és ellentétes ideológiában élő táborra szakadt.

Az együttműködés Olaszország és Németország között bizonyos külső kifejezést nyert az ú. n. *„antikomintern-paktum"*-ban. Ennek terve Németországból indult ki. A német kormány 1936. november 25-én megegyezésre lépett Japánnal az orosz kommunizmus részéről fenyegető veszélyek ellen és ehhez az egyezményhez 1937. november 7-én Olaszország is csatlakozott. Ezzel Németország, Olaszország és Japán — e három kielégítetlen állam — közös frontja alakult ki. Az olasz és a német politikának összhangbahozását előmozdította az is, hogy Németországhoz és Japánhoz hasonlóan 1937. december 11-én Olaszország is kilépett a Népszövetségből.

Mindezek az események nem érintették az Olaszország és az ú. n. római paktum másik két részese, Ausztria és Magyarország között kialakult meleg viszonyt, bár ez a két állam nem lépett ki a Népszövetségből és bár Magyarország csak 1939 januárjában csatlakozott az antikomintern-paktumhoz.

6. A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ.

A spanyol polgárháború szintén egyik példája azoknak az önálló, másokra való tekintet nélkül megindított akcióknak, amelyek az európai fejlődésnek ezt az időszakát jellemzik. Ez az eset csak annyiban különbözik a többiektől, hogy itt több hatalom járt el önkényesen és egyoldalúan, amíg azután Spanyolországban egymásba nem ütköztek.

Spanyolországban 1923 óta diktatúra állt fenn, Primo di Rivera vezetése alatt, aki céljául tűzte ki a teljesen korrupt pártok terméketlen és a közigazgatást is megmételyező harcának megszüntetését. Néhány évig nagyobb ellenállásba nem ütközött, kormányzása általában türelmesebb és humánusabb volt, mint akárhány parlamentáris kormányé. de 1929-től kezdve ellene fordult az egész spanyol intelligencia, amely mindig különösen vonzódott doktrinér politikai elméletek iránt. Primo di Rivera szeretetreméltó egyénisége nem volt képes ezt az elégedetlenséget elfojtani. Másfelől tagadhatatlan volt, hogy a diktatúra nem volt képes azoknak a reformoknak megvalósítására, amelyek Spanyolországot kiemelték volna szociális téren való elmaradottságából és nem tudott az országnak új politikai célkitűzéseket adni. 1930. január végén Primo di Rivera elhagyta helyét és Alfonz király kísérletet tett arra, hogy megtalálja az átmenetet a rendes parlamenti viszonyok felé. Erre azonban képtelen volt. A pártok nagy része őt tartotta felelősnek a hatévi diktatúráért, emellett türelmetlenek is voltak és mivel a parlament megalkotása nem sikerült máról-holnapra, mindinkább köztársasági élt adtak törekvéseiknek. Amikor azután az 1931 februárjában megalakult Aznar-kormány Spanyolország autonóm testületeinek újraválasztását rendelte el, a köztársasági pártok a vidéki városokban nagy sikereket arattak, — 50 város közül 47 kapott köztársasági többséget. Alfonz király erre kijelentette, hogy félreáll, mert nem akarja, hogy helyén való megmaradása polgárháborúra vezessen. Április 14-én azután Madridban ünnepélyesen kikiáltották a köztársaságot. Elnöke Zamora lett, akit később a köztársaság első miniszterelnöke, Azana váltott fel. Az ú. n. népfrontból alakult kormányok erősen antiklerikális irányt követtek és a köztársaság megvédésére olyan szélső eszközöket vettek igénybe a közszabadságok elfojtása alakjában, amilyenekkel sem a királyság, sem a diktatúra nem próbálkozott meg sohasem. Nyugodt kormányzásról szó sem lehetett. A pártok nagy számára való tekintettel nehéz volt többséget találni, az ilyen körülmények között létrejött kormányok nem voltak homogének és ezért nemcsak a minisztériumok változtak folytonosan, hanem még képviselőházat is rövid négy év alatt háromszor kellett újra választani. A baloldalon és a jobboldalon szélső nézeteket valló pártcsoportok alakultak ki és ezek a közöttük fennálló áthidalhatatlan ellentéteket zavargásokkal, gyilkosságokkal, templomok szétrombolásával és hasonló erőszakosságokkal akarták kiküszöbölni.

1936. július 17-én Spanyolország északafrikai birtokain katonai forradalom támadt, amelynek vezére, Franco tábornok, csapataival átkelt a tengeren és megkezdte a spanyol főváros felé való előnyomulást. A kormány azonban ellenállt és így a nemzeti forradalom csakhamar akadályokba ütközött. Hosszú polgárháború következett be, amelynek igazi jellegét az adta meg, hogy a baloldali kormányt Oroszország és kisebb mértékben Franciaország, a nemzeti forradalmat viszont Olaszország és kisebb mértékben Németország látták el katonákkal, hadiszerekkel, repülőgépekkel és pénzzel a háború folytatására. Az a sajátságos helyzet állt elő, hogy a demokratikus és diktatórikus alkotmányokkal bíró országok az őket egymástól elválasztó államfilozófiai ellentéteket Spanyolország harcterein fegyverrel akarták döntésre vinni.

A két egymással szemben álló fél, a Franco vezetése alatt álló nemzeti hadsereg egyfelől és a spanyol népfront csapatai másfelől, véres kegyetlenséggel pusztították egymást, nem kímélve a békés polgárok, a nők és gyermekek életét sem. A háború első évében napirenden volt az ellenfélhez szító polgárok kivégzése és ez — ha tán kisebb mértékben is — a háború végéig folytatódott. A spanyol köztársaság kormánya Madridból előbb Valenciába, majd Barcelonába költözött Azana köztársasági elnökkel együtt. Amikor a polgárháború megkezdődött, Franco a spanyol területnek csak körülbelül harmadrésze felett gyakorolta az uralmat. Hozzá csatlakoztak Spanyolország északnyugati tartományai, a tengerparton elterülő Asturia és a baszkok földje nagyobb részének kivételével, továbbá délen Cadiz, Sevilla és Cordoba környéke. 1936 végéig Franco elfoglalta a portugál határ mentén elhúzódó nyugati tartományoknak eleinte a népfronthoz szító részét is és ezzel a csapataival megszállt északi és déli terület felett összeköttetést hozott létre. A spanyol fővárost, Madridot azonban, bár azt állandóan ostromolta és bombáztatta, nem tudta birtokba venni. 1937 márciusában és áprilisában a nemzeti hadsereg meghódította Asturiát és a baszkok földjének vele szemben álló részeit és ez év végéig az ötven spanyol tartomány közül már harmincöt volt Franco kezében. 1938 februárjában megkezdődtek a hadműveletek Katalónia és Barcelona meghódításáért. A népfront hadserege szívós ellenállást tanúsított és egy ízben, július végén, a nemzeti csapatokat az Ebro jobbpartjától 15—20 kilométernyire vetette vissza, Franco ellenoffenzívája azonban november 5-én már ismét az Ebro-folyóig jutott el. A köztársasági csapatok a front más pontjain is kísérleteztek támadásokkal, hogy Francót csapatoknak odaszállítására kényszerítsék, de

egyetlen esetben sem tudtak komolyabb és tartósabb sikert elérni. Végül 1939. január 26-án Franco csapatai elfoglalták Barcelonát, úgyhogy a népfront uralma alatt már csak Madrid, Valencia és az e két város között elterülő, Spanyolországnak kb. egyötödét alkotó része maradt. Azana elnök Barcelona elfoglalása után Franciaországba menekült. Hívei, különösen Negrin miniszterelnök és Del Vayo külügyminiszter, igyekeztek őt a háború folytatására bírni, de Azana azt céltalannak tartotta és nem tért vissza Spanyolországba. Ugyancsak Franciaországba menekült a hóval fedett Pirenéusokon keresztül a köztársaságnak 180.000 főnyi megmaradt hadserege és az ezekhez csatlakozott 163.000 polgári személy, közöttük aggastyánok, nők és gyermekek. A Negrin-kormányt eltávolították és Madridban katonai kormány létesült, ez azonban abban a gyanúban állt, hogy békét akar előkészíteni és ezért a madridi kommunisták fellázadtak ellene. 1939 márciusában ezt a felkelést sikerült véresen elfojtani. Hogy a polgárháború Franco és a nemzeti hadsereg teljes győzelmével végződött, azt ma már senki sem vonja kétségbe. Franco tábornok kormányának február végén történt elismerésével Franciaország és Anglia is így ítélt. Franco 1939. március 27-én Madridba is bevonult.

A spanyol polgárháború egész folyamán tartani lehetett attól, hogy a spanyolországi tűzvész tovább fog terjedni. Állandóan számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a Spanyolországban két ellentétes politikai ideológia képviselői között folyó harc átcsaphat Európa többi részeire is és általános összetűzést vonhat maga után. Ez a veszély annál nagyobb volt, mert a polgárháborúban egymással szemben álló felek mindegyike külföldi támogatást élvezett és mert nemcsak a polgárháborúba beavatkozó államok, hanem a többiek is attól tartottak, hogy a győztes fél támogatói iránti hálája úgy fogja leróni, hogy Spanyolországot az ő befolyásuk alá juttatja. Ez az aggodalom kivált Franciaországban és Angliában volt erős: Franciaországban azért, mert ebben az esetben a francia hadseregnek általános európai háború esetében egy harmadik határ megvédéséről is gondoskodnia kellene, Angliában pedig azért, mert Spanyolországnak idegen hatalom befolyása alá való jutása nagymértékben gyengítette volna a Középtenger feletti uralom szempontjából elsőrangúan fontos gibraltári angol pozíció értékét. A nyugati hatalmak ösztönzésére sikerült a spanyol dolgokba való benemavatkozás elvét az összes hatalmakkal elfogadtatni. Ennek biztosítására Londonban nemzetközi bizottság alakult, de tanácskozásait a hatalmak éles nézetkülönbségei következtében ismételten a teljes meghiúsulás veszélye

fenyegette. A bizottság több kísérletet tett a külföldi önkénteseknek Spanyolország területéről való eltávolítására, de fáradozásai sokáig teljesen eredménytelenek maradtak.

Olaszország saját csapatainak Spanyolországból való visszahívásához csak az 1938. április 16-án Angliával létesített megegyezés keretén belül járult hozzá. Ebben az egyezményben mindkét fél kötelezettséget vállalt a Földközi-tengeren ezidőszerint fennálló hatalmi helyzet érintetlen fenntartására. Elhatározták, hogy bizonyos katonai információkat rendszeresen ki fognak egymással cserélni, megnyugtató nyilatkozatokat tettek Arábiára vonatkozó politikájuk tekintetében, megígérték, hogy a másik állam ellen irányuló mindennemű propagandától tartózkodni fognak stb. Olaszország kijelentette, hogy Spanyolországban harcoló önkénteseit legkésőbben a polgárháború befejezésével vissza fogja vonni Spanyolországból, hogy nem követ politikai célokat és nem igényel a maga részére kiváltságos állást sem Spanyolországban, sem a baleári szigeteken, sem Spanyolország tengerentúli birtokainak valamelyikén és hogy nem szándékozik e területek egyikén sem katonai erőt tartani. Az angol kormány ezt a nyilatkozatot tudomásul vette, de kijelentette, hogy az egész egyezmény életbeléptét a spanyol kérdés előzetes rendezésétől teszi függővé. Félévvel később, október közepén, történt meg az első lépés a Spanyolországban harcoló idegen katonák eltávolítására. Az olasz önkénteseknek kb. egynegyede — 10.400 ember — tért vissza hazájába, a népfront hadseregéből 4640 ember hagyta el a spanyol földet. A Népszövetség megállapítása szerint több idegen a népfront hadseregében nem is harcolt.

7. AUSZTRIÁNAK NÉMETORSZÁGGAL VALÓ EGYESÍTÉSE.

Az egyoldalú politikai akciók sorában következett be 1938 márciusában Ausztriának a Németbirodalommal való egyesítése, amely a német politikának egyik legfontosabb célja volt. Ez a törekvés már a világháborút befejező békekötések idejében is megnyilvánult. Német részről már akkor is arra utaltak, hogy Ausztriát kizárólag németek lakják és ezeknek a többi németséggel való egyesítése egyetlen államon belül megfelel az önrendelkezési jognak, amely a békeszerződéseknek alapja volt, hiszen erre a jogra való hivatkozással bontotta szét az antant Ausztriát és Magyarországot és ezen az alapon keletkezett a régi Oroszország területén is az önálló nemzetek-

nek egész sora. Ezt az álláspontot azonban a békeszerződések nem vették tekintetbe.

A békeszerződések intézkedései, amelyek *Ausztriát* arra kötelezik, hogy függetlenségét, mint önálló állam megőrizze, hacsak a Népszövetség nem járul hozzá ennek feladásához, Németországot pedig arra, hogy ezt a tilalmat tiszteletben tartsa, kétségkívül ellentmondanak annak az önrendelkezési jognak, amelyre Németország hivatkozott. Az antant a békeszerződésekben nyilván abból indult ki, hogy akkor, amikor a világháborúban hihetetlen vér- és pénzáldozatokkal igyekezett meghiúsítani Németországnak egész Európára kiterjedő uralmi törekvéseit, — mert hiszen ilyenek létéről meg volt győződve — győzelme nem vezethet arra, hogy Németország még jobban megerősödjék, már pedig Ausztriának Németországhoz való csatolása több fővel szaporította volna lakosságát, mint amennyit Elszász-Lotharingia és a Lengyelországnak odaítélt vidékek elszakítása következtében elveszített. Az antant nem tartotta érdekében állónak, hogy igazolást nyerjen az a Bülow hercegnek tulajdonított, állítólag a háború alatt tett jóslata, hogy „még ha Németország el is veszíti a háborút, nyerni fog, mert Ausztriát fogja annektálni". Teljes egyhangúság különben nem volt a békekonferencián abban a kérdésben, hogy mi történjék Ausztriával. Voltak, akik azt tartották, hogy a népek önrendelkezési jogán, amelyet az antant fennen hirdetett és amelynek érvényesítését a világháború egyik legfontosabb céljának mondta, nem szabad csorbát ütni, és ezért Ausztriának Németországhoz való csatolását, — a sokat emlegetett „Anschluss"-t — ha azt az osztrák nép kívánja, nem szabad megakadályozni. Voltak azután olyanok, — és ezekhez tartoztak különösen az amerikaiak — akik abban a reményben foglaltak állást az „Anschluss" mellett, hogy a békés hajlamú és katolikus vallású osztrák nép Németországgal való egyesítés esetében a déli németekkel összefogva, megfelelő ellensúlya lesz a militarista és protestáns Poroszországnak. A franciák azonban végül is meggyőzték a békekonferencia mérvadó tagjait, hogy Ausztria és Németország egyesítése helytelen, a már előadott okoktól eltekintve már azért is, mert az „Anschluss" esetében az Európa közepét lakó németség a Keleti- és Északi-tengertől kezdve egészen az Alpesekig berlini befolyás alá kerülne, ezzel pedig olyan válaszfalat alkotna Kelet és Nyugat között, amely a Keleten föltétlen uralmat biztosítana részére és egyáltalában kizárná annak lehetőségét, hogy az újonnan keletkezett vagy megnagyobbodott keleti államok nyugati szövetségeseikre támaszkodhassanak, Csehszlovákiát

pedig éppenséggel három oldalról ölelné körül, úgyhogy fennmaradása kérdésessé válnék. De Olaszország sem akarta akkoriban Ausztriának Németországgal való egyesítését, mert tartott attól, hogy ha Németország eljut a Brennerig, akkor nem fog ott megállni, hanem egyfelől a német lakosságú Dél-Tirol birtokára fog törekedni, másfelől pedig követelni fogja az Adriai-tengerhez vezető utat és Trieszt kikötőjét. Anglia nem érdeklődött túlságosan az Anschluss-kérdés iránt, de előtte sem volt közömbös, hogy Németország később valamikor eléri-e az Adriai-tengert, mert Németországnak a Földközi-tenger partján való megjelenése az ott fennálló, angol szempontból máris kevéssé kielégítő hatalmi helyzetet még jobban megrontaná. Franciaországnak aggodalmait pedig még az a meggondolás is tetézte, hogy Olaszország és Németország közvetlen szomszédsága, amely az Anschluss esetében előállana, a két nemzetnek Franciaország elleni összefogását megkönnyítené, ami különben egyes olaszok szemében rokonszenvet keltett a csatlakozás gondolata iránt. Ezek a különböző megfontolások, amelyek már a békeszerződések megkötésénél is fölmerültek, azután is fennmaradtak. A hatalmak tovább is ugyanezekből az okokból fejtettek ki éles ellenállást Ausztriának Németországhoz való csatlakozása ellen.

Németország ezekkel az aggodalmakkal szemben egyszerűen arra hivatkozott, hogy Ausztria népe kétségtelenül német és valamikor a Német Szövetséghez is tartozott, ahonnan csak 1866-ban szorult ki, többsége pedig követeli a Németországhoz való csatlakozást. Ez, mondották német részről, újabb bizonyításra nem szorul, mert hiszen az osztrák nemzetgyűlés 1919-ben már kimondta Ausztriának Németországgal való egyesülését és a weimari német birodalmi gyűlés ezt tudomásul is vette. Csakis az antant nyomása akadályozta meg akkor Ausztriának Németországhoz való csatlakozását. Az osztrák nép nagy többsége azonban azóta is állandóan kívánja azt.

Akik Ausztriában vagy Ausztrián kívül ellene voltak az Anschlussnak, azok erre a német álláspontra azzal feleltek, hogy Ausztria népe ugyan kétségtelenül német, de szelleme, gondolkodása, politikai fölfogása, művészete és irodalma mégis más, mint az északi németségé. Az osztrák kultúra tehát szerintük önálló értéket jelent, és kár volna, ha ez Ausztriának Németországba való beolvadásával veszendőbe menne. A közös nyelv — mondották — még nem teszi szükségessé két népnek egy államon belül való egyesülését. Svájc lakosságának nagyrésze német, de senki sem gondol arra, hogy Svájcnak ezt a részét egyesíteni kellene Németországgal. Ezért

mondta Seipel Ignác osztrák kancellár, hogy „egy második német állam létezése egyáltalában nem fölösleges". Az Anschluss eltiltása, továbbá, úgy mondták, nemcsak az Ausztriára rákényszerített békeszerződésben van benn. A népszövetségi kölcsön fölvételével kapcsolatban Ausztria önként is kötelezettséget vállalt arra, hogy önállóságát meg fogja tartani és védeni, és hogy tartózkodni fog minden olyan elhatározástól vagy megkötéstől, amely ezt a függetlenséget közvetlenül vagy közvetve csorbíthatná. Különben is, úgy érveltek, az osztrák nép hangulata ebben a kérdésben már többször ment át változáson. Eleinte, amikor Németországban a szocialista párt magához ragadta volt a döntő befolyást, az osztrák szocialisták a csatlakozás mellett voltak, később, amikor a Hitler-féle nemzeti szocialista mozgalom állandóan erősödött, határozottan ellene fordultak. Az első időszakban a polgári elemek és a parasztság voltak az Anschluss ellen, mert nem tartották kívánatosnak a szocialistáknak azt a megerősödését, amely a csatlakozás esetében várható volt, később, mikor Hitler került uralomra, éppen a polgári elemek egy része — kivált az, amely a régi nagynémet párt ideológiájában nőtt fel — rajongott a Németországgal való egyesülésért. A csatlakozás ellenzői szerint azóta, hogy Németországban a nemzeti szocializmus került uralomra, Ausztriában nem rokonszenveztek az Anschlussal sem a feloszlatott szocialista pártnak titokban még mindig hű hívei, sem a hithű katolikusok, sem azok, akik a külön osztrák hazafiság álláspontján állottak. Hisz mindíg voltak Ausztriában olyanok, akik abból a meggyőződésből, hogy az Anschluss esetében a fejlettebb német ipar tönkre fogja tenni az osztrák iparvállalatokat, és hogy Bécs ebben az esetben egyszerű határszéli német várossá zsugorodnék össze, amilyen Köln vagy Boroszló, előnyben részesítették az Anschlussal szemben az önálló Ausztria fenntartását. Mindebből azt következtették, hogy egyáltalában nem volna helyes, egy adott pillanat hangulata alapján megítélni, hogy Ausztria akarja-e a Németországgal való egyesülést, vagy nem, kivált amikor számos jel mutat arra, hogy ezt a hangulatot külföldről mesterségesen szítják. Voltak, kivált Angliában, akik beismerték, hogy ha Ausztria valóban hosszú éveken át következetesen kívánni fogja a Németországgal való egyesülést, akkor az előbb-utóbb valószínűleg be fog következni, de úgy vélekedtek, hogy azért, mert népe egy adott pillanatban mellette volt vagy van, ilyen következtetést levonni nem lehet. Sőt voltak, akik még messzebb mentek. Briand például 1928. december 4-én a Népszövetségben kifejtette, hogy Ausztria függetlenségének kérdése a legszorosabb kapcsolatban van

Európa békéjének kérdésével. A népek önrendelkezési joga — mondotta — nem foglalja magában az öngyilkosságra való jogot is. „Ha föltesszük, hogy Ausztriában csak a kisebbség volna az, amely el van határozva Ausztria függetlenségének fenntartására, akkor a többség, még ha az Anschluss mellett volna is, nem volna feljogosítva arra, hogy a maga akaratát a kisebbségre reákényszerítse."

Ami pedig a történeti érvet illeti, azt az „Anschluss" ellenzői szintén nem tartották helytállónak. Igaz ugyan — mondták —, hogy Ausztria tagja volt az I. Ferenctől proklamált Német Szövetségnek, de ez merőben más alakulat volt, mint a mai Német Birodalom. Ebben az alakulatban azonban igazi egység sohasem volt. Az nem volt más, mint független államoknak laza szövetsége, közös kormány, közös törvényhozás, közös intézmények, közös hadsereg és közös vámhatár nélkül. Tagjai gyakran folytattak egymás ellen háborúkat és nagy európai konfliktusok idejében nem egyszer egymás ellen foglaltak állást. Abból tehát, hogy Ausztria hetven évvel ezelőtt tagja volt egy laza alakulatnak, amelyben a vezérszerepet játszotta, semmiképen sem következik, hogy most egy egységes állam alkatrésze akarjon lenni, amelyben neki csak alárendelt szerep jutna. Különben is — mondták —, más nemzeteket is ért már hasonló sors, mint Ausztriát. Amikor 1830-ban Belgium elszakadt Németalföldtől, eleinte Franciaországhoz akart csatlakozni. Anglia, Poroszország és Ausztria-Magyarország együttes tiltakozással megakadályozták ezt, attól tartván, hogy Franciaország ebben az esetben túlságosan erőssé válnék. A következmények azt mutatták, hogy a francia-belga egyesülésnek megakadályozása az európai béke szempontjából üdvös volt. Mi történnék, ha Belgium újból csatlakozni akarna Franciaországhoz? Anglia, Németország és Olaszország tiltakoznék ez ellen, és Franciaországnak éppen úgy el kellene tekintenie az ilyen tervek megvalósításától, amint ezt Németországtól megkívánták.

Azokra a nehézségekre való tekintettel, amelyek Németország és Ausztria nyilt egyesülésének útjában állottak, az „Anschluss" hívei mindig kerülő utakat kerestek céljaik megvalósítására. A weimari alkotmány idejében azt abban vélték megtalálhatni, hogy Németország és Ausztria lehetőleg teljesen egyeztessék össze jogrendszerüket, közoktatási, szociálpolitikai és egyéb intézményeiket, közigazgatásukat és közlekedésügyüket, úgyhogy végül a két ország teljesen egységesen volna megszervezve és a közöttük fenntartott határkövek minden jelentőségüket elveszítenék. Ezzel a célzattal több, főleg jogi természetű szerződés jött létre a két állam között,

mint az 1923. évi jogsegélyszerződés, az 1927. évi gyámsági és örökösödési megállapodás, az 1930. évi a szerzői jogra és ipari tulajdonra vonatkozó megegyezés, amelyeknek közös vonásuk az, hogy jóval tovább mennek a két ország intézményeinek összeegyeztetésében, mint ez két külön állam között szokásos. Legnagyobb sikerét ez a törekvés 1931-ben a két ország büntetőjogának összeegyeztetésével érte el, bár ezek a megállapodások nem léptek életbe. Ezekhez a német és osztrák viszonyoknak összeegyeztetésére irányuló törekvésekhez tartozik az 1931-ben létesített német-osztrák vámunió is, amely azonban nem volt keresztülvihető, részben a hatalmak nyomása, részben a hágai nemzetközi bíróságnak ama döntése folytán, hogy ez az unió beleütközik, nem ugyan a békeszerződésbe, de abba a kötelezettségbe, amelyet Ausztria a népszövetségi kölcsön felvétele alkalmával önként vállalt. A nemzeti szocialista uralom Németországban azután más utat választott az „Anschluss" gyakorlati megvalósítására. Német példára — és talán német biztatásra — Ausztriában is nemzeti szocialista párt alakult, előbb nyiltan, majd annak eltiltása után titokban, hogy céltudatos agitációval többséget szerezzen Ausztriában és magához ragadja a kormányt. Mivel ez az osztrák nemzeti szocialista párt több ízben — különös nyomatékkal a volt nagynémet párttal való egyesülése alkalmával — kijelentette, hogy a maga részéről is elfogadja Hitler vezérségét, többségre jutása egyértelmű lett volna Hitler hatalmának Ausztriára való kiterjesztésével, ami nem lett volna más, mint az Anschlussnak annak forma szerint való kimondása nélküli befejezése. Hiszen erre a politikára volt már példa, Danzig városában a nemzeti szocialista párt hasonlóan járt el. Az osztrák kormányok, amelyek Dollfuss és Schuschnigg vezetése alatt nehéz küzdelmet folytattak ez agitáció ellen, elhatározták magukat Ausztria függetlenségének megvédésére. 1936. július 11-én azután bizonyos megállapodás jött létre Németország és Ausztria között, amelyben a német kormány kijelentette, hogy az Ausztriában követett belpolitikai irányt, beleértve az osztrák kormánynak az osztrák nemzeti szocialistákkal szemben követett eljárását is, Ausztria belügyének tekinti és erre sem közvetlenül, sem közvetve nem fog befolyást gyakorolni, amivel szemben az osztrák kormány megígérte, hogy a maga politikáját olyan irányban fogja vezetni, amely megfelel annak a ténynek, hogy Ausztria német államnak vallja magát.

1938 februárjában és márciusában azonban olyan helyzet érlelődött ki, amely lehetővé tette Ausztriának Németországgal való azonnali egyesítését. Az a küzdelem, amelyet Schuschnigg kancellár Ausztriában az osztrák nem-

zeti szocialisták ellen folytatott, mind nehezebbé vált. Kivált az ifjabb nemzedék tagjai, a 20—35 évesek, akiket már nem kötött semmi emlék a régi császári Ausztriához, tömegesen csatlakoztak a nemzeti szocialista mozgalomhoz és ezt a fejlődést a kormánynak minden igyekvése mellett nem sikerült sem megakadályozni, sem megállítani. Ugyanekkor az európai helyzet úgy alakult, hogy Németországnak Ausztria bekebelezése esetében nem kellett tartania azoknak a fenyegetéseknek beváltásától, amelyek erre az esetre régebben elhangzottak. Az az állam, amely 1934-ben, a Dollfuss halálával végződött puccskísérlet alkalmával, legerélyesebben emelte fel szavát Ausztria függetlenségének megóvása érdekében, Olaszország, az abesszíniai háborúval kapcsolatos európai bonyodalmak során oly közeli viszonyba került Németországhoz, hogy tőle ezúttal ellenállás nem volt várható. Sok jel szól amellett, hogy Olaszország már 1936 végén megalkudott azzal, hogy Németország Ausztriát be fogja kebelezni. Franciaországban éppen ebben az időpontban rendkívüli nyugtalanság volt észlelhető a belpolitikában. Szenvedélyes viták folytak a kormány összetételéről és különösen arról, hogy a kommunisták résztvegyenek-e a kormányban vagy nem és ennek következtében Franciaország teljesen tehetetlennek látszott. Különben is a franciák csakis Angliával együttesen lettek volna akcióképesek Németországgal szemben, már pedig Anglia helyzete nem volt olyan, hogy a Németország ellen való erélyesebb, esetleg fegyveres fellépésre kedvet érezhetett volna. Anglia katonailag nem volt felkészülve. Ezenkívül feszült viszonyban állt Olaszországgal, ami azzal a veszéllyel járt, hogy olyan európai bonyodalom esetében, amelybe Anglia is belesodródik, olasz hadihajók és repülők a Földközi-tengeren veszélyeztethetik, sőt esetleg elvághatják Angliának a Kelet felé vezető útját. Attól is tartania kellett, hogy általános európai összetűzés esetében Olaszország végleg megvethetné lábát Spanyolországban, ahol már amúgy is nagyszámú olasz katonaság állt önkéntesi minőségben Franco táborában és hogy a Kelet-Ázsiában Japán és Kína között folyó háborúval kapcsolatban is az angol érdekek szempontjából hátrányos fejlemények következhetnek be. De nem kellett tartania a németeknek Oroszország esetleges beavatkozásától sem. Az orosz politikának számolnia kellett azzal, hogy mihelyt Európában valami nagyobb bonyodalomba keveredik, ezt a Távol-Keleten a japánok ki fogják használni Oroszország ellen. Azonfelül az orosz belső zavarok — látható jelük Sztálin ellenfeleinek rendszeres kipusztítása volt — szintén nem tették Orosz-

országra nézve kívánatosnak, hogy valamilyen általános európai összeütközésbe sodródjék bele.

A Németbirodalom kancellárja és „Führer"-je, Hitler Adolf, azzal a biztos ösztönnel és éleslátással, amely őt régebbi elhatározásaiban is vezette, azonnal felismerte, hogy a helyzet kedvező az „Anschluss" megvalósítására. Február 4-én fontos változásokat rendelt el a vezető katonai és diplomáciai állásokban. Neurath báró külügyminiszter, az óvatosságáról ismert régi diplomata helyébe egy bizalmát különösen nagymértékben élvező nemhivatásos diplomatát, Ribbentrop londoni nagyövetet nevezte ki külügyminiszternek és ugyanakkor fiatalabb tisztekkel váltotta fel az ugyancsak óvatos Blomberg hadügyminisztert és Fritsch báró vezérkari főnököt. Ezeknek a személyi változásoknak révén Hitler Németország egész hivatali apparátusát jobban kézben tartotta, mint valaha. Az új emberek még alig melegedtek meg új hivatali állásaikban, amikor Hitler személyes megbeszélésre hívta meg Schuschnigg osztrák kancellárt, aki február 12-én Berchtesgadenben kereste fel őt. A két államférfi beszélgetéséről kiadott hivatalos közlemény szerint Berchtesgadenben megegyezés jött volna létre az 1936. július 11-i német-osztrák megállapodás helyes értelmezésére nézve. Az osztrák kormány egyes intézkedései azonban, így kivált a nemzeti szocialisták bizalmi férfiának, Seyss-Inquartnak belügyminiszterré való kinevezése, továbbá az összes politikai vétségek miatt elítélt nemzeti szocialistáknak közkegyelemben való részesítése, arra vallott, hogy Schuschnigg a német kancellárnak messzemenő újabb engedményeket is tett. Mikor aztán Hitler Berlinben és Schuschnigg Bécsben részletesen ismertette és értelmezte a berchtesgadeni tanácskozások eredményét, kiderült, hogy lényeges ellentétek vannak a német és az osztrák kormány felfogása között.

Schuschnigg kancellár mindinkább érezte, hogy a Németország felől jövő nyomásnak nem lesz képes ellenállni és ezért március 9-én kétségbeesett lépésre határozta el magát. Innsbruckban tartott egyik beszédében bejelentette, hogy március 13-án népszavazást fog megtartatni, amelynek el kell döntenie azt a kérdést, hogy az osztrák nép meg akarja-e óvni Ausztria függetlenségét vagy nem. Német részről kétségbevonták e népszavazás komolyságát és március 11-én ultimátum alakjában követelték Schuschnigg távozását, továbbá egy legalább kétharmadrészben nemzeti szocialistákból álló új kormánynak kinevezését és végül a Németországba menekült és ott „osztrák légió"-ként megszervezett osztrák nemzeti szocialistáknak Ausztriába való visszaengedését. Az ultimátum 11-én este járt le. Ekkor

Schuschnigg kancellár lemondott és egy órával később Seyss-Inquart kizárólag nemzeti szocialistákból új kormányt alakított. Másnap reggel német csapatok vonultak be Ausztriába és délután maga Hitler is eljött régi hazájába, amely most már a nagy Németbirodalomnak egyik alkatrészévé lett. Az új kormány szintén népszavazást rendelt el, amely majdnem egyhangúlag jóváhagyta Ausztriának Németországba való beolvadását.

8. A SZUDÉTANÉMETEK BEOLVADÁSA NÉMETORSZÁGBA ÉS A MAGYAR FELVIDÉK VISSZACSATOLÁSA.

Sohasem lehetett kétes, hogy az „Anschluss" megvalósulása esetében Németország hasonló alapon a Csehszlovákiához tartozó *szudétanémetekre* is igényt támaszt.

A békeszerződésben megalapított önálló csehszlovák állam egész fennállása alatt nem volt képes megbirkózni az állam létét fenyegető kisebbségi problémával. Határait a békeszerződések oly tágra fogták, hogy a cseheknek voltaképen alig volt benne többségük. 1930-ban 14·5 millió csehszlovák lakosból csak 7·4 millió volt cseh és ez még akkor is kevés, ha feltehető volna, hogy a népszámlálást teljesen pártatlanul eszközölték. Csak azért, hogy mentől nagyobb területre támaszthassanak igényt, felállították a cseh-tót nemzeti egység fikcióját, bár a csehszlovák köztársaság megteremtője és első elnöke, Masaryk, egyik művében (Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie, 259. és 265. lap) maga elismerte, hogy a tótság a csehektől különálló nemzetet alkot. A tótoklakta területeket etnográfiai alapon — bár hamis érvekkel — követelték a maguk részére, a szudétanémeteket történeti jogon kényszerítették a csehszlovák államban való megmaradásra, a magyar határ mentén a Duna balpartján lakó magyaroklakta vidéket gazdasági érdekekre és földrajzi okokra való hivatkozással, a rutén területet pedig állítólagos stratégiai okokból csatolták a csehszlovák államhoz. Ilyformán Csehszlovákia kifejezetten több-nemzetiségű állam volt, de vezetői azt mégis egységes nemzeti állam módjára akarták kormányozni, a cseh nép hegemóniájának feltétlen biztosításával. A régi osztrák-magyar monarchiában Csehország teljes autonómiát élvezett, mégis a csehek követelték legtürelmetlenebbül a monarchiához tartozó különböző népek teljes nemzeti függetlenségét. Most, hogy a monarchia nagy részében ők lettek az urak, nem vonták le a következtetéseket saját régi álláspontjukból, hanem egyszerűen

feladták, mihelyt annak érvényesítése nem az ő előnyükre szolgált volna. Nem alapítottak tehát nemzetileg egységes államot és nem is adtak meg kisebbségeiknek még csak annyi önállóságot sem, mint amennyit a régi Ausztria-Magyarországban ők maguk élveztek, holott ezt akkor nem túlsoknak, de túlkevésnek tartották. Politikájuk irányítóiban nem volt meg a kellő előrelátás. Nem vették tekintetbe, hogy a monarchia megszűnte után Ausztriának Németországba való beolvasztása elkerülhetetlen lesz, ebben az esetben pedig a Németbirodalom területébe beszögellő és három égtájról a német néptől körülvett országuk nem lesz képes a maga függetlenségének megvédésére és megtartására.

Az így adódó helyzetben Csehszlovákiában elsősorban a szudétanémetek állandó elégedetlensége okozott évről-évre fokozódó nehézségeket.

Ennek a két és félmillió lelket számláló németségnek földrajzi elhelyezkedése olyan, hogy csodaszámba ment volna, ha a német nacionalista politika nem törekedett volna a Németbirodalommal való egyesítésükre, hiszen mindvégig Csehszlovákiának Németország felé fordított szegélyén éltek és egész gondolkodásuk éppen olyan közel állt a szomszédos németség gondolkozásához, mint amilyen távol állt a cseh nép eszejárásától. Sem a szóban forgó németlakta terület terjedelme, sem annak földrajzi konfigurációja nem volt olyan, hogy a szudétanémetek Ausztriához hasonlóan független államalkotásra gondolhattak volna. Már a régi Ausztriában is, a világháború előtt, ezek a „cseh-németek" (Deutschböhmen) alkották az ú. n. nagynémet törekvéseknek főfészkét és egyes vezéreik, mint Schönerer vagy Wolf, akkor sem titkolták vágyukat a Németbirodalommal való egyesítésre. Ennek a népnek nemzeti tekintetben való kielégítése minden körülmények között nehéz és talán megoldhatatlan feladat lett volna. Csehszlovákia azonban még tetézte ezeket a nehézségeket azzal, hogy nem folytatta azt az óvatos, falmelletti külpolitikát, amilyent kisállamnak folytatnia kell, ha nem akar erejét felülmúló katasztrófákba sodródni, hanem az európai nagypolitikában is szerepet akart játszani, mint Franciaország szövetségese. Azt a feladatot vállalta, hogy a francia-német viszonynak kiéleződése esetében fenyegetni és nyugtalanítani fogja Németországot ennek délkeleti határán. Ezzel könnyelműen kiélezte viszonyát a nála jóval erősebb és függetlenségét vagy létét már földrajzi okokból is különösen veszélyeztető Németbirodalomhoz. Ezt az elővigyázatlan és minden körülmények között helytelen politikát csakis a csehszlovák államférfiaknak a nyugati hatalmak iránt táplált korlátlan bizalma magyarázhatja meg. Csehszlovákia egész létét

egyetlen kártyára tette fel: arra a reményre, hogy a nyugati hatalmak mindíg készek és képesek lesznek arra, hogy megvédjék Csehszlovákia határait. Ebben a reményben Csehszlovákia néhány évvel ezelőtt súlyos hibát követett el. Hitler 1936-ban olyan nyilatkozatot tett, amely szerint hajlandó volna Csehszlovákiával is 15 évre olyan megnemtámadási szerződést kötni, mint amilyen Németország és Lengyelország között létezik, de Csehszlovákia — valószínűleg francia nyomásnak engedve — nem reagált erre az ajánlatra. Amikor azután Csehszlovákia francia példára maga is szövetséget kötött Oroszországgal, a német kormány 1936 szeptemberétől kezdve igen élesen fordult Csehszlovákia ellen és benne Oroszország keleteurópai vazallusát látta.

A szudétanémetek mindíg elégedetlenek voltak a csehszlovák kormányoknak irántuk tanusított bánásmódjával. Kétségkívül voltak jogos panaszaik is. De azért egy részük jó viszonyt tartott fenn a csehszlovák kormánnyal, sőt egyes német politikusok miniszteri tárcát is vállaltak. Ez a helyzet 1933-tól kezdve, Hitler uralomrajutása óta, megváltozott, mert a szomszédos német nemzet eszmevilága a szudétanémeteknél igen kedvező talajra talált. Ebben a szellemben működött különösen az 1933 októberében egy régebbi német tornaszövetségből alakult „szudétanémet párt", bár ennek vezére, Henlein Konrád, még egy évvel később is tiltakozott az antidemokratikus törekvések vádja ellen, hangoztatta a csehszlovák állammal szemben való lojalitását és alig ment túl a többi német pártnak állandóan hangoztatott kívánságain. Az 1935 májusában megejtett képviselőházi választásokon a szudétanémet párt 44 mandátumot szerzett — csak eggyel kevesebbet, mint a legnagyobb cseh párt —, a többi, a csehszlovák kormánnyal együttműködő német párt együttvéve csak 23 képviselő megválasztását tudta biztosítani.

A szudétanémet párt sikere arra bírta a prágai kormányt, hogy tárgyalásokat kezdjen a többi német párt vezetőivel a kisebbségi kérdésnek valamilyen kielégítő rendezése érdekében. Velük 1937. február 18-án meg is állapodott bizonyos irányelvekben, ezeket azonban a szudétanémet párt „saját sikeres törekvéseinek megtorpedózására irányuló raffinált manőver"-nek minősítette és elvetette. Ehelyett április 27-én maga terjesztett elő hat törvényjavaslatot a kisebbségi kérdés megoldására. Ezek a javaslatok az egész csehszlovákiai németséget nemzeti kataszter alapján egységbe akarták foglalni úgy, hogy külön közjogi testületet (Volkskörperschaft) alkossanak. Ennek a testületnek meg akarták adatni a jogot arra, hogy a németséget

érő sérelmek dolgában az egész németség nevében fordulhasson a közigazgatási bírósághoz. El akarták továbbá ismertetni az állam kártérítési kötelezettségét szerveinek törvényellenes cselekedeteiért, ki akarták mondatni a teljes nemzetiségi egyenjoguságot és büntetőszankciókkal akarták sujtani a németek elnemzetlenítésére (Entnationalisierung) irányuló törekvéseket. A szudétanémetek előretörése következtében a többi német párt mindinkább elveszítette a talajt lába alól és 1937 második felében ezek a pártok is egymás után arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a februárban megállapított irányelvek immár nem elegendők a németség teljes kielégítésére.

Amikor Hitler 1938. február 20-án a külföldön élő németséget az egész Németbirodalom védelméről biztosította és március közepén megvalósította Ausztriának a birodalomba való bevonását, az egész csehszlovák németség érezte, hogy közeledik végleges felszabadulásának időpontja. Az aktivista német pártok — a szociáldemokraták kivételével — még márciusban csatlakoztak a szudétanémet párthoz és ez most már úgyszólván az egész németséget egyesítette magában. A prágai kormány is belátta, hogy új helyzettel áll szemben és Hodzsa miniszterelnök március 28-án megígérte a kisebbségi jogok kodifikálását és egy kisebbségi statutumnak megalkotását. Henlein azonban április 24-én Karlsbadban kijelentette, hogy az, amire a csehszlovák kormány gondol, csak félmegoldás volna és hogy ezzel a németek immár nem elégedhetnek meg. Nyolc pontban foglalta össze a németek követeléseit. Ezek szerint a németek kívánják a csehekkel való egyenjogúságuk és egyenrangúságuk elismerését. Külön egyenrangú jogi személyiséget akarnak alkotni az államban és saját ügyeiket és az őket érdeklő ügyeket egyáltalában kizárólag maguk akarják intézni és azokat saját területükön kizárólag német tisztviselőkkel akarják elvégeztetni. Kártalanítást kívánnak az 1918 óta elszenvedett sérelmeikért. Végül pedig teljes szabadságot követelnek arra, hogy nyiltan vallhassák a német néphez való tartozásukat és a német világfelfogáshoz való ragaszkodásukat.

A helyzet kiéleződése arra bírta Angliát és Franciaországot, hogy közös lépést tegyenek Prágában. Május 7-én arra való hivatkozással, hogy a kisebbségi kérdések a békeszerződések értelmében nemzetközi jelentőségű ügyeknek tekintendők, a szudétanémet kérdés sürgős rendezését tanácsolták a prágai kormánynak és azt kívánták, hogy a kormány adja meg a szudétanémeteknek annak maximumát, ami Csehszlovákia integritásával és szuverénitásával összefér. Ilyen engedmények annál sürgősebbek lettek volna, mert az események hatása alatt most már Csehszlovákia egyéb nemzeti

kisebbségei is élesebben hangoztatták követeléseiket. A köztársaság keletkezése óta állandóan autonómiára törekvő tótok márciusban követelték Csehszlovákiának federalisztikus alapon való újjászervezését, a lengyelek májusban, a magyarok júniusban léptek fel követeléseikkel. A szudétanémet terület állandó tüntetések és zavargások színhelye volt, és ezek emberáldozatot is követeltek. A már 1938. októberben esedékes községi választásokat az általános izgalomra való tekintettel ismételten el kellett halasztani. Május 20-án az izgalom tetőpontjára hágott. Hamis híresztelések kerültek forgalomba Csehország felé irányuló német csapatmozdulatokról és ezek hatása alatt a prágai kormány részleges mozgósítást rendelt el. A következő napon úgy látszott, mintha Németország és Csehország között a fegyveres összecsapás küszöbön állana. Az angol kormány közbelépett és Berlinben s Prágában mérsékletre intett. Amikor a háborús veszély elmult, az angol kormány elhatározta, hogy megfigyelőt küld Prágába. Ez Lord Runciman személyében július 25-én érkezett meg Prágába és érintkezésbe lépett a pártokkal és azok vezéreivel. Iparkodott megfelelő tanácsokkal előmozdítani a csehek és szudétanémetek közötti viszálynak valamilyen kielégítő elintézését. Az új kisebbségi statutum tervéről való tárgyalások egész nyáron át tartottak, de az ezek folyamán a cseh kormánytól nehezen kicsikart engedmények — a végén már valamilyen svájci minta szerint megszervezendő kantonális alkotmány terve állt előtérben — nem elégíthették ki a szudétanémeteket, akik Németország támogatását érezték maguk mögött. Végül Lord Runciman is csak az ellentétek áthidalhatatlanságát állapíthatta meg.

Erre ismét Hitler kancellár lépett közbe. Szeptember 12-én a nürnbergi pártkongresszuson mondott záróbeszédében határozott szavakban követelte a szudétanémetek számára a teljes önrendelkezési jogot, utalva arra, hogy e követelések érvényesítésében a szudétanémetek számíthatnak a nagy Németbirodalom támogatására. Most a drámai fordulatok egész sora következett. Szeptember 14-én Chamberlain angol miniszterelnök a kritikus helyzetre való tekintettel személyes találkozást ajánlott fel Hitler kancellárnak és a következő napon már Berchtesgadenben volt, ahol a két államférfiú hosszabb eszmecserét folytatott. Ugyanezen a napon Henlein kiáltványt bocsátott ki és ebben kiadta a jelszót, hogy a szudétanémetek „haza akarnak térni a Németbirodalomba". A prágai kormány, miután már két nappal ezelőtt statáriumot hirdetett a német területeken és katonasággal szállta meg a szudétanémet párt égeri házát, feloszlatta a pártot, az egész ország területén felfüggesztette a polgári jogokat és tartalékosok behívásával meg-

erősítette a hadsereget. Viszont Henlein szeptember 17-én „szudétanémet szabadcsapat" néven önálló fegyveres erőt szervezett és hangosan hirdette, hogy a szudétanémet nép az önsegély joga alapján fegyverhez nyúl. Menthetetlennek látva a prágai kormány helyzetét Anglia és Franciaország kormányai szeptember 19-én igyekeztek Csehszlovákiát rábírni arra, hogy 50%-nál nagyobb arányban németnyelvű lakosságú területeit népszavazás elrendelése nélkül adja át Németországnak, a határ részletes megállapítását bízza nemzetközi bizottságra, adjon autonómiát a vegyesnyelvű területeknek, járuljon hozzá Csehszlovákia semlegesítéséhez és bontsa fel a Franciaországgal és Szovjetoroszországgal kötött kölcsönös segélynyujtási szerződéseket, aminek fejében a szomszédos hatalmak, továbbá Anglia, Franciaország és Olaszország garantálnák a megmaradó Csehszlovákiának határait. A prágai kormány némi habozás után szeptember 21-én fenntartás nélkül elfogadta ezeket a javaslatokat. Szeptember 22-én Chamberlain és Hitler újból találkoztak, ezúttal a Rajna melletti Godesbergben. Ez alkalommal a német kormány részletes emlékiratban és annak térképmellékletein pontosan megjelölte a csehek részéről október hó 1-ig kiürítendő területeket, valamint azokat is, amelyeknek sorsát egy legkésőbb november 25-ig nemzetközi ellenőrzés alatt megejtendő népszavazással akarták eldönteni. A csehszlovák kormány ezt az emlékiratot szeptember 24-én kapta meg, de teljesíthetetlennek találta a német követeléseket és ezt másnap a hatalmakkal is közölte. Mivel Chamberlain és Hitler személyes levélváltás útján sem tudtak megegyezésre jutni, a német kormány el volt szánva a mozgósítási parancsnak kiadására és úgy intézkedett, hogy a német hadsereg 28-án déli 2 órakor nyomuljon be Csehszlovákiába. Erre Chamberlain Mussolinihez fordult és ennek közbelépését kérte a német mozgósításnak 24 órával való elhalasztása érdekében. Ugyanakkor készségét nyilvánította arra, hogy újból elmegy Németországba, hogy ott a német, francia és olasz kormányelnökökkel együtt megbeszélje a békét fenyegető veszélyek elhárítására alkalmas módszereket. Mussolini vállalta az angol miniszterelnök kérésének teljesítését és annak sikerrel felelt meg, mire a négy hatalom miniszterelnökei szeptember 29-én Münchenben tanácskozásra ültek össze. Itt részletesen megállapodtak a Németországnak átengedett csehszlovák területek katonai kiürítésének és a németek által való megszállásának módozatairól. Anglia és Franciaország ezeket a határozatokat azzal fogadták el, hogy tovább is fenntartják a megmaradó Csehszlovákia határainak nemzetközi garantálására vonatkozó álláspontjukat és ilyen garanciát későbbi időpontra, — ha már

Csehszlovákia lengyel és magyar kisebbségeinek kérdése is elintézést nyert —, Németország és Olaszország is hajlandó volt vállalni. A csehszlovák kormány a müncheni határozatokat szeptember 30-án reggel vette kézhez azzal a felszólítással, hogy azokra délig adja meg válaszát. A prágai kormány még délelőtt elhatározta, hogy tiltakozik ugyan a részvétele nélkül meghozott határozatok ellen, de az adott kényszerhelyzetben elfogadja azokat.

Európában mindenki fellélekzett, hogy sikerült a háborút elkerülni és Chamberlaint melegen ünnepelték, de azért a müncheni megállapodásokat nem fogadták osztatlan örömmel és maguk a kormányok sem Angliában, sem Franciaországban nem állították azokat oda nagy sikerként. „Ha Csehszlovákián fájdalmas amputációt végeztünk — mondotta Daladier francia miniszterelnök október 4-én —, annak fejében megadtuk neki Franciaország és Anglia ama kötelezettségét, hogy érte haladéktalanul és fenntartás nélkül garanciát fognak vállalni. Igaz, hogy a müncheni egyezmény kisebbíti Csehszlovákia területét, de azért a csehszlovák köztársaság tovább folytathatja szabadságban a maga életét és mi legjobb erőnkkel meg fogjuk ebben segíteni." A későbbi események ezekre a nyilatkozatokra alaposan rácáfoltak.

Október 5-én lemondott Benes Ede, a csehszlovák köztársaság elnöke, aki 1935 decemberében lépett volt Csehszlovákia megalapítójának, Masaryknak örökébe, azután pedig megkezdődött a 3·6 milliónyi lakost számláló, Németországnak odaítélt területek átadása. Népszavazást ott sem kértek, ahol a müncheni megállapodások arra módot nyujtottak volna.

Csehszlovákia bomlása átterjedt a lengyel és magyar kisebbségek által lakott területekre is.

A *lengyel* kormány szeptember 21-én közölte a prágai kormánnyal, hogy a Csehszlovákia területén élő lengyelek ugyanarra az elbánásra tartanak igényt, amelyben a szudétanémetek részesülnek. Amikor a csehszlovák kormány e követeléssel szemben habozó álláspontot foglalt el, Lengyelország szeptember 30-án ultimátumban követelte a lengyeleklakta területeknek átadását. Ennek az ultimátumnak Csehszlovákia október 1-én eleget tett.

Kevésbbé símán folytak le a *magyar* kormány hasonló követeléseiről folyó tárgyalások. A prágai magyar követ szeptember 28-án az Imrédy-kormány utasítására közölte a prágai kormánnyal, hogy Magyarország barátságtalan cselekedetet látna abban, ha a magyar kisebbségtől megtagadnák azt az önrendelkezési jogot, amelynek igénybevételét más kisebbségek-

nek lehetővé tették. Ezt a lépést Magyarország október 3-án még nyomatékosabb alakban megismételte. Erre a csehszlovák kormány beleegyezett abba, hogy a magyar területekre vonatkozó igények megvitatására vegyes bizottság üljön össze, amelyben Csehszlovákiát az akkoriban megalakult szlovák kormány, Magyarországot Kánya Kálmán külügyminiszter és gróf Teleki Pál képviselte. Ez a vegyes bizottság október 10-én Komáromban jött össze, de tárgyalásai nem vezettek eredményre, mert szlovák részről csakis Komárom városának és a Csallóköznek átengedését ajánlották fel, míg magyar részről mindazoknak a területeknek átadását követelték, amelyeken 1910-ben a népességnek több mint 50%-a volt magyar anyanyelvű. A komáromi tárgyalások meghiusultára a magyar kormány részleges mozgósítással felelt, mire Csehszlovákia október 23-án megjavította ajánlatát. A magyar kormány azonban ezt sem fogadta el és azt ajánlotta, hogy a vitás pontokat választottbíróság döntse el. Amikor a prágai kormány ehhez hozzájárult, választottbírákul a német és az olasz külügyminisztert kérték fel, akik november 2-án Bécsben hozták meg döntésüket. Pozsony Csehszlovákiáé maradt, de Komárom, Ipolyság, Losonc, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács visszakerültek Magyarországhoz. A ruténlakta terület Csehszlovákiáé maradt.

Az 1938 őszén lezajlott események folyamán Csehszlovákia területének és népességének több mint egyharmadát elveszítette. Legfejlettebb ipari területeit Németországnak, legtermékenyebb mezőgazdasági területét Magyarországnak volt kénytelen átengedni. Még így is vegyes nemzetiségű állam maradt, mert a csehek népességének csak 64·3%-át alkották. De Csehszlovákia belső szervezete is megváltozott, amennyiben az ország három autonóm részre szakadt: Csehországra, Szlovákiára és Kárpátoroszországra. Mindegyik résznek megvolt a maga külön országgyűlése és külön kormánya. Állandó surlódások a három autonóm kormány között napirenden voltak.

9. CSEHSZLOVÁKIA MEGSZŰNÉSE.

A tótok elégedetlensége 1939. március 10-én súlyos válságot robbantott ki. Március 10-én Hacha, a csehszlovák köztársaság elnöke, azoknak a híreszteléseknek hatása alatt, hogy Szlovákia teljes függetlenségének kimondására készül, elmozdította a Tiso elnöklete alatt álló tót kormányt, ennek több tagját letartóztatta és új kormányt nevezett ki Szlovákia részére. Szlovákia lakossága — kivált Pozsonyban —, az elmozdított kormány párt-

jára állt és zajosan tüntetett a régi kormány mellett. Ennek egyik tagja, Durcsánszky, német területre menekült és onnan Hitler kancellárt kérte fel arra, hogy vegye védelmébe Szlovákia függetlenségét, egyúttal pedig a bécsi rádión Szlovákia népét a régi kormány mellett való kitartásra buzdította. A német kormány a szlovák autonómista pártnak és a hozzája csatlakozott szlovákiai németségnek ügyét magáévá tette. Német nyomásnak engedve a prágai kormány szabadon bocsátotta a letartóztatott Tiso miniszterelnököt, aki azonnal Berlinbe utazott és ott március 13-án Hitler kancellár kihallgatáson fogadta őt. Pozsonyba visszatérve, Tiso összehívta a szlovák nemzetgyűlést és ez március 14-én kimondta Szlovákia teljes függetlenségét és Csehországtól való elszakadását.

Ezek az események Csehországban többhelyütt németellenes tüntetésekre vezettek és ezek hatása alatt Csehszlovákia és Németország egymáshoz való viszonya rendkívüli módon kiéleződött. Március 15-én Hacha köztársasági elnök Berlinbe utazott, ahol még az éjszaka folyamán megjelent Hitler kancellárnál. Itt jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint Hacha elnök Közép-Európa békéjének biztosítása érdekében „bizalomteljesen a német nép vezérének kezébe teszi le a cseh nép sorsát". Hitler kancellár pedig — tudomásul véve e nyilatkozatot —, kijelentette, hogy a német nép védelmébe veszi a cseh népet és ennek népi sajátosságának megfelelő autonóm fejlődését biztosítani fogja. Március 15 reggelén a német hadsereg minden oldalról bevonult Csehországba és elfoglalta az egész ország területét, anélkül, hogy ellenállásra talált volna. Csehország és Morvaország német protektorátus és a Németbirodalom alkatrésze lett.

A nyugati hatalmaknál ezek az események megütközést váltottak ki. Angliában véget vetettek a Chamberlain miniszterelnök által képviselt, megbékélésre (appeasement) törekvő politikának és valamilyen angol vezetés alatt álló új hatalmi csoportosulás vágyát keltették fel. E könyv bevégzésének időpontjában — 1939. március végén —, még nem látható előre, hogy a további fejlődés milyen irányt fog venni.

A csehek és szlovákok közötti ellentétek nyugtalanságot teremtettek az Ungvár és Munkácstól északra a lengyel határig elterülő vidéken, az úgynevezett Kárpátalján is. Ez a nyugtalanság több határsértésben és magyarok elleni támadásban jelentkezett. A Ruszinszkó számára szervezett autonóm kormánynak semmi tekintélye nem volt. Az egész autonóm ország nem is volt életképes, gazdasági érdekei ősidőktől fogva Magyarországra utalták és valószínűleg régen Magyarországhoz csatlakozott volna, ha a cseh uralom

következetesen meg nem tagadta volna tőle az önrendelkezési jogot. A magyar kormány már októberben, amikor Csehszlovákia magyarlakta területeit visszaszerezte, Kárpátaljának Magyarországhoz való csatolását is követelte, de az ebben az ügyben összeült bécsi döntőbíróság a kívánságot nem teljesítette és csak a terület két magyaroklakta városát, Ungvárt és Munkácsot csatolták Magyarországhoz. Ezzel azonban Kárpátalja még életképtelenebbé vált.

Szlovákia függetlenségének kimondása napján, március 14-én a gróf Teleki Pál elnöklete alatt álló magyar kormány ultimátumot adatott át Prágában és abban hivatkozással arra, hogy a Kárpátalján fennálló állapotok veszélyeztetik a határmenti magyar lakosság békéjét, azt követelte a cseh kormánytól, hogy a cseh és morva csapatokat a Kárpátalja egész területéről vonja vissza, és lássa el fegyverrel a magyar önvédelmi szervezeteket. Ugyancsak kijelentette azt is, hogy ha a csehek a ruszin-szlovák határ mentén fegyveres támadásra lépnének Szlovákia ellen, a maga részéről nem maradhatna tétlen. A prágai kormány az ultimátumra adott válaszában közölte, hogy a cseh csapatok megkezdik Kárpátalja területének kiürítését, de megtagadta a magyar lakosság jogát arra, hogy önvédelmi célból fegyveres alakulatokba tömörüljön. Erre a magyar hadsereg bevonult Kárpátalja területére és néhány rövid nap alatt befejezte annak megszállását. A Kárpátalján működő autonóm kormány tagjai elmenekültek. Március 17-én a magyar hadsereg elérte a lengyel határt és ezzel megvalósult a magyar és lengyel részről egyaránt állandóan sürgetett közvetlen összeköttetés Lengyelország és Magyarország között, a sokat emlegetett magyar-lengyel közös határ.

Március 22-én azután Németország új sikert ért el, visszaszerezvén Memel városát és vidékét is. Az antant ezt a területet a békeszerződésben önmagának engedtette át és annak közigazgatását egy ideig maga is vezette, amíg 1923 januárjában, a Ruhr-megszállással egyidejűleg, egy litván fegyveres csapat azt erőszakkal el nem foglalta. Az antant azután elismerte Litvániának a Memel-terület feletti szuverénitását és egyben statutumot alkotott, amely széleskörű autonómiát biztosított Memel részére. A litván hatóságok azonban nem tartották tiszteletben ezeket a statutumokat, úgyhogy ez a kérdés gyakran foglalkoztatta a Népszövetséget, sőt még a hágai nemzetközi bíróságot is. A Memel lakosságával való bánásmód miatt a német-litván viszony annyira kiélesedett, hogy Hitler 1936 márciusában, amikor kijelentette, hogy minden szomszédjával kész megnemtámadási szerződéseket kötni, ez alól Litvániát határozottan kivette és csak

később terjesztette ki nyilatkozatát erre az országra is. Németországnak az utolsó időben bekövetkezett jelentékeny megerősödésének és egy német ultimátumnak volt következménye, hogy Litvánia a Memel-vidéket visszaadta a Németbirodalomnak.

BEFEJEZÉS.

1939 március végén a világpolitika kaotikus képet nyujt. A német-olasz tengelyhez tartozó hatalmak erősebbnek látszanak, mint valaha. Velük szemben Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok vezetése alatt kísérletek történnek a demokratikus hatalmak blokkjának megszervezésére, de ez országok anyagi segélyforrásaiknak minden, szinte kimeríthetetlen gazdagsága mellett eddig nem tudtak megfelelő erőt szembeállítani a tengelyhatalmakkal. Európa két különböző politikai ideológia alapján álló ellenséges táborra való szakadása ma befejezett tény. De még nem minden állam foglalt véglegesen állást ez ellentétes frontok egyikén vagy másikán. Mint mindíg, ha valamely európai állam hatalmát nagymértékben gyarapítani tudja, úgy ezúttal is európai koalíció van Németországgal szemben kialakulóban, de nincsen senki, aki megmondhatná, hogy az európai helyzet ilyen alakulása hová fog vezetni és hogy mi lesz annak eredménye. A nemzetközi viszonyok békés kiegyenlítésére alkotott intézmények végzetesen meggyengültek. A Népszövetség a teljes tehetetlenség képét nyujtja. Hajótörést szenvedett a világbéke kollektív szerződések útján való biztosításának eszméje is, az a gondolat, hogy a béke minden megzavarását minden állam saját ügyének tekintse, akkor is, ha az adott eset közvetlen érdekeit nem érinti, bár most újabb kísérletek vannak folyamatban e gondolat újbóli életrekeltésére. Ebben a helyzetben érthető, ha a világ összes államai óriási méretű fegyverkezésekbe fogtak és ezek alól egyetlen hatalom sem tudja magát kivonni. De minden jel amellett szól, hogy úgy, mint a multban, a közel jövőben is azok a hatalmak fognak közülök fölülmaradni, amelyek erősebbeknek és elszántabbaknak fognak bizonyulni.

A NEMZETKÖZI VISZONYLATOK

ÍRTÁK:
FREY ANDRÁS ÉS GRATZ GUSZTÁV

BEVEZETÉS.

Az itt következő fejezetek áttekintést adnak azokról a bizonyos mértékben állandó jellegű tényezőkről, amelyek az egyes államok egymáshoz való viszonyának kialakulására több-kevesebb befolyást gyakorolnak. Ezeknek ismerete szükséges a külpolitikai események rúgóinak és mélyebben fekvő okainak megértésére. Nem szabad azonban sohasem elfelejtenünk, hogy a világpolitikában egyáltalában nincsenek olyan tényezők, amelyek teljesen állandóknak volnának tekinthetők és semmi változásnak nem volnának alávetve. Akik tegnap barátok voltak, lehetnek ma ellenségek és holnap ismét barátok. Ezért lehetetlen a nemzetközi viszonylatokat olyan állandó rendszerbe foglalni, amely éveken keresztül nem szenved változást.

Ha azonban a politikai fejlődés mélyére igyekszünk hatolni, azt fogjuk találni, hogy gyakran valamely nemzet legellentétesebbnek látszó politikai állásfoglalásai is azonos rúgókból keletkeztek. Minden állam külpolitikájában vannak olyan elemek, amelyek sokszor évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül lényegükben változatlanul maradnak fenn és uralják az illető nemzetnek politikai cselekedeteit és gondolkodását. Ezeknek az állandó rúgóknak az ismertetése, amelyet a következő fejezetekben kísérelünk meg, bizonyos állandó útmutatást ad, szemben az utolsó két évtized diplomáciai történetét tárgyaló eddigi fejtegetésekkel, amelyek egyes nemzetek külpolitikája ez állandó elemeinek a világháború óta bekövetkezett alakulását ismertetik, habár ez egyik-másik vonatkozásban esetleg csak átmeneti jelentőségű lehet.

I. AZ EURÓPAI KONTINENS PROBLÉMÁJA.

1. A FRANCIA-NÉMET ELLENTÉT.

Az európai államok között fennálló ellentétek sorában egyik sem játszik a világpolitikának változó alakulásaiban állandóan olyan nagy szerepet, mint az, amely a francia és a német nemzetet egymástól elválasztja. Európa politikai képe egy csapásra megváltoznék, ha valamikor sikerülne e két nép között maradandó barátságot teremteni. Ez az ellentét volt a világháború kitörésének egyik legfőbb oka, végleges elintézést azonban a világháborúban sem nyert, sőt a belőle fakadó bizalmatlanság és gyűlölködés behatolt a békeszerződésbe és azon keresztül újból megfertőzte a háború utáni nemzedéket is, talán erősebben, mint valaha. A világ most sem tud miatta megnyugodni. Keletkezése a történetelőtti időkbe nyúlik vissza. Már Tacitus említi, hogy a Rajnától nyugatra élő gallok és a Rajnától keletre lakó germánok között állandóak voltak az összeütközések, és hogy a gallok nem egyszer a rómaiaktól kértek védelmet szomszédaik ellen. Később egy német néptörzs, a frankok, valóban hatalmukba kerítették a mai Franciaország területét, de ők is csakhamar összeütközésbe kerülnek a Rajnától keletre élő fajrokonaikkal, a szászokkal, akikkel Nagy Károly csak úgy tud békét teremteni, hogy ezerszám leöleti őket. XIV. Lajos korában, amikor a francia hadsereg Turenne vezetése alatt virágzó német vidékeket pusztított el, és I. Napoleon alatt, aki német földön és a németség ellen vívta meg legfontosabb és legvéresebb ütközeteit, a franciák bőven adtak a németeknek okot arra, hogy szomszédságukat átoknak érezzék. Másfelől Napoleon bukása óta a német hadsereg nem kevesebbszer, mint négyszer árasztotta és pusztította el Franciaországot és megszállta vagy legalább is fenyegette a franciák fővárosát és féltett büszkeségét, Párizst is. Az ellenséges érzületnek ez az elpusztíthatatlansága két nép egymáshoz való viszonyában nem ismeretlen jelenség a történelemben és különösen a franciák jól és kitartóan tudnak gyűlölni. Emlékezhetünk rá, hogy a középkor óta egészen a legújabb időkig évszázadokon át a velük jelenleg oly szoros viszonyban álló angol nemzettel, a „perfide Albion"-nal szemben hasonló gyűlölettel voltak eltelve, mint amilyen őket történetük folyamán ismételten és a közelmultban is a németek ellen hevítette. A népek között vívott háborúk ritkán érnek véget a békekötéssel. Talán azt is mondhatnók, hogy ritkák az olyan békekötések, amelyek alkalmasak arra, hogy a két nép

között fennálló ellenséges érzületnek véget vessenek. A francia-német viszonyban sem a németek, sem a franciák nem mutattak képességet ilyen béke megkötésére.

A franciák és németek között lezajlott háborúk említett példái arra mutatnak, hogy az idők folyamán a két nemzet közötti erőviszony megváltozott. A XIX. század elejéig rendszerint a franciák voltak a támadók és elég erősek voltak annak megakadályozására, hogy csatáikat saját területükön kelljen megvívniok, azóta azonban a németek mindannyiszor francia területre voltak képesek átvinni ezeknek a háborúknak színterét. Ezt a változást két körülmény idézte elő. Az egyik az, hogy a német nép, amely eredetileg számtalan apró kis államra szakadt, a XIX. század elején — éppen Napoleon támadásának hatása alatt — tudatára jött saját egységének és ez egységben rejlő erejének, és először volt képes ezt az erejét egységesen latba vetni függetlenségének visszaszerzésére, illetve megóvására. Azóta minden újabb francia-német összetűzés jobban és jobban hozta a német népnek tudatára, milyen fontos részére, — éppen a francia szomszédság miatt, — hogy szorosan összetartson. Az 1870—71. évi német-francia háború nemzeti lendülete teremtette meg az egységes Németbirodalmat, a világháború után lassanként újra feltámadt német nemzeti önérzet pedig megszüntette a régen oly mélyen gyökerezett német partikularizmusnak utolsó maradványait is. A másik ok, amely a XIX. század eleje óta a németek és a franciák között addig fennállt erőviszonyt megfordította, a két ország népszaporodásában jelentkező nagy különbségekkel áll kapcsolatban. 1820 körül Németországnak 25 millió, Franciaországnak 30 millió lakosa volt, ezidőszerint 40 millió ember él Franciaországban, Csehszlovákia elfoglalása óta 86 millió Németországban. Az a csekély fölény, amellyel a franciák még 120 évvel ezelőtt is a németek felett bírtak, átváltozott jelentékeny német fölénnyé.

A népesség szaporodásában mutatkozó ez a különbség talán egyik jele annak, hogy a francia és a német nemzet fejlődésük más-más időszakát élik. A német nép egész gondolkozása és fellépése fiatalosabban hat, mint a franciáké, ami bizonyos vonatkozásokban rokonszenves, más vonatkozásokban azonban a fiatalságot mindig jellemző nagyobb nyerseségben nyilvánul meg. Ma — hogy egy mostanában népszerű kifejezéssel éljünk — a németség alaptermészete inkább dinamikus, a franciáké statikus. De a franciák és a németek társadalmi, szellemi és erkölcsi felfogásai terén egyébként is olyan mélyrehatóak a különbségek, hogy a két nemzet

inkább taszítólag, mint vonzólag hat egymásra. Csak kivételesen találkozik az ember olyan németekkel, akik a francia szellemet értékelni képesek és olyan franciákkal, akik a német kultúrát megérteni és megbecsülni tudják. A francia szellemben több a finomultság, a németben több az erő, hibás megjelenési alakjában a francia szellemet valami elfásult dekadencia, szkepticizmus, erőtelenség, a németet viszont a külső formák megvetése és bizonyos nyersesség, elbizakodottság és türelmetlenség jellemzi. Mindkét nemzet a világot sok eredeti gondolkozású fővel gazdagította és mindkettő a műveltség magas fokán áll. A francia műveltséget nagyobb formaérzék, a németet nagyobb mélység jellemzi, de a műveltség mindennapi megjelenésében a franciáknál a formaérzék még mindig megmarad, míg a németeknél ott, ahol a mélység hiányzik, minden érték elvész. A francia nép szeretetreméltó, fogékony általános szép eszmék iránt és könnyen lelkesedő, gondolkodásában termékeny, eredeti és logikus, emellett pedig igénytelen és takarékos, míg a német nehézkesebb, egységes nemzetté való válása óta, kivált politikai téren, inkább saját nemzeti céljaiért lelkesedik, mint általános eszmékért, kivált a technika terén kiváló és legalább is közberendezéseiben egyáltalában nem igénytelen nép. A francia forradalmak eszmékért, a németek teóriákért folytak. Viszont a német nép alapos, rendszerető, szorgalmas, erélyes és különösen alkalmas módszeres és kitartó munkára, míg a francia könnyedebb, felületesebb, lágyabb és állhatatlanabb. Hiányzik a francia népből a német fajnak egyik főtulajdonsága: a fegyelemtartásra való hajlam. A német szívesen engedelmeskedik akár a törvényeknek és előírásoknak, akár a hatóságoknak és feljebbvalóinak, akár azoknak, akiket politikai vezérekül elfogad, abban a tudatban vagy legalább is abban a reményben, hogy vannak vagy lesznek olyanok is, akik neki fognak engedelmességgel tartozni. Viszont a francia önállóbb gondolkodású, individualista és ezért hajlamos forradalmi fellobbanásokra. Igazságtalanság volna, akár a francia, akár a német nép békeszeretetét kétségbevonni. Nincsen nép, amely — ha megkérdezik egyes tagjait — szívesen menne háborúba. Végeredményben mindegyik ezt csak akkor teszi, ha sikerül bennük azt a bizonyos tömegpszichózist előidézni, amely a háborúval mindig együttjár. De a németet éppen fegyelmezettsége miatt könnyebb, a franciát individualisztikus természete miatt nehezebb a háborúba belevinni. A harci tulajdonságok fejlesztésére a német több gondot fordít, mint a francia. A francia ebben a militarista szellem megnyilvánulását látja, míg a német azt mondja, hogy mindannak, ami ebben a színben

tűnik fel, tulajdonképen csak pedagógiai értéke van és hogy alapjában véve csakis arról van szó, hogy a nép saját szellemének megfelelően él. De hogy az a szellem, amelyben a német nép élni szeret, a katonai szellem, hogy azok a pedagógiai törekvések, amelyeket a németség helyesnek fogad el, a nép fegyelmezettségének és harci szellemének fejlesztésére irányulnak, az mégis inkább megerősítése, mint cáfolata annak az állításnak, hogy a németséget alapjában véve militarista szellem hatja át. Ne feledjük el, hogy az általános védkötelezettség és a „néphadsereg" eszméje a német gondolkozásból sarjadzott ki — igaz, hogy francia támadás nyomása alatt —, míg a francia nép e téren csak 57 évvel később követte a német példát.

Ezek a két nemzet között fennálló különbségek megnyilvánulnak külpolitikájukban is, ami szintén nem éppen alkalmas arra, hogy kölcsönös megértésüket politikai téren előmozdítsa. A külpolitikát sohasem egyes emberek csinálják. Annak útjait előírja az illető nép jelleme és hagyományai, amelyek történeti emlékekből és legendákból, gyökeret vert, bár talán teljesen elavult és más viszonyok között hirdetett tanításoknak késői hatásából, azután néha reális, néha csak illúziókon alapuló reményekből, helyes vagy hamis számításokból, jogos vagy jogosulatlan előítéletekből erednek és azokból táplálkoznak. A legerősebb egyéniség sem volna képes a külpolitikát e hagyományokkal ellentétben vezetni és ezért a külpolitika még ott is, ahol sűrűn változnak a kormányok és minduntalan más-más pártok alkotják a többséget, mint például Franciaországban, meglehetős állandóságot mutat. Briand látszólag teljesen szakított elődjének, Poincarénak külpolitikájával és mégis mindkettőnek egyik legszűkebb munkatársa úgy jellemezte őket, hogy alapjában véve nem volt más eltérés közöttük, mint hogy Poincaré állásfoglalását azzal kezdte, hogy: „Nem, mert...", Briand pedig azzal vezette be azokat, hogy: „Igen, de...". Végeredményben azonban mindkettő a hagyományos francia külpolitikát folytatta és attól nem tért, mert nem is térhetett el. Hasonlóan a német külpolitika is alapjában véve ugyanaz volt II. Vilmos, vagy a weimari alkotmány, vagy a Hitler-rezsim idejében, legfeljebb a gesztusok változtak, amelyek azt kísérik és azok sem lényegesen. A francia külpolitika és a német külpolitika között azonban hangban, modorban, módszerben nagy és lényeges különbségek vannak. A francia külpolitika nagymestere a végtelen hosszan elnyúló, de észrevehetetlen lépésekkel mégis mindig a cél felé vezető politikai akcióknak. Mintaszerű volt e tekintetben Franciaországnak Marokkóban követett

politikája, amely végtelen türelemmel mindig csak féllépésekkel ment előre, hogy azok, akiknek érdekeibe céljai beleütköztek, vagy akiknek féltékenységét azok kiváltották, sohase tartsák érdemesnek nagy erőket mozgósítani az illető lépés megakadályozására. Ezzel szemben a német politika minduntalan türelmetlenséget mutatott és szeretett drámai fordulatokkal és „jól előkészített meglepetésekkel" dolgozni. Ezt vetették szemére Vilmos császárnak — gondoljunk csak a Krüger-táviratra, Agadir-re stb. — és ezt lehetne szemére vetni a mai kormánynak is, hiszen Hitlernek az a kijelentése, hogy „ezentúl meglepetések nem fognak már előfordulni", nem olyan régi keletű és az események azt nem is igazolták. A hirtelen elhatározásoktól való folytonos félelem idegessé teszi a franciákat, egy és ugyanannak az álláspontnak unos-untalan való megismétlése pedig a németeket. Valaki azt mondta, hogy Németország Bismarck óta nem tudott magának a külföldi államok sorában barátokat szerezni, mert ahányszor valakit meg akart nyerni, mindig olyan fenyegetés kíséretében tette, hogy ha az illető állam a feléje nyujtott kezet nem ragadná meg, ez és az a veszedelem fogja érni... De az utolsó évek története azt mutatja, hogy az a nagy önbizalom, amely a német diplomácia egyes megnyilatkozásait jellemzi, céltudatos vezetés mellett rendkívüli erőt ad és olyan célok megoldására képes, amelyeket kevesebb önbizalommal rendelkező népek ki se mernének maguknak tűzni.

Éppen arra az önérzetre való tekintettel, amelyet Németország mindig mutat, különösen hibázott volt az a politika, amelyet Franciaország a békekötésben és azóta a német néppel szemben követett. A békeszerződésnek raffináltan kegyetlen intézkedései magukban is megakadályozták volna, hogy a németeknél megnyugvás keletkezzék, ami pedig francia érdek is volt. Ezenkívül azonban Németországot még a szükségtelen megaláztatások olyan sorozatával sujtották, amely kevésbbé önérzetes nemzetben is a nemzeti büszkeség fellázadására vezetett volna. Még nem fordult elő, hogy a békeszerződés megszövegezésénél az egyik fél ne is akart volna alkalmat adni a másiknak az egyes feltételek szóbeli megvitatására, és hogy a szerződés aláírásánál még csak ahhoz az asztalhoz sem engedje, amelyen a győztes államok képviselői ülnek. Nem fordult még elő, hogy arra kötelezték volna valamelyik nemzetet, hogy önmaga ismerje el a maga aláírásával a háború felidézésében való egyedüli bűnösségét. Nem fordult elő, hogy egy legyőzött nemzetet császárjának és legünnepeltebb hadvezéreinek kiszolgáltatására köteleztek volna, hogy ezek mint

háborús bűnösök, bíróság elé állíthatók legyenek, amit később maguk a szerződés szerkesztői annyira lehetetlennek éreztek, hogy nem is ragaszkodtak ennek az intézkedésnek végrehajtásához. Egyes német területek megszállása és a megszálló — részben színes — csapatok ottani viselkedése, valamint Németország katonai lefegyverzésére vonatkozó intézkedések végrehajtása a németségre nézve a nagy és kis megaláztatásoknak végtelen sora volt. A francia jegyzékek hangja Poincaré idejében szándékosan olyan volt, amely Németországban a legnyugodtabb polgároknak is arcukba kergette a vért. A békekötés után lefolyt évek története tehát eléggé megmagyarázza, hogy a németeknél miként támadt a mai gyűlölet a franciák ellen, és hogy miként vezettek ezek az események olyan rendszer feltámadására, amely a német nemzetnek nemcsak visszaadta önbizalmát és nemzeti büszkeségét, hanem egyszerűen az extázis állapotába juttatta azt, olyan állapotba, amelyben a német nép magát az egyetlen tiszta és értékes fajnak, Isten kiválasztott népének tartja és amelyben a nép állandó lázban és harci hangulatban él. Egy nagy nemzetet a kirobbanások veszélye nélkül ebben a lelkiállapotban maradandóan megtartani nem lehet. Ha azután éppen a német nép e lázállapota és állandó harcos hangulata folytán azt látjuk, hogy Anglia és Franciaország, Franciaország és Oroszország is összefognak egymással, mert német támadástól félnek, ez csak egy további fordulat abban a végtelen csavarban, amelyben a dolgok ma haladnak és amelynek az eddigi tapasztalatok szerint, ha csak valami csoda nem történik, háborúval kell végződnie.

A Franciaország és Németország között felmerült probléma magva a háborút követő másfél évtizedben az volt, hogy Németország jogegyenlőségre, Franciaország viszont biztonságra törekedett. A jogegyenlőség azt jelenti, hogy Németország a maga határain belül éppen olyan független legyen és éppen úgy ne legyen rákényszerített rendszabályokkal megkötve, mint Franciaország. Ha tehát például Franciaország minden száz emberből egyet katonának állít be, Németországnak is joga kell hogy legyen arra, hogy száz polgára közül egyet katonai szolgálatra hívjon be. Ebben az esetben azonban Franciaországnak 400.000 és Németországnak 680.000 katonája lett volna, ami ismét a francia biztonságot veszélyeztetné. Itt rejlett az a felette nehéz probléma, amely a békekötés óta az összes európai kormányokat oly erősen foglalkoztatta és amely végül is puszta tárgyalások útján megoldhatatlannak bizonyult. Adjatok jogegyenlőséget, — mondotta a német nép. Adj előbb biztosítékot arra, hogy nem fogsz vissza-

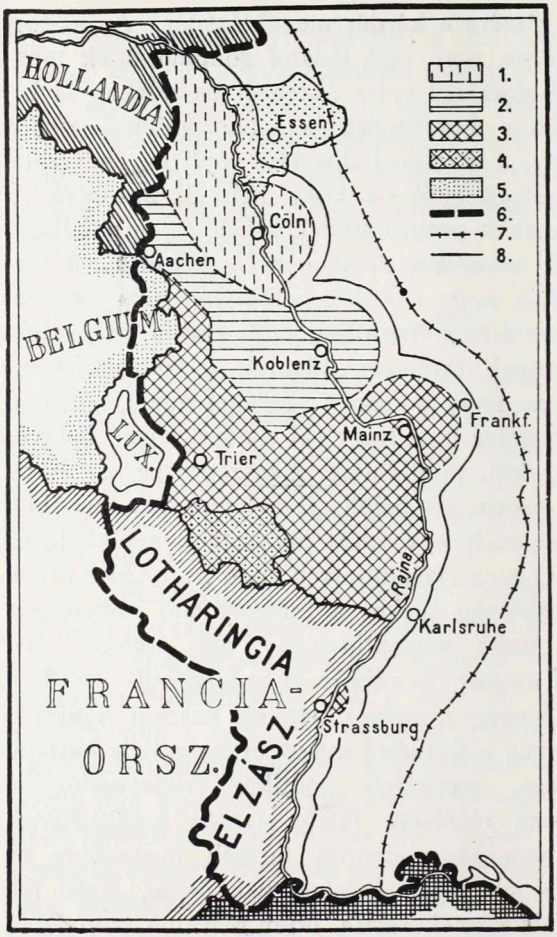
élni azzal a túlsúllyal, amelyet a jogegyenlőséggel nyersz, — mondta a francia. Véglegeseknek fogadom el mai nyugati határainkat, nincsen tehát mitől tartanod, — mondta a német. Nem bízom benne, mert hiszen a Locarnóban vállalt kötelezettségeket is egyoldalúan megtagadtad, — mondta a francia. A végtelen viták állandóan ebben a körben mozogtak és nem jutottak előbbre, míg végül Németország kardjának kiélesítésével kettévágta a gordiusi csomót.

2. A FRANCIA ÁLLÁSPONT.

A francia nemzet azt az erőbeli különbséget, amely közötte és a német nép között az utóbbi számszerű túlsúlya folytán előállt, különböző utakon igyekezett pótolni. Ilyenek voltak a különböző nemzetközi garanciák, amelyekre állandóan törekedett, ilyenek a szövetségek, amelyeket kötött és ilyenek végül a francia gyarmatok emberanyagának az európai hadszínterek részére való biztosítása.

A leghatékonyabb biztosítékot Németország esetleges támadása ellen a francia politika abban látta volna, ha a francia területet egészen a Rajnáig ki tudta volna terjeszteni, vagy legalább is el tudta volna szakítani a Rajna balpartját Németország többi részétől. A franciák XIV. Lajos korában, majd később a napoleoni háborúk idejében ismételten törekedtek e célra. Amikor a világháború olyan fordulatot kezdett venni, amelyben Franciaország már számolt a győzelem lehetőségével, ez a régi törekvés ismét feléledt. Briand külügyminiszter 1917. január 12-én egy Cambon londoni nagykövethez intézett bizalmas utasításban figyelmeztet először arra, hogy a háború végén, a békefeltételek megállapításánál, feltétlenül fel fog merülni a Rajna balpartján fekvő terület sorsának kérdése is. „Tekintélyes egyéniségek — mondja ebben az utasításban —, akik nemzeti politikánk legrégibb hagyományaira hivatkoznak, ezt a területet, mint a francia forradalom elveszett örökségét, visszakövetelendőnek tartják". Tartani kell azonban attól — így mondja tovább az utasítás —, hogy a rajnai tartományoknak visszavétele hódításnak fog tekintetni és nehézségekre fog vezetni. Ezért Franciaországnak olyan állapotra kell törekednie, amely részére e területnek meghódítása nélkül is biztonságot teremthet. „Németországnak — mondja Briand — nem szabad többé a Rajnán innen állania. E terület megszervezését, semlegességét, egyelőre való megszállását a béketárgyalásokon meg kell vitatni és Franciaország, amely ebben a tekintetben elsősorban van

érdekelve, előjogot kér a maga részére a kérdés megoldásánál." Az akkori angol miniszterelnök, Lloyd George, nem volt Briand gondolatainak megnyerhető. Oroszország viszont tudomásul vette a tervet és írásban is kifejezte hozzájárulását ahhoz, hogy Lotaringiát és a Saar-vidéket végleg Franciaországhoz csatolják, hogy a Rajna balpartján lévő egyéb területeket teljesen elválasszák Németországtól és hogy belőlük autonóm és semleges állam fog alakulni. Ennek a programmnak megfelelően a háború befejezésekor Foch marsall 1918. november 27-én azzal a kívánsággal fordult Clémenceau miniszterelnökhöz, hogy a Rajna balpartján lévő területet legalább is katonailag Franciaországhoz csatolják. „A Rajna balpartján — mondja Foch — nem létezhetnek semleges államok. E terület összes népességét képessé kell tenni arra, hogy a német veszedelemmel szemben fegyvert foghasson. A békekötés dolga lesz, hogy ezt a népességet, amelyet sorsa a kontinentális nyugathoz köt, politikailag megszervezze és hogy viszonylag független államokat szervezzen belőle. E szervezésnek azonban oda kell irányulnia, hogy ez a népesség egy adott pillanatban németellenes álláspontot foglaljon el és részt vegyen Németország ellen irányuló katonai vállalkozásokban." Mivel Franciaország ezeket a messzemenő követeléseket szomszédainál nyilván nem tudta keresztülvinni, Foch marsall 1919. január 10-én valamivel mérsékli azokat. Továbbra is ragaszkodik azonban ahhoz, hogy „ezentúl a Rajna legyen a német népnek katonai határa a nyugaton", hogy tehát Németország a Rajnától nyugatra semmiféle katonai fennhatóságot ne gyakorolhasson, semmiféle politikai propagandát ne folytathasson stb. Ennek a célnak elérésére Foch marsall szükségesnek tartja, hogy ezt a területet szövetséges csapatok tartsák megszállva és hogy azt Franciaországgal közös vámterületté olvasszák össze. Ilyen feltételek mellett Foch marsall lehetségesnek tartja, hogy a Rajna balpartján egy, vagy több önálló állam képződjék. Clémenceau ezeket a követeléseket a béketárgyalásokat előkészítő megbeszéléseken erélyesen felkarolta, de a szövetségeseknél, kivált az angoloknál, erős ellenkezéssel találkozott. Lloyd George-nak az volt a — kétségtelenül helyes — véleménye, hogy a Rajna-területből, ha az Németországtól elválasztatnék, egy „megfordított Elszász-Lotaringia" válnék, ami az európai béke fenntartását lehetetlenné tenné. A francia álláspont leküzdése érdekében az Egyesült Államok, amelyekhez Anglia is csatlakozott, azt az ajánlatot tették Clémenceau-nak, hogy garanciális és szövetségi szerződést kötnek Franciaországgal, amelyben arra kötelezték magukat, hogy a francia határokat minden német táma-

NÉMETORSZÁG NYUGATI HATÁRAI.

1. I. zóna.
2. II. zóna.
3. III. zóna.
4. Saarvidék.
5. Ruhrvidék.
6. A régi német határ.
7. A semleges zóna határa.
8. A demilitarizált zóna határa.

dással szemben meg fogják védeni. Clémenceau ezt eleinte nem tartotta elegendőnek, de mégis mérsékelte követeléseit. Nem kívánta többé a Rajna balpartjának Németországtól való elszakítását, hanem csak ennek a területnek lefegyverzését, demilitarizálását és antantcsapatok által való megszállását. Ez utóbbit Wilson és Lloyd George tovább is ellenezték. Végül április 20-án Wilson és Lloyd George hozzájárultak ahhoz, hogy egy időbelileg korlátolt, 15 évre szóló katonai megszállást a békeszerződésben kimondjanak, és Franciaország ez ígéret fejében lemondott a Rajna balpartjára vonatkozó terveiről.

A német határoknak a Rajna folyásáig való visszaszorítása olyan követelmény, amely adott alkalommal — de kétségtelenül csak valamilyen, a franciákra nézve kedvezően végződő újabb háború után — újból felmerülhet. Ez a követelés azonban jóformán keresztülvihetetlen. Az a 6·5 millió nagyműveltségű német, aki a Rajna-vidéken lakik, a leghevesebb ellenállást fejtené ki, ha Németországtól el akarnák szakítani. A franciák erről

meg is győződhettek, mert tettek ugyan kísérletet a saját katonáik által megszállt vidéken egy olyan mozgalom megindítására, amely egy független Rajnai Köztársaság létesítésére irányult, de ez a kísérlet minden nagy erőfeszítésük mellett is szánalmas eredménytelenséggel ért véget. Ehhez járulnak egyes gazdasági okok is, amelyek a Rajna-vidéknek Németországtól való elszakítását lehetetlenné teszik. A Rajna-vidéknek igen fejlett ipara van, ez azonban szén és egyéb nyersanyagok dolgában teljesen a Ruhr-vidék bányáira van utalva, úgyhogy Németországtól való elválasztása esetén pusztulásra volna ítélve. De nem valószínű az sem, hogy a hatalmak valaha beleegyeznének a Rajnára vonatkozó francia álmok megvalósításába. Álcázott annexiót és Franciaország túlságos megerősödését látnák benne. Az angolok az ilyen megoldásba annál kevésbbé fognak beleegyezni, mert ezzel Franciaország az összes Kelet felé irányuló utak urává válik. Két ilyen út, az, amely Calais—Brindisin és az, amely Calais—Marseille-en át vezet, máris Franciaországon megy keresztül, és ha a Rajna balpartjának Németországtól való elválasztásával a Köln—Bécs—Budapesti út is francia befolyás alá kerülne, ez abban az esetben, ha az angolok és franciák között ellentétek támadnának, az angolokra nézve kellemetlen következményekkel járhatna. Nekik erre az esetre célszerű a Kölnön keresztül vezető utat is nyitva tartani a maguk részére.

Franciaország különben rosszul járt azzal a garanciális szerződéssel, amelyet 1919. június 28-án Angliától és Amerikától kapott a Rajnahatárra vonatkozó terveiről való lemondás fejében. A két szerződésnek egyidejűleg kellett volna életbelépnie Amerikában és Angliában. Mivel azonban az Egyesült Államok szenátusa az összes párizsi békeszerződésekkel együtt ezt a garanciális szerződést is elvetette, mindkét szerződés csak tervezet maradt. Sohasem léptek életbe. Franciaország tehát ingyen mondott le azokról a tervekről, amelyekkel biztonságáról a maga keleti határainak megváltoztatása útján gondoskodni kívánt. Az európai béke szempontjából azonban mindenesetre hasznos volt, hogy ezek a tervek nem valósultak meg.

Mint egyetlen garancia Franciaország részére fennmaradt a Népszövetség alapokmánya. Ennek 10. és 16. cikkében vannak olyan intézkedések, amelyek értelmében valamely ország megtámadása esetében az összes többi országoknak a megtámadott segítségére kell sietnie, elsősorban gazdasági és pénzügyi bojkottal, esetleg, ha ez nem vezetne célhoz, katonai intézkedésekkel is. De Franciaország elejétől kezdve nem bízott abban, hogy adandó alkalommal ezek az intézkedések hatékonyakká fognak válni,

és ha igen, ez elég gyorsan fog-e megtörténni. Különböző, ezeknek a cikkeknek értelmezése tárgyában a Népszövetségben hozott határozatok alkalmasak voltak ezeknek a kételyeknek megerősítésére. Hogy a szóbanforgó intézkedések hatékonyak legyenek, az lett volna szükséges, hogy azok valamely állam megtámadása esetében automatikusan lépjenek életbe. A Népszövetség alapokmánya szerint azonban ily esetekben előbb a Népszövetségnek kellett határoznia — mégpedig egyhangúlag —, azután pedig minden nemzet külön-külön ítélhette meg, hogy a katonai vagy a gazdasági szankciókban hajlandó-e résztvenni. A genfi protokollum lett volna hivatva ezeket az intézkedéseket hatályosabbá tenni. Ez, eltérőleg a Népszövetség alapokmányától, a szövetség tagjainak olyankor, amikor nem jönne létre egyhangú határozat abban a kérdésben, hogy ki tekintendő támadónak, nem adott szabad kezet, hanem választottbírósági eljárást vett tervbe, s ennek eredménye a szövetség összes tagjait kötelezte volna. A protokollum angol javaslat alapján került a Népszövetség elé és legmelegebb szószólója MacDonald angol miniszterelnök volt, de amikor a protokollumnak a kormányok által való ratifikálására került sor, éppen Anglia, ahol közben konzervatív kormány alakult, tagadta meg hozzájárulását, úgyhogy a franciák biztonsági követelése másodszor is sikertelen maradt. Hogy a szankciók mennyire hatálytalanok voltak, az kiderült, mikor a Népszövetség ezeket Olaszország ellen léptette életbe.

A francia-német határnak — és egyúttal a Rajna-vidék demilitarizálásának — garantálása azután 1925-ben a locarnói szerződésben történt meg, amelyben Anglia és Olaszország vállaltak kezességet arra, hogy sem Németország nem fogja megtámadni Franciaországot vagy Belgiumot, sem ez a két állam nem fogja megtámadni Németországot. Ebben a szerződésben Franciaország megkapta azt a biztosítékot, hogy ha támadás érné német részről, Anglia és Olaszország melléje fog állani és katonailag is segíteni fogják. Biztosítékot kapott arra is, hogy Németország a Rajna balpartján nem fog katonaságot tartani, sem erődítményeket építeni. Ezeken az intézkedéseken azonban a Hitler-kormány túltette magát, anélkül, hogy Franciaország rá tudta volna venni a locarnói szerződés többi aláíróit, hogy ezt erőszakkal is megakadályozzák. Ezt a lehetőséget Franciaország nyilván előre látta, mert elejétől kezdve egyéb utakat is keresett biztonságának fokozására. Ezeket az utakat megfelelő szerződéses rendszer kiépítésében vélte megtalálhatni.

Az a szerződéses rendszer, amelyre Franciaország támaszkodott, a Lengyelországgal és a kisantanttal kötött szövetségi szerződésekből állt,

amelyekhez később az Oroszországgal kötött szövetség is csatlakozott. Ez a politika megfelelt Franciaország hagyományainak, hiszen ötszáz év óta mindig szerencsésen megválasztott szövetségesek segítségével közeledett mindenkori céljainak eléréséhez és mindenekfelett álló feladatának tartotta Franciaország izolálódásának megakadályozását. El kell ismerni, hogy ennek a politikának nagy része volt abban, hogy a külföldi államok a világháborúban Franciaországot oly erős támogatásban részesítették. A háború befejezése után elsősorban az Angliával való szövetség lett volna a francia politika érdeke. Ámde Anglia ilyenre sohasem volt kapható, mert mindig kerülte a merev és nem eléggé szabatosan körülírt nemzetközi kötelezettségek vállalását. Azzal, hogy a locarnói szerződésben — Olaszországgal együtt — kötelességet vállalt arra, hogy Franciaországnak egy német támadás esetében segítséget fog nyujtani, Anglia megtette mindazt, ami tőle várható volt és nem kétes, hogy ez fokozta Franciaország biztonsági érzetét. Ez azonban a francia külpolitikának nem volt elég. Szükségét érezte annak, hogy szövetséges viszonyba vonja be a Németországtól keletre és délre fekvő országok egy részét is, amelyek alkalmasoknak látszottak arra, hogy hátbatámadják Németországot, ha Franciaországgal háborúba kerül. Ez a törekvés is megfelelt a francia hagyományoknak, hiszen a világháború előtt Franciaország hasonló megokolással kötötte meg az Oroszországgal való szövetséget. A békekötés után azonban Oroszország mint szövetséges nem jöhetett tekintetbe, mert forradalmi állapotban volt, mert a háború előtt Franciaországban felvett orosz kölcsönök kamatszolgáltatásának beszüntetése következtében elintézetlen ügyei voltak Franciaországgal, és mert Oroszország akkoriban inkább Németország felé vonzódott, abban a hitben, hogy ez első lesz az európai művelt államok sorában, amely utánozni fogja a bolsevista forradalmat. Ellenben ott volt Németországtól keletre az újjászületett Lengyelország, amely francia szempontból annál inkább jöhetett szövetségesként tekintetbe, mert ennek az országnak nyilt, könnyen megtámadható és nagyon érzékeny határait leginkább ugyanaz a Németország fenyegette, amelynek esetleges támadása ellen Franciaország is fokozott védelmet keresett. Úgy a lengyel korridor, mint a Németországtól elválasztott Danzig városának kérdése és végül a sziléziai német kisebbségnek panaszai állandó súrlódásokra adtak alkalmat a két szomszédos nép között és a németek — Locarno előtt és azután — nyiltan hangoztatták, hivatalos kijelentésekben is, hogy a nyugati határaikat hajlandók ugyan garantálni, ez azonban nem áll a keleti határokra is, mert ezeket sohasem fogják véglege-

seknek elfogadni. Ebben a helyzetben tehát a lengyelek számára éppen olyan kívánatos volt a francia szövetség, mint a franciák számára a lengyel, és így ez a szövetség 1921 februárjában — katonai megállapodás kíséretében — minden nehézség nélkül létre is jött. A második szövetséges, amelyet Franciaország a maga részére megszerzett, a kisantant volt, amely eleinte, 1922-ig inkább olasz befolyás alatt állt, de ettől kezdve határozottan Franciaország felé orientálódott. Franciaország a kisantanthoz tartozó államokban szintén Németország ellen keresett támaszt, míg ezek az államok Franciaország támogatását egyes közvetlen szomszédaik ellen, mégpedig elsősorban Magyarország ellen, azután Csehszlovákia Németországgal, Jugoszlávia Olaszországgal, Románia pedig Oroszországgal és Bulgáriával szemben is biztosítani akarták maguknak. A versaillesi szerződés, amelyet Franciaország e szövetségekkel alá akart támasztani, meglehetősen közömbös volt a kisantanthoz tartozó államok szemében, viszont a Magyarország és a kisantanthatalmak közötti viszony, vagy a Jugoszlávia és Olaszország közötti viszony nemigen érdekelte Franciaországot: itt tehát nem olyan közvetlen érdekközösség állt fenn, mint Franciaország és Lengyelország között, hanem csak az érdekeknek egy, közvetett úton, mesterkélten megkonstruált hálózata. Ezeknek a szövetségeknek révén került Franciaország abba a kényszerű helyzetbe, hogy szolidaritást kellett vállalnia tőle idegen érdekekért is és hogy jóformán az összes európai kérdésekben a fennálló állapotok őreként kellett fellépnie, sokszor még olyankor is, amikor ezzel közvetlen érdekeit fel kellett áldoznia, mint pl. akkor, amikor a kisantant kedvéért ellenezte az osztrák restaurációt, amely pedig talán hatékony ellenszer lehetett volna Németországnak Ausztriával való egyesülése ellen. Kétes, hogy Franciaország ezekért a szövetségekért nem fizetett-e túlmagas árat, mert hiszen katonai értékük nem volt számottevő. Csehszlovákia népességének nagy része az olyan háborúban, amelyet Németország ellen kellene folytatnia — és talán minden más háborúban is —, teljesen megbízhatatlan lett volna. Prága olyan közel volt a határhoz, hogy a német hadsereg órákon belül megközelíthette, Szlovákia keskeny sávját pedig Magyarország ellen lett volna nehéz megvédeni. Hogy a jugoszlávok és a románok, akiket különben is sok rokonszenv és gazdasági érdek köt össze a németekkel, a franciáknak egy francia-német összetűzés esetében minő értékes szolgálatot tudtak volna tenni, az szintén nem nagyon világos. Legfeljebb talán azt akadályozhatták volna meg, hogy a németekkel barátságban élő népek Németországnak segítségére siessenek, ha ugyan nekik

maguknak nem gyűlt volna meg a bajuk valamelyik más szomszédjukkal. A békekötés után kiépült ez a szövetséges rendszer egy évtizeden át változatlanul megmaradt. Csak akkor támadt néhány zavaró körülmény a francia-lengyel viszonylatban. A legerősebb ezek sorában az az érzékenység volt, amelyet Lengyelország amiatt tanusított, hogy a Mussolini-féle négyhatalmi paktumba nem vonták be ötödik hatalomként, és hogy az erre vonatkozó lengyel kívánságot Franciaország nem támogatta megfelelő nyomatékkal. Részben ez a hangulat, részben azonban — és kétségtelenül elsősorban — a némileg megváltozott viszonyok arra bírták Németországot és Lengyelországot, hogy 1934-ben tíz évre szóló megnemtámadási paktumot kössenek egymással, ami Franciaországot gondolkozásra késztette abban a tekintetben, hogy vajjon számíthat-e adandó alkalommal Lengyelországnak támogatására Németország ellen, amikor ez Németországgal szemben kötelességet vállalt arra, hogy minden támadástól tartózkodni fog. Franciaország előtt azonban egyúttal új lehetőségek nyíltak meg, mert a lengyel-német paktum Oroszországot is arra késztette, hogy nemzetközi helyzetét újabb megfontolások tárgyává tegye. Oroszország Németországtól akkor, amikor az Hitler uralma alá került, jobban tartott, mint régebben, a weimari alkotmány és a szocialista többségek idejében. Annál inkább kellett tőle tartania, mert a német államférfiak több nyilatkozata valóban támadó éllel bírt nemcsak az orosz kommunizmus, hanem Oroszország területi integritása ellen is. A német-lengyel megegyezés még fokozta ezeket az orosz aggodalmakat. Ismét a külpolitikai hagyományok erősségére vall, hogy ebben a helyzetben Szovjetoroszország visszatért a háború előtti régi cári diplomácia külpolitikájára és a Franciaországgal való szövetséget kereste. Franciaország ezt az ajánlatot nem utasította vissza, de némi kerülőúton akart oda eljutni és olyan általános kollektív paktum (keleti paktum) megkötését ajánlotta, amelynek Német-, Lengyel-, Oroszország és a balti államok is tagjai lettek volna, vállalván azt a kötelességet, hogy szükség esetén katonailag is egymásnak segítségére fognak sietni. Franciaország valószínűleg azért javasolta ezt az általános paktumot, mert ez ebben a békebiztosító alakjában inkább számíthatott az angol politika támogatására. Valójában azonban nem egykönnyen képzelhető el az olyan paktumnak a végrehajtása, amely bizonyos esetekben arra kötelezte volna Franciaországot, hogy Németországgal együtt viseljen háborút az oroszok ellen, más esetekben pedig a hitleri Németországot arra, hogy az általa a legnagyobb európai veszélynek tartott orosz kommunizmussal együtt folytas-

son valamilyen katonai akciót. Amikor Németország ezt a tervet visszautasította, Francia- és Oroszország — amelyeknek tervüknek ez a sorsa talán nem is volt kellemetlen — egymással kötöttek szövetséget. Franciaországnak Lengyelországgal fennálló szerződése azonban tovább is érvényben maradt.

A nemzetközi garanciák és a szövetségek mellett Franciaország a maga biztonságát még egy további tényezőre alapíthatta: hadseregének gyarmati csapatokkal való megerősítésére. Németország népessége nagyobb, mint Franciaországé, de kisebb ennél, ha a francia haderőbe a gyarmati haderőt is beleszámítjuk. Ilyen bennszülött csapatok már a világháborúban is harcoltak a franciák oldalán: algíriak, szenegálnégerek stb. Ami néhány évtized előtt elképzelhetetlen lett volna, hogy t. i. egy, a műveltség magas fokán álló nép félig vad csapatokat küldjön fehér embertársai ellen, ahhoz a világ a nagy háborúban hozzászokott. Gyarmataiban Franciaország mindenesetre kimeríthetetlen embertartalékkal rendelkezhetett, ha az innen kikerült csapatok nem is minőségükkel, hanem csak tömegeikkel estek latba.

Ezek a bennszülött csapatok háború esetén két úton jöhetnek át Afrikából Franciaországba: hajón, a Földközi-tengeren és esetleg — bár ez a lehetőség alig jön tekintetbe — Spanyolországon át, amely esetben a tengeri út oly rövid, hogy nem jön számításba. Hogy a Földközi-tengeren át Franciaországba irányuló csapatszállításokat megzavarni ne lehessen, Franciaországnak szüksége van erős hajóhadra, valamint azoknak az államoknak jóindulatára, amelyek ezeket a szállításokat megzavarhatnák. Az egyikkel ezek közül, Angliával, Franciaország a békekötés óta szoros viszonyban áll. Kevésbbé kielégítő a másikkal, Olaszországgal szemben való viszonya. Olaszország egyik legfőbb törekvése mindíg az volt, hogy latin testvérével, Franciaországgal, teljes paritást érjen el minden téren, ezzel a törekvéssel azonban Franciaország többször — így kivált a flottakérdésben — szembehelyezkedett. Azonkívül az olasz politika Közép-Európában és Bulgáriában is ellentétbe került a francia törekvésekkel, amikor a kisantanttal szemben Magyarországnak és Ausztriának, a Balkán-szövetséggel szemben pedig egy ideig Bulgáriának fogta pártját, hiszen ezek az állásfoglalások maguk után vonták Olaszországnak az összes revíziós törekvések felé való közeledését, amelyekről a franciák hallani sem akartak. A francia-olasz viszony megjavítása érdekében Laval francia külügyminiszter 1935 január elején megállapodást kötött ugyan Olaszországgal, ennek a hatása azonban nem tartott sokáig, mert az abesszíniai hadjárattal kapcsolatos események ismét elválasztották egymástól a két országot. Viszonyuk még jobban megromlott,

amikor 1938-tól kezdve az olasz sajtó mind türelmetlenebbül kezdett sürgetni olyan követeléseket, amelyek Franciaországtól területi engedményeket igényeltek volna. Nagyon is kellett tehát számolni azzal a lehetőséggel, hogy az olaszok lehetetlenné teszik a Földközi-tengernek francia csapatszállításokra való felhasználását. Arra az esetre, ha az afrikai csapatoknak a Földközi-tengeren való szállítása lehetetlenné válnék, Franciaországban ismételten gondoltak arra a lehetőségre, hogy azok spanyol területen át is juthatnának Franciaországba. Néhány évvel ezelőtt Herriot francia miniszterelnök bevallottan az ebben a tekintetben fennálló lehetőségek kipuhatolása céljából tett látogatást Madridban, az ottani baloldali kormánynál, de meglehetősen hűvös fogadtatásra talált, mert Spanyolország a semlegesség előnyeiről nem akart lemondani. A spanyol polgárháborúval szemben követett francia politikának indokai között talán ezek a szempontok is szerepet játszottak, mert hiszen az olasz és német befolyásnak Spanyolországban való állandósulása esetében a pyrenéi félsziget még csak tekintetbe sem jöhetett volna az afrikai csapatoknak francia területre való szállítására. Sőt olasz befolyás Spanyolországban arra kényszerítené Franciaországot, hogy háború esetében a német és az olasz határon kívül még egy harmadik határt, a spanyolt is kénytelen volna megvédeni.

Volna természetesen Franciaország biztonsága megerősítésének még egy további módja: a Németországgal való végleges kibékülés. Erre talán lett volna mód Stresemann és Briand idejében vagy a katonai egyenjogúság megvalósítása érdekében folytatott tárgyalásokban, de a francia politika ezeket a lehetőségeket elmulasztotta. A mai helyzetben a francia-német közeledés, bármily kívánatos is volna Európa békés politikai fejlődése érdekében, utópiának látszik.

3. A NÉMET ÁLLÁSPONT.

Német részről Franciaországnak biztonsága miatti aggályait tárgytalannak és nagyobb biztonságra való törekvését feleslegesnek tartották. Arra utaltak, hogy a német államférfiak — még azok is, akik a legszélsőbb nacionalista álláspontot képviselik — ismételten ünnepélyesen kijelentették, hogy végleg elintézettnek tartják a versaillesi szerződéssel Elszász-Lotaringia hovatartozásának kérdését és hogy a Saar-területnek Németországhoz való visszacsatolása óta semmiféle területi igényt Franciaországgal vagy Belgiummal szemben nem támasztanak. Sőt Hitler már kormányrajutása

előtt is, amikor még teljesen szabadon fejezte ki legtitkosabb gondolatait, „Mein Kampf" című munkájában arra az álláspontra helyezkedett, hogy Németországnak nem kell sem Elszász-Lotaringia, sem bármilyen más terület a nyugaton. Azóta számos nyilatkozatban megismételte ezt az álláspont ját és nyomatékosan hangoztatta meggyőződését, hogy Németország és Franciaország között a háborús összeütközést feltétlenül el kell kerülni. Mi több, a németek maguk hoztak javaslatba — pl. a locarnói szerződés megkötése alkalmával — olyan nemzetközi megkötéseket, amelyek, ha ilyen szándékaik volnának, lehetetlenné tennék azok megvalósítását. Ez a legfényesebb bizonyíték arra, hogy ilyen terveket nem forraltak.

Azt, hogy a németeknek igenis vannak terjeszkedésre irányuló törekvéseik, egyetlen német sem tagadja. Csak azt hangoztatták, hogy ezeket nem háborúval akarják megvalósítani. Azzal indokolták ezeket a törekvéseket, hogy a gyorsan szaporodó német népnek szüksége van új területekre, hogy meg tudjon élni. Jogot formáltak továbbá olyan Németországon kívül fekvő németlakta területekre, amelyeknek lakossága óhajtja a Németbirodalomhoz való csatlakozást. De azt mondták, hogy mihelyt Németország nem törekszik olyan területek birtokára, amelyek ma Franciaországhoz tartoznak és mihelyt nyugati szomszédaival szemben nincs követelni valója, terjeszkedési törekvései nem érintik Franciaország közvetlen érdekeit. Legfeljebb azokat a közvetett érdekeket érinthetik, amelyek azzal függnek össze, hogy Franciaország Németország sakkbantartását tartja szükségesnek. Mihelyt a franciák meggyőződnek arról, hogy ez a sakkbantartás szükségtelen, mert a németeknek nincs velük szemben semmiféle ellenséges szándékuk, az ehhez fűződő francia érdekek elesnek és ebben az esetben arra sem volna ok, hogy Franciaország a német népet megakadályozza egyebütt való terjeszkedésében, amiben azt maradandóan megakadályozni — hacsak újabb háborúk útján nem — amúgy sem lehet.

Németország ma népesebb, mint Franciaország, és az izolált Franciaországgal szemben — ha a gyarmati csapatokat nem vesszük tekintetbe — bizonnyal erősebb is. Ezt a németek nem tagadják. De először is — mondják — Franciaország nincsen izolálva. Másodszor pedig, ha egyszer Németország nem akar semmit Franciaországtól, az a kérdés, hogy melyik nemzet erősebb, nem fontos többé és egyszerű hiúsági kérdéssé zsugorodik össze. Mihelyt a francia népet át fogja hatni az a meggyőződés, hogy Németország nem táplál ellene ellenséges indulatot és szándékot, mondották, és mihelyt a német nép meg fog győződni arról, hogy Franciaország sem akarja olyan

törekvéseinek útját állani, amelyeket Németországban mindenki jogosnak tart, nincsen semmi akadálya annak, hogy a francia és a német nemzet között igazi barátság fejlődjék ki.

Igaz ugyan, hogy Hitler 1924-ben megjelent könyvében arról beszél, hogy Németországnak, ha a Keleten való terjeszkedésre irányuló terveit meg akarja valósítani, először egyszersmindenkorra végeznie kell Franciaországgal, azután pedig szövetséget kell kötnie vagy Angliával, vagy Olaszországgal. De Hitler akkor abból a feltevésből indult ki, hogy Franciaország és Németország között lehetetlen egyetértést teremteni. Ha ez mégis lehetségessé válik, — és a németek ezt lehetségesnek tartják, mihelyt Franciaország lemond arról, hogy Németországot olyan lépésektől is visszatartsa, amelyek saját érdekeit egyáltalában nem érintik —, akkor nincsen semmi ok arra, hogy előbb végeznie kelljen Franciaországgal. Franciaországnak tehát vagy meg kell alkudnia Németország terjeszkedési törekvéseivel és ezen az alapon kell Németországgal baráti viszonyra lépni, vagy pedig meg kell alkudnia azzal, hogy Németország kénytelen a Hitler által megjelölt úton továbbhaladni még akkor is, ha a franciák ezzel veszélyeztetve látnák saját biztonságukat.

Általában tehát német oldalon mindíg úgy képzelték el a francia-német viszony rendezését, hogy Németország szabad kezet kapjon Európa mindazon területein, amelyek iránt érdeklődik, mivel e területek között nincsen olyan, ahol a franciáknak közvetlen érdekeik volnának. Ebben az esetben semmi akadálya sem lett volna annak, hogy Németország a legjobb viszonyt tartsa fenn a franciákkal és mindazokkal a hatalmakkal, amelyekkel közvetlen összeütközése nincsen. A németek már évekkel ezelőtt hirdették, hogy a jogegyenlőséget tőlük megtagadni nem lehet, de ez nem is szükséges, mert ha a jogegyenlőség túlerőt juttatna nekik, akkor sem használnák azt ki azokkal szemben, akikkel szemben túlerőben vannak. Különben is a fegyverkezések terén Németország mindíg hajlandó volt olyan engedményekre, amelyek megakadályozták volna, hogy Németország katonailag túlsúlyba kerüljön Franciaországgal szemben. Az utolsó években bekövetkezett fejlődés meglehetősen háttérbe szorította ezeknek az érveléseknek jelentőségét és azoknak ma már csak inkább a mult helyes megítélése szempontjából van jelentőségük. A berlin-római tengely megalakulása egyfelől és Németországnak saját erejével elért nagymérvű megerősödése másfelől olyan helyzetbe hozták a német kormányt, amelyben a Franciaországgal való kibékülésnek értékét német szempontból már nem

becsüli túlságosan nagynak. Németország elég erősnek érzi magát, hogy céljait el tudja érni, tekintet nélkül arra, hogy milyen viszonyban van Franciaországgal.

4. A NÉMET TERJESZKEDÉSI TÖREKVÉSEK.

Azok a területek, amelyekre Németország igényt tart, vagy amelyekre legalább a maga befolyását, esetleg hegemóniáját ki akarja terjeszteni, eléggé számosak. Ez földrajzi helyzetével függ össze. Németország Európa szívében fekszik — nagyobbára természetes határok nélkül — a Kelet és a Nyugat között. Ezért Európának, mondhatni, minden részében érdekelve van Alig történhetik valami az európai kontinensen, ami nem érintene német érdekeket is. Nem közömbös a németek szemében, hogy mi történik a Rajna mentén fekvő országokban, de éppen úgy érdekli őket az is, ami Lengyelországban vagy Oroszországban történik. Fontos szemükben az Északi- és a Keleti-tenger, de nem kevésbbé fontos a dunai medence sem. Koloniális igényeik is vannak, amelyek több országhoz való viszonyukra gyakorolnak befolyást. A német érdekeknek ez a sokfélesége megmagyarázza azt, amit a német külpolitikának olykor-olykor szemére vetettek, hogy mindenbe bele akar szólni és ezért túlságosan nyugtalan. Földrajzi okok teszik, hogy Németország egyoldalú és kizárólagos orientációt nem folytathat.

Németország terjeszkedési törekvései a világháború befejezése óta részben a versaillesi szerződés revíziójára és a világháború előtti német határoknak egészben vagy részben való helyreállítására, részben a német fajhoz tartozó németek által lakott területeknek a Németbirodalommal való egységesítésére, részben végül egyes más fajok lakta, de a szaporodó német lakosság elhelyezésére alkalmas és neki új tevékenységi teret biztosító területeknek (Deutscher Lebensraum) német befolyás alá juttatására irányulnak.

A világháború előtti határok helyreállítása — egyebek közt tehát *Elszász-Lotaringia* visszaszerzése is — sok németnek hő vágya. Hindenburg már 1920-ban úgy formulázta ezt az álláspontot, hogy: „ami német volt, annak újból németté kell válnia". Bizonyára vannak — kivált a régi nemzedékben —, akik ma is így gondolkodnak. Általában azonban a német közvélemény azóta mégis nyugodtabban ítéli meg a világháború után a nyugaton elszenvedett területi veszteségeket. Leszámolt különösen azzal, hogy azok a határok, amelyeket a békeszerződés Németországnak a nyugaton adott, nem változtathatók meg, és hogy azokat el kell fogadni. A locarnói szerző-

désben ezt Németország ki is jelentette és ünnepélyesen, saját aláírásával, megerősítette. De ezen a ponton Hitler és azok a szélső nacionalisták, akik körülötte sorakoznak, szintén nem vallanak más nézetet. Az 1914. évi határok helyreállítására vonatkozó törekvést Hitler már 1924-ben megjelent „Mein Kampf" című könyvében „bűnös ostobaság"-nak nevezi, mert ez a cél — ha egyáltalában elérhető, ami nagyon is kétes —, olyan véráldozatokat követelne, amelyek a német népet képtelenné tennék a jövőjének biztosítása érdekében sokkal szükségesebb elhatározások megvalósítására. Hitler állásfoglalása olyan határozott, hogy annak komolyságát és őszinteségét nehéz volna kétségbevonni. A locarnói szerződés széjjeltépése óta is többször ebben a szellemben nyilatkozott. Hogy valamely későbbi német nemzedék egy esetleg megerősödött és megnagyobbodott Németországban, amely adott pillanatban Franciaországgal szemben határozott túlsúlyban érezné magát, szintén megmaradna-e ezen az álláspontón, az nem bizonyos, sőt még az is kérdéses, hogy ebben az esetben megelégednék-e a világháború előtti határokkal. Hiszen a világháborúban a németek akkor, amikor győzelmükben bíztak, Franica-Lotaringia Longwy és Briey körül elterülő bányavidékének, sőt Belgiumnak megtartására nagyon is komolyan gondoltak.

Azokról a területekről azonban, amelyek a békeszerződés alapján Lengyelországnak jutottak, Németország sohasem mondott le véglegesen, sőt minden alkalommal nyiltan kijelentette, hogy olyan nyilatkozatot, mint amilyent nyugati határaira vonatkozólag tett, *keleti határait* illetőleg sohasem fog adni, mert ezeket a határokat nem tartja véglegeseknek. Különösképen Anglia éppen így gondolkozott ezekről a határokról, — legalább erre következtethetünk abból, hogy hajlandó volt ugyan a locarnói paktumban Németország nyugati határait garantálni, de sohasem volt rávehető, hogy Németország keleti szomszédjainak határaiért hasonló kezességet vállaljon. Németország Lengyelországnak független államként való megalakulását már magában véve is súlyos csapásnak érezte, Bismarck a maga tüneményes éleslátásával már 1863-ban megjövendölte, hogy a független Lengyelország egy, a Visztula partján felállított erős francia hadsereggel egyértelmű. Később is áthidalhatatlannak mondta a németek és lengyelek közötti érdekellentétet. Azt is előre látta, hogy a független lengyel államnak megalakulása után első dolga lesz, elvenni Németországtól Danzig városát és kikötőjét, mert ezeknek birtoka a lengyelek számára életkérdés, hiszen itt jutnak ki legkönnyebben a tengerhez. Az 1933-ban kormányra került német nemzeti szocialista pártban kivált Rosenberg Alfred, Hitler-

nek külpolitikai kérdésekben legrégibb tanácsadója, vette át ebben a kérdésben Bismarcknak felfogását. Ő is Lengyelországban Németország halálos ellenségét, Franciaország állandó vazallusát látja és annak a térképről való eltűnését a német politika egyik legfontosabb postulatumának mondja.

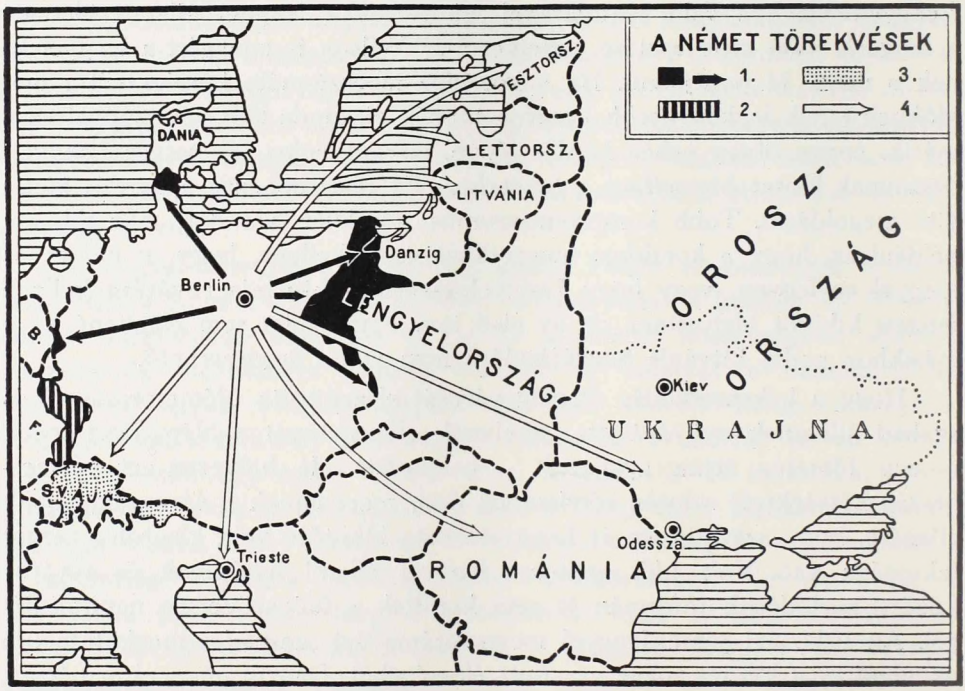
A német-lengyel ellentétet szította az a körülmény is, hogy Németország a békeszerződés alapján olyan területeket is kénytelen volt Lengyelországnak átadni, amelyeknek elvesztése reá nézve különösen fájdalmas volt. Ebben a vonatkozásban kevesebb szó esik Pózen tartományról, amelynek lakossága a háború előtti német telepítési politika ellenére is úgyszólván teljesen lengyel maradt. Viszont nincsen Németországban senki sem, aki az úgynevezett lengyel korridorral és Felső-Sziléziának elvesztésével megalkudott volna.

A *lengyel korridor* az a terület, amely Pózen tartománytól északra, körülbelül a Kolmar—Schubin—Thorn—Mlava-vonaltól kezdve 30—90 kilométer szélességben vonul el az itt 73 kilométer hosszúságban elterülő tengerpartig, körülölelve Danzig városát is, amelyet a békeszerződés elszakított ugyan Németországtól, de nem csatolt Lengyelországhoz. Régebben ezt a területet Pommerélia (lengyelül Pomořže) néven ismerték; körülbelül egy millió lakosa van, akiknek 18—19 százaléka német anyanyelvű. Ennek a területnek elvesztése főleg azért fájdalmas Németországra nézve, mert kettészeli a Németbirodalmat és különválasztja a németség egységes testétől Kelet-Poroszországot, úgyhogy ma a két terület között csak lengyel területen át, vagy a tengeren lehet az érintkezést fenntartani. Ez a helyzet a németek számára megnehezíti Kelet-Poroszországnak valamilyen külső támadás elleni megvédését is, erre pedig szükség lehet, mert hiszen a világháborúban Kelet-Poroszország ismételten támadásoknak volt kitéve, és nem lehetetlen, hogy ez az eset meg fog ismétlődni, annál inkább, mert voltak lengyel politikusok és publicisták, akik Kelet-Poroszországnak Lengyelország által való annexióját kívánatos célnak tartották. Azokkal a támadásokkal szemben, amelyek a lengyel korridort német részről érik, a lengyelek arra szoktak utalni, hogy az a helyzet, amelyet a békeszerződések teremtettek, nem új Németország történetében. Az a terület, amely ma a lengyel korridor nevét viseli — mondják —, a történelem folyamán csak két ízben tartozott Németországhoz, 1308-tól 1454-ig és 1772-től 1919-ig, különben mindig lengyel birtok volt. Kelet-Poroszország 1772-ig szintén el volt területileg választva Poroszországtól, amelynek különben alkotórésze volt. Alapjában véve tehát

— lengyel felfogás szerint — a német népnek csak egy, őseinek Lengyelország felosztásával elkövetett bűnét kell jóvátennie. Az ilyen régi történeti jogokra való emlékeztetésnek gyakorlati jelentősége azonban legalább is kétes, ha az nem az erősebbik fél részéről indul ki. A legnagyobb nehézséget a korridor kérdésében az okozza, hogy csakis ennek a területnek Lengyelországhoz való csatolásával lehetséges a lengyel államterületnek a tengerig való kiterjesztése, amelyet már Wilson is megígért a lengyeleknek a maga 14 pontjában. Ha a korridor megszűnnék, kétségkívül a mai időknek egyik legkényesebb kérdése tűnnék el, ámde helyébe azonnal az a másik, éppen olyan nehéz kérdés lépne, miként volna lehetséges Lengyelországnak kiutat biztosítani a tengerhez. Ez teszi nehézzé a kérdés kielégítő megoldását. Több kompromisszumos gondolat vetődött már föl, így például az, hogy a korridort nemzetköziesíteni kellene, hogy se német, se lengyel ne legyen, vagy hogy Lengyelországnak Litvánia rovására kellene tengeri kikötőt biztosítani, de az első terv egyik felet sem elégítené ki, a másikhoz pedig Litvánia hozzájárulása nem volna megnyerhető.

Hogy a békeszerződés *Danzig* városát elszakította Németországtól és szabad államnak nyilvánította, amelynek alkotmányát a Népszövetségnek — egy főbiztos útján gyakorolt — garanciája alá helyezte, azt Németország kétségkívül szintén sérelemnek érzi, mert ennek a városnak, annak ellenére, hogy századokon át Lengyelország kikötője volt, kizárólag német lakossága van. Volt idő, amikor a lengyel állami hatóságok és a város közötti surlódások jóformán le sem kerültek a Népszövetség napirendjéről. Az 1934. évi német-lengyel megnemtámadási szerződés megkötése óta azonban ez a kérdés sokat veszített élességéből. Danzig népének a németség egyéb részeivel való szabad érintkezése semmi nehézségbe nem ütközik, az itteni német polgárság ezért hűségesen követi a német népben lefolyó eszmeáramlatokat, sőt vezetősége fontos esetekben a német kormány közvetlen utasításait kéri ki és azokat követi. Ezidőszerint Danzig teljesen elfogadta magára nézve azokat a politikai és kormányzási elveket, amelyeket a Hitler-rezsim Németországban bevezetett. Lengyelország viszont Danzig szomszédságában, de a korridorhoz, tehát Lengyelországhoz tartozó területen új kikötőt épített magának, Gdyniát, úgyhogy nincsen többé Danzig kikötőjére annyira ráutalva, mint azelőtt. De ha a Danzig miatt fölmerült ellentétek kissé le is tompultak, Németország a mai állapotot kétségkívül nem tekinti véglegesnek. Hasonlóan áll a dolog *Felső-Sziléziában*, ahol egy erős iparral bíró terület, 300.000 főnyi német anyanyelvű lakos-

sággal, a hatalmak parancsszavára Lengyelországhoz került, még pedig a németek felfogása szerint jogtalanul, mert az ott megtartott népszavazásnak Németországra kedvező eredményét nem vették kellően figyelembe. A felsőszileziai német kisebbség ugyancsak erősen foglalkoztatta a maga

Jelmagyarázat:

1. A békekötéssel elvesztett területek és a visszaszerzésükre irányuló törekvések.
2. Elvesztett terület, melyről Németország lemondott.
3. Németnyelvű területek, melyekre a német politikai törekvések nem terjednek ki.
4. A gazdasági terjeszkedés irányai.

panaszaival a Népszövetséget, a német-lengyel közeledés óta azonban ez a kérdés lekerült a napirendről, anélkül, hogy azért azt már végleg elintézettnek lehetne tekinteni.

A *Németország és Lengyelország* közötti „rossz határok" folytán a két ország között keletkezett ellentétek a békeszerződés utáni időben majdnem ugyanolyan élesek voltak, mint a német-francia ellentét. Részben ezek az ellentétek vezettek eleinte Németországnak Oroszországhoz való köze-

ledésére is. Rantzau gróf, Németország első nagykövete a szovjetkormánynál, akkor adott kifejezést annak a véleményének, hogy Moszkva az a pont, ahonnét a versaillesi szerződést ki lehet emelni sarkából. Lichnowsky herceg pedig, a császári Németországnak volt londoni nagykövete, azt a véleményét hangoztatta, hogy éppen a lengyel kérdés fog a német nép orosz barátságának „véres, de biztos" alapja maradni. Ezek, az akkori helyzetre jellemző felfogások tették természetessé, sőt talán elkerülhetetlenné a francia-lengyel szövetség megkötését. Ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor Németországban Hitler került uralomra. Az a határozottan kommunistaellenes és ezért oroszellenes irányzat, amelyet Hitler követett, nehezen lett volna összeegyeztethető egy olyan német külpolitikával, amely Oroszországra akart volna támaszkodni. Emellett Hitlernek a németség keleti terjeszkedéséről közzétett nyilatkozatainak kimondottan Oroszország elleni éle volt. Teljesen logikus volt tehát az a fordulat, amely Európa keleti részében 1933 óta bekövetkezett és amelynek következménye volt, hogy eltérően az eddig fennállt állapottól, most már nem Németország és Oroszország állt szemben a kettőjük közé beékelt Lengyelországgal, amelynek erre Franciaországgal kellett szövetkeznie, hanem Németország és Lengyelország állt egyvonalban Oroszország ellen, amelynek ilyen körülmények között most már a maga részére kellett a francia barátságot megszereznie. Ez a fordulat azonnal Hitler kormányrajutása után következett be és nagyon hirtelenül játszódott le: 1933 februárjában Hitler egy nyilatkozatában még kiáltó igazságtalanságnak nevezi a lengyel korridor fennállását, ugyanennek az esztendőnek novemberében pedig már megkezdődnek azok a német-lengyel tárgyalások, amelyek tízévi fegyverszünetre vezettek Németország és Lengyelország között. Lengyelország azért nem mondta föl a francia szerződést sem és abból a kettős lekötöttségből, amelyben Franciaországgal és Németországgal szemben van, európai konfliktus esetében valószínűleg hathatós érvet fog kovácsolni amellett, ami Lengyelország földrajzi helyzetében a lengyel politikának legfőbb célja, hogy megtarthassa semlegességét és mindkét féllel biztosíttassa, ha lehet, területi épségét. Ha azonban ez nem sikerülne, akkor egyáltalán nem látható előre, — mert valószínűleg a pillanatnyi helyzettől fog függeni, — hogy melyik félhez fog csatlakozni, Franciaországhoz-e vagy pedig Németországhoz.

Elég sok támpont van arra, hogy Németországnak vannak Lengyelországon túlmenő terjeszkedési tervei is. Hitler „Mein Kampf" című munkájában egészen nyiltan beszél arról, hogy Németországnak nem szabad

folytatnia eddigi — főleg nyugati és déli irányban követett — politikáját, hanem kelet felé kell fordulnia, ahol Oroszországban és az ennek alávetett szegélyállamokban új földet találhat. Oroszországnak alávetett szegélyállamokon alig érthető más terület, mint *Ukránia*. 1932 januárjában Hitler egy ukrán lapban nyilatkozatot tett közzé, amelyben azt mondja, hogy egy nagy Oroszország létezése nem német érdek, hogy a cári Oroszország helyreállítása Németországra nézve veszélyesebb volna, mint Szovjetoroszország fennállása, és hogy ezért Németország szívesen látná a keleten egy hatalmas ukrán állam keletkezését, amiről azonban, mint mondotta, csak akkor lehet majd szó, ha Oroszország felosztása napirenden lesz. Hitler legbefolyásosabb külpolitikai tanácsadója, Rosenberg, körülbelül ugyanakkor azt jelentette ki, hogy Németországnak támogatnia kell az ukrán szeparatizmust, hogy Berlin és Kiev között szövetséget kell létesíteni és hogy közös német-ukrán határra kell törekedni. Lengyel írók szerint különben ez az ukránok állami függetlenségre törekvő részével való együttműködés már a Hitler-uralom előtti német kormányok alatt kezdődött meg. Azt állítják, hogy az ukrán elégületlenek katonai szervezetét 1925—26-ban Berlinből pénzzel támogatták. De ez a politika nem szűnt meg Hitler kormányralépte után sem. Erre vall az az emlékirat, amelyet a német nemzeti párt vezére és a Hitler-kormánynak akkoriban tagja, Hugenberg, a londoni világgazdasági értekezlet elé terjesztett, és amelyben szintén azt hangoztatta, hogy Németországnak új területekre van szüksége, hogy népfölöslegének ott munkát és kereseti lehetőségeket tudjon biztosítani. Ennek az „*Ostraumpolitik*"-nak különben egész irodalma van Németországban.

A német befolyásnak az ukránok-lakta területekre való kiterjeszkedése többféle alakban képzelhető el és az alatt nem kell szükségszerűen egyszerű annexiót képzelni. Bármilyen alakban is jönne létre, alig megmérhető befolyása volna Európa sorsának további alakulására. Németország legnagyobb gyengesége ma elsősorban nyersanyagokban való rendkívüli szegénysége. Abban, hogy a világháborúban alulmaradt, talán semminek sem volt olyan nagy része, mint éppen ennek a nyersanyaghiánynak. Ha sikerülne Németországnak a maga befolyását kiterjeszteni az ilyen nyersanyagokban igen gazdag ukrán területre, akkor sokkal több reménye lehetne arra, hogyha a jövőben valamilyen hosszú európai háborúba keveredik, abból győztesként fog kikerülni. A körülbelül 40 millió főnyi ukrán nép ezidőszerint több ország között oszlik meg; legnagyobb részük Dél-Oroszországban él, de vannak ukránok (rutének, ruszinok, rusnyákok) Lengyelországban, Romá-

niában, Szlovákiában és a Kárpátalja visszaszerzése óta Magyarországon is. Az ukránok egyesítésére és önálló országban való megszervezésére irányuló mozgalom szívesen támaszkodik Németországra és ezeknek a törekvéseknek támogatása Németországot szükségképen ellentétbe hozza vagy fogja hozni azokkal az országokkal, ahol ukránok laknak.

Ha Ukránia német befolyás alá kerülne, ez a befolyás a Fekete-tengerig terjedne és azon keresztül utat nyerne a Földközi-tengerre is. Ez elsősorban Törökországnak, mint a Dardanellák őrének volna kényelmetlen, de nem volna közömbös Románia és Bulgária szempontjából sem. A Földközi-tengeren kialakult erőviszonyokat is erősen megbolygatná, ha az angolok, olaszok és franciák mellett a németek is közvetlen érdekeltekként jelennének ott meg. Ebből a helyzetből az egyes államok igen különböző következtetéseket vezethetnek le, — de a jövő eshetőségeinek mérlegelésénél ezeknek a lehetőségeknek mindegyiknél van szerepük.

A multban — kivált a világháborúban — a *balti államok* is azoknak a területeknek sorában szerepeltek, amelyeken a németeknek hódító szándékokat tulajdonítottak. Ezeken a területeken a háború előtti időben a vezető réteg a német fajnak egy sok kiváló tulajdonsággal megáldott népcsoportja volt. Ezek a „balti németek" az orosz cári udvarnál, valamint Berlinben, különös megbecsülésben részesültek. A háború után a német vezető réteg tagjai az összes balti államokban háttérbe szorultak. Sokan közülük Németországba kerültek és ott is nagy tekintélyre tettek szert. Valószínű, hogy ezek az elemek nem adták fel a reményt arra, hogy szülőföldjük valamikor Németországhoz fog kerülni és alig szenved kétséget, hogy befolyásuk a német közvéleményben igen messzire terjed. Maguk a balti államok nemcsak külön-külön, de még együttvéve is, túlgyengék volnának ahhoz, hogy önállóságukat valamilyen német támadás ellen megvédhessék. Az ilyen támadás azonban a dolgok mai állása szerint egyértelmű volna egy Oroszország ellen irányuló kihívó cselekedettel, hiszen az a Balti-tengernek egész évben jégmentes kikötőihez csak ezeken az országokon keresztül juthat ki és ha ezek elveszítenék önállóságukat, Németország a Balti-tengert esetleg teljesen elzárhatná az oroszok elől. Ha sikerülne Németországnak ezekben az országokban megvetnie lábát, akkor minden valószínűség szerint a Balti-tenger urává válnék.

Az 1920-ban népszavazás alapján Németországtól elvett és *Dániához* csatolt Észak-Schleswig szintén a Németország által adandó alkalommal valószínűleg visszakövetelendő területekhez tartozik. Az itt lakó német

kisebbség állandóan sürgeti azt és ennek a kívánságnak a dán képviselőházban is kifejezést adott.

A németségnek kelet felé való terjeszkedési törekvései nem támaszkodnak elsősorban etnikai érvekre. Ezek szerepet játszanak Danzig, vagy Memel, vagy Felső-Szilézia kérdésében, de az itt szóbajövő területek legnagyobb részét Németország nem a faji összetartozás alapján akarja megkapni, hanem vagy földrajzi okokból, mint a lengyel korridort, vagy a másfélszázados német birtoklás alapján, mint talán Pózent, vagy egyszerűen csak gazdasági okokból, amilyenekkel az „Ostraum" politikáját indokolják, vagy végül egyszerűen csak politikai okokból, amilyenekkel a balti államok Németországhoz való csatlakozásának hívei dolgoznak.

Azok a területek, amelyekre Németország a népi elv alapján támasztott igényt, mert lakosságuk német, elsősorban a régi Ausztria, a szudétanémet terület és Memel vidéke, 1938-ban és 1939-ben már beolvadtak a Németbirodalomba. Vannak ugyan még most is Németországgal határos, de nem a német állam közösségébe tartozó németek-lakta vidékek, de ezekkel szemben Németország a terjeszkedési szándékoknak semmi nyomát nem mutatja. Ide tartozik mindenekelőtt *Svájc*. Hitler kancellár 1937 februárjában a svájci Szövetségtanács elnöke előtt kijelentette, hogy „Svájc fennmaradását európai szükségességnek tartja" és hozzátette, hogy „Svájc területének sértetlenségét és semlegességét Németország, bármi is történjék, mindig tiszteletben fogja tartani". A Németországgal határos németeklakta vidékekhez tartozik még két, ma Belgium fennhatósága alatt álló város, *Eupen* és *Malmedy* és azok vidéke is. Ez a terület a versailles-i szerződés alapján került egy, nem szabad népszavazás útján Belgiumhoz és már a Hitler előtti német kormányok is törekedtek visszaszerzésére. Egy ízben vissza akarták vásárolni ezt a vidéket, de Poincaré, aki akkor a francia kormány élén állt, megakadályozta.

Hogy vannak-e Németországnak terjeszkedési szándékai egyes *Olaszországhoz* tartozó területekre is, azt Németország éppen olyan határozottan tagadja, mint amilyen határozottan azt a Németországgal szembenálló hatalmak körében elhitetni akarják. Mindkettő érthető. Németországnak, tekintettel arra a benső viszonyra, amelyben ma Olaszországhoz áll, még akkor is, ha volnának ilyen szándékai, le kellene azokat tagadnia. Németország ellenfeleinek pedig akkor is érdekükben állana, hogy a német-olasz viszony lazítása érdekében ilyen szándékokat tulajdonítsanak a német politikának, ha maguk is teljesen meg volnának győződve e gyanú alaptalan-

ságáról. Ha valóban volnának Németországnak ilyen szándékai, úgy azok két irányban képzelhetők el.

Az egyik lehetőség az, hogy Németország ama népi elv alapján, amelylyel az osztrák németeknek és a szudétanémeteknek a birodalomba való beolvasztását indokolta, a jövőben igényt támaszthatna a volt *Dél-Tirol* egy részére is, ahol kb. 220.000 német lakik. Hitler uralomrajutása előtt eléggé gyakran hangoztatták ezt a követelést, egy ideig még hivatalos helyről is, de Mussolini Stresemann német külügyminiszternek és Seipel osztrák kancellárnak ilyen értelmű fejtegetéseit oly élesen utasította vissza, hogy a kérdés már 1926 körül legalább is a hivatalos politikában teljesen háttérbe szorult. Hitler uralomrajutása, de különösen a berlin-római tengelynek megalakulása óta erről a követelésről kevés szó esett. A Németbirodalom és Olaszország között fennálló viszonyra való tekintettel ennek a problémának előtérbehelyezése ma kevésbbé volna időszerű, mint valaha. Hitler ismételten ki is jelentette, hogy a Brenner-hágót állandó határnak tekinti Németország és Olaszország között, ez pedig azt jelenti, hogy Dél-Tirol német lakóinak a birodalomba való beolvasztására nem gondol.

A másik irány, amelyben Németország esetleg Olaszország rovására akarhatna terjeszkedni, az 1938 márciusa óta Németországhoz tartozó Karintiát az Adriától elválasztó, ma részben Jugoszláviához, részben Olaszországhoz tartozó területen át *Triesztbe vezető vonal* lehetne. Hogy Németországnak volnának ilyen tervei, azt semmiféle felelős helyről elhangzott nyilatkozattal bizonyítani nem lehetne. Akik ilyen német szándékok lehetőségében hisznek, azok abból indulnak ki, hogy az olyan erős nemzet, amilyen a német, nem nyugodhatik maradandóan bele abba, hogy déli határán fekvő vidékeitől a legközelebbi német tengeri kikötő ma légvonalban számított 850 kilométernyi távolságban van, holott déli határán túl e vidékek lakói már 80 kilométer távolságban találhatnának megfelelő kikötőt, amely azonban ma nem tartozik Németországhoz. Amennyiben ilyen szándékok valaha előtérbe kerülnének, Németország igen erős stratégiai helyzetre támaszkodhatnék. Az ú. n. klagenfurti medencének és az ezt délről elhatároló Karawanka-hegylánc hágóinak birtoka valóságos kulcsállást biztosít a német hadseregnek. Katonai írók a békekötés óta rámutattak arra, hogy valamilyen Olaszország és Jugoszlávia között keletkező háborús bonyodalom esetében óriási fontossága volna annak, hogy a klagenfurti medencét az olaszok vagy a jugoszlávok tudják-e előbb megszállni. Ha olaszok szállnák meg, Jugoszlávia kénytelen volna az egész szlovén területet annak

fővárosával, Laibachhal együtt kiüríteni, ha viszont jugoszláv-birtokba kerülne, úgy az olaszok volnának kénytelenek Triesztet és Isztriát feladni és csak az Isonzo és a Piave mentén védekezhetnének. Amióta ez a klagenfurti medence Németországhoz került, sem az olaszok, sem a jugoszlávok nem gondolhatnak esetleges megszállására, viszont Németország a terület birtokában az egyiket is, a másikat is sakkban tarthatja.

Németország Triesztig való előretörésének, ha arra sor kerülhetne, természetesen az volna következménye, hogy a maga részéről is beékelődnék a Földközi-tengeren közvetlenül érdekelt hatalmak sorába. Hatása ennek ugyanaz volna — talán fokozott mértékben —, mintha a német befolyásnak Ukrániára való kiterjesztése révén kapna közvetlen kapcsolatot a Földközi-tengerrel. Erről fentebb már volt szó.

A németeket olykor-olykor azzal szokták megvádolni, hogy birodalmukat ki akarják terjeszteni az egész *Dunavölgyére*, hogy abba be akarják olvasztani a dunai államok népét és hogy Csehországnak Németországhoz való kapcsolása az első lépés ebben az irányban. Hivatalos német helyen mindíg kijelentették, hogy Németországnak nincsenek ilyen szándékai és nincs komoly ok e kijelentések őszinteségének kétségbevonására. Németországnak szüksége van a dunai államok nyersanyagfeleslegeire, de ezeknek az országoknak viszont szükségük van piacra e feleslegek elhelyezésére, ezt pedig ezidőszerint csakis Németországban találhatják meg. Mivel ez a két érdek találkozik egymással, semmiképen sem volna megokolt, hogy Németország olyasvalamiért, amit amúgy is megkap — a dunai államok nyersanyagfeleslegeinek a maga részére való biztosításáért — hódításokba kezdjen. A németek nem titkolják, hogy a dunai államokat is azokhoz sorozzák, amelyek a német „élettér" (Lebensraum) körébe tartoznak és bizonyosan gondosan fognak ügyelni arra, hogy befolyásuk ezekben az országokban ne csökkenjen, sőt lehetőleg növekedjék. Igen valószínűtlen azonban, hogy ezeknek az országoknak csak egyikét is el akarnák foglalni és a Németbirodalomhoz akarnák csatolni. Ami *Magyarországot* illeti, errevonatkozólag Hitler — amint ezt Csáky István gróf magyar külügyminiszter 1939. március 23-án a magyar képviselőházban is kijelentette — azt a felfogást vallja, hogy „Németországnak szüksége van egy erős és független Magyarországra, mely mint önálló tényező súlyosan esik latba a középeurópai népek politikai életében".

Végül vannak Németországnak bevallott területi aspirációi a tengerentúli vidékeken is. A békeszerződésekben Németország elveszítette mind-

azokat a gyarmatokat, amelyeket 1884-től kezdve fokonként magához kapcsolt és gazdaságilag virágzóvá tett. A német gyarmatoknak ez a felosztása a nagy világpolitika szempontjából sajnálatos tény, mert a XIX. században lefolyt nemzetközi fejlődésnek egyik legkielégítőbb eredményét semmisítette meg: az Afrikára vonatkozó európai igények elrendeződését. Németország ebben a tekintetben sem alkudott meg a békeszerződések által teremtett helyzettel. Hitler eredetileg elvetette a gyarmatosítási politika gondolatát. Politikai hitvallását tartalmazó könyvében lezártnak mondja azt és olyan politikával akarja helyettesíteni, amely Németországnak Európában nyitna terjeszkedési lehetőségeket. 1936-tól kezdve azonban igen erélyesen száll síkra amellett, hogy Németország visszakapja a háború előtt bírt gyarmatait, amelyeket a békeszerződések népszövetségi mandátumok alakjában Anglia, Dél-Afrika, Ausztrália, Új-Zéland, Franciaország, Japán és Belgium között osztottak fel. Német részről ezt a követelést azzal indokolják, hogy gyarmatok birtoka nélkül lehetetlen elhelyezni Németország népfeleslegét, ezenkívül pedig a német iparnak is szüksége van német gyarmatokra, hogy nyersanyagszükségletének legalább egy részét német területen német pénzzel fedezhesse és ne legyen kénytelen devizákat adni érte. Ezt az érvelést azok az országok, amelyeket a német gyarmati kívánságok elsősorban érintenek, nem akarják elismerni, azt mondván, hogy a gyarmatokon csak elenyésző csekélyszámú európai képes megélhetést találni, ami pedig a nyersanyagszállításokat illeti, ezek háború idejében amúgy sem tudnak Németországig eljutni, béke idejében pedig mindenki kaphat nyersanyagot, mert ha kellően rendben tartja pénzügyeit, mindig meg tudja azokat fizetni. Ezért sokan inkább érzelmi és presztizsszempontokra és nem annyira gazdasági érdekekre vezetik vissza Németország gyarmati igényeit, sőt vannak, akik azt hiszik, hogy Németország ezeket a követeléseket csakis azért hangoztatja, hogy ezzel elvonja a figyelmet tulajdonképeni céljától, a Németországgal szomszédos területek megszerzésére irányuló törekvéséről. Valószínűbb azonban, hogy a német politika komoly céljának tartja a gyarmatok szerzését, mert ennek Németországban igen sok híve van. A német gyarmatok elvételét a békeszerződések megkötésekor azzal indokolták, hogy Németország rosszul bánt a gyarmataiban élő bennszülöttekkel, ami azonban egyáltalában nem igaz, mert a német gyarmatok vad és félvad törzsei általában meg voltak elégedve a német közigazgatással és amennyiben elégedetlenek voltak vele, ez nem állt fenn nagyobb mérték-

ben, mint más európai államok gyarmataiban. A németeknek a gyarmatok színes lakossága feletti kormányzásra való képtelenségéről a volt antantországok egynémelyikében terjesztett „Koloniallüge" a németek szemében éppen olyan bántó és hazug, mint az ugyanebbe a kategóriába tartozó „Kriegsschuldlüge", t. i. az a vád, hogy egyedül Németországot terheli a világháború kitöréséért való felelősség. Különben is a német gyarmati követelések kielégítése a németek szemében egyik tartozéka a német nép nemzetközi jogegyenlőségének. A gazdasági szempontok mellett kétségkívül ily presztizsszempontok is közrejátszanak a gyarmati követeléseknek német részről való erőltetésében. Az a húzódozás viszont, amely a hatalmaknál e követelésekkel szemben mutatkozik, szintén nemcsak gazdasági kapzsiságra vagy a német presztizsszempontok iránt megnyilatkozó szűkkeblűségre vezethető vissza. Ennek a német gyarmatosítási törekvések ellen irányuló hangulatnak komoly okai között szerepel az a félelem, hogy Németország a gyarmatokat flotta- és repülőtámadópontokká alakíthatná át, hogy azok lakosságából színes hadsereget állíthatna támadó szándékának megvalósítása érdekében, hogy a gyarmatok birtokát érvnek használhatná fel flottájának megnagyobbítására, főleg azonban az, hogy senki sem akar a háborúban megszerzett birtokoktól megválni. A délafrikai dominium a régi Német-Nyugat-Afrikát, amelynek fehérbőrű lakosai sorában a németek immár kisebbségben vannak, úgy kezeli, mintha az területének integráns része volna, Ausztrália nem akar lemondani Új-Guineáról, Franciaország nem akar kimenni Kamerunból és Togóból, és Anglia nem akarja feladni Tanganyikát — a régi Német-Kelet-Afrikát —, mert ezzel megszűnne az a területi folytonosság, amely az afrikai brit birtokok között fennáll és amely lényegesen hozzájárul ezek biztonságához.

5. A NÉMET HATALMI TÖREKVÉSEK ELLENZŐI ÉS TÁMOGATÓI.

A békeszerződések megkötése óta lefolyt időszak elején a francia-német ellentét állt az európai politika középpontjában. Ebben eleinte Franciaország volt az erősebb fél, Németország a gyengébb. Ez a helyzet idővel teljesen megfordult. Hitler uralomrajutása óta mind fokozódó mértékben Németország kerekedett felül és ezidőszerint az európai politikának főproblémája már nem a másodrendű kérdéssé vált francia-német ellentét továbbfejlődése, hanem az, hogy Németországnak és a vele együtt haladó Olaszországnak a maguk hatalmának kiterjesztésére és megerősítésére irányuló szándé-

kai, vagy pedig Angliának és Franciaországnak e folyamat megakadályozására irányuló törekvései fognak-e erősebbeknek bizonyulni. A dolgoknak ez az alakulása döntő befolyást gyakorolt az összes európai államok külpolitikájára: mindnyájan az előtt a kérdés előtt állanak, hogy az egyik táborhoz vagy a másikhoz csatlakozzanak-e és hogy, ha semlegesek óhajtanak maradni, miként tudják e semlegességüket megóvni és szükség esetében megvédeni. Mindaddig, míg Németország gyenge volt, senki sem állt mellette és még a nagy politikától rendszerint visszahúzódó kisebb államok is a Népszövetségen keresztül inkább a francia álláspontot támogatták. Ez az állapot megszűnt abban a mértékben, amilyenben megváltoztak a francia-német erőviszonyok. Németország szövetségeseket talált és Franciaország szövetségeseket veszített. Németország mellé állt Olaszország, amely a világháborúben a franciák fegyvertársa volt és Franciaország mellett csak Anglia tartott ki, míg a többi hatalom — talán Oroszországtól eltekintve — többé-kevésbbé arra törekedett, hogy távoltartsa magát a két front hatalmi versenyétől.

Angliának a franciákkal való együttműködése az európai politikában beállt nagy változás következtében mind szorosabbá vált. Bár írott szövetség a két hatalom között nem jött létre, az a viszony, amelyben egymáshoz vannak, nem kevésbbé szoros, mintha szövetségben állanának egymással.

Anglia külpolitikájának ősrégi hagyományai közé tartozik annak megakadályozása, hogy a hatalmak valamelyike az európai kontinensen túltengő befolyásra és uralkodó hatalomra tegyen szert. I. Napoleon óta az angolok jól tudják, hogy az ilyen állapot kialakulása közvetlen veszedelmeket rejt magában a brit birodalomra nézve. Anglia érdekeinek csakis az felel meg, hogy Európában semmiféle hatalom se kerülhessen olyan túlsúlyra, amely lehetővé tenné, hogy Anglia ellen forduljon. Ezért európai összetűzések esetében Anglia előszeretettel csatlakozik a gyengébb félhez, mert az erősebbiknek közös erővel való legyőzésével biztonsága fokozódik, míg ha győzelemre segíti az erősebbik felet, ezt esetleg saját támogatásával juttatja ahhoz a hegemóniához, amely a brit birodalomra nézve veszélyes. Az angol külpolitikának ez az alapgondolata, mondhatni, dogmája, vezette Angliát a világháborúban való részvételre is. Amikor az angol politika számolni kezdett a Franciaország és Németország közötti ellentétek olyan kiélesedésének lehetőségével, amely háborúra fog vezetni, azt a kérdést kellett magának feltennie, hogy melyik félnek győzelme felel meg jobban érdekeinek. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a német győze-

lem esetleg odavezethet, hogy az Anglia és a kontinens közötti tengerrészeken az a Németország fog uralkodni, amelynek minden világrészben vannak területi aspirációi, ez pedig nagyobb veszélyt jelent részére, mintha Franciaország győz, amelynek politikája — ha Elszász-Lotaringiát visszakaphatja — inkább defenzív jellegű. Ez a megfontolás döntötte el Angliának a francia-orosz szövetséghez való csatlakozását.

Békeidőben Anglia egészen a világháborúig úgy igyekezett politikájának ezt az alapproblémáját megoldani, hogy gondosan ügyelt az európai egyensúly épségben maradására, azaz arra, hogy az Európában egymással szembenálló hatalmi csoportok egyike se váljék érezhetően erősebbé a másiknál. Amíg ezek a csoportok egymást sakkban tartották, Angliának nem volt mitől tartania. Ha az egyensúly megbomlani készült, Anglia a gyengébb fél mellé állt, annyira, amennyire ez szükséges volt, hogy az egyensúly ismét helyreálljon. Ezt a politikát Anglia a háború után is folytatta. Volt idő a békekonferencián és közvetlenül a békekötés után, amikor az a veszély fenyegetett, hogy Németország teljesen másodrendű helyzetbe kerül Franciaországgal szemben. Ebben az időben Anglia következetesen támogatta Németországot és igyekezett Franciaországnak a Németbirodalom gyengítésére kieszelt terveit meghiúsítani vagy enyhíteni. Így Anglia megakadályozta a Rajna-vidéknek Németországtól való elszakítását, szembehelyezkedett a francia megszálló csapatok védelme alatt a Rajna-vidéken megindult szeparatista mozgalommal, kárhoztatta a Ruhr-vidék megszállását és sürgette a jóvátételi kérdés enyhébb kezelését. A francia közvélemény az angoloknak ilyen irányú állásfoglalásait gyakran rossz néven vette: arról panaszkodott, hogy Anglia, attól a pillanattól kezdve, amikor az együttes erővel megnyert háború befejeződésével a régi német hajókat megsemmisítették és a német flotta többé nem jelentett veszélyt a brit szigetekre, elfordult Franciaországtól, amelynek biztonsága pedig még megoldatlan kérdés. Az angol politika azonban csak annyira állt Németország mellé, amennyire ezt szükségesnek tartotta annak megakadályozására, hogy Franciaország túlságosan erőssé váljék, de nem gondolt sohasem arra, hogy elejtse Franciaországot és Németországra támaszkodjék. Tett ugyan olykor-olykor kísérletet arra, hogy e két állam között kompromisszumokat létesítsen, de ennél tovább nem ment. A leszerelési konferencián például a tárgyalások MacDonald angol miniszterelnök egy kompromisszumos javaslata körül folytak, de amikor nem sikerült ezt a konferenciával elfogadtatni, Anglia is támogatta a francia kormánynak azt a javas-

latát, hogy Németország előbb próbaidőnek vettessék alá, aminek következménye volt Németországnak a Népszövetségből való kilépése.

A háború utáni időben tehát találunk az angol politika fordulataiban olyanokat is, amelyek az európai egyensúlyra való törekvés idejében követett irányelvekre emlékeztetnek. Anglia külpolitikájának alapja azonban mégsem ez volt többé. Sőt az összes angol kormányok állandóan hangoztatták, hogy feltétlenül kerülni kell Európának két táborra való szakadását, — amely az európai egyensúlyrendszert lehetővé tette volna — mert ez az eddigi tapasztalatok szerint a legnagyobb valószínűséggel háborúra vezetne. Az angol politika a háború utáni időben elsősorban a nemzetközi társadalomnak a Népszövetségen belül való olyan békés megszervezésére törekedett, amely a háborús összeütközéseket egyáltalában lehetetlenné tenné. A nemzetközi biztonságnak ilyen kollektív módon való megalapozására irányuló törekvésnek kétségkívül mély gyökerei vannak az angol nép gondolatvilágában, amelyben az eszmei célokért való állásfoglalás mindig nagy szerepet játszott. De érthető ez a törekvés az angol politikának önös céljai és az ezekhez kapcsolódó problémák szemszögéből is. Ha Angliának a maga politikai hagyományai alapján arra kellett törekednie, hogy egyik hatalom se ragadja magához a hegemóniát egész Európa felett, akkor ezt egy valóban akcióképes Népszövetségen keresztül is el lehetett érni, sőt talán biztosabban, mint bármely más úton és főleg minden háborús veszély nélkül. Ha a Népszövetséget azzá lehetett volna fejleszteni, aminek lennie kellett volna, akkor Anglia fel lett volna mentve attól a feladattól, hogy ő döntse el, ki mellett és ki ellen foglaljon állást, mert hiszen ebben az esetben nem kerülhetne szóba sem a német, sem a francia hegemónia, és nem volna más hegemónia, mint a közösségé, amely mindíg meg tudná akadályozni az olyan törekvéseket, amelyek egyetlen államnak túlságos hatalmat biztosítanának. De még valami mást is elért volna ebben az esetben az angol politika. Anglia mindig tartózkodott attól, hogy szerződésekkel túlságosan lekösse jövőbeni politikai állásfoglalásait. Szabad kezet szeretett fenntartani a későbbi kormányoknak és parlamenteknek, hogy a majdan valamikor kialakuló helyzetekben megkötöttség nélkül dönthessék el, mit kell Anglia érdekeinek megvédésére tenni. Az ilyen megkötöttségektől való tartózkodás azonban maga után vonja, hogy Anglia nehezen köt szövetségeket, sőt esetleg tűrnie kell, hogy azokat a szövetségeket, amelyeket elutasít, mások fogják megkötni, amivel szintén kedvezőtlen helyzetbe kerül, amint ezt a mult század 90-es éveiben, a „splendid isola-

tion" korában már saját magán is tapasztalta. Ha azonban az egész nemzetközi társadalom a Népszövetségen belül hatékonyan meg volna szervezve, ezzel a szövetségek úgyszólván feleslegesekké válnának, ez pedig nagymértékben megkönnyítené az angol külpolitika vezetését.

Nem lehet azért azt állítani, hogy a Népszövetségre támaszkodó politikának nem lettek volna Angliában ellenzői is. Ezek attól tartottak, hogy e politika mellett esetleg fel kell majd áldozni komoly angol érdekeket, sőt esetleg Angliának a jogról és igazságosságról való felfogását is egy idegen politikusokból álló gyűlés határozatainak, ezzel pedig nem-angol tényezők nyernének befolyást az angol külpolitikára, és ezt Anglia a multban sohasem tűrte. Az egyetlen tényező, — mondják — amelynek joga van Nagy-Britannia nevében háborút izenni, az angol nemzet bizalmát élvező angol kormány, és az egyetlen tényező, amelynek joga van Anglia nevében gazdasági és pénzügyi kötelezettségeket vállalni, az angol parlament: nem lehet tehát megalkudni azzal, hogy Anglia a Népszövetség határozatai alapján legyen kénytelen háborúkat folytatni, vagy súlyos gazdasági és pénzügyi kötelezettségeket vállalni.

Anglia hivatalos politikája azonban a Népszövetségre támaszkodott, ami további szoros kapocs volt közötte és a hasonló utakat követő Franciaország között. Ezzel az országgal, amely a multban csak „e n n e m i h é r é d i t a i r e"-t látott a „p e r f i d e A l b i o n"-ban, az utolsó időben összeköti az együttesen megvívott világháború emlékein és a földrajzi közelségen kívül még a nyugati civilizáció tisztelete, a demokratikus intézmények közössége és új területi ambíciók hiánya, csupa olyan dolog, amely egyebütt Európában részben már divatját multa. A Hitler-uralom kezdete óta Angliának úgy franciabarátsága, mint a Népszövetséghez való ragaszkodása még fokozódott. Ebben része lehet annak, hogy a Hitler-uralom alapelvei — a diktatórikus kormányforma, egyes pártok üldözése, az antiszemitizmus, a katolikus és protestáns egyházak elleni eljárás stb. — az egészen más eszmekörben élő angolok szemében ellenszenvesek. Főoka azonban valószínűleg az, hogy Anglia a most teljesen egységessé vált és erősen megszervezett német népet Hitler minden békéshangú kijelentése mellett is az európai béke szempontjából éppen úgy, mint saját érdekei szempontjából veszélyesebbnek tartotta, mint azelőtt. Hitler maga különben sohasem vallott angolellenes nézeteket, sőt már könyvében az Angliával való szövetség mellett foglalt állást, és valószínűnek látszik, hogy ettől a felfogástól azóta sem távolodott el. Ez azonban nem nyugtatta

meg Angliát és ezért ugyanabban a mértékben, amelyben Hitler kancellárnak sikerült a német népet sikerről sikerre vezetni, Angliának Németországtól való idegenkedése is fokozódott. Az angolok nyilván úgy látták, hogy Hitler eszményképének megvalósítása — a százmilliós német nemzetnek megteremtése — létükben fenyegeti őket. Azelőtt biztonságban érezték magukat saját szigetükön, abban a tudatban, hogy az országukat körülölelő tengeren át nem lehet Angliába hadsereget szállítani mindaddig, amíg az angolok a tenger urai. A repülőgépek fejlődése megingatta őket ebben a bizalmukban, mert repülőgépek számára a tenger nem akadály. Ezért mondta néhány évvel ezelőtt Baldwin angol miniszterelnök, hogy Anglia határai immár a Rajna mentén fekszenek. A viszonyok ilyen alakulása következtében a Németország elleni frontnak vezetése teljesen átment Anglia kezébe és Franciaország ma már csak Anglia szekundánsa. Anglia kétféle úton törekedett a népét fenyegető veszélyeknek elhárítására. Egyfelől komolyan törekedett arra, hogy békés megegyezést hozzon létre Németországgal, de ezt az angolok mindíg úgy képzelték el, hogy Németország mondjon le minden nagyratörő tervéről, holott Németország csak ezek megvalósításával véli biztosíthatni a német nép életlehetőségeit. Másfelől Anglia igyekezett fegyverkezését fejleszteni és tengeri, légi és szárazföldi haderejét a tökély lehető legmagasabb fokára emelni. Anyagi segédforrásainak bősége, amelylyel a vele szemben álló népek egyike sem tud versenyre kelni, ezt a feladatot megkönnyítette.

Az angol politika Anglia biztonsága egyik legfontosabb előfeltételének tartja, hogy *Belgium* ne kerüljön valamely nagyhatalom birtokába, amely onnan az angol tengerpartot fenyegethetné.

Belgium földrajzi fekvésénél fogva az elmult századokban gyakran vált a franciák és a németek viszálykodásaiból előállt háborús összetűzések színhelyévé. Napoleon korában húsz éven át a francia császársághoz tartozott és erős támpontja volt az angolok ellen irányuló francia terveknek és intézkedéseknek. Ezért a bécsi kongresszus újból elszakította Franciaországtól és Németalfölddel egyesítette, de a holland és a belga nép belső egyenetlensége tizenöt év mulva ismét szakadásra vezetett közöttük. Belgium most szeretett volna újból Franciaországhoz csatlakozni, de ezt a hatalmak megakadályozták, amiben Anglia járt elől, mert ettől az egyesüléstől saját biztonságát féltette. De attól is tartani kellett, hogy a független Belgium, amely földrajzi helyzetének stratégiai fontosságánál fogva a hatalmak vetélkedése egyik főobjektumává vált, nem lévén elég erős ön-

maga megvédésére, az európai béke szempontjából is állandóan veszélyes pont fog maradni. Ezért a hatalmak 1831-ben abban állapodtak meg — még pedig Belgium megkérdezése és előzetes hozzájárulása nélkül —, hogy Belgiumot „örök időkre" semleges államnak nyilvánítják és annak sérthetetlenségét az öt hatalom garanciája alá helyezik. Hogy ez a semlegesség miben áll és milyen kötelezettségeket ró a garantáló hatalmakra, azt semmiféle diplomáciai irat nem írta körül részletesen, de a semlegességi nyilatkozat azért teljes mértékben érvényesült, így kivált az 1870—71-i háborúban is, amikor az angol kormány a két hadviselő fél mindegyikének tudtára adta, hogy ha bármelyikük megsértené Belgium területét, Anglia azonnal a másik féllel keresne kapcsolatot és vele együttműködnék Belgium függetlenségének és semlegességének fenntartása érdekében. A világháború kitörésekor Németország tudvalevőleg túltette magát azokon a kötelezettségeken, amelyek a Bethmann-Hollweg kancellár által „papírrongy"-nak nevezett semlegességi nyilatkozat alapján őt is terhelték, hadserege átlépte a belga határt és onnan kezdte meg a Franciaország elleni hadműveleteket, — amit azután az antant, és különösen az angolok, sűrűn és eredményesen használtak fel arra, hogy Németország ellen a saját közvéleményükben és a külföldön hangulatot keltsenek.

A világháború befejezése utáni békekötésekben sem Belgium, sem a hatalmak nem tartották kívánatosnak, hogy visszatérjenek Belgium semlegesítésére, amely 1914-ben nem bizonyult eléggé hatékonynak. Németország nélkül ennek a semlegességi nyilatkozatnak értéke nem lett volna ugyanaz, mint régen volt, hogy pedig Németország is újabb semlegességi nyilatkozatot adjon, amelyet aztán esetleg szintén „papírrongy"-nak fog minősíteni, azt, tekintettel az 1914. év eseményeire, nem tartották megnyugtatónak. Ezért a versailles-i szerződésben Németországgal elfogadtatták annak kimondását, hogy a Belgium semlegességére vonatkozó szerződéses megállapodások hatályukat veszítik. Belgium önállóságát és függetlenségét azonban mégis biztosítani kellett. A Rajna-vidéknek „örök időkre" kimondott demilitarizálása Belgium biztonságát is szolgálta, de azért nem látszott elegendőnek. Ezért 1920. szeptember 7-én a francia és a belga vezérkar között megállapodás jött létre a belga területnek francia és belga erők által való közös megvédése tárgyában.

Belgium területi épségének biztosítására ezután a locarnói szerződés jelölt ki új utat. Sérthetetlennek minősítette és az öt európai nagyhatalom közös garanciája alá helyezte a békeszerződésnek úgy a német-belga határra,

mint a Rajna-terület demilitarizálására vonatkozó intézkedéseit. Ez a megállapodás, amelyet úgy, mint az 1831. évi semlegességi nyilatkozatot, az összes európai hatalmak aláírtak, ez utóbbitól mégis lényegesen különbözött, mert nem kívánt Belgiumtól semlegességet, sőt ellenkezőleg, ennek aktív támogatását kötötte ki a szerződés megtámadója ellen, továbbá nem vonatkozott Belgiumnak összes határaira, hanem csak a belga-német határra, és végül nem szólt „örök időkre", mint a semlegességi nyilatkozat, mert a locarnói szerződés felmondható volt abban az esetben, ha megállapítják, hogy a Népszövetség immár önmagában is elegendő biztonságot nyujt tagjainak. Egészben véve a locarnói szerződés is elég szilárd alapja volt Belgium függetlenségének. Ámde a locarnói szerződésnek 1936 márciusában német részről bekövetkezett széjjeltépése és a Rajna-területnek német katonasággal való megszállása ismét új helyzetet teremtett. Egyideig a hatalmak úgy segítettek magukon, hogy egymás között Németország nélkül is tovább fennállónak minősítették a locarnói szerződés intézkedéseit. A béke biztosítását célzó kollektív szerződéseknek ez a nagy összeroppanása és a német katonai erőnek előre nem látott hirtelen feltámadása azonban mégis nyugtalanította Belgiumot. Emlékébe idézte azt a keserves négy esztendőt, amelyet a világháború idejében német megszállás alatt töltött, és gondolkozásra késztette arról, hogy a hatalmas szomszédainak egyikével — Franciaországgal — való intim viszonya nem fog-e e szomszédok másikánál — Németországnál — okul vagy ürügyül szolgálni valamilyen Belgium ellen irányuló támadás számára. Ezért már 1936. március 6-án megszüntette az 1920. évi francia-belga katonai megállapodást és jegyzékváltással helyettesítette, amely tovább is fenntartja ugyan a belga és francia vezérkarok közötti érintkezést Belgium védelmének módozataira nézve, de határozottan írja körül és újból hangsúlyozza, hogy ez a kölcsönös érintkezés nem rejt magában semmiféle kötelezettséget Belgium véderejének megszervezésére. Egyben Belgium hozzáfogott ahhoz, hogy az esetleges megtámadtatásának elhárítására szolgáló katonai eszközöket jelentékenyen megerősítse.

1936. október 14-én Lipót belga király nyilatkozatot tett, amely szerint Belgiumnak egyetlen célja van, az, hogy saját területéről távoltartsa a háborút, ezért tehát ezen túlmenő nemzetközi kötelezettséget nem vállalhat, egyoldalú megkötésektől tartózkodnia kell és távol kell maradnia a nagyhatalmak viszályaitól, amelyekben semmit sem nyerhet, de mindent elveszíthet. Ez azt jelentette, hogy Belgium szabadulni akart attól

a kollektív garanciától, amelyet a locarnói szerződésben vállalt. Nem akarta, hogy e garancia értelmében arra legyen kötelezve, hogy más országok határait is megvédje. Az ellen, hogy a hatalmak — úgy, mint a háború előtt — garanciát vállaljanak a belga határokért, nem volt kifogása. November 29-én Eden angol külügyminiszter tényleg kijelentette, hogy Belgium függetlenségét és sérthetetlenségét Nagy-Britannia egyik fontos életérdekének tartja, úgyhogy Belgium abban az esetben, ha nem provokált támadás érné, számíthat Nagy-Britannia támogatására. Ezt az álláspontot Franciaország is magáévá tette. 1937. április 24-én a francia és az angol kormány írásban is közölték Belgiummal ezt az álláspontjukat. Az ezekből a nyilatkozatokból keletkezett helyzet a régi semlegességtől abban különbözött, hogy Belgium határait most nem az összes hatalmak garantálták, hanem egyelőre csak kettő közülük és hogy Belgium most csak a locarnói szerződés szerint reáháruló kötelességektől szabadult meg, de tagja maradt a Népszövetségnek és tovább is kötve maradt a Népszövetség paktumának 16. cikkében foglalt kötelességekhez, amelyeknek értelmében abban az esetben, ha valamely támadó állam ellen nemzetközi akció indul meg, meg kell engednie a támadás meghiúsítására elindított katonaságnak saját területén való keresztülvonulását. Mivel semleges állam ezt nem tehetné meg, Belgium újabb semlegesítéséről nincsen szó. 1937. október 13-án a német kormány is tudomásul vette Belgiumnak azt az elhatározását, hogy szuverénitásának teljes megóvásával a maga függetlenségének megóvására irányuló politikát fog folytatni és minden erejével igyekezni fog megakadályozni azt, hogy a belga területet valamely támadó állam operációs bázisnak használhassa. Mivel pedig, mondotta a német kormány, Belgium sértetlensége az összes nyugati hatalmaknak közös érdeke, Németország a maga részéről is kötelezettséget vállal a belga terület sértetlenségének teljes és feltétlen tiszteletbentartására, azon egyetlen feltétel mellett, hogy Belgium nem fog közreműködni semmiféle Németország ellen irányuló katonai akcióban, sőt hajlandó Belgiumnak támogatást nyujtani, ha területe valamilyen támadás vagy invázió tárgya volna. E német nyilatkozattal megállapítást nyert, hogy a három nagy nyugati hatalom teljesen egységes a Belgium által elfoglalt magatartás tekintetében.

Belgium földrajzi helyzetéhez némileg hasonlít *Németalföldé.* Amint Belgium különösen azért forog veszélyben, mert tartania kell attól, hogy egy Franciaország ellen irányuló német akció a francia határon kiépült váröv megkerülése céljából Belgiumon át veszi útját, úgy Németalföldet is

érheti az a sors, hogy az újabban létesített belga várak megkerülésére a Belgium elleni támadás az ő területén át indul meg. Különösen Németalföldnek Limburg nevű tartománya forog ebben az esetben veszélyben, mert ez Belgium északkeleti sarkába szögellik be és elválasztja egymástól Németországot és Belgiumot. Azokban a tárgyalásokban, amelyek a locarnói szerződés előkészítése tárgyában folytak, valóban volt is szó arról, hogy a locarnói rendszert Németalföldre is ki kellene terjeszteni. Herriot francia külügyminiszter utalt arra, hogy egy Limburgon át meginduló támadás veszélybe sodorhatja Belgium egész védelmi rendszerét és így közvetve a franciát is. A locarnói szerződés azonban mégsem foglalt magában olyan intézkedéseket, amelyek Németalföldre is kiterjednének, részben azért, mert a józan hollandok nagyfokú szkepticizmussal vannak eltelve a szerződések értéke tekintetében, de bizonyára azért is, mert alig juthatott eszükbe azt a garanciális kötelezettséget vállalni, amely a locarnói szerződés aláíróira hárult. Németalföld maga tett bizonyos intézkedéseket hadseregének megerősítésére, még pedig Colijn németalföldi miniszterelnök kijelentése szerint nem azért, mert tart valamilyen támadástól, hanem azért, mert belesodródhatik két hatalomcsoport konfliktusába, és mert ebben az esetben a Népszövetség nem nyujt részére kellő biztonságot. A holland kormánynak számolnia kellett Németalföld stratégiai helyzetének a francia-belga határ megerődítése következtében beállt változásával. Német repülőtelepeknek a holland határ közelében való létesítése félremagyarázhatatlanul figyelmeztetett bizonyos veszélyekre, amelyekkel Németalföld a jövőben esetleg szembentalálhatja magát. Ezért a holland kormány 1936-tól kezdve a parlament hozzájárulásával maga is hozzáfogott az ország keleti határainak oly mértékben való megerősítéséhez, hogy valamely ellenséges támadás legalább is nehézségekbe ütközzék. Ugyanakkor szaporította repülőgépeit is.

Hasonló okokból tartotta szükségesnek S v á j c is a maga hadseregének megerősítését. A svájci köztársaságot a hatalmak 1815-ben semlegesítették és ezt az állapotot a világháború befejezésével kötött békeszerződések kifejezetten fenntartották. A Népszövetségbe való belépést Svájc annak elismerésétől tette függővé, hogy ezzel nem jut ellenkezésbe azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket semlegessége reáró és hogy sohasem lesz arra kötelezve, hogy valamely állam ellen katonai szankciókat alkalmazzon. Belgiumhoz és Németalföldhöz hasonlóan Svájc is abban a veszélyben forog, hogy egy német támadás a francia váröv elkerülése céljából az ő területén

át veszi útját, ami különben egy ízben, 1814-ben, már meg is történt. Akkoriban a Napoleon ellen fölvonuló szövetséges csapatok vették útjukat Svájcon át Franciaországba, azzal indokolván ezt, hogy Svájc semlegessége, amely akkor még nem nyugodott az összes hatalmak egyező akaratán és amelyet Napoleon, aki vazallusként kezelte a svájciakat, nem nagyon respektált — csak a papíron létezett. De a közvetlen megtámadtatás veszélyével számolnia kell Svájcnak. Hiszen egyáltalában nem tartozik a lehetetlenségek közé a jövőnek olyan alakulása, hogy Németország valamikor közvetlenül magához akarja majd kapcsolni a németlakosságú, vagy Olaszország az olaszlakosságú svájci területeket. A nemzetközi szerződések szentségébe vetett hit meglazulása ezért Svájcot is arra késztette, hogy lehetőleg fokozza a maga védelmi eszközeinek erejét. Ez európai érdek is, mert hiszen a három nagyhatalommal határos Svájcnak óriási stratégiai jelentősége van. Ez a kicsiny ország mindig több, katonai szempontból rendkívül fontos kapunak kulcsa volt, mert uralkodott azokon az utakon, amelyek nyugati irányban Franciaország, északi irányban Németország, keleti irányban Ausztria és déli irányban Olaszország felé vezetnek. Svájc — amint a világháborúban bebizonyult —, megbecsülhetetlen védelmet képes nyujtani szomszédainak mindaddig, amíg meg tudja óvni semlegességét és szabadságát. De a semlegesség megóvása manapság erős hadsereget követel meg. Abban a törvényjavaslatban, amelyet a svájci szövetségtanács a véderő fejlesztése tárgyában 1937-ben előterjesztett, utalás történik arra, hogy azok a szerződések, amelyekkel a világháborúban győztes országok a háború befejezésekor elfoglalt pozíciójukat maguknak a jövőre is biztosítani akarták, nem bizonyultak maradandóknak. Egyes államok részéről új igények merültek föl, és ezeknek megvalósításáért máris fölkészülnek nemzeti lelkesedéstől áthatott, szigorú fegyelemmel összetartott és legmodernebbül fölszerelt erők. Ha ebből háború támad — mondja az indokolás —, annak lokalizálása a kiterjedt nemzetközi szerződéshálózatnál fogva majdnem kizártnak látszik. Svájc semlegességét elismerik ugyan, de a katonai és gazdasági szankciók elhatárolásánál állhatnak elő olyan nehézségek, amelyek ürügyül szolgálhatnak arra, hogy Svájcot — semlegességi kötelezettségei megszegésének ürügye alatt — a háborúba bevonják. Alig ismerhető félre, hogy a svájci szövetségtanács Németországra és Olaszországra gondolt, amikor a nemzeti lelkesedéstől áthatott fegyelmezett erőkre utalt, amelyek kívánságaik megvalósítása érdekében harcba akarnak menni.

Olaszország a háborút követő években résztvett az antantnak Németország ellen irányuló különböző akcióiban. Tevékeny tagja volt a Népszövetségnek, aláírója a locarnói szerződésnek és általában igyekezett a maga eljárását az angolok és franciák politikájával összhangban tartani. Olaszországnak Franciaországhoz való viszonya azonban a háború befejezése óta mégsem volt zavartalan, mert Olaszország úgy találta, hogy a többi hatalom nem tartotta be azt a londoni szerződést, amelynek alapján Olaszország 1915-ben az antanthoz csatlakozott és résztvett a világháborúban, különösen pedig Franciaországtól, a „latin testvértől" vette rossz néven, hogy nem szállt erőteljesebben síkra az olasz igények mellett. A francia-ellenes hangulat Olaszországban azután — kivált az olasz fasizmus győzelme után — mind élesebb és élesebb lett. Ebben volt némi része annak a nagy elvi különbségnek, amely egyfelől Franciaországnak demokratikus politikája, és másfelől a fasizmus által képviselt diktatórikus eszmemenetek között fennállt. A francia nép büszke arra, hogy a demokratikus fejlődés az 1789. évi francia forradalomból sarjadzott ki és mintegy személyes sértésnek érezte azt az erős és lenéző kritikát, amellyel az olasz fasizmus a demokratikus intézményeket illette. Az olasz népnek viszont abban a föllángolásban, amely minden forradalommal együttjár, az volt az érzése, hogy a fasizmusban valami tökéleteset alkotott, ami följogosítja arra, hogy lenézést tanusítson azok iránt, akik a régi és szerintük elavult állami berendezkedéshez ragaszkodtak. Fokozta azokat az érzékenykedéseket, hogy az olasz emigránsok, akik a fasizmussal nem tudtak megalkudni, különösen szívesen telepedtek le Franciaországban és onnan intézték támadásaikat az új Olaszország ellen. Ami a külpolitikát illeti, Olaszországnak az volt az érzése, hogy Franciaország nem törődik vele eleget és — ha érdekei úgy kívánják —, túlkönnyen hagyja őt cserben. Viszont a franciák arról panaszkodtak, hogy az olasz sajtó állandóan ellenséges magatartást tanusít hazájukkal szemben, az olasz politika pedig, ahol csak teheti, szívesen keresztezi a francia törekvéseket a külföldön, amire Közép-Európa a legjobb példa. Olaszországnak az volt a kívánsága, hogy a többi hatalom valamely általános európai koncepció alapján, és ne csak ötletszerűen, esetről esetre vonja be Európa sorsának intézésébe Olaszországot, és amikor francia részről ebben az irányban semmi sem történt, maga dolgozott ki egy ilyen koncepciót, amely Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország által megkötendő négyhatalmi paktum létesítésében csúcsosodott ki. Az olasz terv szerint ez a paktum valóságos európai direk-

AZ EURÓPAI HATALMAK CSOPORTOSULÁSA 1937-BEN.

1. A tengelyhatalmak.
2. Az angol-francia blokk.
3. Az egyik félhez sem csatlakozott államok.
4. Semleges államok.

AZ EURÓPAI HATALMAK CSOPORTOSULÁSA 1939. MÁRCIUS 15-ÉN.

1. A tengelyhatalmak.
2. Az angol-francia blokk.
3. Az egyik félhez sem csatlakozott államok.
4. Semleges államok.

tóriumot teremtett volna, amely Európa sorsát intézi és amely mellett a Népszövetség is háttérbe szorult volna. A paktum szövegezéséről folytatott tárgyalásokban azonban az eredeti olasz elgondolásból igen kevés maradt meg — annyira kevés, hogy Németország habozni látszott, vajjon egyáltalában aláírja-e a megállapodást. Végül aláírta, de nem ratifikálta, és ugyanezt tette Franciaország is. 1935 januárjában végül úgy látszott, hogy Franciaország és Olaszország között megtörtént a várva-várt közeledés. Laval római látogatásának és az ez alkalommal létesült megállapodásoknak kellett volna erre a szükséges atmoszférát megteremteni. Egy ideig úgy látszott, mintha tényleg barátságosabb légkör alakult volna ki a két nemzet között, amely azonban csakhamar belefulladt az abesszíniai hadjárat folyamán újból megromlott általános európai atmoszférába. Ma már Olaszország a Lavallal kötött megegyezést túlhaladottnak és ezért érvénytelennek tartja.

Az az éles ellentét, amelybe Olaszország az abesszíniai hadjárat folyamán Angliával és Franciaországgal, valamint a Népszövetséggel került, közel hozta egymáshoz Olaszországot és Németországot. Mindkettőnek az volt az érzése, hogy a hatalmak rosszul bánnak velük és úgy kezelik őket, mint ahogy két gazdag, hatalmas üzletember kezeli fölfelé törő, de még szegény vagy ismét elszegényedett és mindig kissé lenézett konkurrensét. Viszont ők is ugyanazt érezték a hatalmakkal szemben, amit ez a fölfelé törekvő fiatalember érezhet tekintélyesebb vetélytársaival szemben: minden gondolatuk arra irányult, hogy egyenlővé váljanak a két, náluknál erősebb pozícióval bíró hatalommal, vagy lehetőleg túltegyenek rajtuk. 1936 elején kezdett kialakulni az olasz-német együttműködés. Egy ideig még nehezítette ezt az osztrák Anschluss kérdésében a két ország között fennállt ellentét. De 1936. július 11-én Mussolini közvetítésével olyan megállapodások létesültek Németország és Ausztria között, amelyek ezt az ellentétet is elsimítani látszottak. Németország és Olaszország azóta összeegyeztetik eljárásukat és az európai politika nagy kérdéseiben lényegben azonos álláspontot foglalnak el. A spanyol polgárháborúban a nemzeti fölkelést olasz és német katonai erők támogatták, Olaszország magáévá tette a német gyarmati törekvéseket, Olaszország csatlakozott a német-japán kommunistaellenes paktumhoz stb. A német-olasz együttműködés — a „berlin—római tengely" — nélkül, Németország alig érhette volna el 1938 és 1939-ben a nagy sikerek egész sorozatát.

Ezt Anglia is érezte és ezért valamilyen módon Olaszországgal való megegyezésre törekedett. 1938. április 16-án a két ország között az összes közöttük fennforgó kérdésekre nézve megállapodás jött létre. Ebben kölcsönösen kötelezik magukat arra, hogy tiszteletben fogják tartani a Földközi-tengeren ezidőszerint fennálló állapotokat, hogy Arábia országainak függetlenségi és területi épségét nem fogják érinteni, sőt mások ellen is meg fogják védeni, hogy kölcsönösen kerülni fogják a másik fél ellen irányuló propagandát stb. Anglia kötelezte magát arra, hogy a Suezi-csatorna szabad használatát sem háborúban sem békében nem fogja akadályozni, Olaszország viszont kijelentette, hogy sem Spanyolországban, sem a spanyol szigeteken nem fog kivételes helyzetre törekedni. A megállapodás azonban nem lépett azonnal hatályba, mert az angol kormány ennek feltételt szabott: a spanyol kérdés végleges rendezésétől tette az egész megállapodást függővé.

Franciaországgal azonban Olaszország nem tudott megállapodni, sőt az olasz sajtónak erőteljes állásfoglalása bizonyos, csakis Franciaország rovására megvalósítható kívánságok érdekében (Tunisz, Corsica, Nizza átengedése) fokozták a két ország közötti feszültséget.

Bár Németország 1938 és 1939-ben elért területi gyarapodásának egynémelyike az olaszoknál nem kelthetett osztatlan örömet, sőt sötét pontként hat politikájuk látóhatárán, Mussolininak mégis sikerült országa részére újból biztosítani azt a kulcsállást, amelyben a világháború kitörésekor volt: a két európai hatalmi csoport közötti vetélkedésben döntő jelentősége lehet annak, hogy az olaszok megmaradnak-e állandóan a berlin-római tengelypolitika mellett, avagy előbb vagy később hajlandók-e azt feladni. Akár az egyik, akár a másik útra határozzák el magukat, Olaszország újabb jelentékeny gyarapodásra számíthat.

II. A FÖLDKÖZI TENGER KÖRE.

Semilyen más földrész nem állott olyan gyakran a történelem középpontjában, mint a Földközi-tenger: három világrésznek, Ázsiának, Európának és Afrikának találkozóhelye, civilizációnknak valóban a bölcsője, a világháborús feszültség (Marokkó) kiérlelője s a harmincas években is a világpolitika egyik gyujtópontja.

A Földközi-tenger mindenesetre nemcsak földrajzi, hanem politikai fogalom is. Területe ilyen szempontból kiterjed a parti államok legtávo-

labbi határáig s ha észak felé a Dunát s olykor a Rajnát is emlegetik vele kapcsolatban, ugyanakkor Észak-Afrikát, a Levantét, sőt a Közel-Keletet is ideszámíthatjuk. Politikai jellegzetességéhez hozzátartozik, hogy nem nyílt óceán, hanem minden irányból könnyen lezárható tó s így az itt kialakult birodalmak csak addig voltak erősek, amíg a hátuk mögötti szárazföld a kezükön volt. A görög és római birodalmat egyaránt északról, a szárazföld felől érte a döntő csapás, ezért volt mindig érdeke Olaszországnak, hogy a dunai államok függetlenek maradjanak s hogy a Duna-medencébe ne nyomuljon be s ott lehetőleg *ne* is érlelődjék meg semilyen nagyhatalom.

Napjainkban a Földközi-tenger legerősebb hatalma Anglia, bár kérdés, hogy a még kipróbálatlan légi fegyverek mennyire csökkentették a középtengeri angol katonai támaszpontok értékét. Ezt az eddig fölényesen érvényesült angol túlsúlyt Olaszország meg akarja szüntetni s azzal az érvvel formál erre jogot, hogy Anglia számára a Földközi-tenger csak útrövidítés, de Olaszország számára — amely a Középtengerbe úgyszólván be van zárva — maga az élet. Ezzel szemben áll az angol tétel, hogy a brit birodalomnak nem egyszerű közlekedési vonala, hanem ütőere a Földközi-tenger.

Az abesszín háború óta ide vetődött át a világpolitikának egyik fő színtere s lehetséges, hogy itt fog eldőlni az európai egyensúlyért folytatott diplomáciai vagy katonai küzdelem.

A) AZ OLASZ BIRODALOM.

1. *Híd Európa és a Levante között.*

Olaszország a legfiatalabb európai nagyhatalom s Abesszínia meghódítása óta övé a világ legújabb gyarmatbirodalma. Földrajzi szempontból az egyetlen nagyhatalom, amelynek nincs biztosított kiútja a világtengerekre, gazdaságilag pedig a nagyhatalmaknak ahhoz a csoportjához tartozik (Németországgal és Japánnal együtt), amelynek nincs elég nyersanyaga s a többi nagy nemzethez képest tőkéi is kisebbek. Ezzel az anyagi korlátozottsággal szemben áll azonban az olaszok szaporasága (külföldön tíz, ebből Amerikában nyolc millió olasz él) és főleg az olasz népnek igen nagy szellemi képességei, amelyek a legalsóbb néposztályokban talán még virulensebbek, mint a polgári elemekben. Hatalmi súlyát növeli a többi nagyhata-

lom közt való földrajzi elhelyezkedése, ami gyakran kulcsszerepet biztosít Rómának; birodalmi politikájának pedig támaszai egyrészt a Földközitenger keleti medencéje felé mutató történelmi emlékek, másrészt pedig az olaszság lelki alkata, amely szintén arra predesztinálja, hogy kapocs legyen Európa és a Levante között.

2. *A világháború.*

Olaszország a békekötések után kielégítetlennek érezte magát, mégis a nagyhatalmak között egyedül ő érte el világháborús célját. Angliának a német flotta leveréséért drága árat kellett fizetnie, mert meg kellett osztania az Egyesült Államokkal a tengerek uralmát, Franciaország nem érzi magát önerejéből biztonságban, Oroszország nem jutott el a Dardanellákhoz, Olaszország azonban elérte a dunai monarchiának fölrobbantását, amely északkeleti irredenta mozgalmának akadálya s az Adrián és a Balkánon ellenlábasa volt.

Elsősorban, ha ugyan nem kizárólag ezért lángolt föl Olaszországban az intervenciós mozgalom, amelynek látható vezére Mussolini volt, akit nacionalizmusa ebben az időben távolított el a szocialista párttól és aki kifejezetten a központi hatalmak elleni beavatkozás programmjával indította meg 1914 novemberében a milánói „Popolo d'Italia"-t.

Olaszország súlyos dilemma előtt állott. Ha Németországhoz és Ausztria-Magyarországhoz csatlakozik, ki van téve a Földközi-tenger felől való blokádnak, ami nyersanyag-forrásaitól vágja el. 1915 elején Bécs is csak semlegességet kér Rómától s ennek fejében a monarchia fölajánlja a tiszta olasz lakosságú területeket, a trieszti önkormányzatot s a lemondást Albániáról. Ennél azonban többet ajánl Anglia és Franciaország, s Olaszország 1915 április 26-án megköti a nevezetes londoni egyezményt, amely neki ígéri Trieszttel együtt Isztriát és az egész Tirolt mindenütt a vízválasztókig, ami stratégiai szempontból volt fontos, ezenkívül Dalmácia nagyobb részét, az Albánia fölött való protektorátust és az olaszok által már 1914 őszén megszállt Saseno-szigetet, ahonnan az Adria bejáratát lehet ellenőrizni. A londoni szerződés 13. szakasza gyarmati ígéretet is tartalmaz:

„Ha Franciaország és Nagy-Britannia növelné gyarmati birtokait Afrikában Németország rovására, a két hatalom elvben elismeri, hogy Olaszország kérhet némi méltányos pótlást (l'Italie pourrait réclamer quelques

compensations équitables), nevezetesen a javára való határrendezésnél az olasz gyarmatok, Eritrea, Szomália és Líbia s a velük szomszédos francia és brit gyarmatok között."

Ezek után Olaszország 1915 május 3-án fölmondja a hármasszövetséget és tíz nappal később megüzeni a háborút a monarchiának.

Az antanttól kapott ígéretekhez járult később még az 1916 májusában megkötött úgynevezett Sykes-Picot-egyezmény, amelyet Olaszország az 1917 augusztus 21-én St. Jean de Maurienne-ben aláírt szerződésben elfogadott és amely Törökország nagyobb részének felosztásával Olaszországnak akarta juttatni a gyapottal és rézzel rendelkező Dél-Anatóliát.

Az első korrekciót ezeken az ígéreteken kölcsönös megegyezéssel hajtotta végre Olaszország és Délszlávia az 1917 július 20-án megkötött korfui paktum elfogadásával: ekkor adták vissza az olaszok a délszlávoknak az Isonzóig terjedő részt.

A békeszerződések is csak részben valósították meg Olaszország jogos reményeit. Wilson, akinél szerencsétlenebb szerepet kevés ember játszott Európa történetében, tiltakozott az Olaszországnak tett dalmáciai ígéretek teljesítése ellen, s az akkor anarchisztikus belső viszonyokkal küzködő olasz kormány sokkal gyöngébb volt lelkileg is, semhogy kellő eréllyel tudott volna föllépni a békeértekezleten. Dalmáciából így jóformán csak Zára városát kapta meg, de a neki juttatott szigetekkel, főleg pedig az Albánia előtti Sasenóval fölényes túlsúlyba került az Adrián Délszláviával szemben.

Tengerentúli reményei még kevésbbé valósultak meg. Törökország megerősödése miatt le kellett mondania Dél-Anatóliáról s meg kellett elégednie az északafrikai angol és francia területi engedményekkel. Anglia az Olaszországnak adott pótlást kiegészítette 1924 nyarán, amikor Olasz-Szomáliához csatolta az azóta Oltregiubának nevezett sávot s idetartozik talán az is, hogy Olaszország, Franciaország és Anglia 1925-ben érdekszférákra osztja föl Abesszíniát. Franciaország 1935 január 7-én a Mussolini—Laval-egyezményben kifejezetten az 1915. londoni szerződésre való hivatkozással engedett át további, megint csak jelentéktelen területeket Olaszországnak Afrikában, de ezt sem az olaszoktól áhított Csád-tó irányában. Ennél értékesebb s stratégiai szempontból különösen Angliával szemben igen fontos a Doumerah-sziget, amelyről Franciaország ugyancsak 1935 január 7-én mondott le Olaszország javára a Vörös-tenger déli (az Indiai-óceán felé vezető) kijárójában Dzsibutival szemben.

Mindent egybevetve, meg lehet tehát állapítani, hogy Olaszország világháborús nyeresége révén jelentékenyen megerősödött a kontinens felé, de gyarmatait nem tudta számbavehető módon megnövelni, holott erre igen nagy szüksége volt egyrészt nyersanyaghiánya, másrészt pedig annak következtében, hogy a háború után az Egyesült Államok leeresztették a sorompót az olasz kivándorlók előtt.

3. *Az olasz külpolitika alapjai.*

Olaszország ezzel az elégedetlen érzéssel illeszkedett bele a háború utáni Európába. Figyelmét azonban akkoriban egészen lekötötte a belső válság. A háború morális és anyagi megpróbáltatása edzőleg hatott az olasz nemzet politikai öntudatára, de katasztrofálisan pénzügyi helyzetére és szociális egyensúlyára. Politikailag ebből született meg az egyik oldalon a fasiszta mozgalom; a nyersanyaghiány és a tőkeszegénység miatt igen súlyos gazdasági válságból pedig a kommunista és anarchista szervezetek egyre elszántabb ostroma a társadalmi rend ellen. Ezekben az években az olasz külpolitikának nincs, nem is lehet nagyobb elgondolása, csupán elszigetelt akciók történnek, mint például a szerbekkel megkötött és Olaszországra nagyon kedvező rapallói egyezmény (erről a 34. lapon már volt szó) és az az akció, amellyel Olaszország az 1921-i velencei egyezmény útján Nyugat-Magyarország egy részének megtartásához segített hozzá minket. 1922 nyarán tör ki az az általános sztrájk, amelyre Mussolini 1922 október 28-án a Marcia su Romával felel.

Ez a nap az olasz külpolitikában is új korszak kezdetét jelöli meg. A parlamentáris rezsim idején Olaszországban két irány küzdött egymással, az Ausztriára néző irredenta és az Afrika felé forduló imperialista áramlat. Így alakult ki a világháború előtt az a felemás olasz külpolitika, amely szívében csak az irredentán csüngött, de annyira gyöngének érezte magát a nyersanyagokat nélkülöző s az angol flottával szemben védtelen félszigeten, hogy kénytelen volt fő ellenfelével, a monarchiával szövetségre lépni s ugyanakkor együttműködni Angliával, amely egyébként a hatvanas évek óta úgyszólván a kezénél fogva vezette a fiatal olasz királyságot, hiszen valamennyi gyarmatát is London segítségével szerezte meg Olaszország.

Ez a két oldalról, a szárazföldön a monarchia, a Földközi-tengeren pedig az Anglia felől jövő nyomás szükségszerűen kétarcúvá tette az akkori olasz politikát. 1918-ban azonban a helyzet megváltozott. A régi irreden-

tizmust északkeleti irányban elhajló új törekvés váltotta föl a Duna-medence és a Balkán felé, s ha azelőtt Bécs volt a célpont, a békekötés után az utódállamok sokaságával került szembe Olaszország, ezenfelül — a monarchia adriai nyomása megszűnvén — a Balkánon is szerep várt Rómára. Ugyanakkor az azelőtt egyedül déli irányban ható gyarmati politika is kilépett régi medréből: Líbia meghódítása — és belső területeinek a huszas évek során való visszahódítása — után nem maradt uratlan térség Észak-Afrikában s így az olasz birodalmi törekvések a Földközi-tenger keleti felén összpontosultak, ahol a Kis-Ázsiára néző Dodekanézosz szigetcsoportot kiépítették katonai bázissá s az olasz kulturális, valamint gazdasági befolyás levantei támaszpontjává. Erre hajtották Róma gondolatait a régi olasz kereskedelmi hagyományok és a legutóbbi száz év olasz diaszpórájának egyik árama. Ez a magyarázata annak, hogy Olaszország már a háború alatt igényt emelt Kis-Ázsia déli részére; hogy a moszuli angol-török viszály idején Kemál újabb anatóliai olasz expedíciótól tartott, s ha Kemálnak ez az aggodalma alaptalannak bizonyult is, a fasiszta kormány mindent elkövetett a levantei s főleg az egyiptomi olasz kolóniák gazdasági és kulturális megerősítésére; hogy végül e keleti irányú erőfeszítések megkoronázásaként Abesszíniát az olasz gyarmatokhoz csatolja.

A háború előtti olasz külpolitika Észak—Dél tengelyének így hajlott el mind a két ága kelet felé s ez lényeges változás volt, mert amíg a trieszti és tripoliszi irány egymástól geopolitikailag meglehetősen független volt s így Róma fölváltva ápolhatta az egyik és hanyagolhatta el a másik irányt, addig az új északkeleti (dunai és balkáni) és az új délkeleti (levantei) feladatok egymással földrajzilag is összefüggenek, mert Olaszország nem lehet erős a maga gyarmati hálózatának eszmei középpontjában, a Földközi-tenger keleti medencéjében, ha az ebbe nyúló balkáni félsziget ellenséges nagyhatalmak befolyása alatt áll, s a Balkánon sem épülhet ki biztos olasz pozíció, ha a Dunán olaszellenes erők működnek, végül pedig a Duna-medencéből is kiszorulhatna Olaszország és az Adrián való biztonsága is veszélybe kerülhetne, ha akár az oroszok nyomulnának közel a Kárpátokhoz, akár pedig a németek az Adriához.

4. *Olaszország, a Duna-medence és a Balkán.*

Olaszországnak a Duna-medencében inkább csak negatív érdekei vannak: minden más nagyhatalom befolyásának távoltartása vagy legalább

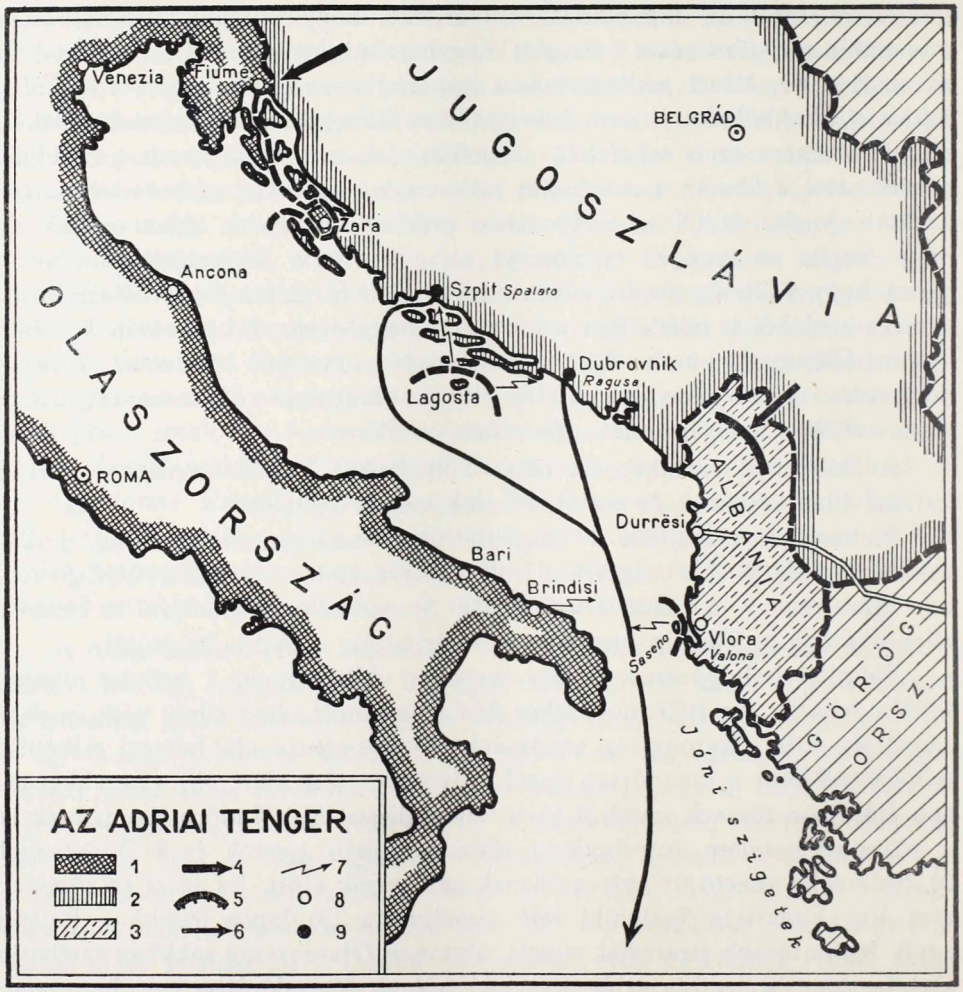
gyöngítése. Az olasz érdek itt párhuzamos Anglia dunai és balkáni szempontjaival, mert az angoloknak sem érdeke, hogy a Duna-medencében a monarchia megdöntésével létrejött nagyhatalmi légürbe más nagyhatalom nyomuljon be. Mivel pedig az olasz imperializmus etnikai, nyelvi és főleg földrajzi okokból akarva sem fenyegethetné bekebelezéssel a dunai népeket, Anglia számára az is megfelelő megoldás lehetne, hogy az olasz befolyás semlegesítse a Dunán a másik két szomszédos, szláv és germán néptenger hatását. Anglia és Olaszország dunai érdekei legföljebb abban térnek el, hogy Anglia az európai egyensúlyt szívesen látná biztosítottnak azon a réven, hogy a Dunán megint olyan nagyhatalmi formáció jöjjön létre, amely a maga erejéből is ellenállhat a környező nagyhatalmak nyomásának. Ebbe viszont Olaszország csak végső szükség esetén egyeznék bele, mert ez a csoportosulás ugyan rá volna utalva Róma barátságára, Olaszország dunai súlya azonban ilyen fordulat után mégis csökkene.

A Balkánnal szemben az olasz külpolitikát kétféle szempont vezeti: katonai biztonságának és politikai befolyásának kiépítése.

Biztonságát megadják a világháborúban megszerzett területek, a dalmát szárazföldön és a szigeteken való elhelyezkedés; az Adriát pedig valóban Mare nostro-vá, olasz tengerré teszi Saseno szigete, amelyről az olaszok ellenőrizhetik a délalbán partokat és lezárhatják az Adria kijáróját.

Politikai befolyásának bázisa magában Albániában, a balkáni szárazföldön fekszik. Az 1927 november 22-én közzétett olasz-albán véd- és dacszövetség Róma katonai és gazdasági protektorátusa alá helyezi Albániát (ahol egyébként a csendőrség angol tisztek vezetése alatt áll), s ha a hegyekben élő albán törzsek kívülről jövő támogatással időről-időre lázonganak is a központi hatalom intézkedései ellen, az albán partok és a Durazzóból Macedóniába vezető út nyitva állanak az olaszok előtt. Ez az út (a rómaiak régi Via Egnatiája Szaloniki felé, amelyről a 226. lapon írunk) a Balkán egyik legfontosabb stratégiai vonala, ahonnan Olaszország sakkban tarthatja Dél-Szerbiát és Szerbia útját Szaloniki felé. A Macedóniába való benyomulással tehát kettős csapást mérhetnek az olaszok a szerbekre Albánia felől: egyrészt elzárhatják Délszláviának mind a két tengeri kijáratát az adriai és az égei kikötőkhöz, másrészt pedig utat törhetnek Bulgária felé és értékes pozíciót szerezhetnek maguknak Görögország hátában is.

E stratégiai szempontokat figyelmen kívül hagyva, az olasz-délszláv viszony diplomáciai síkon két tényezőtől függ. Egyik a barátság Belgrád és Róma között; — ez volt Mussolini dunai és balkáni politikájának alapja a

Jelmagyarázat:

1. Olasz terület.
2. Jugoszláv terület.
3. Albán terület.
4. Jugoszláv törekvés.
5. Olasz védekezés.
6. Jugoszláv hajóút a Földközi-tenger felé.
7. Olasz ellenőrzés.
8. Olasz, vagy olasz érdekeltségű kikötő.
9. Jugoszláv kikötő.

fasizmus első éveiben. Ezután következett az az időszak, amikor Olaszország Délszlávia szomszédaival, még pedig nemcsak Magyarországgal és Bulgáriával, hanem Romániával is kezdett barátkozni. A spanyol válság idején azonban Róma kibékült Belgráddal: 1937 március 25-én Ciano külügyminiszter Belgrádban aláírja az olasz-délszláv egyezményeket, amelyekben arra kötelezi magát a két állam, hogy egymást meg nem támadják, nemzetközi válság idején egymással tanácskoznak, közös határaikat tiszteletben tartják és ezen túlmenően is minden olyan tevékenységet megakadályoznak, amely a másik állam területi integritása ellen irányul. Ugyanakkor Róma két jelentős és békekészségről tanuskodó engedményt is tesz Délszláviának: jóllehet Olaszországot nem kötelezték a békeszerződések kisebbségvédelmi intézkedései, kisebbségi jogokat adott a területén élő szlovén és horvát lakosságnak, ezenkívül pedig külön kereskedelmi szerződésben a délszláv mezőgazdasági kivitel nagy részének átvételére kötelezi magát. Az olasz-szerb viszonyt megmérgező albán kérdésben is megegyeztek. Délszlávia (ezúttal első ízben) elismerte Albánia jelenlegi határait és Abesszínia annektálását. Amikor Olaszország 1939. április 7-én bekebelezte Albániát, Jugoszlávia ebbe belenyugodott.

Az olasz-délszláv kiegyezést kétségkívül pillanatnyi okok hozták létre: a spanyolországi polgárháború akkori állása azzal fenyegetett, hogy esetleg nyilt angol-olasz összeütközés válik belőle, Róma tehát sietett fedezni a hátát a szerbek felé. Azonban ettől eltekintve, tartós lehet a barátság a két adriai szomszéd között, mert mind a kettőnek komoly érdekei fűződnek a mai helyzet fenntartásához. Olaszországnak azért, mert alig van több nyernivalója az Adrián, Délszláviának pedig, mert a horvát-szerb s a kisebbségi kérdésekkel terhelt belgrádi kormányzatnak, bármilyen szerkezetű legyen, szükségszerűen az a legfőbb törekvése, hogy esetleges földközi-tengeri vagy dunai háborúban megőrizhesse semlegességét.

Róma balkáni szempontjaival kapcsolatosak Olaszország feketetengeri érdekei. A Fekete-tenger orosz partjáról nyersanyagokat szállító hajók elérhetik az olasz kikötőket anélkül, hogy a Gibraltárt és Szuezt őrző angol ágyúk előtt kellene elvonulniok. Olaszország ezért lépett már a huszas évek derekán intenzív árucserére a szovjettel, sőt 1933 augusztusában barátsági és semlegességi szerződést is kötött a moszkvai kormánnyal. Amennyire érdeke azonban Olaszországnak az orosz nyersanyagtelepek esetleges kihasználása, olyan fontos számára az orosz politikai befolyás távoltartása a Balkántól és a Földközi-tengertől.

5. *Olaszország és az angol-francia antant.*

A dunai és balkáni olasz-angol érdekrokonság, amelyről az előző fejezetekben már volt szó, nemcsak a déli tengerekre irányuló pánszláv nyomással, hanem Franciaországgal szemben is együttműködésre vezetett London és Róma között, főleg azokban az időszakokban, amikor az angol-francia antant még nem született meg vagy amikor ellanyhult. A mult század végéig az angol-olasz együttműködés egyik alapja az volt, hogy Anglia a Földközi-tengeren Franciaország hátában ellensúlyként játszotta ki Olaszországot. A világháború után hasonló számítás vezette Londont a szárazföldi francia hegemónia megfékezésére, amikor pedig Németországnak a Népszövetségbe való belépésével és a német-francia együttműködés lehetőségének felbukkanásával pontosan egyidejűen, annak ellenhatásaként vagy legalább is kiegészítésére feléled az angol-olasz antant (1926. szeptember 10-én ül le Stresemann a genfi tanács asztalához és már szeptember 30-án találkozik Livornóban Sir Austen Chamberlain Mussolinivel), az 1927-ben kezdődő olasz-francia mérkőzésben a Dunán és a Balkánon a brit diplomácia sok tekintetben a kezére jár Olaszországnak. Ugyanakkor a Földközi-tenger keleti szférájában angol rábeszélésre kötött Abesszínia húszéves barátsági szerződést Rómával, a Közép-tenger nyugati medencéjében pedig angol segítséggel csatlakozhatott Olaszország a tangeri statutumhoz, ami azért volt értékes pozícióny ereség Róma számára, mert „a Földközi-tenger nyugati kapujában Gibraltár a lakat, de Tanger a kulcs".

Az abesszín és a spanyol válság hatása alatt mindenesetre megváltozott a helyzet. A növekvő olasz katonai készültséggel szemben a Földközi-tengeren Anglia rá van utalva a francia támaszpontokra, a Berlin—Róma-tengely megalakulása után pedig olyan nagy mértékben hanyatlott a francia befolyás Délkelet-Európában, hogy ezen a tájon viszont Franciaország van ráutalva Angliára. Ezek után tehát nehezen éledhet fel a régi helyzet, hogy London a Földközi-tengeren is és Délkelet-Európában is Olaszországot támogassa Franciaország ellenében. Ám ha egyelőre nincs is kilátás a külön olasz-angol vagy elszigetelt olasz-francia kiegyezésre, kétségtelen, hogy az egységes angol-francia antant szemében is igen nagy érték Olaszország barátsága vagy akár csak garantált közömbössége, kivált azóta, hogy az angol-olasz viszály kétfelé is meggyöngítette Anglia és Franciaország biztonságát: nyugat felé megnőtt Németország súlya, és ugyanakkor az északafrikai és levantei országokban megerősödött a mohamedán világ ellenállása, ami

azt mutatta, hogy ha Olaszország politikai ereje nem is ér el a régi Róma limeszéig, ma is nyugtalanságban tudja tartani a Földközi-tenger egész környékét a Vörös-tengertől a Rajnáig és a Dunától Marokkóig.[1]

6. *Róma belép az európai játszmába.*

Olaszország, amely a háború óta a világpolitikának mindig csak mellékes szereplője volt, 1935-ben vált az európai politika egyik főszereplőjévé. Ettől fogva esztendőkig olasz sakkhúzások kezdeményezik a nemzetközi helyzet minden fontosabb fázisát: először azzal, hogy Olaszország csatlakozásával záródik be Németország körül a gyűrű (Stresa); azután az abesszín háborúval, amely fölrobbantja az angol-francia-olasz antantot és kiváltja az olasz-angol viszályt; erre következik a Berlin—Róma-tengely megalakítása, amely halomra dönt minden eddigi európai számítást, ellensúlyozza a francia-szovjetorosz átlót; Róma akciója ad lehetőséget Németországnak a Rajnavidék megszállására, ami Franciaország katonai súlyát csökkenti a Dunán; az olasz kormány beszéli rá Bécset a Papen-paktum megkötésére, aminek fejében Berlin a Földközi-tengeren támogatja Olaszországot; amikor pedig hat nappal később megmozdul Franco, a spanyol földön feltűnő olasz légiók váratlanul és nyomatékosan kiterjesztik Róma akciórádiusát a Közép-tenger nyugati felére, és ezzel fellobban a katonai előkészületektől kísért diplomáciai küzdelem a Földközi-tengeren Olaszország, Németország, Franciaország és Anglia között; ezzel kapcsolatban harapódzik el az arab világ lázongása Franciaország és Anglia északafrikai és közelkeleti birtokain s érdekszféráin; ez az alkalom szüli az 1937 nyarán kezdődő japán-kínai konfliktust, s ezután válik láthatóvá az amerikai-angol-francia közeledés, amire válaszul létrejön a német-olasz-japán háromszög.

1938 elején még nem lehet tisztán látni a játszmának sem a végcélját, sem pedig azt, hogy mi benne a tervszerű és mi volt benne a kényszerű. Lehetséges, hogy Mussolini, részben talán Laval ígéretében, másrészt pedig a befejezett tények hatásában bízva azt gondolta, hogy Anglia is jó arcot vág majd Abesszínia nagy részének elfoglalásához. Ha ez a föltevés helyes, akkor valószínű, hogy minden egyes későbbi olasz lépés csak válasz volt, védekezés vagy ellentámadás; hogy kényszerűség volt a Kék-Nílus elfog-

[1] Az olasz-francia viszonyról, annak Németországgal való összefüggéséről a 207. lapon, a London, Párizs és Róma közti mérkőzés vagy kiegyezés lehetőségeiről pedig a 205. lapon esik szó.

lalása, elővigyázatosság Líbia egyiptomi határának megszállása és a spanyol válságban való olasz szerep csak reakció volt arra, hogy a montreux-i értekezleten (lásd a *Törökország* című fejezetnél, 219. lapon) a Dardanellakérdés rendezésében Róma olaszellenes élt látott.

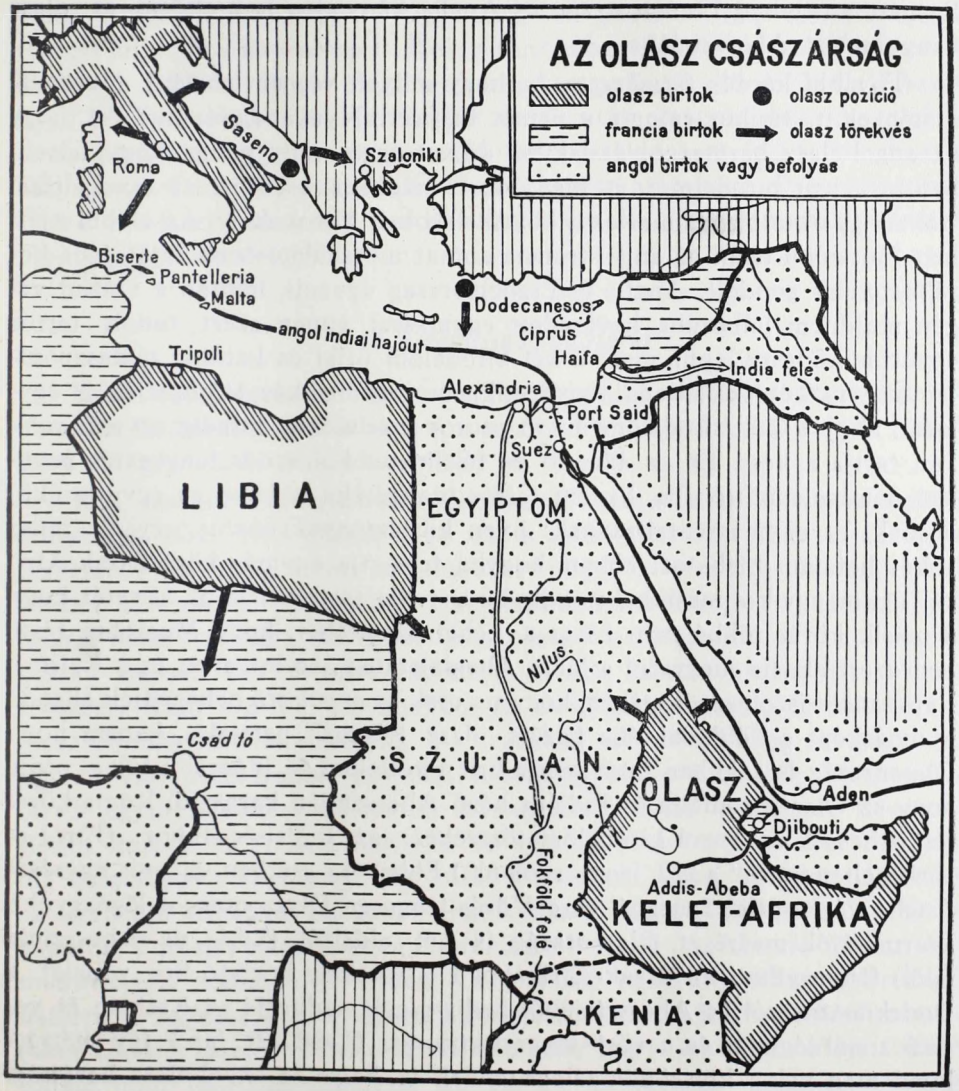
Az is lehetséges azonban, hogy az olasz kormányt nem a kényszerűség, nem a sakkjátszma összebonyolódása vitte bele ezekbe a lépésekbe és a nyugatellenes középeurópai összefogás megteremtésébe, hanem részleteiben is, végcéljaiban is pontosan kitervelt programm. Emellett szólna, hogy Mussolini már 1927 május 26-án a kamarában, amikor az „új unitárius (mai szóval totális) olasz államról" beszélt, bejelentette az 1935-ben megindítandó háborút:

— A fasiszta Olaszország világos, sarkalatos és legfőbb kötelessége, hogy a készültség állapotába helyezze minden fegyveres erejét a szárazföldön, a tengeren és a levegőben — mondotta Mussolini. — Olyan helyzetben kell lennünk, hogy adott pillanatban öt millió embert mozgósíthassunk és hogy fegyverrel is elláthassuk őket. Hajóhadunkat meg kell erősítenünk, légi haderőnket pedig — amelybe egyre több bizalmat vetek — olyan nagy létszámúvá és olyan hatalmassá kell tennünk, hogy gépeik zúgása elnyomjon minden más zajt ezen a félszigeten s hogy szárnyaik eltakarják a napot országunk felett. Olyan helyzetben kell lennünk, hogy egyszer majd, holnap, 1935 és 1940 között, amikor elérkezünk az európai történet válságos pillanatához, hallathassuk szavunkat és végre elismerjék jogainkat.

Akkoriban Franciaországban azzal magyarázták Mussolini időszámítását, hogy 1935-ben kell Versailles értelmében kiüríteni az utolsó rajnai zónát (mint tudjuk, a megszállás külön német-francia megállapodások következtében már előbb, 1930-ban végetért), ezenkívül pedig rámutattak arra, hogy a Mussolinitól megadott időben, 1935 és 1940 között csökken majd a francia újoncok serege a születések számának világháborús esése következtében.

Mussolini külpolitikája tehát abban állott, hogy egyfelől Olaszország abszolút katonai erejét növelte, másfelől pedig várt az alkalomra, hogy Európának egy válságos pillanatában az olasz súly relatíve is megnőjjön, s ha 1927-ben azt hitte, hogy a válság a francia katonai erő hanyatlásából adódik, 1935-ben láthatta, hogy a várt eltolódást nem a francia hadsereg gyöngülése, hanem a német katonai fölszerelésnek minden eddigi várakozást felülmúló emelkedése idézte elő. Így születhetett meg Rómában az a

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AZ OLASZ CSÁSZÁRSÁG
olasz birtok
olasz pozició
francia birtok
olasz törekvés
angol birtok vagy befolyás
Roma
Saseno
Szaloniki
Biserte
Pantelleria
Malta
angol indiai hajóút
Tripoli
Dodecanesos
Ciprus
Haifa
India felé
Alexandria
Port Said
Suez
LIBIA
EGYIPTOM
Nilus
Csád tó
SZUDAN
OLASZ
Aden
Djibouti
Addis-Abeba
KELET-AFRIKA
Fokföld felé
KENIA

gondolat, hogy a német fegyverek erejével olyan helyzet teremtődhetik a Rajnán, amelyben Franciaország és Anglia kénytelen lesz eltűrni az olasz benyomulást Abesszíniába.

További kérdés természetesen, hogy milyen végcél lebegett Mussolini szeme előtt, amikor ráfogta a német fegyvert Nyugat-Európára? Az, hogy az angol-olasz barátságot átalakítsa szövetséggé, vagy pedig, hogy felrobbantsa a brit birodalmat és már most magához csatolja az északafrikai francia gyarmatbirodalmat és a közelkeleti brit birtokokat? Az előbbi esetben Mussolini talán az angol-francia antant megszületésének sajátságos körülményeire gondolt. Anglia és Franciaország ugyanis, miután a század végén majdnem háborúba keveredett egymással, éppen azért tudott tartós együttműködésre lépni, mert a két birodalom útjai és katonai támaszpontjai annyira keresztezik és fenyegetik, de ugyanakkor támogatják is egymást, hogy a két birodalom a szó szoros értelmében mindig egymás nyakán tartja a kést. Ez az állandó és félelmetes kölcsönös fenyegetés azonban nemcsak indító oka, hanem tartós biztosítéka is lehet az együttműködésnek, az egymásrautaltságnak: ilyen körülmények között ugyanis mind a két hatalom bízhatott abban, hogyha felosztja egymás közt Észak-Afrikát, akkor egyik a másikkal mindig be is tudja tartatni azt az ígéretét, hogy a másik körét többé nem zavarja. Lehetséges tehát, hogy Mussolini részben azért akarta megvetni a lábát Abesszíniában, az indiai út és a Kairó—Kap-vonal tőszomszédságában, hogy ne csak az angol erő nehezedjék állandó nyomásként a Földközi-tóba bezárt olasz félsziget partjaira, hanem hogy Olaszország is sakkban tarthassa a brit birodalom fő ütőereit, főleg pedig hogy az Olasz-Szomálin át Indiára néző Abesszínián keresztül Róma közel férkőzhessék az angol birodalom törzséhez: az Indiai-óceánhoz. (Erről a „brit beltengerről" a 232. lapon szólunk.) Ebben az esetben ugyanis egyrészt Anglia vághatja el Szueznál és a Vörös-tengeren Olaszországot legnagyobb gyarmatától, másrészt Olaszország is két oldalról (Líbia és Abesszínia felől) fenyegetheti az Észak-Afrikából Dél-Afrikáig húzódó brit vonalat, a Dodekanézoszról és Abesszíniából pedig megtámadhatja az Arábián át vezető angol légiutat és a vöröstengeri víziutat. (Lásd 221. lap.) Így kétségkívül meg volna kölcsönös záloga annak is, hogy az angol-olasz barátság, amely a multban mindig Anglia fölényének hatása alatt állott, a jövőben közelebb járjon két egyenrangú nagyhatalom szövetségéhez.

A másik, a felrobbantásra irányuló olasz politikának viszont az lehetne az alapja, hogy Olaszország már most elérkezettnek látná a leszámolás idejét,

ez azonban valószínűtlen. Mert még ha a Berlin—Róma-tengelynek az volna is az értelme, hogy — ugyancsak az Észak-Afrikát felosztó angol-francia antanthoz hasonlóan — Közép-Európában Róma járjon Németország kezére, a földközitengeri olasz terjeszkedést pedig Berlin segítse elő azzal, hogy közben sakkban tartja Angliát és Franciaországot, akkor is azt kellenne hinnünk, hogy Mussolini és Hitler lehetőleg nem fegyverrel, hanem fenyegetéssel az 1938 szeptemberében létrejött müncheni egyezmény mintájára kicsikart paktumok sorozatával akarnak engedményeket elérni a „beati possidentes"-től.

7. *A keletafrikai hadjárat.*

Ilyen lehetőségek jellemzik azt a külpolitikai korszakot, amely az abesszín hadjárattal indult meg s a spanyol válsággal folytatódott. Ennek főbb állomásai a következők voltak:

1934 december 5-én történt az ual-uali határincidens Olasz-Szomáli és Abesszínia közt. 1935 január 7-én írta alá Mussolini Lavallal azt az olasz-francia egyezményt, amely kimondotta, hogy Olaszország beleegyezik a tuníziai olaszok állampolgársági kiváltságainak fokozatos lebontásába (ez a tuniszi olasz irredenta hivatalos és hatékony megtagadása volt). Franciaország viszont két területi engedményt tett: Líbia határán és a Vörös-tengeren (lásd 192. l.). Ugyanakkor az európai együttműködésre nézve is megállapodás jött létre köztük, s a franciák azt hitték, hogy a hagyományossá vált olasz-francia politikai feszültség helyett sikerült létrehozni a tartós együttműködést Párizs és Róma, s ellentétet teremteni Róma és Berlin között. A francia-olasz és az osztrák-német viszony valóban mindig összefüggött egymással. Az olasz közéletben felváltva állott előtérben az irredenta felhangokkal kísért elmélkedés Franciaország (Szavoja, Nizza, Korzika, Tunízia) irányában és a Drang nach der Adria-tól való félelem Németországgal szemben. 1925-ben Olaszország azt kérte, hogy a Brenner-határra is terjesszék ki a locarnói garanciát; 1926 elején a déltiroli német-olasz ellentét idején Mussolini kijelentette, hogy az olasz határt inkább fölfelé, mint lefelé terjeszthetik ki. Ebben az időben Mussolini Németországról, mint Olaszország és Franciaország közös veszélyéről beszél s a hetvenmilliónyi német-osztrák tömbbel szembeállítja a két latin nép nyolcvanmillió emberét. Az ezután következő években azonban az olaszok déltiroli kisebbségi politikája javul s az olasz-francia feszültség megint föléled,

viszont az Anschluss-veszély jöttére ismét közeledés kezdődik Párizs és Kóma között. Ezt a közeledést Laval főképen azzal akarta biztosítani, hogy nyilván szabad kezet adott Olaszországnak Abesszíniában s a jelek szerint még azt is vállalta, hogy Anglia esetleges ellenzését Párizs legyűri. Megegyeztek a Brenner együttes védelmében is és abban, hogy dunai barátaikat kibékítik egymással. Amikor pedig két hónappal később, március 16-án Hitler proklamálja a hadkötelezettséget, április közepén Mussolini Stresában találkozik az angol és francia miniszterelnökkel és külügyminiszterrel. Ekkor már javában folyik a csapatszállítás az Abesszíniával határos Eritreába és Olasz-Szomáliba, az olasz sajtó valóságos pergőtüzet intéz a Harmadik Birodalom ellen, Anglia és Franciaország pedig Olaszországot megbízza a dunai kérdés rendezésével. Erre azonban már nem kerül sor, mert az abesszín kérdésben kitört olasz-angol viszály az egész európai helyzetet felborítja.

Az abesszín ügy általában sok meglepetést hozott. Nemcsak a megdönthetetlennek hitt dogma, az angol-olasz együttműködés tűnt el, hanem egy időre mintha mindenki elvesztette volna a fejét. Anglia és Franciaország valósággal szerepet cserélt: a reális érzékéről nevezetes Anglia dogmatikus és formalisztikus lett, Franciaország meg rugalmas; London ragaszkodott a genfi betűkhöz és Párizs cserbenhagyta a népszövetségi alapokmányt s az együttes biztonság elvét. Olaszország pedig, noha eddig minden döntő előrehaladását diplomáciai ügyességgel érte el, most csak fegyvereit beszéltette (előbb Abesszíniában, azután Spanyolországban).

A kérdés magjával szemben meg kell állapítani, hogy Olaszország törekvése érthető, sőt jogos volt. S éppen a humanizmus híveinek kell tiltakozniok az olyan álhumanizmus ellen, amely útjába akart állni annak, hogy egy európai hatalom kiterjessze uralmát olyan barbár országra, mint Abesszínia, amikor az javára lehet a nemzetközi egyensúlynak (a népek társadalmában éppúgy vannak szociális szempontok, mint a nemzeti közösségekben), és amikor az európai nemzet gyámkodása hasznára válhatik a meghódított primitív törzseknek is, mert fokozatosan civilizálódáshoz, néhány évszázad mulva pedig talán nemzeti önállósághoz is hozzásegítheti őket.

Ma már kétség nélkül tudjuk, hogy az angol kormány, a konzervatív párt és a City nem lelkesen, de hajlandó lett volna eltűrni az olaszok benyomulását Abesszíniába. Bizonyítja ezt a Giornale d'Italiá-ban 1936 februárjában leleplezett bizalmas angol minisztériumi akta is, amelyből ki-

derült, hogy az Angliából Abesszíniába jóval az olasz igény bejelentése előtt kiküldött szakértők megállapították: Angliának semilyen érdeke nem fűződik Abesszíniához, kivéve a Kék-Nílust és a határmenti legeltetést. Az angol kormányt a szintén előbb, még 1934-ben megindított s az angol népszövetségi ligától megszervezett magánnépszavazás befolyásolta, mert ez azt mutatta, hogy a brit közvélemény egyik nagy része ragaszkodik a népszövetség és az együttes biztonság eszméjéhez. Emellett az angol diplomaták egy része azt hitte, hogy „Mussolini csak blöfföl". Amikor pedig már belátták, hogy tévedtek, több ízben is csődött mondott az angolok közmondásos ügyessége a kompromisszumok terén, mert mindig valamivel kevesebbet ajánlottak fel Olaszországnak, mint amennyit az elfogadhatott volna.

Pedig Olaszországgal meg lehetett volna egyezni. A római kormány 1935 decemberében még kifejezetten azon az álláspontón volt, hogy nem a tulajdonképeni Abesszíniát akarja pacifikálni, hanem az amhár mag meghagyásával az amhároktól később meghódított részeket. Szeptemberben az olasz minisztertanács még olasz területen fekvő kikötőt is átengedhetőnek tartott a meghagyandó kisebb Abesszínia számára. Decemberben pedig, amikor az angol és a francia politikai ösztön néhány napra feléledt és a Laval—Hoare-terv alapján kompromisszumot ajánlottak a feleknek, Mussolininál csupán alkudozási manőver volt a terv elutasítása, valójában el akarta fogadni, amint azt ő maga jelentette ki 1936 februárjában a londoni Observer-nek adott nyilatkozatában: Az olasz kormány már pozitív jegyzéket dolgozott ki a Hoare—Laval-tervre vonatkozóan s az olasz minisztertanács éppen el akarta fogadni ezt a békeformulát, amikor megérkezett a hír, hogy Hoare lemondott.

Ugyanakkor a sors azt a kegyetlen, sőt tragikus tréfát űzte Franciaországgal, hogy bár a diplomáciában ő a tanítómestere az egész világnak, ebben az időben a francia külügyminiszternek nem volt egyetlen világos és határozott lépése sem. Ha nyiltan áll ki Olaszország mellé, Anglia nem vette volna fel a harcot az olasz-francia fronttal. Ha viszont Franciaország fenntartás és jogi vészkijáratok sejtetése nélkül Angliának áll a pártjára, Olaszország elfogadta volna az 1935 nyarán ajánlott engedményeket. Franciaország azonban határozatlan politikát folytatott, s bár neki köszönhető, hogy az olaszellenes szankciók nem érték el azt a fokot, amelyen Olaszország harcképességét megbéníthatták volna, mégis összeomlott az

olasz-francia együttműködés, hogy romjain a franciaellenes olasz-német közeledés jöjjön létre.

Maguk az események úgy következtek egymás után, hogy 1935 szeptemberében jelent meg az angol Home Fleet a Földközi-tengeren, s ekkor kötötték meg az ugyancsak olaszellenes fenyegetésnek szánt angol-egyiptomi katonai szerződést. Válaszul Olaszország megerősíti az Egyiptom és Tunisz közt elterülő Líbia helyőrségeit. Október 3-án lépik át az olaszok Abesszínia határát. November 18-án kezdődnek a szankciók, amelyek az olasz áruk vásárlását és hadiszereknek Olaszország számára való eladását megtiltják. Decemberben Délszlávia, Görögország és Törökország megbeszéli Angliával, hogy egymást kölcsönösen megsegítik, ha valamely népszövetségi határozat végrehajtása közben Olaszország bármelyiküket megtámadja. Franciaország ígérete csak feltételes, amikor pedig március elején döntő lépést tehetne Anglia a hatékonynak ígérkező olajtilalom felé, Franciaország megint elhárítóan és halasztóan lép közbe. Közben március 7-én a német hadsereg bevonul a Rajnára és ezek után London sem gondolhat éles lépésekkel Rómával szemben. Olaszország levegőhöz jut, az abesszín hadjárat is végéhez közeledik. Május 5-én elesik Addisz-Abéba, 9-én Rómában kikiáltják az abesszín császárságot, az olasz uralkodó címe ettől fogva Re Imperatore.

8. *A Berlin—Róma-tengely.*

Ekkor úgy látszik, mintha Olaszország vissza akarna kanyarodni a régi útra és közeledni igyekeznék Angliához és Franciaországhoz. Május 28-án Grandi londoni nagykövet Mussolini személyes békeüzenetét adja át Eden külügyminiszternek, Suvich olasz külügyi államtitkár pedig Drummond római angol nagykövettel tárgyal. S ha ebben az időben nem az utca parancsolt volna az új párizsi Blum-kormánynak, és ha Angliában is olyan férfiak kormányoztak volna, akiknek elég tekintélyük lett volna ahhoz, hogy a közhangulatot irányítsák, akkor London és Párizs alighanem könnyen és hamar megegyezhetett volna Rómával. Tudomásul kellett volna venniök, hogy az abesszín hadjárat megnövelte Olaszország katonai tekintélyét és próbára tette pénzügyi teherbírását. A két nyugati hatalomnak tehát segédkezet kellett volna nyujtania ahhoz, hogy a tőkében amúgyis szegény Olaszország hozzáfoghasson új, nagy gyarmatbirodalmának berendezéséhez, ami évtizedekre lekötötte volna erejét és figyelmét.

London és Párizs azonban elszalasztja a kínálkozó alkalmat: úgy tesznek, mintha nem vennék észre Mussolini kéznyujtását, a Dardanella-értekezlet előkészítésénél nem vetnek ügyet Róma érzékenységére, a francia népfront nem Olaszországot, hanem csak a fasiszta rezsím vörös posztóját látja maga előtt s fellángol a régi világnézeti vita a francia baloldal és a fasiszta sajtó között.

Olaszország erre Németország felé fordul. S ha a világ azt hitte, hogy túljutott az abesszín bonyodalmakon, Európa még az előzőnél is súlyosabb, mert világháború veszélyével járó válságnak, a spanyol ügynek jutott el a küszöbére.

Június 22-én ült össze a Földközi-tenger keleti medencéjére nézve oly fontos Dardanella-értekezlet Olaszország távollétében, mire július 11-én olasz rendezésben aláírták a német-osztrák egyezményt, amely után az olasz külpolitika elfordult az Alpoktól a tenger felé, július 17-én éjjel pedig megindult a Franco-fölkelés, amelynek nemzetközi bonyodalmai viszont a Földközi-tenger nyugati medencéjében veszélyeztették Anglia és Franciaország érdekeit. S minthogy Franco oldalán olasz légiók harcoltak, Róma, amely közben kilépett a Népszövetségből — az abesszín vágás és a dardanellai riposzt után — új ütőkártyát szerzett Franciaországgal és Angliával szemben. (A spanyol polgárháborúról és a vele kapcsolatos nemzetközi válságról a B. 4. fejezet szól.)

1939 tavaszán a spanyolországi háború befejezése előtt a nyugati antant erőfeszítéseket tett, hogy megjavítsa a spanyol-francia-angol viszonyt, ugyanakkor pedig 1939. márciusában Madridnak Franco kezére jutása után Berlin és Róma állandósítani igyekezett a német-olasz-spanyol szálakat. Róma számára mindenesetre igen fontos a Franco-kormány és Róma közt kialakult barátságnak stabilis külpolitikai együttműködéssé való továbbfejlesztése, mert ebben az esetben Olaszország súlya és akciószabadsága lényegesen megnő elsősorban Franciaország és Anglia irányában, de másfelé is.

B) A KÖZÉP-TENGER NYUGATI MEDENCÉJE.

1. Afrika európai nyúlványa.

A Földközi-tenger nyugati medencéje különálló régiója Európának és Afrikának. Két, egymásnak ellentmondó sajátossága, hogy míg a hozzátartozó Észak-Afrikát földrajzilag Európához számítják, mert a Dél-

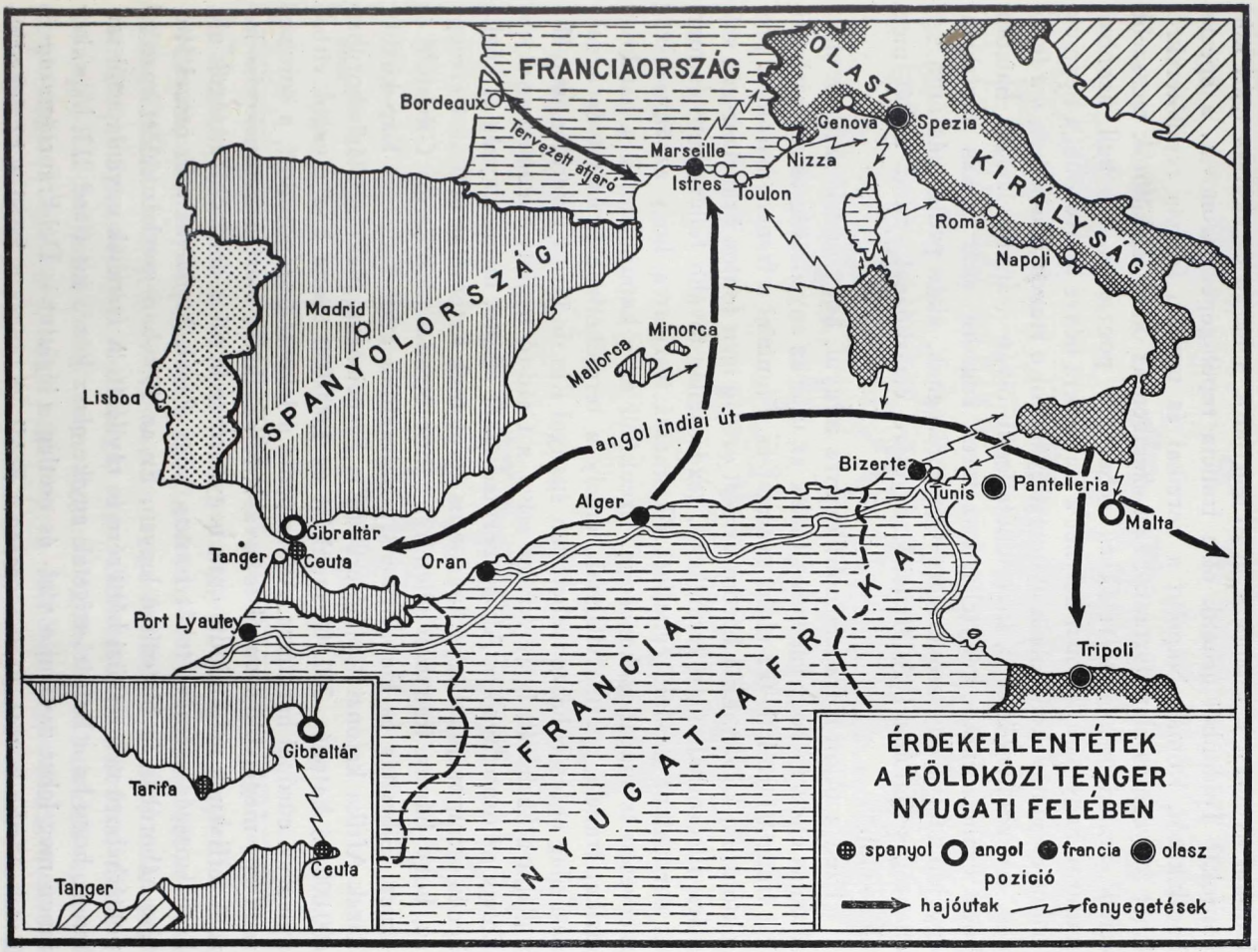
Marokkótól Túniszig húzódó Atlasz-hegység megvédi az itt elterülő, termékeny parti országokat a Szahara levegőjétől, addig politikailag viszont a Pireneus-i félszigetet Afrikával szervesen egybefüggő területnek látják. Ugyanakkor Ázsiával és főleg a Közel-Kelettel összefűzi Észak-Afrikát a bennszülöttek vallása, s ez gyakran egyforma hullámokkal ringatja az Indiától Nyugat-Afrikáig terjedő iszlám néptengert.

Ez a geopolitikailag összefüggő terület váltakozó szerepet játszott a történelemben. Spanyolország és Portugália világhatalommá és gyarmatbirodalommá nőtt annak következtében, hogy az ő atlanti-óceáni partjuk előtt vitt el az Afrikát megkerülő víziút India felé, s hogy Amerika fölfedezése után ők voltak Európának az újvilág felé nyúló félszigete. Később a kontinens északnyugati peremállamai vették át világkereskedelmi szerepüket, egyrészt mert a pireneusi népek eltávolodtak a munkás életformától, másrészt pedig mert amazok közelebb estek a középeurópai piacokhoz s nem csupán kereskedtek, hanem fogyasztottak is magasabb életszinten álló tömegeikkel.

Amikor aztán a szuezi-csatorna megnyitásával a hetvenes évektől kezdve az indiai út visszahelyeződött a Földközi-tengerre, itt, a nyugati medencében is megindult az európai nagyhatalmak vetélkedése a partok uralmáért, ahonnan sakkban lehet tartani Anglia legfontosabb közlekedési vonalát. Németország akkor meg akarta szerezni Marokkót: ettől II. Vilmost a franciák csak a velük már szövetkezett Anglia segítségével tudták távoltartani. S itt tört ki a harmincas évek második felében a spanyol válság, amelyben ugyanarról van szó, mint az örökösödési háborúban és mint az 1870-es háborút megelőző német-francia vitában: a nyugati népek meg akarják akadályozni, hogy az ő hátukban, spanyol földön megvethessék a lábukat a középeurópai népek.

2. *A szigetek és Észak-Afrika.*

Közép-Európa szempontjából a Földközi-tenger nyugati felének legérdekesebb kérdése az olasz-francia viszony. Erre a területre irányul ugyanis az olaszok terjeszkedési vágya és szüksége. Nemcsak Szavoja, Nizza és Korzika szigete tartozik ide, hanem a francia protektorátus alatt élő Tunízia is, „Szicília folytatása", ahol ötszörannyi olasz él, mint a vele szomszédos Líbiában. Ezenkívül az is e területek felé fordítja Olaszország figyelmét, hogy Franciaország éppen e pontokról gyakorolhat

FRANCIAORSZÁG
Bordeaux
tervezett útjáró
Marseille
Istres
Nizza
Toulon
Genova
Spezia
OLASZ
KIRÁLYSÁG
Roma
Napoli
SPANYOLORSZÁG
Madrid
Lisboa
Minorca
Mallorca
angol indiai út
Bizerte
Tunis
Pantelleria
Malta
Alger
Gibraltár
Tanger
Ceuta
Oran
Port Lyautey
Tripoli
FRANCIA-NYUGAT-AFRIKA
Gibraltár
Tarifa
Ceuta
Tanger
ÉRDEKELLENTÉTEK
A FÖLDKÖZI TENGER
NYUGATI FELÉBEN
spanyol
angol
francia
olasz
pozició
hajóutak
fenyegetések

katonai nyomást a csizma nyugati partjaira, s ha az északolasz ipari központokat Toulonból érhetik el a francia repülőgépek, Genovát, a speziai hadikikötőt, Rómát, Nápolyt a korzikai és tuníziai francia repülőterekről lehet fenyegetés alatt tartani. Ezzel szemben az olasz légikikötők messzebb esnek Franciaország szívétől és sebezhető pontjaitól. Rá kell azonban mutatni, hogy ha a katonai helyzet a franciákra nézve kedvezőbb, a népmozgalom ereje növekedő olasz nyomást gyakorol e francia vidékekre, s a fejlődés, ha zökkenőkkel is, kikerülhetetlenül olyan irányba látszik haladni, hogy Franciaország kénytelen lesz teret engedni akár békés revízióval egy idő mulva egy szövetséges Olaszországnak, akár pedig más úton egy ellenséges Itáliának. A franciák egyelőre elzárkóznak mind a két megoldás elől.

Ezen a tájon a francia politika arra irányul, hogy védekezzék az olasz nyomás ellen és hogy szabadon tartsa az utat az anyaország és az északafrikai francia birtokok (az algíri gyarmat és a tuníziai s francia-marokkói protektorátus) között. Ez a három afrikai ország igen fontos Franciaország számára. Elsősorban, mert termékeny, gazdaságilag tovább fejleszthető és mert az európaihoz hasonló éghajlata alkalmassá teszi arra, hogy az anyaország szervesen is magához kapcsolja. Ezenkívül ez a kapuja annak a hatalmas afrikai francia gyarmatvilágnak, amely a terméketlenebb Líbiát és a gazdaságilag egészen hasznavehetetlen spanyol Rio de Oro-t elkerülve, magába foglalja a Szaharát, hogy Afrika szíve, a Csád-tó mellett Szudánig nyúljon. Ennek az összefüggő és Afrika harmadrészét alkotó, termékenység és közlekedés szempontjából egyaránt fontos területnek katonailag is fontos szerepe az, hogy három irányban ellenőrzi a brit birodalom ütőereit Gibraltár és Szuez, Gibraltár és Dél-Afrika s a szárazföldi átlót Kairó és Kap között. Észak-Afrika katonai táplálóterülete is Franciaországnak: a világháborúban 600.000 jó katonát, 200.000 munkást és 1,600.000 tonna hadianyagot vittek innen az európai harctérre. Azóta pedig a lakosság szaporodott, a sorozási rendszer megjavult s ennél is tovább fejleszthető, mert a katonakorba kerülő férfiaknak még mindíg csak negyedrésze kerül a sorozóbizottságok elé. Franciaország számára tehát fontos, hogy Észak-Afrikával való összeköttetése háborúban is biztosítva legyen. Ez az 1936-ban megkezdődött spanyol polgárháború nemzetközi hátterére is rávilágít. A franciák ugyanis attól tartanak, hogy ha a Baleári-szigetek egyike olasz kézre jut (lásd 213. l.), akkor innen meg lehet zavarni a vízi- és esetleg a légiutat is Dél-Franciaország és Észak-Afrika között. Franciaország a Földközi-tengeren kívül is közlekedhe-

tik Francia-Marokkónak atlanti-óceáni partjával, azonban egy ellenséges Portugália és Spanyolország ezt a külső utat fenyegetheti. A franciák számára tehát döntően fontos lehet egy esetleg megerősödő, vagy akár csak megszerveződő Spanyolország barátsága, vagy ellenséges magatartása. Amikor az angol-francia antant még nem restaurálódott, de a baloldali spanyol kormánnyal Párizs barátságot köthetett, a franciák a gibraltári vizeket is elkerülve akartak szárazföldi összeköttetést teremteni Észak-Afrikával

Spanyolországon át gibraltári alagút segítségével. Ide tartozik annak a tervnek megemlítése is, amely olyan csatornát vágna Bordeaux-n át az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger között, hogy a francia hajóhad részeit hazai területen keresztül lehetne átdobni egyik tengerről a másikra.

Mivel pedig a spanyol és portugál partok előtt visz el Angliának mind a két — szuezi és délafrikai — útja India felé, s mert a brit flotta háború esetén Gibraltártól Máltáig csak francia kikötőkre, főleg a tuníziai Bizertára támaszkodhatik, érthető, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében Anglia és Franciaország közös politikát űz. A rajnai francia-angol érdekközösség mellett ez a földközitengeri angol-francia egymásrautaltság az oka annak, hogy Anglia és Franciaország ikerhatalomnak tekinti magát.

3. *Spanyolország és Portugália.*

Spanyolország valóban hátat fordít a kontinensnek: az ibériai félszigetet erősebben elválasztja Európától az északi határhegység, mint a déli keskeny tengerszoros Afrikától. A déli mesgyén gyakran átcsaptak a politikai hullámok, az északin ritkán; az idegen spanyol földön asszimilálódott vagy felőrlődött. A régi világbirodalom gazdagsága már eltűnt, de a spanyol és portugál nép úgy él, mintha még mindig gyarmatvilág dolgoznék helyette. Részben ezért, részben pedig mert világpolitikailag kényes területen élnek, az egész újkorban folyton megismétlődő forradalom jelzi itt a néplélek kiegyensúlyozatlanságát, a társadalmi szakadékokat és a külföldről jövő beavatkozást. Ezenfelül a baszk és a katalán szeparatizmus is gyöngíti Spanyolországnak, a spanyolokkal való folytonos viszály pedig Portugáliának helyzetét. Ez a szüntelen belső válság gyarmataikon is megmutatkozik, a spanyol hadsereg sorozatosan formális vereségeket szenvedett a rifkabilok nomád csapataitól, a portugáloknál pedig Bowman, az amerikai geopolitikai tudós véleménye is tanuskodik arról, hogy minden nép közt ők viselik legkevésbbé gondját gyarmataik lakosságának.

Ezekután nem lehet véletlen, hogy éppen az ő félszigetük gibraltári csúcsa az egyetlen terület az európai kontinensen, amely más nép gyarmati birtoka. Erről a megaláztatásról a spanyolok keveset beszélnek, de azért Gibraltár égő seb Spanyolország testén. Angliához nem is fűzi őket más, mint a magával is meghasonlott proletár, talán azt mondhatnók, az anarchista tiszteletnek tetsző hallgatagsága a gazdag emberrel szemben. Amíg azonban az angolok csak tőkéjükkel jelentek meg — megvásárolva az észak-

spanyolországi bányákat, felépítve gazdag gyártelepeket és megvásárolva a spanyol vasérckivitel legnagyobb részét —, addig a franciák a spanyolok életébe inkább politikailag nyúltak bele. 1931-ben született meg a spanyol köztársaság, és 1932-ben Herriot már Madridban tárgyalt a francia-spanyol közeledésről, s akkor éppúgy felröppent a hír, hogy a spanyolok átengedik a franciáknak a Baleárok katonailag fontosabb szigetét, Minorcát, mint ahogy 1928-ban ugyanerről a Minorcáról, 1936-ban pedig Mallorcáról terjedt el ilyen hír az olaszokkal kapcsolatban. A francia-spanyol rokonszenv tehát éppannyira belpolitikai gyökerekből táplálkozik az egyik oldalon, mint ahogyan az 1928-as olasz-spanyol szerződésnek és az 1936-ban megkezdődött olasz-spanyol és német-spanyol barátságnak diktatúrás alapjai vannak. Madrid és Róma között egyébként külpolitikai közeledést is előidézhet az, hogy a gyöngeségre ítélt Spanyolország a hatalmas francia szomszédot a másik latin rokonnal ellensúlyozhatja. Hasonló külpolitikai kapocs áll fenn Spanyolország és Németország között is, mert ennek a két államnak szintén egyformán érdeke a francia hatalom fékentartása. A kereskedelmi szálak is eléggé erősek: a spanyol vasércnek Németország mindig a vevője volt (1935-ben régi szálak erősödtek meg még jobban) s a latinamerikai német kiviteli terjeszkedés is inkább kapcsot, mint ellentétet teremtett Németország és Spanyolország között.

Végül a spanyol külpolitika jellemzéséhez tartozik a kevésbbé kereskedelmi, inkább szellemi összefüggés Spanyolország és az amerikai spanyolnyelvű államok között.

Portugália külpolitikai helyzete merőben más, mint Spanyolországé. A XVIII. század elején megszűnt spanyol-portugál perszonális unió óta állandó védekezés volt a sorsa Spanyolországgal szemben s hogy a népek történetét néha egészen megmagyarázhatatlanul, de változó formában is sokáig ugyanolyan tényezők irányítják, azt mutatja, hogy Portugáliát az 1936-os spanyol polgárháborúban szintén önvédelem vezette. A világháború utáni idők egyik legnagyobb meglepetése volt, hogy Portugália, amelyet 1703 óta „szövetség", valójában pedig protektorátusi viszony fűz Angliához, és amely régebben fennállását, újabban pedig gyarmatainak megtartását kizárólag Angliának köszönheti, 1936-ban csatlakozott egy kifejezetten és elsősorban angolellenes nemzetközi akcióhoz. Ennek a fordulatnak, amelyet azelőtt az angol-olasz barátsági dogma bukásánál is hihetetlenebbnek tartottak, az a nyitja, hogy a belpolitikai rezsim az ibériai félsziget egyik államáról mindig átterjedt a másikra is. Az 1923-as spanyol katonai forradalmat 1926-ban

követte a portugál hadsereg megmozdulása, amikor pedig Spanyolországban a baloldali pártok jutottak uralomra, az Azana-kormány hadianyaggal támogatta a portugál anarchistákat. 1936-ban tehát a lisszaboni parlamentnélküli kormány az előtt a választás előtt állott, hogy vagy követi az angolbarát külpolitikai irányt és semleges marad a spanyol polgárháborúval szemben, kitéve magát annak, hogy a Spanyolországban felülkerekedő baloldali diktatúra előbb-utóbb aláaknázza a portugál jobboldali diktatúrát, vagy pedig inkább Anglia barátságát kockáztatja, de megvédi magát a Spanyolországból fenyegető belpolitikai beavatkozástól. Lisszabon az utóbbit választotta s ezért vonult fel diplomáciailag eleinte Anglia ellen, hogy 1938-ban megint megkezdje a lassú visszakanyarodást az angolok oldalára.

Ezt az elhatározást egyébként megkönnyítették a német-portugál gazdasági kapcsolatok: a portugál gyarmatok legnagyobb vevője már a világháború előtt is Németország volt. Fontos még külpolitikai szempontból Portugáliának Brazíliával, volt gyarmatával való élénk szellemi és gazdasági viszonya.

4. A spanyol polgárháború előzményei.

A spanyol belpolitika története tanulságosan szemlélteti a különféle politikai rendszerek viszonylagos értékét. Mutatja, hogy a parlamentárizmus olyan életforma, amely csak fegyelmezett, politikailag érett s szociális egyensúlyban élő népek számára ajándék, azt is bizonyítja azonban, hogy a diktatúra sem nem gyermekszobája, sem nem előszobája a parlamentárizmusnak, úgyhogy a spanyol válságok láttán a szemlélőben az a meggyőződés keletkezik, hogy átmenet csak olyan parlamentárizmus lehet, amely túlsúlyt, de nem túlhatalmat biztosít a vezető rétegek számára.

Az ibériai félsziget politikai fejlődése ezt az egyensúly-pontot mindenesetre elkerülte, s folyton az anarchia és a kollektív erőszak küzdött egymással. Alig mult el év a világháború óta is Spanyolországban és Portugáliában komoly forradalmi megmozdulás nélkül, s még a mostani lisszaboni rezsímet is, amelyet pedig a hadsereg állított fel, 1931-ben és 1933-ban a tisztikar egy része meg akarta dönteni.

Ezekután érthető, hogy 1936-ban a baloldal választási győzelme után a madridi kormány megint szemlátomást csúszott az anarchia felé, amelyet a politikai gyilkosságok kölcsönösen növekvő reakciója gyorsított. Április 14-én a kommunista rohamcsapatok egyik hadnagya megöli Primo

de Rivera egyik rokonát, július 13-án azonban utoléri a bosszú, mire a kommunisták azzal válaszolnak, hogy csapatostól berontanak Calvo Sotelo monarchista politikus lakásába és felkoncolják. A kormány ekkor a jobboldali visszahatástól tartva, elmozdítja az idegenlégiók „politizáló" (értsd: jobboldali) tisztjeit és betiltja a fasiszta és monarchista szervezeteket. Mire július 17-ről 18-ra virradó éjjel kitör Franco tábornok vezetésével a katonai forradalom, amely hirtelen puccsal akarta megszerezni a hatalmat és amelyből azért támadt polgárháború, mert a helyőrségeknek csak egy része csatlakozott Francóhoz.

Ettől fogva az események elmozdulnak az egykorú megfigyelő tárgyilagos és megbízható górcsöve alól, csak a történetíró és ez is később tudja majd megállapítani, hogyan született meg az a spanyol dráma, amely a távoli szemlélő számára elképzelhetetlen szenvedésbe, anyagi és morális szétzüllésbe taszította a spanyol népet, idegen tankok felvonulóterepévé tette a spanyol latifundiumokat, rablógyilkosok és őrjöngő fantaszták fedezékévé a spanyol templomokat s amely több ízben majdnem háborúba sodorta Európát.

Egyelőre nem tehetünk mást, mint hogy idézzük a szembenálló felek véleményét. A német, az olasz és a portugál sajtó megállapítja, hogy a polgárháborúba kívülről először a szovjet avatkozott bele, s hogy a római és berlini kormány csak azért kezdte támogatni Francót, mert meg akarta védeni Spanyolországot és vele Nyugat-Európát, főleg pedig Franciaországot a kommunizmus terjedésétől.

Az angol és amerikai külpolitikai írók s a baloldali francia lapok viszont azt mondják, hogy Olaszországban három nappal Franco megmozdulása előtt bocsátották el a légi haderő kötelékéből azokat a tiszteket, akik útban Franco tábora felé Francia-Marokkóban kényszerleszállást végeztek. Szerintük a madridi kormányba csak 1936 szeptemberében léptek be szocialista és kommunista miniszterek, az után, hogy az eredetileg csupán polgári kormány védekezésből, csapatainak szaporítása céljából volt kénytelen a csőcseléket is fölfegyverezni, amely így terjeszthette az anarchizmust és megkezdhette a papok és általában a vezető osztályok kiirtását.

A spanyol polgárháborúval szemben megnyilatkozott ellentétes vélemények és hangulatok ellenére a jobboldali erők győzelmét általában mindenfelé megnyugvással fogadták. Hiszen még akik a polgárháború egész tartama alatt a köztársasági kormánnyal rokonszenveztek, azok sem tudták

sohasem elrejteni aggodalmaikat affelett, hogy ennek győzelme esetében Spanyolországban esetleg a bolsevizmusnak újabb góca keletkezhetnék, ennek ölő mérge pedig nemcsak a spanyol nemzet szellemi és vallási intézményeit sorvasztotta volna el, hanem könnyen megfertőzhette volna a többi európai nemzet társadalmát is.

C) LEVANTE ÉS ELŐ-ÁZSIA.

1. Az olasz és a brit birodalom súlypontja.

A szervezett társadalmak kialakulása ezen a tájon indult meg. A paradicsomot is az Elő-Ázsia középpontjában elterülő Tigris és Eufrátesz közére teszik, itt születtek meg azok a gondolatok, amelyekből Egyiptom, Hellasz és Róma civilizációja kisarjadt s innen terjedtek el a nyugati féltekének monoteisztikus vallásai. Az ókorban és a középkorban ez a három világrészt összekötő földsáv volt a kereskedelem útja India és Európa között s így az akkori világ földrajzi középpontja is. Amerika fölfedezésével azonban úgyszólván egészen kiesett a forgalomból s csak a Szuezi-csatorna megnyitása öntött életet partjaiba a mult század végén, hogy azóta tovább fokozódjék jelentősége: a század elején az autó elterjedése belső, kontinentális részeit is megnyitotta, s ha eddig Elő-Ázsia csak út volt Európa és Ázsia között, az olajmezők fölfedezése önmagában is becsessé tette a nagyhatalmak szemében.

Anglia, amely kezdetben csak a parti részekre terjesztette ki befolyását az arábiai félsziget körül, a század elején a belső arab mozgalmakat is rendszeresen kezdte szítani az ott már csak formailag uralkodó törökök ellen s Németország törekvésének, amely kezdetben csupán Anglia indiai víziútjának szárazföldi keresztezésére irányult, szintén a Bagdad körüli olajtartomány adott lendületet. Ezenfelül Törökország gyengesége is idecsábította a nagyhatalmak terjeszkedési törekvését. A világháború előtt Olaszország megszállja a Kis-Ázsiára néző Dodekanézosz-szigetcsoportot, 1914-ben angol protektorátussá nyilvánítják Egyiptomot, 1916-ban pedig Anglia, Franciaország, Olaszország és Oroszország felosztja egymás közt Törökország és Arábia értékesebb részeit, számításukat azonban keresztülhúzza Kemál hadserege. Így is Franciaországnak jut Szíria, Angliának pedig az a három ország, Irak, Transzjordánia és Palesztina, amely kezére adja a moszuli olajmezőket, a szárazföldi és légi utat Moszulhoz és a Perzsa-öböl-

höz, az Indiához vezető Szuezi-csatorna balpartját és Haifát, a Levante Singaporeját, a moszuli olajvezeték földközitengeri állomását; ide kerül a közelkeleti brit haderők központja s minthogy itt védi Anglia Európa felől az Indiai-óceánt, talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ezen a vidéken van a brit birodalom katonai súlypontja.

Az abesszín hadjárat után az olasz gyarmatbirodalom középpontja is ide helyeződött át, itt nézett először farkasszemet Olaszország Angliával, s itt tört ki ennek az ellentétnek hatása alatt az a pánmohamedán vagy pánarab megmozdulás is, amely a spanyol válság idején hátbatámadta Angliát és Franciaországot és amely Palesztinában, Tuníziában, Algírban és Francia-Marokkóban mintegy szövetségese az elégedetlen nagyhatalmak „külpolitikai forradalmának".

2. *Az Égei-tenger.*

A Földközi-tenger keleti felének fontos problémája a görög-török ellentét. A görögök, akik a kereskedelemben és a hajózásban számukhoz viszonyítva aránytalanul nagy szerepet játszanak, az Égei-tenger körüli partokon elszóródva és befolyáshoz jutva, pánhellén terveket kezdtek szőni, amelyek elsősorban Délnyugat-Anatóliára, Szmirna környékére irányultak, ahol kétmillió görög élt. Eredetileg a Dardanellák, majd később ennek a vidéknek elfoglalása volt a görögök világháborús célja, amikor pedig e terület meghódítására a háború után görög hadsereg szállt partra Anatóliában, a „görög hal" azzal a megokolással akarta visszaszorítani a tengerpartról a „török szelindeket", hogy a török, noha a tenger partján élt, sohasem szállt tengerre s a kereskedelmet odahaza is görögökre, zsidókra, örményekre bízta. A háború a görög seregek megsemmisítésével és a kisebbségek kicserélésével végződött, valóságos újkori népvándorlással, amelynek során Törökországból másfél millió görögöt tettek át Tráciába és Görögországból félmillió (nagyobbrészt török) délbalkáni mohamedánt vittek Kis-Ázsiába. Ha meggondoljuk, hogy ugyanerre a Dél-Anatóliára néz a görög lakosságú, de olasz tengeri és légiflotta-támpontot hordozó Dodekanézosz, akkor megértjük az olasz-görög ellentétet is s ugyanakkor az olasz-török viszonyban lappangó állandó gyanakvást, amely a törökök részéről oly erős, hogy amikor a moszuli viszály kiéleződött Anglia és Törökország között, az egyik elterjedt föltevés szerint Kemál csak azért nem vállalta a fegyveres összetűzés veszélyét az angol hadi-

szállásoktól távoleső moszuli hegyekben, mert attól tartott, hogy ebben az esetben megint olasz gyalogság szállna partra Anatóliában. Ezt az olasz-görög és olasz-török viszonyt még bonyolultabbá tette a görög-török közeledés (lásd 107. lap), majd az olasz-angol viszály nyomában bekövetkezett fordulat Ankarában és Athénben: a török külpolitika angol tájékozódása és a görögországi brit protektorátusi pozíció megerősödése. Görögország ugyanis sajátságos külpolitikát folytat. A diplomáciában és kereskedelmi kapcsolataiban sokszor egészen független lépéseket tesz, de stratégiailag legértékesebb szigetein s általában hadikikötőiben olyan gyakran és huzamosan tartózkodnak angolok, hogy ezeket brit támaszpontoknak szokták tekinteni. Ennek az angol-görög viszonynak az az alapja, hogy Görögország hosszú partjainak és számtalan szigetének védelmében a kicsiny görög hajóhad rászorul a legnagyobb földközitengeri flotta támogatására, viszont Angliának is érdeke, hogy a görög szigetek ne adjanak más lobogóval járó tengeralattjáróknak bázist a Dardanellák, Ciprus és Alexandria közelében.

3. *Az előázsiai antant.*

A török külpolitika kettős legyezőként terül el a Dardanelláktól nyugatra és keletre: a Balkán-szövetség (lásd 227. lap) és az előázsiai antant hálózatával, amely utóbbi egészen Ankara vezetése alatt áll. Ezt a világviszonylatban is jelentős török pozíciót, amely jelentékeny katonai erőn nyugszik, nem lehet ellensúlyozni politikai és gazdasági bekerítéssel. Törökországot nem lehet nyersanyagblokáddal egészen harcképtelenné tenni, s természetes határai is védik idegen betöréstől: a Dardanellák a tenger felől bevehetetlenek (ezt a világháború is bebizonyította), a Balkán felől a Csataldzsa-vonal megvíhatatlan, úgyhogy Törökországot voltaképen csak két oldalról fenyegeti betörés, a Kaukázus felől és az anatóliai partokon. Minthogy pedig a török hadsereg egyszerre csak az egyik vonalat tudja megvédeni, az ankarai külpolitika kezdetben a szovjettől kapott segítséggel lépett fel az Anatóliában partraszállt olasz, görög és angol csapatok ellen. Északról jött anyagi segítséggel építette ki (a bolsevista államszocializmussal szemben) a maga nacionalista államkapitalizmusát (amely két rendszer meghosszabbításának vonala nem csupán a végtelenben találkozik egymással). A szovjetnek azért volt érdeke Törökország támogatása, mert Oroszországot három oldalról lehet leginkább fenyegetni katonailag: a Kaukázuson át, Turkesztánnál és Kelet-Szibériában,

Mongólián keresztül. A törökök pedig azért támaszkodtak a szovjetre, mert így erejüket nyugati és déli irányba fordíthatták. Amikor azonban az olasz-angol viszályban Anglia a Földközi-tengeren kénytelen volt a legkisebb államok barátságát is keresni az olasz nyomás ellensúlyozására, Törökország elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy a Dardanellákat megerősítse és így helyzeti erejét megnövelve, eltávolodjék Moszkvától és közeledjék ahhoz az Angliához, amely komoly áldozatokra (elsősorban a török légi és tengeri haderőnek gépekkel való ellátására) is hajlandó Olaszországgal való viszályának tartamára.

Az 1936 július 20-án aláírt Dardanella-egyezmény (amelynek az abesszín viszállyal való összefüggéséről már szó volt, 200. l.) előzménye az, hogy Anglia mindig támogatta Törökországot abban, hogy a cári Oroszország ne tehesse rá a kezét a Fekete-tenger kijárójára. Az 1904-ben létrejött angol-francia antant után 1907-ben megkötött angol-orosz megegyezés is csak egy időre függesztette fel a küzdelmet a Dardanelláknál és Perzsiában egyfelől a délre irányuló szláv törekvés s másfelől az indiai utat és Indiát védő brit politika között. S ha a világháború utáni második török békeszerződés szabad átjárást biztosított minden hadihajónak, azért tette, mert a szovjetnek még nem volt flottája, amelylyel kitörhetett volna a Földközi-tengerre. Törökországot tehát a Dardanellák demilitarizálására kötelezték azzal, hogy a szorosokat a nagyhatalmak kollektív segélynyujtása védi. Amikor azonban az olasz-angol viszályban az együttes biztonság csődöt mondott, Törökország azt kérte, hogy revideálják a békeszerződésnek ezt az intézkedését, engedjék meg Törökországnak a Dardanellák fölfegyverzését és korlátozzák a szorosokon áthaladó idegen flották nagyságát, valamint azt az időt, amelyet idegen hajórajok eltölthetnek a Fekete-tengeren. A nagyhatalmak kénytelenek voltak teljesíteni a török kívánságot, különben egyoldalúan tette volna meg Ankara ezt a lépést. Anglia és Japán azonban továbbra is fenyegetés alatt akarta tartani az orosz partokat s ki akarták mondatni, hogy a nem feketetengeri államok hajórajai is huzamosan bent tartózkodhatnak a Fekete-tengeren. Törökországot azonban ezen a ponton a szovjet mellett Franciaország és Románia, sőt Bulgária is támogatta s így Anglia és Japán kénytelen volt elfogadni az új egyezményt, amelyet az értekezlettől távolmaradó Olaszország főleg azért kifogásolt, mert az továbbra is szabad kijáratot ad a feketetengeri, elsősorban az orosz flottának, de három hétre korlátozza az idegen flották feketetengeri látogatását. Anglia csupán annyit tudott el-

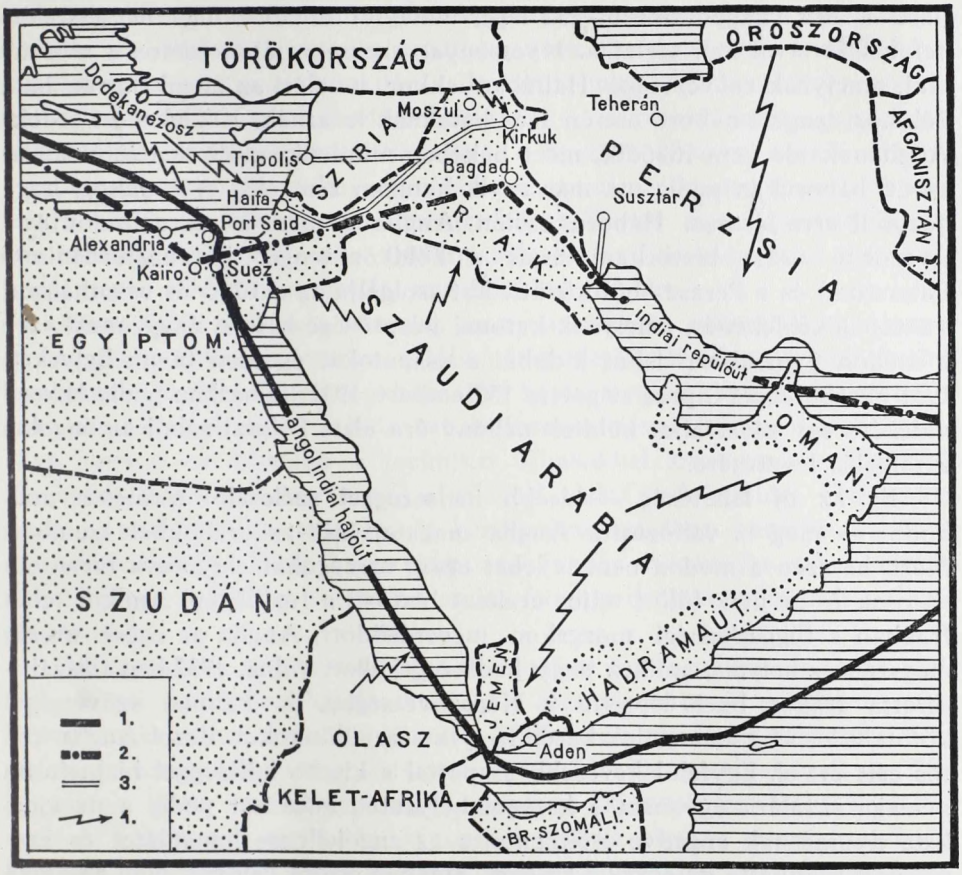
érni, hogy kimondották, ha népszövetségi szankciók vagy pedig Genfben regisztrált és török részvétellel létrejött kölcsönös segélynyujtó szerződésből folyó katonai akció végrehajtásáról van szó, az ilyen mandátumban eljáró flották minden korlátozás nélkül bejárhatnak a Fekete-tengerre. Ennek következtében Anglia fokozott szükségét érezte, hogy megerősítse a szálakat London, Genf és Ankara között.

Ehhez járult, hogy az abesszín viszály következtében az arab nacionalizmus dagálya is megkezdődött, aminek pánmohamedán hullámai Irakon, Perzsián és Afganisztánon át a negyedrészt mohamedán lakosságú Indiát is megrázkódtathatják. Ekkor alakul ki az antant Törökország, Irak, Irán (Perzsia) és Afganisztán között, s 1937 július 9-én aláírják a benemavatkozási, tanácskozási és kölcsönös segélynyujtó szerződést, amely minden egyes intézkedésében a népszövetségi paktumra hivatkozik, mint a négy ázsiai állam együttműködésének alapjára. Ennek a négyes szövetségnek még nem látjuk világosan valamennyi szülőokát, de azt megállapíthatjuk, hogy létrejöttét mindenütt a brit diplomácia sikerének tekintik s hogy azt tartják róla, hogy minden irányban angol érdeket is szolgál, mert Dél felé megakadályozza, hogy az arab megmozdulás külpolitikai koalícióvá váljék és így terjedjen tovább India irányában. Észak felé pedig függetlenebbé teszi a török, iráni és afgán politikát a szovjettel szemben. Az előázsiai antant tehát a zsilip szerepét játszhatja egyfelől Oroszország, másfelől a Földközitenger és az Indiai-óceán között, ugyanakkor pedig elszigetelhet egymástól három forradalmi erőt: a kommunista propagandát, az indiai függetlenségi mozgalmat és az arab ébredést.

4. Az arab kérdés.

Az arab nacionalizmus Elő-Ázsia középponti kérdése s ha az itt szereplő nagyhatalmaknak sokféle — kereskedelmi, katonai, stb. — érdeke fűződik ehhez a szférához, mindegyik közvetlen kapcsolatban áll az arab problémával.

Anglia, amely elsőnek jelent meg itt a nagyhatalmak közül, az arab nacionalizmust szította a törökök ellen s amikor Abesszínia meghódításával a Szuezi-csatorna nemcsak a brit, hanem az olasz birodalomnak is darázsderekává vált, ugyanolyan sakkozás kezdődött az arab népekkel, mint amilyent a nagyhatalmak másutt, Dél-Amerikától a Balkánig folytatnak a kisebb államokkal. Olaszországnak érdeke az arabokkal való barát-

ARÁBIA.

Jelmagyarázat:

1. Az angol indiai hajóút.
2. A london-indiai repülőút.
3. Olajvezeték.
4. Fenyegetés.

kozás, a közös angolellenes szempontokon kívül azért is, mert Olaszország akár vizen, a Vörös-tengeren át, akár pedig a szárazföldön, Líbia felől Egyiptomon, esetleg Szudánon keresztül akar közlekedni Abesszíniával, mindenképen angol érdekzónán és arab népek területén kell áthatolnia.

Anglia érdekei többrétűek. A legfontosabb ezek közül az, hogy London szemében ez az egész táj voltaképen csak az indiai világ egyik előtere

(lásd a brit világpolitikáról 232 lap), amelytől minden más nagyhatalom befolyását távol kell tartania. Nyersanyag szempontjából fontos a moszuli olaj, amelynek csővezetéke Haifában akkor is eléri az angol flottát, ha a Földközi-tengert háború esetén más hatalmak lezárnák. Közlekedési érdeke Angliának ide nem fűződik, mert békében mindenki előtt szabadon áll ez az út, háborúban pedig ma már egyik hatalom sem elég erős ahhoz, hogy gőzöseit erre járassa. Háború esetén Anglia csupán a szárazföldön és a levegőben tudja biztosítani útját a Földközi-tenger (Transzjordánia s Palesztina) és a Perzsa-öböl között. Ezt szolgálja az autóút- és vasúthálózat s a repülőközlekedés, amelynek katonai jelentősége is igen nagy, mert ezen a módon gyorsabban lehet átdobni a csapatokat egészen távoli helyekre. 1931 októberében Ciprus szigetére 150 embert, 1932 júliusában pedig Moszul vidékére egy zászlóaljat küldtek néhány óra alatt Palesztinából az angolok a fölkelés leverésére.

Ez az új lehetőség — kisebb hadsereggel szélesebb területen uralkodni — meg is változtatta Anglia magatartását az arabokkal szemben. Mert, ha ezen a módon nem is lehet egész országokat elnyomva tartani, a városok és az utak fölött teljes uralmat biztosít a repülőgép. Amikor tehát Irakban a függetlenségi mozgalom megerősödött, Anglia az egész ország megszállása helyett, amihez nagy hadsereg kellett volna, 1932-ben fölszabadította Irakot, be is léptette a Népszövetségbe, de katonai szövetséget kötött vele, s ez az angolok kezén hagyta a repülőtereket. Ezzel Anglia kettős célt ért el. Egyfelől kevesebb csapattal s kisebb költséggel biztosította a maga számára ugyanazt a katonai helyzetet, másrészt pedig a nacionalista nyomásnak engedve csökkentette az angolellenes hangulatot és egymásnak úszíthatta az egyes törzseket, amelyek azóta valóban nem az angolok, hanem egymás ellen harcolnak. Ugyanez a folyamat indult meg Szíriában is, amely 1939-ben kapja meg a franciáktól teljes függetlenségét.

S ami áll az arab törzsekre, áll az arab népekre is. A pánarab érzelem csak addig politikai tényező, amíg minden arab népet elnyomva tartanak, mert amilyen arányban nő a szabadságuk, olyan mértékben fajul el köztük a partikularizmus. Az arabság csak most lép ki az őskorból s ebben a nyers állapotában a nacionalizmus inkább elválasztó, mint összefogó erő. Nemzeti ébredésük külpolitikai súlyát Európa felé ezenkívül az is csökkenti, hogy emberi magatartásukat és társadalmukat formáló vallásuk politikai alsóbbrendűségben tartja őket. A keresztény vallások elvont eszmék megértésére, önálló gondolkodásra, a humánum szeretetére, a szel-

lem tiszteletére, társadalmi munkamegosztásra, hierarchiára, a tudományos haladás és idegen kultúrák eredményeinek befogadására, erőkifejtésre nevelik az embert, a mohamedán vallás pedig mind ennek az ellenkezőjére: naturális, primitív gondolkodási kategóriákra, a törzsi vezető gondolatainak szolgai átvételére, önállótlanságra, a brutális önzésre, csakis az erőszak tiszteletére, társadalmi egyrétűségre, minden idegen eszme elől való elzárkózásra, s amilyen merev, lezárt kör a Korán, olyan asszimilálhatatlan és asszimilálásra képtelen minden mohamedán közösség: falat épít maga köré, s ezen átlépni sem befelé, sem kifelé nem lehet.

Az egyedüli megújuló jelenség, amely az arabság őskorából az átmenetet megteremtheti: az egyetlen valóban független arab állam, Szaúdi-Arábia királyának, Ibn Szaúdnak munkája. Ibn Szaúd nomád törzseit fokozatosan letelepíti és polgárosítja, s ha a vahabitizmusra neveli is őket (amely vallásilag puritán, de legalább a technikai újításokkal szemben türelmesebb), lényegileg arról van szó, hogy a világtól elzárt belsőarábiai beduinokat most — iszlámizálják, tehát most kezdik őket igazában bezárni az Iszlám szellem börtönébe. Ettől a renaissance-tól is még évszázados messzeségben van tehát az önálló és Európával széles fronton dacolni tudó arab politika kifejlődése.

Az egymással torzsalkodó arabok azonban így is súlyos gondokat tudnak okozni az európai hatalmaknak. Az abesszín háborút például az arab lázongásnak hosszú sorozata követte. 1935 őszén tör ki az egyiptomi forradalom (ennek eredménye Egyiptom függetlensége, amelyet csak az 1936 augusztus 26-án megkötött angol-egyiptomi katonai szerződés korlátoz, mert ez békében is angol támaszpontnak hagyja meg az alexandriai hadikikötőt, fenntartja a szuezi zónának angol csapatokkal való megszállását, angol katonai szempontokhoz igazítja az egyiptomi út- és vasútépítést, háború esetére pedig a repülőtereket az angol haderő kezére adja, aminek alapján 1937 őszén az egyiptomi határon történt líbiai olasz csapatösszevonásra Egyiptom azzal válaszolt, hogy már békeidőben átengedte minden polgári és katonai repülőterét a brit légiflottának), az egyiptomi megmozdulást követi 1936 tavaszán a szíriai fölkelés a francia hatóságok ellen. Ezzel egyidejűleg megindul a palesztinai arabok angol- és zsidóellenes mozgalma, amely csakhamar szervezett guerillaharccá válik, s ha 1936 nyarán az abesszín hadjárat végeztével azt lehetett hinni, hogy az arab ellenállásra csak Anglia hátrálásának látványa hatott bátorítóan, 1936 őszén kiderült, hogy nemcsak Spanyolországban lángolt föl a harc az angolbarát és angolellenes

erők között, hanem az arab országokban is: novemberben Irakban angolellenes puccs távolítja el az angolbarát kormányt (az ellenpuccsra is sor került 1937-ben) s még 1936 végén volt kénytelen önállóságot adni Franciaország a szíriai Alexandrettnek, 1937-ben pedig az arab lázongás Észak-Afrika nyugati részeire is átterjedt (ennek a spanyol válsággal való összefüggésére utalunk a 217. lapon).

Érdekes azonban megfigyelni, hogy bár az angol és francia gyámság alatt élő arabok mindenütt angol- és franciaellenesek, addig az önálló Egyiptom, sőt az egészen független Szaúdi-Arábia is a brit politikához igazodik. Szaúdi-Arábia uralkodója, Ibn Szaúd, sokak szerint az arab történelem legnagyobb államférfia, semilyen eszköztől sem riad vissza, ha alkalmasnak látja a pillanatot arra, hogy az angoloktól engedményt csikarjon ki, de őrizkedik az angol politika keresztezésétől (1936-ban is az angol védőbarátság alatt élő Irakkal szövetséget kötött, amely vitás ügyekben a népszövetségi elvek követését írja elő). Egyiptom pedig a földközitengeri válság idején messzebb ment az angolbarátságban, mintsem a katonai szerződés megkívánta volna.

Egyelőre tehát nem valószínű, hogy a pánarab mozgalom egyöntetű és döntő befolyást gyakoroljon az európai nagyhatalmak középtengeri helyzetére.

III. A BALKÁN.

1. A Földközi-tenger előszobája.

A Balkánnak nagy szerepet juttat a világpoltikában, hogy több irányban fontos katonai kulcspontokat és közlekedési vonalakat lehet ellenőrizni földjéről, a nyersanyag-hinterlandban gazdag Fekete-tengert, a Dardanellákat, az Adriát, a Dunát s főleg a Földközi-tengert. A nagyhatalmak balkáni érdekeltségét is ez szabja meg. Oroszország télen is használható kikötőt keres s ennek kijáratát, a Dardanellákat meg akarja szerezni, ebből megszületik a Balkánra lenyúló pánszlávizmus, amely ma alszik, de csirái tovább élnek a szerb nép érzelmeiben és a szerb-bolgár közeledési kísérletek hátterében. Erre visz a német Drang nach Osten, a Berlin—Bagdad szárazföldi vonal, amelyre 1937-ben is fölhívták az angolok figyelmét az iraki események. A szomszédos Olaszország biztonságához tartozónak érzi, hogy Albánia fölött protektorátust gyakoroljon, mert ezen a réven

Olaszország (amint arra alább az *Albánia* című szakasznál rámutatunk) domináló katonai pozíciót tart birtokában a Balkán felé és mert ez a félsziget belenyúlik az olasz gyarmati hálózat eszmei középpontjába, a Földközi-tenger keleti medencéjébe. Franciaországot nem geopolitikai okok vezetik a Balkánon, hanem az, hogy Németország és Olaszország hátában a kisállamok szövetségét vagy legalább semlegességét megnyerje. Végül Anglia azért tartja a szemét ezen a félszigeten, mert a Földközi-tenger előszobájának tekinti, ahonnan minden más nagyhatalom döntő politikai befolyását ki akarja zárni.

Mindebből olyan állandó diplomáciai s a belpolitikára is átterjedő intrika fejlődött ki, amely a világháború előtt Európa tűzfészkévé, azóta pedig második Dél-Amerikává tette meg ezt a természeti kincsekben állítólag szintén igen gazdag félszigetet. Ennek lelki előfeltételei is megvannak annak a bizánci szellemnek következtében, amely — hiába szabadult föl a Balkán néhány évtizeddel ezelőtt a török uralom alól — ma is morális nyűgében tartja e népeket. Mindenesetre a Balkán a legjobb tanulmányozó terület abból a szempontból, hogy a vallás milyen fontos komponens a néplélek kialakításában. A pravoszláv nemzeti egyházak politikai és személyi céljaival senki és semmi nem tud dacolni, a bolgár-szerb közeledésnek sem a rokon nyelv és nem az úgynevezett kis pánszlávizmus, nem is a közösen elérhető célok, hanem a közös vallás és a két egyház vezetőinek erre való hajlama a legerősebb élesztője, s a horvát-szerb összeférhetetlenségnek is a vallásból eredő nyugat-kelet, Róma—Bizánc-ellentét, a szellem egész magatartásából eredő kölcsönös idegenség az alapja. Éppen ezért a Balkán északi határa szélesebb és mélyebb lélektani árok, mint a La Manche vagy a Rajna, s ezért esik közelebb Magyarország közéleti stílus dolgában Angliához, mint balkáni szomszédaihoz.

2. *A bolgár-szerb kérdés.*

A Balkán legnagyobb kérdése Macedónia, amely diplomáciai eszközökkel megoldhatatlan, mert sem a bolgárok, sem a szerbek nem mondhatnak le róla. A bolgárok azért nem, mert a macedónok faj, nyelv, életforma, sőt politikai öntudat tekintetében is hozzájuk állanak a legközelebb, s összetartozásuk jele, hogy a legtöbb bolgár és macedón családot rokonság fűzi egymáshoz, amire a szerbek felé alig van példa. Szerbia viszont katonai okokból nem mondhat le Macedóniáról, mert ez a Balkán igazi

közepe, s ha földalatti kincseit inkább gyanítják, semmint ismerik, katonailag ez a legfontosabb pontja a félszigetnek. Innen vezet az egyetlen természetes út az Adriához Albánián keresztül, erre építették meg a rómaiak is a Via Egnatiát, amely Albániából jövet Macedónia szívén át kanyarodik le

Jelmagyarázat:

1. 300 méternél magasabban fekvő terület.
2. Bolgár törekvés.
3. Via Egnatia.
4. Jugoszláv törekvés.

azután a Vardar-völgyében Szaloniki felé. Az albániai olasz pozíciónak is ez adja meg igazi értelmét. Olaszország ugyanis, amely az Adriát a Valona előtti Saseno-szigetről is el tudja zárni, Durazzó felől sakkban tartja Szerbiának Macedóniára néző hátát, hatókörében tartja a Bulgáriához átvezető utat, így tehát háború esetén az olasz flotta lezárhatja az Adriát, az olasz gyalogság pedig Szerbiát az Égei-tengertől is elvághatja, ugyanakkor az olasz csapatok Szalonikiig lenyomulhatnak és ezzel elhelyezkedhetnek bolgár segítséggel Görögország hátában vagy görög támogatással Bulgária

határán. Amennyire fontos tehát Olaszország számára a Földközi-tenger keleti medencéjéhez vezető Via Egnatia albán hídfője, annyira fontos Szerbia számára ennek az útnak a közepe, minthogy e nélkül Délszlávia megint harmadrangú hatalommá süllyedne.

Azonban annak ellenére, hogy Macedóniáról a szerbek nem mondanak le, a bolgár-szerb közeledés gondolata állandóan kísért. Ennek geopolitikai alapja az az elgondolás volna, hogy Bulgária (amely talán visszakaphatna két északi kerületet Szerbiától) lemondana Macedónia politikai visszacsatolásáról annak fejében, hogy a macedónok kisebbségi jogaikat gyakorolhatják és abban a reményben, hogy Szófia és Belgrád együtt megszerezhetnék, ha nem is Trákiát (amely ma Görögországé), de legalább azt a vasútvonalat vagy területsávot, amely Szerbiából a Vardar-völgyében Szalonikihez és Bulgáriából a Marica-völgyén át Dedeagacshoz vezet. E terv előtt számos megoldhatatlannak látszó akadály áll, így a két dinasztia léte, amely a legegyszerűbb megoldást, a perszonális uniót lehetetlenné teszi. De mellette dolgozik a két nemzeti egyház, amely a rokon nyelvre és a közös pravoszláv vallásra akarja fölépíteni ennek a balkáni kis-pánszlávizmusnak kezdetben talán vámuniós és később esetleg kiszélesíthető épületét. Ezt a gondolatot pártolja a francia diplomácia, amely szívesen látna az Adria partján olyan középhatalmat, amelyet kedvező földrajzi és katonai helyzete nem utalna rá Olaszország barátságára. Anglia viszont nem óhajtja, hogy újabb hatalom jelenjék meg a Földközi-tenger közelében, ezért nem tartják angol érdeknek sem a pánszláv jellegű, tehát oroszbarátságra predesztinált bolgár-szerb uniót, sem pedig bármely északibb nagyhatalom közeledését az Adriához. Ebben tehát megint párhuzamos Anglia és Olaszország érdeke.

3. *A Balkán-antant.*

A Balkán-államok külpolitikája túlnyomórészt beletorkollott a Balkánszövetségbe, amelyet 1934 február 9-én írt alá Athénben Görögország, Délszlávia, Románia és Törökország. Az előkészítő tárgyalásból a másik két balkánállam, Bulgária és Albánia kivált, azzal a megokolással, hogy a kisebbségi kérdés rendezése nélkül nem vehetnek részt semilyen együttműködésben. (Bulgáriának ugyanis kisebbségei élnek mind a négy szomszédjának területén és az albánok harmadrésze is a délszláv és görög államban él.) Ezekután nélkülük, sőt ellenük jött létre a Balkán-egyezmény, amelyben a négy aláíró kormány kölcsönös segélynyujtást ígér egymásnak abban

az esetben, ha balkáni határaikat támadás éri. Később Görögország arra való hivatkozással, hogy Albánia az olasz quasi-protektorátus miatt nem tekinthető balkáni államnak, kikötötte, hogy Albániára az egyezmény nem vonatkozik, amivel Athén azt akarta elérni, hogy olasz-délszláv konfliktus esetén ne legyen köteles háborúba lépni Olaszország ellen. A Balkán-szövetség a kisantant folytatásaként született meg, hogy ugyanúgy fogja körül Bulgáriát, mint a Prága—Bukarest—Belgrád-öv Magyarországot.

A Balkán-antant egyébként érdekes alakuláson ment át. Első követei (lásd a 197. lapon) Olaszország rakta le, de a francia diplomácia fonta össze, hogy a kisantant ikertestvére legyen, végül pedig a franciák kezéből is kicsúszott, úgyhogy 1938-ban már talán leginkább Angliához állott közel. Délszlávia ugyanis, amikor egyensúlyozó mozdulatokat tesz a Berlin—Róma-tengely és a nyugateurópai antant között, kevésbbé Róma és Párizs, inkább Berlin és London között hajladozik, Romániát is angol befolyás vitte valamivel közelebb 1937 nyarán és 1938 tavaszán a francia vonalhoz, Törökország az 1937 őszén történt kormányváltozás óta nyiltan közeledett Angliához, a negyedik tagállamnak pedig, Görögországnak partjai, félig-meddig angol protektorátus alatt vannak.

A Balkán-antant tette lehetővé, hogy Délszlávia függetlenítse magát Párizstól és közeledjék Németországhoz, amely az Anschluss-szal Belgrád két gondját enyhítette: a restauráció megakadályozásával elvonta a horvát szeparatisztikus hajlandóság egyik esetleges élesztőjét, a brenneri német határ pedig megnövelte Belgrád súlyát az olaszok szemében.

Délszlávia mellett másik pillére a balkáni szövetségnek Törökország, amely többféle célt követ balkáni politikájával. A török-szerb együttműködés főcélja a közös nyomás Bulgáriára, amely azért fontos, mert rajta megy keresztül az egyetlen balkáni szárazföldi út és mellette halad el a dunai is a Dardanellák felé. A török-román barátkozásnak az ad tartalmat, hogy közösen védekezhetnek az esetleges bolgár és az ennél nagyobb és időszerűbb orosz nyomás ellen. Ankara és Athén pedig akkor tehet egymásnak szolgálatot, ha a Földközi-tenger levantei medencéjében egymást támogatva tárgyalnak az ott találkozó nagyhatalmakkal, Olaszországgal, Angliával, Szovjetoroszországgal.

A szomszédságunkban elterülő balkáni félsziget tanulságosan szemlélteti, hogy a kisállamok nem mindig tehetetlen sakkfigurák a nagyhatalmak kezében, hanem maguk is latbavethetik súlyukat az alkalom kivárásával és megfelelő diplomáciai helyezkedéssel.

IV. A BRIT BIRODALOM.

1. Az angolok missziós tudata.

A brit birodalomra talán az a legjellemzőbb, hogy amikor bevezetőben arculatának fő vonásait kutatjuk, nem statisztikai adatok jutnak elsősorban eszünkbe, hanem az a tény, hogy ezt a népközösséget főkép szellemi szálak tartják össze. A brit birodalom valóban nem a szuronyokra és nemcsak pénzeszsákokra támaszkodik, s nem is az élteti leginkább, hogy a dominiumok rá vannak utalva Anglia katonai erejére, hanem az tartja igazában össze népeit, hogy mind ugyanazon a kultúrán nevelkedvén, ugyanolyan eszméknek hódolván, az egymásután fölmerülő eseményekre, feladatokra egyformán reagálnak gondolatilag és erkölcsileg egyaránt. Voltaképen ezek a közös lelki reflexek teszik, hogy a Nemzetek Brit Közössége tartós politikai házasságot tud szőni az önállóságra jutó tagok között is.

Az európai civilizáció angol válfajának ez az idegen földrészeken való terjesztése vált az angol nemzet küldetésévé a gyarmati vállakozások későbbi folyamán. S ha a római birodalom a görög kultúrát és a kereszténységet közvetítette nyugat felé, a németrómai birodalom pedig északi irányban s ha a napoleoni imperializmus a francia forradalom nacionalista és demokratikus eszméit terjesztette el Közép-Európában, az angol birodalom mindenüvé, a színes földrészekre is, a XIX. századbeli európai civilizációt plántálta át. Aki nem az ő politikai hitüket vallja, azt egy kicsit mindannyian barbárnak tekintik s nem véletlen, hogy a világháborúnak is azzal adtak lendítő eszmét, hogy hirdették és hitték is, hogy politikai ideáljaik biztonságáért harcolnak. S ha a világháború nem használt is eszméik terjedésének, kétségtelen, hogy e közös élmény újabb lelki szálakat szőtt a birodalom részei között.

2. A brit politika alapjai.

Egyébként a világháborún inkább veszített Anglia, mint nyert. A háború előtt a világ katonailag legvédettebb országa volt, amit annak köszönhetett, hogy tengersáv választotta el a lenézett kontinenstől; ugyanakkor a legerősebb tengeri hatalom volt; a világ legnagyobb bankárja, gyárosa és a maga birodalmának ura. Ebből a helyzetből nőtt ki az angol külpolitika alapelve, a balance of power, ami azt jelenti, hogy Anglia csupán annyiban törődik Európa sorsával, hogy ne engedjen kialakulni olyan erős hatalmat,

amely akaratát rákényszerítheti a többire és a kontinentális hegemónia kivívása után Angliára is.

A világháború után azonban mindez megváltozott. Az a tengersáv, amely akadály volt a gyalogság előtt, időnyerésre alkalmas fedezékké vált a rajtaütő légiflotta számára s így a világ legvédettebb országából légi szempontból a világ legvédtelenebb országa lett; tengeri uralmát meg kellett osztania az Egyesült Államokkal (lásd a 238. lapot), a nemzetek legnagyobb bankárja New-York lett, a kicsiny és legyőzött országok is rohamosan iparosodtak és egyre kevésbbé szorultak rá az angol gyárakra, s végül a birodalom tagjai is önállóvá váltak. Anglia az óceánokon rászorult Amerikára, Európában Franciaországra.

Ezek a következmények a világtengereken mindjárt megmutatkoztak a háború után, amikor el kellett fogadnia a flottaparitást az Egyesült Államokkal és az Uniónak, valamint a maga csendes-óceáni dominiumainak kedvéért kénytelen volt megújítatlanul hagyni az angol-japán szövetséget. A harmincas években pedig kiderült hogy Angliának Európában is küzdenie kell a létért s hogy a közlekedő és harci eszközök gyorsulása következtében összezsugorodott világban Anglia is osztozik az európai kontinens sorsában.

A huszas években azonban Anglia szeme elől illúziók takarták el a tényeket. Azt hitte, hogy a békeszerződések nagyjából rendet és egyensúlyt teremtettek, s hogy a folyó ügyeket majd elintézi a népszövetség. Ilyen körülmények között az angol külpolitikát jóideig két tény jellemezte: a fegyverkezés elhanyagolása és az előrelátó nagy államférfiak teljes hiánya. A brit politikai ösztön csak abban jelentkezett, hogy nyomban idegenkedéssel reagált a francia szövetségi hálózat kialakítására és hogy a vitás ügyekben itt-ott igyekezett a legyőzöttek malmára hajtani a vizet, fékezte a németellenes jóvátételi politikát és tágra nyitotta a City kapuit Németország, Ausztria és Magyarország felé, ugyanakkor Franciaország katonai és pénzügyi túlhatalmát a Földközi-tengeren is ellensúlyozta Olaszország támogatásával (lásd a 198. lapon). Ő maga azonban egyetlen lépést sem tett a külpolitikai szakértőitől már akkor is kikerülhetetlennek látott válság megelőzésére. Sőt a brit érdekek közvetlen fenyegetésére is tétlen okoskodással reagál, s amikor 1932 tavaszán Washington azt javasolja, hogy Anglia és Amerika közösen lépjen föl az érdekeiket fenyegető mandzsúriai japán vállalkozás ellen, Simon angol külügyminiszter hátatfordít Amerikának, mert három olyan eseményben bízik, amelyeknek pontosan az ellenkezője következett be: azt hitte, hogy a japánok háborítatlanul hagyják az angol

kereskedelmi érdekeket, hogy Mandzsúria után nem nyomulnak tovább dél felé és hogy összeütközésbe kerülnek Szovjetoroszországgal. A következő ilyen világpolitikai esemény az abesszíniai olasz hadjárat volt. Itt a brit diplomácia helyesen ítélte meg a helyzetet és engedni is akart Olaszországnak (lásd a 204. lapon), de ekkor az angol nép politikai ösztöne mondott csődöt, főleg a baloldali körök befolyása alatt, mert olyan ügyet védett, amely nem volt Anglia és nem volt az emberiség érdeke, és olyan útra — a Nyugat-ellenes középeurópai koalíció felé — terelte Olaszországot, amely az európai egyensúly megváltoztatásával Angliát is fenyegetni látszik. Fontos fázis volt az angol külpolitikában az abesszín válság hatása alatt bekövetkezett rajnai német bevonulás: ezután az angol közvélemény úgy érezte, hogy máris elsötétítik feje fölött az eget a német repülőgépek és így teremtődött meg az angol-francia antant lélektani alapja a brit tömegekben is. A spanyolországi polgárháború nemzetközi fejleményei az angol jobboldal túlnyomó többségét is diktatúraellenessé tették külpolitikai szempontjaiban. Amikor pedig az Egyesült Államok közvéleménye és kormánya részéről szaporodtak a jelek az Angliával való szolidaritás fejlesztése irányában, és — nyilván részben ennek reakciójaként — létrejött a német-olasz-japán háromszög, az angol közvélemény legnagyobbrészt úgy érezte, hogy valóban világnézeti csoportok alakulnak ki Európában, és hogy a nyugateurópai antant és a középeurópai tengely egyaránt világkoalícióvá bővült ki.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan fejlődött ki az angol külpolitika új technikai és lelki hinterlandja: a fegyverkezés és a közvélemény idegessége. S ha az abesszín válság idején Mussolini helyesen számított arra, hogy Anglia katonailag fölkészületlen és lelkileg képtelen háborús elhatározásra, azóta — főleg a Spanyolország körüli angol érdekek fenyegetésének láttára — az angol fegyverkezésen kívül az angolok irritáltsága is olyan fokra nőtt, annyira hozzászoktak a háború gondolatához, hogy 1939-ben már kevésbbé lehetett Anglia tehetetlenségére számítani.

Nyomatékosan kell azonban hangoztatni, hogy Anglia minden irritáltsága ellenére is a békét akarja, mégpedig minden olyan áron, amely az ő saját biztonságát még nem veszélyezteti. Anglia minden olyan engedményre kész, amely a külpolitikai forradalmat vezető államokat nem segíti angolellenes támaszponthoz, amelyről a brit világvonalakat fenyegetni lehet. (Ilyen volna Németország továbbnyomulása az Adria vagy a Duna deltája felé, ami a Földközi-tenger táján változtatná meg az erőviszonyokat, ilyen a Szudán

olasz kézre jutása, ami a Kairó—Kap-vonalat vágná ketté és az Indiai-óceánnal kötné össze Líbiát, ilyen volna azoknak a gyarmatoknak visszaadása, amelyekről légiflottával sakkban lehetne tartani az Afrika körüli utat.) A másik feltétel, amelyet Anglia ezekhez az engedményekhez fűzne, az a valószínűség volna, hogy a területhez juttatott nemzet valóban megbékél helyzetével.

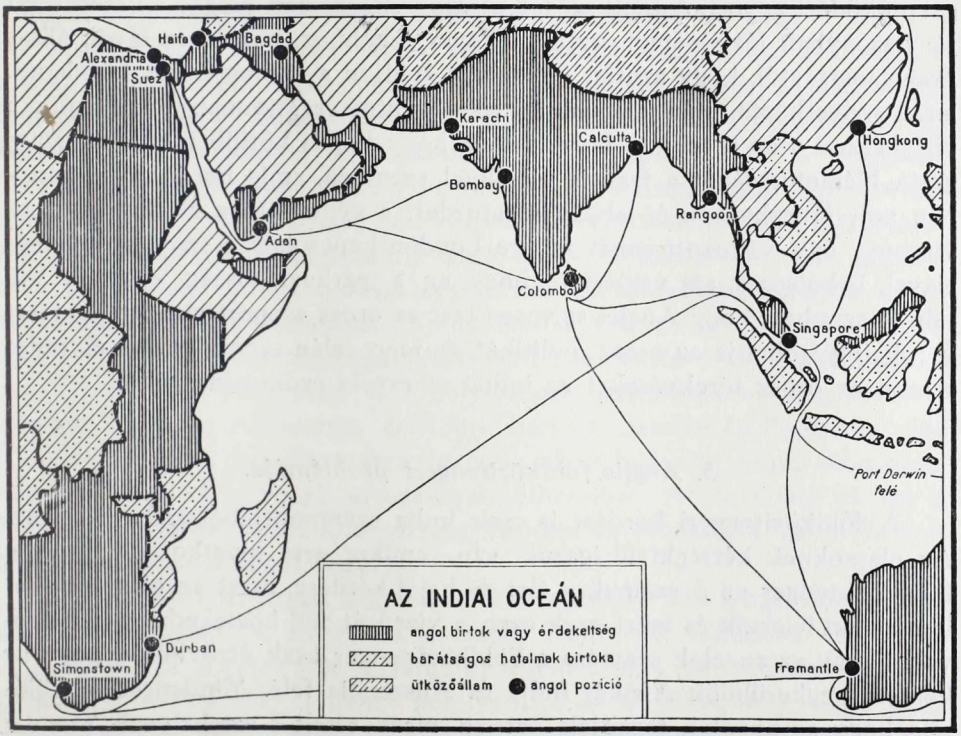
Az angol embernek ez, a mindenki másnál erősebb békeszeretete részint humanisztikus műveltségén és vallásosságán, részint pedig azon alapul, hogy Angliának nemcsak élelmezése és nyersanyagellátása függ a tengerek békéjétől, hanem — kereskedő nemzet lévén — hatalma és gazdagsága is csak úgy tud kibontakozni, ha a világban valódi béke uralkodik. Anglia nemzeti jövedelmének igen nagy része a hajózásból és a külföldön elhelyezett kölcsönök kamatjából tevődik össze, az ő érdeke tehát az, hogy minél nagyobb, minél szabadabb legyen a nemzetközi áru- és tőkeforgalom, hiszen nemzetközi befolyásának is ez az egyik eszköze.

3. *A birodalom törzse.*

A Britbirodalom törzse az Indiai-óceán és partvilága. Angol beltengernek is mondják, mert — néhány stratégiailag önmagában jelentéktelen olasz, francia, holland és portugál gyarmatot figyelembe nem véve — körös-körül mindenütt angol birtok vagy, mint Dél-Arábiában, brit protektorátus szegélyezi. India, Ausztrália és Afrika keleti partja, tehát a birodalomnak túlnyomó része e tenger köré csoportosul, itt él a birodalom lakosságának négyötöde, a birodalom területének kétharmadán s itt bonyolódik le a birodalom áruforgalmának harmadrésze.

Ezzel a területtel függ össze a világbirodalom minden olyan vonala, amelyet Anglia a maga erejéből is meg tud védelmezni. Ide torkollik a Földközi-tengeren keresztül Anglia klasszikus indiai útja, amelyet a tengeren Gibraltár, Ciprus, Haifa és Aden véd. Ide kanyarodik vissza Dél-Afrikát megkerülve a régi indiai út, amely azonban megint a legrövidebb vízi vonallá válik India felé földközitengeri háború esetén. Ezt fedezi Afrika szárazföldi átlója a brit birtokban és brit ellenőrzés alatt álló területeken Kairótól Kapig, ezt a világot védi kelet (Japán) felé a tengeren a Hongkong—Singapore-vonal és észak felé a szárazföldön India határán a különféle brit befolyás alatt álló középázsiai ütközőállamok egész sora. Itt néz farkasszemet Anglia Japánnal, amely miután kivándorlói előtt nem

tudta megnyitni Ausztráliát, a kínai Hvangho és Jangce kereskedelmileg kiaknázható völgyén át Mongólián keresztül észak felé Kelet-Szibériát, nyugat felé pedig Turkesztánon keresztül Indiát érheti el. Turkesztán pedig nemcsak azért értékes Anglia számára, mert India védőgátja, hanem mert innen az orosz Közép-Ázsiát is fenyegetni lehet.

4. Az angol-orosz viszony.

Az angol-orosz viszonyt is az indiai kérdésből kiindulva lehet leginkább megérteni. Anglia ellensúlyként játssza ki Oroszországot Európában Németországgal, Ázsiában Japánnal szemben, egyébként azonban Észak-Európa és Kelet-Ázsia között végig mindenütt ütköznek az angol és az orosz érdekek. Közép-Ázsiában, ha lappangva is, állandóan birkózik egymással London és Moszkva befolyása az India körüli

országokban. Perzsián át változatlanul farkasszemet néz egymással a Káspi-tengerről Oroszország és a Perzsa-öbölből Anglia, s a Kaukázus—Dardanella—Balkán-vonalon is csak fegyverszünet uralkodik közöttük, nem béke (lásd a 219. lapon). Talán ez is egyik oka annak, hogy Anglia, amikor Európában kialakult a két egymással szemben álló nagyhatalmi csoport, mindig azzal a kontinentális kormánnyal került össze, amely Oroszországgal működött együtt. A mult század utolsó évtizedeiben Anglia a Pétervárral jó viszonyban lévő német-osztrák-magyar tömbhöz húzott és távol állott Franciaországtól, hogy azután lassankint átálljon a francia-orosz közeledés, majd szövetkezés után ő is a Párizs—Szentpétervár-vonalra. Ugyanígy a világháború után is feltűnő koincidencia, hogy Anglia körülbelül addig támogatta Németországot a francia túlsúllyal szemben, amíg Berlin jó viszonyban volt Moszkvával, és ahogy megfordult a német-orosz és francia-orosz viszony, úgy változott ismét jobbra London kapcsolata a szovjet-diplomáciával. Lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a párhuzamosság véletlen, föltehető azonban, hogy Anglia szívesen tart az orosz csoporttal azért is, mert így befolyásolhatja az orosz politikát, és mert talán ezen a réven el tudja terelni az orosz törekvéseket az indiai út északi szomszédságából.

5. *Anglia földközitengeri problémája.*

A földközitengeri kérdést is csak India szempontjából érthetjük meg. Az olaszoknak kétségkívül igazuk van, amikor arra hivatkoznak, hogy a Földközi-tenger az ő számukra élet és halál kérdése, mert az olasz birodalom abban lélekzik és mert csak ezen a vízen át tud közlekedni gyarmataival; s hogy az angolok számára a Földközi-tenger csak útrövidítés, hogy ne kelljen megkerülniök Afrikát India és Ausztrália felé. Mindenesetre különös, hogy az angolok tagadják ezt az olasz tételt s azt helyezik szembe vele, hogy a Földközi-tenger a brit birodalomnak is fő ütőere. Holott nyilvánvaló, hogy a Földközi-tenger egyáltalában nem ütőere a Britbirodalomnak, egyrészt mert a tömegáruk egy része a magas szuezi illeték miatt Dél-Afrikán át veszi útját az Indiai-óceán felé és mert az olajgépek fejlődésével egyre kisebb lesz a különbség időben, fűtőanyagban és amortizációs költségekben a hosszabb és a rövidebb indiai út között; másrészt pedig, mert a haditechnika fejlődése következtében a Földközi-tenger oly kicsiny tóvá lett, hogy háborúban senki sem használhatja többé kereskedelmi útnak. Repülői segítségével ugyanis a leggyöngébb földközitengeri

nagyhatalom is elvághatja a Gibraltár—Szuez utat a legerősebb földközitengeri hatalom hajói előtt is.

A Közép-tenger tehát nem ütőere a Britbirodalomnak; talán inkább azt mondhatjuk, hogy előszobája az Indiai-óceánnak, előtere a birodalom törzsének, s valóban nem túlzás, hogy archimedesi pontja és Achilles-sarka a brit hálózatnak. Ha tehát a Britbirodalom súlypontja az Indiai-óceánon van, katonai középpontja a Földközi-tenger keleti medencéjére esik.

Anglia nem is azért tartja legfontosabb feladatának a Földközitenger ellenőrzését, mintha ez valóban az ütőere volna, hanem merőben azért, hogy megakadályozza olyan hatalom kialakulását, amely innen veszélyeztethetné az indiaióceáni brit pozíciót. Ez a magyarázata annak, hogy önmagában Abesszínia meghódítása még nem mozgósította az angol vezérkarokat és a külpolitikai szakértőket, akik megelégedtek azzal, hogy az Indiai-óceánra néző, de a Földközi-tengertől távoleső abesszíniai olasz erőgyarapodást egyszerűen ellensúlyozzák azoknak a brit támaszpontoknak (Alexandria, Ciprus, Haifa, Aden) megerősítésével, amelyek elvághatják Olaszországnak Abesszíniához vezető útját. Amikor azonban Olaszország útépítéssel és a helyőrségek szaporításával megerősítette katonai helyzetét Abesszínia és Líbia határán Szudán és Egyiptom felé s ezzel felhívta a figyelmet arra, hogy az olasz hadsereg Szuez elkerülésével, a Kairó—Kap-vonal elvágásával áthatolhat Abesszíniáig és így a Földközi-tengerbe bezárt Olaszország kitörhet az óceánokra, akkor fordult komolyra az olasz-angol viszály.

Anglia földközitengeri helyzetével kapcsolatban kell megemlíteni azt a katonai problémát is, amelyet a korszerű légiflották fejlődése vetett fel. A bombavetők megjelenése ugyanis új lehetőségeket ígér. Olaszország külpolitikáját évtizedekig döntően befolyásolta az a körülmény, hogy partvidékét az angol flotta blokád alá veheti, s ha Olaszország nem építhet elég nagy tengeri haderőt, a hadihajóknál olcsóbb repülőgépek előtérbe kerülésével megnyílt a lehetőség arra, hogy az olasz légiflotta ellenfenyegetés alatt tartsa az ellenséges hadihajókat és hogy az egyre növekvő akciórádiusú olasz repülőgépek a többi földközitengeri hatalom távoli támaszpontjait is sakkban tartsák.

Olaszországban született meg az új légiháborús elmélet is, amelyet Giulio Douhet olasz tábornok dolgozott ki. E szerint az elmélet szerint a légi haderő mellett háttérbe szorulnak a régi fegyvernemek: a gyalogság és a haditengerészet csak védelmi szerepet fog játszani a jövő háborújában,

a támadást mindenütt a légi fegyverek hajtják végre. Ezzel az új elmélettel szemben sokan kétkedő álláspontot foglalnak el, azt mondván, hogy annakidején a tengeralattjárótól is azt várták, hogy felborítja a haditechnikát, de az elhárító eszközök csakhamar eloszlatták a búvárhajókhoz fűzött reményeket. Az abesszín válság idején mindenesetre úgy látszott, hogy a brit tengeri haderő nem mert szembeszállni az olasz légiflottával. Azóta a hadihajók fedélzetét felülről is bombabiztos páncéllal borították be és a hadgyakorlatok, valamint a spanyolországi tapasztalatok megerősítik azt a föltevést, hogy mozgó hadihajók légelhárító ágyúikkal és saját mozgékonyságukkal ki tudják védeni a repülők támadását.

Az angolok mindenesetre számolnak a légi hadviselés meglepetéseivel. Tudomásul vették, hogyha az angol tengeri flotta továbbra is blokádozhatja az olasz partokat, ma már az olasz légiflotta is használhatatlanná teheti a Földközi-tengert Anglia számára, s kezdenek belenyugodni, hogyha az angol-olasz barátság helyreállna, akkor az többé nem Olaszország alárendeltségét jelentené, hanem olyan együttműködést, amelyben mind a két fél ki lenne szolgáltatva a másik jóindulatának (vesd össze a 198. és 202. lapokkal). Ma már az angolok tudják, hogy legföljebb az a körülmény biztosít katonai előnyt számukra, hogy amíg az olasz repülőgépek elől az angol haditengerészet távolabbi állomásokra tud visszavonulni, addig az olasz városok ugyanolyan közel maradnak a brit támaszpontokhoz, mint a multban. (Hasonlóan az olasz és a francia katonai bázisok egymáshoz való viszonyához, amelyről a 210. lapon szólunk.)

A földközitengeri angol katonai fölénynek ez a csökkenése — és talán eltűnése — az egész középtengeri és a vele kapcsolatos afrikai és európai brit politikát is megváltoztathatja, mert amennyivel kevésbbé bízhatik Anglia a maga fegyveres erejében, annál inkább indíttatva érezheti magát arra, hogy régi katonai túlerejét most baráti hálózattal pótolja, s hogy lehetőleg az angol-olasz barátság helyreállításával igyekezzék megakadályozni egy olyan új földközitengeri olasz impérium kialakulását, amelynek vörös-tengeri nyúlványa ellenséges indulatoktól vezetett feszítővasként illeszkednék bele a Britbirodalom indiaióceáni törzsébe.

6. Az európai szomszédok.

A brit politikának általános és közvetlen érdekei vannak az európai kontinensen. Általános érdeke, hogy egyik hatalom se szerezzen hegemó-

niát, közvetlen érdeke pedig az, hogy Európa nyugati partjait ne közelítsék meg más nemzetek. Napoleon mondotta, hogy a Rajna olyan ágyú, amely Anglia gyomrába néz s a brit külpolitika egyik tétele, hogy a Rajna deltája maradjon meg a kicsiny belga és holland népek kezén. Ez egyik oka annak is, hogy Nagy-Britannia őrködik a holland és belga gyarmatok felett, aminthogy Portugália tengerentúli birtokai is — az angol külügyminiszter 1936 decemberében az alsóházban ezt nyiltan megmondotta — Anglia védelme alatt állnak.

A többi nyugati peremország függetlensége is angol érdek Spanyolországtól a skandináv államokig.

7. Anglia és Amerika. (A tengeri fegyverkezés)

A világpolitikának talán legfontosabb eleme a két angol-szász hatalomnak, a Britbirodalomnak és az Egyesült Államoknak viszonya. A világháború előtt az őket összefűző származási és nyelvi kötelékeknél erősebben hatottak az elválasztó elemek: az Unió függetlenségi ünnepén rendszerint barátságtalanul emlegették Angliát, ék volt az amerikai és a brit közvélemény között az ír kérdés is, minthogy az írek nagy befolyást gyakorolnak az amerikai egyházra és sajtóra. A közösen viselt világháború azonban döntő élményévé vált az egész angol-szász világnak, szorosabbá vált az angol és amerikai szellemi érintkezés, megoldódott az ír kérdés s a válságos évek külpolitikai téren is megérlelték az együttműködésre való vágyat Észak-Amerika és a Britbirodalom között. Amerikában az Egyesült Államok és a Britbirodalom külpolitikai sorsközösségét azzal magyarázzák, hogy mind a két hatalom nagy áruházhoz hasonlítható, amely csak akkor virágzik, ha körülötte béke honol és nem emelnek barrikádokat az utcákon. Így alakult ki Amerikában az a felfogás, hogy az Egyesült Államok nem lehetnek érdektelenek olyan eseménnyel szemben, amely a Britbirodalmat fenyegetné, mert annak megsemmisítése után sor kerülhetne a másik angol-szász hatalom megtámadására is. Ennek a meggondolásnak terméke az 1937 május 1-én életbelépett amerikai semlegességi törvény, amely lehetővé teszi, hogy az Egyesült Államok háború esetén megőrizzék semlegességüket, de gazdaságilag támogassák Angliát. A semlegességi törvény ugyanis előírja, hogyha az elnök megállapítja a hadiállapotot egy másik kontinensen, akkor a hadviselő országokkal szemben önműködően életbelép a kiviteli tilalom fegyverekre, munícióra, mindenféle hadianyagra, repülőgépre. A hadviselő

feleknek kölcsönt vagy áruhitelt sem szabad nyujtani. Ezenkívül az elnök listába foglalhat más olyan árukat is, amelyeknek *amerikai hajón* való elszállítása, megítélése szerint, veszélyeztethetné az Egyesült Államok semlegességét. Ilyen árukat továbbra is szabad exportálni a hadviselő országokba, de csak a vásárló állam hajóján. Az amerikaiak nem tagadják, hogy ennek a „cash and carry" (fizesd ki előre és vidd el magad) elvnek úgyszólván egyedül a Britbirodalom látja majd hasznát, mert csak a franciáknak és az angoloknak van elég aranyuk és elég hajójuk az Amerikában készpénzfizetéssel vásárolt áruk elszállítására. A semlegességi törvénynek ez a részrehajló jellege kiderül abból a rendelkezésből is, hogy a többi amerikai államra, tehát Kanadára sem vonatkozhatik a tilalom, a Britbirodalom tehát Kanadán át az amerikai semlegességi törvény valamennyi tilalmát megkerülheti.

Az angol-amerikai viszonynak ilyen külpolitikai szolidaritássá való erősödése azonban nem ment végbe zökkenők nélkül. Ennek tanulságos történetét adja a flottakérdések rendezésére irányuló nemzetközi szerződések sorozata.

Az első flottaegyezmény 1922-ben jött létre Washingtonban, ahol az angol-japán szövetség japán-amerikai-angol-francia paktumban oldódott fel, amely a csendesóceáni status-quót garantálta; ezzel párhuzamosan írták alá a kilenchatalmi szerződést, amelyben az előbbi négy hatalom, valamint Kína, Olaszország, Belgium, Hollandia és Portugália az akkori Kína területi és igazgatási szuverénitását, a nyitott ajtó politikáját biztosította. Ugyanakkor az öt legnagyobb tengeri hatalom, a Britbirodalom, az Egyesült Államok, Japán, Franciaország és Olaszország kísérletet tett a tengeri fegyverkezés korlátozására. Meg is egyeztek abban, hogy a nagy csatahajók összes tonnatartalma országonkint a következő lesz: Britbirodalom és Egyesült Államok 525.000, Japán 315.000, Olaszország és Franciaország 175.000. Korlátozást állapítottak meg a repülőanyahajókra is, a nagy csatahajók nagyságát 35.000, a kisebbekét 10.000 tonnában, a csatahajók ágyúinak kaliberét 16 hüvelykben, a cirkálókét 8 hüvelykben maximálták. A kisebb hadihajók (cirkálók, stb.) globális tonnatartalmának korlátozásában nem tudtak megegyezni, s így Anglia, ha — ekkor elsőízben — lemondott is elvben arról, hogy az ő tengeri hadereje tíz százalékkal nagyobb legyen, mint az ellene szövetkezhető két flotta együttvéve, gyakorlatilag még mindig a világ legnagyobb flottáját tartotta a kezében, egyfelől mert Amerika még távol állott a megengedett tonnatartalom kitöltésétől a nagy csata-

hajók terén, másfelől pedig, mert a kisebb hadihajók kategóriájában Anglia szabadon fejleszthette tengeri erejét.

Minthogy pedig a birodalom elszórt pontjain és hosszú útvonalain Angliának elsősorban kisebb, mozgékonyabb hadihajókra van szüksége, a londoni admiralitás 1924-ben új cirkálók építésébe fog. Az Egyesült Államok nyomban riposztoznak: ott is újabb flottaépítési programmot állítanak fel, de a verseny elkerülésére is módot adnak s 1927-ben Genfben megindul a tanácskozás az öt hatalom között arra vonatkozóan, hogy a kisebb hadihajók és tengeralattjárók tonnatartalmának összegét is korlátozzák. Ekkor tör ki a flottaellentét Róma és Párizs között, mert Olaszország ezekben az alacsonyabb kategóriákban is egyenlőséget kíván Franciaországgal. Ez elől azonban Franciaország elzárkózik arra való hivatkozással, hogy nagyobb gyarmati birodalmat, hosszabb útvonalakat kell védelmeznie a francia, mint az olasz flottának, ezenfelül pedig Franciaországnak nemcsak a Földközi-tengeren, hanem az Atlanti-óceánon is vannak feladatai. Az olasz-francia vitával párhuzamosan a másik három hatalom között is húzódnak a tárgyalások, mire Amerika várakozásából kilép és egyszerre 25 cirkáló és 32 tengeralattjáró építését veszi tervbe, hogy megelőzze Anglia flottafölényének újabb kifejlődését. Ekkor annyira kiéleződik az angol-amerikai ellentét, hogy Borah szenátor 1928 januárjában kijelenti:

— Ez a fegyverkezési őrület háborúba visz minket.

A válság hatása alatt Anglia Franciaország felé fordul és júliusban Sir Austen Chamberlain külügyminiszter az alsóházban bejelenti, hogy az angol-francia tárgyalások eredményre vezettek. Franciaország ígéretet tett volna bizonyos brit vonalak fedezésére és az ezáltal felszabadult angol flottát másutt lehetett volna csoportosítani. Ezt a fordulatot azonban maga az angol közvélemény is felzúdulással fogadta, mert ez veszélyeztette volna az Amerikával való barátságot. Ezután történt, 1929 januárjában, hogy Borah szenátor még sötétebben ítélte meg az angol-amerikai viszonyt:

— Azt hiszem — mondotta — fegyverkezési verseny előtt állunk Nagy-Britanniával. A helyzet nem különbözik attól, amely Németország és Anglia között uralkodott 1905 és 1919 között.

Közben az angol kormány visszalép a franciákkal kötött kompromisszumtól, amikor pedig a konzervatív kormány után MacDonald jut hatalomra, az új miniszterelnök siet bejelenteni, hogy felfüggesztette a folyamatban lévő flottaépítést. Másnap Hoover ugyanilyen lépést tesz. Ősszel MacDonald áthajózik Amerikába és létrejön a megegyezés: az Egyesült

Államok a nagy csatahajók, Anglia pedig a kisebb hadihajók terén jut fölényhez, ezenkívül megállapodnak abban, hogy Amerika nagyobb flottát tart a Csendes-óceánon, mint az Atlanti-óceánon.

Ezek után 1930-ban Londonban az öt hatalom újabb egyezményt köt, amely meghosszabbítja az 1922-i szerződés érvényét 1936 végéig; Japán, Amerika és Anglia a cirkálók, rombolók és tengeralattjárók nagyságát és tömegét is korlátozza, Franciaország és Olaszország azonban megint nem tud megegyezni egymással.

1935 tavaszán a német kormány bejelenti, hogy 12 tengeralattjárót épít, mire június 18-án megkötik az angol-német flottaegyezményt, amely szerint a német tengeri haderő legföljebb 35%-a lehet a Britbirodalom flottájának, tekintet nélkül arra, hogy a többi hatalom mennyire fejleszti tengeri erejét. Németországnak joga van ugyanannyi tengeralattjárót tartani, mint a Britbirodalomnak, egyelőre azonban Berlin ezen a téren is elfogadja a 45%-os arányt.

Ezután kezdődik meg a fegyverkezési verseny Olaszország és Franciaország között a tengeren és a levegőben, Amerika is elhatározza, hogy kitölti a rendelkezésére álló tonnakeretet, és ilyen hangulatban ülnek össze Japán, Amerika, Franciaország, Olaszország, Anglia és a dominiumok képviselői, hogy meghosszabbítsák az 1936 végén lejáró egyezményeket. Az értekezlet elsősorban azon bukott meg, hogy Japán a szerinte kizárólag támadást szolgáló nagy csatahajók és repülőanyahajók korlátozását kívánta, ugyanakkor pedig paritást követelt a szerinte csupán védekezésre való kisebb hadihajók és tengeralattjárók terén is. Hosszas alkudozás után Japán elhagyta a konferenciát, és 1936 márciusában csak három hatalom, Amerika, Anglia és Franciaország írta alá az egyezményt, arra kötelezve magukat, hogy évenkint előre közlik egymással flottaépítési tervüket; hogy nem építenek az eddiginél nagyobb hadihajókat és nem látják el azokat az eddiginél nagyobb kaliberű ágyúkkal.

Ezt a minőségi korlátozást Anglia kétoldalú szerződésekkel terjesztette ki 1936 decemberében Dániára, Norvégiára, Svédországra és Finnországra, 1937 júliusában pedig Németországra és a szovjetre. Anglia ebben szabad kezet ad a szovjetnek távolkeleti flottájának fejlesztésére, sőt arra is felhatalmazza, hogy távolkeleti flottája számára a Fekete-tengeren vagy a Keleti-tengeren építendő hajókat meghatározatlan ideig tartsa az európai vizeken.

Egyébként 1936 december 31 óta Japán minden fegyverkezési korlátozás alól felszabadult, csupán a tengeralattjárókra vonatkozó úgynevezett

humanizáló előírások kötik. Japán esetleges további flottaépítését Amerika és Anglia együttesen akarja ellensúlyozni, a másik két (angol-amerikai és olasz-francia) erőpár helyzete az, hogy Washington és London csak közös megállapodással fejleszti flottáját; Franciaország és Olaszország között pedig szabadon folyik a fegyverkezési verseny.

8. A birodalom szerkezete.

A világ lakosságának és területének negyedrészét magába foglaló brit népközösség hivatalos neve British Commonwealth of Nations. Részeit két nagy csoportra osztják, független államokra és függő birtokokra. A független államok: Nagy-Britannia és Írország (Anglia, Wales, Skótország és Északi-Írország) Egyesült Királysága, valamint az öt autonóm dominium, Kanada, Ausztrália, Újzéland, Dél-Afrika és Írország. A dominiumok *Nagy-Britanniával egyenrangú tagjai a birodalmi értekezletnek*, tagjai a Népszövetségnek is. India résztvesz a birodalmi értekezleten és tagja a Népszövetségnek, de még csak útban van a dominiumi állapot felé. A birodalom többi része mind gyarmat, amelynek helyi önkormányzata az anyaország irányítása alatt áll, a legönállóbb Dél-Rodézia; ide tartozik Újfundland is, amely 1933-ban pénzügyi összeomlása következtében vált dominiumból gyarmattá, valamint a koronagyarmatok, amelyek közül néhányat nem az anyaország, hanem valamelyik dominium igazgat. A protektorátusok (például Nigériában és Ugandában) olyan országokra terjednek ki, amelyek annyira fejletlenek, hogy egyelőre nem is annektálják őket, szemben a védett államokkal (protected states), amelyek, akár van helyi önkormányzatuk, akár nincs, külön személyiségként foglalnak helyet a gyarmatok sorában. A mandátumos területek, amelyeket a világháború óta formailag a Népszövetség nevében kezelnek, az angolok szerint nem részei a birodalomnak. Nagy-Britannia kapott mandátumot Iraknak (felszabadítását lásd a 222. lapon), Palesztínának, Togo és Kamerun egy részének, valamint Német-Kelet-Afrika túlnyomó részének (most Tanganyikának) igazgatására, Ausztrália kapta Német-Újgineát, Újzéland Nyugat-Samoát, a Délafrikai Unió Német-Délnyugat-Afrikát és maga a birodalom Nauru szigetét. (A népszövetségi mandátum feltételeit lásd a 324. lapon.)

9. A tagállamok külpolitikája.

Magában a birodalomban nincs semilyen rendszer, megfelelően az angol gondolkodásmódnak és az angol történetben megnyilvánuló szellem-

nek. „A Commonwealth államai", tehát Nagy-Britannia és a dominiumok egyenrangúak s ha mégis az anyaország vezeti a birodalmat, azt nem jogi különállásának, hanem központi helyzetének, tekintélyének, gazdasági befolyásának és társadalmi s politikai beidegzettségeknek köszönheti.

Nagy-Britannia és a dominiumok egyenjogúságát az 1926. birodalmi értekezleten így határozták meg: „Önkormányzatú közületek, a Britbirodalmon belül egyenlő állásúak, semmiképen sincs egyik a másiknak alávetve belső és külső ügyeik bármelyikében, de egyesíti őket a Koronához való közös kötelék, szabadon társultak, mint a Nemzetek Brit Közösségének tagjai". Az 1931. Westminsteri Statutum bevezetése pedig kimondja, hogy e közösségnek a Korona a jelképe, a trónöröklésre, a király állására és címeire vonatkozó minden törvényváltoztatáshoz szükséges Anglia és a dominiumok parlamentjének hozzájárulása, az angol parlamentnek semilyen törvénye sem terjed ki a dominiumokra, csupán az érdekelt dominiumok kérésére és hozzájárulásával. A világháború óta a dominiumok egyébként is külön kötötték meg nemzetközi szerződéseiket, a békepaktumokat is külön írták alá. Lappangó jogi függőséget jelent némelyek szemében a westminsteri törvény, amely valóban megköti a dominiumok szuverénitását annyiban, hogy önmagukban nem változtathatják meg ezt a statumot, valamint a Londonban székelő Privy Council, amelyhez a birodalom bíróságainak ítéletét meg lehet fellebbezni.

Anglia és a dominiumok külképviseleteket is tartanak egymásnál, közvetlen köteléket csak a királytól kinevezett főkormányzó jelent, aki vétót emelhet a törvények kimondása ellen, de ezzel a jogával rendszerint egyik főkormányzó sem él. A helyzet sajátosságát Jacques Bardoux, az Angliát jól ismerő francia külpolitikai író így jellemezte: „Egy király hat személyben, egy fej hat korona számára, hat trónus egy uralkodó számára, micsoda alkotmányos misztérium! Vajjon ha György valamelyik utódjának kedve támad letelepedni Kanadában, Nagy-Britannia élén főkormányzó fog állni?"

Külpolitikai együttélésük olyan szokásokhoz igazodik, amelyeket sohasem fogalmaztak meg hivatalos formában. Szabálynak számít, hogyha Nagy-Britannia hadiállapotba kerül valamely állammal, a dominiumok minden kapcsolatot megszakítanak az anyaország ellenségével. Ha Nagy-Britanniát támadás éri, a dominiumok katonailag is a segítségére mennek, de ha a szigetországot nem fenyegeti invázió, a dominiumok külön-külön döntenek afelől, hogy egyáltalában kívánnak-e cselekvően résztvenni

a háborúban s ha igen, milyen módon: egyszerű anyagi segítségnyujtás formájában vagy pedig önkéntes, esetleg sorozott csapatok küldésével. Emellett kétségtelennek tartják, hogy a dominiumok katonai támaszpontjaikat, valamint tengeri és légi flottájuknak pillanatnyilag nélkülözhető eszközeit mindenképen rendelkezésére bocsátják Nagy-Britanniának, még akkor is, ha egyébként nem vesznek részt a hadjáratban.

Ami az anyaország és a dominiumok közti érdekszálakat illeti, — nem véve tekintetbe most az érzelmi és a vérségi kötelékeket, — a birodalom részei mintegy a maguk bankjának is tekintik Nagy-Britanniát, erejük egyik forrását. A világválság után létrejött 1932. ottawai egyezmény ezt a kapcsot szilárdította meg, amikor a birodalom részei közt vámkedvezményeket állított fel. Ennek következtében ugyanis a dominiumok kivitele megnőtt Nagy-Britannia felé, s azóta a dominiumok érdekei erősebben fűződnek Londonhoz. Ezáltal lehetővé vált az is, hogy Anglia nagyobb kölcsönöket nyujtson a dominiumoknak, mert a kamatot a dominiumok áruban fizethetik. Ezenfelül a Londonnal való bankkapcsolatok elmélyülése önműködően növeli az angol hajózási társaságok igénybevételét a dominiumok által.

A dominiumok azonban nemcsak maguk támogatják az anyaország biztonságát, hanem Nagy-Britanniától is elvárják, hogy ne űzzön olyan külpolitikát, amely szükségtelenül háborúba sodorhatja a birodalmat. A dominiumok nem ellenezték, hogy Nagy-Britannia 1919-ben az Egyesült Államokkal együtt garantálni akarta a német-francia határt vagy hogy a locarnói egyezményt aláírja, de ők maguk nem csatlakoztak hozzá. Amikor pedig a genfi jegyzőkönyv 1924-ben kölcsönös segélynyujtási és döntőbírósági hálózatot akart felállítani, a dominiumokat nem a status-quo, hanem a döntőbíráskodás kötelezettsége riasztotta vissza, mert — és ez jellemző arra, hogy milyen naivitás irányítja néha az angol-szász közvéleményt — attól tartottak, hogy ezen a réven rájuk lehet kényszeríteni a bevándorlási korlátozás megszüntetését.

Később azonban, az európai zavarok növekedtével, a dominiumok közvéleménye sokkal inkább, mint az anyaországé, kezdte felismerni a békeszerződések teremtette helyzet tarthatatlanságát és főleg veszélyességét, úgy hogy a dominiumok a békét, kivált Európában, nem a status-quo fenntartásával, hanem kölcsönös engedményekkel megteremtett egyensúly révén szeretnék biztosítani.

10. A dominiumok.

Írország („Eire"). Az új ír alkotmány nem tesz említést a királyról, s így Írországot még annyi formális kötelék sem fűzi a birodalomhoz, mint a többi dominiumot. Az ír nép nem tekinti magát a birodalom tagjának, kifejezetten azonban nem szakadt el tőle. Körülbelül olyan viszonyra törekednek Angliával, mint amilyen Nagy-Britannia és Egyiptom között áll fenn, tehát katonai szövetségre. A XVI. században Spanyolország, a XVII. és a XVIII. században pedig Franciaország az ír partokról akarta hátbatámadni Angliát s ilyen kísérletek megismétlődését nemcsak az angolok, hanem maguk az írek is meg akarják akadályozni.

Kanada. A legrégibb dominium s a legfüggetlenebb is. Az egyetlen külpolitikai veszély Japán felől fenyegetheti, ebben azonban számíthat az Egyesült Államok segítségére. A fúzió gondolata Kanada és az Egyesült Államok között már régen fölmerült, Kanada szellemileg „amerikanizálódik" is, de az angol hagyományok erőssége, a lakosság francia származású részének ellenállása és a gazdasági életforma különbözősége lehetetlenné teszi az egyesülést. Az Egyesült Államok és Kanada közti testvéries viszony gyöngíti az angol-kanadai szálakat, ezért azonban kárpótolja Angliát az a tény, hogy Kanada földrajzi kapocs London és Washington között.

Ausztrália és Újzéland. A két leghívebb dominium. Azelőtt az Egyesült Államoktól és Japántól tartottak, újabban azonban — az angol-amerikai szolidaritás növekedése és a japán terjeszkedés gyorsulása óta — egész külpolitikájuk egyedül a japán veszély elhárítására irányul. Észak-Kína túlságosan hideg a japán ember számára, Ausztrália viszont elég meleg és mindenütt egészséges éghajlatú, ezenfelül lakossága gyér, földje gazdag. A japánok bevándorlása elől elzárkóznak, mert a japán munkás igénytelensége és szaporasága a fehér munkásokat kenyértelenné tenné és mert a sárga bevándorlók előharcosai a tokiói politikának. Ausztrália és Újzéland mindenesetre csak a birodalom erejére támaszkodva állhat ellent a japán nyomásnak, ez teszi őket olyan megértővé a kollektív segélynyujtás elve iránt.

Délafrikai Unió. A világháború után vált dominiummá, 1926-ban. Aranyánál fogva kevésbbé szorult London kölcsöneire, mint a többi társállam, külpolitikai problémája sem volt s így szabadon fejlődött az angolellenes áramlat a germán (búr és német) származású rétegekben. Ehhez járult a hindu beszivárgás, amelyet a délafrikai fehér szakszervezetek elleneztek, de amelyet Anglia, Indiára való tekintettel, kénytelen volt pártolni.

Ez a kérdés India és Dél-Afrika között különben az Indiai-óceán körüli vidékek összefüggése szempontjából is érdekes, Gandi is itt töltötte el fiatalsága nagy részét. A harmincas években azonban enyhült az elszakadási mozgalom s ha a nemzeti szocialista szervezkedés különösen a volt német területeken, de magában Dél-Afrikában is elválasztó elemként jelentkezett, a nemzetközi válság hatása alatt a szeparatisták mind visszakanyarodtak Anglia oldalára. A földközitengeri fejleményeket Dél-Afrikában feszült figyelemmel kísérték s az angol baloldali rétegeken is túltettek az erélyes intézkedések követelésében. Japán előretörésének hullámai szintén nyugtalanítják a délafrikai közvéleményt, s ez most a maga kormányát is fegyverkezésre buzdítja. A Fokváros melletti hadikikötőt az angol admiralitás az ő anyagi hozzájárulásukkal építi ki. A német gyarmatok kérdésében álláspontjuk körülbelül úgy hangzik, hogy az ő kezükre jutott gyarmatokból semmit sem akarnak visszaadni, de szívesen látnák, ha a velük szomszédos portugál Mozambik és Angola vagy a belga Kongó területéből elégítenék ki Németországot.

V. A DUNAI ÁLLAMOK.

A világháborút befejező békekötések az Osztrák-Magyar monarchia feloszlatásával új európai problémát termtettek, s ez fontossága és az európai béke szempontjából való veszélyessége tekintetében vetekedik annak a Balkán-kérdésnek jelentőségével, amely a XIX. századtól kezdve egészen a világháborúig állandóan nyugtalanította az európai kabineteket és oly nagy mértékben járult hozzá a világháború kitöréséhez is. A békeszerződések akkor, amikor Ausztria-Magyarországot eltörölték Európa térképéről és területét kis középeurópai államok között osztották fel, valóban balkanizálták Európának ezt a részét, amelynek néprajzi viszonyai amúgyis sok hasonlatosságot mutatnak a Balkán-félsziget néprajzi viszonyaival. Itt is több egymással vetélkedő, egymással szemben ellenséges érzelmekkel eltelt, a nagy európai népcsaládokkal összehasonlítva, kis nép él egymás mellett, sok helyütt annyira kevert állapotban, hogy egymással szemben való területi elhatárolásuk teljesen lehetetlen. Erdély vagy Bánát népessége fajilag éppen olyan tarka összetételű, mint Macedóniáé. Amíg a régi Osztrák-magyar monarchia fennállt, nem volt nemzetközi jelentősége az e népek között felmerült faji ellentéteknek. Ezek gyakran vezettek nagyon elkeseredett parlamenti harcokra és utcai zavargásokra, néha kormányok buktak meg

miattuk és sokszor ablakokat és fejeket vertek be értük, de sohasem váltak nemzetközi jellegű ellentétekké és még kevésbbé olyanokká, amelyekben a nagyhatalmak is érdekelve lettek volna. A monarchiának az volt a történeti hivatása, hogy ezeket a faji vetélkedéseket és villongásokat közömbösítse és elszigetelje, úgy hogy azokból nemzetközi összeütközések sohase keletkezhessenek és hogy azok az európai békét sohase veszélyeztethessék. Ezt a történeti hivatását a monarchia egészen bukásáig híven teljesítette.

A monarchia felosztása mindezeket az ellentétes erőket felszabadította, úgy hogy ettől kezdve már minden összecsapásuk nemcsak belpolitikai bonyodalmakat, hanem nemzetközi konfliktusokat is okozhatott. Ma Közép-Európában — éppen úgy, mint a Balkán-félszigeten — nincsenek olyan határok, amelyek mindenütt megnyugvást keltenének és ezért állandóaknak mutatkoznának. Itt is a békekötés utáni években minden állam ellentétben áll majdnem minden közvetlen szomszédjával, ellenben rokonszenvet érzett annak túloldali szomszédja iránt, mert hiszen ez osztozott a kettőjük között elterülő országgal szemben táplált barátságtalan érzületben, lévén ez az ő szomszédja is. Ilyformán Európának ez a része ellenséges gyűrűkre bomlott. De még egy másik hasonlatosság is mutatkozott Közép-Európa és a Balkán-félsziget viszonyai között. Tökéletesen úgy, mint annakidején a Balkánon, Közép-Európában is minden ország, fenyegetve érezvén magát szomszédjától, egyes nagyhatalmaknál keresett támogatást, aminthogy a nagyhatalmak is szívesen kerestek a középeurópai kis államok sorában szövetségeseket, hogy egymásközti versengéseikben elfoglalt pozíciójukat megőrizzék és megerősítsék. Ennek folytán a nagyhatalmak közötti érdekösszeütközések és a középeurópai kis államok érzelmi és érdekellentétei szorosan összefonódtak. Ebben a helyzetben az a veszély fenyegetett, hogy a hatalmak közötti konfliktusok magukkal sodorhatnák a középeurópai kis államokat is és ezek között új ellentéteket támaszthatnak, a létezőket pedig megmerevíthetik és adott alkalommal kirobbanthatják. Viszont a középeurópai kis államok között keletkező súrlódások igen könnyen válhattak a nagyhatalmak közötti összetűzésekké és így veszélyeztethették az európai békét is. Az ebből a helyzetből adódó kérdések halmaza adja meg azt a szerfelett bonyolult problémát, amely a középeurópai kérdés vagy a dunai államok kérdésének neve alatt ismeretes. Két kérdés emelkedett ki belőle. Az egyik kérdés, hogy mi történjék Ausztriával: független kis állam maradjon-e, vagy pedig csatlakozzék a vele fajrokon Németbirodalomhoz, már megoldódott. A másik kérdés, amely a dunai álla-

mok egymásközti viszonyaira döntő hatással volt, Magyarországnak politikai elhelyezkedése és azok az ellentétek, amelyek Magyarországot szomszédaitól elválasztják.

Magyarország külpolitikájának általános irányát — úgy mint minden más nemzetét is — elsősorban földrajzi helyzete szabja meg. Mindig három olyan veszéllyel kellett számolnia, amely kívülről érhette. Ezeknek a magyarságot fenyegető törekvéseknek egyike délről és délkeletről érte Magyarországot egyes keleti népeknek terjeszkedési törekvései alakjában. Az elmult évszázadokban a törökök voltak azok, akikkel szemben a magyarságnak állandó védelmi harcot kellett folytatnia, a Törökbirodalom bukása után pedig az ennek helyébe lépett önálló nemzeti államok vették át ezeket a Magyarország integritását fenyegető törekvéseket és azokat a világháború után következett békekötésekben igen nagy mértékben meg is valósították. A másik veszély, amely Magyarországot egy évszázad óta állandóan fenyegeti, az északi és déli szláv népeknek egymással való egyesülésére irányuló törekvése, amely csak Magyarország megsemmisítésével volna igazán elérhető. Ez a veszély, amely a világháború előtti időben a pánszláv eszmeáramlatok és törekvések alakját öltötte magára, mindennél nagyobb befolyást gyakorolt a volt Osztrák-magyar monarchia bel- és külpolitikájára, mert ez a veszély akadályozta meg a monarchia szláv népeinek egyfelől megbékélését, de másfelől kielégítését is, és ez tette elkerülhetetlenül szükségessé, hogy a monarchia feltétlenül Németországra támaszkodjék. A harmadik veszély végül, amellyel a magyar külpolitikának mindig számolnia kellett, a németségnek terjeszkedési törekvéseiben állt, amelyekben a dunai medence is mindig szerepet játszott, mert hiszen Németországnak útja Kelet felé ezen a területen át vezetett. Mindhárom veszély ma is fennáll. Magyarország déli és délkeleti szomszédainak voltak a béketárgyalásokban olyan kívánságaik, amelyek nem mentek teljesedésbe és amelyek, ha akkor megvalósulnak, Magyarország további megcsonkítására vezettek volna. Ide tartozott pl. Románia óhaja, hogy határai a Tiszáig terjesztessenek ki, vagy a két szláv állam kívánsága egy, Jugoszláviát Csehszlovákországgal összekötő „korridor" létesítése iránt. Valamely újabb nagy nemzetközi összetűzés esetében hasonló kívánságok esetleg újból feléledhetnek. Nem mult el egészen a szláv veszély sem, amely kivált akkor ölthetne nagy méreteket, ha Oroszországban a most szunnyadó nacionalista szellem újból felülkerekednék. A szláv veszedelem ellen való védekezés Magyarországot ma nehezebb probléma elé állítaná, mint valaha, mert hiszen nem támaszkodhatnék benne oly hat-

hatósan, mint a világháborúig, a maga saját hatalmi pozíciójára, mivel az az osztrák-magyar nagyhatalom felbomlásával meggyengült. Ezt annál kevésbbé tehetné, mert a szláv államok határai ma lényegesen közelebb kerültek Magyarország szívéhez. Ami pedig azt a veszélyt illeti, amely Magyarországot a jövőben esetleg német részről fenyegethetné, a 85 milliós nagy német nép közvetlen szomszédsága nem lehet egészen veszélytelen egy Magyarországhoz hasonlóan számbelileg kicsiny nép számára, még akkor sem, ha jelenlegi vezérei — amit el kell ismerni — a legbarátságosabb álláspontot foglalják el a magyarsággal szemben. Elvégre német részről nem titkolják, hogy Magyarország is ahhoz a területhez tartozik, amelyet a német nép a maga „életterének" (Lebensraum) tekint és ha ez a felfogás nem is összeegyeztethetetlen a magyar nemzet függetlenségével, nem kellően óvatos magyar politika mellett nem volna veszélytelen. Szerencsére Magyarországnak semmi érdeke nem kívánja, hogy Németországgal szembefordúljunk, ellenkezőleg, a vele való jóviszony hasznosnak mutatkozott részére a multban és hasznosnak bizonyulhat a jövőben is.

Magyarország mindig túlgyenge volt arra, hogy egyedül saját erejére támaszkodva szálljon szembe mindhárom veszéllyel, amellyel számolnia kellett. Mindig arra kellett törekednie, hogy ezeknek a veszélyeknek legalább egyikével kompromisszumra lépjen, hogy jobban tudjon ellenállni a többieknek. Ilyen meggondolásokon alapult az 1867. évi kiegyezés is, amely — külpolitikailag véve — kompromisszum volt azokkal a törekvésekkel, amelyek Magyarország függetlenségét a nyugatról fenyegették a célból, hogy erősebb ellenállást tudjon kifejteni a délről és keletről fenyegető veszélyek ellen. Ez a probléma már 1867-ben sem volt új. Lényegileg a magyar külpolitika ezer év óta mindig egy és ugyanazon kérdés előtt állt: hogy a nyugattal szövetkezzék-e a kelet ellen, avagy pedig a kelettel a nyugat ellen. Ennek a problémának keletkezése összeesik a magyar állam megalakulásával, mert ennek az európai keresztúton fekvő országnak földrajzi helyzetén alapszik. Már Szent István is az előtt a probléma előtt állt, hogy a keleti Bizánchoz, vagy a nyugati Rómához csatlakozzék-e. Róma mellett döntött. A középkorban a magyar külpolitika ismételten ingadozni látszott egyfelől a keleti, másfelől a nyugati gravitációs központok felé, de végül mindig a nyugati orientáció eszméje kerekedett felül. A mohácsi vész után súlyos belső háborúk színhelye lett Magyarország. Azok, akik a nyugati hatalmakra támaszkodva akarták a törökök terjeszkedésének útját állani, szemben álltak azokkal, akik a törökökre támaszkodva igyekeztek ellenállni az akkor Ausztria

németesítő törekvései alakjában megnyilatkozó német terjeszkedésnek. A harc e két politikai koncepció hívei között a magyar történelemnek közel két évszázadát tölti meg és végül is néhány évtizeddel a törökök kiűzetése után — a *pragmatica sanctio*-ban — a nyugati irányzat győzelmével ért véget. Amikor 1849-ben Magyarország a Habsburg-ház detronizálásával elvált Ausztriától és helyette új támaszt keresett, Kossuth Lajos a dunai konföderáció gondolatát pendítette meg, amely abban az alakban, amelyet ő adott neki — Ausztria ki lévén belőle zárva — a magyar külpolitikának keleti orientációt adott volna az addigi nyugati helyett. Az 1867. évi kiegyezésben azonban megint a Nyugatra támaszkodó politika kerekedett felül. Magyarország mindig szívesebben volt a Nyugatnak legmesszebb, kelet felé kitolt őrszeme, mint a Keletnek legnyugatibb végvára.

A világháborút befejező békekötés újból az elé a kérdés elé állította Magyarországot, hogy létének és függetlenségének megvédésére kire vagy kikre támaszkodjék és minő politikát folytasson. Ebben a tekintetben a magyar külpolitikára az a körülmény gyakorolta a legnagyobb befolyást, hogy a magyarság sohasem tudott megalkudni a békeszerződések intézkedéseivel. Az a tinta, amellyel a Magyarország feldarabolását kimondó szerződést aláírták, még meg sem száradt, és Magyarországon máris mindenki a szerződés revízióját sürgette. Ez a revízió maradt azután a magyar külpolitikának igazi célja, mégpedig nemcsak kimondatlan végső célja, hanem közvetlen gyakorlati feladata is. A békeszerződések revíziójára irányuló e politika különösen tápot nyert abban, hogy Magyarország határainak megállapításánál a békeszerződések megalkotói valóban súlyos igazságtalanságokat követtek el, még saját szempontjukból is helytelenül. Nem lett volna szabad a békeszerződést a nemzeti kisebbségek szabadsága biztosításának jelszava alatt megalkotni, ugyanakkor pedig jelentékeny magyar kisebbségeket minden komoly ok nélkül idegen államokba áttólni, közöttük olyan kisebbségeket is, amelyek közvetlenül a magyar határ mentén laknak, úgyhogy a határnak helyesebb megvonása semmi akadályba nem ütközött volna.

A békeszerződés revíziója mellett való állásfoglalásban a magyar közvélemény mindig teljesen egységes volt. A nagy többség szemében ez a törekvés lehetetlenné tette azt, hogy Magyarország közeledést keressen szomszédaihoz, hisz ezek olyan területeket vettek birtokba, amelyek ezeréves birtoklás alapján Magyarországhoz tartoztak. Csak kevesen voltak, akik a békeszerződés revíziójára irányuló magyar kívánságot szerették volna

összeegyeztetni egy, a szomszédokkal való együttműködést kereső politikával.

Akik a középeurópai államok összefogása utjainak egyengetését tartották kívánatosnak, azok bizonyos pesszimista alapfelfogásból indultak ki. Arra gondoltak, hogy az elszigetelt, magára maradt, ellenségektől körülvett és befolyásos baráttal nem bíró Magyarország nagy veszélyeknek néz elébe, ha nem tud szomszédaival megférni, mert ezek katonai túlsúlyuk segítségével egy adott pillanatban összeroppanthatják Magyarországot, ha ez kellemetlen ellenségként viselkedik. Akik viszont ezt a középeurópai politikát ellenezték, azok bátor optimizmussal abban bizakodtak, hogy Magyarország, ha gerincet mutat és semmi alakban nem nyugszik bele a békeszerződés alapján kialakult állapotokba, előbb vagy utóbb barátokat fog találni azoknál a népeknél, amelyek szintén nincsenek megelégedve a békeszerződésekkel, e barátok segítségével pedig ki fogja várhatni azt az európai helyzetet, amelyben visszaszerezheti régi pozícióját s ha talán nem is a régi határait, de mindenesetre lényegesen jobbakat azoknál, amelyeket a békeszerződés jelölt ki részére. A pesszimistáknak inkább a negatív cél állt szemük előtt: meg akarták védeni az országot azoktól a veszedelmektől, amelyek túlerőben lévő szomszédjai és azok hatalmas barátai részéről érhették, az optimisták pozitív célt tűztek maguk elé: a békerevíziónak kidacolását. Akik a középeurópai államok összefogásának gondolatával foglalkoztak, azok szeme előtt egy olyan Közép-Európa lassú kialakulásának képe lebegett, amely mellett ezek az államok, egymás között kiegyenlítvén és összhangba hozván a maguk érdekeit, mint öncélú közösség érvényesülhetnének az európai politikában. Szerintük ilyen együttműködés hiányában az Osztrák-magyar monarchiából alakult államok létét is könnyen fenyegethette valamilyen hatalmas szomszéd, amely ellen a közöttük való meghasonlás esetében nem tudnak sikerrel védekezni. Ehhez járul, hogy ebben az esetben az államok mindegyikének idegen protektorok befolyása alá kellett kerülnie — az egyiknek francia, a másiknak olasz, a harmadiknak német, a negyediknek talán orosz befolyás alá —, ez a helyzet pedig megpecsételhette volna azt a processzust, amely Közép-Európa balkanizálódására vezet. Azok viszont, akik a középeurópai összefogást ellenezték, végeredményben ugyan szintén a dunamenti államok együttműködésére törekedtek, de azt tartották, hogy erről csak akkor lehet szó, ha előzőleg a békeszerződésnek valamilyen Magyarországra kedvező és azt megerősítő revíziója létrejön. Féltek tőle, hogyha Magyarország és szomszédai között előbb jön létre közeledés, azt a külföldön úgy

magyaráznák, mintha Magyarország végleg beletörődött volna a békeszerződésben teremtett helyzetbe és ebben az esetben sehol a külföldön támogatást nem kapnánk igényeink és törekvéseink részére. Ezzel szerintük a magyar külpolitika elterelődött volna attól a nagy céltól, hogy a trianoni szerződés revízióján keresztül kielégítőbb állapotok teremtődjenek, amit pedig elérhetőnek véltek, ha a magyar nemzet híven kitart a „Nem, nem soha!" álláspontja mellett és az új Közép-Európa együttműködésének ezidőszerinti lehetetlenségét minden alkalommal hangoztatja: hiszen ebben az esetben kialakulhat az a helyzet, amely a velünk szemben álló szomszédállamokat engedékenységre kényszeríti. Magát a revízió gondolatát mindkét koncepció fenntartotta, sőt előtérbe helyezte, de míg az első azt a közvetlenül érdekeltekkel való barátságos megegyezések útján igyekezett elérni, a másik következetes propagandától és megfelelő európai konstellációnak ily módon való kialakulásától várta a revízió gondolatának az érdekelt államokra való reákényszerítését.

A magyarság némi tétovázás után arra az útra lépett, amely a szomszédokkal szemben intranzigens maradt és nyugodtan kivárta, amíg a távolabbi nagyhatalmak között fog barátot találni. Nem is igen volt más választása, ha a revízió eszméjét nem akarta feláldozni, mert a szomszédállamok hallani sem akartak a békeszerződések módosításáról, sőt szövetséget kötöttek ennek megakadályozására. A következmények különben arra látszanak mutatni, hogy a magyar politika a helyes utat követte.

Az a szövetség, amely 1920-ban Magyarország szomszédai között egy magyar részről kiinduló esetleges támadás ellen való közös védelem céljából létrejött és amely a k i s a n t a n t nevet vette fel, lényegesen hozzájárult a középeurópai államok közötti szakadék kimélyítéséhez. A kisantant létrejöttének körülményeit a jelen munka első részében ismertettük. (Lásd 41. lap.) Már ezek a körülmények is azt bizonyítják — amit a kisantantállamokban teljesen érthetetlen módon gyakran tagadásba vettek — hogy ennek a szövetségnek éle kizárólag Magyarország ellen irányult. Hiszen mindaz a szerződés, amelyeknek összefonódásából a kisantant keletkezett, rögtön első cikkében egészen nyiltan kimondja, hogy egy Magyarország részéről a szerződő felek egyike ellen irányuló nem-provokált támadás esetében a másik fél kötelességet vállal arra, hogy a megtámadott félnek segítségére fog sietni. Ugyancsak egybehangzóan mondják e szerződések céljuknak a trianoni szerződés által teremtett rendnek fenntartását. Már a szerződéseknek e kijelentéseiből is következik, hogy Magyarország-

nak a kisantanthoz való csatlakozásáról, amelyről régebben a külföldön egyszer-másszor beszéltek, soha nem lehetett szó. Mit kereshetett volna Magyarország olyan szövetségben, amely a Magyarország részéről való támadás ellen való védekezésre vonatkozik? Hiszen Magyarország nem szövetkezhetett önmaga ellen. Már ezért sem lehetett őszinte a kisantant céljainak Benestől származó értelmezése, amely szerint a kisantant konstruktív alakulat és nem Magyarország ellen irányul, hanem arra van hivatva, hogy idővel egész Közép-Európát felölelje és új politikai módszereket állapítson meg a középeurópai államok konszolidációjának biztosítására. Ha Benesnek 1920-ban tényleg ilyen konstruktív célok lebegtek volna szeme előtt, akkor nem lett volna szabad a kisantantot, vagy azzal hasonló alakulatot létrehoznia, mert ez csak megörökíthette és kiélesíthette a Közép-Európában fennálló ellentéteket és lehetetlenné tehette azok áthidalását, de sohasem lehetett képes azokat enyhíteni, vagy megszüntetni.

Magyarországnak a békerevízió mellett való erőteljes állásfoglalása és a kisantant megalakulása folytán már 1921-ben adva volt az a helyzet, amely a dunai államokat két ellenséges csoportra bontotta. A kisantant, mint az Első Részben láttuk (lásd 43. l.), eleinte Olaszországra akart támaszkodni, de azután csakhamar francia vezetés alá került. 1924 januárjában Franciaország Csehszlovákiával szövetséges viszonyba lépett, és ezt csakhamar egy francia-román és egy francia-jugoszláv szövetség is követte. Ezért Olaszország 1926-tól kezdve teljesen visszavonult a kisantanttól, viszont közeledett Magyarországhoz. Az olasz-magyar együttműködésnek alapja a két állam között fennálló messzemenő érdekazonosság. Olaszországnak az az érdeke, hogy Közép-Európában se a germán, se a szláv befolyás annyira meg ne erősödjék, hogy a hegemóniát magához ragadja, egyúttal magyar érdek is. Ha Közép-Európa ilyen egyoldalú befolyás alá kerülne, ez Olaszország szempontjából kedvezőtlenebb helyzetet teremtene, mint amilyen a háború előtti helyzet volt, amikor Európa e részében az Osztrák-magyar monarchia foglalt helyet, amelynek feldarabolása pedig az olaszok legfontosabb háborús céljai közé tartozott. Ha Közép-Európa szláv vezetés alá kerülne, ez maga után vonná a Balkán-félszigetnek szláv befolyás alá való kerülését is, ez pedig Olaszországnak az Adriai- és a Közép-tengeren is sok kellemetlenséget okozhatna. Ehhez járul, hogy Olaszország a békeszerződésekkel szemben hasonló álláspontot volt, mint Magyarország, mert az olaszok sincsenek megelégedve azzal, ami nekik a békekötéskor jutott, és ők sem idegenkednének a békeszerződések revíziójától. Olaszország végül szintén

nem tartozott soká Csehszlovákia barátai közé sem. Hasonló volt a helyzet Ausztriának a Németbirodalomba való beolvasztásáig Olaszország és Ausztria között is. Ez az érdekazonosság, amely a három nemzet között mutatkozott, vezetett 1932-ben a római paktumra, amelyben a három állam azt határozta el, hogy külpolitikájukat mindig összhangba fogják hozni egymással.

De Magyarország és Németország között is mindig voltak közös érdekek, amelyek a két ország politikai együttműködését indokolják. A háború előtti időben kivált a szlávság túlságos megerősödésétől való félelem kapcsolta össze a németeket és a magyarokat. A világháború után Magyarország és Németország politikai helyzete sok tekintetben hasonló volt. Magyarország nagyobb területi veszteségeket szenvedett, de Németország mozgási szabadságát a békeszerződés sokkal jobban kötötte meg, mint Magyarországét. Az a körülmény, hogy németek és magyarok társaknak érezték magukat abban a katasztrófában, amely mindkettőjüket érte, érzelmileg közelebb hozta őket egymáshoz. Mióta Németország lerázta a versaillesi szerződésben reárakott béklyókat, Magyarország bizonyos reményeket is fűzhetett Németország újabb megerősödéséhez és ezek a remények már be is váltak. Viszont Németországnak mindig érdeke volt, hogy a Kelet felé vezető útját ne torlaszolják el olyan államok, amelyek vele szemben nincsenek baráti indulattal és ezért Magyarország barátsága nem volt soha közömbös előtte és ma sem lehet az, mert a baráti kötelékek erősebbek és állandóbbak a pusztán csak hatalmiaknál.

Harmadsorban Magyarország mindig baráti viszonyt tudott fenntartani Lengyelországgal is. Megkönnyítette ezt a történeti hagyományokon kívül az a rokonság is, amely a magyar és a lengyel nép természete között mutatkozik, különösen pedig az az ellentét, amely Lengyelországot Csehszlovákiától elejétől kezdve elválasztotta. Ez az ellentét elsőízben a béketárgyalások folyamán mutatkozott, amikor Teschen városra és vidékére a lengyelek is, a csehek is igényt támasztottak. Később az a körülmény, hogy a lengyelek mindinkább belátták, mily kevéssé számíthatnának egy Oroszországgal való összeütközés esetében Csehszlovákiára, valamint a Csehszlovákiában élő lengyel kisebbségekkel való bánásmód még jobban elhidegítette a viszonyt a két állam között. A két, ma ellenséges táborokhoz tartozó nagyhatalom közé beékelt Lengyelország és az ugyancsak ellenségektől körülvett Magyarország egyaránt érezték valamely, velük semmi tekintetben nem ellentétes érdekű barátnak szükségét, és ezt egymásban találták meg. A szo-

ros együttműködést közöttük hátráltatta, hogy nem voltak közvetlen szomszédok. A Kárpátaljának magyar kézre jutásával megvalósult közös magyarlengyel határ, — mindkét országnak régtől fogva hő vágya — új értékes lehetőségeket nyit meg együttműködésük részére.

A kisántánt ma már a multé. A hozzája tartozó három állam közötti kapcsolatok az utolsó években mind jobban és jobban meglazultak, ellentétes érdekeik mind jobban és jobban előtérbe léptek. Végül csak Magyarországgal szemben volt a szövetségnek valami tartalma, de az 1938 augusztus 23-án Veldesben a magyar kormány és a kisantanthoz tartozó államok kormányai között létrejött, a katonai egyenjogúság kérdésében Magyarország álláspontját elismerő megegyezés óta *ennek* a kérdésnek régebbi fontossága is csökkent. Csehszlovákia felbomlásával, majd megszüntével a kisantant végleg kimult. A kisantanthoz tartozott, még meglévő két államnak Magyarországhoz való viszonyát most már külön-külön kell elbírálni.

Magyarország és Románia között annyiban áll fenn bizonyos érdekközösség, mert ők, mint Közép-Európának az a két népe, amely nem tartozván sem a germán, sem a szláv fajhoz, az egyikkel vagy a másikkal szemben esetleg közös védelemre lehet kényszerülve. Együttműködésüknek legnagyobb nehézsége részint a Romániában élő magyar kisebbséggel szemben tanusított bánásmód, részint Magyarországnak a békeszerződés revíziójára irányuló politikája. Magyarország egyik szomszédállamában sem él olyan nagyszámú magyar kisebbség, mint Romániában. Alig képzelhető el valóságos benső közeledés Magyarország és Románia között, amíg Románia nem adja meg a magyar kisebbségnek mindazt, ami megmaradását, anyagi és szellemi fejlődését és politikai befolyását biztosíthatná. A magyar békedelegáció annak idején Bethlen István gróf tollából származó egyik igen érdekes jegyzékében annak a nézetének adott kifejezést, hogy ezt a célt leginkább Erdély autonómiájának biztosításával lehetne elérni. Ahogyan a kisebbségi kérdés izgatja a magyar közvéleményt, éppen úgy izgatja a magyar revíziós politika Romániáét. Ezek a kérdések igen kedvezőtlen kölcsönhatást gyakorolnak egymásra. Minél kevésbbé kielégítő a Romániában élő magyar kisebbség helyzete, annál mélyebb gyökeret ver Magyarországon az a nézet, hogy csakis a magyar területek visszaszerzése biztosíthatja Erdélyben a magyar faj fennmaradását és minél erősebben nyilatkozik meg Magyarországon a hangulat a revízió mellett, annál inkább fokozódik Romániában a vágy a Magyarország belföldi szövetségeseinek tartott magyar kisebbségnek elnyo-

másra. Régebben, a kisantant fennállásakor még más valami is akadályozta Magyarországnak és Romániának egymáshoz való közeledését: Románia a franciáknak támogatói közé tartozott, Magyarország pedig a német-olasz érdekkörhöz tartozott. A kisantant eltünésével ez a helyzet megszünt, de ezidőszerint még nem világos, hogy Románia a ma egymással szemben álló két hatalmi csoport melyikéhez fog csatlakozni. Ha Magyarországgal egy és ugyanabba a táborba kerül, ez meg fogja könnyíteni a két állam egymáshoz való közeledését, ellenkező esetben az ismét meg fog nehezülni. De a két országnak ma is van közös barátja: Lengyelország, amely 1921 óta szövetségben van Romániával.

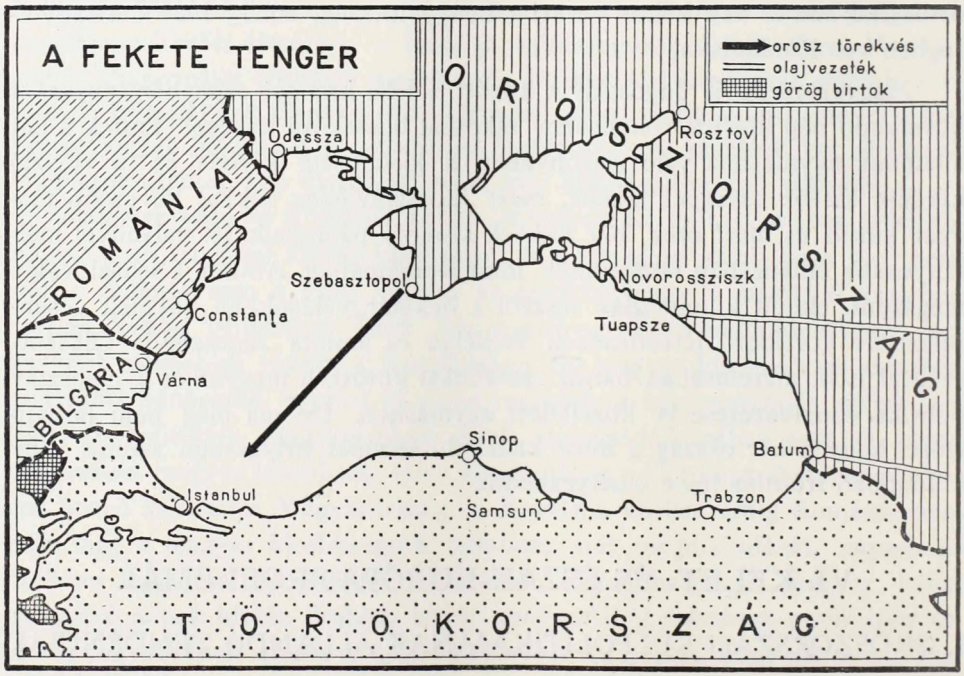
Magyarország és Jugoszlávia között a két, katonai erényben egyaránt bővelkedő nép közötti rokonszenv alkothat összekötő kapcsot. Ennek a két államnak egymáshoz való viszonyában a kisebbségi kérdés és a revízió kérdése kisebb szerepet játszik, mert Jugoszláviához sokkal kevesebb magyar került és mert ezek, bár vannak komoly panaszaik, itt valamivel méltányosabb elbánásban részesülnek, mint Romániában. Amióta Csehszlovákia megszünt, elmult a jugoszláv részről a béketárgyalásokban követelt „csehjugoszláv korridor" létesítésének veszélye és amióta Jugoszlávia Olaszországgal 1937. márciusában baráti szerződést kötött, a magyar és a jugoszláv politika vonalvezetése is közeledett egymáshoz. De ma még nem látható előre, hogy a két ország a most kialakuló európai helyzetben azonos vagy különböző fronton fog-e elhelyezkedni.

VI. KELET- ÉS ÉSZAK-EURÓPA PROBLÉMÁI.

1. OROSZORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁNAK ÁLLANDÓ TENDENCIÁI.

Oroszország külpolitikáját hosszú idő — mondhatni évszázadok — óta tervszerűen és jelentékeny eredménnyel folytatott expanziós törekvések jellemzik, amelyeknek sikerült az ország határait minden irányban állandóan kiterjeszteni. A kelet felé való terjeszkedés már a XVI. század második felében Szibéria elfoglalására vezetett. A XIX. század folyamán azután Oroszország saját területéhez csatolta Örményországot (1828), az Amúr-tartományt (1858), a Kaukázust (1859—1864), az Ussuri-tartományt (1860), Turkesztánt (1867), Bokharát és Szamarkandot (1868), Kivát (1873), Sachalint (1875) és Kokandot (1876). Nyugaton az orosz terjeszkedés a XVIII.

század első éveiben elérte a Keleti-tengert, ugyanez a század hozta véglegesen az oroszok birtokába a Fekete-tenger partvidékét és a felosztott Lengyelország legnagyobb és legértékesebb részét, a XIX. század fejlődése pedig Oroszországban a Balkán-félsziget és különösen Konstantinápoly felett való uralom megszerzésére irányuló törekvések jegyében állt, s ezeket az orosz politika szívós kitartással folytatta, ha azok nem is érték el céljukat.

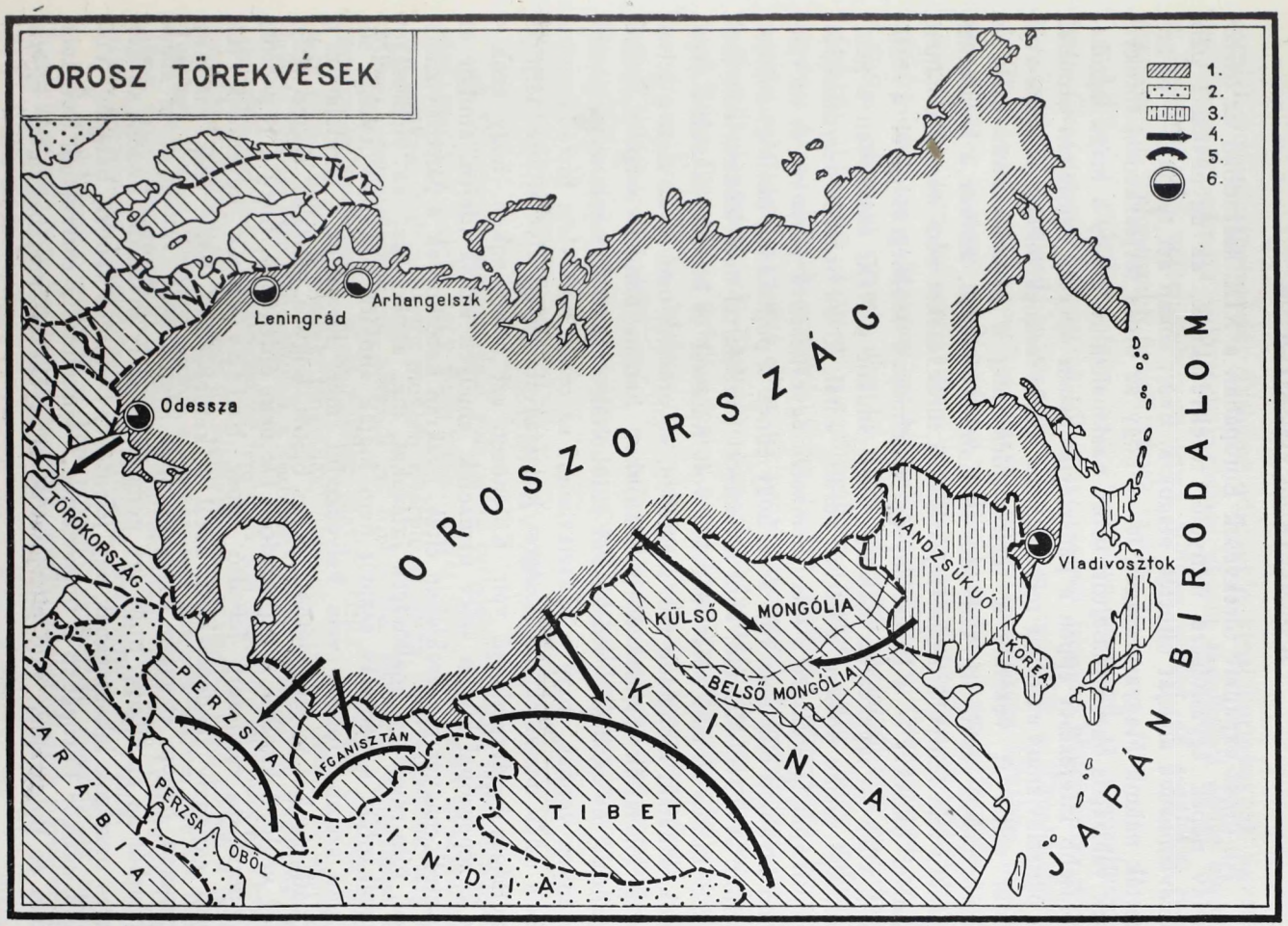
Az orosz nép állandóan folytatott terjeszkedési törekvéseinek természetes, földrajzi okai vannak. Az Oroszbirodalom nyugati része — Európai-Oroszország — el van vágva a nyilt tengertől. Határai északon a Jegestengert érik, amelynek jégtömegei nyáron erősen akadályozzák a hajózást, télen pedig teljesen lehetetlenné teszik azt. Nyugaton az orosz partokat a Balti-tenger mossa, amelynek kikötői a téli hónapokban szintén be vannak fagyva, figyelmen kívül hagyva azt, hogy adott esetben a Dániát és a

Skandináv-félszigetet elválasztó tengerszorosokat is aránylag könnyen el lehet zárni. Délen az Oroszbirodalom határai a Fekete-tengerig érnek, ezt azonban a Dardenellák és Bosporus választják el a Földközi-tengertől, és ez a két szoros, ha nincs orosz birtokban, könnyen elzárható az orosz hajók elől. Oroszország, amely a kontinens belsejében megszerveződött kis fejedelemségekből alakult (Kiev, Moszkva, Novgorod), elejétől fogva arra törekedett, hogy határait kiterjessze a tengerekig, majd pedig, amikor ezek a tentengerpartot elérték, arra, hogy a nyilt tenger olyan részeihez jusson el, amelynek el nem zárható és télen is jégmentes kikötői vannak. Mivel ezt a célt Oroszország mindeddig nem érte el, az orosz politikát jellemző terjeszkedési törekvések sem értek még véget. Az a legfőbb cél, amely Európában az orosz politika szeme előtt lebeg, Konstantinápoly birtoka és a Fekete-tengert a Földközi-tengertől elválasztó szorosok feletti uralom, az oroszok számára nagy előnyt jelentene, mert kezükbe adná azt a kaput, amelyen a két tenger egyikéből a másikba lehet eljutni és amelyet a szorosok ura tetszés szerint nyithat ki és zárhat le, úgy, amint ezt érdekei kívánják. A Konstantinápoly és a szorosok birtokára irányuló törekvések azonban, amelyek annyira jellemzik a XIX. századbeli orosz politikát, beleütköztek részben Anglia, részben Ausztria-Magyarország érdekeibe. Angliáéba azért, mert ez Oroszországban, ha ennek sikerül a Földközi-tengerre kijutnia, új riválist kapott volna, amely az angolokat flottájuknak további jelentékeny megerősítésére kényszerítette volna. Ausztria-Magyarország érdekeibe pedig azért, mert a monarchia a területén lakó szláv népesség nagy számát tekintve, fennállását látta veszélyeztetve azáltal, hogy határait délről is Oroszország vagy ennek vazallusai fognák körül. Végül is Oroszország arra a meggyőződésre jutott, hogy célját csakis úgy érheti el, ha előbb az Osztrák-magyar monarchia megsemmisül. Ezért ment bele a világháborúba, amelyben Ausztria-Magyarország tényleg megsemmisült. Egyébként azonban a háború nem úgy végződött, mint ahogyan azt az orosz politika vezetői annak idején elgondolták. Konstantinápoly birtokába az oroszok a világháborúban sem jutottak.

Hasonló Oroszország helyzete a Távol-Keleten is, amely a XX. század kezdete óta az Oroszbirodalom szívével a szibériai vasút útján van összekötve. Azok a kikötők, amelyek a Távol-Keleten az oroszok birtokában vannak, télen szintén nem állanak nyitva a hajóközlekedés számára, mert befagynak. Még Szibéria legdélibb fekvésű kikötőjét, Wladivosztokot is, bár egyazon szélességi fokon fekszik Barcelonával, átlag évente 110 napon

jég borítja. Ez az oka annak, hogy Oroszország a Távol-Keleten is mindig arra törekedett, hogy kiterjessze határait délfelé és ezúton jégmentes kikötőkhöz jusson. Ebben a törekvésében foglalta el egy időben Mandzsúriát és Koreát is, ezen a ponton azonban beleütközött Japán érdekeibe, úgyhogy mindkét területet ismét el kellett hagynia. Terjeszkedési szándékait az orosz külpolitika minden valószínűség szerint a Távol-Keleten sem adta fel, de ezidőszerint úgylátszik, mintha azok csakis Japánnak valamilyen váratlan meggyengülése esetében nyerhetnének újból aktualitást.

Ezek a geopolitikai adottságok alkotják Oroszország terjeszkedési törekvéseinek legmélyebb okait. A történeti fejlődés, amely két évszázad óta majdnem állandó terjeszkedést hozott Oroszországnak, azután olyan mentalitást is teremtett az oroszokban, mintha az orosz állam legfőbb célja az volna, hogy állandóan növekedjék és gyarapodjék. Ily körülmények között az expanzióra való törekvés ma benne van az orosz nép vérében, — ha nem volt eredetileg benne, belevitte azt abba az évszázados történeti fejlődés. Úgylátszik, hogy amint az egyes ember életének bizonyos szakában saját akaratától függetlenül nő és gyarapszik és ezt a processzust még ha akarná sem tudná megállítani, éppen úgy a nemzetek is fejlődésük bizonyos szakaiban ugyancsak szükségszerűen nőnek és terjeszkednek, még ha államférfiaik nem is céltudatosan hajtják őket erre. Angliában pl. a XIX. század közepén Disraeli határozottan ellene volt az angol gyarmatok szaporításának, és valamivel később, mind az angol titkos tanács egy Viktória királynéhoz intézett petícióban, mind később az alsóház egy bizottsága is, igen határozottan foglaltak állást a birodalom területének minden további kiterjesztése ellen, anélkül, hogy ez a folyamat azért megállt volna, mert hiszen az angolok azóta is sok millió négyzetkilométernyi területet csatoltak a Britbirodalomhoz. A terjeszkedési törekvésekben tehát van valami, ami nem függ sem a választótömegek, sem a vezető államférfiak akaratától, amit nem lehet tetszés szerint akár abbahagyni, akár továbbfolytatni és ami az illető nemzet lelkületének immanens sajátságai közé tartozik. Ez természetesen nemcsak Oroszországra áll, hanem más államokra is vonatkozhatik. Az egyes nemzeteknek a bennük rejlő titkos erőknél fogva való kényszerű növekedése, amely legtöbbször csakis más nemzetek kárára érvényesülhet, esetleg olyan nemzetek kárára, amelyek a növekedési koron már túljutottak, teremti meg azokat az összeütközéseket, amelyek eddig a világ teremtése óta mindig háborúban intéződtek el.

Jelmagyarázat:

1. Orosz terület.
2. Angol terület.
3. Japán terület és érdekeltség.
4. Törekvés.
5. Védekezés.
6. Orosz kikötő. (A fehéren hagyott körcikk a befagyás időtartamával arányos.)

Az orosz expanzív törekvések Európában a XIX. században az összes szláv népek egyesítésére irányuló törekvéseknek, az úgynevezett *pánszlávizmus*nak alakját öltötték magukra. Ezért sokan azt tartják — és tartották nálunk Magyarországon is —, hogy az orosz terjeszkedési törekvések valóságos oka a túlhajtott orosz nacionalizmus, amely a maga legtökéletesebb kifejezését éppen a pánszlávizmusban nyerte. Valójában azonban a pánszlávizmus az orosz terjeszkedési törekvéseknek inkább eszköze volt, mint célja. A vezérelv a terjeszkedés, míg a pánszlávizmus csak az egyik feléje vezető út. Volt idő, II. Katalin idejében, amikor a Konstantinápoly felé irányuló orosz terjeszkedési törekvéseket nem nemzeti, hanem vallási okokkal — a kereszténység védelmének szükségességével a törökök ellen — igyekeztek igazolni. Csak amikor a XIX. században a nemzetiségi eszme erősen előtérbe került, adták ki az oroszok terjeszkedési politikájuk igazolására a szláv nemzetek egyesítésének jelszavát és ez valóban kiválóan alkalmas volt arra, hogy ennek a politikának ideológiai alapot adjon. A Távol-Keleten, ahol a nemzeti gondolattal nem lehetett célt érni, mert hiszen ez csak szláv népekre volt hatással és közömbös volt a japánok, kínaiak, mongolok stb. szemében, az oroszok nem is ez alatt a jelszó alatt folytatták terjeszkedő politikájukat, hanem minden szépítés nélkül politikai és gazdasági érdekekkel indokolták azokat. Egyesek azon a véleményen vannak, hogy a pánszlávizmus az orosz bolsevista forradalommal és a szláv nemzetek önállóságra juttatásával végleg elveszítette létjogosultságát és tárgytalanná vált. Különösen azt hiszik sokan, hogy azok a a középeurópai kisebb szláv nemzetek, amelyek annak idején, amikor az osztrák-magyar monarchiában éltek, gyakran kacérkodtak a pánszlávizmussal, tőle remélvén önállóságra jutásukat, ma, amikor ezt az önállóságot megkapták, a pánszláv eszmét nem fogják annyira vonzónak találni, sőt talán szembe fognak vele helyezkedni, mert hiszen ez a gondolat az ő önállóságukat is fenyegetheti. Nem biztos, hogy a pánszláv eszme tényleg végleg lekerült-e a napirendről. De nem érdektelen, hogy a régi orosz imperialista rendszert felváltó orosz b o l s e v i z m u s ugyancsak tele van expanzív tendenciákkal, azzal a különbséggel, hogy ezek ma nem nemzeti, hanem szociális jelszavak alatt jelentkeznek. Ennek orosz szempontból az az előnye, hogy így nemcsak a szláv országok, hanem az összes országok lakosságának egy jelentékeny részére vannak hatással. Volt idő, amikor Európában a bolsevizmus a kommunista eszméknek Romániában és Bulgáriában való elterjesztésével igyekezett magának utat egyen-

getni Konstantinápoly felé, Ázsiában viszont a kínai kormánynak ugyanezen eszmék számára való megnyerésével akarta távolkeleti célját elérni. A Japánnal való versengésben az orosz politika ezeket az eszméket még ma is egyik legfontosabb ütőkártyának tartja.

Az orosz politikára igen nagy befolyást gyakorol az a körülmény, hogy Oroszország két egymástól igen távoleső fronton követ aktív célokat: egyfelől a nyugati határon és a Balkánon, másfelől a Távol-Keleten. A világháború előtt az volt a helyzet, hogy Oroszország felváltva folytatott egyszer európai, máskor ázsiai politikát, és ha az egyik fronton vereséget szenvedett, fokozott erővel vetette magát a másikra. A világháború utáni korban ez a helyzet inkább odavezetett, hogy Oroszország egyik fronton sem mert komoly akcióba fogni, sőt ilyen akcióktól még engedmények és áldozatok árán is visszahúzódott. Tartott attól, hogy mihelyt európai bonyodalmakba sodródik, ez Japánt bírhatná támadásra Oroszország keletázsiai birtokai ellen, ha pedig távolkeleti bonyodalmak miatt kellene a Japánnal való összetűzést megkockáztatnia, ezt az európai államok használhatnák ki a bolsevizmus megbuktatására. Ennek a helyzetnek, az orosz külpolitika kétfelé irányuló arculatának, következménye volt úgy a világháború előtti, mint a háború utáni korban Oroszországnak Franciaországgal kötött szövetsége, amelyről az alábbiakban még szó lesz.

2. A SKANDINÁV ÁLLAMOK.

A Skandináv-félsziget és a volt orosz birodalom között elterülő tengerrész, amely a Keleti- vagy Balti-tenger nevét viseli, az elmult évszázadokban gyakran volt a partja mentén elterülő államok vetélkedésének tárgya. Mihelyt valamelyiküknek sikerült a többieknél nagyobb befolyásra és hatalomra szert tenni, a „dominium maris baltici" elérendő célként lebegett szeme előtt. Németek, lengyelek, litvánok, svédek, dánok és oroszok mind keresztülmentek azon a kísértésen, hogy magukhoz ragadják az uralkodó befolyást a Balti-tenger felett. A világháború előtti időben Oroszország, a skandináv államok és Németország osztoztak meg ebben a befolyásban. Azóta megszaporodott e tengerparti államok száma. Ma tíz ilyen állam van: Németország, Danzig, Lengyelország, Litvánia, Lettország (Latvija), Észtország, Oroszország, Finnország, Svédország és Dánia.

A Balti-tenger nyugati részén elterülő skandináv államoknak régtől fogva nincsen olyan hatalmi törekvésük, amely szomszédjaikra nézve vesze-

delmet jelenthetne. Svédország a multban, Gusztáv Adolf és XII. Károly korában, folytatott ugyan nagyhatalmi politikát, de teljesen kijózanodott belőle. A józan svéd nép az akkor szerzett rövid dicsőségből csak azt a tanulságot szűrte le, — és azt megtartotta a mai napig — hogy valamely nemzetnek boldogsága szempontjából hatalmának mentől nagyobb kiterjesztése nem szükséges. Sokáig azt hitték, hogy Európának az a félreeső része, ahol a skandináv országok elterülnek, nem fekszik olyan nagy világpolitikai törekvések ütközőpontjában, — sőt még útirányában sem — amelyek ezekre az országokra nézve a kívülről való megtámadtatás veszélyét idézhetnék fel. Ezért szövetségek szükségét sem érezték és nem éreztek hajlandóságot arra, hogy mások kedvéért ilyen szövetségekbe csábíttassák magukat. Meggyőződéses pacifisták voltak és feltétlen hívei az általános katonai leszerelésnek, ezért nem is folytattak aktív külpolitikát. Sokan voltak ezekben az országokban, akik egyáltalában azt tartották, hogy a kis államokra nézve felesleges a hadsereg, mert ez egy nagyhatalommal szemben amúgy sem nyujtana védelmet. Ezt a felfogást legélesebben Koht norvég külügyminiszter fejezte ki, azt mondván: „Kis államnak saját katonai erejébe vetett hite balgaság".

Az utóbbi években beállt fejlődés azonban a skandináv államokat is új komoly problémák elé állította. Be kellett látniok, hogy az ő biztonságukat is érhetik támadások. Tengeri támadás érheti kivált Svédországot az orosz haditengerészet két bázisa: Kronstadt és Murmanszk felől és az orosz repülőgépek számára Skandinávia megközelítése szintén nem nehéz feladat. Ugyanilyen támadások lehetősége fennáll Németország felől is. Másfelől a skandináv államoknak rá kellett eszmélniök arra, hogy a régi értelemben vett olyan semlegesség, amelynek lényegéhez tartozott, hogy a semleges állam a hadviselő felek mindegyikével fenntarthatta a normális érintkezést, a jövőben alig képzelhető el. Ennek már a Népszövetség alapokmányának 16-ik cikke vetett véget, amikor azt kívánta, hogy a támadó állammal való összeköttetést minden állam szüntesse meg. A skandináv államok már a Népszövetség megalakulásakor nem minden habozás nélkül fogadták el ezt a 16-ik cikket és a semlegesség fogalmának új értelmezését. Ha végül mégis csatlakoztak a Népszövetséghez, ezt abban a reményben tették, hogy a Népszövetség elég erős lesz az ellenük irányuló esetleges támadásoknak megakadályozására vagy elhárítására. Ez a hit az utolsó években teljesen megrendült. Ma már a skandináv államok nem remélik azt, hogy szükség esetében a hatalmak a Népszövetség vezetése alatt egész hatalmukkal mellékjük fognak

állani és ezért a maguk részéről is szabadulni akarnak attól a kötelezettségtől, hogy adott esetben nekik legyen kötelességük a támadó ellen felvonulni. Ezért más, semlegességre törekvő államok, — Belgium, Németalföld, Svájc — mintájára ők is kénytelenek voltak fegyverkezésekbe fogni.

A megváltozott helyzet egyik további következménye volt, hogy 1935-ben a finn országgyűlés határozata alapján Finnország is csatlakozott a skandináv államok csoportjához. Orosz támadásnak egyik ország sincsen annyira kitéve, mint Finnország, hiszen az orosz stratégiai vasútak közvetlenül a finn-orosz határ mentén húzódnak el. 1936 óta a finn külügyminiszterek részt vesznek a skandináv államok külügyminisztereinek rendszeres tanácskozásain.

Általános európai háború esetén az egyik skandináv államra, — Dániára — fontos nemzetközi feladat hárul. A Balti-tengerbe vezető tengerszorosokon ugyanis Dánia uralkodik és módjában van azokat aknákkal bármikor elzárni. Dánia 1912-ben kijelentette ugyan, hogy a tengerszorosok elzárására való jogát nem fogja igénybe venni, a világháborúban azonban mégis kénytelen volt erre. A szorosok elzárásának valamely, a keleti államok egyike ellen irányuló katonai akciónál nagy fontossága lehet, ámbár külföldi hadiflották — főleg ha ezek nem németek — mindig óvakodni fognak attól, hogy a Balti-tengerbe benyomuljanak, mert ebben az esetben abban a veszélyben forognak, hogy valamelyik ellenséges hatalom megszállja a dán szigeteket — ami különösen a németeknek aránylag nem nagy fáradságot okozna — és elvágja útjukat hazafelé.

3. A BALTI ÁLLAMOK.

Kevésbbé megállapodottak a viszonyok a Balti-tenger keleti partján. Ennek legészakibb részében Finnország, amióta 1917-ben elszakadt Oroszországtól, politikáját mindinkább a skandináv országokéval igyekezett összeegyeztetni. Már 1920-ban katonai szövetségre lépett volna Svédországgal, ha ez akkor hajlandó lett volna vele szemben az egyszerű jóbaráti viszonyon túlmenő kötelezettségeket vállalni, 1935-ben azonban tényleg tagja lett a „skandináv blokk"-nak. Finnországtól délre a Balti-tengerig nyúlik ki Szovjet-Oroszország, ma is a leghatalmasabb mozgatóerő Európa keletén. Azután következnek a szűkebb értelemben vett „balti államok", Észtország, Lettország és Litvánia, amelyeknek autochton népessége a világháborúig Oroszországhoz tartozott, ahol az ugyanott letelepedett német eredetű

birtokososztály — a „balti bárók" — mellett nagyon alárendelt szerepet játszott. A háború után azonban elkergette a német földbirtokosokat, szétosztotta földjeiket és maga vette kezébe sorsának intézését. E három állam függetlenségét kettős veszély fenyegeti, mert számolniok kell azzal, hogy Oroszország szívesen újból magába olvasztaná területeiket, mihelyt a körülmények ezt lehetővé teszik, a német „Ostraum"-politikában pedig a balti államok birtokára való törekvés szintén bizonyos szerepet játszik. Délen Lengyelország, amely már nem tartozik a szorosan vett balti országok közé (bár a lengyel korridoron keresztül eléri a Balti-tengert), vált a keleteurópai politika egyik főtényezőjévé, de bár jóval jelentékenyebb tengeri északi szomszédainál, Oroszország és Németország között beékelt állapotában szintén „veszélyes életet" folytat. Abban a kényes helyzetben, amelyben ezek az államok valamennyien élnek, megalakulásuktól kezdve újból és újból fel kellett vetődnie annak a kérdésnek, hogy miként tudnák biztonságukat sikeresen alátámasztani.

Ebben a tekintetben két ellentétes koncepció állt egymással szemben: a lengyeleké és az oroszoké. Eleinte a lengyelek következetesen egy Finnországtól Lengyelországig terjedő „balti blokk" létesítésén fáradoztak, amely politikáját a Népszövetségre alapította volna. Ezzel szemben Oroszország az egyes balti államokat külön-külön akarta megnemtámadási szerződésekkel magához kötni. Lengyel részről azt az álláspontot hangoztatták, hogy a béke annál jobban van biztosítva, minél több állam áll össze annak megvédésére. Az oroszok viszont úgy érveltek, hogy a kétoldalú megnemtámadási és semlegességi szerződések jobban biztosítják a békét, mert a netán felmerülő konfliktusokat lokalizálják, míg a Népszövetségre alapított kollektív szerződések olyan államokat is belesodornak az összeütközésekbe, amelyeknek azokhoz semmi közük nincsen. Ez a nézetkülönbség azonban aligha volt a két ország közötti ellentétnek igazi oka. Valószínűtlenné teszi ezt már az a körülmény is, hogy később olyan fordulat következett be, amelynél fogva egy időben az oroszok álltak a kollektív szerződések álláspontján és a lengyelek követeltek ezek helyett kétoldalú szerződéseket. Az ellentétek igazi okát a Kelet-Európában a békeszerződések utáni első évtizedben fennálló helyzet magyarázza meg. Ebben az időben a Szovjetunió egyfelől abban az állandó félelemben élt, hogy a nyugati kapitalista országok csak kedvező alkalomra várnak, hogy támadásba lépjenek az orosz kommunizmus ellen, másfelől pedig abban reménykedett, hogy Németországban előbb-utóbb kommunista forradalom támad, amelynek

esetleg szüksége lehet az orosz segítségre. Ha Oroszország keleti határán egységes államcsoport alakul, az egyfelől támpontul szolgálhatott volna a nyugati hatalmaknak Oroszország ellen irányuló esetleges akcióinál, másfelől pedig útját állotta volna Oroszországnak, ha Németországnak akar segítségére sietni. Lengyelország viszont aggódott amiatt, hogy Oroszország a vele szerződéses viszonyban álló Németországgal együtt — különösen ha Németországban forradalom üt ki — két oldalról megtámadhatná, érdeke volt tehát, hogy ebben az esetben ne maradjon elszigetelve, hanem támaszkodhassék mindazokra, akik vele hasonló helyzetben vannak.

A szovjetkormány a nagy forradalom idejében, 1919/20-ban, igyekezett a balti államok feletti uralmat megtartani. Ezek az országok még a német megszállás idejében, 1918 decemberében, kimondták ugyan függetlenségüket, de mihelyt a német katonaság elvonult, ismét orosz csapatok szállták meg területüket. Önkéntesekből, orosz ellenforradalmárokból és ottrekedt német katonákból összeverődött erők azonban ismét kiszorították a szovjetcsapatokat, amelyek ebben az időben nem tudtak velük szemben nagyobb nyomatékkal fellépni, mert a szovjetkormány akkor mindenütt harcban állt az ellenforradalmi hadseregekkel. 1920 folyamán a szovjetkormány mind az öt állam függetlenségét elismerte. Az oroszok azért valószínűleg nem tettek le arról a reményről, hogy később sikerül azokat visszaszerezni és a tengerpartot ismét egész hosszúságában Oroszországnak biztosítani.

Az 1920 januárjától kezdve megtartott összejöveteleken, amelyeken az öt balti állam képviselői az őket közösen érdeklő ügyeket megbeszélték, Lengyelország igyekezett a „balti blokk" megszervezésére irányuló koncepcióját megvalósítani, mert ezzel Szovjetoroszországnak Európa felé vezető útját elvágta volna. A negyedik ilyen tanácskozáson, amely 1922-ben Varsóban folyt le, olyan megállapodás jött létre Lengyelország, Finnország és a három kisebb balti ország között, amely valóságos katonai szövetséget létesített volna közöttük, — a finn képviselőház azonban megtagadta annak ratifikálását és ezzel az egész terv megdőlt. Finnország magatartása abban leli magyarázatát, hogy a maga részéről mindig inkább a skandináv államcsoporthoz tartozónak érezte magát. Litvánia sem volt hajlandó ebben a szövetségben résztvenni, mert a Vilna városának lengyel megszállása miatt támadt bonyodalmak következtében a litvánok megszakítottak minden érintkezést Lengyelországgal. 1925-ben Pusta észt külügyminiszter tesz kísérletet a finneknek a balti blokk számára való megnyerésére, de nem ér el sikert, úgyhogy ennek az esztendőnek szeptemberében a balti államok

külügyminiszterei Genfben tartott 12. és utolsó értekezletükön kimondják, hogy a balti blokk létrehozásának terve ez idő szerint megvalósíthatatlannak látszik. A legfőbb akadály Finnország magatartása volt, de magában a három kisebb balti államban is sok nehézsége volt a balti blokk megalakításának. Érdekellentétek, tárgyi és személyi surlódások, presztízs-szempontok számtalan akadályt gördítettek útjába és ha egyszer-másszor ezek az ellenhatások gyengülni látszottak, Oroszország mindig megtalálta a módját, hogy új ellentétek szításával, új tervek felvetésével vagy — ha szükséges volt — egyes kormányválságok felidézésével csirájában fojtsa el a közeledési kísérleteket.

Sokáig a szovjetkormány sem volt szerencsésebb a maga koncepciójának elfogadtatására irányuló fáradozásaival. A balti államoknak külön semlegességi szerződések útján való magához kapcsolását először 1923-ban kísérelte meg, amikor erősen számított a kommunista forradalomnak Németországra való átterjedésére és meg akarta akadályozni, hogy Lengyelország és a többi balti állam Németország ügyeibe beleavatkozzék. Oroszország törekvése az volt, hogy olyan viszonyba kerüljön a balti államokkal, amely lehetővé tenné ezeknek az orosz hadsereg katonai felvonulása részére való kihasználását és a lengyel pozíciónak északról való megkerülését, úgy, amint a később létrejött orosz-csehszlovák szerződés a lengyel pozíciónak délről való megkerülését tette volna lehetővé. A balti államok azonban húzódoztak az orosz részről javasolt megállapodásoktól. Csak Észtország és Lettország kötöttek egymással szerződést, amelyben vámunió létesítését vették tervbe. 1926-ban Oroszország megismétli fáradozásait, hogy a balti államokat rávegye garanciális szerződések megkötésére. Az egyetlen ország, ahol fáradozásai sikerrel járnak, Litvánia szeptember végén aláírja az oroszok által javasolt szerződést. Ez alkalommal Szovjet-Oroszország jogosnak ismerte el Litvániának a vilnai kérdésben való álláspontját, anélkül azonban, hogy annak érvényesítésére támogatását megígérte volna, hiszen érdeke az volt, hogy lengyel-litván viszonylatban a sebek ne gyógyuljanak be. 1927 márciusában Lettország is hajlandóságot mutat egy garanciális szerződés megkötésére, de azután meggondolja a dolgot és nem ratifikálja azt, ellenben októberben, elsőnek a balti államok sorában, kereskedelmi szerződést köt Oroszországgal. Végre 1928-ban a Kellogg-paktum által teremtett atmoszférában a szovjetkormány megvalósította azt a szerződéses rendszert, amelynek létrehozatalán oly régóta fáradozott. 1929. február 9-én sikerült nyugati szomszédaival meg-

nemtámadási szerződéseket kötnie, körülbelül ugyanazzal a tartalommal, amellyel az általános Kellogg-paktum bírt. Finnország nem írta azt alá, azzal indokolván ezt a magatartást, hogy a Kellogg-paktum életbelépése folytán ezeknek a szerződéseknek semmi jelentőségük nincsen. Ezeket a szerződéseket Oroszország 1933-ban újabb megállapodásokkal támasztotta alá, amelyek mintegy pótlólag megadták annak definícióját, hogy mit kell támadásnak tekinteni, mégpedig Politis szövegezésében. (L. 351. l.) Ezek a szerződések 1933. július 4-én jöttek létre Szovjet-Oroszország és tíz állam között, amelyek között a balti államok — ezek sorában Lengyelország, — és a kisantanthoz tartozott országok is szerepelnek, de gyakorlatilag ezeknek a megállapodásoknak éppen oly kevés jelentősége volt, mint magának a Kellogg-paktumnak.

A kisebb balti államok között az utolsó időben némileg szorosabbá fűződött a viszony. Az 1923-ban Lettország és Észtország között létesült szerződést sikerült 1934 elején valóságos szövetséggé kimélyíteni, ugyanennek az évnek szeptemberében pedig ez a két állam Litvánia bevonásával egy tíz évre megkötött balti paktum alapján egyesült, mely a három államnak külpolitikai téren való együttműködését akarja biztosítani, de egyelőre még igen szűk körben mozog. Valóságos szövetség a három balti állam között aligha fog létrejönni, mielőtt a lengyel-litván ügy valamilyen végleges rendezést nem nyer. Gazdasági téren azonban van közöttük bizonyos együttműködés. Kereskedelmi szerződéseikben egy ideig kikötötték — Finnország is —, hogy a más balti államoknak megadott kedvezményeket a legnagyobb kedvezményes elvre való hivatkozással senki sem igényelheti (balti klauzula), de 1937-ben Észtország ebből eredő kötelezettségeitől felszabadította magát.

A három állam eleinte rokonszenvet mutatott a kollektív szerződések eszméje iránt, 1936 nyarától kezdve azonban mindinkább a semlegesség megóvása és a nagyhatalmi blokkoktól való tartózkodás válik külpolitikájuknak alapjává. Ez a semlegességi politika a kisebb balti államokat Finnországhoz és a skandináv blokkhoz hozza közelebb. De bizonyos kételyek jogosultak abban a tekintetben, hogy adott esetben a balti államok képesek lesznek-e semlegességük megóvására? Nagy a veszély, hogy területük — ha egyszer összecsapásra kerül a dolog Oroszország és Németország között — hadszíntérré fog válni. Egyaránt félnek mindkét hatalomtól és joggal félnek tőlük. Politikájukat 1939-ben is az őket fenyegető veszélyek eloszlatására irányuló erőfeszítések jellemzik.

4. A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG.

1930 után két olyan esemény történt, amely Szovjet-Oroszországnak régebben Németország felé orientálódott külpolitikájában fordulatot idézett elő. Japán 1931-ben megkezdte azokat a hadműveleteket, amelyekkel Mandzsúriát elszakította a kínai birodalomtól és 1933 februárjában kilépett a Népszövetségből. Németország pedig 1930-tól kezdve mind jobban és jobban a nemzeti szocialista mozgalom befolyása alá került, amely 1933 januárjában egész Németországot magával ragadta. Oroszország szempontjából mindkét esemény nagyjelentőségű volt. A Kelet-Ázsiában megindult japán előnyomulás felidézhette azt a veszélyt, hogy Japán most, amikor lerázta még azokat a kevésnek és gyengének bizonyult megkötöttségeket is, amelyeket mint a Népszövetség tagjának vállalnia kellett, támadásba fog átmenni a Távol-Keleten Oroszország ellen, ezt a bonyodalmat pedig valamely hatalom fel fogja használni arra, hogy nyugatról támadja meg Oroszországot, úgyhogy ennek két front ellen kellene hadat viselnie. A Németországban bekövetkezett nemzeti forradalom viszont nemcsak azt mutatta, hogy Oroszország illúziókban ringatta magát, amikor sokáig azt remélte, hogy Németország is át fog térni a kommunizmusra és szövetkezni fog a szovjetköztársasággal, hanem ellenkezőleg, világossá tette, hogy éppen a német politika áll legélesebben szemben a kommunista rendszerrel, sőt egyes vezető egyéniségei az „Ostraumpolitik" jelszava alatt még területi kívánságokat is hangoztatnak Oroszországgal kapcsolatban. Oroszország tehát szükségesnek érezte, hogy hatékonyabban védekezzék az ellen az eshetőség ellen, hogyha a Keleten bonyodalmakba keveredik, a Nyugaton Németország fogja kihasználni ezt a helyzetet egy ellene irányuló támadásra. A helyzet ebben a tekintetben igen hasonló volt ahhoz, amellyel a háború előtti orosz külpolitika volt kénytelen számolni. Csak természetes tehát, hogy a szovjetkormány külpolitikája is visszatért a cári Oroszország külpolitikájának alapjaihoz és a nyugati hatalmakkal, elsősorban Franciaországgal való szövetséget kereste. Hogy erre az útra rá mert lépni, ez azt mutatja, hogy évekig táplált aggodalma a nyugati hatalmak valamilyen, a bolsevizmus megdöntésére irányuló fegyveres akció eshetősége miatt eloszlott.

A francia-orosz szövetség a multban is, a jelenben is azonos okokra vezethető vissza. Közvetlen következménye annak a helyzetnek, hogy az orosz külpolitikának állandóan két egymástól igen távol eső frontra

kell figyelnie, mert mindig abban a veszélyben forog, hogyha az egyik fronton — akár Európában, akár a Távol-Keleten — bonyodalmakba keveredik, azokat a másik fronton vele szemben álló ellenfél is ki fogja használni, úgyhogy Oroszország, két tűz közé kerülve, úgy az egyik, mint a másik fél ellen csak félerővel fog védekezhetni, míg esetleges ellenfelei egész erejükkel mehetnek támadásba. Az ebből kialakuló helyzetben Oroszországnak szüksége van Európában egy olyan szövetségesre, amely viszont azt a hatalmat tartja lekötve, amely az oroszokat támadhatná meg. Mivel pedig Oroszország a jelzett okokból ezidőszerint leginkább ugyanazt a Németországot tartja lehető támadónak, amelynek esetleges támadása ellen Franciaország is védekezik, önmagától adódik az olyan szövetség, amelyben a franciák és az oroszok kölcsönösen kötelezik magukat, hogyha német részről bármelyiküket támadás érné, a másik fél is támadásba fog menni Németország ellen, úgyhogy Németország úgy az egyik, mint a másik oldalra csak erejének felét fordíthatná.

Azokban az eszmecserékben, amelyeket Oroszország és Franciaország kormányai egymással folytattak, 1935 elején új szerződéses rendszer terve bontakozott ki. Ezúttal nem egyszerű megnemtámadási szerződésekről volt szó, amilyeneket Oroszország néhány évvel ezelőtt nagy számmal kötött, hanem olyan kollektív segélynyujtási szerződésről, amelynek összes aláírói kötelezettséget vállaltak volna arra, hogy amennyiben bármelyiküket megtámadnák, a többiek azonnal segítségére fognak sietni és katonai erőt fognak rendelkezésére bocsátani. Ezt a tervet az angol kormány aktív módon támogatta. Megvalósíthatósága azon múlt, hogy Németországot és Lengyelországot meg lehet-e részére nyerni, mert ha erre nem lehetett számítani, akkor az egész paktum nemcsak eltévesztené célját, hanem tekintettel arra, hogy aláírói azt a látszatot keltenék, mintha blokkot alkotnának Németország és Lengyelország ellen, talán még káros is volna. Németország és Lengyelország azonban nem akartak a kölcsönös segélynyujtásban résztvenni. Ezúttal Lengyelország képviselte azt az álláspontot, amely régebben az oroszoké volt, hogy a kétoldalú szerződések lokalizálják a háborúkat és ezért jobban biztosítják a békét, míg az oroszok vették át most a lengyeleknek régebbi, a kollektív szerződések hasznosságára vonatkozó álláspontját. Amikor a Keleti Paktum terve meghiúsult, Oroszország Franciaországgal egyedül lépett szövetségre. Egyúttal a Népszövetség tagja is lett, mert hiszen az új szövetséget be kellett ágyazni a Népszövetség kereteibe. Röviddel ezután az a két veszély, amelynek elhárítása érdekében

Oroszország szövetségre lépett Franciaországgal, egyesülve jelent meg abban a szerződésben, amelyet Németország és Japán nem ugyan Oroszország, hanem a kommunista Internacionále ellen kötöttek, és amelyhez 1937 őszén Olaszország is csatlakozott. Ebben a szerződésben az aláíró felek arra kötelezték magukat, hogy kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást a Komintern működéséről tett megfigyeléseikről, tanácskozni fognak a szükséges védelmi rendszabályokról és ezeket szoros együttműködésben fogják végrehajtani. Az oroszok természetesen messzebbmenő szándékokat sejtettek e szerződés mögött.

Ha Oroszország más kombinációt akarna valamikor keresni a Franciaországgal való szövetség helyett, ez csakis abban állhatna, hogy újból Németországgal igyekeznék együtt menni. Ennek természetesen előfeltétele volna, hogy vagy Oroszországban, vagy Németországban olyan belső átalakulások menjenek végbe, amelyek a két állam együttműködésének ezidőszerint útjában álló akadályokat elhárítják. Németországban is, a Szovjetköztársaságban is vannak ennek a politikának hívei, aminthogy a háború előtti korban is voltak mindkét oldalon olyanok, akik üdvösnek tartották volna az orosz és a német érdekeknek összeegyeztetését. Az az akadály, amely a világháború előtt az orosz-német megegyezésnek útjában állt, hogy tudniillik Németország szövetséges viszonyban állt Ausztria-Magyarországgal, amelynek létét Oroszország a maga érdekeivel összeegyeztethetetlennek tartotta, ma megszűnt, mert osztrák-magyar monarchia nincs többé. Azonban ennek az akadálynak helyébe újabban más erős akadályok léptek, amelyek az oroszok és németek együttműködésének útjában állanak és amelyek között igen nagy szerepe van a kölcsönös bizalmatlanságnak, de annak is, hogy mindkét hatalom azonos területek birtokára áhítozik.

VII. A TÁVOL-KELET.

A Távol-Kelet politikai viszonyaira a japán császárság terjeszkedési törekvései gyakorolnak döntő befolyást.

Ezeknek a terjeszkedési törekvéseknek oka a japán népnek az utolsó félszázadban bekövetkezett rendkívül erős szaporodása. Ennek következménye az, hogy az 1871 óta megkétszereződött és ma 67 millió lelket számláló japán nép mind nehezebben és nehezebben tud népfeleslegének megfelelő megélhetést biztosítani. Japánban 140 lélek él egy-egy négyzetkilométernyi

területen, — körülbelül ugyanannyi, mint Németországban. Tekintetbe kell azonban venni, hogy az a négy nagy és igen nagyszámú apró sziget, amely Japánt alkotja, nem egyformán alkalmas megmívelésre és hogy ezért délen sokkal nagyobb a népsűrűség az átlagnál, északon viszont sokkal kisebb. Hogy valóban van-e Japánban olyan túlnépesedés, amely a terjeszkedési törekvéseket tárgyilag is igazolja, arról eltérnek a nézetek. Akik azt állítják, hogy valóban van túlnépesedés, azok hivatkozhatnak az 1935-ben kétmillióra becsült munkanélkülieknek nagy számára, a munkások alacsony bérére, a rettenetes nyomorra, amely a városok szegénynegyedeiben, de a parasztok körében is uralkodik stb. A földmívesek 70%-a egy hektárnál kevesebb földdel rendelkezik és csak úgy tud megélni, hogy a termelvényeket — túlnyomóan rizst — eladja és olcsóbb élelmiszereket szerez be helyette. Akik viszont tagadják, hogy Japán túlnépes és ezért terjeszkedésre kénytelen, azok arra hivatkoznak, hogy Japán az utolsó 40 esztendőben megötszörözte régebbi területét, mert eredetileg 382.314 négyzetkilométerre terjedő országa a kínai és orosz háborúk után 292.675 négyzetkilométerrel, Mandzsúria megszállásával pedig, — amely ezt az országot legalább is gazdaságilag Japán gyarmattá tette — további 1,306.894 négyzetkilométerrel gyarapította, úgyhogy ma 1,981.883 négyzetkilométerre terjed. Bőven rendelkeznék tehát megfelelő területtel lakossága feleslegének elhelyezésére, ha a helyzet nem volna az, hogy a japánokat csak igen nehezen lehet még japán fennhatóság alá került területekre is kivándorlásra bírni, úgyhogy a negyven év óta Japán birtokában lévő Koreában még ma is a lakosságnak kevesebb mint 10%-a, sőt Formóza szigetén kevesebb mint 5%-a japán. Sőt még az ország északi részében is a telepesek milliói számára volna hely, ha a népet hozzá lehetne szoktatni a hűvösebb égaljhoz való alkalmazkodásra, ami semmiképen sem lehetetlen, mert hiszen ennek a vidéknek klimatikus viszonyai semmivel sem kedvezőtlenebbek, mint például északi Lengyelországé vagy a balti államoké. Különben a föld rendkívüli termékenysége és a tenger halgazdasága is megkönnyíti nagyszámú népesség megélhetését.

Talán közelebb járnak a valósághoz azok, akik Japán terjeszkedési törekvéseit nem annyira a japán népfelesleg elhelyezésének szükségességére vezetik vissza, mint inkább arra, hogy Japán a terjeszkedés útján olyan nyersanyagoknak akar birtokába jutni, amelyekkel ezidőszerint nem rendelkezik elegendő mértékben (vasérc, olaj, gyapot stb.). Hogy saját uralma alatt álló területen nyersanyagokkal bírjon, arra szüksége van már mostani

pozíciójának megtartása érdekében is, még inkább pedig ennek további megerősítése érdekében. Hiszen a világháború legfontosabb tanulságai közé tartozik, hogy valamely ország katonai hatalma jóval nagyobb mértékben függ nyersanyagkészleteitől és ipari kapacitásától, mint területének vagy népességének nagyságától. Régebben ez nem így volt. Amikor a háborúk rendesen elszigetelten folytak le egyes országok között, az összes többi ország rendelkezésére állt a hadviselő feleknek, ha ezek a hadviselés számára szükséges árukat be akarták szerezni. A világháborúban azonban azt láttuk, hogy az egész világ szembefordult az egyik hadviselő féllel, sőt azóta a Népszövetség alkotmánya általános elvként mondta ki azt, hogy minden támadó célzattal megindult háborúban az összes országoknak részt kell venniök, legalább is gazdasági bojkott alakjában. Terjeszkedésre Japán részben bizonyára azért is törekszik, hogy saját iparának termékeit könnyebben elhelyezhesse, és ebben a tekintetben kivált Kína birtoka csábítja, mert hiszen helyesen mondták, hogy ha Kína 450,000.000 lakójának mindegyike évente csak egyetlen inget is vásárol, ebből az egész japán pamutipar meg tud élni.

Japán expanziós törekvései azonban — legyenek azok bármivel megokolva — olyan politikai tényt alkotnak, amellyel feltétlenül számolni kell. A japán államférfiak nem is tartják szükségesnek azok leplezését, az utolsó negyven év története pedig számos meggyőző példát nyujt arra, hogy itt nemcsak álmokról és eszmei célokról van szó, hanem olyan törekvésekről, amelyeknek előbbrevitelén Japán szívós következetességgel állandóan dolgozik. Tanaka tábornok japán miniszterelnök egy 1927-ben írt és két évvel később nyilvánosságra került bizalmas emlékiratban, amely a japán császárnak volt szánva, ezeket mondja: „Ha Kínát el akarjuk foglalni, előbb az Egyesült Államokat kell megsemmisítenünk, mint ahogyan ezt a multban Oroszországgal tettük. Hogy azonban Kínát elfoglalhassuk, előbb meg kell hódítanunk Mandzsúriát és Mongóliát. Annak, hogy az egész világot elfoglaljuk, Kína meghódítása az előfeltétele..." Ez az okmány, ámbár hivatalos japán részről kétségbevonták valódiságát, Japánban közkézen forog és erős befolyást gyakorol a politikai törekvések kialakulására. De vannak ilyen értelemben tett megcáfolhatatlan nyilatkozatok is. Araki hadügyminiszter — jelenleg a japán imperializmusnak legkimagaslóbb képviselője — 1932-ben egy japán folyóiratban megjelent cikkében azt mondja: „Japán elszánta magát arra, hogy a maga nemzeti ideálját hét tengeren átvigye és a föld öt kontinensén megvalósítsa, akkor is, ha ez csak erőszakos eszközök igénybevételével lehetséges. Mi japánok az istenek

leszármazottai vagyunk, uralkodnunk kell a világ felett." Egy évvel később pedig ugyanez az Araki hadügyminiszter a parlament nyilt ülésén jelentette ki: „Az egész világnak odakiáltjuk, hogy igenis katonai és harcias nemzet vagyunk" és ehhez hozzátette, hogy Japánnak ez a harcias szelleme Európa és Amerika ellen irányul és hogy „ha valaki meg akarja állítani Japán terjeszkedését, azt könyörtelenül le kell verni, legyen az bárki". Egy 1919-ben „Japán nemzeti újjászervezésének terve" címen megjelent igen nagytekintélyű munka, amelyet a japán katonatisztek a maguk bibliájának tekintenek, azt mondja: „Az államnak joga van arra, hogy háborút viseljen ama nemzetek ellen, amelyek túlságosan nagy területet tartanak birtokukban. Ezért Ausztráliát el kell szakítani Angliától és Kelet-Szibériát Oroszországtól. Az államnak továbbá joga van arra, hogy háborút viseljen leigázott népek felszabadítására. Ezért meg kell szabadítani Kelet-Indiát az angol igától és Kínát idegen elnyomóitól." Szívesen hivatkoznak a japánok arra, hogy ők a világ legelső katonái, mert hiszen a modern kor legnagyobb hadvezérét, Napoleont, az oroszok legyőzték, ők azonban, a japánok, az oroszokat győzték le. Mindezek a megnyilatkozások nemcsak egyes egzaltált egyéneknek szórványos nyilatkozatai. Az a szellem, amely bennük visszatükröződik, áthatja a japán nép zömét és magával ragadja jóformán az egész intelligenciát, kivált pedig a katonaságot, amelynek tisztikarába mély gyökereket eresztett. Titkos hazafias társaságok alakultak ezeknek az eszméknek szolgálatában és ezek ismételten bebizonyították — a vezető japán államférfiak egész sora ellen elkövetett részben sikerült, részben meghiusult merényletekkel —, hogy céljaik követésében erőszakos eszközöktől sem riadnak vissza. Akárhányszor keresztül tudták vinni akaratukat a kormányok és parlamentek ellen is.

Japán területi aspirációi között a Kína egyes területei — esetleg egész Kína — feletti uralom áll első helyen. Ez a célja Japán évtizedek óta folytatott úgynevezett „kontinentális politikájának", amely szembenáll a másoktól javasolt, a Japántól délre fekvő szigetek felé irányuló „óceáni politikával". A XIX. század közepén az európai államok egymásután szereztek jelentékeny előjogokat Kína rovására, amelynek békés hajlamú népe kevés ellenállást fejtett ki ezekkel a kísérletekkel szemben. A keményebb fából faragott japán nép gyakran élt át órákat, amikor önmagát is veszélyben érezte az európaiaknak „civilizatórikus missziók" köpenyébe burkolt zsákmányolási akcióival szemben. Talán ebben a korban csirázott ki a japán népnek elhatározása, hogy szembeszáll az európai nemzetekkel és megakadá-

lyozza a fehéreket a sárga fajnak állandó kifosztásában, talán ebbe a korba nyúlnak vissza a japán nép azon meggyőződésének gyökerei, hogy ők hivatottak a vezérszerepre ebben a törekvésben és nem a pacifista lelkületű kínaiak és talán itt van a forrása annak a mozgalomnak, amely Kínának Japán által való birtokbavételére irányul és hódító szándékait „a Távol-Kelet békéjének" érdekével indokolja, ugyanazzal a meggyőződéssel, amellyel a Nyugaton a „nemzetek önrendelkezési jogát" szokták egyes háborúk jogos okának feltüntetni. Az európai nemzetek közül a XIX. század közepén kivált az oroszok voltak azok, akiket a japánok szemben találtak magukkal. Az oroszok ebben az időben jelentékenyen kiterjesztették ázsiai birtokaikat és a hatvanas években a koreai félszigetre is szemet vetettek, amit a japán nép, amely Koreát földrajzi fekvésénél fogva egy „Japán szívét fenyegető tőr"-rel szokta összehasonlítani, nem nézhetett közömbösen. Japán már a német-francia háború idejében, 1870-ben szeretett volna Kínába bevonulni, de az Egyesült Államok nem tartották kívánatosnak a japán nemzet megerősödését, ezért egy flottademonstrációval megakadályozták abban. Hat évvel később Japán fegyveresen kényszeríti ugyan Koreát arra, hogy Kínától való függetlenségét kimondja — ami a Kína rovására tett japán hódításoknak rendszerint első stádiuma —, de az orosz befolyás Koreában túlnagy volt, semhogy ezen a ponton túljuthatott volna. Nagyobb nyomatékkal csak akkor tudott fellépni, amikor 1894-ben Salisbury lord angol külügyminiszter célszerűnek találta, hogy az angol érdekeket fenyegető orosz politika ellen Japánban is támaszt keressen. Alighogy ez az angol-japán közeledés létrejött, a japánok megtámadták a kínaiakat és nyolchónapos hadjáratban kiszorították őket Koreából. A simonoseki-i békében azonban területi vágyaik oly kis részben találnak kielégülést, hogy 40 katonatiszt a béke e sovány eredménye elleni tüntetésképen harakirit követ el, azaz önkezével vet véget életének. A simonoseki-i békében Kína elismeri ugyan Korea függetlenségét, de ez mégsem kerül japán fennhatóság alá. Az idegenek ellen irányuló 1900. évi „boxerlázadást" Japán újból szeretné felhasználni arra, hogy megszerezze magának Korea birtokát, de az oroszok ezt újból megakadályozzák, viszont ők maguk sikeresen használják fel ezt az alkalmat arra, hogy Mandzsúriában megvessék lábukat, pedig erre a japánok is igényt támasztottak. Japán csillaga akkor kezd felderülni, amikor az angolok Oroszország hatalmi gyarapodásának ellensúlyozására 1902-ben formális szövetségre lépnek Japánnal. Két évvel rá Japán megtámadja Oroszországot és a világ nagy elképedésére, győztesként kerül ki ebből a

háborúból. A portsmouthi béke azonban, amely ennek a háborúnak véget vetett, újból csalódást hoz Japánnak. Korea felett protektorátust nyer ugyan, megkapja az oroszoktól a délmandzsúriai vasutat és azt a jogot, hogy egy-egy ettől jobbról és balról fekvő 22 kilométeres területsávot katonailag megszálljon, de valóságos területi gyarapodásokra még mindig várnia kell. Csak 1910-ben tudta kimondani Korea annexióját „a Távol-Kelet békéjének megóvása érdekében". Az oroszok tehát végül mégis kiszorultak arról a területről, amelynek birtokára évtizedeken át ők is törekedtek.

1911-ben Kínában forradalom támadt. A császári udvar tekintélye a külföldi államok igényeivel szemben tanusított gyengesége folytán annyira alászállt, hogy a régi rend hamarosan felbomlott. Annál nehezebb volt helyébe új rendet léptetni. Ettől kezdve évtizedeken át kaotikus viszonyok uralkodtak a 450 millió lelket számláló kínai államban. A központi kormány tekintélye, még olyankor is, amikor tetőpontján állt, alig terjedt a kínai birodalom egynyolcad részére. Egyes becsvágyó vagy pénzéhes katonák és kalandorok az általuk összetoborzott katonasággal megvetették lábukat egyik vagy másik tartományban és azt tetszésük szerint kifosztották. Belső polgárháborúk dúltak mindenfelé és rendezett közigazgatásról, nemzeti egységről szó sem lehetett. Kínának e belső viszonyai állandó kísértést jelentettek Japán számára, hogy területét Kína rovására kiterjessze. A viszonyok erre annál kedvezőbbek voltak, mert ugyanebben az időben tört ki a világháború és ez úgy az európai hatalmak, mint az Egyesült Államok részére olyan helyzetet teremtett, amelyben nem voltak képesek Japán kezét lefogni.

Japán 1915. január 18-án tett kísérletet Kínára való befolyásának végleges megalapozására. 21 pontban különböző követeléseket támasztott Kínával szemben. E pontozatok szerint a kínai kormány mellé japán tanácsadókat rendeltek volna ki, és ezeknek betekintésük lett volna Kína összes külpolitikai, pénzügyi és katonai ügyeibe, a rendőri hatalmat a fontosabb kínai kerületekben a japánok és a kínaiak közösen gyakorolták volna, a hadfelszerelési ipar vezetésére japán szakértőket jelöltek volna ki stb. Azonkívül pedig Japán szabad kezet kapott volna Kelet-Mongóliában. A kínai kormány az adott helyzetben kénytelen volt ugyan e pontok elfogadására, azonban annyira kihúzta a részletekről való tárgyalást, hogy közben véget ért a világháború és az európai hatalmaknak ismét módjukban volt a Távol-Kelet ügyeibe beleavatkozni. 1922. február 6-án Washingtonban ú. n. kilenchatalmi egyezmény jött létre, amelyben a szignatárius hatalmak — közöttük Japán is — arra kötelezték magukat, hogy tiszteletben fogják tartani Kína

szuverénitását, függetlenségét és területi, valamint közigazgatási integritását. Ugyancsak kimondotta ez az egyezmény Kínára nézve a „nyitott kapu" elvét, amelynek értelmében egyik állam sem élvezhetett Kínában különös előnyöket, amivel a 21 pontban Japán részére biztosított külön előnyök hatálytalanokká váltak. Kína különben sohasem ismerte el a 21 pontot kötelező erejűnek, mert annak elfogadására rákényszerítették: a kínai parlament azt sohasem ratifikálta.

A japán terjeszkedési törekvések ezután körülbelül 1926-tól kezdve öltenek ismét komolyabb alakot. Ebben az időben Japánban Tanaka tábornok került a kormány élére, Kína pedig Csiangkaisek vezetése alatt először mutatott némi haladást a konszolidáció felé, ami a japán nacionalista körökben azt az aggodalmat keltette, hogy esetleg el fog múlni az az időpont, amikor Japán Kína rovására megerősödhetik. 1931-től kezdve a katonai körök Japánban mindinkább magukhoz ragadták a vezetést. A japánok elfoglalták Mandzsúriát, majd két másik kínai tartományt, azután Kína északi részében igyekeztek megvetni lábukat és végül megszállták Kína legnagyobb részét.

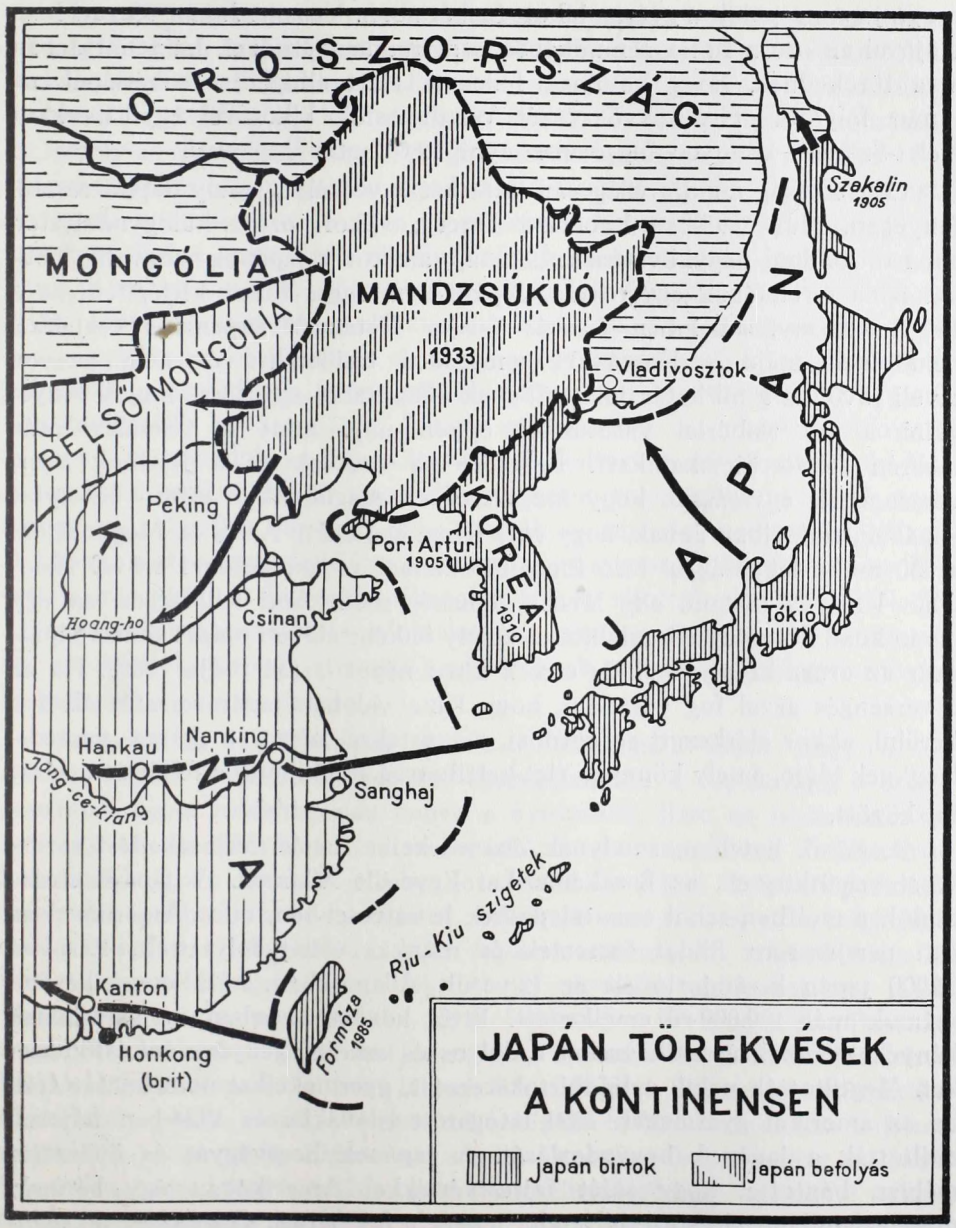
Az események folyása a Távol-Keleten nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy Japán a világ e része felett való uralomra törekszik és hogy ebben a törekvésében már eddig is jelentékeny sikereket ért el. A japán kormány különben nem is tagadja és nem is leplezi ezirányú szándékait. Külpolitikájának efféle céljait legvilágosabban Hirota japán külügyminiszter foglalta össze egy 1934. április 18-án tett nyilatkozatában, amelyben a következőket mondja: „Japánnak a Távol-Keleten különös hivatása van, amelyet akkor is teljesíteni fog, ha ez által ellentétbe kerül idegen hatalmakkal. Szükség esetén Japán egyedül és saját felelősségére fog cselekedni, mert semmi más országot — talán Kínát kivéve — nem tekinthet hivatottnak a Távol-Kelet békéjének biztosítására. Japán ellenállást fog kifejteni Kína minden olyan kísérlete ellen, amely idegen hatalmak befolyását akarja Japán visszaszorítására felhasználni. Az idegen hatalmaknak meg kell érteniök, hogy még technikai vagy pénzügyi segélynyujtásban jelentkező segélynyujtásoknak is végeredményben politikai jelentőségük van. Ezért Japán kénytelen az ilyen segélynyujtási akciókkal elvileg szembehelyezkedni, kivált ha hadirepülők szállításáról, repülőkikötők létesítéséről, katonai oktatók és tanácsadók kiküldéséről és politikai kölcsönök nyujtásáról volna szó". Azután Hirota azt mondja: „Mihelyt a békét fenyegetettnek látjuk, Japán pozitív akciókat fog megindítani és szükség esetében erőszakot fog alkal-

mazni, még akkor is, ha a viszály népszövetségi terveken alapszik. Hogy mely tervek tekintendők Kína szempontjából jótékonyaknak, és melyek azok, amelyek megzavarják a békét, azt Japán egyedül fogja eldönteni és ő egyedül fogja eldönteni azt is, hogy milyen alakba fogja a maga tiltakozását öltöztetni". Végül pedig Hirota azt mondta: „Japán azt követeli, hogy őt is hallgassák meg mindazoknál a tárgyalásoknál, amelyeket valamely harmadik állam vagy valamely harmadik államnak polgárai a kínai kormánnyal folytatnak".

Hirota e nyilatkozatát az Északamerikai Egyesült Államokban elfogadott Monroe-doktrinával hasonlították össze, amely az európai befolyásnak Amerikára való kiterjesztése ellen irányult. A két elmélet azonban több lényeges pontban különbözik egymástól. A Monroe-doktrina akkor, amikor 1823-ban kihirdették, azt akarta megakadályozni, hogy az akkor a szentszövetségben egyesült európai nagyhatalmak az amerikai népek szabadságát veszélyeztessék, jelenleg a Távol-Keleten Japánnak azonban nem ez a célja, hiszen nem idegen hatalmakkal szemben akarja megvédeni Kínának függetlenségét, sokkal inkább ő maga veszélyezteti azt. Az Egyesült Államok a Monroe-doktrina alapján sohasem követelték a maguk részére azt a jogot, hogy ugyanennek a kontinensnek bármely más államát korlátozzák abbeli szabadságában, hogy ott vegyen fel kölcsönt, ott vásároljon fegyvereket és ott keressen saját gazdasági kincseinek kiaknázására vállalkozókat, ahol akarja, míg a Hirota-tan ezt mondja ki. Az Egyesült Államok a Monroe-doktrinával megvédték az amerikai államok szuverénitását Európával szemben, de nem szólva egynémely újabbi akcióról, alapjában véve nem törekedtek maguk valamely állam szuverénitásának olymérvű megsértésére, mint amilyenre Japán magát Kínában a Hirota-féle nyilatkozattal beharangozott terjeszkedő törekvéseiben feljogosítottnak érzi.

Japán Kínára vonatkozó törekvéseinek megvalósításában elsősorban Oroszországgal találja magát szemközt. Ha a kínai birodalom teljesen japán befolyás alá kerülne, a dolgoknak ez az alakulása rendkívül veszélyeket rejtene magában Oroszországra nézve, mert Kínából kiindulva Japán könnyen intézhetne ellene támadást a Baikal-tó irányában, sőt egész Szibériát befolyása alá hajthatná, amelynek természeti kincseire pedig Oroszországnak a maga hatalmi pozíciója fenntartására feltétlenül szüksége van. Ha viszont Kína orosz befolyás alá kerülne, Japán állandóan fenyegetés alatt állana Mandzsúriában, Koreában és Kína azon három északi tartományában, amelyekben a japán befolyás már ezelőtt is igen erős volt. Amíg Japán hadsere-

gével veti meg lábát Kínának mind nagyobb és nagyobb részeiben, addig Oroszország diplomáciai ügyességgel és pénzzel igyekszik Kína nyugati részét a maga befolyása alá juttatni. A Szovjetköztársaság már eddig is elválasztotta Kínától annak Külső-Mongólia nevű tartományát. Népköztársasággá alakította át, amely ugyanolyan függésben van Moszkvától, mint Mandzsúria Japántól. 1936-ban az orosz kormány ezzel a népköztársasággal kölcsönös segélynyujtási paktumot kötött, anélkül, hogy Kínának erről való értesítését még csak szükségesnek is tartotta volna. A kínai kormány tiltakozott ugyan ellene, de tekintélyét Külső-Mongóliában sem tudta érvényesíteni. 1938 elején Oroszország visszaállította ugyan Külső-Mongóliában Kína szuverénitását, de alapos a gyanú, hogy ez csak a Kína és Japán között folyó háborúval kapcsolatos intézkedés és azt a célt szolgálja, hogy ezen a területen Kína nevében lehessen a japánok ellen hadműveleteket folytatni. A valószínűség amellett szól, hogy mihelyt Kelet-Ázsiában újból normális viszonyok állnak be, a két ország újból farkasszemet fog nézni egymással. Ha Japán katonai erejére támaszkodik, Oroszország a kommunista eszmék győzelmére számít, amelynek Japán sokmillió nyomorgó népelemére nagy vonzóerejük van. Kína e két veszedelem között ingadozik: olyan időben, amikor Japán támadja meg a kínaiakat, kénytelen az oroszokhoz közeledni, amikor viszont japán oldalról békében hagyják, inkább szembeszáll az orosz kommunista agitációval, amely a kínai népet is könnyen inficiálhatja. A mérkőzés Japán és Oroszország között állandó, de nem ölti magára a nyilt küzdelem jellegét, mert egy Japán és Oroszország között keletkező fegyveres összetűzés lefolyása és eredménye teljesen bizonytalan, úgy, hogy egyik fél sem meri azt megkockáztatni. Japán számíthat arra, hogy Oroszország sohasem lesz képes a maga teljes erejét ő ellene fordítani, mert egyfelől tartania kell attól, hogy ebben az esetben nyugati határait fogják megtámadni, másfelől pedig Kelet-Szibéria, ahol egy orosz-japán összetűzésnek le kell folynia, túlmessze van az orosz birodalom központjától. Másfelől az oroszok az utolsó évtizedben teljesítőképesebbé tették a szibériai vasutat, kétvágányúvá alakították át és hadseregfelszerelési gyáraik egy részét Szibériában építették fel. Az a körülmény is az oroszok javára esik, hogy a japán katonák nem igen bírják el a hideg szibériai klímát, míg az orosz hadsereg Szibéria e részében ottani parasztokból áll, akiknek éppen azért, hogy biztosabban lehessen rájuk számítani, meghagyták a birtokaik felett való tulajdonjogot. Az orosz repülők támadásaik számára a túlnépes japán városokban sokkal alkalmasabb objektumokat találnak, mint a velük egyen-

OROSZORSZÁG
MONGÓLIA
MANDZSÚKUÓ
1933
Szakalin
1905
JAPÁN
BELSŐ MONGÓLIA
Vladivosztok
Peking
Port Artur
1905
KOREA
1910
Hoang-ho
Csinan
Tókió
Hankau
Nanking
Jang-ce-kiang
Sanghaj
KÍNA
Riu-Kiu szigetek
Kanton
Honkong
(brit)
Formóza
1985
JAPÁN TÖREKVÉSEK
A KONTINENSEN
japán birtok
japán befolyás

rangú japán repülők a gyéren lakott Szibériában. Viszont Japán tengeri haderejével az orosz flotta semmiképen sem tudna mérkőzni, ha tehát Japán arra törekednék, hogy hajóinak fedezete alatt elfoglalja Szibériának az Amur folyótól délre fekvő részét Wladiwostok kikötővel együtt, akkor Kelet-Szibéria könnyen függő viszonyba kerülhetne Japánnal.

Oroszország mindig világosan látta azt a veszélyt, amely Japán részről fenyegeti. Már 1895-ben Lobanow herceg, akkori orosz külügyminiszter, azt írta londoni nagykövetének: „Aznap, amikor a japánok megvetik lábukat Kína területének egy részén, Japánt nem fogja többé kielégíteni az a függő viszony, amelyben Koreát tartja. Hatalmas expanziós erejükkel behatolnak majd a Koreával szomszédos területekre és nem nagyon távoli jövőben a mi határainkon fognak állani, ahol egyszerre fogják fenyegetni a mi szibériai vasutunkat éppen úgy, mint a Csendes-Óceán mentén fekvő birtokainkat". Egyelőre az oroszok és a japánok azért versengenek egymással, hogy megszerezzék maguknak a döntő befolyást Kínában, tudatában annak, hogy akié Kína, azé egész Ázsia is. Meghódítani a 450 millió lakossággal bíró kínai birodalmat és azt katonai erővel állandóan leigázva tartani, alig látszik lehetségesnek. Ami lehetséges, az egy olyan kínai kormánynak felállítása, amely önként aláveti magát akár a japán, akár az orosz befolyásnak és erre a kínai népet is reá tudja venni. Ha ez a versengés azzal fog végződni, hogy Kína valóban japán vezetés alá fog kerülni, akkor elérkezett az európai nemzetekre nézve a „sárga veszedelem"-nek ideje, amely könnyen élet-halálharccá fejlődhetik a fehér és a sárga faj között.

A másik hatalom, amelynek életérdekeibe Japán terjeszkedési törekvései beleütköznek, az Északamerikai Egyesült Államok. A japán kivándorlók a multban sehol sem telepedtek le szívesebben, mint Amerika nyugati partjain: itt földet szereztek és munkás életet folytattak. 1900-ban 24.000 japán kivándorló élt az Egyesült Államokban, húsz évvel később számuk már 120.000-re emelkedett. Ettől kezdve azonban az amerikaiak kényelmetlennek érezték ezeket a dolgos és szerényigényű munkástömegeket. Megtiltották nekik a földbirtokszerzést, gyermekeiket nem bocsátották be az amerikai gyermekek által látogatott iskolákba és 1924-ben teljesen eltiltották a japánok bevándorlását. A japánok becsvágyát és önérzetét mélyen bántotta, hogy saját fajtestvéreikkel Amerikában úgy bánnak, mint valamilyen alacsonyabbrendű, lenézett faj fiaival. Gazdasági tekintetben mindazokon a piacokon, amelyek a japánok részére fontossággal bírtak,

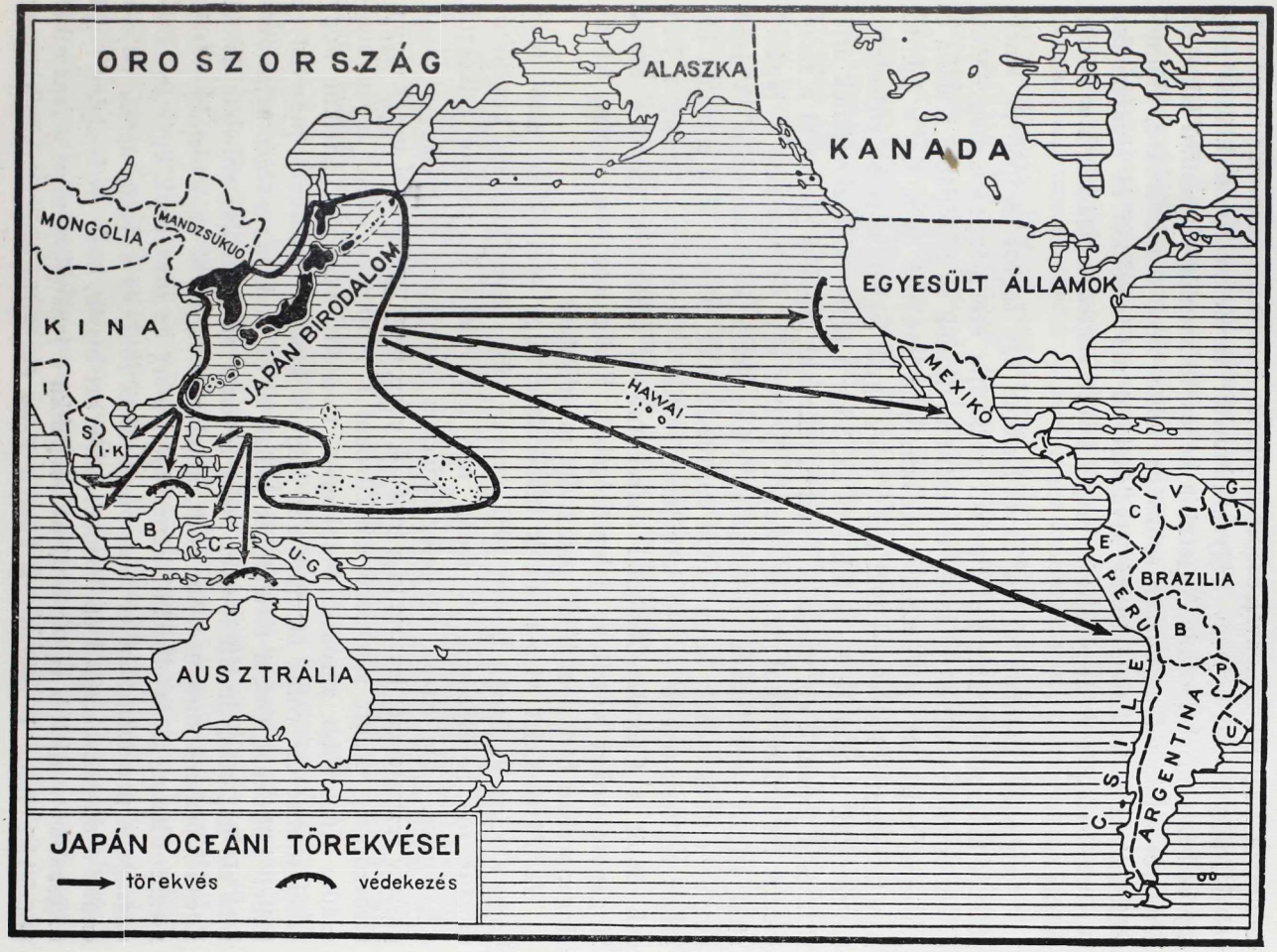
az Egyesült Államok voltak a japánok legkíméletlenebb konkurrensei, — még Kínában is, pedig ezt a japánok félig-meddig a magukénak tartották. A háború után lefolyt nemzetközi tanácskozások Japánnak szintén súlyos csalódásokat hoztak, így különösen az 1921/22. évi washingtoni flottaértekezlet, amely az Egyesült Államok, Anglia és Japán tengeri haderejét az 5 : 5 : 3 arányban állapította meg, úgyhogy Japán a Csendes-Óceánban ennek a szerződésnek tartamára — 15 évre — inferioris viszonyba került Amerikával szemben. Ezt a szerződést, amellyel egyidejűleg Japánnak le kellett mondania Kínában szerzett előjogairól és el kellett fogadnia a „nyitott kapu" elvét, Japánban nemzeti gyalázatnak tekintették, és a katonatisztek egész sora öngyilkosságot követett el, hogy szégyenérzetének kifejezést adjon. Mindezek a csalódások és megalázások azonban nem törték meg a japán nép életerejét és energiáját, hanem ellenkezőleg, a végsőkig fokozták. A japán kivándorlók az Egyesült Államok helyett most Mexikóba és Dél-Amerikába mentek és ott pamutültetvényeket teremtettek, amelyek csakhamar kényelmetlen versenyt támasztottak az amerikai pamuttermelőknek. A háború alatt nagyra fejlődött ipari termelést a japánok állandóan olcsóbbították, míg végül az Egyesült Államokat is kiszorították régi piacaikról. Sőt Japán tengeri haderejét is jelentékenyen növelte olyan hajók építésével (gyors cirkálók, torpedórombolók), amelyeknek számát a washingtoni flottamegállapodás nem korlátozta.

Amerikában is, Japánban is sokan számítanak azzal, hogy a két nemzet között előbb-utóbb háborús összeütközésre is fog kerülni a dolog. Japánban egész irodalma van ennek a kérdésnek. Erre az összeütközésre — vagy annak elhárítására — a japánok is, az amerikaiak is állandóan készülnek. Japán azokat a Csendes-Óceánban fekvő szigetcsoportokat, amelyek régebben német gyarmatok voltak és amelyek népszövetségi mandátum alapján a világháború után Japánra szálltak át, megerősítette és flotta- és repülőtámpontokká alakította át. Amerika ugyancsak egy japán támadás eshetőségével számolván, megerősítette San Franciskót és a Panamacsatornát, a Hawai-i szigeteket és néhány Amerika és Kína között fekvő kisebb szigetet (Guam, Midway Island, Wake Island), úgyhogy ezek amerikai hajók és repülők részére támpontul szolgálhatnak, az amerikai hajóhad nagyobbik része pedig régóta a Csendes-Óceánban helyezkedett el. Nem lehetetlen, hogy igaza lesz Kato gróf japán államférfiúnak, aki már e század elején azt jelentette ki, hogy a japán nemzetet életérdekei kényszerítik arra, hogy — akarva vagy nem akarva — hegemóniát szerezzen magának

a Csendes-Óceánon. Ez pedig símán és békés eszközökkel aligha lesz lehetséges. Egyes messzelátó politikusok meg is jósolták, hogy a világtörténelem, amely az ókorban a Földközi-tenger körül elterülő államok története volt, majd Amerika felfedezése után az Atlanti-Óceán mellett elterülő államoké, a jövőben a Csendes-Óceán körül fog lezajlani. Ha Japán és Amerika között összecsapásra kerülne a dolog, ez mindenesetre úgy is volna, mert ennek az összecsapásnak kimenetele hosszú időre eldöntené a világ sorsát.

Az Egyesült Államok és Japán közötti összetűzés esetén különös szerep juthatna a Filippini szigetcsoportnak, amelyet 1898-ban az Egyesült Államok szálltak meg, elzárván ezzel Japánnak délfelé való terjeszkedését, bár ez inkább csak angol, mint amerikai érdek volt. De, bár ezek a szigetek, amelyek csak 400 kilométernyire fekszenek a japánok birtokában lévő Formosa-szigettől és 1800 kilométernyire a tulajdonképeni Japántól, adott esetben rendkívül becsesek lehetnének az Egyesült Államok szempontjából, az amerikai kormány 1934-ben önként lemondott róluk, visszaadván a bennszülött „filippino"-knak a maguk önállóságát és függetlenségét, ez azonban csak tizenkét év mulva, azaz 1946-ban fog véglegesen hatályossá válni. Az Egyesült Államoknak ebben az elhatározásában szerepet játszott az amerikai cukornádültetvényeseknek óhaja, hogy a Filippini-szigetekből beözönlő olcsó nádcukorral szemben újból vámvédelmet kapjanak. Ha a szigetcsoport és az Egyesült Államok közötti összeköttetés végleg megszakadna, ez a csoport aligha fogja függetlenségét sokáig megtartani és különösen a japánok mindent el fognak követni arra, hogy befolyásuk alá vonják.

A harmadik birodalom, amelyet Japán terjeszkedési törekvései érintenek, Nagy-Britannia. Az angol érdekek szempontjából már az sem lehet közömbös, ha Japán a maga befolyása alá tudná hajtani a kínai birodalmat, mert ezek az érdekek azt kívánják, hogy Anglia a kínai piacon ugyanolyan feltételek mellett versenyezhessen, mint bármely más ország, Japán pedig, ha Kína az ő befolyása alá kerül, éppen olyan kevéssé tartaná tiszteletben a „nyitott kapuk" elvét Kínában, mint ahogyan nem tartotta magát ahhoz Mandzsúriában sem. Az angol politikának azzal is számolnia kell, hogy ha Kína japán uralom alá kerülne, ennek az ázsiai brit birtokok lakosságára igen nagy és az angol érdekek szempontjából nem kedvező hatása volna, mert hiszen ez a fejlődés azt mutatná, hogy a japán részről oly nyomatékosan hirdetett elv: „Ázsia az ázsiaiaké", több mint egyszerű jelszó. De a japán expanzió közvetlenül is fenyegetheti Nagy-Britannia érdekeit. A japán nép expanziós törekvéseiben nagy szerepet játszik Ausztrália is. Kína és Japán

OROSZORSZÁG
ALASZKA
KANADA
MONGÓLIA
MANDZSÚKUÓ
KINA
JAPÁN BIRODALOM
EGYESÜLT ÁLLAMOK
MEXIKÓ
HAWAI
I
S
I-K
B
C
U-G
V
C
E
PERU
BRAZILIA
B
P
AUSZTRÁLIA
CHILE
ARGENTINA
JAPÁN OCEÁNI TÖREKVÉSEI
törekvés
védekezés

rendkívül sűrű lakosságával összehasonlítva Ausztrália jóformán néptelennek látszik, hiszen egy-egy négyzetkilométer területen Ausztráliában még *egy* ember sem él. De bár Ausztrália képes volna még többmillió lakosnak kenyeret adni, sőt egyenesen szüksége volna olcsó munkaerőkre, akiknek segítségével termőhellyé tudná átváltoztatni ma erdőkkel és sivatagokkal borított területének nagy részét, mégis következetesen elzárkózik a bevándorlók elől.

Angliának azonban van a Távol-Keleten egy fontos támpontja, amely abba a helyzetbe hozza, hogy ottani pozícióját eredményesen megvédheti, és ez Singapore kikötője, amely egyaránt uralkodik az Európából Kínába és Japánba, valamint az Európából Ausztráliába irányuló úton. Ezt a kikötőt Anglia rengeteg költséggel 1921 óta a világ egyik leghatalmasabb erősségévé építtette ki. Singapore egyik feladata az, hogy a japán terjeszkedésnek útját állja és a japánok ezt érzik is. Ezért igyekeznek lábukat megvetni a szomszédos Sziámban, ahol az angolbarát királyt egy valószínűleg a japánok által szított összeesküvés országának elhagyására kényszerítette. A japánok arra törekszenek, hogy Sziám építtessen Kra falunál, ahol a maláji félsziget legkeskenyebb — 45 kilométer széles — csatornát, amely a bengáli öblöt a Csendes-Óceánnal összekötné és amelynek kiépülte esetén Singapore sokat veszítene jelentőségéből. Eddig azonban Japán Anglia Singaporeban bírt pozícióját nem tudta megdönteni.

A Távol-Kelet viszonyainak kialakulása nagy mértékben attól függ, hogy a Kína és Japán között 1937 nyarán kitört nyilt háborús konfliktus miként fog befejeződni. A japán nép harciasabb és jobban felkészült a háborúra. Kína viszont rengeteg területén és rengeteg népességével olyan passzív rezisztenciát fejthet ki a japánok ellen, mint amilyennel annak idején Oroszország tudott sikeresen megküzdeni I. Napoleon ellen. Japán megszállta Kína főbb városait, Nankingot, Cantont, Hankaut, anélkül, hogy ezzel többet ért volna el, mint azt, hogy a kínai kormánynak más helyre kellett költöznie. Óriási területeket foglalt el és ezek népességét saját akarata alá hajtotta, de Kínát nem tudta rávenni az ellenállás abbahagyására. Egész Kínában nincsen olyan pont, amelynek Japántól való birtokbavétele megbéníthatná Kína ellenálló képességét, mert az országnak egyetlen gazdagsága a maradandóan el nem pusztítható föld, és a lakosságnak 80%-a ennek a megmíveléséből él. Vannak, akik azt hiszik, hogy évtizedekig tartó megszállás is inkább változtatná át kínaiakká a japánokat, mint a japánokat kínaiakká. Ilyen körülmények közt a Kína és Japán közötti háború még

sokáig eltarthat. Lehetséges azonban az is, hogy a konfliktus hirtelen megegyezéssel fog véget érni. Hiszen ha a háború nagyon elhúzódnék, Japán érdeke lehet ilyen megegyezést még áldozatokkal is lehetővé tenni, mert ha a katonai kimerültség állapotába jutna, ezt nagy vetélytársa Kelet-Ázsiában, Szovjetoroszország, igen könnyen kihasználhatná a maga javára. Éppen Kína nagy terjedelmére való tekintettel Japán amúgy sem gondolhat — és valószínűleg nem is gondol — arra, hogy katonai erővel tartsa ezt az országot megszállva. Hiszen ezidőszerint még Mandzsukuónak ilyen természetű megszállása sem mutatkozik Japán részére könnyű feladatnak. Amire Japán törekszik, az olyan kínai kormánynak megalakítása, amely önként aláveti magát a japán politikának és kész ebben a japán hatóságokkal és katonasággal együttműködni. Japán Kínát legszívesebben újból azzá tenné, ami évszázadokkal ezelőtt volt: kis autonóm területek egymással laza összeköttetésben álló csoportjává. Ha ilyen vagy hasonló módon Japán a 450 millió kínai népnek valóságos urává válhatnék, akkor ezzel megteremtené az alapot nagyratörő terveinek megvalósítására, és akkor a pánázsiai eszme japán vezetés alatt életet nyerhetne. De még kérdéses, hogy Kína elleni hadjárata sikerülni fog-e, és hogy nem fogja-e éppen a japán támadás — mint sokan hiszik, — a kínai nacionalizmust lángra lobbantani.

VIII. AMERIKA.

Az amerikai államok egymáshoz való viszonyára két tényező gyakorol döntő befolyást: az ú. n. Monroe-tan, amely az európai államok befolyásának az amerikai kontinensről való kizárására irányul és a pánamerikai mozgalom, amely az összes amerikai országok állandó politikai együttműködésének biztosítására törekszik.

Az ú. n. *Monroe-tan*, amelyet James Monroe, az Északamerikai Egyesült Államok elnöke a kongresszushoz 1823. december 2-án intézett izenetében állított fel, eredetileg egyfelől Oroszország ellen irányult, amely akkoriban szeretett volna Amerika északnyugati részében terjeszkedni, másfelől a Szentszövetség ellen, amely némi hajlandóságot mutatott arra, hogy a Dél-Amerikában Spanyolország ellen folyó függetlenségi háborúba a spanyolok oldalán beavatkozzék. Később azonban a Monroe-tan az Egyesült Államok külpolitikájának állandóan hangoztatott vezérelvévé vált, amely mind a mai napig megtartotta jelentőségét és amelyet ma más amerikai államok is szí-

vesen vallanak a magukénak. Monroe elnök izenete kimondja, hogy az amerikai politika nem fog beleavatkozni az európai nemzetek olyan háborúiba, amelyek ezeknek saját ügyei miatt folynak, hogy továbbá Amerika az európai államok befolyásának amerikai területen való kiterjesztésére irányuló mindennemű törekvését saját békéje és biztonsága veszélyeztetésének fogja tekinteni. (Az európai hatalmaknak már akkor meglevő amerikai birtokait a Monroe-tan nem érinti.) Ilyformán tehát a Monroe-tannak kettős alapelve van: érdektelenség az európai konfliktusokban és tiltakozás az európai államoknak Amerikában való terjeszkedése vagy amerikai ügyekbe való beavatkozása ellen. Ezek az elvek Amerikát el akarták választani a nem-amerikai államoknak úgy befolyásától, mint viszályaitól. Az Egyesült Államok azokat egyoldalúan állították fel saját biztonságuk érdekében, és sem az európai, sem az amerikai államok azokat kifejezetten nem ismerték el, úgyhogy elméleti és gyakorlati nemzetközi jogászok mindig tagadták azok jogi hatékonyságát. Az Egyesült Államok kormányai ezeket az elveket gyakran alkalmazták és érvényesítették és az európai nemzeteknek ilyen esetekben, akarva, nem akarva, tekintetbe kellett azokat venniök. A világháború és az ezt követő békeszerződések azonban némi változást idéztek elő a Monroe-tan alkalmazása tekintetében. Egyfelől azáltal, hogy Amerika az európai háborúba való beavatkozással megszegte a Monroe-tannak egyik részét, másfelől azáltal, hogy a Népszövetség alapokmányának 21. cikke először ismeri el nemzetközi okmányban a Monroe-tan létét, kimondván, hogy a Népszövetség paktumának intézkedései nem helyezik hatályon kívül az olyan regionális megállapodásokat, amelyek — mint a Monroe-tan — a béke megóvása érdekében jöttek létre. Amerikai írók ebben a Monroe-tan elismerését látják, mások tagadják. De ha a Monroe-tan jogi hatálya vitás is, nem kétes, hogy az mint az Egyesült Államok külpolitikájának legfőbb irányelve, ma is teljes érvénnyel bír.

Ami a többi amerikai államnak — kivált a délamerikai latin államoknak — a Monroe-tanhoz való viszonyát illeti, ez korántsem mutat egységes képet. Vannak kiváló államférfiak és jogászok, akik elismerik, hogy a Monroe-tan érvényesítése csökkentette azokat a veszélyeket, amelyek a multban a délamerikai államok függetlenségét és szabadságát fenyegették (Victoriano de la Plaza argentínai külügyminiszter nézete), sőt vannak, akik azt saját országaik szempontjából értékesebbnek tartják a Népszövetség paktumának 10-ik cikkénél is, mert az Egyesült Államok katonai és tengeri hatalma teljes biztosítékot nyujt a Monroe-elv érvényesíthetésére

(Alvarez chilei külügyminiszter felfogása). Egy kiváló nemzetközi jogász, az argentinai Luis M. Draga, azt mondja: „A Monroe-tan egy függetlenségi nyilatkozat értékével bír, nem alapítja meg senkinek uralmát vagy felsőbbségét, nem állít fel protektorátust, sem fölé- és alárendelt közötti viszonyt, nem teremt semmiféle kötelezettségeket és semmiféle felelősséget Amerika nemzetei között és csakis azt követeli meg tőlük, hogy határaikon belül zárjanak ki minden európai hatalmi befolyást. Habár az Egyesült Államok ezt a tant saját békéjük és biztonságuk érdekében hirdették ki, az amerikai kontinens többi országai a maguk részéről is elfogadták saját biztonságuk érdekében. Így értelmezve a Monroe-tant, ez biztosítja az amerikai kontinensen az egyes államoknak úgy egymástól, mint az európai hatalmaktól való függetlenségét." Ezzel szemben vannak olyan délamerikai jogászok is, akik a Monroe-tant a maguk szempontjából elvetik, mint pl. az argentinai Quintana, aki a következőket mondja: „A Monroe-tan nem azt jelenti, hogy Amerika az amerikaiaké, hanem azt, hogy Amerika az északamerikaiaké. Nagyszerű eszköz volt az Egyesült Államok kezében Amerikának Európától való elválasztására és saját hegemóniájuknak egész Amerikára való kiterjesztésére. Az Egyesült Államok mindig arra használták fel, hogy mindenféle koncessziót biztosítsanak maguknak a többi amerikai állam szuverénitásának rovására. A Monroe-tan veszedelmes, mert benne az északamerikai imperializmus van nemzetközi jogi elvbe bujtatva." Ezt a kedvezőtlen ítéletet a Monroe-doktrináról alá lehet támasztani egyes amerikai államférfiak nyilatkozataival. Így például Cleveland elnök külügyi államtitkára, Olney, egy ízben kijelentette, hogy az Egyesült Államok valójában szuverének egész Amerikában, és hogy dekrétumaik törvény erejével bírnak mindenütt, ahol azoknak hatalmuk erejével érvényt szerezni készek. Theodore Roosevelt elnök pedig 1904-ben azt a jogot követelte az Egyesült Államok részére, hogy Amerikában mintegy a nemzetközi rendőrség szerepét játsszák, ha valamely amerikai ország nem tudja önmagában a belső rendet fenntartani.

A világháborúba Amerika csak úgy avatkozhatott bele, hogy túltette magát a Monroe-tan egyik részén, amely helytelenítette Amerikának az európai ügyekbe való beavatkozását. A világháború után azonban Amerika kiábrándult ebből a politikából és visszatért régi álláspontjához. Wilson elnök heroikus erőfeszítések mellett sem volt képes a Népszövetséget, legkedvesebb gondolatát, az amerikai közvéleménnyel elfogadtatni, mert ez ebben az új intézményben két veszélyt látott. Az egyik az volt, hogy a Nép-

szövetség lehetőséget nyujt az európai államoknak az amerikai nemzetek között keletkezett konfliktusokba való beavatkozásra, a másik abban állt, hogy a Népszövetség paktumának 10. cikke arra kötelezné Amerikát, hogy adott esetben csapatokat küldjön Európába, egészen eltekintve attól, hogy a Népszövetség ülésein való részvétel is állandó beavatkozást jelentene Európa politikai ügyeibe. Az idők folyamán az első aggodalom sokat veszített jelentőségéből, és egyes délamerikai államok között az utolsó években előfordult konfliktusokban az Egyesült Államok nem ellenezték a Népszövetségnek az illető államok kibékítésére irányuló fáradozásait, sőt egyenesen kívánatosnak mondták azokat. A másik aggodalom azonban még soká fennállt. Wilson elnöknek a békeszerződések elfogadtatására és az Egyesült Államoknak a Népszövetségbe való beléptetésére irányuló fáradozásai eredménytelenek voltak és az ebben megnyilvánult politikai irányzat azután is fennmaradt, amit legjobban az bizonyít, hogy az Egyesült Államok szenátusa még 1936-ban is leszavazta a hágai nemzetközi bírósághoz való csatlakozás kimondására irányuló, Roosevelt elnöktől melegen támogatott javaslatot. Az amerikai közvélemény ma is minden más ország közvéleményénél erősebben foglalkozik a semlegesség fogalmának értelmezésével és a semlegességből folyó kötelezettségek pontos körülírásával. 1937 elején Pitmann szenátor javaslatára a kongresszus törvényben mondta ki, hogy hadiállapotban lévő államok részére sem hadiszert nem szabad szállítani, sem kölcsönt nem szabad nyujtani. A hadiszerektől eltekintve minden árunak kivitele meg van engedve, feltéve, hogy azokat készpénzben fizetik ki és megvásárlásuk után azonnal elszállítják. Ez a két feltétel — a „cash and carry"-klauzula — határozott kedvezést jelent Anglia részére, mert elsősorban ez az ország van — kivált háború esetében — abban a helyzetben, hogy azoknak megfelelhessen. Mégis Roosevelt elnök 1939 januárjában elégtelennek mondotta ezt a semlegességi törvényt, azzal az indokolással, hogy az lehetővé teszi a támadó államok bizonyosmérvű támogatását is.

Ugyanekkor Roosevelt elnök nyomatékosan hangoztatta, hogy a Monroe-elv értelmében az Egyesült Államok Amerika bármely államának segítséget tartoznak nyujtani, ha azokat más kontinens részéről valamilyen támadás érné. Szerinte ez a veszély ma inkább áll fenn, mint még öt évvel ezelőtt. De Roosevelt elnök még ennél is tovább ment. Ismételten állást foglalt, még pedig igen éles szavakban, — a diktatórikus alkotmánnyal bíró államok ellen, mivel ezek szerinte fenyegetik a világ békéjét és azt han-

goztatta, hogy az Egyesült Államoknak síkra kell szállaniok a demokratikus intézmények mellett, hogyha ezek veszélyben forognának. Sőt a szenátusnak egy titkos üléséről kiszivárgott hírek szerint azt is bejelentette volna, hogy az Egyesült Államok bizonyos eshetőségekre való tekintettel már meghatározott kötelezettségeket is vállalt Franciaországgal és Angliával szemben, ami a Monroe-elvvel nem nagyon egyeztethető össze.

Amily mértékben vonult vissza az Egyesült Államok külpolitikája a Népszövetségtől és az európai ügyekkel való foglalkozástól, ugyanolyan mértékben fokozódott érdeklődése az amerikai kontinensen élő nemzetek békés együttműködésének megszervezése iránt, amire kivált a *pánamerikai mozgalom* törekszik. Ez a pánamerikai eszme, amely az összes amerikai nemzeteket a gazdasági szolidaritás és a nemzetközi választottbírósági elv alapján akarja összefogni, régi keletű, de különösen 1888-ban lépett előtérbe, amikor Washingtonban megtartották az első pánamerikai értekezletet, amely azután 1901-től kezdve ötévenként rendszeresen ismétlődött. Eleinte a mozgalomnak a délamerikai államok bizalmatlanságával kellett megküzdenie, s ennek csak az 1932-ben elnökké választott Franklin Roosevelt vetett véget, amikor székfoglaló beszédében ünnepélyesen kijelentette, hogy az Egyesült Államok a többi amerikai állammal szemben csakis a jószomszéd politikáját akarják folytatni és hogy elvileg elleneznek és elítélnek minden fegyveres beavatkozást más amerikai államok ügyeibe. Hogy ez nem volt üres beszéd, azt az amerikai kormány bebizonyította azzal, hogy még 1933-ban beszüntette a Közép-Amerikában, valamint Cuba- és Haiti-szigeteken hosszabb idő óta folyamatban volt katonai megszállásokat és beavatkozásokat. Az együttműködés az amerikai államok között azóta mind szorosabbá válik és jelentékeny eredményekre vezetett, különösen egy „amerikai nemzetközi jog" megteremtése alakjában, amely lényegesen előbbre vitte az amerikai államok békés megszervezését.

Az a békés viszony, amely rendszerint — bár korántsem állandóan — fennáll az amerikai kontinens államai között, nagyrészben annak a következménye, hogy Amerika — összehasonlítva Európával — egyáltalában nem túlzsúfolt és hogy ott még milliók helyezkedhetnek el és találhatják meg az életük fenntartásához szükséges eszközöket. Némileg erre vezethető vissza az is, hogy az amerikai népek nem nagyon vesznek részt a *gyarmatok* szerzésére irányuló törekvésekben, amelyek az európai államok politikájában olyan nagy szerepet játszanak. Komoly gyarmatosítási törekvéseket csak az Északamerikai Egyesült Államokban találunk a XIX.

század legutolsó éveitől kezdve, amikor Roosevelt Tivadar hirdette az Egyesült Államoknak e téren való hivatásáról szóló erős meggyőződését. Ámde az Egyesült Államok által megszerzett birtokok (Puerto Rico, a Filippini-szigetek stb.) nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Kiderült, hogy Amerikát már kormányformája, amely az állandó, hosszú lejáratra kitervezett gyarmati politika folytatását szerfelett megnehezíti, alkalmatlanná teszi arra, hogy e téren eredményeket érjen el. Ezért az Egyesült Államok egyes gyarmataikban, így kivált a Filippini-szigeteken, már megkezdték a kivonulást és az említett szigetcsoport 1946. július 4-én vissza fogja nyerni teljes függetlenségét.

IX. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS.

A különböző nemzetek közötti politikai viszonylatok kialakulásában szerepet játszó tényezők sorában messze kimagaslik a nemzetiségi elv. Ennek alkalmazása a mult század óta államokat bontott szét és államokat hozott létre és ma is elválaszt egymástól olyan népcsoportokat, amelyek egy és ugyanazon állam polgáraiból alakulnak, mint ahogyan másfelől összefog és közelhoz egymáshoz olyanokat, amelyek különböző államokban széjjelszórtan élnek. A nemzetiségi elv megvalósítására irányuló mozgalmak eszmeileg olyan állapot felé törekszenek, amelyben két különböző és egymást kiegészítő elv nyerne megvalósulást. Az egyik törekvés arra irányul, hogy az egy és ugyanazt a nyelvet beszélő emberek összesége mindenkor külön államot, mégpedig — hogy a benne élő erők minél teljesebben és minél hatékonyabban érvényesülhessenek — egyetlen államot alkossanak. Ennek a törekvésnek eredménye volt az egyesített Olaszország és az egységes Németbirodalom megalkotása. A másik törekvésnek célja az, hogy minden állam csakis *egy* nemzetet foglaljon magában. Ennek volt következménye azoknak a birodalmaknak felbomlása, amelyekben — mint Törökországban, Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon — különböző származású és különböző nyelveket beszélő népelemek éltek együtt. A nemzetiségi elv ma is erős szuggesztív hatással van a tömegekre, — talán inkább, mint valaha. Az emberek olyan áldozatokat képesek érette hozni, amelyekre különben semmi másért nem volnának hajlandóak. Valamikor az emberek vallási meggyőződésükért dobták oda életüket és mentek száműzetésbe vagy máglyára, ma a nemzeti eszme uralkodik a lelkeken éppen ily hatalmasan.

Európa bonyolult néprajzi viszonyai közepette a nemzetiségi elvnek teljes mértékben való megvalósítása lehetetlen. Sem azt nem lehet elérni, hogy minden nemzet csak egy államot alkosson, sem azt, hogy minden állam csakis egyetlen nemzetet foglaljon magában. Európa nagy részében az államok határai nincsenek úgy megvonva, hogy egy-egy államban valamely nemzetnek összes tagjai foglalnának helyet, másfajú és másajkú polgárok pedig egyáltalán ne laknának benne. Többé-kevésbbé minden államban élnek az ott többségben lévő és uralkodó faj mellett olyan népcsoportok is, amelyek más fajhoz tartoznak, esetleg olyanhoz, amely egy másik államban van többségben. Ezek a nemzeti kisebbségek. A dolog természetében rejlik, hogy ezeknek a kisebbségeknek tagjai között bizonyos szolidaritási érzet fejlődik ki. Természetes az is, hogy az ilyen nemzeti kisebbség fokozott mértékben érdeklődik azon ország iránt, amelyben fajrokonai többségben vannak és amelyre e fajrokonai nyomják rá saját külön nemzeti egyéniségük bélyegét. Az is érthető, ha az egyes nemzetek érdeklődést tanusítanak saját fajuknak más országokban élő töredékei iránt és tőlük telhetően azon vannak, hogy azok saját nemzeti jellegüket megtartsák. Ezeket a természetes adottságokat a politika igyekszik kihasználni és terjeszkedési, vagy hatalmi törekvések szolgálatába állítani. Az a kölcsönös vonzódás, amely a hasonló fajú népcsoportok között fennáll, ott, ahol az általános viszonyok erre kedvezőek, vagy ahol a politikai agitációnak a fejlődés ilyen irányba való terelése sikerül, olyan alakot ölthet, amely mellett a kisebbségek a saját fajrokonaik uralma alatt álló állammal való egyesülésre éreznek vágyat, vagy valamely uralkodó nemzet kisebbségi sorsban élő fajtestvéreinek a saját vezetése alatt álló államba való beolvasztására törekszik. Az ilyen esetekben a nemzeti érzés és az általa kiváltott kisebbségi mozgalmak nemzetközi összeütközésekre és egyes nemzetek területi birtokállományának gyarapodására, illetve csökkentésére vezethetnek. Ezért mindenütt, ahol nemzeti kisebbségek élnek, amelyek külön öntudatot mutatnak és külön szervezkednek, a nemzeti többségek tartanak attól, hogy a fejlődés ilyen, rájuk nézve veszélyes irányt vehet, ennélfogva azután igyekeznek ezt a veszélyt elhárítani: az egyik talán a kisebbségi mozgalmak elnyomásával és a kisebbségek beolvasztására irányuló törekvésekkel, a másik esetleg az ellenkező politikával, tudniillik a kisebbségek igényeinek minél teljesebb kielégítésével és anyagi és szellemi jólétük minél teljesebb biztosításával.

A nemzeti érzésnek ott is, ahol az nem egy kisebbségben nyilatkozik meg, de valóban államalkotó tényező, különböző alkatelemei vannak. Ezek sorában egyetlenegy sincsen, amelynek hiánya már egymagában is kizárná a nemzeti összetartozás érzésének keletkezését, jelenléte pedig szükségszerűen maga után vonná ilyen egységes nemzeti érzés keletkezését. A közös leszármazás erősen hozzájárulhat a közös nemzeti érzés és nemzeti szellem kifejlődéséhez, de ennek nem feltétlen kelléke. A legtöbb nagy európai nemzet több, eredetileg különböző népfaj keverékéből áll. A francia nemzet kelta, római, frank és ibériai elemek egybeolvadásából keletkezett, az angol nemzet kelta, angolszász, dán és norman ősöktől származik, a német nemzet — még ha nem is vesszük figyelembe, hogy Európa összes népei ismételten keresztülvonultak rajta, erős nyomokat hagyva maguk után — sok szláv elemet szívott fel magába; az olaszok vérében etruszk, latin, görög, kelta, gót, longobard, norman és szaracén elemek keveredtek; a magyarban német, olasz, északi és déli szláv, török és román elem található stb. Ez az összeolvadási folyamat máig sem szűnt meg. Ha ezidőszerint nem is megy végbe nagyban, valamely faj sokezer tagjának más nemzetbe való beolvadása alakjában — mert ezt a nemzetiségi öntudat felébredése meggátolja vagy megnehezíti —, jelentékeny számú egyes egyéneknek valamely más nemzetbe való beolvadása ezidőszerint is igen gyakori, mondhatni mindennapos jelenség. Olyan nemzet, amelyben különböző faji elemek nem keveredtek volna, ma nincsen. Másfelől vannak olyan kétségbevonhatlanul közös leszármazású fajok, amelyek mégis más-más nemzetet alkotnak. Az angolszászok például Angliában és az Északamerikai Egyesült Államokban különböző nemzeteket alkotnak, a közös származású skandináv faj három ország között oszlik meg, a németek a Németbirodalmon kívül a svájci nemzetnek többségét is adják stb. Alakulhatnak tehát nemzetek olyan elemekből, amelyek között vérségi kapocs nincsen, vagy legalább is eredetileg nem volt, viszont az a körülmény, hogy különböző népcsoportok között vannak ilyen közös vérségi kapcsok, nem mindíg teremt közös nemzeti érzést. Éppen olyan kevéssé döntő a nemzeti együvétartozás érzésének szempontjából a nyelv közössége. Hasonló nyelvet beszélő népek alkothatnak különböző államokat, amint ezt Anglia és az Egyesült Államok, Spanyolország és a délamerikai köztársaságok nagy része, Portugália és Brazília példája mutatja. Viszont alakulhatnak nemzetek különböző nyelveket beszélő népcsoportokból is, amint ezt Svájcban látjuk, ahol németek, franciák és olaszok élnek együtt, vagy Belgiumban, ahol a wallo-

nok és flamandok együttesen alkotják az államot. Valamikor a vallásközösségnek is nagy hatása volt a nemzetek kialakulására és az egyes államok határainak megvonására, — hiszen volt idő, amikor általános elvként szerepelt, hogy „cuius regio illius religio". Ma azonban ez a tényező már nem játszik ily nagy szerepet, hiszen Európában alig van már olyan nemzet, amelynek tagjai egyetlen vallás hívei volnának és alig van olyan hit, amelynek minden nemzetben ne volnának hívei. A természetes határokra való törekvés, amely az állami területek kialakulásában még a jelenben is nagy szerepet játszik, ebben a tekintetben szintén nem döntő jelentőségű, mert a földrajzilag adott, tengerektől vagy hegységektől megvont természetes határok között igen gyakran fért meg több nemzet, aminthogy viszont folytathat egy nemzet egységes életet természetes határok nélkül is, amikor területük a szomszédállam területétől semmi mással nincsen elválasztva, mint a földbe ásott határkövekkel. Az elsőre példa a régi Magyarország, amelynek ideálisnak nevezhető természetes határain belül mindig több faj élt egymás mellett, sőt ezidőszerint több állam is terül el. A másikra példa Németország és Hollandia, vagy Németország és Lengyelország, amelyeket semmiféle természetes határ nem választ el egymástól.

Mindezek a tényezők, amelyek igen gyakran csakugyan igazolják a közös nemzeti érzést, meglehetnek anélkül, hogy ezáltal külön nemzeti öntudat fejlődhetnék, és hiányozhatnak anélkül, hogy ez ennek a külön nemzeti öntudatnak kifejlődését megakadályozná. Talán közelebb hatolnak a dolgok gyökeréig azok, akik a nemzeti összetartozás fogalmának lényeges és döntő alkatelemeit nem ilyen objektív ismérvek, hanem szubjektív momentumokban keresik, amilyen például az együvétartozásnak hosszú időn át fennálló érzete, amelyet támogat a hosszú időn át való együttélés, támogatnak továbbá a közös történeti emlékek és támogathatnak — ámbár ez nem okvetlenül szükséges — a közös leszármazás, a közös nyelv, a közös vallás és a közös kultúra is. Bármennyire terjedjenek is azok az eszmék és elgondolások, amelyek a nemzeti szempontokat helyezik az állami határok megvonásánál és az államok belső életében is első helyre, még ma sem mondható, hogy a nemzeti összetartozás érzete volna az egyetlen államalkotó tényező és az egészséges állami és nemzeti életnek nélkülözhetlen előfeltétele. Nemzeti együttérzés kifejlődhetik más alapon is. Bármily gyakori az az eset, amelyben a nemzetiségi elv nemzetalkotó és államalkotó tényezőnek bizonyul, az mégsem egyetlen eleme az

államalkotásnak. Alakulhatnak államok más elvek alapján is, amilyen például a közös védelem valamely közös veszély ellen, a közös gazdasági érdek, a közös történeti sors stb. Sőt ezek az elemek még érzelmiekké is válhatnak, aminthogy például a svájci hazafiság, ámbár nem egységes fajszereteten alapul, semmivel sem kevésbbé benső és erős, mint a francia hazafiság, amely a fajszeretettel összeesik. Éppen Magyarország egyenesen dogmaként ismeri azt a „szentistváni eszmét", amely azt tanítja, hogy a nemzetek erőben és ellenállóképességben gyarapodnak, ha különböző fajokhoz tartozó és különböző nyelveket beszélő emberek népesítik azt be, ami egészen addig, amíg a nemzetiségi ideológia meg nem szállta az emberiséget, igaz is volt és a jövőben újból igazsággá válhatik. Csak ennek az ideológiának előtérbenyomulása hozta létre azt a törekvést, amely kész megtagadni minden más államalkotó tényezőt és ezt az ideológiát akarja ezek helyére ültetni. De ma még kérdésesnek tekinthető, hogy ez a törekvés állandó és maradandó alapja marad-e az emberiség fejlődésének, avagy pedig csak koreszme és éppen úgy el fog tűnni, mint ahogyan a vallási villongások korszaka is letűnt.

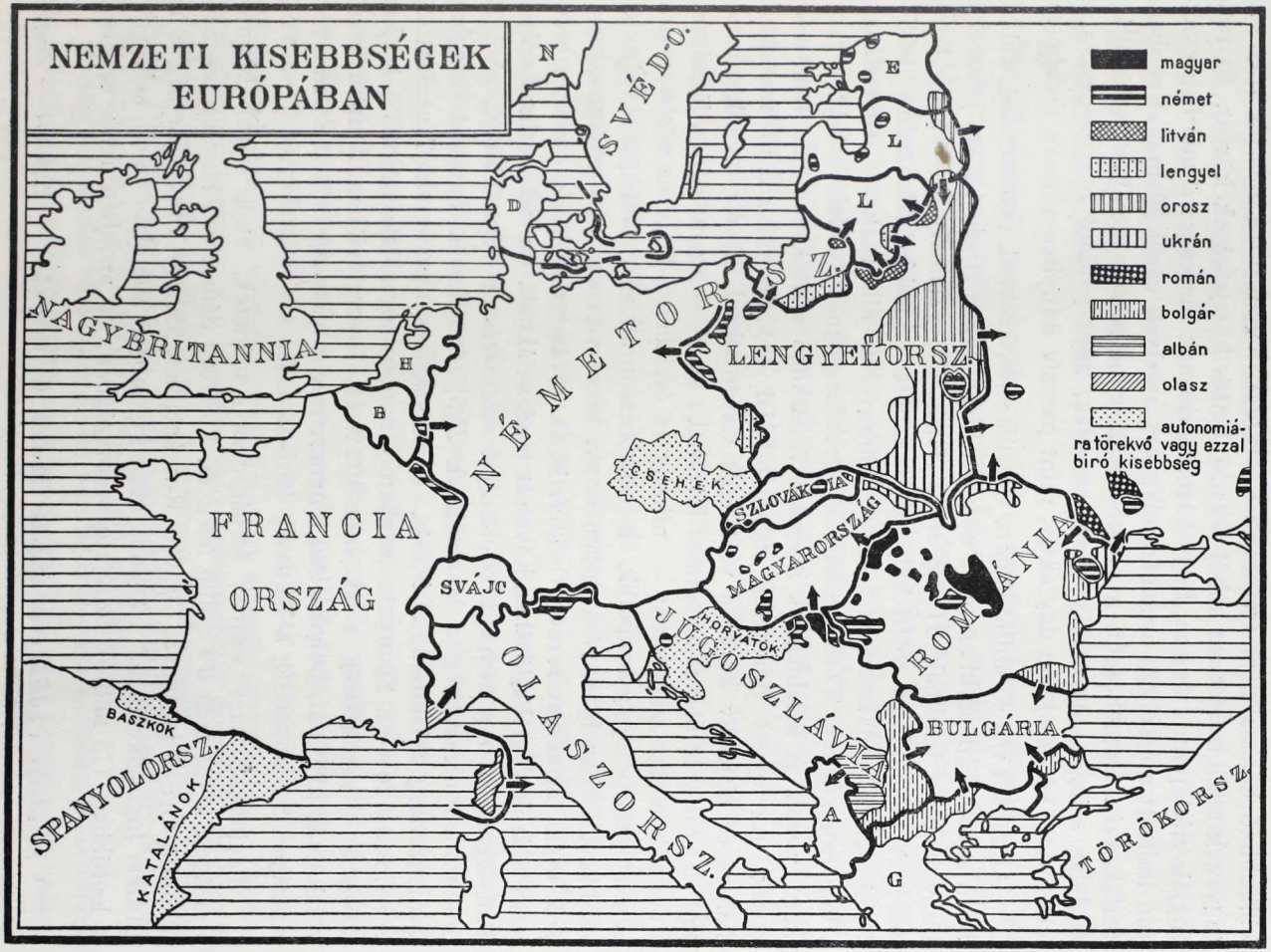
A nemzetiségi elvnek érvényesülésre való törekvése és ennek a törekvésnek összeütközése az egyéb államalkotó tényezők eredményeként kialakult állapotokkal vezet azokra a harcokra, amelyeket a nemzeti kisebbségek folytatnak Európa sok államában a maguk jogainak elismertetése és a maguk céljainak megvalósítása érdekében. Európában, ahol a különböző nyelveket beszélő és különböző származású népelemek rendkívül keverten élnek egymás mellett, a nemzetiségi elvnek teljes mértékben való megvalósítása sohasem lesz lehetséges. Ennélfogva e téren mindig kompromisszumokkal kell megelégedni, de vajmi ritkán lesz elérhető, hogy a kompromisszum határai tekintetében a nemzeti többség és kisebbség hasonló véleményen legyenek. Ezért minden lépés e téren gyakran erős ellenhatásokat vált ki, úgyhogy végleges nyugalmi állapot aligha jön valaha is létre. Hogy kik tekinthetők nemzeti kisebbségnek, annak elméleti meghatározása ugyanazokba a nehézségekbe ütközik, mint amelyek a nemzeti összetartozás körének elhatárolását egyáltalában megnehezítik. Valamely népcsoportnak az állampolgárok többségétől eltérő származása lehet a nemzeti kisebbségek létrejöttének egyik alkateleme, de minduntalan találunk példát arra is, hogy a többséghez tartozó egyének összeolvadnak a kisebbséggel, úgyhogy a közös származásnak elválasztó hatása mindinkább elhalványodik. A külön nyelv sem feltétlen ismérve a kisebbség fogalmá-

nak, mert például az Északamerikai Egyesült Államokban élnek németek és olaszok, akik tiltakoznának az ellen, hogy őket valaki nemzeti kisebbségnek minősítse, viszont Jugoszláviában a szerbek kisebbségnek tekintik a horvátokat, bár ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a többség. Ebben az utóbb említett viszonylatban a vallás játszik szerepet, amennyiben a horvátok katolikusok, a szerbek pedig ortodoxok, de az ilyen ritka kivételt figyelmen kívül hagyva, a vallás sem alaptényezője valamely nemzeti kisebbség elkülönülésének a többségtől. Közös szokások, azonos életmód, hasonló kultúra megkülönböztethetnek egy kisebbséget a többségtől, de tartozhatnak a kisebbséghez olyanok, akiknél ez a közös életmód megszűnt, és létezhetnek népcsoportok, amelyek megtartották a kisebbségek életmódját, anélkül, hogy tovább is ehhez volnának számíthatók. E téren is közelebb jut a dolgok lényegéhez az, aki a valamely kisebbséghez való tartozást nem objektív, de szubjektív alapon igyekszik meghatározni és arra az eredményre jut, hogy nemzeti kisebbségnek tekinthető minden népcsoport, amely a többi állampolgárral szemben nemzeti egységnek érzi magát, kivált, ha a polgárok többségétől valamely nemzeti tekintetben fontos vonatkozásban (nyelv, vallás) különbözik.

A világháború befejezése óta kifejlődött eszmemozgalmakban bizonyos jelentőségre tett szert az az újkeletű törekvés, amely szervezettséget és egységet akar teremteni a különböző hasonlófajú és hasonlónyelvű népcsoportok között az államhatárokra való minden tekintet nélkül. Erre céloz az a Németországból kiindult elmélet, amely megkülönböztetést tesz egyfelől az állami közösség (Staatsgemeinschaft) és másfelől a népközösség (Volksgemeinschaft) fogalmai között, és bizonyos egyenrangúságot vél megállapíthatni a kettő között. Ez elmélet szerint az állami közösségbe tartoznának valamely államnak összes polgárai, akkor is, ha közöttük különböző leszármazású, fajú, vagy anyanyelvű csoportok vannak. Viszont a népközösségbe tartoznának mindazok, akik egy és ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, egy és ugyanazon a nyelven beszélnek és ennek révén egy és ugyanannak a kultúrának részesei akkor is, ha azok különböző államokban elszórtan élnek. Eszerint tehát például a magyar államközösségbe tartoznak az ország összes polgárai — a magyar anyanyelvűek éppúgy, mint a német, tót, vagy román nyelvi kisebbségek. Viszont a magyar népközösségbe tartoznának a magyar fajú és anyanyelvű magyar állampolgárok — tehát a német, tót, vagy román kisebbségek kizárásával — és a Románia, Jugoszlávia, Szlovákia, Németország területén és egyebütt élő

magyarok. A német államközösségbe tartoznának az összes német állampolgárok, tekintet nélkül anyanyelvükre, a német népközösségbe viszont az összes németek, úgyhogy ki volnának belőle zárva azok a német állampolgárok, akik esetleg nem német anyanyelvűek, viszont beléje tartoznának azok a németek, akik a Németbirodalmon kívül — Ausztriában, Svájcban, Elszászban, Magyarországon, Romániában stb. — élnek. Az államközösség politikai fogalom; a közösség tagjai feltétlen hűséggel tartoznak államukkal szemben, de ennek az államnak nem szabad megakadályoznia az esetleges nyelvi kisebbségek önálló kulturális fejlődését. A népközösség viszont kulturális természetű; hűséget követel kinek-kinek fajtestvéreihez, de nem róhat tagjaira semmiféle olyan kötelezettséget, amely azokat állampolgári kötelességeikkel ellentétbe hozhatná.

Azok az országok, amelyek a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekben aktive vannak érdekelve, amelyek tehát az előtt a feladat előtt állanak, hogy lehetőleg szorosan magukhoz kapcsolják a külföldi országokban élő fajrokonaikat, vagy azért, hogy azokat nemzeti jellegük megtartásában támogassák, vagy azért, hogy azokat esetleges terjeszkedési törekvések pilléreiként építsék ki, rokonszenvesnek fogják találni ezt az elméletet. Ez áll különösen Németországról, hiszen ez az egész elmélet bizonyos régi német nemzeti ideológiáknak eddig utolsó fejleményeként Németországban keletkezett és Németország testére van szabva. A „népközösség" gondolata itt logikus továbbfejlesztése a régi „alldeutsch" gondolatnak. Mindkettő a német nemzeti öntudat megerősítését, Németország külföldi pozíciójának megszilárdítását, a külföldön élő német kisebbségek faji öntudatának emelését tűzte ki célul, és a két eszmeáramlat között csak az a különbség, hogy a régi őszintébben, nyersebben és ezért talán ügyetlenebbül hirdette a maga céljait, míg az új símább, burkoltabb és ruganyosabb alakban lép fel, úgy hogy annak valóságos céljait a szükséghez képest lehet egyszer erősen hangsúlyozni, másszor eltitkolni és letagadni. Ezzel szemben azok az országok, amelyek, mint például Lengyelország, a kisebbségi mozgalmakban passzive vannak érdekelve, amennyiben nem ők követelik külföldön élő fajrokonaik érdekeinek megóvását, hanem mások követelik tőlük egyes, határaik között élő nemzeti kisebbségek külön jellegének megóvását és belső mozgási szabadságának biztosítását, szükségszerűen óvatosak és tartózkodóak lesznek a népközösség elméletével szemben. Gondolni fognak arra, mily szörnyű zavart idézhet elő a nagy tömegekben, ha valaki azt kívánja tőlük, hogy egyszerre két

NEMZETI KISEBBSÉGEK EURÓPÁBAN
magyar
német
litván
lengyel
orosz
ukrán
román
bolgár
albán
olasz
autonomiára törekvő vagy ezzel bíró kisebbség
SVÉD-O.
N
E
L
L
D
NÉMETORSZ.
LENGYELORSZ.
NAGYBRITANNIA
H
B
FRANCIA ORSZÁG
CSEHEK
SZLOVÁKIA
MAGYARORSZÁG
ROMÁNIA
SVÁJC
HORVÁTOK
JUGOSZLÁVIA
OLASZORSZ.
BULGÁRIA
BASZKOK
SPANYOLORSZ.
KATALÁNOK
A
G
TÖRÖKORSZ.

különböző közösséghez tartozóknak érezzék magukat és mindig helyesen tegyenek különbséget az ebből fakadó kettős kötelességek között. És nem fogják elfelejteni azt sem, hogy hasonló eszmék hirdetése a multban gyakran indított meg olyan eszmeáramlatokat, amelyek végül államokat robbantottak szét. Legnehezebb a népközösség elméletével szemben való állásfoglalás azokban az országokban, amelyek, mint például Magyarország, a kisebbségi kérdésekben úgy aktív, mint passzív irányban vannak érdekelve.

Általában ma 45 millió lélekre becsülhetjük azoknak számát, akik különböző európai államokban mint nemzeti kisebbségek élnek. Ez azt jelentené, hogy Európa lakóinak 11 százaléka tartoznék valamely kisebbség keretébe. A világháború előtti helyzethez képest a kisebbségek száma körülbelül felére csökkent, ami egyes többnyelvű államnak — Ausztriának, Magyarországnak, Törökországnak, Oroszországnak — felosztására vezethető vissza. A kisebbségek számára vonatkozó adatok azonban nem pontosak. Az egyes nemzetek népszámlálási eredményei ritkán mutatnak helyes és objektív képet a valóságos viszonyokról. Kivált olyankor, amikor valamely terület más nemzet birtokába kerül, — amint ez a világháború után sokhelyütt megtörtént — mindig az észlelhető, hogy az újabban uralomra jutott faj gyarapodik, a régebben uralkodott faj pedig hirtelen csökken. Ebben bizonyára éppen annyi része van az ilyen uralomváltozások után természetszerüen bekövetkező elvándorlásoknak, mint a népszámlálások végrehajtásában követett tendenciáknak. Ez idő szerint Európában legnagyobb a nemzeti kisebbségek számaránya Romániában, ahol 11 különböző nemzetiség a lakosságnak 35·8%-át alkotja. Lengyelországban 7 nemzetiség a lakosság 30·5%-át, Lettországban ugyancsak 7 nemzetiség a lakosság 26%-át, Spanyolországban 2 nemzetiség a lakosság 23%-át, Litvániában 6 nemzetiség a lakosság 19·1%-át, Jugoszláviában 5 nemzetiség a lakosság 15·2%-át, Bulgáriában 8 nemzetiség a lakosság 14%-át és Magyarországon 5 nemzetiség a lakosság 10%-át adja.

Leginkább szét vannak forgácsolva a németek, akik közül Németországon kívül még 6·4 millió lélek él. 1,382.000 német él Franciaországban, 1 millió Oroszországban, 700.000 Romániában, 550.000 Magyarországon és 514.000 Jugoszláviában.* Ukránok négy különböző államban élnek, mégpedig a legtöbben (25 millió) Szovjetoroszországban, itt azonban nem számíta-

* Az adatok a huszas évek állapotát tüntetik fel, az utolsó — 1930. évi — magyar népszámlálás szerint 479.000 magyarországi német van.

nak nemzeti kisebbségnek, azután 3·9 millió Lengyelországban, 500.000 Kárpátalján és ugyanannyi Romániában. Magyar kisebbség három országban van, még pedig — a hivatalos adatok szerint — Romániában 1·5 millió, Szlovákiában 150.000 és Jugoszláviában 472.000. Lengyelek hat országban élnek kisebbségként: Németországban 1 millió, Oroszországban (325.000), Litvániában (66.000), Lettországban (59.000) és Romániában (35.000).

Az államoknak magatartása a saját nemzeti kisebbségeikkel szemben igen nagy eltéréseket tűntet fel. Egyesek a kisebbségeknek többé-kevésbbé erőszakos beolvasztására törekszenek, míg mások a kisebbségek teljes kielégítésével vélik a nemzetiségi ellentétekből fakadó nehézségeket elháríthatni. Mindkét törekvésre van példa a világháborút követő időben is. Mivel a kisebbségek elnyomása rendszerint ellenszenves a külföld intelligens elemeinek szemében, viszont a kisebbségek teljes kielégítése az illető nemzetek saját belső közvéleményébe szokott beleütközni, azért a kisebbségi politika legtöbbször a két ellentétes iránynak valamilyen zagyva keveréke, amelyben egyszer az egyik, másszor a másik elem jut erősebben érvényre.

Egyes kisebbségeknek a többségbe való beleolvadása igen gyakran a természetes fejlődés eredménye, amely majdnem észrevétlenül megy végbe. Itt-ott azonban egyes nemzetiségeket előbb véres küzdelmekben kellett leigázni, míg más nemzettel összeolvadtak. Még más esetekben a beolvadásnak ellenálló erők olyan nagyok voltak, hogy a beolvadás egyáltalában nem tudott megtörténni. Az ilyen beolvadási — asszimilációs — folyamatok kétségkívül megnehezedtek, amikor előbb egyes nemzetekben, majd később mondhatni valamennyiben különleges nemzeti öntudat és nemzeti érzés fejlődött ki, amely hatalmas eszközzé vált bizonyos politikai célok elérésére. Ezek a megváltozott viszonyok két irányban éreztették hatásukat. A többségnépeket arra bírták, hogy ne nézzék többé tétlenül az idegen testnek érzett kisebbségek fejlődését és anyagi gyarapodását, hanem igyekezzenek azoknak a többségbe való beolvasztását e célnak megfelelő politikával siettetni és biztosítani. A nemzeti kisebbségek pedig a nemzeti öntudat felébredésének hatása alatt mindinkább kezdték komoly kötelességüknek tekinteni a beolvasztás ellen való ellenállást.

A beolvasztásnak többé-kevésbbé mindig erőszakos eszközei közé tartozik a kisebbségek nyelve tanításának megnehezítése vagy megakadályozása, a kisebbségekkel szemben olyan követeléseknek támasztása — pl. nyelv-

ismeretek tekintetében —, amelynek nem tudnak megfelelni, amivel azután bizonyos megélhetési lehetőségek el vannak zárva előlük, azután a földbirtoknak agrárreform címen való olyan új megosztása, amely az illető terület uralkodó többségét erősíti és kisebbségét gyengíti vagy mindazoknak az intézményeknek elsorvasztása, amelyek a kisebbségek gazdasági és pénzügyi ellenállóképességét támasztják alá stb. stb. A faji érzés az idők folyamán, kivált a kultúra kezdetleges fokán álló társadalmakban, mind nagyobb és nagyobb türelmetlenségre vezetett, ez pedig a kisebbségek elnyomásának mind brutálisabb és brutálisabb alakjait eszelte ki. Ma ezen a téren egyes államok skrupulus nélkül alkalmaznak olyan eszközöket, amelyekhez a világháború előtt senki sem mert volna hozzányúlni, mert beleütköznek a jogegyenlőségnek vagy a tulajdonjog szentségének akkoriban még nagyra becsült és feltétlenül tiszteletben tartott elvébe. Hiszen azt a bánásmódot, amelyben egyes nemzetek a maguk kisebbségeiket részesítik, ma is politikai kultúrájuk fokmérőjének lehet tartani.

Elvileg is védőkre talált az az álláspont, hogy a kisebbségi kérdés legtermészetesebb megoldása a kisebbségeknek a többséggel való egybeolvadása, ezért ezt minden módon elő kell mozdítani. Erre az álláspontra — az ú. n. asszimilációs elmélet álláspontjára — helyezkedett 1925 decemberében a Népszövetség Tanácsában Mello Franco braziliai delegátus, aki egyik a kisebbségi kérdést tárgyaló előadói jelentésében azt a felfogást vallotta, hogy „nem lehet egyes államokon belül a lakosoknak egész tömegeit teremteni, akik a nemzetnek általános szervezetével szemben állandóan idegeneknek érzik magukat". Ezeknek a tömegeknek, szerinte, csak átmenetileg van szükségük bizonyos jogvédelemre, hogy ezáltal előkészítessenek a teljes nemzeti egység (complète unité nationale) megteremtésének szükséges előfeltételei. Mello Franco helyeslően idézi az egyik lengyel író 1922-ben írt cikkének fejtegetéseit, amelyek szerint el kell kerülni, hogy az államon belül állam teremtődjék és meg kell akadályozni, hogy a kisebbség, ahelyett, hogy összeolvadásra törekednék azzal a társadalommal, amelyben él, privilegizált rétegként és idegen testként kristályosodjék ki, mert ha a kisebbségek autonómiája túlzott koncepciójának utolsó következményei is levonatnak, a kisebbségek törekvései az államok szétbomlasztására és a nemzetek szétforgácsolására vezethetnek. Ezt az elméletet a Népszövetségben kivált Apponyi Albert gróf támadta meg fényes okfejtéssel, és ez természetes is, hiszen annak alkalmazása több mint hárommillió főnyi magyar kisebbségeknek megsemmisítésére vezethetne.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A kisebbségekkel szemben követett magatartás másik módszere a nemzetiségek teljes kielégítése, amelyre a világháború utáni korszakban egyes országok a nemzetiségek kulturális autonómiájának megvalósítása alakjában igyekeztek eljutni. Az ilyen nemzetiségi autonómiákra való törekvés a világháború előtti Nagy-Magyarország nemzetiségi harcaiban is szerepet játszott: már a mult század hatvanas éveiben az volt az ütköző pont a magyarság és Magyarország nemzetiségei között, hogy a nemzetiségek mint ilyenek, azaz mint testületek találjanak-e elismerésre, vagy pedig mint egyének kapjanak olyan polgári jogokat, amelyek biztosítják az ország többi polgáraival való teljes jogegyenlőségüket és lehetővé teszik részükre saját nyelvük, szokásaik, kultúrájuk megtartását. A magyar törvényhozás az 1868. évi nemzetiségi törvényben az utóbbi utat követte, a másik út, amelynek követését a nemzetiségek kívánták, valószínűleg valamilyen, a modern kisebbségi autonómiákhoz hasonló alakulat felé vezetett volna. A nemzeti kisebbségek autonomisztikus megszervezésére a vallásfelekezetek között valamikor dúló harcoknak hasonló alapon való végleges elintéződése adott egyfelől példát, másfelől útmutatást. Három-négy évszázad előtt sokfelé lehetetlennek tartották, hogy különböző vallásfelekezetek hívei békében megéljenek egymás mellett, mert az egyes felekezetek éppen olyan beolvasztási törekvéseknek hódoltak, mint ma a nemzeti csoportok. Ma pedig egészen természetesnek találjuk, hogy a különböző vallásfelekezetek saját híveiket külön tartják nyilván, önállóan gondoskodnak azok lelki és vallási szükségleteiről és nem is jutnak abba a helyzetbe, hogy egymás útjait keresztezzék. Közelfekvő az a gondolat, hogy hasonló módon a különböző fajok és nemzetiségek nyelvi és kulturális törekvéseit is összhangba lehet egymással hozni. Az első ilyen természetű kísérlet, — amelynek célja azonban nem a kisebbségek kulturális autonómiája volt, hanem a faji ellentéteknek a politikai választásokból való kiküszöbölése — a világháború előtti korban Ausztriában történt, ahol egyes tartományokban a német és cseh nemzetiségű választókat külön névsorokba — az ú. n. nemzeti kataszterbe — foglalták abból a célból, hogy az egy-egy névsoron szereplő, tehát egyazon fajhoz tartozó polgárok külön válasszák meg a maguk képviselőit. E rendszer mellett egyik faj sem volt kitéve annak a veszélynek, hogy az egyik fajhoz tartozó többség meg fogja akadályozni, hogy a másik megfelelő képviselethez jusson, — ezt a célt azonban más módon is el lehet érni. Valóságos nemzetiségi autonómia az, amely Észtországban létesült, az 1920. évi alkotmány 21-ik cikkének azon intézkedése alapján, hogy az Észtország-

ban élő kisebbségek a maguk kulturális és jóléti érdekének megóvása érdekében autonóm intézményeket teremthetnek. Az alkotmány ez intézkedésének megvalósítására 1925-ben egy, az esztországi nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának megszervezésére vonatkozó törvény jött létre. E törvény szerint mindazok, akik egy kisebbséghez tartozónak vallják magukat, külön lajstromba vétethetik fel magukat. Ha ilyen lajstromban legalább 3000 egyén szerepel, ezeknek joguk van arra, hogy a maguk köréből „kulturális tanácsot" állítsanak fel, amelynek feladata az illető nemzeti kisebbség nyilvános- és magántanintézeteinek megszervezése, vezetése és a felettük való felügyelet, továbbá a kisebbség egyéb kulturális feladatairól való gondoskodás és az e célból létesített intézmények és vállalatok feletti felügyelet gyakorlása. Ezek az autonóm szervezetek adókat vethetnek ki és adományokat fogadhatnak el, de az államtól is rendszeres pénzbeli támogatásban részesülnek. A kisebbségek ebben a rendszerben autonóm testületekké, valóságos jogi személyekké válnak. Egészen hasonló elveken épült fel az a törvényjavaslat, amelyet 1927-ben a karintiai német pártok adtak be az ottani szlovén kisebbség autonómiájának megszervezése tárgyában. A kisebbségi kérdésnek ilyen nagyvonalú megoldása azonban természetesen csakis ott képzelhető el, ahol a kisebbségnek valóban csak kulturális természetű kívánságai vannak és mindenfajta politikai törekvés teljesen távol áll tőle.

A legtöbb állam kisebbségi politikája az imént említett két véglet között mozog. Van a kisebbségi kérdésnek egy nyugalmi állapota, amelyben úgyszólván semmiféle nehézséget nem okoz. Ez az állapot addig áll fenn, ameddig nincsen nagy különbség a között, amit a kisebbség kíván és amit a többség megadni kész, ameddig a kisebbség őszintén ragaszkodik ahhoz az államhoz, amelyben él és a többség is bizalommal van iránta abban a tekintetben, hogy nincsenek olyan politikai céljai, amelyeknek súlypontja az ország határain kívül fekszik, ameddig a kisebbség a saját állama és saját fajtája iránti hűség között netán keletkező lelki összeütközések esetében feltétlenül az állam iránti hűségnek ad elsőbbséget, a többség viszont megelégszik ezzel az államhűséggel és nem kívánja meg, hogy a kisebbség a saját fajtájához való ragaszkodásról is lemondjon. Oly eszmék, amelyek akár a többség, akár a kisebbség komoly elemeit ettől a kölcsönös ragaszkodáson és bizalmon alapuló iránytól eltérítik, nyilvánuljanak azok akár szűkkeblűségben az egyik, akár telhetetlenségben a másik oldalról, szükségszerűen megbontják ezt a nyugalmi állapotot és annak helyébe harcot idéznek elő

többség és kisebbség között. Ez a harc mindkét félre nézve áldozattal jár, és ebben a harcban egyik fél sem képes célját elérni, mert még sohasem sikerült sem egy többséget harc útján engedékenységre bírni, — hisz ellenkezőleg, minden ilyen szándék csak megmereviti a többség akaratát, — sem pedig egy kisebbséget erőszakos eszközökkel teljesen megsemmisíteni, — mert hiszen ellenkezőleg, minden igazságtalannak és erőszakosnak érzett intézkedés csak fokozza a kisebbség nemzeti öntudatát és ellenállásra való készségét. Már sokan tapasztalták, hogy azok az intézkedések, amelyeknek célja volt a nemzetiségi öntudat elfojtása, valóban ilyen nemzeti öntudatot teremtettek.

A nemzeti kisebbségeknek a többséghez való viszonya egészen a világháborút befejező békekötésekig az egyes államok belső ügye volt. Szuverénitásuk sérelme lett volna, ha abba valamely külső tényező befolyást akart volna gyakorolni. Ezt a helyzetet némileg megváltoztatták a békeszerződések, amelyek egyes államokat (Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Görögország, Ausztria, Magyarország és Bulgária) arra kötelezték, hogy a nemzeti és vallási kisebbségek jogait tiszteletben tartsák. A főhatalmak ezenkívül külön kisebbségvédelmi szerződéseket is kötöttek azokkal az országokkal, amelyek a békeszerződések intézkedései alapján területileg meggyarapodtak. Ezekben a szerződésekben az illető országoknak kötelességet kellett vállalniok arra, hogy összes lakóiknak nemzetiségükre, vallásukra vagy nyelvükre való tekintet nélkül, teljes polgári egyenlőséget és véleményszabadságot fognak biztosítani, különösen pedig nem fogják őket megakadályozni nyelvük szabad használatában és iskolák alapításában. E kötelezettségek vállalása mintegy előfeltétele volt azoknak a területi gyarapodásoknak, amelyekben a békeszerződésekben részesültek. Később azután egyes államközi szerződések (német-lengyel, jugoszláv-román, osztrák-csehszlovák stb.) a békeszerződésekben és a békekötés előtt megkötött kisebbségvédelmi szerződésekben foglalt intézkedéseket még kiszélesítették. E kötelességek megtartásának ellenőrzését a Népszövetségre bízták. Ennek minden tanácstagja fel van jogosítva arra, hogy felhívja a Tanács figyelmét a kisebbségi jogokon történt bármely sérelemre. Ugyanitt tárgyalják le a kisebbségek részéről a Népszövetséghez intézett panaszokat is, de 1920 óta ezeket a panaszokat előbb egy háromtagú bizottság nézi át és selejtezi ki. A Tanácsnak jogában áll meghozni mindazokat az intézkedéseket, amelyeket az adott esetben szükségesnek tart, nézeteltérések esetében a Tanács minden tagja a Hágai Nemzetközi Bíró-

ság elé viheti az ügyet. Ilyenformán ezidőszerint a kisebbség és a többség között felmerülő kérdések legalább is azokban az országokban, amelyeket a békeszerződések vagy a béketárgyalások alkalmával megkötött kisebbségvédelmi szerződések kötnek, többé nem kizárólag belső ügyek, hanem azokban bizonyos külső beavatkozásnak is lehet helye. Állandó törekvés, hogy a szóbanforgó megkötöttségeket az összes államokra kiterjesszék, de ezek ellenállásán ez eddig mindig meghiúsult, sőt Lengyelország a Népszövetségben bejelentette, hogy a maga részéről felmondja a vele megkötött kisebbségvédelmi szerződést.

Mindeddig a békeszerződések alkalmával életbelépett kisebbségvédelmi intézkedések meglehetősen hatálytalannak bizonyultak. Azok az államok sem törődtek velük, amelyeknek ezeket a kötelezettségeket mint területi gyarapodásuk feltételét kellett vállalniok, sőt a legbrutálisabban talán éppen ezek az országok bántak a maguk nemzeti kisebbségeivel. A Népszövetség pedig a kisebbségvédelmi intézkedések ellenőrzésénél is teljesen csődöt mondott. Rengeteg panasz érkezett hozzá kisebbségi ügyekben, de ezeknek csak elenyésző csekély része került a Tanács elé, a többi már a hármas bizottságban megrekedt. Azok között az ügyek között, amelyek a Tanácsig eljutottak, ismét csak egy nagyon csekély hányad tudta elkerülni a többiek sorsát, hogy t. i. egyszerűen napirendre térjenek felette. E könyv más helyén foglalt fejtegetések mutatják, hogy a kisebbségi panaszokkal szemben való tehetetlenség a Népszövetség leggyengébb pontjai közé tartozik.

TÖREKVÉSEK A NEMZETKÖZI ÉLET MEGSZERVEZÉSÉRE

ÍRTA

OTTLIK GYÖRGY

BEVEZETÉS.

A KÖZÉPKOR VÉGÉN TALÁLKOZUNK az első elmélkedésekkel arról, vajjon lehet-e a nemzetek közötti viszonylatokat is úgy megszervezni, mint a nemzeti társadalmakat és azokra is állandó érvényű jogszabályokat alkalmazni. A nemzetközi jog, bár első teoretikusai spanyol egyházjogászok voltak, megalakulását elsősorban a holland Hugo Grotius műveinek köszönheti. A XVII. és XVIII. század már mind sűrűbben vetett fel olyan terveze-teket, amelyek hol csupán a keresztény államoknak, hol a művelt világ összes államainak valamilyen lazább vagy szorosabb szervezetét tűzték ki cél gya-nánt. A háborútól való irtózat sok derék és nemes lelket ihletett meg és bírt arra, hogy keresse az eszközöket és a gyógyszereket, amelyek az embe-riséget ettől a csapástól megmenthetnék. Az ember a természet erőinek pusztításától, bár igyekszik őket lenyűgözni, sohasem lesz teljesen ment: földrengések, tűzhányók kitörései, éhinségek, árvizek, ragályok mindig fogják az emberiséget pusztítani, de talán egyszer mégis teljesen el lehet hárítani az ember feje felől azt a csapást, a háborút, amelynek eredete az ember saját akaratában rejlik — mondják az idealisták. A napoleoni háborúk után és a modern technika gyors fejlődésével, amellyel a XIX. század ajándékozta meg az emberiséget, ez a mozgalom mind erősebbé vált és különösen az angol-szász államokban jelentékeny tömegeket hódított meg: a liberális korszak is alkalmas volt ennek a humanizmussal telt elméletnek a megerősítésére. De különösen erős gyökerei voltak abban a racionaliz-musban, amely a XIX. század második felét jellemezte és amely az ember-nek, az emberi észnek a történelmi erők fejlődésében és küzdelmében min-dig nagyobb és döntőbb jelentőséget vélt tulajdoníthatni.

A társadalmi viszonylatban különböző nemzetközi békeligák, az Inter-parlamentáris Unió és a magánosok által létrehozott és inkább propagan-disztikus jellegű világkonferenciák voltak ennek a szellemi mozgalomnak

látható jelei és határállomásai. Az államok közötti viszonylatban az államközi konferenciák számának megnövekedése éppúgy, mint a nemzetközi döntőbíráskodás eseteinek megszaporodása a mérföldkövei ennek a fejlődésnek. A pacifistákban, ahogy ezeknek az eszméknek a propagandistái magukat elkeresztelték, a II. Miklós orosz cár által 1899 tavaszára összehívott hágai békekonferencia keltett vérmes reményt, annál is inkább, mert ezt 8 évvel később egy második, az államok nagyobb számára terjedő hasonló összejövetel követte. A Marx-féle szociálizmus is ezeknek az eszméknek a szolgálatába szegődött és igyekezett a munkásságot arra nevelni, hogy ne vállaljon szolidaritást a nemzeti érdekekkel, hanem háború esetén tagadja meg az engedelmességet és más nemzetbeli proletár társaival együtt, az osztályérdekekért küzdjön. A világháború kitörése elhervasztotta a pacifisták reménységeit és a nemzeti erkölcs szempontjából örvendetesen megmutatta, hogy háború esetén a nemzeti szolidaritás a nagyon is elvont nemzetközi osztályszolidaritásnál erősebb összetartó kapocs.

1. A NÉPSZÖVETSÉG.

1. A NÉPSZÖVETSÉG MEGALAKULÁSA.

A világháború kimenetele hozta meg a nemzetközi társadalom megszervezésére irányuló mozgalmaknak első gyakorlati eredményét: a Népszövetséget.* Következménye volt ez az ú. n. demokratikus államok győzelmének és különösen Amerika részvételének a háborúban. A XIX. század pacifistái átvették Kant elgondolását, hogy a háború elleni nemzetközi szervezetet csak köztársasági államok szövetkezésével lehet létrehozni, amely elgondolásban a „köztársaság" szó nem államformát jelent, hanem azt a követelményt, hogy a köz- és végrehajtó hatalom a népakarat ellenőrzése alá legyen helyezve. Az az összefüggés, amelyet egyesek a béke megszervezésére irányuló törekvések és a demokratikus eszme között létesítettek, természetessé teszi, hogy a Népszövetség megalakítására a háború után megindult mozgalom főként a demokratikus országokban — az angolszász államokban és Franciaország egyes köreiben — vett nagy lendületet. Míg azonban Angliában csak nem-hivatalos bizottságok foglalkoztak a béke-

* Tulajdonképeni címe: Nemzetek Szövetsége (Société des Nations, League of Nations), de e kifejezés nehézkessége miatt a nem egészen szabatos „Népszövetség" név ment át közhasználatba.

tárgyalások anyaga előkészítésének keretén belül egy népszövetségi szerződés kidolgozásával és Franciaországban csak a Ligue des Droits de l'Homme dolgozott ki terveket egy Népszövetség megalakítására, az Északamerikai Egyesült Államokban a leghivatalosabb személyiség, a végrehajtó hatalom feje, maga az elnök, több hivatalos enunciációjában az amerikai Unió hivatalos békeprogrammjának részévé tette a Népszövetség felállítását. Ezt a 14 pontban foglalt hivatalos békeprogrammot Wilson elnök 1918. január 8-án mondott beszédében szegezte le. Tizennegyedik pontja így szól: „A nemzeteknek egy általános jellegű társaságát kell megalakítani, amelyet speciális szerződések szabályozzanak, azzal a céllal, hogy kis és nagy államoknak egyaránt politikai függetlenségük és területi integritásuk kölcsönös biztosítékát adják". A központi hatalmak 1918 októberében, az összeomlás pillanatában, Wilson elnök enunciációjának tizennégy pontját a fegyverszüneti szerződésben elfogadták a megkötendő béke alapjául. A győztes hatalmak — kivált a franciák — ugyan tudvalevőleg nem ragaszkodtak nagyon lelkiismeretesen ehhez a megállapodáshoz és a sokféle ellentétes érdekkiegyenlítések pillanatában ilyen lovagias aggodalmak nem zavarhatták meg őket önzésük józan követésében, de Wilson elhatározása és az angolok igen szívós akarata mégis győzedelmeskedett a franciák ellenállásán és egy népszövetségi szerződés az összes békeszerződések szerves részeként létrejött. A népszövetségi Egyességokmány magán is viseli ennek a hármas eredetnek a bélyegét. Az angolszász faj miszticizmusa és erősen moralizáló, kissé elvontan idealista gondolkodása, amely nála együtt jár a fajtára jellemző józan, empirikus, gyakorlati szellemmel, a népszövetségi szerződésnek olyan gondos kiegyensúlyozott rendszerét eredményezte, amelynek célja volt a felmerülő viszályok elkerülése és békés elintézése a méltányosság és igazságosság elvei alapján a *status quo* rideg garanciája nélkül. Ideális bázisként egy teljesen univerzális jellegű szövetséget képzeltek el. Ez volt az egyik hatás, amely a Népszövetség alkatára befolyást gyakorolt. A másik döntő hatású áramlat a Népszövetség születésére az európai kontinentális győztes hatalmak felfogása volt, élükön Franciaországgal. Elgondolásuk sokkal kevésbbé volt elvont, mint az angolszászoké, sőt inkább nagyon is nyers és gyakorlati cél lebegett szemük előtt. Franciaország és szövetségesei békéjüket olyan szilárd alapokra akarták fektetni, hogy ezt őket szinte minden időkre biztosítsa az erőviszonyok változása következtében beállható felfordulások ellen. *Egy* ponton azonban találkozott ez a két irányzat: mind a kettő lehetetlenné akarta tenni a háborút. Az egyik, az

angolszász, azért mert irtózott tőle és mert mint hódításra már nem vágyó, kielégített hatalom, nem is látta annak semmi célját. Franciaországot és szövetségeseit viszont nem a háborútól való szent iszonyat vezette, hanem inkább az a megfontolás, hogy a nemzetközi béke szerves biztosítása megkönnyítheti a háborúban elért eredmények megtartását. Az így gondolkodó szövetségesek sorából tulajdonképen mindig ki kell emelni Olaszországot, amelyet a békekötésekben elért eredmény, különösen koloniális szempontból, soha nem elégített ki. A szövetségeseket tehát az elméleti és ideális elgondolások mellett elsősorban mégis a status quo gyakorlati védelme vezette: a háború csak a legyőzött ellenfél érdekeit szolgálhatná, tehát lehetetlenné kell tenni; ennek a célnak a szolgálatába állították a támadót, vagy a vélt támadókat sujtó szankciók rendszerét, és ami még biztosabbnak látszott, a legyőzöttek egyoldalú leszerelését. Technikailag a népszövetségi Egyességokmány az angol Phillimore-bizottság, a Lord Robert Ceciltől a népszövetségi ligák bevonásával készített tervezet, a Wilson számára House ezredes által előkészített terv, továbbá Smuts délafrikai tábornok alapvető ideái és végül a nagyon józan karteziánus logikával felépített francia terv amalgamjából készült.

A legerősebb küzdelem a békekonferenciának erre a célra kiküldött bizottságában három különböző ponton folyt. Először a legyőzött államok felvétele kérdésében. Wilson hamarosan érezte Párizsban, hogy nagyon is elvont ideális elgondolását nem tudja rákényszeríteni szövetségeseire, hiszen a fegyverszüneti szerződés megkötése s az amerikai hadsereg elszállítása után már nem maradt kezében pressziós eszköz. Bármilyen támadásban és valóban sok gyalázásban volt is része Wilson elnöknek, történelmi látszögből nézve, ő inkább naív álmodozónak, mint számító és a benne bízókat tudatosan félrevezető politikai taktikusnak bizonyult. Hitelt kell adnunk annak a véleménynek, hogy Wilson eredetileg valóban lehetőleg igazságos és elfogadott elveinek megfelelő békét akart létrehozni. Amidőn tudatára ébredt, hogy ez nem sikerül, nagy kitartással és merevséggel küzdött azért, hogy a népszövetségi Egyességokmány legalább része legyen maguknak a békeszerződéseknek s ezzel a benne foglalt elvek a szövetségesekre nézve is kötelezőkké váljanak. Belátta, hogy a béke, amelyet létrehoz, helytelen és gyakorlatiatlan, hogy rövidesen nem az erők fékentartásához, hanem pontosan a legyőzött erők felfokozásához fog vezetni. Jóhiszeműségében azonban azt remélte, hogy a Népszövetségben, amelyet állandó adaptáló szervezetnek tekintett, olyan eszközt adott Európa népei kezébe,

amellyel élve, azok a létrehozott hibás intézkedéseket fokozatosan jóvátehetik és legalább is Európát két egymással szembenálló és küzdő csoport helyett egységes szervezetben egyesíthetik.

Az első vereséget Wilson azon a ponton szenvedte, hogy nem sikerült a legyőzött hatalmaknak az új békeszövetségbe való azonnali felvételét biztosítani. A második pont, ahol engednie kellett, a territoriális garancia és revízió problémáinak elválasztása volt. Úgy a Cecil-féle tervben, mint a House-félében és a Smuts által lefektetett elvekben a két pont között szerves kapcsolat állott fenn, sőt a Cecil-féle tervezet egyetlen cikkelyben egyesítette a status quo garanciáját és a végre nem hajtható szerződések, valamint a békét veszélyeztető állapotok revíziója elvének kimondását. A franciák és más kontinentális hatalmak nyomása alatt a két cikkelyt elválasztották egymástól és a revíziós cikkely a területi garanciát biztosító cikkellyel való minden kapcsolat nélkül tulajdonképen csak mint pontosan körül nem írt kívánság maradt a paktumban. Harmadik és végleges veresége nem Párizsban érte az amerikai elnököt, hanem honfitársai részéről, akik megtagadták a közösséget elnökük béketárgyalási politikájával.

A háború ki nem elégítő befejezése és a béketárgyalások menete az amerikai közvéleményt visszaterelték a teljes izolációs hangulatba; ismét *hátat akart fordítani a veszedelmeket magábanrejtő európai kontinensnek.* Olyan népszövetségi paktumot, amely túlment az igen nagy általánosságban tartott békeszólamok leszögezésén és a háború platonikus elítélésén, a washingtoni szenátus nem volt hajlandó elfogadni. Különösen helytelenítette azt, hogy az Egyesült Államok kormánya mint aláíró és még fokozottabban mint állandó tanácstag, felelősséget vállaljon más kontinensek területén lefolyó viszályok megoldásáért és garantálja a Népszövetség tagállamainak területi integritását. Anglia közvéleménye kevesebb csalódással és több realizmussal fogadta az Egyességokmány létrejöttét abban a reményben, hogy Anglia békéltető súlya és hatalma a gyakorlatban ki fogja egyenlíteni a békeszerződésekben és magában a paktumban rejlő egyenetlenségeket. A fontos az volt, mondották, hogy kezdeményező lépés történt: a világtörténelem legnagyobb jelentőségű békealkotása ez a szuverén államok egyöntetű akaratából létrejött szervezet; a többit rá kell bízni a történelmi fejlődésre. A franciák még gyakorlatiasabb gondolkodással bíztak abban, hogy ha sikerül Angliával az állandó együttműködést fenntartaniok, akkor kisebb kontinentális szövetségesek segítségével ebben az időben még nagy

katonai fölényükkel dominálhatják a Genfbe helyezett Népszövetség hadszínterét és ezzel megörökíthetik a béketárgyalások alkalmából valóban ellenállás nélkül elismert európai hegemóniájukat. Magának a békekonferencia elnökének, Clemenceaunak, nem volt ínyére ez a Népszövetség: kényelmetlennek, vagy ha nem is kényelmetlen, legalább is nem őszinte hatalmi organizációnak tekintette, de végül belenyugodott. Olaszország elégedetlen volt a békeszerződéssel, de — akkor még szabadkőműves kormányzás alatt — magát a népszövetségi szerződést több-kevesebb lelkesedéssel elfogadta.

A háborúban a Szövetségesek oldalán résztvett kisebb európai hatalmak prédájuk biztosítékát látták ebben az intézményben és egész befolyásukat latbavetették éppen ebben az irányban való fejlesztésére. Az európai semlegesek ideológiája nagyon közel állt az angolszász népekéhez. Ők is egy nagy emberi eszmény megvalósításaként üdvözölték a béke állandó biztosítására létrejött intézményt és őszinte, ideális lelkesedéssel csatlakoztak hozzá.

Németország nagyon világos körvonalú, bár kissé bürokratikus elgondolású tervezetet terjesztett be, amelynek bázisa azonban nem teljes győzelem alapján létrejött hódító béke, hanem megegyezéses béke lett volna. Az erre fölépített Népszövetség nem egy hatalmi csoport uralmának biztosításán, hanem az érdekek gondos és jólkiszámított kiegyenlítésén alapult volna. De ettől eltekintve, a berlini kormány és békeküldöttsége magát a paktumot hajlandó lett volna elfogadni, azzal a feltétellel, hogy a Németbirodalom rögtön a Népszövetség egyik vezető tagjává váljék, hogy az általános leszerelést ugyanarra a fokra, amelyet a legyőzöttekre rákényszerítettek, azonnal elkezdjék és hogy Németország is részesedjék a gyarmati mandátumokban. Mindenesetre a Németbirodalom delegációjának ellenállása enyhébb volt a népszövetségi egyességokmánnyal, mint a rákényszerített békeszerződés többi részeivel szemben. Körülbelül hasonló volt a helyzet Ausztriát és Magyarországot illetően: mindkét kisebb állam igyekezett erőit a békeszerződés konkrét részeinek megdöntésére összpontosítani. Mikor Magyarország aláírta a békeszerződést, még nem is realizálhatta mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a népszövetségi Paktum juttat a győzteseknek, tehát azoknak, akik főbb szerveiben domináló szerepet játszanak. Mindez csak a további évek folyamán vált érzékelhetővé és hozta válságba alig 13 éven belül a nagy bizalommal és reményekkel létrehozott intézményt.

2. AZ EGYESSÉGOKMÁNY.

A népszövetségi Egyességokmány építészei, mint láttuk, főképen angolszászok voltak, s ezért az ő elgondolásukat látjuk érvényesülni az okmányban megvalósított elveknél. A francia befolyás csak annyiban jelentkezett, amennyiben igyekezett az elháríthatatlanná vált Népszövetséget ugy megformálni, hogy a volt ellenséges államok vagy egyáltalában ne kerüljenek bele, vagy ha belekerülnek, az új nemzetközi egyesülés játékszabályai már eleve kizárják azt, hogy ezek az államok egyenként, vagy összesen bármilyen szerepet játsszanak és veszélyeztethessék a győztesek domináló befolyását.

A Népszövetségi Egyességokmány a versailles-i, st. germain-i, trianon-i, neuilly-i és a soha életbe nem lépett sèvres-i békeszerződések bevezetését és első 26 szakaszát foglalja magában. Szövege, mint a békeszerződéseké általában, a Népszövetségnek Párizsban megállapított két hivatalos nyelvén készült; mind a két szöveg autentikus. Neve franciául „Pacte", angolul pedig „Covenant". Jogi jellegénél fogva a Paktum olyan nemzetközi szerződés, amely kötelező erővel bír a tagállamokra. (Azáltal, hogy az úgynevezett központi hatalmak: Németország, Ausztria, Magyarország és Bulgária, bár aláírták a békeszerződések részét tevő Paktumot, ellenben nem váltak egyúttal és egyidejűleg taggá, — egészen 1926 szeptemberéig,[1] amikor Németország, mint negyedik és utolsó ezek között, tagként felvétetett, előállt az a meglepő helyzet, hogy a Paktumnak olyan aláírói voltak, amelyekre — mert egyben nem voltak tagjai a Népszövetségnek — a szerződés egy része nem vált rögtön kötelezővé.)

Interpretátorai szerint a Paktum kísérlet arra, hogy a nemzetközi viszonylatoknak szabatos jogi alap adassék. Főcélja a béke fenntartása és a nemzetközi együttműködés kifejlesztése. Az általa létrehozott Népszövetség eredetisége abban áll, hogy a népek békeakaratának gyakorlati és hatásos eszközöket bocsát a rendelkezésére, azáltal, hogy olyan szerveket hoz létre, amelyek a tagállamok kormányaival állandóan együttműködnek.

A Paktum nagyjából szétbontható a tagságot és tagokat, a Népszövetség orgánumait, a leszerelést, a tagállamok területi sértetlenségét, a viszá-

[1] Ausztria és Bulgária 1920-ban az első, Magyarország 1922-ben a harmadik közgyűlésen vétetett fel.

lyok mellőzésére, vagy elintézésére hivatott eljárásokat és általános intézkedéseket illető részekre.

Az Egyességokmány szerkesztői és elméleti előkészítői megegyeztek abban, hogy csak demokratikusan kormányzott államokat vehetnek fel, mert, mint Léon Bourgeois kifejtette, csak ezeknek a békeakaratában lehet bízni, csak ezektől lehet elvárni, hogy vállalt kötelezettségeiknek eleget tegyenek. Minthogy azonban ennél még sokkal fontosabb alapelvnek tekintették az úgynevezett univerzalitást, azt a célt, hogy a világnak lehetőleg minden állama tagja legyen az újszerű alakulatnak, már a tárgyalások folyamán hamarosan feltűnt, hogy ha a fenti demokratikus kormányzásra vonatkozó elvhez ragaszkodnak, egynéhány lehetséges tagot, sőt magának a Népszövetségnek egyik eredeti alapítóját, egyikét a „Szövetséges és Társult Hatalmaknak", Japánt ki kellene rekeszteni. Ezért a Paktum első cikkének második pontjában már csak a „szabad kormányzást" kívánták a felveendő államtól. Továbbá garanciákat kell szolgáltatnia ama szándéka felől, hogy nemzetközi kötelezettségeinek eleget fog tenni és a Népszövetségnek a hadseregekre vonatkozó előírásait elfogadja. Ezeknek az elveknek a tekintetbe vételével (úgynevezett originális) tagokká lettek az összes úgynevezett Szövetséges és Társult Hatalmak, összesen harmincketten, beleértve az Amerikai Egyesült Államokat, a négy brit dominiumot és Indiát.[2]

A népszövetségi tagállamok második csoportját[3] a világháborúban semlegesnek maradt államok alkotják és pedig azok, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak méltóknak tartottak arra, hogy a Paktumhoz, illetve a Népszövetséghez való csatlakozásra felhívjanak. Ezek véleménye is bizonyos mértékig latbaesett az Egyességokmány tervezésénél. Svájccal például egészen különleges tárgyalás folyt, minthogy a Helvét Konfederáció, tekintettel a tagállamokat konfliktusok esetén érintő kötelezettségekre,

[2] A békeszerződés eredeti aláírói és egyben a Népszövetségnek keletkezésétől fogva tagjai az Egyességokmány mellékletének felsorolása szerint: Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Bolívia, Brazília, Britbirodalom, — Kanada, Ausztrália, Dél-Afrika, Új-Zéland, India —, Kína, Kuba, Equador, Franciaország, Görögország, Guatemala, Haiti, Hedzsasz, Hondurasz, Olaszország, Japán, Libéria, Nicaragua, Panama, Peru, Lengyelország, Portugália, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén állam, Sziám, Csehszlovákia, Uruguay (a francia ABC sorrendjében).

[3] A Paktumhoz való csatlakozásra meghívott államok: Argentina, Csile, Kolumbia, Dánia, Spanyolország, Norvégia, Paraguay, Hollandia, Perzsia, Szalvador, Svédország, Svájc, Venezuela.

előzetesen biztosítani óhajtotta örökös semlegességét a tagállamok között kitörő háború esetére is. Vonatkozott ez a fenntartás főképen az Egyességokmány alább tárgyalandó 16. cikkére, úgynevezett szankciós szakaszára.

A tagállamok harmadik csoportját a megalakulás után, az Egyességokmány első szakasza értelmében, a közgyűlés által kétharmad szótöbbséggel felvett államok alkotják. Ezeknek a felvételére vonatkozólag a Népszövetség első közgyűlése dolgozott ki szabályokat: bizonyítaniok kell, hogy kormányuk elismerésre talált, legalább is az államok egy részénél; hogy kormányuk állandó jelleggel bír; hogy az állam és határai pontosan körülírottak és hogy szabadon kormányoztatnak. Hogy ez az utolsó kikötés mit jelent a gyakorlatban, azt nehéz lenne megállapítani; mindenesetre nem jelent demokratikus önkormányzatot, mert különben sem Indiát, sem Afganisztánt, sem Etiópiát nem lehetett volna felvenni. Megállapítható, hogy a népszövetségi közgyűlések a felvétel feltételeit liberálisan kezelték, mert ha egy állam felvételére nézve a nagyhatalmak egymás között meg tudtak egyezni, akkor pusztán az a formalitás, hogy a felveendő állam valamelyik, technikai, politikai, vagy jogi feltételnek nem felel meg, sohasem akadályozta meg a felvételt. A Népszövetség tagjainak száma 1937. október 1-én, a 18. rendes közgyűlés befejezésekor 57. Az eredeti 32 tagállam közül kettő — az Amerikai Egyesült Államok és Hedzsasz — sohasem lett taggá, mert sohasem ratifikálták a Paktumot. (Hedzsasz időközben meg is szűnt létezni, mint állam); kettő pedig — Brazília és Japán — kilépett. Így ma 28 őseredeti tagja van még a Népszövetségnek. A belépésre felszólított 13 tagállam közül egy lépett ki: Paraguay. Az 1920 óta felvett 20 tagállam közül pedig kettő lépett ki: Costarica és Németország; egy pedig megszűnt: Etiópia[4] (bár még formailag tag). Négy „eredeti jogon" tagállamnak, Guatemalának, Hondurasnak, Nikaraguának és Olaszországnak kilépési terminusai az 1938. és 1939. év folyamán járnak le, míg a szankciók idején csatlakozásra felhívott államok közül kilépő Csiléé és Venezueláé 1940-ben. 1939-ben lépett ki Magyarország és Spanyolország is.

A Paktum különböző tervezői megegyeztek abban, hogy nem hoznak létre államok feletti államot (superétat), hanem csupán államok laza szö-

[4] Az 1920 óta felvett tagállamok névsora a francia ABC sorrendjében: Afganisztán, Albánia, Németország (kilépett), Ausztria (megszűnt), Bulgária, Costarica (kilépett), San Domingo, Egyiptom, Észtország, Etiópia (megszűnt létezni, mint független állam), Finnország, Magyarország (kilépett), Irak, Ír szabadállam, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Mexikó, Törökország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége.

vetségét, vagy még helyesebben társaságát, és ezt legpontosabban a francia név: *Société des Nations* fejezi ki. A nemzetközi élet és a nemzetközi jog mai állásában az államok szuverénitásának — az autokratikus monarchiáktól öröklött abszolút szuverénitásnak — elmélete, amely szerint a fejedelmek akaratának nincsen korlátja, még oly erős, hogy nem is lehetett megkísérelni a Népszövetség megalakulásánál ennek a szuverénitásnak a korlátozását. Ebből következik — a nemzetközi demokrácia elvei szerint is — a tagállamok teljes formális jogegyenlősége egymás között és a Népszövetséggel szemben. További követelménye pedig az, hogy minden államnak, nagynak vagy kicsinynek egyaránt, egyenlő jogai lévén, szavazata is egyenlő értékkel bír. Ez az elv szükségszerűen az egyhangúság elvének kimondásához vezetett, amely szerint a Népszövetség reprezentatív orgánumaiban a döntéseket — kivéve a tisztán procedurális és adminisztratív természetűeket — csakis egyhangúan lehet meghozni. Egyetlen *nem* szavazat megakadályozza a határozat létrejöttét. A tagállamok azonban szuverénitásuknak még a Népszövetségben fennálló korlátozása alól is kivonhatják magukat, amennyiben bejelenthetik kilépésüket. Ez a bejelentés időpontjától számított két év mulva válik jogérvényessé, ha addig a kilépő tagállam a Szövetséggel szemben vállalt minden kötelezettségének — például tagdíjfizetés — eleget tett.

Az Egyességokmány 2., 3., 4., 5., 6. és 7. szakaszai rendszeresítik a Népszövetség szerveit s azoknak alapvető eljárási szabályait: megállapítják székhelyét, amelynek megváltoztatásáról a Tanács dönthet, megállapítják a népszövetségi funkciók betöltése szempontjából a férfiak és nők teljes egyenjogúságát és végül a tagállamok képviselőinek, az alkotandó nemzetközi szervek tisztviselőinek és magának a Népszövetség székhelyét alkotó épületnek diplomáciai sérthetetlenségét és területenkívüliségét. Ami a szervezeteket és ügykörüket, illetékességüket és tevékenységüket illeti, arra a következő fejezetben fogunk részletesen visszatérni.

Az Egyességokmány legfontosabb és leglényegesebb része a tagállamok területi épségének és politikai függetlenségének biztosításával, konfliktusok megelőzésével vagy kiegyenlítésével, a háború mikénti elkerülésével és az erre vonatkozó eljárásokkal foglalkozik. A diszpozícióknak ehhez a csoportjához sorolható a Paktumnak a leszerelés alapelvét kimondó 8. és a katonai, tengerészeti és légügyi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottság létesítésére vonatkozó 9. cikkely. Az Egyességokmány szíve, azaz lényege a 10.-től a 19. cikkelyig terjed. A 10. cikkely kimondja,

hogy a tagállamok kölcsönösen garantálják egymás területének épségét és jelenlegi politikai függetlenségét. Megtámadtatás vagy megtámadtatás veszélye esetén pedig a Tanács feladata, hogy azokról az eszközökről gondoskodjék, amelyekkel ezt a garanciát érvényessé lehet tenni. Az ezzel a cikkellyel kapcsolatos, de a háborús vagy fegyveres összeütközést megelőzni kívánó intézkedések csoportjába (11., 13. és 19. cikkek) tartozó 11. cikkely kimondja, hogy minden háborús veszély az egész Szövetséget érinti, és ennek következtében a Szövetség kötelessége életbeléptetni azokat a rendszabályokat, amelyek a nemzetek békéjét biztosíthatják. A Népszövetség orgánumainak, a Tanácsnak és a Közgyűlésnek feladata, hogy fenyegető összeütközésekkel foglalkozzanak és elkerülésükre intézkedéseket tegyenek.

Az Egyességokmány 12., 13., 14. és 15. cikkelye a viszályok megakadályozására, illetve elintézésére háromféle eljárást jelöl ki tagállamok között: a konciliációs, vagy békéltető eljárást, amelyet a Tanács feladatává tesz, az arbitrális vagy döntőbíráskodási eljárást és végül a bírósági eljárást vagy jogi elintézést. A tagállamok ugyanis vállalják azt a kötelezettséget, hogy amennyiben olyan viszály merülne fel közöttük, amely szakításra vezethetne, akkor azt vagy döntőbírósági, vagy jogi eljárásnak, vagy a Tanács vizsgálatának vetik alá. Minthogy az Egyességokmány tervezői, éppen a szuverénitás elve iránti tiszteletükből kifolyólag, tudatában voltak annak, hogy a háborús megoldáshoz való folyamodást nem tilthatják meg a tagállamoknak, mert ilyen tilalom lehetetlenné tette volna a Szövetség megalakítását, céljuk a viszályokat elintézni hivatott eljárásokkal elsősorban az volt, hogy egy fegyveres összeütközés kitörése előtt időt nyerjenek. Tehát, míg a Paktum kimondottan elismeri a háború lehetőségét, 12. cikke szerint a tagállamok „kötelezik magukat arra, hogy nem nyúlnak a háborús megoldáshoz (nem üzennek háborút), amíg a döntőbírósági ítélet, a jogi döntés, vagy a Tanács jelentésének vétele után három hónap nem mulott el."

Az Egyességokmányban már nem fordul elő az 1901. évi első hágai konferencia választottbírósági konvenciójának az a rendelkezése, amely szerint a szerződő felek olyan kérdéseket, amelyek becsületüket vagy életérdekeiket érintik, nem vetnek alá bírósági döntésnek. A Paktum másképp jár el: nem rekeszti ki a háborút, de egyrészt különlegesen felsorolja azokat az eseteket, amelyek döntőbírói, vagy jogi elintézésre alkalmasak, mint például valamely szerződés értelmezése, bármely nemzetközi, jogi, vagy

olyan tény valódiságát illető állítás, amely, ha bebizonyosodnék, valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelentené, másrészt igyekszik kiépíteni a háborút megelőző békéltető eljárás módozatait. Az egyességokmány 13. cikkének 3. bekezdése és 14. cikke akkor, amikor megszületett, talán a legfontosabb újítást jelentette a nemzetközi jog és a nemzetközi szervezkedés terén. Ezek a cikkelyek megbízták a tanácsot, készítsen elő javaslatot állandó nemzetközi bíróság megalakítására vonatkozólag. A Népszövetségnek angolszász kezdeményezői, különösen maga Wilson elnök, elvből ellenségei voltak a nemzetközi bírói eljárásnak és lehetőleg kerülni óhajtották a jogi elintézéseket. A Népszövetségnek tehát inkább politikai és technikai, mint jogi és jogászi jelleget óhajtottak adni. Ez az oka annak, hogy az újonnan felállítandó Népszövetség egyik legfontosabb és több mint egy évtizeden át igen magas tekintélyű szervére, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságra — „Cour Permanente de Justice Internationale" — (nem tévesztendő össze az első hágai békekonferencia által létrehozott hágai Állandó Választott Bírósággal — Cour Permanente d'Arbitrage —) az Egyességokmányban csupán utalás történik. Ennek a nemzetközi bíróságok elleni ellenszenven kívül oka volt természetesen az is, hogy az állandó bíróságra vonatkozó statutum kidolgozása hosszú időt vett igénybe és így nem válhatott az 1919. év első felében létrehozott szerződés részévé. Ezt csak az első, 1920 decemberében tartott közgyűlés alkotta meg.

De a politikum erősebb befolyásának az Egyességokmány létrejöttére volt a következménye az a tény is, hogy a Paktum legalaposabban foglalkozik a Tanácsra bízott békéltető eljárás módozatainak kidolgozásával. Az Egyességokmány 15. cikke részletesen állapítja meg az eljárást, amelyet a tagoknak, a Tanácsnak, vagy végül a Közgyűlésnek követniök kell, abban az esetben, ha olyan kérdés kerül a Népszövetség elé, amelyet jogilag vagy bíróilag nem lehet elintézni. Ebben az eljárásban is, amely kötelező a tagállamokra, de amelyet viszály esetén az egyik fél egyedül provokálhat, széleskörű alkalmazást nyer az időnyerési elv. Többé-kevésbbé hosszú terminusokkal, a Tanács és nagyobb veszély esetén a Közgyűlés előtti közvetlen eljárással, jelentésekkel igyekszik a Paktum a valamely viszály kezdetén veszedelmesnek látszó légkör feszültségét levezetni. Ez az eljárás három ízben került alkalmazásra: a Madzsúkuo miatt kitört japán-kínai viszályban, a Bolívia és Paraguay között kitört úgynevezett Chaco-konfliktusban és az olasz-etiópiai viszályban. Az időnyerés gondolata azonban csúfosan megbukott, amikor a valósággal, a realitással ütkö-

zött össze. Egyik esetben sem tudta sem a háborút, sem a támadást, sem a fenyegetett tagállam területének inváziójá t, sem a háborút megakadályozni. Kína és Japán között ugyan az 1931—32-i viszályban nem került hadüzenetre sor, de a fegyveres összecsapások, ha jogilag nem is, katonailag megfeleltek a tagállamok közötti háború fogalmának. Japán akciója Kína ellen bebizonyította, hogy a Népszövetség, amelynek sikerült ugyan vagy európai kis államok közötti vagy nem életbevágó összeütközéseket (mint például az 1923-ban kitöréssel fenyegető olasz-görög viszály és az 1925-ben fenyegetőnek látszó bolgár-görög incidenst) békésen elintézni, valamely nagyhatalom elszánt akaratával és hódítási szándékával már nem képes boldogulni. Illetve ahhoz, hogy szembeszállhasson, mai strukturájában szüksége lenne arra, hogy a többi nagyhatalom hajlandó legyen kényszerítő katonai eljárásra a szövetségi kötelességeit megtagadó és egy másik tagállamot megtámadó nagyhatalom ellen. Gyakorlatilag tehát a Népszövetség háborút megakadályozó szervezete — különösen, ha tekintetbe vesszük az Egyességokmány 16. cikkében foglalt szankciós eljárást, — a háborúnak nem a megakadályozására, hanem az általánosítására alkalmas. Ennek a tételnek az igazsága különös erővel érvényesült az olasz-etiópiai összeütközésnél: itt kísérlet történt az eljárásilag nem világosan fogalmazott szankciós cikkely alkalmazására. Jogilag ennek az alkalmazása hiányos alapokon nyugodott, mert három tagállam, Albánia, Ausztria, Magyarország, egyenesen megtagadta az alkalmazásban való részvételt, sőt Magyarország határozottan tagadásba vette még az alkalmazás jogosultságát is. A szankciókat tehát nem a népszövetségi Közgyűlés mint olyan, vagy annak egyik orgánuma alkalmazta, hanem a Népszövetség 52 tagállamából alakult külön bizottság, amelynek tagjai magukra nézve elfogadták a szankciók alkalmazásának kötelezettségét. Gyakorlatilag pedig megbukott az eljárás, tudvalevőleg azon, hogy elsősorban a nagyhatalmak, de az őket követő kishatalmak sem szánták el magukat arra, hogy levonják a szankciók alkalmazásából a végső konklúziókat, azaz azt, hogy ha kell, egy tagállamot megtámadó másik tagállam ellen háborút viseljenek. Sőt belejátszott gyakorlatilag a szankciók érvényesítésébe az is, hogy a hadviselő Olaszországot valóban érzékenyen érintő szankciókat, mint például az olajszállítás megakadályozását, gazdasági és pénzügyi okokból az olajtermelő hatalmak maguk is vonakodtak alkalmazni. Az érvényesített gazdasági szankciók — az Olaszországba irányuló importnak és az olasz export felvételének megakadályozása, a fegyver- és hadianyagszállítás

megtagadása és a hiteltilalom — részben nem bizonyultak eléggé hatásosaknak, vagy elég gyorshatásúaknak, mert Olaszországnak sikerült a hadjáratot gyorsabban befejezni, mint ahogy azt a katonai szakértők hitték, részben nem érvényesültek, mert a szankciókban részt nem vevő országok — Magyarország, Ausztria, Németország és végül Svájc, továbbá különböző mértékben egynéhány délamerikai állam — áttörték a vesztegzárat és bizonyos fokig ellátták Olaszországot. A harmadik esetben, a Chaco-konfliktusban a Népszövetség eljárása habozó, bizonytalan volt. A Tanács nem akart egy amerikai összeütközésbe beleavatkozni a Monroe-doktrina tiszteletbentartása miatt, tehát elsősorban délamerikai hatalmakra óhajtották rábízni e két tagállam konfliktusának elintézését. Másrészt a Népszövetség európai hatalmai igen távolállónak és érdektelennek tekintették ezt a gyéren lakott Chaco-terület birtokáért folytatott igen kismérvű hadjáratot. Mindenesetre Olaszországnak, amikor vele szemben megkísérelték a 16. cikkely alkalmazását, jogos panasza és kifogása volt, hogy a Népszövetség különbséget tesz esetek és tagállamok között, amennyiben két esetben nem alkalmazott szankciót és Olaszország esetében hirtelen ráeszmélt ennek az eljárásnak a lehetőségére.

A háborút megelőzni, megakadályozni, vagy végül megtorolni hivatott népszövetségi eljárás csődje az intézmény tekintélyének nagyfokú csökkenéséhez vezetett. A kritika talán helytelen, ha az intézményre akarják alkalmazni, mert a hiba valószínűleg nem annyira az intézményben, mint kollektív alakulatban lelhető fel, hanem a körülményekben, a mai világpolitikai helyzetben, amely nyilván még nem alkalmas arra, hogy egy ilyen, a *statusquót* megmerevítő intézmény abroncsai közé beleszorítsák. Ez az intézmény összetételénél fogva nem alkalmas erre, mert elgondolása az abszolút univerzalitást kívánná meg, azaz valóban azt, hogy minden szuverén állam, nagy és kicsiny egyaránt, tagja legyen és kivegye részét az őt illető felelősségből. Ez pedig feltételezi azt, hogy a világ minden államának körülbelül egyenlő érdeke legyen abban, hogy a békét fenntartsák, vagy a szükségessé váló változásokat békésen eszközöljék. Továbbá, hogy a világ minden államának egyenlő érdeke legyen abban, hogy a béke a tőle távoleső és az érdekeit nem közvetlenül érintő területeken is fenntartassék: tehát például az Amerikai Egyesült Államok felismerjék azt az érdeküket, amely őket az európai béke fenntartásához köti és ezért hajlandók legyenek egy Népszövetségnek nevezett intézményben résztvenni! Az univerzalitás keresztülvihetősége pedig azt teszi fel, hogy a tagálla-

mok körülbelül a civilizációnak ugyanolyan fokán álljanak és nemzetközi és szociális kötelezettségeiknek körülbelül egyenlő mértékben tegyenek eleget. Végül nagyjában azonos erkölcsi és nemzetközi jogszabályokat tartsanak tiszteletben és magukra nézve kötelezőnek. Például nem kellett volna a Népszövetségbe tagnak felvenni és a jogegyenlőség alapján kezelni olyan államot, amelyben a rabszolgaság fennálló intézmény, mint például Etiópiát, mert hiszen a tagállamok kötelezték magukat a rabszolgaság megszüntetésére.

Az oly sokat emlegetett 16. cikkely lényege a következő: elsősorban kimondja, hogy, ha valamely tagállam, a 12., 13. és 15. cikkelyben vállalt kötelezettségei ellenére háborút kezd, *ipso facto* úgy tekintendő, mintha az összes többi tagállamoknak hadat üzent volna. Ezek tehát kötelezik magukat, hogy rögtön megszakítanak vele minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést és megtiltják állampolgáraiknak még ilyen egyéni összeköttetés fenntartását is. A Tanács feladata ebben az esetben az, hogy felszólítsa a tagállamokat azoknak a haderőknek a rendelkezésre bocsátására, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a Népszövetséggel szemben fennálló kötelezettségeknek érvényt szerezzenek. A tagállamok ezenkívül megállapodnak abban, hogy a gazdasági rendszabályok alkalmazásánál egymást segítik és megengedik, hogy közös katonai akcióra induló haderők területükön átvonulhassanak. (Ez is olyan kötelezettség, amelynek értelmezése bizonytalan és homályos, és amely alól például Svájc, felvételekor, felmentést kapott.) A cikkely végül kimondja a paktumszegő állam kizárásának lehetőségét.

A cikkely szövegének még ebből a szükségkép hézagos ismertetéséből is nyilvánvaló, hogy úgy nyersen, ahogyan belekerült a Paktumba, nem alkalmazható, sőt úgy még a szankciós eljárásra hajlandónak bizonyult tagállamok sem alkalmazták, mert például senki sem tiltotta meg állampolgárainak az érintkezést Olaszország polgáraival s a Tanácsnak nem jutott eszébe, hogy a haderők felhasználásáról intézkedjék, stb. Az összes tagállamok által elfogadott autentikus értelmezés nélkül tehát a szankciós paragrafus nem bír érvénnyel. Minthogy ilyen értelmezés a konfliktus kitörésekor nem volt és amennyiben volt — az Assemblée egy bizottságának 1921-ben kelt jelentése minden egyes tagállam jogává tette annak megállapítását, hogy vajjon az Egyességokmányt megszegték-e —, inkább enyhítő magyarázatot adott, helytállónak tekinthető az a vélemény, mely szerint a 16. szakaszból általánosan applikálható kötelezettség a tag-

államokra ma nem áll fenn. A fejlődés iránya mindenesetre azt mutatja, hogy ezt a szakaszt az államok javarésze nem óhajtja többé alkalmazni s ha reformra kerül a sor, ez biztosan áldozatul esik.

Az Egyességokmány további cikkelyei a következő kollektív intézkedéseket foglalják magukban: a 17. cikk arra az esetre nézve tartalmaz intézkedést, ha konfliktus tört ki egy tagállam és egy nem tagállam, vagy két nem tagállam között. A 18. cikkely a lehetőségig érvényt akar szerezni Wilson egyik híres tételének a szerződések nyilvánosságáról. Kötelezővé teszi ugyanis a tagállamoknak, hogy minden szerződést jelentsenek be a népszövetségi Titkárságnak. A szerződések eszerint csak abban az időpontban válnak érvényessé, amikor ilyen módon a népszövetségi Titkárságnál iktattatnak. Ennek a cikkelynek a kritikáját a következőkben lehet összefoglalni. Kétségkívül érdekes, hogy a Népszövetség Titkársága hosszú kötetsorban — Recueil des Traités — Treaty Series — közli a nemzetközi szerződéseket. De nem valószínű, hogy két tagállam között kötött titkos katonai vagy politikai szerződés elveszítse jogérvényességét azért, mert a szerződő felek nem regisztrálták: mindenesetre, az a tagállam, amely azt meg akarja szegni, nem fog erre a körülményre, mint érvénytelenítő okra, hivatkozni. Viszont, ha egy állam meg akar szegni egy szerződést, az a körülmény, hogy a szerződési sorozatban közzé van téve, már nem igen fog latba esni, amikor szerződésszegő elhatározására jut.

A 19. cikkely a híres revíziós paragrafus, amely kimondja, hogy a Közgyűlés időnként felhívhatja a tagok figyelmét olyan szerződésekre, amelyek alkalmazhatatlanokká váltak, vagy olyan nemzetközi helyzetekre, amelyek fennmaradása veszélyeztetheti a békét. Nincsen intézkedése a népszövetségi Egyességokmánynak, amely oly nyilván bizonyítaná az önző célokat szolgáló egyoldalúságot az 1919-es status-quót védő hatalmak javára, mint ez a cikkely, amely semmit sem mond és még kevesebbet ad. A népszövetségi Egyességokmány egyik legnagyobb hibája — egyensúly-hiba —: a status-quót garantáló 10. cikkely védelmére 7 cikkelyben a legkisebb részletekre kiterjedő eljárási szabályok vannak megállapítva. A történelmi fejlődést és a megakadályozhatatlan történelmi dinamizmust szolgáló revíziós cikk — az egyetlen biztonsági szelep az egész békeműben — viszont nem egyéb platonikus kívánságnál, minden végrehajtási utasítás és szabályozás nélkül. Az egyhangúság követelménye pedig, amely megkívánja, hogy maga a territoriális status-quo-jában, azaz területi érintetlenségében érdekelt hatalom is hozzájáruljon a változtatáshoz, ma teljesen

kizárja a cikkely alkalmazásának lehetőségét. Tényleg két ízben történt kísérlet a 19. cikkely értelmezésére — egyszer Bolívia, másszor pedig Kína fordult a Népszövetséghez azzal a javaslattal, vizsgálják meg, hogyan alkalmazható ez a cikkely. A válasz mindkét esetben a cikkely parafrázisa volt. A Népszövetség mai összetételében és a mai politikai helyzetben önámítás lenne azt remélni, hogy a plátói fogalmazású revíziós cikkelyből konkrét eredményt lehessen kisajtolni. Ha az anarchia felé hajló világpolitikai helyzetből sikerül a civilizált emberiségnek kimenekülnie, és a nemzetközi jog uralma visszatér a nemzetközi ámítások és a nemzetközi erőszak helyébe, akkor a lehetséges népszövetségi reform alkalmából, azok szerkesztőinek a legnagyobb gonddal kell majd kiépíteniök a történelmi dinamizmust jogi formák között levezetni igyekvő módszert és eljárást.

A 19. cikkellyel végetér az Egyességokmánynak központi része: általános jellegű deklarációk és rendszabályok következnek. A 20. cikk kimondja mindazoknak a megállapodásoknak és kötelezettségeknek az érvénytelenségét, amelyek ezzel a szerződéssel ellentétben állanak és kötelezi az aláírókat, hogy amennyiben ilyen kötelezettségeik fennállottak volna, azokat azonnal megszüntessék.

Wilsonnak abból az óhajából, hogy a Paktumot saját közvéleményével elfogadtassa, született a 21. cikkely. Annak a mozgalomnak a láttára, amely Amerikában a béketárgyalások alatt mind erősebbé vált és amely a „No entanglement" jelszóban foglalható össze, Wilson azt hitte, hogy elég, ha megmenti honfitársai részére a Monroe-doktrinának nevezett politikai fétist, vagy hitet. A balsikerű beavatkozás a nagy európai hadjáratba, amely Amerikának nem hozott semmit, az amerikai közvéleményt ugyanis a legnagyobb tartózkodásra intette a veszélyes európai politikai katlantól. Még a politikai vezérek is abban a hitben éltek és sokan abban élnek még ma is, — hogy ha jogilag körülbástyázzák magukat, sikerül az elszigetelődés az európai szárazföldtől. Ezt az elég egyszerű hitet és az eseményeknek ezt a visszahatását játszották ki a republikánusok az akkorára már betegsége által megtámadott és magát prófétának hivő, a felhőkben járó, de kétségtelenül jóhiszemű Wilson ellen. Az amerikai elnök, aki államfő létére közvetlen diplomáciai tárgyalásokba bocsátkozott, tudta, mert tudnia kellett, hogy bármit ír is alá, az államot, melyet képvisel, nem képes jogérvényesen kötelezni: az Egyesült Államok exekutivájának feje sem szerződést nem köthet, sem háborút nem indíthat a szenátus jóváhagyása nélkül. Az amerikai közvélemény megnyugtatására tehát egy jogi-

lag tarthatatlan, tartalmában pedig a Népszövetség alapelveit megtámadó deklarációt iktattatott be a Paktumba. Eszerint azok a nemzetközi megegyezések, amelyek — így a döntőbírósági szerződések, vagy a regionális megállapodások, mint úgymond, például a Monroe-doktrina — biztosítják a béke fenntartását, nem tekintendők az Egyességokmány rendelkezéseivel összeegyeztethetetleneknek. Azonban téves az a tétel, amely szerint a Monroe-doktrina regionális megállapodás, mert nem egyéb, mint olyan egyoldalú érdekdeklaráció, amelyet a közép- és délamerikai államok sem aktíve, sem passzíve nem fogadtak el és magukra nem tekintenek kötelezőnek. Az Egyességokmány alapelveivel ellenkezik viszont a regionális paktumoknak az elismerése, mert hiszen a Népszövetséget állítólag éppen azért hozták létre, hogy a titkos szövetségi szerződések rendszerét megszüntessék és helyükbe egy általános államtársaságot helyezzenek. A regionális szerződések ugyanis visszavezetnek a szövetségi szerződésekhez, amint azt az európai politikai fejlődés rövidesen meg is mutatta.

A paktum 22. cikke vetette meg a gyarmati mandátumok rendszerének az alapját. A mandátumrendszer is kétféle elgondolásból és motívumból keletkezett. Az egyik irányzat kiválóan idealisztikus volt, a másik önző és gyakorlatias. A gyakorlatias elgondolás szerint Németország meghódított gyarmatait, amelyek a birodalom legyőzése után érett gyümölcsként hullottak az ellenfelek ölébe, a gyarmati politikában érdekelt hatalmak egymás között óhajtották felosztani és jogérvényesen annektálni. E céluk elérésében csak az általuk is elfogadott wilsoni elvek zavarták őket, amelyek szerint a népek nem sakkfigurák, hogy akaratuk ellenére lehessen őket ide-oda tologatni. Arra viszont senki sem gondolhatott, hogy a polinéziai malájokat, vagy Német-Kelet-Afrika négereit megkérdezzék, vajjon Ausztrália, Japán, Dél-Afrika vagy Franciaország uralma alá óhajtanak-e tartozni. Ennek a nehézségnek az áthidalására kellett megfelelő fikciót találni. A fikciót, mint annyiszor az emberiség történetében, az ártatlan idealisták szolgáltatták: a mandátumrendszert Smuts délafrikai generális javasolta, akinek az ideális törekvéseit és politikai nagyvonalúságát senki sem vonhatja kétségbe. Ő fejtette ki, hogy a Német-, Osztrák- és Törökbirodalmak uralma alól felmentett különböző népeket nem lehet minden további nélkül annektálni. Ha még nem állnak a fejlődésnek azon a fokán, hogy önmagukat kormányozhassák, akkor ennek a problémának a megoldására éppen a Népszövetség alkalmas. (Jellemző, hogy Smuts az „Osztrákbirodalom" — más szóval Ausztria-Magyarország uralma alól felszabadult népeket is

olyanoknak tartotta, amelyeknek nincs még meg az elegendő politikai iskolázottságuk ahhoz, hogy vezetés nélkül maradjanak.) A Népszövetségnek kellene tehát átvenni azt a feladatot, hogy egy bizonyos átmeneti időre gyámsága alatt tartsa az ilyen fejlődésükben visszamaradt népeket és megbízott által kormányozza a saját főfelügyelete alatt. A békeszerződés diszpozicióí értelmében Németország gyarmati területeit átengedte a nagyhatalmaknak, amelyek azokat a Népszövetség rendelkezése alá bocsátották. A Paktum 22. cikke a mandátumok alá tartozó területek három kategóriáját állapítja meg. Az első kategória az Ottomán-birodalom uralma alól felszabadult tartományokból alakul. (Ezeknek a cessziója a sèvresi szerződés értelmében történt, de minthogy ez a szerződés jogilag sohasem lépett életbe, a nagyhatalmak Szíria, Libanon, Jordánföldje, Palesztina, Moszul és Irak tartományok uralmát csupán de facto vették át, de viszont ezeket a tartományokat, mint mandátumterületeket, teljesen szuverén intézkedési jog alapján engedték át utóbb a Népszövetségnek. E területek lakosságának a fejlettségét, politikai önkormányzat szempontjából elég magasnak tartották arra, hogy a felettük gyakorolt mandátumot csak rövid időre szólónak tekintsék, inkább támogatásnak a kiválasztott mandatárius hatalom részéről, és hogy a lakosság kívánságot fejezhessen ki az iránt, mely hatalomra óhajtaná a mandátumot bízni. Ezeket a mandátumterületeket, amelyeket Franciaország és Nagy-Britannia között osztottak meg utóbb, *A)* mandátumnak nevezték el.

A második kategóriába tartoznak azok a különösen középafrikai területek, ahol a megbízott hatalomnak már nemcsak tanácsadói szerepet kell betöltenie — Szíriában és a Libanonban, Irakban, Palesztinában és Transzjordániában az adminisztrációt mindenütt jórészt a bennszülöttek maguk intézték vagy intézik a megbízott hatalom kormányzójának vagy rezidensének meghallgatása mellett —, hanem egyenesen igazgatniok is kell. És pedig mindaddig, amíg a területek lakossága el nem éri a civilizációnak azt a fokát, amelyen már egy további lépést tehetnek az önkormányzat felé. Ezek az úgynevezett *B)* mandátumterületek: Kamerun, és Togo Nyugat-Afrikában francia kormányzás alatt, Kamerun, és Togo másik része, továbbá Német-Kelet-Afrika (Tanganyika) brit mandátum alatt és Ruanda Urundi Belgium mandátuma alatt.

Végül vannak olyan területek, mint Délnyugat-Afrika és az ausztráliai Csendes-óceán szigetei, amelyek mind demográfikus, mind földrajzi helyzetüknél fogva csak a megbízott hatalom területének és adminisztrációjának

részeként kormányozhatók, bizonyos, a lakosság érdekeiben felállított garanciák mellett. Ezek a *C)* mandátumterületek — a délafrikai Unió kormányzása alatt levő német Délnyugat-Afrika; az Ausztrália kormányzása alatt álló Új-Guinea, az Új-Zéland kormányzása alatt álló Nyugat-Szamoa-sziget, a brit kormányzás alatt álló Nauru-sziget és a Japán kormányzás alatt levő Yap-, Karolina-, Marsal- és Marianna-szigetek.

Kétségtelen, hogy a nemzetközi kormányzásnak és a nemzetközi szervezésnek nem érdektelen, sőt talán legérdekesebb kísérletével állunk szemben. Hiszen a mandatárius hatalmak sehol sem gyakorolnak korlátlan szuverénitást, és ez az egyetlen eset, amelyben még nagyhatalmak is kénytelenek kormányzásukban — civilizálatlan primitív népek kormányzásánál — bizonyos megállapított humanitárius és kormányzati elveket szem előtt tartani és ezeknek az elveknek és instrukcióknak az alkalmazásáról a Népszövetségnek egy erre a célra felállított állandó bizottsága előtt évenként kétszer beszámolni. Ha tehát a rendszer, mint mondtuk, a birtoklás vágyának kielégítésére és a zsákmányolás tényének álcázására szolgál is, kétségtelen, hogy itt a győztes hatalmak önmagukra bizonyos korlátozásokat kényszerítettek. Legalább az *A)* mandátumok esetében időbelileg is korlátozták a birtoklás tartamát. Kétségtelen az is, hogy a Népszövetség Mandátum-Bizottsága igen komolyan és lelkiismeretesen felelt meg a feladatának. Minden fenntartás mellett, amellyel a győztes hatalmak jóhiszeműségét illetnünk kell, el kell ismernünk, hogy a népszövetségi Egyességokmánynak ez a legtiszteségesebb és legsikerültebb alkotása. Ha például a kisebbségi kérdést ugyanezzel a lelkiismeretességgel és nemzetközi felelősségérzettel oldották volna meg, Európa békéjének sok fenyegető veszélyét sikerült volna már 18 évvel ezelőtt elhárítani. Ami a történelmi és politikai helyzetet illeti, az iraki mandátumot Nagy-Britannia már egy 1930-ban kötött szerződéssel 1932-es terminussal megszüntette, az iraki királyság teljes szuverénitását helyreállítva, úgyhogy ma már Irak mint független állam, 1932. október 3-a óta tagja a Népszövetségnek. Franciaország 1934-ben kötött szerződést Szíria és Libanon kormányával e mandátumcsoport megszüntetésére, ami jogilag akkor fog életbelépni, amikorra Szíria független állammá válik és népszövetségi felvételét is kérheti.

Az Egyességokmány 23. cikkelye sorolja fel azokat a humanitárius és társadalmi feladatokat, amelyeket mindaddig vagy hiányosan, vagy csupán magántermészetű szervezetek láttak el. Ezek a méltányos munkaviszonyok fenntartására és ellenőrzésére, a gyarmati lakosság életviszonyainak a meg-

felelő fenntartására, a leány- és gyermekkereskedelemre, ópiumnak és egyéb káros szereknek árusítására és forgalmára, a fegyverek és hadianyagok árusításának bizonyos (civilizálatlan) területeken való ellenőrzésére, a nemzetközi forgalom biztosítására és a tagállamok kereskedelmének a méltányos fejlődésére, valamint a betegségek s epidemiák elleni küzdelemre vonatkoznak. A Népszövetség, politikai tekintélyének mai hanyatlása idején gyakorlati hasznú működést tulajdonképen csak ezeken a területeken fejt ki.

A nemzetközi élet megfelelő egységes szervezése céljából az Egyességokmány 24. cikkelye a létező és kollektív szerződések által alkotott nemzetközi irodákat és szervezeteket, az eredeti szerződőfelek hozzájárulását feltéve, továbbá a nemzetközi érdekű ügyeket intéző és a még ezután létesítendő irodákat és szervezeteket a Népszövetség autoritása alá helyezi. A gyakorlatban ugyan a Népszövetségnek ez az egységes patronázsa nem volt teljesen keresztülvihető — így például a nemzetközi postaunió ma is teljesen független maradt a népszövetségi adminisztrációtól —, de bizonyos koordináló munkát mégis sikerült elvégezni, s a határozottan a nemzetközi anarchia felé hajló mai korban ez is valamelyes értéket jelent.

Az előbbi cikkellyel szellemi kapcsolatban a 25. cikk bizonyos együttműködést létesít a Népszövetség és a különböző nemzetközi Vöröskereszt Egyesületek között.

A 26. cikk az Egyességokmányon végbeviendő változtatások, módosítások — szöveg-amendementok — életbeléptetéséről úgy intézkedik, hogy azok jogerősekké válnak, amint azokat a Tanácsban képviselt hatalmak mind és a Közgyűlésben képviselt hatalmak többsége ratifikálja. Amely állam valamely módosítást magára nézve nem ismerne el kötelezőnek és azt visszautasítaná, ezzel jogot szerzett arra, hogy népszövetségi tagságát megszüntesse. Elképzelhető ilyen körülmények között, hogy mily nehéz az Egyességokmány megváltoztatásához szükséges konszenzust, azaz a tagállamok többségének a ratifikálását megszerezni. Ezért a lefolyt 17 év alatt igen kevés és inkább technikai jellegű változtatást lehetett csupán keresztülvinni. Azok a lényegesebb politikai jelentőségű változtatások ellenben, amelyeket a 16. cikkelyen óhajtottak 1921—24 között végrehajtani, a mai napig nem kapták meg a szükséges ratifikációkat.

A népszövetségi Egyességokmánynak ez a szükségképen futólagos analizise azt mutatja, hogy bár ez a szerződés alaposan átgondolt és valóban ideális célokat megvalósítani akaró alkotás, szükségképeni hiányosságai a

nemzetközi érintkezések mai helyzetében és a nemzetközi erkölcs mai fejlettségénél fogva már a Népszövetség megszületésekor felfedezhetők voltak, és már akkor előre jelezték azokat a veszélyeket, amelyek ma ezt a szervezetet válságos helyzetbe hozták.

3. A NÉPSZÖVETSÉG SZERVEZETE.

A Népszövetség szervezete az Egyességokmányban megállapított kereteken belül az angolszász alkotmányfejlődéshez hasonlóan empirikusan alakult a szükséghez és a vezető tagállamok érdekeihez alkalmazkodva kevésbbé előre megállapított fix szabályok és kategóriák szerint, mint a természetes és sokszor szeszélyes növekedés elveit követve. Ha az egész népszövetségi szervezet jogi és sematikus analizisét, a szervek közös vonásait kiemelve és racionalizálva kíséreljük meg, a következő képet kapjuk:

A Népszövetség három nagy szervezetből áll: magából a politikai Népszövetségből, amelynek alkotmánya az Egyességokmány és a vele szerves egységet alkotó két autonóm jellegű szervezetből; ezek az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Munkahivatal. Mindkettőnek külön alkotmánya van, de a közgyűlésben képviselt államoktól alkotott Nemzetek Szövetségének organikus részei és költségvetésileg annak szuverénitása alá tartoznak.

Ha viszont ettől a hármas tagozódástól eltekintünk, akkor a fentemlített közös jogi és technikai vonások kiemelésével a következő sémát kaphatjuk, amely a Népszövetség komplikált labirintusában való eligazodást megkönnyíti: A Népszövetségnek vannak szervei (Organes), kisegítő alakulatai, autonóm jellegű szervezetei és különleges intézményei.

A Nemzetek Szövetségének orgánumai: 1. a Közgyűlés, 2. a Tanács, 3. a Titkárság.

A) *A Közgyűlés (Assemblée).*

A rendes Közgyűlés évenként egyszer ül össze; tagjai a Népszövetség tagjainak képviselői. Egy-egy államnak legfeljebb három képviselője lehet; államonként egy szavazatuk van. Illetékessége főbb vonalakban a következőkre terjed ki:

Elsősorban jogosult mindenben dönteni és intézkedni, ami a Szövetség ügykörébe tartozik, vagy a világ békéjét érinti. A Közgyűlés veszi fel az új tagokat, választja a Tanács nem-állandó tagjait, változtathatja meg a

Tanács összetételét és jelöli ki a Tanács esetleges új állandó tagjait; jóváhagyja a Tanács által kiválasztott főtitkár kinevezését. Egyedül az övé a költségvetés megállapításának és megszavazásának joga, ezzel kapcsolatosan annak a kulcsnak megállapítása, amely szerint a kiadásokat a tagok maguk között felosztják. A Tanáccsal együtt választja a Nemzetközi Állandó Bíróság bíráit és szintén a Tanáccsal egyetértésben joga van a bíróságtól tanácsadó véleményt kérni.

Politikai tekintetben foglalkozik azokkal a viszályokkal, amelyeket a Tanács elébe visz; az ő joga a tagok figyelmét felhívni a végrehajthatatlanná vált szerződések és az olyan nemzetközi helyzetek újra megvizsgálására, amelyek fenntartása a világbékét veszélyeztetik, — azaz a 19. cikkely alkalmazása a Közgyűlés joga. Végül a Közgyűlés szavazza meg az Egyességokmányon eszközlendő változtatásokat.

Eljárási szabályait saját maga állapítja meg. Ezek szerint elvben évenként egyszer rendes ülésezésre jön össze és pedig lehetőleg minden év szeptemberének második hétfőjén, de összehívható rendkívüli ülésszakra is egy vagy két tag javaslatára, ha ezt a javaslatot a tagok többsége egy hónapon belül elfogadja. A Tanács mindenkori elnöke hívja össze, akinek feladata az ülések megnyitása is. Napirendje rendszerint magában foglalja a főtitkár évi jelentését, a jövő évi költségvetést és minden olyan kérdést, amelyet vagy egy előbbi ülésszak vagy a Tanács vagy bármelyik tag a napirendre tüzet. Tanácskozásai a Közgyűlés plenáris ülésein kívül, amelyen a tagok rendszerint a főtitkári jelentés témájához általános jellegű beszédeket mondhatnak, főképen a megalakítandó hat főbizottságban folynak le. Ezek: a jogi és alkotmányjogi főbizottság (I.), a technikai szervezetek főbizottsága (II.), a leszerelési főbizottság (III.), amely a leszerelési konferencia balsikere óta egy évben sem alakult meg; a költségvetési (IV.), a humanitárius és szociális (V.) és végül a politikai főbizottságok (VI.) s ez az utóbbi ezenkívül még a mandátumokkal, a rabszolgaság s a szellemi együttműködés kérdésével is foglalkozik.

A Közgyűlés határozatait egyhangúlag tartozik meghozni, az eljárási szabályokra és a kinevezésekre vonatkozó kérdések kivételével, amely utóbbi határozatait szótöbbséggel és titkosan hozza. Kétharmad többséget kíván az Egyességokmány az államok felvételének, a nem-állandó tanácstagok megválasztási szabályainak a megállapítására és az újraválaszthatóságukra vonatkozólag. Tárgyalásai, melyek francia és angol nyelven folynak, elvben nyilvánosak.

Ennek a nemzetközi jellegű parlamentnek, amelyet a klikkrendszer és az egyhangúság követelménye egyáltalán nehézkessé tesz, főjelentősége abban áll, hogy nemzetközi véleményáramlatok kialakulására befolyása van és hogy bizonyos vélemények, kritikák vagy panaszok előadására a megfelelő rezonanciával bíró fórum lehet. Aki tőle a mai helyzetben és feltételek mellett többet vár, az lehetetlent kíván.

B) *A Tanács (Conseil).*

A Tanács a Népszövetségnek kormányzó és végrehajtó szerve. A Tanács az a testület, amelyet az Egyességokmány megalkotói az egyhangúság követelményéből és a demokratikus egyenlőségből folyó nehézségek elhárítására úgy igyekeztek megformálni, hogy a nagyhatalmaknak, azaz ahogy népszövetségi nyelven mondják, a korlátlan érdekkörű hatalmaknak nagyobb, illetve állandóbb befolyást biztosíthassanak. Ehhez képest az Egyességokmány eredeti fogalmazása a tanácstagok kétféle kategóriáját ismeri: az állandó és a nem-állandó tagokat; ez utóbbiaknak mandátuma jelenleg három évre szól. Ehhez a két kategóriához 1926-ban Németország felvételével és állandó tanácstagságával kapcsolatban, ami tudvalevőleg súlyos válságot provokált a Népszövetségen belül, egy harmadik kategóriát teremtettek: a félállandó tagokét. Ezeket a hároméves tagság letelte után — ha a Közgyűlés $^2/_3$-ad szótöbbséggel megadja nekik az újraválaszthatóság jogát — további 3 évre tanácstaggá lehet választani. Ilyen tagok voltak 1926. szeptember óta Spanyolország és Lengyelország, amelyek azóta minden 3 évben megkapták a szükséges $^2/_3$-ad többséget. (1937 szeptemberében azonban az előbbitől, nyilván tekintettel a polgárháborúra, megtagadták azt, Lengyelország pedig 1938 szeptemberében nem reflektált erre az előjogra.) Minthogy a nemzetközi érzékenység igen nagy fokánál fogva az újraválasztás megtagadása válságot idézne elő: valószínű, hogy az a félállandó tanácstag, amelytől a Közgyűlés megtagadná az újraválaszthatóság jogát, normális körülmények közt azonnal kilépne. (A köztársasági Spanyolország persze ezt nem tehette meg s így kénytelen volt elfogadni a vereséget. Ezért volt elvből is helyes, hogy a Népszövetség tagjainak többsége ezt az alkalmat megragadta szuverén jogának hangsúlyozására, hogy t. i. akkor tagadja meg az újraválaszthatóságot, amikor azt helyesnek látja.) Amig tehát valamely közgyűlésen a kvalifikált többség nem óhajtotta ezt a kockázatot vállalni, a félállandó tanácstagság gyakorlatilag egyenlő volt az állandó tanácstag-

sággal. Lengyelország azért óhajtotta ezt megszerezni, mert akkor még veszélyes ellenfele, Németország, állandó tagságra tett szert. Spanyolországot merőben presztizs szempontok vezették és célját csak azért sikerült elérnie, mert Brazilia kilépésekor nem kockáztathatta meg a Népszövetség, hogy az amúgyis duzzogó Spanyolországot, amely kilépését már előbb bejelentette, ne bírja rá ennek a visszavonására: a visszalépés ára pedig a félállandó tanácstagság megadása volt.

Brazilia kilépett, mert nem kapta meg ezt a jogot, viszont az ezzel kapcsolatos válság során a délamerikai államok csoportja azt az értékes képviseleti jogot nyerte, hogy állandóan három tanácstagsággal bír, amelyből egy-egy minden évben megújításra kerül.

A Tanács tagjainak a száma ma papíron 15, Németország, Japán és Olaszország kilépése után van 3 állandó tanácstag: Nagy-Britannia, Franciaország és Szovjetoroszország (Olaszország még 1939. december 31-ig formailag tag marad ugyan, de már nem funkcionál és a Népszövetség minden intézményét otthagyta), három délamerikai tanácstag és hat más tanácstag. A hat közül egy helyet állandóan Nagy-Britannia egy dominiuma tart foglalva, egy helyet biztosított magának gyakorlatilag a kisantant, egy helyet a skandináv államok, egyet az ázsiai államok, egyet Portugália szerzett meg azoknak az államoknak, amelyek nem tartoznak valamely államcsoporthoz és egyet Kína kapott meg. Jellemző a Népszövetségnek a háború által átitatott ú. n. győztes szellemére, hogy Németország kényszerű felvétele és kilépése óta a volt ellenséges államok még eddig nem voltak képviselve a Tanácsban.

Minden tagállamnak jogában áll ezenkívül a tanácstag összes jogaival ellátva résztvenni olyan kérdések tárgyalásában, amelyek őt közvetlenül érdeklik.

A Tanács illetékessége kormányzószerv jellegénél és végrehajtó hatalmi feladatainál fogva rendkívül sokoldalú. Politikai illetékessége kiterjed a leszerelési tervek előkészítésére (Paktum 8. és 9. cikkelye); a tagok politikai függetlenségének és területi integritásának védelmére (a Paktum 10 cikkelye); a békét fenyegető viszályokra (a Paktum 11. cikkelye); minden olyan viszályra, amelynek elintézésére a tanácsot kérhetik fel (a Paktum 12. és 15. cikke); a döntőbírósági ítéletek végrehajtásának eszközlésére (13. cikkely); javaslatok tételére a szankciókkal és az Egyességokmányt megszegő tagok kizárásával kapcsolatban (16. cikkely); a tag- és nem-tagállamok között kitörő viszály elintézésére (17. cikkely); a mandatárius hatalmak jelentésé-

nek átvételére és a mandátumbizottság erre vonatkozó jelentésének tudomásulvételére (22. cikk).

Egyes szerződések is illetékesnek ismerték el a Tanácsot különleges döntések esetén; kiemelendők ezek között az ú. n. kisebbségi szerződések, amelyek a kisebbségekkel szemben fennálló kötelezettségek megtartását a Tanács védelme alá helyezik. Köztudomású, hogy a kisebbségek védelme egyike azoknak a feladatoknak, amelyekkel szemben a Népszövetség nem állott helyzete és feladata magaslatán. Kivéve azokat az eseteket, amelyeket Németország mint tanácstag vitt a Népszövetség e szerve elé, amelyekben tehát alkalma volt határozatot kierőszakolni, a többi esetekben, amelyekben magánpetíciókkal fordultak a Népszövetséghez, a 17 év alatt beadott 867 petíció közül 388-at érdemleges vizsgálat nélkül utasítottak el és csak 479-et fogadtak el, de ezek közül is mindössze öt került a Tanács elé: többit a petíciók megvizsgálásával foglalkozó hármas bizottságok intézték el, illetőleg azok vizsgálatát a Tanács elé való terjesztés és intézkedés nélkül zárták le. A beadott petíciók ugyanis az eljárási szabályok szerint tanácsi bizottság elé kerülnek, és csak ha ez a bizottság véleményezi, jutnak a Tanács plénuma elé, különben csak tanácstag terjeszthet elő kisebbségi sérelmet és kérheti annak tárgyalását. A kisebbségi védelemnek a Népszövetség égisze alá való helyezése óta több kísérlet történt arra, hogy a hiányos eljárás megjavíttassék. Az egyetlen hatásos eljárási mód azonban — egy kisebbségi állandó bizottság alakítása — az érdekelt államok ellenállásán megbukott.

Elméletileg jogosnak látszik egyes kisebbségi védelmi kötelezettségeknek és ellenőrzésnek alárendelt államoknak — főként Lengyelországnak — az a követelése, hogy a kisebbségvédelem általánosíttassék, azaz azonos kötelezettségek rovassanak ki minden népszövetségi tagállamra, melynek kisebbségei vannak. Hiszen nyilván feltűnő, hogy egyetlen nagyhatalom sincs alávetve kisebbségi kötelezettségeknek. De mint minden egyéb problémánál az egyenlő jog uralma éppen a nagyhatalmi kategóriánál megakad. Nincsen olyan normális és békés politikai eszköz, amellyel a katonai hatalommal bíró és hatalmának tudatában levő nagyhatalmat olyan kötelezettség elvállalására, vagy akár olyan vállalt kötelezettség megtartására lehetne kényszeríteni, amelyre nem hajlandó, hiszen az egész német népszövetségellenes mozgalom s a harmadik birodalom kilépésének főoka éppen az, hogy, hadsereg nélkül lévén, Németország volt az egyetlen nagyhatalom, amelyre a többiek és az úgynevezett népszövetségi közvélemény nyomása olyan köte-

lezettségeket és jogainak olyan korlátozásait kényszeríthette rá, amelyeket önszántából soha semmiféle nagyhatalom el nem fogadott volna. A népszövetségi demokrácia éppen ott mond csődöt, hogy kicsiny vagy védtelen államokra, amelyek védelmüket nem tudják megszervezni másokkal való politikai szövetség által, olyan nyomást lehet gyakorolni a Népszövetségen belül, amely azoknak a védekezést lehetetlenné teszi.

A Tanácsnak ezenkívül bizonyos adminisztratív jogköre van, és néhány különleges konvenció döntőbírák és biztosok kinevezését is gyakran a Tanácsra bízza.[5]

A Tanács négyszer egy évben ül össze és pedig január harmadik, május második hétfőjén és három nappal az évi rendes közgyűlés előtt, végül a közgyűlés folyamán az új nem-állandó tagok megválasztása után, amidőn újjáalakul. Ezenkívül a 11., 15. és 17. cikkelyek alapján akkor, ha rendkívüli körülmények rendkívüli ülés összehívását kívánják.

Minthogy a népszövetségi Tanács a nemzetközi szervezésre és kormányzásra irányuló kísérletnek, habár kétséges sikerű, de legfontosabb végrehajtó szerve, még kiemelendőnek tartjuk eljárási szabályainak következő pontjait: a Tanács ülésein a francia ABC sorrendjében a tagállamok képviselői elnökölnek. Az elnök funkciói az egyik ülésszak kezdetétől a következő ülésszak kezdetéig, tehát kb. 3—4 hónapig tartanak. Az egyes kérdések tárgyalására a Tanács a minden újjáalakulása utáni első ülések egyikén előadókat jelöl ki. Ülései elvben nyilvánosak, kivéve a napirend megállapításával és személyi kérdésekkel foglalkozó üléseket, és ha a Tanács külön kizárja a nyilvánosságot. A Tanács határozatait egyhangúlag hozza, kivéve, ha az Egyességokmány vagy más erre vonatkozó szerződések másképp döntenek. Eljárási szabályait viszont többségi határozattal állapítja vagy változtatja meg. A Tanács maga állapítja meg rendes eljárási szabályait és ügyvitelét azokban az esetekben, amelyekben a Paktum valamelyik szakasza alapján különleges eljárás szükséges.

[5] Így például az 1937. esztendőben lejárt német-lengyel Felső-Sziléziára vonatkozó szerződés értelmében úgy a felsőszilézíai vegyes bizottság, mint a felsőszilézíai döntőbíróság elnökét, a Duna vízrendszerével foglalkozó állandó technikai bizottság elnökét a trianoni béke 293. cikke alapján, — a danzigi kikötői tanács elnökét, a Népszövetség zárszámadásainak ellenőrző-biztosát, a Népszövetség közigazgatási bíróságának bíráját és végül a hivatalnoki kar jóléti pénztára igazgatói bizottságának tagjait a Tanács nevezi ki.

C) *A Titkárság.*

A Nemzetek Szövetsége politikai szervezetének végrehajtó szerve a Titkárság. A nemzetközi szervezkedésnek ez a bürokráciája a modern nemzetközi életnek formájában legújabbszerű és eddig precedens nélkül való intézménye. A Tanács és a Közgyűlés periódikus munkájának állandó előkészítő szerve, és mint ilyen, természetesen nagy befolyással van ennek a két szervnek a működésére és elhatározásaira. Az 1919. évi kicsiny kezdetből számbelileg igen nagy és sokoldalú funkciókat teljesítő orgánummá vált. Működése kiterjed politikai, adminisztratív és kutató munkára, amelynek ellátására körülbelül 240 fogalmazási tisztviselő és körülbelül 400—500 főnyi segédszemélyzet áll rendelkezésére. Ezeket a tagállamokból szerződtetik — egy-két kivétellel — és elvben azzal az igyekezettel, hogy lehetőleg mennél több tagállam polgárai legyenek képviselve ebben az állandó szervezetben. Ha ez nem sikerül teljesen, annak két oka van: az egyik, hogy a döntő befolyású tagállamok igyekeznek a szervezeten belül számbelileg is megtartani túlsúlyukat, bár ennek ellensúlyozására az utóbbi években szigorú szabályokat állított fel a Közgyűlés. A másik ok az, hogy természetszerűleg könnyebb egyes nagyhatalmak — Franciaország, Anglia — országaiban megfelelő jelölteket találni, akik a két hivatalos nyelven, angolul és franciául, hibátlanul tudják magukat szóban és írásban kifejezni, mint a többi államokban — Belgiumot és Svájcot, illetve a brit dominiumokat és Írországot kivéve. Megjegyzendő azonban, hogy a svájci tisztviselők túltengésének is — az alacsonyabb kategóriák és az altisztek között természetszerűen óriási túlsúlyban vannak — igyekeznek gátat vetni.

A Titkárság piramisszerű szervezete a következőképen alakul: élén áll a Főtitkár, akit a Közgyűlés együttesen tíz évre választ (egyszer három évre újraválasztható). (Az első Főtitkárt az Egyességokmány mellékletében jelölték ki a békeszerződéseket megállapító nagyhatalmak.) Mellette vannak: két nyolc évre megválasztott és öt esztendőre megújítható mandátumú helyettes Főtitkár, akik a Főtitkárt távollétében felváltva képviselik és három, hét évre megválasztott és újabb hét évre megválasztható Főtitkárhelyettes, továbbá a Jogtanácsos, akinek helyettes-főtitkári rangja van. Ezenkívül van 9 osztályigazgató és ugyanilyen rangban levő kincstárnok. Utánuk következnek az osztályfőnökök, majd az osztálytagok, akik közül néhánynak a Főtitkár megadhatja a tanácsosi címet. E funkcionáriusok fizetése svájci frankban kifejezve jelentékeny, minthogy a fizetési fokok meg-

állapításánál tekintetbe kellett venni a haza elhagyásának drágító és súlyosbító körülményeit. A svájci frank esése következtében ezek a fizetések is sokat veszítettek vásárló- és vonzóerejükből. A szerződtetések, ha állandó jellegűek, hét évre szólnak és háromszor hét évre megújíthatók; nem állandó jellegűek egytől öt évre szólnak.

A Titkárság foglalkozik a Népszövetségnek a Paktum és egyéb szerződések értelmében vállalt összes ügyeivel, amelyeket döntésre készít elő. Az általános politikai problémákat a politikai osztály intézi. A jogi, főkép nemzetközi jogi problémák természetszerűen a jogi osztály illetékességébe tartoznak. Az információs osztály a hírszolgálat, sajtó és propaganda kérdésekkel foglalkozik. A politikai osztályhoz vannak csatolva Danzig városa kormányzásának ügyei is. A kisebbségi kérdések adminisztratív elintézését a kisebbségi osztály végzi. A koloniális mandátumok, a nemzetközi szellemi együttműködés és a nemzetközi irodák, továbbá az úgynevezett leszerelés ügyeivel külön-külön osztályok foglalkoznak. Amióta a Népszövetség pénzügyi kezdeményező és felépítő működését a gazdasági válság következtében abbahagyta és amióta a gazdasági világkonferencia balsikere megállította kereskedelempolitikai szervező munkáját, az ezekkel a problémákkal foglalkozó két osztály — a pénzügyi és a gazdasági kutató s a kereskedelempolitikai kapcsolatok osztályai — főképen tudományos kutatásokkal és statisztikai, valamint egyéb tudományos munkák elkészítésével foglalkoznak, kétségtelenül hasznos kutató működést fejtve ki. A nemzetközi forgalmi osztály, amely egyben az 1920-i barcelonai konferencia által megalkotott nemzetközi forgalmi és tranzitószervezet titkársága, ennek az anyagnak az előkészítését látja el és a nagyszámú albizottságok munkáját készíti elő tárgyalásra. Kétségtelenül értékes kutató és szervező munkát végez az egészségügyi osztály, az úgynevezett egészségügyi szervezet titkársága, amely a párizsi Egészségügyi Intézettel szoros egyetértésben működik. Feladata a ragályok elleni küzdelem megszervezése és előkészítése, egyéb egészségügyi kutatások ellátása mellett. Ennek az osztálynak a működése, amely hálózataival befonta valóban öt kontinens majdnem minden államát, sokszor és szívesen kúszott át a politikai befolyásolás terére is, amivel éles kritikát hívott ki maga ellen. Nehezen körvonalazható humanitárius munkát végez az ópium, a leány- és gyermekkereskedelem elleni küzdelemmel foglalkozó osztály is: olyan munkát, amelynek sok kényes politikai vonatkozása is van.

A Titkárság nemcsak a Közgyűlés és a Tanács, hanem az ezáltal a két szerv által nagyszámban megszervezett állandó és időleges bizottságok munkájának az előkészítését is végzi. Az állandó bizottságok ma: a katonai ügyekben tanácsadó állandó bizottság, de ez a nemzetközi leszerelési konferencia óta sohasem ült össze; a gyarmati ügyek állandó bizottsága, amelynek különleges kérdésekre négy speciális kisebb bizottsága van; a szociális kérdések tanácsadó bizottsága; az ópium és egyéb káros szerek kereskedelmével foglalkozó tanácsadó bizottság; az ópium állandó központi bizottsága; a Népszövetség pénzügyi ellenőrző bizottsága és a rabszolgaság ügyében kiküldött szakértő bizottság.

A Népszövetség pénzügyeit a Titkárságon belül a népszövetségi kincstárnok intézi, a pénzügyi ellenőrző bizottság felügyelete alatt, amely a Közgyűlésnek ezzel a feladattal megbízott szerve. A költségvetés megállapítása és megszavazása a Közgyűlés szuverén joga. Az így megállapított költségvetést, mint láttuk, a tagállamok között bizonyos egységek alapján osztják szét, mint megterhelést. Bonyolult számítások segítségével állapítják meg azt az arányszámot, amely szerint minden egyes tagállam a költségek viselésében résztvesz. A számítások összetevő elemei: terület, lakosság, költségvetés, kereskedelmi és pénzügyi forgalom nagysága, a nemzeti vagyonra és jövedelemre vonatkozó adatok, amelyeket kiegészít az illető állam helyzetének és jelentőségének mérlegelése. Minthogy a Népszövetség működésének már első évétől kezdve megtörtént, hogy az államok részben vagy egészben nem tettek eleget tagdíjfizetési kötelezettségeiknek, a helyzet úgy alakult, hogy a költségvetés kiadási oldalát megállapító szervek a szükségletnél lényegesen magasabb összegeket irányoztak elő az évenként ősszel a következő naptári évre megszavazásra kerülő költségvetésben, hogy egy esetleges 8—10 százalékos kiesés ne akassza meg a gépezetet. Az utóbbi évben a gazdasági és politikai válság következtében a Közgyűlés energikus akcióra határozta el magát, mivel a nemfizetés szokása a délamerikai és egyes afrikai államokról járványszerűen átharapódzott Európára is. A tagállamok egy részét nem hatotta át az a meggyőződés, hogy a népszövetségi tagdíj fizetésével elsőrendű erkölcsi és nemzetközi jogi kötelezettségüknek tesznek eleget, amelyet a Népszövetségbe való belépéssel minden feltétel nélkül vállaltak, — bármi lett légyen is a Népszövetségről való politikai felfogásuk és az intézménnyel szemben elfoglalt álláspontjuk. Ehhez hozzájárult még az a körülmény is, hogy azt a terhet, amelyet a késedelmeskedő tagállamok nem vállaltak, a pontosan fizetőknek

kellett akarva, nem akarva vállalniok, s ez természetesen visszásságokat idézett elő. Ezért azután a Közgyűlés külön bizottságot küldött ki a tagdíjak behajtására és a hátralékos államokkal létesítendő megegyezések kötésére. Ez a bizottság nagy energiával végezte feladatát s ennek köszönheti a Népszövetség, hogy az utóbbi években a tagdíjak növekedő rendszerességgel folytak be, s hogy költségvetése és pénzügyei általában szilárd alapokon nyugszanak.

D) *A hágai Állandó Nemzetközi Bíróság.*

A hágai Cour Permanente de Justice Internationale-t a Paktum 14. cikke alapján állították fel. Statutumát az első Közgyűlés dolgozta ki és az 1921. szeptember 2-án lépett életbe. Az 1921. évi Közgyűlés választotta meg a bíróság 11 bíráját és 4 pótbíráját, akik 1922 januárjában ültek össze első ülésszakukra.

A Cour illetősége alá tartoznak mindazok a vitás ügyek, amelyeket jogi viszályban álló államok eléje terjesztenek, továbbá minden olyan ügy, amelyet érvényben levő szerződések a bíróság illetékessége alá utalnak. A bírósághoz fordulhatnak a Népszövetség tagállamai, az Egyességokmány mellékletében felsorolt nem-tag államok és végül, megállapított feltételek mellett, más nem-tag államok is. Elsősorban abból a célból, hogy az Egyesült Államoknak lehetővé tegyék a bíróság statutumához való csatlakozást anélkül, hogy ez a Népszövetségbe való belépést is jelentené, 1929-ben a Közgyűlés módosításokat tartalmazó jegyzőkönyvet fogadott el, amely 1936. február 1-én életbe is lépett. Bár az Egyesült Államokban erős a mozgalom az iránt, hogy az Unió belépjen a „Világbíróságba", ahogyan ők nevezik, a washingtoni szenátus eddig még nem ratifikálta az elnöknek erre vonatkozó előterjesztését.

Tanácsadó minőségben a Bíróság véleményt mondhat akár a Népszövetség Tanácsának, vagy Közgyűlésének eléje terjesztett kérdéseiben, akár saját kezdeményezésére, akár pedig valamely államnak vagy nemzetközi szervezetnek a megkeresésére.

A keletkezés utáni első években a Bíróságnak igen nagy tekintélye volt, mert megmutatta, hogy mentesíteni tudja magát politikai befolyásoktól és a békeszerződések szellemén felülemelkedve, tud az immanens jog és igazság elvei szerint ítélkezni komoly nemzetközi jogi vitákban, amelyekbe pedig mindig belevegyülnek politikai és hatalmi szempontok is.

A Cour ítéleteire 1931-ig semmiféle nagyhatalom érdekei nem voltak befolyással, súlya és tekintélye abszolút volt. Noha bizonyos mértékig tanácsadó szerve volt is a Népszövetségnek és bizonyos indirekt függőségi viszonyban van is vele, mert bíráit a Közgyűlés választja, költségvetését az szavazza meg, függetlensége vitán felül állott. Az 1930. év végén a Bíróság tagjainak mandátuma lejárt. Az év őszén a Közgyűlés új bírákat választott, s ez a választás nemcsak színvonalban hozott változást, hanem úgy látszik, utat nyitott a politikai befolyásolhatóságnak is. Ilyen körülmények között került az osztrák-német vámunió kérdése a Bíróság elé. A Bíróság többsége, úgylátszik, nem tudott ellenállani a politikai érdekek nyomásának, és úgy döntött, hogy a vámközösségre vonatkozó német-osztrák jegyzőkönyv — 1931. március 19 — nem egyeztethető össze az 1922. október 4-én az osztrák pénzügyi újjáépítéssel kapcsolatban Genfben aláírt úgynevezett első számú jegyzőkönyvvel, amely Ausztria függetlenségét elidegeníthetetlenné teszi. Mindenesetre jellemző volt az, hogy a Tanács legnagyobb tekintélyű jogász-tagjai, köztük az angol származású bíró is, az igen alaposan és gondosan kidolgozott kisebbségi véleményt írták alá. Távolról sem akarnám azt mondani, hogy a Bíróság nagy nemzetközi tekintélye megrendült volna ennek a politikailag valóban nagyon kényes és messzemenő következményekkel fenyegető ügynek a kapcsán, de mindenesetre a legtárgyilagosabb szemlélőnél is csorba esett azon a hiten, hogy a hágai Bíróság a kormányok részéről való befolyásolhatóságon minden esetben felül tud emelkedni.

E) *A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal.*

A versaillesi, saint germaini és trianoni békeszerződések XIII. része, a neuillyi szerződés XII. része hozta létre a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet. Alapja ennek az alkotásnak az a gondolat, hogy a nemzetközi békének a társadalmi béke és nyugalom fenntartása fontos és elengedhetetlen feltétele. A szervezet mögött álló motorikus erőt a második internacionálé szolgáltatta, amely ezzel akart a kommunizmus elleni küzdelemben — annakidején a II. internacionálé még élesen szembenállott a moszkvai III.-kal — szervezkedési centrumot létrehozni. Feladata a munkaviszonyok és munkafeltételek ellenőrzése, különösen a munkaidő és -tartam megállapítása, a munkanélküliség elleni küzdelem, a munkabérek ellenőrzése, a munkásoknak a betegségek és balesetek elleni védelme, a kiskorúak

és nők munkavédelme, az aggkor és munkaképtelenség esetére szóló segítés problémája, a külföldön dolgozó munkás védelme, a munkásszervezkedés szabadsága stb.

A Szervezet áll a tagok évenként összeülő általános konferenciájából és az igazgatótanács vezetése alatt álló Nemzetközi Munkaügyi Hivatalból. A konferencia éppúgy, mint az igazgatótanács, hármas összetételű: tagjai a tagállamok kormányainak képviselői, a tagállamok munkaadóinak és végül munkavállalóinak képviselői.

Adminisztratív feladata a munkakörére vonatkozó problémák megoldását célzó szerződések és egyezmények előkészítése, összehasonlító statisztikai adatok gyüjtése és kutatása. Mindezzel a munkájával, anélkül, hogy 18 év alatt jelentékenyebb eredményt ért volna el, vagy valamely korszakalkotó teljesítménnyel örökítette volna meg nevét, elérte azt a sikert, hogy ma a Népszövetségen belül működő három nagy szervezet — a politikai Népszövetség, a Hágai Bíróság és a Munkaügyi Hivatal — közül a Munkaügyi Hivatal az egyetlen, amelynek majdnem sikerült megvalósítania a népszövetségi ideált: az univerzalitást. Tudniillik a Munkaügyi Hivatalnak tagjai ma olyan államok is, amelyek vagy sohasem voltak a Népszövetségnek tagjai, vagy elhagyták: így az Amerikai Egyesült Államok, Brazília, Japán.

II. A BÉKESZERVEZÉSI TÖREKVÉSEK A NÉPSZÖVETSÉG ÁRNYÉKÁBAN.

Azok az erők, amelyek közvetlenül a háború után a nemzetközi együttműködés és a béke fenntartása, illetve a status-quo biztosítása irányában működtek, a Népszövetség megalapításával természetesen nem tértek nyugovóra, hanem igyekeztek azt tovább fejleszteni, illetőleg a Népszövetségen belül azokat az eljárásokat kifejleszteni, amelyek hivatva voltak vagy a békeideál megvalósítását, vagy az elért politikai eredmények megmerevítését elősegíteni. Éppúgy, mint magának a népszövetségi Egyességokmánynak létrehozásánál, itt is kétféle erő működött közre. Az egyik oldalon az őszinte idealisták törekvései, akik tényleg meg voltak arról győződve, hogy a háborút ki lehet küszöbölni a nemzetek életéből és ezt a célt továbbra is jogi formulákkal, szerződési instrumentumokkal és ezenkívül pacifista propagandával óhajtották elérni. Ezekhez csatlakoztak és ezeknek az idealizmusát kihasználták azok, — államok, népek és államvezetők — akiket

viszont álcázott, de felismerhető önös érdekek vezettek s akik az elért hatalmi pozíciót vagy zsákmányt igyekeztek a maguk számára biztosítani.

a) BÉKÉLTETÉS, DÖNTŐBÍRÁSKODÁS ÉS A GENFI PROTOKOLLUM.

A Népszövetség és a háború utáni világ történelmének első öt esztendejét különösen a békéltetési és döntőbíráskodási eljárások tökéletesbítésére irányuló mozgalmak, tanácskozások és munkák jellemezték. Ezalatt jött létre, mint igen szépművű jogászi munka, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság statutuma, annak nevezetes fakultatív klauzulájával. A hágai Bíróság alapítóokmányának ez a kötelező döntőbíráskodásra vonatkozó 36. szakasza felsorolja azokat a kérdéseket, amelyekben valamely állam, ha bizonyos számú évre külön csatlakozik ehhez a klauzulához, kötelezi magát arra, hogy a többi szintén csatlakozó állammal felmerülő ilyen irányú vitás ügyeit kizárólag a Bíróság ítéletének veti alá. Ezenkívül a Népszövetség mindent megtett, hogy közgyűlési kívánságok útján és más úton is a tagállamokat külön döntőbíráskodási szerződések megkötésére serkentse.

A döntőbíráskodás mellett gondot fordítottak a békéltető eljárások kifejlesztésére is; a Közgyűlés 1922 szeptemberében olyan határozatot fogadott el, amelyben alapos munkával előkészített eljárási szabályt ajánlott a tagállamok figyelmébe békéltetőbizottságok összeállítására és ügykörére vonatkozólag. Sajnos, meg kell állapítani, hogy ehhez a konciliációs eljáráshoz az államok egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán folyamodtak.

A Népszövetségnek első közgyűlései majd mindegyikén kísérlet történt arra, hogy a paktum ú. n. hiányosságait — „lacunes" — kitöltsék, hogy a szankciós rendszert megszilárdítsák és a béke biztosítására, illetőleg a mai békeállapot megmerevítésére megtegyék a szükséges intézkedéseket. 1921-ben egy, a szankciók interpretációjára vonatkozó közgyűlési határozat készült el. 1922-ben az említett békéltetőbizottságokra vonatkozólag ajánlottak a tagállamoknak megállapodás-tervezetet. Az 1923-as Assemblée először foglalkozott egy kölcsönös segélynyujtási egyezmény tervezetével. Mindezt a munkát hivatott volt megkoronázni az 1924-es nagy pacifista közgyűlésnek elméletileg valóban nagyjelentőségű kísérlete a „béke" megalapozására. Ez a Közgyűlés és az 1924-es év különösen azért volt alkalmas erre az ambíciózus kísérletre, mert egyrészt Franciaországban radikális baloldali kormány volt uralmon, másrészt Angliában, bár kisebbségi alapon, először került kormányra Ramsay MacDonald vezetése alatt a munkáspárt — tehát

a Népszövetség két vezető államában erősen pacifista hajlamú pártok és férfiak kezében volt a vezetés. Szövetségeseik voltak a doktrinérek és pacifisták, a háborúban zsákmányhoz jutott kis államok és az északeurópai államok: a skandinávok, a baltok, a hollandusok. A népszövetségi közgyűlés harmadik, leszerelési főbizottsága többheti munkájának eredményeképen megszületett a híres *genfi Protokollum*, amelyet 1924. október 2-án fogadott el az ötödik Közgyűlés. A vita vezetői Ramsay MacDonald, Eduard Herriot francia miniszterelnök, Aristide Briand külügyminiszter, Politis, Görögország párizsi követe és Benes csehszlovák külügyminiszter voltak. Az eredmény, amely elméleti és jogászi szempontból nem érdektelen, az ő szellemüket tükrözi vissza.

A Protokollum megalkotásának fő motívumaként, mint említettük, az Egyességokmány hiányai szerepeltek; a legyőzött államok számára pedig azzal az érvvel óhajtották elfogadhatóvá tenni ezt a sűrű szövegű papírhálót, hogy ennek az elfogadása lenne az útja a leszerelés előkészítésének, amelyre a győztes hatalmak az Egyességokmány 8. cikkében és a békeszerződések katonai határozmányait tartalmazó V. rész bevezetésében kötelezettséget vállaltak. Miben állnak már most az Egyességokmány sokszor felhozott hiányosságai? A háborút teljesen megakadályozni akaró törekvések szempontjából abban, hogy a Paktum értelmében háborút vívni nemcsak lehetséges, de jogos is; továbbá, hogy egyetlen, a háborút teljesen elítélő intézkedés sincs benne. Védelmi háború mindenképen lehetséges, minthogy pedig a támadó minősítése nincs megállapítva, a védelem ürügyére bárki hivatkozhatik. Lehetséges a háború akkor is, ha valamely állam az Egyességokmány 11—17. cikkelyeiben felsorolt intézkedéseknek eleget tett, de a különböző terminusok lejárta után ezek az eljárások nem oldották meg a problémát. Hogy konkretizáljuk: ha például az Egyességokmány 15. cikkelyének 7. bekezdése értelmében a Tanács jelentését nem fogadják el egyhangúlag (az érdekelt feleket kizárva az egyhangúságból), a tagállamok jogában áll úgy cselekedni, amint azt szükségesnek látják a jog és az igazság védelmében — tehát joguk van háborút viselni. Hiányossága a Paktumnak az is, mint már fentebb láttuk, hogy a 16. cikkely alkalmazási módja nincs kidolgozva, magában a 16. cikkelyben is olyan ellenmondások vannak, amelyek annak alkalmazását megnehezítik és lehetővé teszik, hogy minden szuverén tagállam maga döntse el, vajjon az Egyességokmányt megsértette-e valamely másik tagállam és így alkalmazni kell-e a szankciókat. A jelszó és a formula, amelynek alapján a Protokollumot létrehozták s amellyel azóta is, egészen a

Leszerelési Konferencia összeomlásáig, szakadatlanul dolgoztak, így szól: döntőbíráskodás, biztonság, leszerelés. Az ebből levont kecsegtető következtetés szerint a mindenki számára egyenlő biztonságban hozzá lehet fogni a leszereléshez.

A Protokollum célja tehát az volt, hogy a kört lezárja. Részletekbe menő tervezetet dolgoz ki — az aláíró államok pedig kötelezik magukat, hogy a tervezet értelmében módosítják a Paktum szövegét — a döntőbíráskodásnak, a viszályok kivizsgálásának, a tiszta bírói eljárásnak alkalmazásáról minden olyan esetben, amely két vagy több állam között összeütközésre vezethetne. A Protokollumnak jogi és politikai szempontból leglényegesebb újítása a támadó közvetett megállapítása volt. Negyedik cikkelye szerint ugyanis, ha egy állam azoknak a vállalt kötelezettségeinek megszegésével, amelyek az előbbeni cikkelyek alapján a Nemzetközi Állandó Bírósághoz való folyamodásra, vagy a Tanácsra, vagy valamely felek által választott döntőbírósági bizottságra, vagy a Tanács által szerződésszerűleg rájuk kényszerített döntőbírósági bizottságra vonatkoznak, mégis háborúba kezd, akkor a Paktum 16. cikkelye alapján szankciókat kell alkalmazni ellene, a Protokollumban leszögezett erre vonatkozó magyarázatok és használati utasítások szigorú megtartásával. Továbbá bármely állam támadónak tekintendő, hacsak a Tanács máskép nem dönt, minden esetben, ha megtagadja valamely viszálynak békés elintézés alá való bocsátását, vagy ha szembeszáll a Tanács intézkedéseivel, vagy végül ha a háború kitörése után létrejött fegyverszünetet megszegi. Mindezekben az esetekben alkalmazásra kerülnek a szankciók a Protokollum 11. cikkelyében leszögezett szigorított alapon — azaz megindul a támadó ellen a kollektív háború.

b) LOCARNO ÉS A REGIONÁLIS MEGEGYEZÉSEK.

A Protokollum rövidéletű kísérlet maradt. A munkáspárti kormány hamarosan megbukott, helyét új választások után, nagy többséggel, konzervatív kormány foglalta el, amelynek külügyminisztere, Austen Chamberlain a Tanácsnak 1925 márciusi ülésszakán bejelentette, hogy Nagy-Britannia megtagadja a Protokollum aláírását és ratifikálását, mert Anglia nem hajlandó olyan generális kötelezettségeket vállalni, amelyek automatikusan háborúba kényszeríthetik számára idegen érdekek védelmében. Azonban, ha a Protokollum maga meghalt is, azok a gondolatok és irányok, amelyek a Protokollumban kaptak formát, a Népszövetség keretén belül és kívül állan-

dóan inspirálták a volt szövetségesek egész pacifista politikáját és különböző kísérletekben nyilvánultak meg. Nagy-Britannia akkor a Protokollum temetése után gyakorlati politikai elgondolás útjára lépett, amelynek eredménye még ugyanennek az 1925-ös évnek a végén a locarnói szerződés lett. Hogy kinek vagy mely államnak a kezdeményezésére vezethető vissza Locarno, azt a mai napig ismeretes okmányok alapján nem lehet teljes biztonsággal eldönteni: valószínűnek látszik azonban, hogy angol eredetű az embrionális ihlet, melyből keletkezett. Talán Lord D'Abernon berlini angol nagykövet volt a megindítója annak a diplomáciai eszmecserének, amelynek célja volt, hogy a békét legalább is Európa nyugati frontján, a legérzékenyebb francia-német határ mentén, biztosítani lehessen, nemcsak Franciaország, de amennyire az akkori erőviszonyok között lehetett, még Németország védelmében is. Belgium és a Rajna-vidéke Nagy-Britannia számára egy közel 400 éves doktrina szerint közvetlenül veszélyes terület: ennek a biztonságáért még a nehezen megmozduló angol is hajlandó garanciát vállalni. Nagy-Britanniának érdeke, hogy Németország ne veszélyeztethesse Franciaország és Belgium területét és békéjét, de viszont érdeke az is, hogy a Ruhr megszállásához hasonló eseményeket megakadályozzon. A locarnói egyezmény ehhez képest olyan garanciaszerződést tartalmaz, amelynek aláírói Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország. A két utóbbi nagyhatalom vállalja a garanciát a szerződés megszegése vagy a másik három állam területének a megtámadása vagy végül a Rajna-vidék demilitarizálására vonatkozó intézkedések megszegése esetén. A locarnói végjegyzőkönyv keretébe tartozik még azonkívül négy döntőbírósági szerződés, egyrészt Németország, másrészt egyenkint Belgium, Franciaország, Lengyelország és Csehszlovákia között. Ezek a szerződések a már ismertetett sorrendben békéltető eljárásnak, vagy ennek meghiusulása esetén a hágai Nemzetközi Állandó Bíróságnak, vagy végül egy választott döntőbíróságnak vetnek alá minden két-két szerződő hatalom között felmerülő viszályt.

A locarnói szerződés alapvető hibája bizonyos mértékig ugyanaz volt, mint az egész békeműé, bár sokkal magasabb erkölcsi alapon állott és ruganyosabb politikai szellem hatotta át. Olyan egyoldalú túlhatalmat konzerváló jogállapotot próbált állandósítani jogi, tehát papírformulákkal, amelynek fenntartása egyrészt lélektanilag lehetetlen volt, másrészt ugyancsak lehetetlen volt az erőviszonyok folytonos kényszerű változása következtében, amely pedig éppoly feltartóztathatatlan, mint ahogy nincs mód az óceáno-

kon a dagály és az apály viszonyát és alakulását megakadályozni, megváltoztatni, vagy abba beleavatkozni. Az emberiségnek 1919-től 1935-ig tartó tragikus korszakában működő államférfiaknak legnagyobb hibája, hogy ezt az igen könnyen felismerhető természeti tüneményt, vagy történelmi tényt figyelmen kívül hagyták. Azonban ettől a gyengéjétől eltekintve, Locarno érdeme, hogy körülbelül 8—10 esztendő idejére bizonyos bizalmi légkört teremtett és hozzájárult ahhoz, hogy a prosperitásnak 1925—1929-ig terjedő korszaka nyugodt ütemben fejlődhessék ki. Ha kétségünk lehet is afelől, vajjon ez a korszak tényleg nagyon áldásos volt-e, az kétségtelen, hogy az elsősorban érdekelt Németbirodalom számára a Locarnót követő évek és gazdasági megállapodások, a pénzügyi összeomlás periódusát is még beleszámítva, lehetővé tették pénzügyileg az összes reparációs terhektől való megszabadulását, másrészt, amit a mai Németországban könnyen elfelejtenek, a Rajna-vidék határidőelőtti kiürítését. Németország szempontjából ez Stresemannak nagy történelmi érdeme marad. Teljesen pártatlanul tekintve a dolgokat, sokkal kérdésesebb, vajjon Briand engedékenysége, amely az őt húzódozva követő Franciaország részéről nélkülözte a spontaneitás jellegét, nem ugyanolyan mértékben ártott-e Franciaország érdekeinek, mint Poincaré merevsége. Végül a nemzetközi szervezkedés szempontjából Locarno kétségtelenül érdekes, habár sikertelen kísérlet maradt egy konkretizálható, hagyományos viszálypontnak a semlegesítésére. Ma, amikor a Németbirodalom egyoldalúan megsemmisítette a locarnói szerződést és annak garanciáit, új helyzet és az új helyzet következtében új formula igyekszik ugyanezt az eredményt elérni. Az új katonai helyzet szintén garanciát jelenthet, mert Franciaországot az ú. n. Maginot-vonal erődítményei elég megbízhatóan védik a hirtelen invázió ellen, a németek pedig a maguk részéről hasonló erődrendszert építettek ki, úgyhogy igen nagyfokú provokáció lesz szükséges ahhoz, hogy a két állam bármelyike megtámadja a másikat. Belgium pedig megszabadult attól a számára nem veszélytelen kölcsönös kötelezettségtől, amelynek nyomán esetleg követnie kellett volna Franciaországot, ha az az orosz-francia kölcsönös segélynyujtási szerződés értelmében, a Népszövetségi Tanács hozzájárulásával, vagy esetleg annak hiányában is, Belgium területén keresztül is igyekezett volna a hipotézis szerint, Oroszországot megtámadó Németbirodalom ellen felvonulni.

A locarnói szerződés, mint szervezési és békemű, tökéletesnek látszott: sorsa bebizonyította, hogy papír és jogi falakkal nem lehet a nép-

lélektani és természeti erőket körülsáncolni. A locarnói megegyezés időleges sikere és a Paktum 21. cikkében foglalt felhatalmazás, amely a regionális megegyezéseket engedélyezi, erős mozgalommal szilárdította meg azt a gondolatot, hogy a békét ilyen földrajzi régiókra vonatkozó külön megállapodásokkal mozaikszerűen kell kiépíteni. Ezeket a megegyezéseket, amelyek az egy területhez tartozó, tehát feltételezhetően hasonló érdekű államok egymásközti viszonyát vannak hivatva tisztázni, azután egy közös keretben lehetne összefoglalni. Az elgondolás felfedezői nyilván nem voltak tudatában az indiai Arthasastra-ban foglalt elvnek, amelyet tudvalevőleg Messer Niccolo Machiavelli is vallott, hogy a szomszédos államok szükségképen ellenségei egymásnak, vagy tudatosan nem akarták figyelembe venni ezt a sajnálatos, de a legtöbb esetben letagadhatatlan tételt. A történelmi fejlődés mindenesetre nem igazolta azt az íróasztalgondolatot, hogy könnyebb a közeli szomszédok között megegyezést létrehozni és azt egy általános keretbe illeszteni, mint a fordított eljárás. Hiszen minden megegyezés csak akkor bír értékkel, ha nem egyik vagy másik szerződő állam életlehetőségeinek a megbénításával és nem egy pillanatban adott erőpolitikai helyzet eredményeként jön létre, hanem az érdekeknek józan és méltányos kiegyenlítése által.

c) A KELLOGG-PAKTUM.

Locarno Briand kétségtelenül nagyvonalú megegyezéses politikájának a győzelmét jelentette, hiszen amikor megkötötték, minden bizonnyal győzelemnek látszott. Aristide Briand, a cinikus és opportunista belpolitikus, öregségére ideálista pacifistává lett és a jelek szerint teljes meggyőződéssel szegődött annak a gondolatnak a szolgálatába, hogy Európában — sőt egy pillanatig talán azt is hitte, hogy mind az öt világrészen — lehetséges lesz a jog uralmát az erőszak helyébe iktatni s a békét szinte az evolúció lehetőségeinek kirekesztésével biztosítani. Locarno létrejötte után igyekezett a német-francia kibékülést minden eszközzel szolgálni: 1926-ban Austen Chamberlainnel együtt kiverekedte Németország felvételét a Népszövetségbe — ez a locarnói szerződés aláírásának egyik, Németország által is sürgetett feltétele volt. Rögtön utána megindította a német-francia reparációs kiegyezési tárgyalásokat, amelyek célja Franciaország reparációs követeléseinek mobilizálása és ennek ellenértékeként a megszállott Rajna-vidék határidőelőtti kiürítése volt. Mindezen konkrét béke-

erősítő politikai munkája közben nem felejtette el általános pacifikáló törekvéseit sem, amelyekben az Amerikai Egyesült Államok vezető államférfiai és igen hatalmas szervezetei is támogatásban részesítették, míg Európában főkép elméleti pacifisták támogatták. Az Egyesült Államokban a háború után igen erős, minden társadalmi réteget megbolygató mozgalom indult, amelynek jelszava „a háború törvényen kívül helyezése" — outlawry of war — volt. Történelmi szemlélettel tekintve, valóban megdöbbentő, hogyan lehet, mint egyszerű elméleti jelszóval, megszédíteni ilyen, több nemcsak a szükségképen mindíg primitív ítéletű népi közvéleményt, hanem törvényhozókat, országló államférfiakat, akiknél érett, lehiggadt ítéletet kellene feltételeznünk. Ugyanannak a mentáliseltévelyedésnek a jeleivel találkozunk itt is, mint a szintén amerikai prohibíciós mozgalomnál, amely azt hitte, hogy törvényhozással olyan erkölcsi követelményeknek is kötelező erőt tud adni, amelyek mélyen belenyúlnak az egyén jogaiba és az emberi természet fiziológiai törvényeibe. A prohibíció megbukott azon, hogy a közvélemény erkölcsi öntudata nem támogatta, bukása pedig a törvénytiszteletet is nagymértékben aláásta, mert az amerikai állampolgároknak általános konszenzusa, a prohibíciós törvény megszegését felmentésben részesítette. A háborúnak törvényen kívül való helyezése a nemzetközi jogban azzal fenyeget, hogy a jog és törvénytisztelet hasonló megbomlását hozza létre a nemzetek közti viszonylatban, mint a prohibíció az Egyesült Államokban. A nagy amerikai nép egészséges ösztöne hirtelen elhatározással lerázta magáról a prohibíciós jármot: ennek statisztikailag is kimutatható következménye Amerikában az alkohol pusztításainak csökkenése, a törvénytisztelet emelkedése, a közrend erősödése és az egészségtelen, hamisított italok fogyasztása következtében előálló betegségek eltűnése.

Az amerikai teoretikusok elhitették honfitársaikkal, és úgy látszik, a fiatalabb korában reálisabb Briand-nal is, hogy, ha nemzetközi egyezményt kötnek a háború ellen, akkor annak a morális ereje már egyedül megszünteti a háború veszélyét. Nagyon könnyen lehetett létrehozni a háborút, mint a nemzetközi politika eszközét elítélő egyezményt az Egyesült Államok és Franciaország között, mert valóban normálisan nem képzelhető el olyan érdekösszeütközés a két nagyhatalom között, amelyet ne lehetne diplomáciai eszközökkel, vagy diplomáciai előkészítés után békéltetési eljárással vagy döntőbíráskodással elintézni. Ilyen egyezményt, ameiyet francia-amerikai viszonylatban „örök-barátság-paktum"-nak neveztek,

sikerült is megkötniök és ezen felbuzdulva, Briand és Kellogg, továbbá a megegyezést közvetítő amerikai historikus és pacifista Shotwell professzor, arra az ambíciózus gondolatra jutottak, hogy az egyezményt általánosítsák. Az első lépés a nagyhatalmak hozzájárulásának megnyerése volt, amelyet hosszas tárgyalások után sikerült is elérni, bár igen lényegbevágó fenntartásokkal. Alapvető fenntartás volt az, hogy a paktum csak a támadó háborút zárja ki, tehát elismeri az önvédelemhez való jogot. Kellogg államtitkár szerint ez teljesen magától értetődik, sőt hozzáfűzte, hogy minden állam maga egyedül illetékes annak a megállapítására, milyen viszonyok között van joga a védelmi háborúra. A brit konzervatív kormány nagyon kevéssé lelkesedett ezért a paktumért. Az angolok komoly, reális érzékét ez a non-konformista quaker idealizmus kellemetlenül érintette, de egyrészt a két nagyhatalomhoz fűződő barátságra, másrészt a közös békemunkára való tekintettel Austen Chamberlain nem tagadhatta meg a hozzájárulást. A nagyon érdekes brit jegyzék fenntartása ellenben Nagy-Britannia önvédelmi jogát erősen kiterjesztően interpretálja, amikor így szól: „Vannak olyan területek a világon, amelyek jóléte és integritása a birodalom békéje és biztonsága szempontjából különös és életbevágó érdekkel bír. Őfelsége kormánya a multban mindent elkövetett annak megvilágítására, hogy nem tűrne beavatkozást ezeken a területeken, mert támadás elleni megvédésük az ő szempontjából önvédelmi rendszabály". Körülbelül mindenki tudhatja, melyek ezek a területek: ez éppúgy vonatkozik Belgiumra, mint Gibraltárra, az egész Földközi-tengerre, a Szuezi-csatorna, mint a Vörös-tenger, az Indiai-óceán, a Perzsa-öböl, a Sárga-tenger (Singapore, Hongkong), a Csendes-óceán és az Atlanti-óceán partjaira. Tehát, talán Közép-Európa kivételével, nincs terület a világon, amelynek megtámadása ne érintené közvetlenül a Britbirodalom érdekeit és nem kényszerítené a birodalmat önvédelmi rendszabályokra. Ezekkel a fenntartásokkal a szerződést eredetileg 14 állam képviselői írták alá 1928. augusztus 27-én. További hónapok folyamán még 45 állam írta alá és később ratifikálta is ezt a szerződést, amely teljesen deklaratív jelleggel bír, csupán olyan, inkább erkölcsi természetű kötelezettségeket ró az aláíróra, amelyek megszegése nem von maga után szankciót, hanem mintegy csak megbélyegzi a paktum ellenére háborúhoz folyamodó államokat.

Az is lebegett azoknak a nagyhatalmaknak szeme előtt, amelyek elég könnyen belementek a paktumba, hogy ezen a módon egy általános békecéllal bíró megegyezés fogja összekötni a többi kontinens államait

az Amerikai Egyesült Államokkal, amelyek nem voltak hajlandók a Népszövetségbe belépni. Minthogy elég élénk mozgalom indult meg a Népszövetségen belül az iránt, hogy a népszövetségi Egyességokmányt összehangolják a Kellogg-paktummal (ugyanaz a gondolat, mint amely annakidején a genfi Protokollum létrejötténél inspirációként hatott, azaz, hogy a háborút, mint a „nemzeti politika eszközét", a Kellogg-paktum szavaival élve, elítéljék az Egyességokmányban is): sokakban az a naiv hit élt, hogy ez a munka nem kilátástalan. Viszont, hogy ez gyakorlatilag mennyire kivihetetlen volt, abból is kiderült, hogy az a bizottság, amelyet ennek a bonyolult kérdésnek a tanulmányozására, azaz az Egyességokmány megfelelő módosításának kidolgozására a Népszövetségen belül kiküldtek, munkálatait sohasem fejezte be.

Arra a végtelen szellemi egyszerűségre, amellyel erre a paktumra még országló államférfiak is tekintettek, jellemző Coolidge elnöknek a Kongresszushoz intézett erről szóló üzenete, amely így szól: „Ennek az oly egyszerű és őszinte megegyezésnek a tiszteletbentartása többet jelent a világ békéje szempontjából, mint bármely más, valaha is létrejött nemzetek közötti megegyezés". Ha talán nem óhajtanánk is olyan messze menni az elítélésben, mint egy kiváló amerikai nemzetközi jogásznak, Prof. Borchardnak a kritikája, aki egy erről szóló értekezésében kijelentette, hogy a szerződés a hozzáfűzött fenntartásokkal „nemcsak nem jelent háborúról való lemondást, vagy annak törvényen kívül helyezését, hanem ellenkezőleg, tényleg és jogilag minden a kivételekben és fenntartásokban említett háborúnak ünnepélyes szentesítését" — az azóta elmult évek tapasztalatai alapján mégis meg kell állapítanunk, hogy egy hajszálnyival sem mozdította elő a béke művét. Ellenkezőleg: éppúgy, mint Amerikában a prohibíció, jogi anarchiát szült. A Kellogg-paktumban a hadüzenetnélküli hadviselésnek közvetlen szülőanyját tisztelhetjük. Japán 1931—32-ben és újból 1937-ben effektív támadó háborút indított Kína ellen anélkül, hogy hadat üzent volna, mert ha ezzel a formalitással élt volna, megszegte volna a Kellogg-paktumot! Ellenkezőleg: a tokiói kormány még 1937 júliusában, Hull államtitkárnak egy, a Kellogg-paktumhoz hasonló elveket hirdető köriratára, ünnepélyesen biztosította az Egyesült Államokat, mennyire szívén tekszik — a béke fenntartása. Hiszen szócsöveinek és külügyminiszterének nyilatkozatai szerint a kínai birodalom belterületén a japán császárság — védelmi háborút folytat. A nagyon is korai és nagyon is messzemenő

merőben jogi, vagy merőben elvont szervezkedési kísérletek egyenes vonalban a nemzetközi jog anarchiájához vezetnek el, mert természetellenesek.

d) BRIAND EURÓPAI UNIÓ-TERVE.

Briandnak a Kellogg-paktum kezdeményezésével majdnem egyidejű másik szervezési kísérlete egy európai unió létrehozása céljából a Népszövetségen belül felállított bizottság megalkotása volt. Kísérlet volt ez a Coudenhove Calergi gróf által megindított Pán-Európa-mozgalom gyakorlati megvalósítására. Az elgondolás lényege az volt, hogy az európai államokat közelebbi kapcsok fűzik egymáshoz, mint az univerzalitás jeligéjével összefűzött népszövetségi tagállamokat, hogy az európai béke megőrzése legfontosabb biztosítéka lenne az általános békének, és hogy helyesebb, ha ezt az együttműködést a többi kontinens államainak közvetlen részvétele nélkül maguk az európai tagállamok hoznák létre. Szervezetüket természetesen, mint regionális szervezetet kellene a Népszövetség keretébe beleilleszteni. Az érvek helyesek, az elgondolás józan, a megvalósítás módja gyakorlati lett volna, de a békeszerződésektől teremtett politikai feltételek megváltoztatása nélkül mégis megvalósíthatatlannak látszott, mert a gyúlékony viszály-anyag, amely Európában 1919 óta felhalmozódott, oly mennyiségű és olyan robbanó erejű, hogy efölé nyugodt békeépítményt felépíteni olyanforma kísérletnek látszik, mintha az Akropoliszt egy állandóan működő vulkán fölé akarták volna emelni. De nem az idea volt helytelen, csak az időpont túlságosan korai. Magát a tervet e könyv más helyén (65. lap) már ismertettük. Az európai államok 1930-ban a francia kormány kezdeményezésére külön tanulmányi bizottságban tömörültek s az ezévi közgyűlés áldását adta a kezdeményezésre. A következő évben az európai gazdasági krízist tanulmányozták, pedig éppen a gazdasági s az ezt követő politikai válság következtében az egész nagyvonalú kezdeményezés előbb apró technikai részletmunkáknak az elvégzésében merült ki, végül lassan elhalt. Briand megválása a külügyminiszteri széktől és korai halála szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az úgynevezett Commission D'Étude Pour l'Union Européenne 1932 után többé össze se üljön. Azóta nem egyéb, mint az évi közgyűlés napirendjének egyik sztereotíp pontja, amelynek tárgyalását illő tisztelettel a következő évre halasztják.

Szervezetileg az idea az volt, hogy a Népszövetség keretében ugyanolyan szervekkel, mint az anyaszervezet — Tanács, Közgyűlés és Titkárság — működjék az európai unió. Ha a nemzetközi kooperáció gondolata a mai világanarchiából valaha is és egyáltalában élve tud kikerülni és a Népszövetség is túléli a vihart, valószínűnek és józannak látszik, hogy a fejlődés útja a kontinentális szövetségek felé visz. Ezek mellé koordináltan, vagy szimbolikusan ezek fölé helyezkedve képzelhető el a kontinentális szövetségek közötti együttműködés lebonyolítására az akkor majd valóban univerzális Népszövetség. De lehet, hogy ez az evolúció csupán néhány száz év mulva következik be.

e) A LESZERELÉS.

A háború utáni „nemzetközi szervezkedés"-nek egyik lényeges, sőt legfontosabb pontja lett volna az általános leszerelésnek az Egyességokmány 8. pontja és a békeszerződések V., úgynevezett katonai, tengerészeti és légügyi határozmányokról szóló fejezetének a bevezető szakasz értelmében való keresztülvitele. Minthogy ezzel a kérdéssel ennek a munkának a történelmi része behatóan foglalkozik, feleslegesnek tartjuk azt ebben a keretben részletesebben tárgyalni.

f) A KOLLEKTÍV BIZTONSÁG ELMÉLETE.

A leszereléssel kapcsolatban született meg a kollektív biztonság és a Litvinoff-alkotta „osztatlan béke" elmélete. A kollektív biztonságelmélet a szankciós politikával függ össze: azt a gondolatot óhajtotta kifejleszteni és intézményessé tenni, hogy egy állam megtámadása egyértelmű minden többi népszövetségi tagállam támadásával, amelyek a megtámadott segítségére kell, hogy siessenek az erre a célra kiegészítendő 16. cikkely és kölcsönös biztonsági szerződések alapján. Az elmélet az abesszíniai konfliktusban teljesen csődöt mondott, mert ha gazdasági szankciókra még rá is lehetett bírni nem közvetlen érdekelt államokat, katonai segélynyujtásra már a nagyhatalmak sem voltak hajlandók olyan területen, amelynek érintetlensége nem érdekli őket biztoságuk szempontjából. Amikor az általános jellegű kollektív biztonsági kísérletek nem vezettek sikerre, mert szójáték nélkül is mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a kollektív

biztonság felvetése kollektív bizonytalansághoz vezet, a szovjetorosz osztatlan békeelmélet pedig az osztatlan és általános háborúhoz: mint alternatíva a regionális paktumok gondolata kerül ismét felszínre. Mint fentebb láttuk, ezek sem hozták meg a megoldást és így a világpolitikai helyzet a szervezkedési kísérletek után az átmeneti anarchia állapotába került. Az egész kollektív biztonsági rendszernek, éppúgy, mint a döntőbíráskodás, biztonság, leszerelés hármas jelszavával jellemzett népszövetségi rendszernek sarkpontja, a támadó meghatározásának a szükségessége. Csak akkor lehet erőket egyesíteni a támadó ellen, ha minden kétséget kizáróan és minden államot kielégítően meg lehet állapítani, mi a támadás és ki a támadó. Mint láttuk, a genfi Protokollum azt nevezte el támadónak, aki a szerződésileg megállapított fórumok döntése ellenére cselekszik. Minthogy a támadásnak ez a meghatározása nem elégített ki mindenkit és mindenesetre beleütközött az angolok első politikai elhárító védelmi vonalába, az általános kollektív biztonság gondolata léket kapott már ennél az első kísérletnél, hívőinek pedig új, szabatosabb formulát kellett keresniök. Ezt a formulát megtalálták a Leszerelési Konferencia előadójának, Politis úrnak egy, a konferenciához intézett jelentésében, amely magáévá tette az orosz Szovjet-köztársaságtól javasolt meghatározást. Ez öt tényt sorol fel, amelyek mindegyike támadási aktust jelent. Ezek: 1. hadüzenet; 2. egy másik államnak hadsereggel, bár hadüzenetnélküli megtámadása; 3. támadás hadihajókkal vagy repülőgépekkel; 4. a partvidékek és kikötők blokádja; 5. egy másik állam területét elözönlő fegyveres bandáknak adott támogatás, vagy a nekik adott védelem megszüntetésének a megtagadása. Az orosz Szovjet-köztársaságnak és szomszédainak a gazdasági konferencia árnyékában tartott külön konferenciája 1933. július 3-án elfogadta ezt a meghatározást, amelyet azonban a Népszövetség többi államai nem tettek magukévá. Az elfogadó államok a következők: Az orosz Szocialista Szovjet-köztársaságok Szövetsége, Észtország, Lettország, Lengyelország, Románia, Törökország, Afganisztán. Csatlakoztak az 1933. decemberében történt életbelépéséig: Finnország, Litvánia, Csehszlovákia.

A kollektív biztonság elmélete igen erős kritikában részesült. Alkalmazható reá Pascal mondása: „Az igazság erő nélkül tehetetlen. Az erő igazság nélkül tirannikus". Olyan rendszert kell tehát találni, amely az erő és igazság elemeit egyesítse magában.

g) A KÉTOLDALÚ — MEGNEMTÁMADÁSI — SZERZŐDÉSEK RENDSZERE.

A Népszövetség keretén belül propagált kollektív biztonsági rendszerrel az államok közötti közvetlen kiegyenlítés, a közvetlen tárgyalás, a kétoldalú szerződések rendszerét lehet szembeállítani. A nemzeti szocialista Harmadik Birodalom tette ezt a rendszert politikájának alapjává, valószínűleg nem azért, mintha ebben panaceát látott volna, amellyel a számára és Európa számára felmerülő problémákat legkönnyebb megoldani, hanem azért, hogy a volt szövetséges hatalmak által alkotott, vagyis az ő javukra működő kollektív biztonsági rendszer hálójából ki tudjon menekülni. Olyan területen mozgott ezzel a szisztémával a Németbirodalom, ahol minden egyes szomszédjával tárgyalva, legalább is egyenlő erejűnek érezhette magát. Ennek a rendszernek a lényege és politikai jogi alapja a kétoldalú megnemtámadási szerződésekben található. Miben állanak most már ezek a szerződések, és milyen az alkalmazásuk?

A támadás, mint láttuk, olyan régi, olyan meggyökeresedett, mint a szerves élet. A megnemtámadás gondolata pedig civilizációnknak teljesen új terméke. Becsületére válik, hogy igyekszik a támadás természetes impulzusának természetes hatásait korlátozni, legalább is ami a szervezett emberi társadalmak egymásközti viszonyát illeti. Sajnos, ez a magas erkölcsi színvonalon álló irány sokkal fiatalabb és ennek következtében sokkal gyengébb, mint a másik, mélyen a természetben gyökerező hajlam. A nemzetközi civilizált életben az úgynevezett semlegességi szerződések voltak ennek az irányzatnak legelső, jogilag megformulázott kifejezései, amelyeket az úgynevezett garanciális szerződések követtek, s végül, kevéssel a háború után, kifejlődött a megnemtámadási rendszer. A támadás, a váratlan katonai támadás gondolata kísértett az emberek, államférfiak, katonák és jogászok agyában. Különösen amióta a katonai teoretikusok megállapították, hogy a jövő háborújában a siker legfontosabb eleme a váratlan, gyors támadás, nyilvánvalóvá vált, hogy a mai helyzettel ki nem elégített államok gondolkodása ebben az irányban fog fejlődni. Így születtek, három különböző forrásból, a megnemtámadási egyezmények.

Az első források a felsorolt népszövetségi bizottságok és közgyűlések munkái voltak, amelyekben a vita a megfelelő jogi formulák körül folyt. A második forrás a locarnói szerződések és a Kellogg-paktum csoportja; mindkét komplexum a megnemtámadásra és a támadás esetén előálló hely-

zetre vonatkozik. Különösen áll ez a locarnói szerződésre, holott a Kellogg-paktum, mint láttuk, csupán platonikus megnemtámadási kijelentéssel egyenlő. A harmadik forrás pedig a Szocialista Szovjet-köztársaságok Szövetségének megnemtámadási szerződési hálózata. Locarno és a Kellogg-rendszer összeomlottak; a Szovjet megnemtámadási politikáját határozottan értékelő stratégiai siker koronázta.

A kezdeményező lépést a Szovjet a moszkvai lengyel követhez 1928. december 29-én intézett jegyzékével tette meg és ebben a lengyel szomszédnak az akkor még nem ratifikált Kellogg-paktumban foglalt nyilatkozathoz hasonló megnemtámadási nyilatkozatra tett javaslatot. A külügyi népbiztos ebben a jegyzékben hangsúlyozta, hogy kormánya a megnemtámadási szerződésekben az államok közötti fegyveres konfliktusok kizárását lehetővé tevő komoly tényezőt lát. Ettől a gondolatmenettől vezettetve a Törökországgal 1925 decemberében kötött megnemtámadási szerződéssel kezdve, 11 ilyen megegyezést kötött a Szovjetorosz Köztársaság: nemcsak szomszédaival, hanem kevéssel a Népszövetségbe való belépése előtt Franciaországgal és Olaszországgal is. Kétségtelen és letagadhatatlan, hogy Moszkva ezekkel a szerződésekkel a bekerítés veszedelme ellen küzdött, amelyet, szerinte, a kapitalista hatalmak képviselnek vele szemben. Azonban ennek a szerződési hálózatnak meglepő hatása volt magának a Szovjetnek gondolkodására és lelkiségére. Amíg több mint 15 éven át az egész modern nemzetközi jogi rendszert, de különösen és főképen magát a Népszövetséget az imperialista-kapitalista nagyhatalmaktól a kommunizmus elleni katonai előkészületek álcázására kitalált szervezetnek tekintette és nevezte, addig — csodálatos módon — abban az arányban, ahogy szaporodtak a megnemtámadási szerződései és ezzel biztonságérzete, fokozatosan csökkent a bizalmatlansága és keserűsége, hogy — természetesen a Közép-Európában időközben végbement politikai változások következményeként is — mint a Népszövetség legbuzgóbb és legaktívabb tagja végezze nagyvonalú politikai körforgását.

A Szovjetoroszországtól alkalmazott kétoldalú megnemtámadási szerződések formulái egyszerűek és veszélyteleneknek látszanak. Fő cikkelyük kizárólag egy negatív formulát tartalmaz: a szerződő hatalmak tartózkodni fognak minden támadási aktustól vagy erőszakos rendszabálytól, amely a másik szerződő fél területi integritását és sérthetetlenségét, vagy politikai függetlenségét veszélyeztethetné.

Mindenesetre eléggé meglepő, hogy alig néhány évvel később a nemzeti szocialista Németország, amikor őt is kezdi befolyásolni a bekeríttetés kísértete, ugyanazokat a tételeket teszi magáévá, amelyeket előbb Szovjetoroszország vallott. Így 1934. szeptember 10-én a brit külügyi államtitkárhoz intézett memorandumban a német kormány kijelenti, hogy szomszédainak már több ízben felajánlott hosszabb tartamú megnemtámadási szerződéseket, amelyekben az erőszak alkalmazása meg van tiltva. A Németbirodalom, hangsúlyozza a jegyzék, semmi után sem vágyik annyira, mint a béke után. A legnagyobb határozottsággal visszautasítja a minden más állam ellen irányuló támadó szándéknak, vagy az erőszak használatának gondolatát a nemzetek közti érintkezésben.

A mai nemzetközi jogbizonytalanságban természetesen nem lehet megállapítani, milyen hatása lenne a megnemtámadási szerződéses rendszer általánosításának. Nem lehetetlen, hogy ez, ellentétben a nagyon merev kollektív rendszerrel, alkalmazkodóbb lévén, talán több sikert érhetne el és a feszültségek enyhüléséhez vezethetne. Plauzibilisnak látszik az is, hogy nem volna szabad ezt a rendszert a támadónak, vagy a támadásnak az előbbi fejezetben vázolt meghatározásával megnehezíteni. Ezekről a győztes hatalmak gondolkodásának nem kisebb képviselője, mint Austen Chamberlain mondotta, hogy az ilyen túlmerev meghatározás: „csapda az ártatlan, és figyelmeztető tábla a vétkes számára". Mr. Eden pedig, a Leszerelési Konferencia tanácskozásai alatt a következőképen foglalta össze az angol felfogást: „Valamely támadási eset megállapítása a modern háború mai feltételei mellett, úgy látszik, még csak elméletben sem lehetséges." „Nyilvánvaló tehát, — folytatta az angol delegátus — hogy nem lehet a támadás fogalmának egyszerű meghatározását adni és olyan egyszerű kritériumot sem lehet kiemelni, amely megengedné a támadás pillanatának meghatározását." Következtetésként talán annyit megállapíthatunk, hogy ha egyrészt a nemzetközi anarchia helyébe bizonyos mértékig helyreáll a jogtisztelet, akkor a megnemtámadási szerződések rendszere legalább is relatíve kisebb területen, hasonló fejlődési fokon álló civilizált államok között alkalmas lehet a feszültségek enyhítésére.

h) A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI SZERVEZKEDÉS.

A háború után megindult politikai, jogi és katonai szervezkedési kísérletekkel párhuzamosan haladtak a gazdasági regionális, vagy általános

szervezkedésre irányuló kísérletek. Láttuk, hogy az Egyességokmány 23. cikke a Népszövetség feladatává tette a nemzetközi forgalom szabadságának és a nemzetközi kereskedelem méltányos fejlődésének védelmét. A Népszövetség igyekezett tehát a győztesektől a status-quo védelmében reábízott feladatot a gazdasági, kereskedelmi, forgalmi és pénzügyi téren is ellátni.

A Tanács már 1920-ban összehív egy nemzetközi pénzügyi konferenciát, s ez ugyanez év szeptember-októberében Brüsszelben ülésezik. Elméleti megállapításokon kívül azt ajánlja a Tanácsnak, hogy alakítson állandó bizottságokat egy általános gazdasági és pénzügyi konferenciának későbbi összehívására és a Tanácstól rábízandó gazdasági és pénzügyi problémák megvitatására, továbbá javaslattételre. Ennek a javaslatnak az eredménye a Népszövetség keretében 1921 óta működő pénzügyi és gazdasági szakértő bizottságoknak a megalkotása volt. Ezek különösen az első évtized folyamán valóban hasznos tisztogató, elméleti és gyakorlati munkát végeztek. Különösen az első években nagytekintélyű Pénzügyi Bizottság aktív működése említésreméltó. Az ő nevéhez fűződnek az úgynevezett osztrák és magyar rekonstrukció —, a bolgár és görög menekültügyi — s az Észtország pénzügyeit rendbehozó kölcsönakciók. Mind olyan működés, amelynek a jótékony hatása később feledésbe merült ugyan, de 1922 és 1929 között, a második fázisban pedig az 1929-ben kezdődő gazdasági válság évétől az újabb prosperitási ciklusig a Népszövetség hasznos, nemzetközi alapon álló támogató és konzultációs munkát végzett.

A Gazdasági Bizottság kevésbbé volt szerencsés gyakorlati munkáival, hisz azzal az angol liberálisoktól átvett, elméletileg valószínűleg helytálló felfogásával, hogy a vámvédelem lebontása és a különböző adminisztratív akadályok elhárítása által a nemzetközi kereskedelem normális fejlődését kell támogatni, nem ért el semmi sikert.

A válságok, és az a kívánság, hogy ezeken segítsenek, vagy a segítésre útbaigazítást adjanak, hozták létre a Népszövetség keretében az 1927-es Nemzetközi Gazdasági Konferenciát, amely 1927 májusában ülésezett, 47 népszövetségi tagállam, továbbá az Egyesült Államok, Törökország, Szovjetoroszország és Danzig szakértő képviselőinek jelenlétében. Eredménye nagyszámú egyhangúlag elfogadott határozat volt, de ezeknek végrehajtására a résztvevő államok soha semmit sem tettek.

Egy sorozat speciális témákkal foglalkozó konferencia után — figyelmen kívül hagyva azt, hogy maga a Gazdasági Bizottság és külön összehívott

bizottságok több részletproblémát igyekeztek megoldani — 1933-ban a gazdasági, pénzügyi és valutakrízis tetőpontján Ramsay MacDonald brit miniszterelnök kezdeményezésére 64 állam részvételével összeült a londoni Nemzetközi Gazdasági és Pénzügyi Konferencia. Attól a perctől kezdve, amikor az Amerikai Egyesült Államok elnöke bejelentette, hogy kormánya nem hajlandó a valutastabilizáció kérdését a Konferencia keretében tárgyalni, mert erre az időpontot nem tartja alkalmasnak, az egész összejövetel céltalanná vált. A konferenciát csak azért nem rekesztették be, mert ez a balsikert nyilvánvalóvá tette volna, különösen kezdeményezője, a brit miniszterelnök számára, akinek pozícióját ez a nyilvánosság előtt ugyan palástolt balsiker amúgyis aláásta.

A Népszövetségtől kezdett szervezkedések egy másik csoportja a regionális megegyezések felé haladt és a dunai államok közeledésével, dunai preferenciák rendszerével foglalkozó stresai konferenciával (1932. szeptember) érte el a tetőpontját. Minthogy az akkori válság az agrártermények árának katasztrofális esésével függött össze, a konferencia szerződéstervezetet dolgozott ki, amelynek célja lett volna a gabona árának revalorizációja. Azonban a nagyhatalmak, különösen a nem közvetlenül érdekelt nagyhatalmak nem voltak hajlandók a rájuk rótt szerepet elvállalni, a stresai értekezlet javaslatai végrehajthatatlanokká váltak. Az agrárválságot pedig a terménykészletek felhasználása, az abesszín háború hatása és az új felfegyverkezés következtében növekvő vásárlási igények szüntették meg. A dunai preferenciák rendszerét egyes államok között részben rövid időtartamra életbe lehetett léptetni: nem lehetetlen, hogyha meg lehetne kerülni a legnagyobb kedvezmény záradékát, — a mult század gazdasági politikájának ezt a fetisét — akkor talán megtalálható lenne legalább is a regionális szervezkedések útja.

A Népszövetség keretein kívül lefolyt pénzügyi és gazdasági szervezkedési munka egyik csoportja a német jóvátételi probléma megoldásával kapcsolatos. Ezt az utat a Dawes-, a Young-terv, a Hágai Reparációs Konferencia jelzik, mint mérföldkövek. Megoldását pedig a 31-es év nagy krízise hozta, amely Németország felszabadulásának legelső lépését eredményezte: a pénzügyi jármot sikerült a birodalomnak — bár gazdasági és pénzügyi alapjait megrázó válság árán — végleg lerázni. Tudvalevő viszont, hogy Ausztria, Magyarország és Bulgária jóvátételi kötelezettségeit az úgynevezett rekonstrukciós, illetve a bulgár menekültekkel összefüggő tervekkel együtt megszüntették. A német jóvátételi probléma végleg a lausannei kon-

ferencián mult ki — 1932. július — amelyen a győztes hatalmak igyekeztek a jóvátételek megszüntetéséből az adott helyzetben még megmenthető legnagyobb politikai előnyöket kicsikarni. Ezekhez tartozott Ausztria függetlenségének egy újabb kölcsönnel és az osztrák kormány egy errevonatkozó újabb kijelentésével való körülbástyázása.

A nemzetközi közlekedési összeköttetések és a tranzitóforgalom megszervezésére az első nagyszabású kísérlet — 1920 márciusában — a Barcelonai Konferencia. Ennek eredménye a Népszövetség keretén belül az állandó Nemzetközi Forgalmi és Tranzit Szervezetnek megalakítása, amelynek fő orgánuma egy évenként kétszer összeülő bizottság. Ez a bizottság azóta értékes részlettechnikai munkákat végzett, többi közt a nemzetközi vasútügy és nemzetközi víz- és hajózásügy terén.

A gazdasági természetű nemzetközi szervezkedés csupán kezdő lépéseket tett akár a Népszövetségen belül, akár azon kívül: sem általános gyógymódot nem talált, sem nagyobbszabású államközi organizációt nem alkotott.

A NÉPSZÖVETSÉG REFORMJA ÉS A JÖVŐ KILÁTÁSAI.

A Népszövetség első tíz „boldog éve" után a harmincas évek elején válságba jutott, s ez a leszerelési konferencia és a gazdasági világértekezlet csődjével, Japán, majd Németország kilépésével és az ethiopiai válsággal és ennek folyományakép Olaszország kilépésével érte el egyelőre a tetőpontját. A „boldog évek" alatt sokan valóban azt hitték, sikerül a háborút kiküszöbölni a nemzetközi politikából.

Ez időszak boldogságának vagy relatív nyugalmának két oka volt. Az egyik az emberiség nagy részének békevágya, a háborús lelki megrázkódtatás e gyümölcse, amelyből az az illúzió fakadt, hogy sikerülni fog nemzetközi szervezkedéssel, szerződésekkel és a nemzetközi igazságszolgáltatás segítségével a békét, sőt a status-quot is állandóan fenntartani. A második ok az volt, hogy a győzelem azt a benyomást keltette a vélt győzőkben, mintha technikailag teljes lenne. A győzelemre felépített béke tehát, noha kegyetlen volt, jól megalapozottnak is látszott. Ebből eredt az a hit, hogy sikerülni fog ezeket az erőállapotokat fenntartani anélkül, hogy eltolódások állnának be, s így a szövetségesek győzelmét hosszú időre prolongálni és megmerevíteni. Keserű csalódása volt az apostoloknak, hogy éppen egy győztes állam — Japán — hagyta el legelőször ezt az erkölcsi, politikai és jogi alapot. A csalódás még nagyobbá vált, amikor kiderült,

hogy a Népszövetség tehetetlen, ha egy nagyhatalom szegi meg az Egyességokmányt, mert csak úgy szerezhetne érvényt elveinek és jogszabályainak, ha a Szövetségen belül maradt nagyhatalmak — esetleg kívül állókkal együtt — vállalnák a Népszövetség határozatainak végrehajtását, ha kell, háború árán is. Erre a nagyhatalmak nem voltak hajlandók, elsősorban Nagy-Britannia nem, amely akkor gazdasági és pénzügyi válságának tetőfokán volt és leszerelését is igen messzemenően vitte keresztül, figyelmen kívül hagyva azt, hogy közvéleménye sem volt hajlandó fegyveres akcióra; legkevésbbé egy távol keleti probléma megoldása érdekében.

A leszerelési konferencián viszont kiderült, hogy az állig felfegyverzettek nem hajlandók fegyverkezésüket csökkenteni. Amikor Németország, hite szerint, ezt bebizonyítottnak látta, otthagyta mind a konferenciát, mind a Népszövetséget. A genfi intézmény legsúlyosabb megpróbáltatása pedig, mint tudjuk, a szankciók balsikere volt. Ettől a pillanattól kezdődött az a mozgalom, amely a Népszövetség reformjában látja a válság megoldásának módját. A reform célja az lenne, hogy vonzóbbá tegye az intézményt azon államok számára, amelyek soha be nem léptek, mint az Egyesült Államok, vagy amelyek kiléptek, mint Brazilia, Japán, Németország és Olaszország. Másik célja pedig az lenne, hogy ezeknek az államoknak a megnyerésével kiépítsék a Népszövetség univerzalitását és hatályosabbá tegyék a Népszövetség tevékenységét.

A Népszövetség szokásai szerint bizottságot küldtek ki annak a megállapítására, vajjon az intézmény fő hibája az Egyességokmány elveinek és jogszabályainak hiányosságaiban található-e, vagy pedig azok meg nem felelő végrehajtásában. A reformkísérletek különösen három irányban indultak meg. Az egyik a paktumot a békeszerződésektől akarja elválasztani és a Szövetséget ezáltal az úgynevezett legyőzött államok részére vonzóbbá tenni. A második azokat a módozatokat keresi, amelyekkel az univerzalitást biztosítani lehet, azaz elérni azt, hogy a világ minden állama, vagy legalább is minden jelentékeny állama, tagja legyen a Szövetségnek és ezáltal biztosítsa akaratának végrehajtását. A harmadik a szankciós törekvések balsikerei miatt úgy véli, hogy regionális egyezményekkel talán el lehet érni, hogy a közvetlenül érdekelt, földrajzilag egy régióhoz tartozó államok vállalják egymás területének biztosítását és támadás esetére való megsegítését.

Az Egyességokmánynak a békeszerződésektől való elválasztása viszonylag a legegyszerűbb probléma, mert inkább csak technikai és stiláris változ-

tatásokat kíván, s ezek kevés és nem döntő fontosságú kivétellel könnyen keresztül is vihetők. Kérdéses csak az marad, vajjon ez az egyszerű technikai változás lenne-e valamilyen hatással — egyéb változás és politikai akadályok kiküszöbölése nélkül — a Népszövetségből kivonult vagy oda sohasem tartozó államok — például Németország vagy az Amerikai Egyesült Államok — állásfoglalására. Az univerzalitás kérdése már sokkal bonyolultabb. Elérhető-e ez az univerzalitás, és ha igen, nem kell-e olyan nagy árat fizetni érte, amely tulajdonképen illuzóriussá teszi magát az intézményt? Mert hiszen a probléma kevésbbé jogi, mint politikai: Németország azért lépett ki, mert nagyhatalmi pozícióját nem látta biztosítva a Népszövetségen belül, sőt szuverénitásának teljes kifejlődését látta akadályozva népszövetségi tagsága által. Csak akkor fog tehát belépni, ha politikai kívánságait könnyebben és gyorsabban tudja kielégíteni népszövetségi tagként, mintha kívül marad e mozgási szabadságát korlátozó intézményen. Vagy pedig akkor fog belépni, ha már ma formulázható összes kívánságai kielégítést nyertek. Körülbelül ugyanez áll Olaszországra is. Ha a Népszövetség elismeri Észak-Kína vagy esetleg egész Kína meghódítását a Japán császárság által, akkor semmi sem áll útjában annak, hogy Japán békét kössön Kínával és visszatérjen a Népszövetségbe, de mi értelme lenne, ilyen áron fenntartani a Népszövetséget? Végül, ami az Egyesült Államokat illeti, ha érdekei azt kívánják, hogy kooperáljon a Népszövetség vezető államaival valamilyen politikai akció keresztülvitelében, akkor hajlandó lesz erre a messzemenő együttműködésre. Ha pedig az érdekei nem egyeznek a Népszövetség, vagy a népszövetségi tagállamok érdekeivel, akkor minden nagyhatalom mindig meg fogja találni a módját annak, hogy az együttműködést meghiúsítsa. Végül a regionális megoldás — mint már fent jeleztük — ellentétben áll a népszövetségi Egyességokmány szellemével és alaptételeivel. Célja az, hogy kölcsönös segélynyujtási egyezményeket hozzon létre a területi status-quo biztosításával, egy bizonyos földrajzi csoport államai között, a lehetséges támadóval szemben. Minthogy ez valószínűleg csak egy vagy két állam ellen irányulhat, amelyek nyilvánvalóan nem csatlakoznának ehhez az egyezményhez, az ilyen regionális paktumok, amelyeknek legkimagaslóbb példái a kisantant vagy a balkánblokk, nem jelentenek egyebet, mint visszaesést a háború előtti szövetségi rendszerekbe. Pedig a Népszövetség állítólag azért keletkezett, hogy az emberiséget a titkos diplomáciától és a katonai szövetségektől megmentse.

Vajjon egyáltalában lehetséges-e a Népszövetséget fenntartani a világ mai erőhatalmi és politikai állapotában és ha igen, milyen organikus politikai és jogi változásokkal, arra a válságnak mai pontján lehetetlen válaszolni. Kétségtelen, hogy vannak a Népszövetség jogi szervezetében olyan egyensúlyhibák, amelyek idejében történő kiküszöbölése, az intézmény belső igazságosságának emelése, talán vonzóbbá tehette volna azt sok állam szemében. Ha sikerült volna azokat a részeket jobban kidolgozni, amelyek a történelmi evolúciót lehetővé teszik és nem a status-quo merev fenntartását szolgálják, ezzel például máris nagy hibát küszöbölhettek volna ki. Azonban kérdés maradt volna még mindíg, hogy egy kényszerítő erővel felruházott Szövetség, amelynek tagjai gazdasági és katonai intézkedésekre kötelezik magukat olyan kérdések megoldásánál is, amelyek életérdekeiket nem érintik, képes-e hosszabb ideig az államok nagy többségét, vagy a jelentékenyebb államok összességét hosszabb ideig a maga keretén belül egyesíteni? A legnyugodtabb és legpártatlanabb ítélettel is legalábbis kétségesnek látszik. Ha van még lehetőség a béke megszervezésére, akkor az valószínűleg más utakon és más módszerekkel a Népszövetségen kívül érhető el. A nemzetközi szervezkedés problémája ma távolabb áll a megoldástól, mint 1919 óta bármikor.

A POLITIKAI RENDSZEREK

ÍRTA

OTTLIK LÁSZLÓ

BEVEZETÉS.

1. ALAPFOGALMAK.

A) *Politikai analitika.*

AZ EMBER LELKI VILÁGA teljes világossággal át nem tekinthető és teljes szabatossággal kifejezésre nem hozható világ. Azt mondják: okos ember előbb gondolkodik, azután cselekszik: de, eltekintve attól, hogy bizony nem mindenki — és senki sem mindíg — „okos ember", még a legokosabb ember s a legjobb esetben sem tudja tökéletesen megmagyarázni, hogy a „gondolkozás" eredményeképen miképen szánta el magát a cselekvésre. Mindíg marad hátra valamelyes feloldatlan maradék, „reziduum", ami az értelmes, logikus kifejezés eszközeivel el nem érhető. Ezért mondja Pareto, a nagy olasz szociológus, hogy a cselekvés igazi magyarázata helyett többnyire beérjük „derivációk"-kal, elméletekkel, amelyek arról, ami történik, túlzottan racionális leírást adnak s ezzel a valóságot meghamisítják.

Ha tehát hívek akarunk maradni ahhoz az igazsághoz, amely valóban megismerhető, azt fogjuk mondani: az emberek általában úgy viselkednek, *mintha* magatartásukban bizonyos elvekhez, szabályokhoz alkalmazkodnának — s így ilyen vagy olyan „szabályszerű" magatartásukra rendszerint számítani lehet. Ez a számítás, tudjuk, gyakran csődöt fog mondani: következésképen mindig el kell készülnünk arra, hogy embertársaink adott esetben váratlanul és meglepő módon viselkednek. Ez azonban korántsem mindig történik így. És még akkor is, amikor meglepő módon cselekszenek az emberek, ha megkérdezzük őket, miért cselekedtek ilymódon, a válasz sokszor kielégítő lesz: a legtöbb esetben azt fogjuk tapasztalni, hogy legalább is igyekezni fognak tetteiket „szabályszerűen" indokolni s így elfogadható magyarázatot adni.

Ebből pedig az következik, hogy az emberek, ha nem is cselekesznek szabályszerűen, legalább is elismerik, hogy a szabályszerű cselekvés tőlük elvárható, és azon lesznek, hogy legalább a logikus, értelmes cselekvés látszatát embertársaik — sőt lehetőleg önmaguk előtt is — fenn tudják tartani: hiszen senki sem óhajt még önmaga előtt sem oktalan, értelmetlen ember színében feltűnni.

Ha tehát az emberek ily módon, mint látjuk, elfogadják a logika szabályait (a logika „kánonját") irányadónak tetteik elbírálására, ezzel legalább is elismertek önmaguk felett egy törvényhozót: a logikát. De van tovább is: az emberek társadalomban élnek s ez csak úgy lehetséges, hogy magatartásukat bizonyos fokig „koordinálják", összerendezik, hogy ne ütközzenek szünet nélkül egymásba, hanem ellenkezőleg bizonyosfokú együttműködés is lehetséges legyen közöttük: hogy cselekvéseikkel egymás céljait kölcsönösen előmozdíthassák. Ebből pedig az is következik, hogy az emberek, e kölcsönös együttélés következtében, kénytelenek cselekvéseiket más, nem tisztán logikai elveknek is alárendelni s hogy az értelmes cselekvések sorában is meg fognak engedni legalább is egy általános megkülönböztetést: megkülönböztetik azt a cselekvést, amely „kívánatos", és azt, amely „közömbös", attól, amely „nem kívánatos".

Ilyen szabályok a társadalomban nagy számmal szerepelnek: honnan jönnek, e pillanatban nem érdekel bennünket. Tény az, hogy az emberek ily elvek érvényességét, jogosságát elismerik és hogy azokat, akik ily elvekhez nem hajlandók alkalmazkodni, végső esetben erre fizikai erővel is kényszeríteni igyekeznek.

Azoknak az elveknek tehát, amelyeknek betartására az embereket ily módon kényszeríteni lehet: hatalmuk van az emberek felett — legalább is azok felett, akik szükség esetén, az említett elvek érvényesítése céljából, másokkal szemben kényszert alkalmazni hajlandók. Ezt a kényszerítő hatalmat nevezzük politikai hatalomnak, azoknak a személyeknek összefüggő körét pedig, amelyek a kényszerhatalmat rendszeresen gyakorolják, a politikai hatalom apparátusának. Azoknak az elveknek összefüggő rendszerét végül, amelyek szerint az apparátus a hatalmat gyakorolja, politikai rendszernek.

Egy ilyen politikai hatalom és politikai rendszer fennállása nagyban és egészben érdekében kell hogy legyen a politikai hatalomnak alávetett és ebben az értelemben államot alkotó társadalom összes tagjainak: legalább is

mindenkinek érdeke, hogy legyen hatalom, amely a rendet fenntartja, mert enélkül a társadalmi élet felbomlanék. Azonban az a rendszer, amely szerint a hatalom megszerveződött, amely szerint az apparátus kiépült és amelynek értelmében működik, egyeseknek mindíg jobban megfelel, mint másoknak, minthogy az egyesek és az egyes emberi csoportok érdekei különbözők. Azok tehát, akiknek a rendszer kedvük szerint való, annak előnyeit dícsérni fogják: azok ellenben, akiknek ez vagy amaz nincsen ínyére, panaszkodni, zsörtölődni, kritizálni fognak: már amennyire ez szabadságukban áll, azaz amennyiben a fennálló hatalom birtokosai ezt eltűrik. Ilymódon vita indul meg afelől, hogy kik és hogyan gyakorolják a hatalmat és hogy a vitatkozók nézete szerint kiknek és hogyan kellene azt *helyesen* gyakorolniok. Föltéve, hogy csupán két ilyen vitatkozó csoport adódik, már akkor is kialakul a vita folyamán a politikai hatalomnak több elméleti képe: 1. az az elméleti kép, amelyet a „hatalmasok" vagy híveik festenek a hatalom gyakorlásáról, s amely a fennálló politikai rendszert az egész társadalom szempontjából lehetőleg kedvező színben tűnteti fel; 2. az, amelyet erről a hatalom bírálói festenek, és amelynek világánál a rendszer az összesség szempontjából kedvezőtlen színben tűnik fel: az „ellenzéki" bírálat ebben az értelemben azt igyekszik kimutatni, hogy a hatalmasok a valóságban még saját eszményeik szerint is hibásan járnak el; 3. az az elméleti kép, amelyet a hatalom bírálói arról festenek, hogy miképen *kellene* a hatalmat helyesen megszervezni és gyakorolni. De ha jól megnézzük a dolgot, lesz a vitatkozóknak legalább egy további elméletük is; 4. egy közös elmélet, azokról az elvekről, amelyekben mindannyian egyetértenek: ilyen közösen elismert elvek nélkül ugyanis a vitának semmi értelme sem lenne. Hiszen a vita értelme, célja az, hogy a vitatkozók egymást meggyőzzék: következőleg bizonyos egyetértésben kell lenniök abban a tekintetben, hogy mit tartanak valamennyiükre nézve meggyőző érvnek. A legelső, amiről egymást meg akarják győzni, az, hogy az általuk helyesnek tartott rendszer az egész társadalomnak érdekében áll: más szóval, hogy az megfelel a közérdeknek: miközben mindegyik fél a másikat és a „közvéleményt" arról iparkodik meggyőzni, hogy a vitában ő képviseli a közérdeket és hogy a másik fél csupán az ő önös, részleges, egyéni- vagy csoportérdekét tartja szem előtt. Ez a helyzet a vita folyamán oda fog módosulni, hogy mindegyik fél azon a nézeten lesz, hogy ő nem saját érdekeiből hanem a közérdekből indulván ki, olyan álláspontot foglal el, amelyet min-

denkinek el kell fogadnia, amely tehát „elvi" magaslaton áll, holott a másik csupán önérdekeit védi és így „elvtelen", megvetésre méltó álláspontot ioglal el. Erre emez azzal fog visszavágni, hogy a másik csupán saját érdekeit öltözteti a közérdek jelmezébe, hogy azt, ami neki a valóságban önös érdeke, másokra mint elvi, „világnézeti" politikát kényszeríti vagy szuggerálja reá.

Ezzel elvont, leegyszerűsített fejtegetéseink elérték azt a pontot, ahonnan a valóság bonyodalmas, gazdag világába jobb bepillantást kaphatunk. Jól tudjuk mindnyájan, hogy ilyen vitatkozó érdek a társadalomban nemcsak kettő van, hanem számos s hogy ezek az érdekek valamikép mind azon vannak, hogy elvi, „világnézeti" alakot öltsenek. Az érdek könnyen fog az eszme, a világnézet mezébe öltözni: nem valami ördögi önzésből, hanem azért, mert mindenkinek önkéntelenül is rokonszenves az az eszme, amely érdekeinek megfelel és egyúttal mindenkinek jólesik elhinni, hogy nem érdekeinek, hanem a közérdeknek szolgálatában, hogy mindenkit kötelező elvi meggyőződések szolgálatában cselekszik. Sőt egészen nyilvánvaló, hogy mindíg csak kevesen lehetnek azok, akiknek lelkiismerete eltűri a cinizmust, önző érdekeik hidegvérű és mások előtt megtévesztéssel leplezett, de önmaguk előtt ridegen leplezetlen szolgálatát. Már csak hiúságunk is többékevésbbé arra késztet bennünket, hogy önmagunk előtt is — és talán mindenekfelett önmagunk előtt — erényes emberek színében tűnjünk fel. Mint később látni fogjuk, ez annál inkább szükséges, mert eleve pusztulásra van ítélve az a politika, amely nem fakad végeredményben abból a meggyőződésből, hogy felfogása legalább is alkalmas arra, hogy azt az egész társadalomnak, vagy a társadalom irányadó részének tulajdonított ítélet: a „közvélemény" magáévá tegye.

És éppen ebből az okból igaz, hogy a társadalomban érvényesülést kereső érdekek kényszerűen is elvi, eszmei, világnézeti alakot öltenek, mert a maguk szolgálatára még az érdekelteket is csak így fogják tudni összegyüjteni egy zászló alatt. Csupán a saját meztelen érdekeikért minden elvi indokolás nélkül nyilvánosan, őszintén, harciasan fellépni többékevésbbé röstelnének az emberek: még a nemzeti „szent önzés" is mindig valamely missziót tulajdonít magának a nagyobb „köz": „Európa", az „emberiség", vagy a „civilizáció" szolgálatában. Emellett az ilyen elvi alapon álló tömörülés megnyerheti olyanoknak a rokonszenvét és támogatását is, akik nem tartoznak a közvetlenül érdekeltek közé, sőt benyomást tehet és szuggesztív hatást gyakorolhat még az ellentétesen érdekeltekre

is. És ilyen hódítóerő, a szélesebbkörű hatás ilyen lehetősége nélkül a szűkebbkörű érdekek sohasem tudnának politikai érvényesülésre jutni!

Világnézeten általában elméletet értünk, amely tudatos értékelő állásfoglalásból ered és ezt zárt, minden másnak érvényét kizáró elvek, eszmék rendszerévé igyekszik kiépíteni. (Így: „nacionalizmus", „szocializmus" stb.) A világnézeti elméletek főtémája az ember állásfoglalása környezetével szemben; célja az embereket ilyen vagy olyan állásfoglalásra bírni; eszköze pedig az embereknek adandó rendszeres útmutatás arra nézve, hogy az életben reájuk váró feladatokat hogyan tűzzék ki és hogyan oldják meg. Az ilyen útmutatás eredménye egy filozófiai rendszer: etika, morális filozófia, ha az egyest más egyes lényekkel — embertársaival, Istennel — állítja szembe; politikai filozófia, ha az egyesnek a társadalommal, az emberi közösséggel szemben elfoglalandó álláspontját igyekszik meghatározni. Bennünket ezúttal csupán ez utóbbi, politikai elméletek érdekelnek.

Vajjon lehetséges-e ezeknek a világnézeti elméleteknek áttekinthető osztályozása? Hiszen a világnézet, pusztán fogalmánál fogva, az egyénnek legbenső, erkölcsi énjéhez, lelkiismeretéhez fordul és senki által döntő módon nem befolyásolható erkölcsi autonómiájának bevehetetlen sziklavárából indul ki: következésképen azt kellene hinni, hogy annyi világnézet lehetséges, mint ahány gondolkozó és értékítéleteket alkotó egyén van a világon. Ámde minden politikai filozófia, mint egyáltalában minden filozófia, egyetemes érvényű tételeket kíván felállítani, következésképp arra tart igényt, hogy mondanivalójának helyességét mindenki elismerje. Másrészt pedig a politikai filozófia gyakorlatilag is hatni akar s evégből előharcosokra van szüksége: következésképen az nyomtalanul el fog tűnni a világűrben — és a papírkosarakban, — ha nincs egy bizonyos társadalmi csoportérdeket képviselő embertípusra „beállítva". Ez az oka annak a jelenségnek, hogy a politikai elméletek között a társadalmi csoportok érdekei szerint *kiválasztás* megy végbe. Az emberiség története szempontjából csak azok a politikai elméletek jönnek tekintetbe, amelyeket egy vagy más társadalmi csoport a maga politikai érdekeinek kifejezésére magáévá tett, „adoptált". Azonban nemcsak az elméleteket rostálják meg a csoportok érdekei, hanem a csoportokat is megrostálják az elméletek: ezért azt mondhatjuk, hogy politikai elméletek és társadalmi érdekcsoportok között *kölcsönös kiválasztás* megy végbe. Az elméleteket ugyanis filizófusok állítják fel — és az elmélet fennmaradásának egyik feltétele,

hogy alkotója jelentékeny filozófus, és hogy az a filozófiai, logikai munka szempontjából „mestermű" legyen, — s bár a filozófus a maga világnézetének megfogalmazásánál lélektanilag ebből vagy abból a konkrét érdekből indulhat ki, logikailag ezt a világnézetet mégis egy *világkép*ből, a világrend egységéről alkotott képből vezeti le: hiszen csak ezáltal lesz munkája valóban „filozófikus". S a filozófus számára minden egyes kérdés csak úgy lesz megoldható, hogyha ez a megoldás összhangban van a világrendnek általa felvetített képével, ha tehát ennek a megoldásnak a világrendben pontosan kijelölhető helye van: más szóval minden egyes problémát egyetemesebb problémákra kell visszavezetnie, s ezért ő nem egyes kérdésekkel, hanem egyetemes kérdésekkel, végső kérdésekkel foglalkozik: a világ és az élet sok bonyolult kérdését *egynéhány* egyszerű kérdésre vezeti vissza. Mivel pedig minden politikai csoport, ha sikerre számít, az egész társadalomhoz kell hogy forduljon, szükségkép válaszolnia kell azokra a végső kérdésekre, amelyek egyetemes kérdések lévén, mindenkit érdekelnek. Csak ezáltal válhatik egy érdekcsoport maradandó politikai tényezővé s ennélfogva minden egyes csoport „világnézete" — individuális vonásai mellett — csatlakozni fog valamelyikéhez azoknak az általános filozófiai elméleteknek, amelyeket az idők folyamán a politika végső kérdéseiről kidolgoztak a nagy gondolkodók.

Ezek a végső politikai kérdések a következőképen tekinthetők át: 1. ki, vagy kik? 2. mi címen? 3. mi célból? 4. milyen módon kormányozzon, illetőleg kormányozzanak?

Az első kérdés: kit illet a hatalom. Ez a „kormányforma" kérdése. A második arra vonatkozik, hogy a hatalom gyakorlását milyen elismert, uralkodó, „szuverén" tekintély szentesíti. Ez az „államforma" kérdése. A harmadik azt veti fel, hogy mi az a végső cél, az az egyetemes érdek, amelynek szolgálata a hatalom gyakorlását igazolja, indokolja. Ez a hatalom „legitimációjának", „legitimitásának" kérdése. A negyedik a hatalom szabályszerű gyakorlásának mikéntjére vonatkozik. Ez a törvényesség, a „legalitás" kérdése.

In concreto minden egyes kérdésre számos válasz adható, de ezek a válaszok mindig redukálhatók lesznek a következő egyetemes, „kategoriális" formulákra:

1. A kormányzó hatalom birtokosa lehet *egy* személy, vagy *több* személy. A „több" személy azonban a valóságban mindig *kevesebb* személy.

„Oboedientia facit imperantem": jegyzi meg Spinoza, és Schiller költői alakba öntötte ezt az elemi „szociológiai" belátást: „Den Gebietenden macht nur der Gehorchende gross." Hatalom csak ott van, ahol fegyelem, ahol az emberek parancsoknak engedelmeskednek s ahol az egyik parancsol és a másik engedelmeskedik; ahol az egyesek nem az egyenlőség, hanem az alá- és fölérendeltség viszonyában vannak egymással. A hatalom tehát eo ipso egyenlőtlenséget teremt az egyesek között és pedig „hierarchikusan": úgy, hogy mennél feljebb haladunk a hatalmi apparátus lépcsőfokain, annál kevesebben vannak ott, akik parancsolnak és mennél lejebb ereszkedünk a lépcsőzeten, annál többen vannak ott, akik engedelmeskednek: mert ha fordítva lenne, ha mindig kevesebben engedelmeskednének és mindig többen parancsolnának, az eredmény az lenne, hogy végül mindenki parancsolna és senki sem engedelmeskednék: azaz nem lenne hatalma senkinek. A hatalom e hierarchikus természetének belátása alapján még Rousseau, a demokrácia legnagyobb tekintélyű apostola is így nyilatkozik: „A természetes rend ellen való, hogy a nagy szám kormányozzon és a kis szám kormányoztassék." A kormányformák elmélete tehát végül csak két típus között választhat: ezek a „monarchia" és az „oligarchia".

2. Más kérdés az, hogy a kormányzás milyen jogcímen, kinek vagy kiknek a nevében, azaz tekintélye alatt megy végbe; más szóval, hogy kit, vagy kiket illet az uralom, a „szuverénitás". Itt már háromfelé lehet tagolni az adható válaszokat: kormányozni lehet egy személy nevében, a kevés legjobbak nevében, vagy a sokaság nevében. Eszerint három államforma lehetséges: „autokrácia", „arisztokrácia" és „demokrácia".

3. A politika célja a mulandóságot, vagy a végtelenséget, a boldogságot, vagy a dicsőséget szolgálni. Az egyik esetben a politikai hatalom értékelési módja általánosságban individualisztikus, mert boldogság csak élő embernek lehet osztályrésze. De ha a boldogság mulandó, a dicsőség örök; ennek hordozója csak oly személyiség lehet, aki maga is — abszolúte, vagy legalább is relatíve — örökéletű: istenség vagy megszemélyesített emberi közösség. (Történeti eredetében ez a két politikai kategória egy: az emberi közösség politikai megszilárdulása egy isteni személyben való perszonifikáció formájában történik. Izrael Jehova szent népe, Athén Athena szent városa és Róma egyenesen maga válik istennővé, aminthogy uralkodói istenekké lesznek.) A politikának számtalan konkrét célja mellett attitüdje ilymódon mindig okvetlenül „individualizmus", vagy „kollektivizmus".

Következésképen minden államforma legalább is kétféle létjogon állhat fenn. Nevezetesen:

A) Az autokrácia „tirannisz" (zsarnokság), ha merőben az uralkodónak személyes vágyait, szeszélyeit vagy rögeszméit szolgálja — és „abszolutizmus", ha célja az általa képviselt istenség, vagy glorifikált emberi közösség (család, dinasztia, patrimoniális állam) dicsőségét szolgálni. (Az abszolutizmus viszont ehhez képest „teokratikus", „dinasztikus", vagy „felvilágosult", azaz közérdek, államérdek szerint igazodó autokrácia.)

B) Az arisztokrácia „timokratikus" —, itt a becsvágy van előtérben — vagy „plutokratikus" —, itt a vagyonosságon van a hangsúly —, ha csak az uralkodó csoport vagy tőle képviselt osztály tagjainak boldogságát tartja szem előtt, és „patriotikus", ha az ország, a haza dicsőségét tekinti zsinórmértékének.

C) A demokrácia politikai attitüdje „szocializmus" — előtérben a jólét —, vagy „pacifizmus" — főcél a béke —, ha a népnek, mint egyénekből álló sokaságnak boldogságát tartja irányadónak; „nacionalizmus", ha a népet örökéletű eszmei egésznek, „nemzet"-nek tekinti és ennek dicsőségét kívánja szolgálni, illetőleg „imperializmus", ha e dicsőség megvalósulását a hódításban, más népek és országok feletti uralomban látja.

4. A közhatalom politikájának két fő eszköze: egyfelől maga a hatalom, a hatalmi apparátus, másfelől az egyén, mint e hatalom hordozója és alárendeltje. Aszerint, amint a politikai „állami" hatalom inkább az egyének szabad, önkéntes cselekvésétől várja a közérdek legjobb szolgálatát, vagy merőben az egyének alárendelésével és a nekik adott parancsok, utasítások végrehajtása által kívánja a közcélokat előbbrevinni: ünnepélyesen, „törvényesen" kifejezett akaratával az egyént elvileg szabadnak tekinti és csak kivételképen szorítja szabadságát törvényes korlátok közé, vagy az egyént merőben alárendeltnek tekinti és szabadnak csak annyiban, amennyiben cselekvése az állam akaratával összhangban van. Az első esetben minden szabad, ami törvényesen megtiltva nincs — ez a „liberalizmus" attitüdje; a második esetben csak az szabad, ami a törvények szelleméből következik. Ha azonban a hatalom a törvényes szabályozás, a „törvényesség" fogalmát egyáltalában nem ismeri, ha az a hatalom gyakorlásának módját elvileg szabályozni egyáltalában nem hajlandó, hanem elveit merőben a pilla-

natnyi opportunitás szerint változtatja s eszerint tekinti a kibocsátott jogszabályokat irányadóknak vagy sem, — ha tehát a rendszer működésében semmiféle „legalitás" nem érvényesül és így cselekedeteinek a hatalom részéről várható következményeit értelmesen senki sem tudja előrelátni: akkor a hatalom nem törvényes, hanem önkényes, és attitüdje „deszpotizmus".

Ezekkel a kategóriákkal a politikai eszméket, a politika végső kérdéseire adható válaszokat osztályozzuk és nem magukat a fennálló politikai rendszereket: hiszen a politikai elméleteknek, a világnézeti ideológiáknak elsősorban nem az a céljuk, hogy a valóságot leírják, hanem hogy a valóság helyesnek tartott alakítására útmutatást adjanak. Még a fennálló rend legbuzgóbb híve sem vonja soha kétségbe, hogy a valóság nem mindenben felel meg az eszménynek és még ő is arra fog törekedni, hogy elméleti, világnézeti megfontolások alapján a fennálló rendnek az eszmény irányában való továbbfejlődését előmozdítsa. Az ideológia keletkezésének főoka éppen az, hogy a valóság sohasem felel meg teljesen annak az eszménynek, amelyet a filozófus az ő világképéből levezet.

Minthogy azonban a politika szempontjából jelentősége csak annak az eszménynek van, amely a valóságban ható, érvényesülést kereső, egy vagy más társadalmi érdekcsoport törekvéseinek ideális kifejezésére alkalmas és így jelszóvá válhatik: kategóriáink egyúttal alkalmasak lesznek a valóságban mutatkozó törekvések, tendenciák leírására és a politikai valóság elemzésére is. A politikai megismerés szolgálatában ezek tehát „analitikus" kategóriák. Az általuk megismert valóságelemek módszeres összefoglalása révén azután többé vagy kevésbbé hű képét állíthatjuk össze a valóban fennálló politikai rendszereknek.

B) *Politikai dialektika.*

A rendszer képe azonban nem lehet merő keresztmetszet, azaz sztatikus kép, mert a politika az életnek egy része, és mint ilyent, folytonos mozgás, változás, fejlődés jellemzi. A politikai változás, fejlődés tényei pedig a *közvélemeny* változásai által jönnek létre. A politikai valóság hű leírása tehát mindig figyelemmel kell hogy legyen a közvéleményt befolyásoló körülmények és irányzatok alakulására is: azaz sztatikus kép helyett dinamikus leírást kell adnia. Erre a célra szolgálnak a következőkben példázandó „dialektikus" kategóriák.

A közvélemény, feltevésünk szerint, a végső társadalmi realitás: az, ami *hat*, amit a társadalmi és politikai áramlatok kifejezni, meghatározni, megformálni igyekeznek, amelyet valahonnan a társadalmi valóság legmélyéről iparkodnak felszínre hozni. Magán a felszínen a „világnézeteket" látjuk: de ezekbe az a meggyőződés tömörül össze, hogy a társadalom egyik vagy másik csoportja mit tart *kívánatosnak*. A közvélemény ezzel szemben a társadalomnak arról való felfogása, hogy mi az adott pillanatban a „realitás", vagyis, hogy melyik az a világnézet, amelynek a fennálló körülmények között túlnyomó győzelmi esélyei vannak. A világnézet állást foglal, a közvélemény megállapít. A világnézet küzdelemre késztet, de a közvélemény dönti el, hogy ebben a küzdelemben kinek lesz igaza.

A közvélemény más szóval az az „egyenleg", amely a világnézetek erőviszonyait méri. A világnézetek sohasem „hódítanak" abban az értelemben, hogy valakit más meggyőződésre bírnak, mint amire egyénisége, nevelése és körülményei szerint hajlamos, de úgy hódítanak, hogy meggyőznek valakit az ellenállás hiábavaló voltáról és önfenntartási ösztönét úgy befolyásolják, hogy igyekezni fog valamikép az ellentábor nézeteivel megalkudni. Ebben van a „propaganda" jelentősége: a propaganda ereje nem abban van, hogy intelligens érvekkel meggyőz, hanem abban, hogy az ellenállást egyre fokozódó szuggesztióval megtöri.

Természetesen sok függ minden ilyen esetben az illetőnek erkölcsi egyéniségétől, jellemerejétől, és ezért lehetségesek minden társadalmi processzussal szemben hirtelen fellépő reakciók. Ezek mindig egy törhetetlen akaraterejű egyéniség, mint csomópont körül jegecesednek ki: ezért mondotta Carlyle, hogy a hadvezér hadsereg nélkül is többet ér, mint a hadsereg hadvezér nélkül. Másfelől azonban a legerősebb egyéniség szerepét is körülhatárolja a sors, a meg nem másítható körülmények ereje — így válik egy vezetésre hivatott, példás jellemű egyéniség tragikussá, mint Tisza István —, vagy a szerencse, miről legfeljebb annyit lehet mondani a régi szállóigével: „Fortes fortuna adjuvat".

Másfelől egy „győzelmes" közvélemény kialakulása lehet merőben annak a következménye, hogy a társadalom egyik vagy másik rétegében hanyatlik a vitalitás, a küzdőképesség, és hogy ez a réteg önként adja ki kezéből az uralmat, vagy önként vonul vissza az uralomért folytatott, szüntelen akaratmegfeszítést kívánó, idegőrlő küzdelemtől. A modern történetszemlélet mindinkább hajlik arra, hogy a forradalmak sikerét a hatalom birtokosainak ilyen akaratgyengülésére vezesse vissza, ami az-

után in concreto abban a felületi jelenségben mutatkozik meg, hogy az uralkodó „elit" elveszti hitét önmagában és önként „behódol" olyan világnézetnek, amely ellentétben van politikai érdekeivel. A közvélemény megváltozása eszerint korántsem teszi fel azt, hogy a társadalom széles tömegeiben, vagy a „többségben" új vélemények, meggyőződések terjedtek el. A tömegnek és a többségnek a valóságban nincs „véleménye": abban ösztönök és érzelmek uralkodnak; állásfoglalására mindig azok a vázolt energiaviszonyok lesznek döntő befolyással, amelyek a „közvéleményt" a társadalom intelligens, vezető rétegeiben kialakítják. Éppen ez az oka annak a már említett jelenségnek, hogy egy erős, átütő energiájú egyéniség fellépésének hatása alatt a „közvélemény" szinte percek alatt fordulhat el addigi irányából. És ez a hatás, éppen a tömegek passzív, emocionális természeténél fogva annál nagyobb, mennél dezorganizáltabb az állami apparátus, mennél kisebb szerepet játszanak a hierarchikusan megszervezett intézmények és alakulatok, mennél inkább előtérbe lép a tömeg, a formátlan, tagolatlan sokaság.

Azok a világnézetek tehát, amelyeknek erőviszonyait a „közvélemény" alakulása méri, a nagy tömegre mindig csak „appellálnak", de valójában csak a vezető rétegekben, az „elit"-ekben vannak otthon. Ideológiáikat ezek az „elit"-csoportok azután harci fegyverként használják fel abban a küzdelemben, amelynek folyamán a politikai hatalom kivívása vagy legalább is befolyásolása érdekében a közvéleményt átformálni igyekeznek. Ez a harc időnként egyoldalú — és gyakran pirruszi — „győzelemmel" végződik, de a társadalom „normális" állapota e harc befolyása alatt a „hintázó" egyensúly, amely hol ezt, hol azt a világnézeti áramlatot emeli a magasba, de amelynek mindig egy határozott tendenciája van — noha, mint mondottuk, ez a tendencia is labilis és minden pillanatban léphet fel olyan váratlan befolyás, amely irányát homlokegyenest elfordítja. Mindaddig azonban, amíg egy határozott tendenciát meg lehet figyelni, ez azt jelenti, hogy az egyik fél — tekintet nélkül a politikai hatalmi organizáció pillanatnyi birtokára — előnyben, illetőleg hátrányban van a közvélemény irányításában és ezt érzi.

A világnézeti harcos felek, igaz, olykor békét, fegyverszünetet, kompromisszumot kötnek egymással, de ez a kompromisszum az egyik vagy másik félnek kedvez, aszerint, hogy a közvélemény alakítása szempontjából melyik világnézet van előnyben: mert ez a fél okvetlenül erősebbnek érzi magát és erejét mindegyre világosabban képes kimutatni, amivel

a másik felet állandóan növekvő szuggesztió alatt tartja; ez pedig ennek harci erejét, ellenállóképességét egyre gyengíti — a végső bukásig; hacsak valami váratlan fordulat nem áll be.

A kompromisszumos egyensúlyhelyzetben ezért egyik fél sem képes megállni: az egyik azért, mert érezvén gyengeségét, belátja, hogy veszve van, ha helyzetén javítani nem tud; a másik azért, mert érezvén erejét, állandóan nagy kísértésnek van kitéve, hogy pozícióját tovább javítsa, a teljes győzelemig.

A közvélemény gyökeres megváltozásának oka tehát világnézeti győzelem — azaz vereség; a világnézetek visszaesésének és vereségének közvetlen oka pedig a küzdőerő hanyatlása a társadalmi csoportban, amely az illető világnézetnek hordozója. Ezáltal a valóságban a csoport szétesik elemeire, felbomlik: hiszen a csoport világnézete nem változhatik meg, mert a csoport léte egyes-egyedül e világnézet fennállásában nyilvánul meg. A csoport, mint mondottuk, mindig érdekcsoport, amely úgy jön létre, hogy az egyesek bizonyos közös érdekei egy világnézetben „meggyőző" elvi kifejezést találnak. Mihelyt azonban a csoport megalakult, ennek egzisztenciáját, fennállását többé nem az egyéni érdekek összetalálkozása, hanem a csoportérdek érvényesülése határozza meg: ezt a csoportérdeket pedig teljes mértékben a csoport világnézete képviseli. A csoport mindazonáltal csak addig állhat fenn, amíg fennállása a csoportot alkotó egyeseknek érdekeivel legalább is nincs egyenes ellentétben, mert ellenkező esetben a csoport makacs ragaszkodása „életéhez", azaz világnézeti egységéhez, a csoportot alkotó individuumok pusztulását és ezzel a csoport eltűnését idézné elő. Amikor tehát a világnézeti harc a csoport tagjait az elé a választ elé állítja, hogy választaniok kell a csoport érdeke és egyéni érdekeik között, azaz más szóval, érdekeik és világnézetük között: akkor már magában a csoportban is fellép a világnézethasadás, a világnézeti válság jelensége, az „idealisták" és a „materialisták" harca a csoporton belül. Az idealisták a csoport, azaz voltakép a csoport-világnézet fennmaradását fontosabbnak tartják, mint az egyesek fennmaradását, de mivel egyesek nélkül a csoport nem maradhat fenn, nem a csoport életéért, hanem a csoport dicsőségéért küzdenek: dicsőséggel akarnak meghalni, mert úgy vélik, hogy haláluk, sőt a csoport pusztulása árán is fenntarthatják világnézetüket, ha dicsőséggel buknak el. A csoport, e felfogás szerint, eszmeileg, ideálisan életben marad azáltal, hogy világnézetét fenntartja a dicsőség, s ez a világnézet később egy új csoportnak adhat életet, amely a régi cso-

portnak mintegy erkölcsi utóda: annak világnézetével erkölcsi tőkéjét, dicsőségét is örököli. Az idealista politikai gondolkodás alaptanítása eszerint abban foglalható össze, hogy a dicsőséges halálból új élet fakad. A materialista felfogás ezzel szemben a „józan ész" álláspontjára helyezkedik s azzal érvel, hogy az egyesek fennmaradása által a csoport elemei megmenthetők és így a csoport később rekonstituálható lesz, ha a körülmények kedvezőbbek lesznek. Azonban a valóságban a csoport sem így, sem úgy nem rekonstituálható, mert a csoport identitását alkotó világnézet semmiesetre sem lesz eredeti alakjában újjáéleszthető. Ami a valóságban fennmarad, az nem a csoport világnézete, hanem a csoport *dicsősége*. Ez a csoport emlékéhez fűződő dicsőség nem a csoport konkrét világnézetét tartja fenn, hanem csupán azt a *politikai eszmét*, amelyben az a világnézet maradandó kifejezésre jutott; de az új csoport a régi eszmék revíziója, új értelmezése által fog csak tudni magának új harcos világnézetet teremteni, mert minden új helyzetben új fegyverekre van szükség.

Ha tehát eddig a világnézeteket nem választottuk külön a politikai elméletektől, amelyekben magukat maradandó módon kifejezik, amelyeket e célból a csoportok „adoptálnak": ezentúl e fogalmakat világosan meg kell különböztetnünk egymástól. Politikai eszme és világnézet úgy viszonylanak egymáshoz, mint az absztrakt és a konkrét, mint a pohár és a bor, amely azt kitölti és formájához alkalmazkodik: e hasonlatban a pohár az „örök", de magában élettelen eszmét, a bor az élő, ható, de mulandó világnézetet képviseli.

De a filozófia azt tanítja, hogy nincs relatívum abszolútum nélkül: amint a csoport *világnézete* valami mulandónak, relatívnak bizonyult, ami azonban egy abszolútumot hordoz: az elvont politikai eszmét — ugyanúgy tartozik a *csoport* relativitásához is valami abszolút, mulandóságához valami, ami örök: az az *embertípus*, amelynek gondolkodásmódja szőtte az elvont politikai eszméket élő szellemi valósággá, világnézetté. Hiszen mondottuk, hogy csak olyan politikai elmélet, „ideológia", fog a valóságban érvényesülni, amely egy csoportot alkotó embertípus gondolkodásmódjára „be van állítva", annak érdekeit kifejezésre hozni alkalmas.

Az egy embertípushoz tartozó egyének összeségét, mint merő alaktalan sokaságot fogjuk fel és foglaljuk össze az „osztály" fogalmában. Az osztály, mint ilyen, nem társadalmi realitás, hanem csupán statisztikai kép: a realitást benne csak maguk a gondolatban összefoglalt egyes emberek képviselik. Az osztály tehát úgy viszonylik a szervezett társadalmi csoport-

hoz, mint ahogy az embertípus gondolkodásmódja viszonylik a csoport világnézetéhez. Az embertípust és a gondolkodásmódját pedig a maga életkörülményei, a társadalomban betöltött funkciói, hivatása és sorsa teremtik meg: következésképen a társadalmi osztály szervezkedésének — logikailag — első, „adekvát" módja a hivatásos, „rendi", azaz gazdasági, nem politikai szervezkedés. A rendi szervezkedés célja az, hogy egy társadalmi osztályhoz tartozó egyesek egyéni érdekeit a közérdek határai között és más osztályérdekekkel kötött kompromisszum alapján megvédje. Ámde a rendi szervezkedés csak kivételes esetekben fordul elő a maga fogalmi tisztaságában: a valóságban rendszerint karöltve jár harcos politikai-világnézeti alakulatok, „pártok" mozgalmaival. Így az is, amit például a marxizmus hatása alatt ma gyakran neveznek „osztályharc"-nak, a valóságban mindig pártharc, ha az illető párt egy osztálytípusra van is „beállítva". A pártok politikai harca ugyancsak vihet kompromisszumra, de a pártalakulás nem rendi, hanem világnézeti alapon történik, és célja nem kompromisszum, hanem győzelem: a politikai hatalom meghódítása, annak a párt döntő befolyása alá való vetése. A párt tehát nem egy jogosnak vallott, de csupán részlegesnek elismert osztályérdekből indul ki, hanem a közérdekből, amelyet világnézete tükrében azonosít a maga csoportérdekével és így magát a közérdek egyetlen hivatott orgánumának tekinti: ellentétben a többi pártokkal, amelyekről azt vallja és hirdeti, hogy azok csupán részleges érdeket, csoport- vagy osztályérdeket képviselnek.

A harcos pártalakulás gerince, a pártalkotó csoport, amidőn világnézeti alapra helyezkedik, szabadon választ a társadalom politikai eszmekincséből, azokból az elméletekből, amelyek politikai érdekeinek, törekvéseinek kifejezésére alkalmasak. Aszerint azonban, hogy helyzetét, győzelmi reményeit, vagyis a közvélemény-egyensúlyt hogyan ítéli meg, világnézeti állásfoglalása individualisztikus vagy kollektivisztikus. Ha a csoport optimisztikusan, bizakodóan ítéli meg helyzetét, ha azt hiszi, hogy a politikai hatalmat „rohammal" tudja elfoglalni, arra fog hajlani, hogy kollektivisztikusan fogalmazza meg világnézetét. Ez pedig azt jelenti, hogy annak az osztálynak emberi típusát, amelyre a pártalakulás „appellál", a többinél különbnek, a nemzet vagy akár az egész emberiség elit-típusának tekinti és e magasabbrendűség alapján nyilt igényt formál arra, hogy az „egészt" — a nemzetet, vagy az emberiséget — ő képviselje s e réven a társadalom többi elemein uralkodjék, a politikai hatalom monopóliumát magának tartsa fenn. Ha azonban a csoport helyzete nem látszik kedvezőnek, vagy a köz-

vetlenül agresszív fellépésre a csoport még nem tartja magát elég erősnek, akkor individualisztikusan fogalmazza meg világnézetét és az emberi egyenlőség eszméje alapján tagjainak a hatalmon levő csoport tagjaival egyenlő jogokat, egyenlő szabadságot, vagy egyenlő boldogságot követel.

A közvélemény-egyensúly változásai szerint az egyes politikai pártok e dinamizmus segítségével szinte észrevétlenül tudnak attitüdöket változtatni, anélkül, hogy világnézetüket megváltoztatnák. A „kollektivista", ha kénytelen erőit „átcsoportosítani", politikai elveinek érintetlenül hagyása mellett, nehézség nélkül hivatkozhatik a nálánál hatalmasabb ellenfél saját elveire, amikor magának és elvbarátainak — legalább is — egyenlőséget és a hatalmasokkal egyenlő szabadságot követel. Ezzel szemben az „individualista", ha hatalomra kerül, az emberi egyenlőségről vallott nézeteinek „épségben tartása" mellett, azokat kényelmesen értelmezheti, úgy hogy a maga csoportjának magvául szolgáló osztálytípust tekinti az „ember" reprezentatív, standard típusának és az egyenlőségre, szabadságra és boldogságra való jogot pusztán azok számára követeli, akik *vele* egyenlőek. Azoknak létezését pedig, akik vele nem egyenlőek, merő visszaélésnek minősíti s ezért jogot formál arra, hogy azokat a maga csoportjának alávesse, avégből, hogy belőlük megfelelő átformálás által „normális", vele egyenlő embereket neveljen; s ha erre nem alkalmasak, őket kiküszöbölje, „likvidálja", vagy legalább is ártalmatlanná tegye.

A gyakorlatban az erők ilyen átcsoportosítását megkönnyíti az a tény, hogy a politikai mozgalmak, pártok eszméi sohasem öltenek elméletileg „tiszta" alakot, hanem azokba már eleve is vegyülnek oly elemek, amelyek a pillanatnyi szükségletekhez való többé vagy kevésbbé rugalmas alkalmazkodást megkönnyítik. Így végső legitimációjuk szerint kétségkívül kollektivisztikus elméletek mindig megengednek egy másodlagos, individualisztikus legitimitást oly módon, hogy a csoportjukhoz tartozó egyének fennmaradását és boldogulását, életük, szabadságuk és jólétük biztosítását a „köz" magasabb érdekében megóvandó eszköznek s így a főcélnak közvetlenül alárendelt legitim mellékcélnak tekintik. Ilyenformán látjuk, hogy a közjólét előmozdítása a felvilágosult abszolutizmusnak irányadó elve lett, s így kerül a „szociális" gondolat a nemzeti dicsőség, mint főcél mellett, a fasizmus és a nemzeti szocializmus világnézetébe. Viszont a végső elemzés szerint individualisztikus elméletek a demokratikus államformában, a „szuverén" egyesek összefoglalása révén, egy másodlagos kollektívumot iktatnak be eszmevilágukba, amelynek nevében az egyének érdekeit szükség

esetén gyökeresen korlátozni is lehet. Ez a dialektika a célokról, ilymódon, az eszközökre is átterjed, és noha a kollektivizmusból logikusan az etatizmus következik, a valóságban a kollektivista politika a körülményhez képest messzemenően türelmes lehet az egyének szabadságait illetően, ami azt jelenti, hogy gyakorlati magatartása sokszor egyáltalában nem különböztethető meg liberális elvi alapokon álló rendszer politikájától. Az individualista pedig, aki következetesen liberális is kellene hogy legyen, a maga demokratikus törvényhozási módszereivel kényelmesen elmehet az egyéni szabadság „közérdekű" korlátozása terén olyan szélsőséges határokig, ahol a szabadságnak már éppen csak az elvi illuziója marad fenn.

Mindazonáltal a hatalom biztos megtartása szempontjából a hatalmon levő csoportnak jobb szolgálatot tesz egy kollektivisztikus politikai elmélet, s az individualizmus, a dolog természete szerint, inkább az oppozicióban van helyén. A szilárd politikai vezetéshez ugyanis jó politikai lelkiismeretre, azaz a saját ügyünk erejébe vetett erős hitre van szükség. A jó politikai lelkiismeretnek ekkép két főeleme van: az egyik a saját ügyünk igazságába vetett meggyőződés — a másik az önbizalom, az erős hit abban, hogy ezt az ügyet győzelemre is tudjuk vinni. Ezt az erős hitet pedig voltakép csak a saját természetes felsőbbségünkbe vetett — mint láttuk, „kollektivisztikus" szellemű — meggyőződés biztosíthatja. Az individualistának ez a — szükséges — önbizalma azonban állandó összeütközésben van az emberi egyenlőséget valló világnézetével, s ekkép az individualista elveket valló csoport erőteljes vezetését mindig akadályozza „orthodox" individualista ellenzéki áramlatok keletkezése: ebben az esetben pedig a jó politikai lelkiismeret egyik főeleme: a küzdelem igazságosságába vetett meggyőződés ezeknek az áramlatoknak ellenállását erősíti meg. Ezért van az, hogy a kollektivista, ha szükséges, mindig teljes legalitással és jó lelkiismerettel tudja letörni és leigázni az ellene lázadó csoportokat és elemeket, holott az individualista ilyen esetben kénytelen a deszpotizmus és a terror eszközéhez nyúlni, mert a vele egyenlők leigázása, egyéni szabadságuk teljes megsemmisítése az ő elvei szempontjából nem legitimálható. A legvéresebb, legfékevesztettebb terror így mindíg az emberi egyenlőség alapján álló individualista „emberbarátok" kezét mocskolja be. Ők nem formálnak jogot arra, hogy embertársaikat leigázzák: ők csupán „az emberiség ellenségei" ellen viselnek irtóhadjáratot. Ennek azonban nincs korlátja.

A kollektivisztikus politikai gondolkodás mindazonáltal nem biztosíthatja a hatalom szilárd megtartását, ha a hatalmon levő csoport vezeté-

sében nem érvényesül a kollektivista *szellem,* amely a csoportnak, mint egésznek, érdekeit következetesen és határozottan fölébe helyezi a csoportot alkotó egyének közvetlen érdekeinek s ezt a szempontot elegendő szilárd akarattal érvényre juttatja. Ez a szellem pedig éppúgy hiányozhatik egyébként kollektivisztikus világnézeteket reprezentáló csoportok vezetéséből — Európa kimúlt „konzervatív" és „royalista" rendszerei, elsősorban a francia „Ancien Régime", tanúskodnak erről — mint ahogy meglehet individualisztikus elveket hirdető csoportokban, amit Cromwell puritánjai, a francia jakobinusok és az orosz bolsevisták példája bizonyít. Mihelyt pedig a csoport a kollektivisztikus szellemű politikai vezetésre, „kormányzásra", többé nem képes, — akár azért, mert benső lelki válságnak esett áldozatul és saját ügye igazságában nem hisz többé, akár azért, mert a hatalom hosszú, kényelmes élvezete következtében tagjaiban hanyatlik a lelkierő —: akkor elérkezett az ideje annak, hogy a hatalmat önként átadja vagy megkísérelje a kompromisszumot. A politikai harcnak racionális, békés formába való öntése csak ilyen kompromisszumos megoldás keretében lehetséges, amely „intézményesen" biztosítja azt, hogy az önbizalmában hanyatló csoport hatalmát megossza másokkal, vagy símán, megrázkódtatások nélkül átadja ellenfelének.

Az ilyen intézményes komromisszumnak két főformája ismeretes. Az egyik a „konstitucionalizmus" amely a hatalom egyes elemeinek — „törvényhozás", „végrehajtás" — állandó megosztását jelenti a szembenálló tényezők és csoportok között, a másik a „parlamentárizmus", amely az egyébként osztatlan hatalomnak a pártok között „turnusokban" való felosztását, vagy pedig a hatalom gyümölcseinek a pártok egy „guvernementális" csoportja között való szétosztását valósítja meg.

A kompromisszum felszíne alatt a fejlődés egyik vagy másik, sőt — mivel a kompromisszum megalkuvással jár s mindig az individualisztikus, materialisztikus szellem uralmának kedvez — igen gyakran mindegyik osztozkodó félnek világnézeti bázisait aláássa. Következésképen „válságos" esetekben a hanyatló partnert „alkotmányreform" vagy „államcsíny" útján kiközösítik a hatalomból, vagy pedig „forradalom" révén a hatalom egész apparátusa új kezekbe kerül.

A forradalom győzelmének azonban döntő előfeltétele a hatalmat birtokló csoport vagy csoportok világnézeti egységének szétesése: a kollektivisztikus szellem elhalása s ennek következtében az uralkodó csoport vagy csoportok tagjainak merőben individualisztikus tájékozódása. Az ilyen cso-

portban elhal az önbizalom; többé senki sem hisz abban, hogy a csoport a maga világnézete szellemében fenntarthassa magát, mindenki „új orientációt" keres, oly csoporthoz igyekszik csatlakozni, amely világnézetileg aktív, amelynek „van jövője".

Azonban akkor is, amikor a csoport ilymódon szétesvén, megszűnik élni, az az embertípus, amelyből alakulása kiindult, amelynek érdekeire világnézetét alapította, akkor is fennmarad. Ha tehát a csoport fennmaradó egyénei szét is szóródnak és más keretekbe helyezkednek is el, az embertípus maga előbb-utóbb újból meg fogja találni a maga érdekeinek megfelelő új szervezkedési formát, ha máskép nem, legalább is rendi, érdekvédelmi — „gazdasági" vagy „kulturális" — köntösben. S a harci ciklus ezzel „da capo", újra kezdi körforgását.

Vizsgáljuk most meg végezetül, hogy melyek azok a főbb osztálytípusok, amelyek politikai pártalakulásnak kiindulópontul szolgálhatnak és hogyan hozhatók kapcsolatba a korunkban uralkodó világnézeti rendszerekkel.

A társadalomban általában három osztályt szoktak megkülönböztetni: a „felső", a „középső" és az „alsó" osztályt. Ez azonban nem elég. Ahhoz, hogy kielégítő áttekintést kaphassunk a politikai küzdelem társadalmi sematizmusáról, legalább is négy osztályt kell felismernünk, tehát vagy a „középosztályt" kell kettéválasztanunk — angol módra —, „felső" és „alsó" középosztályra, vagy pedig a három felsorolt osztályhoz egy negyedik, „legalsó" osztályt kell sorolnunk. Négy olyan embertípus van ugyanis, amelyeknek egzisztenciális ellentéteiből a politikai harc kisarjad.

A felső osztályra jellemző embertípus a „nagyok", a „mágnások" típusa; történeti alakjaiban: államférfi, hadvezér, nagybirtokos, tőkemágnás; de mindig olyasvalaki, aki a hatalom szerelmese s evégből kockázatokat és felelősséget egyaránt vállalni kész. Ezek az emberiség nagy szervezői. A nagynak kiegészítő, „komplementer" típusa a „kicsiny", a „kisember"; konkrét alakjaiban: közkatona, kispolgár („civis"), kisbirtokos („paraszt"), kézműves, kiskereskedő, kishivatalnok. Ez a típus a biztonság szerelmese, aki szívesen elfogadja a függést, „patronázs", gondoskodás ellenében. Kevéssel beéri, ha az biztos és a tisztes életmódról alkotott hagyományos fogalmainak megfelel; ezért szívesen vállal szolgálatokat, de a kockázattól, bizonytalanságtól irtózik és a sorssal szemben felelősséget viselni nem kíván. Ez a két típus politikailag „pozitív"; velük szemben áll két politikailag „negatív" típus. Az egyik a „magánember"; konkrét alakjaiban: középbirto-

kos („gentry"), vagyonos polgár („burzsoa") és a szellemi pályákon élő „entellektüel". Ez a típus egyenlően értékeli a függetlenséget és a biztonságot; ő a szabadság szerelmese, aki a maga „privátszférája" dolgaiban, azaz gazdasági dolgokban, kockázatokat és felelősséget is szívesen vállal, de az állammal szemben tartózkodó, ha nem pozitíve ellenséges, noha megköveteli, hogy adója, azaz anyagi áldozatai ellenében az állam az ő szabadságát és biztonságát megvédelmezze. Állameszménye ekkép az erős, de semleges, „liberális" államhatalom, amelyet merőben a „jogrend" fenntartására szolgáló gépezetnek tekint, minden önálló erkölcsi és politikai tartalom nélkül. A másik „negatív" típus a „proletár" típusa.* Ez a biztonságot nem ismeri, nem értékeli s ezért a függéstől is irtózik: eszménye a teljes korlátlanság és teljes felelőtlenség. Az állammal szemben a kategórikus tagadás álláspontján áll: az államhatalmat vele szemben csak mint a nyers, korlátlan erőszak, a „diktatúra" rendszerét lehet érvényre juttatni.

2. A MAI POLITIKAI VILÁGREND KIALAKULÁSA.

Vessünk most már egy rövid pillantást arra, hogy az egyes típusok érdekeire és eszmevilágára alapított politikai pártok és világnézetek küzdelmeiből és kompromisszumaiból hogyan alakult ki a mai politikai világrend.

A jelenkor közvetlen bölcsője, a XIX. század, a polgári középosztály százada. A század első fele a liberális polgári individualizmus világnézeti uralmát alakítja ki, s e liberális törekvésekben a polgárság abból a fikcióból indul ki, hogy az emberiség „alapjában véve" egyenlő individuumokból, önálló és racionálisan gazdálkodó alanyokból — „homo oeconomicus"-okból — áll, akik ilyenformán mind természetesen a polgári embertípusnak jellemző arcvonásait viselik. Ezeknek a gazdálkodó alanyoknak szabad tevékenységéből áll elő az az elképzelt harmónikus összefüggés, amelyet a liberális ideológia „polgári társadalom"-nak nevez. Politikai követelése elvben az, hogy az állam lehetőleg hagyja a polgári társadalom áldásos működését békésen kifejlődni és csupán a mások erőszakos beavatkozása ellen védje meg: a gyakorlatban azonban ez a követelés oda módosul, hogy az állam alkossa meg a polgári *jogrendet*, amely egyenlő elbánást biztosít — mint

* A „proletár" nem tévesztendő össze a bérmunkással. A bérmunkásság tekintélyes része mindig a „kisember" típushoz tartozik. A bérmunkásnak a proletárral való azonosítása csupán propagandisztikus politikai szuggesztió céljaira szolgál, amely az egész bérmunkásságot egy proletárszellemű politikai irányzat támogatásának igyekszik megnyerni.

Platon mondaná — a nem-egyenlőknek; s ezzel a szabadá tett gazdasági küzdelemben általában döntő előnyhöz juttatja a polgári embertípust, a „homo oeconomicus" típusát a más értékrendszerek felé orientált, azaz más gondolkodásmódra berendezett típusokkal szemben. Ezáltal egy ilyen jogrend mesterségesen irányítja egy bizonyos típus felé a tehetségek és a vezetők kiválasztását s így közvetve, kerülő úton megteremteni segíti a polgári embertípus uralmát a társadalomban és ezáltal az államban is.

A liberális polgári mozgalom győzelme ott válik teljessé, ahol a rendi korlátokat, azaz a régi, az egyes rendi típusok gondolkodásmódjának, értéktudatának megfelelő „kiváltságos" jogtípusokat elsöpörte. Ez a reform megnyitotta a szabad utat a tőkés gazdálkodás, úgynevezett kapitalizmus, kifejlődése előtt, amelynek most módjában volt a természettudományos technika haladását is a termelés szolgálatába állítani. A tőkés gazdálkodás e tavaszi napjaiban a vagyonos polgárság energiáit teljesen elfoglalta az új gazdálkodás, a tőkés „üzem" megszervezése: nem ért rá politikával törődni, politikai világnézete ezért érte be az „abszolút" liberalizmussal, amely éppen nem jelent egyebet, mint a politika redukcióját arra a minimumra, amit a gazdálkodó polgár, a homo oeconomicus, szabad tevékenységének és biztonságának megvédése jelent. Az állam és a társadalom, a közügy és a magánügy szétválasztásának eszméje ebben a korban ölt szilárd alakot és ez a kor az, amely a polgári liberalizmus „magánemberét" előtérbe hozza.

E „magánember" figyelmét már csak azért is le kellett, hogy kösse a gazdálkodás, mert a liberális jogrend utat engedett a korlátlan szabad versenynek, és ez könyörtelenül eltapossa azt, aki nem született arra, hogy kenyerét az üzleti életben keresse meg és nem adja oda magát hivatásának szívvel és lélekkel. Az államvezetés tehát maradt a fejedelmek, „urak" (a „gentry") és a bürokraták dolga. Ez a munkamegosztás jellemzi a liberális jogállamot.

Ez az „egyensúly" sokáig nem maradhatott zavartalan. Előbb-utóbb nyilvánvalóvá kellett lennie, hogy a kapitalista többet keres és jobban él, mint az „úri" réteg; már pedig a társadalom növekvő gazdagsága és fényűzése mellett az állami tisztviselő- és politikus-réteg nehezen tarthatta magától távol az individualisztikus értékelést. Következésképen előbb-utóbb kénytelen volt arra a konklúzióra jutni, hogy ha a „másik" jobban boldogul: vagy őbenne, vagy a társadalmi rendben van valami hiba. Ez az érzés pedig aláásta vagy a saját magasabbrendűségének tudatát, vagy a fennálló társadalmi rend szilárdságába vetett hitét. A kapitalista polgárság pedig, amely

időközben a gazdasági élet megszervezését nagyjából elvégezte, munkája gyümölcseit békében óhajtotta élvezni és fiait egyrészt kényelmesebben „elhelyezni", másrészt megszerezni nekik azt az „otiumot", amely az úttörők nemzedékének nem adatott meg: annál robusztusabb öntudatemelkedéssel most már nyíltan, a nagyobb hivatottság meggyőződésével követelte magának *a* politikai uralmat. Más szóval az „úri" rétegek növekvő individualizmusára, rendi öntudatának szétesésére a polgárság kollektivisztikus fellépése, hatalmi értéktudatának kialakulása válaszolt. A polgári propaganda most már nem érte be azzal, hogy a gazdasági szabadságot követelje — hiszen ez megvolt —; most már a „feudális" rétegek még fennmaradt kiváltságainak lebontását kívánta: az állami vezetőpozíciók szabaddá tételét. S ha ez máskép nem ment, követelte a politikai reformot: a polgári demokráciát.

Miután a polgárság a társadalmat eszmeileg feloldotta a független gazdálkodó egyesek, a „homo oeconomicus"-ok sokaságára, ezekből most már az államot is rekonstruálni tudja. Amikor tehát demokráciát követel, azt követeli, hogy most már az államot is adják át a homo oeconomicusoknak. Nem lát és nem is láthat összeütközést a maga felfogása és a valóság között, mert időközben a polgári jogrend úgy alakította át a társadalmat, hogy abban annak, aki nem polgár, úgy sincsen többé létjogosultsága. Ha igaz, hogy a társadalom gazdálkodó egyénekből áll, akkor világos, hogy aki nem gazdálkodó egyén, annak nincs is helye a társadalomban: következésképen annak a létezése csak visszaélés lehet, aminek véget kell vetni. Elsősorban a nevelés, felvilágosítás eszközeivel (a polgár határtalannak tartja a nevelés emberformáló erejét: hiszen tudjuk, hogy a polgári világnézet ősatyja, Locke, az elmét merő üres lapnak tekinti, amelyre a nevelés azt ír rá, amit akar); — aki oly megátalkodott, hogy a polgári nevelés nem fog rajta s nem lesz belőle szorgalmas, életrevaló üzletember, annak exisztenciáját úgyis tönkreteszi a liberális szabad verseny — és ha ekképen a társadalomból kisemmizett nem-polgár erőszakkal, a polgári tulajdon ellen intézett támadással akarná fenntartani magát: majd ráncbaszedi a törvény. Hiszen a liberális jogállam előmunkálatai következtében most az állam törvényeiben, sőt ahol a polgárság ehhez hozzáfért, az állam alkotmányában — „megváltozhatatlanul"! — már a polgári józan ész uralkodik. Ez a törvénybe, alkotmányba iktatott polgári józan ész biztosítja a polgári ész és az ésszel vezetett vagyon uralmát. A polgárt megvédi a törvény, a törvényt védi a hatalom és a hatalmat megtartja a pénz. Íme, ebben van a polgári demokrácia végső argumentuma: az „arcanum regni", a pénz az övé! És miért tartson a polgárság a

hatalomban másokat „a maga pénzén", ha ő maga is beülhet ebbe a hatalomba? Így nemcsak a hatalom, de a dicsőség is az övé lesz és az egész berendezés sokkal egyszerűbb és olcsóbb.

Ez persze valamelyest irónikus kép, karrikatúra, de mint minden karrikatúrának, talán meg van az a tulajdonsága, hogy a legjellemzőbb vonásokat ragadja meg. Magamagát senki sem szokta a karrikatúrista szemével nézni. Természetesen a polgári demokrácia is hízelgőbb képet fest önmagáról, aminthogy a polgár a piktort és a fényképészt is csak akkor dícséri meg, ha felfogása szerint — pénzéért — „élethű", azaz hízelgő képet szállít. Ez a hízelgő teória valóban a nagylelkűség és igazságosság makulátlan tógájában ábrázolja a polgárt, mint aki megadja mindenkinek a „polgárság" vélelmét. Mint ahogy a liberalizmus jogrendszere becsületes embernek tart mindenkit, akiről az ellenkező be nem bizonyul, — a polgári gondolat polgárnak és legalább is reménybeli kapitalistának tart mindenkit, aki a társadalomban „előfordul". *Szabadsága* megvan reá, hogy polgári vagyont szerezzen: ha ez mégsem sikerül neki, csak a maga lustaságára vagy tehetetlenségére vessen. A boldogulás varázskulcsa, a csekkfüzet, ott van mindenkinek a tarsolyában — mint a forradalmi demokrácia katonájának tarsolyában a marsallbot.

Az az elméleti azonosság azonban, amelyet a polgári demokrácia elmélete a vagyonos középosztály és a „kisemberek" sokasága, az alsó osztály, a „nép" között teremt, olyan mértékben válik igazzá, amint a kapitalisztikus jólét fejlődése valóban előreviszi a „kisembert" a biztos jómódban élő rétegek közé és kifejleszti benne a polgári „szabadság", függetlenség iránti vonzalmat is. Minthogy azonban a jómód határvonalai tetemesen inganak, a polgárság mindig ki van téve annak, hogy az alsó osztály tömegei anyagilag elszakadnak tőle és politikailag ellene fordulnak. Ezeknek az ingadozásoknak és a belőlük kisarjadó politikai harcoknak folyamán kétféle kompromisszumos forma alakult ki, amely a polgári középosztályra és az alsó osztályra támaszkodó politikai csoportok többé vagy kevésbbé tartós együttműködését lehetővé teszi a polgári demokrácia általános keretei között. Az egyik esetben a polgári individualizmus a „kisember" kollektivizmusával, nemzeti öntudatával egyesül a demokratikus polgári nacionalizmus rendszerében. E szisztéma alapjait a francia forradalom önvédelmi harcai s az ezekből kialakult nepoleoni „gloire" hagyományai vetették meg. „A forradalom — mondotta Napoleon — egy eszme, amely szuronyokat állított a maga szolgálatába." A demokratikus nacionalizmus kielégíti a „kisember"

önértéktudatát azzal, hogy őt alattvalóból szuverénné, megvetett zsellérből a népszabadság hódító hősévé lépteti elő. A kapitalista polgárság pedig kielégíti magát a védővámos és szubvenciós gazdasági nacionalizmus, valamint a hadianyagtermelés révén biztosítható anyagi előnyökkel. A másik kompromisszumos forma a szociális demokrácia rendszere, amelyben a kapitalista polgárság a politikai hatalmat azon az áron tartja meg kezében, hogy a nemzeti jövedelemből egyre növekvő részt juttat az alsó osztálynak — ipari munkásnak, kishivatalnoknak — és ezzel a „kisember" individualizmusára sikerrel apellál. A háború előtti Európában a polgári demokrácia e két kompromisszumos formája közül a nacionális demokrácia Franciaországban, a szociális demokrácia Angliában vált mindinkább tipikussá, noha a közvetlen mindennapi valóság szemléletében azt kell mondanunk, hogy ezek az országok, az adott helyzetből eredő impulzusok szerint a két rendszer között ide-oda ingadoztak s ez az ingadozás mutatkozott meg a parlamenti kormányok változó karakterében. Az Amerikai Egyesült Államokban azonban a liberális polgári demokrácia a maga legtisztább történeti típusát alakította ki.

A nyugati államokban uralkodó polgári demokráciákkal ellentétben Közép- és Kelet-Európában a háború előtt még túlnyomóan katonai autokráciák uralkodtak, többé vagy kevésbbé szoros kompromisszumos szövetségben a földbirtokos-, hivatalnok- és tőkés-középosztályokkal, tehát többé vagy kevésbbé a liberális jogállam külső formái között. Keresztmetszetben átszelve a háború előtti Európát, azt mondhatjuk, hogy keletről nyugatra haladva, mind erősebb volt a pénztőke és ezzel a polgárság jelentősége, ellenkező irányba haladva pedig mindinkább a szervezett katonai erő s ennek birtokosa, a fejedelmi autokrácia lépett előtérbe. Érthető tehát, hogy amikor a háborús vereség összetörte a katonai autokráciák hatalmát, polgári demokráciák nem léphettek símán a helyükbe, hiszen ezekben az államokban a háború elvesztése következtében nemcsak az államépület omlott össze, hanem összedőlt a kapitalista gazdálkodás finomművű szerkezete is. A kapitalista termelés expanzióját a XIX. század második felében a hitelgazdaság expanziója alapozta meg. Csupán nagyszabású hitelműveletek tették lehetővé a világpiac roppant hálózatának kiépítését. A hitelgazdaság támasza és talpköve azonban a szilárd jogrend, amely a hitelezők tőkéjének biztonsága fölött őrködik és a szerződések érvényességét garantálja. A háború alatt pedig elsősorban az államkormányok maguk voltak azok, amelyek a győzelem reményében igénybevett hadikölcsönökkel a hitelgazdaság teher-

bírását a legvégső határokig feszítették. Mindegyik hadviselő fél azt remélte, hogy adósságait a hadisarcból fogja megfizetni, pedig világosan kellett volna látniok, hogy a legyőzött ellenfelek, akik maguk is „felírásra" éltek a háború alatt, még a maguk adósságait sem lesznek képesek kifizetni, nemhogy a győztesekét. Mikor pedig a háború úgy ért véget, hogy a vesztes államok önmagukban omlottak össze: nyilvánvaló volt, hogy itt nemcsak a hitelezők vagyona veszett el — elsősorban a polgári vagyon —, hanem annak a reménye is, hogy ezekben az országokban a termelés megindulásával a kapitalista gazdálkodás normális egyensúlya rövidesen helyreálljon, mert nem volt többé szilárd politikai hatalom, amely az ehhez szükséges szervező tevékenységet és hitelműveleteket a maga garanciájával fedezze. Ezekben az országokban tehát a háború és a vereség hatásai nyomán egyszerre megnőtt az ür a vagyonos polgárság és az alsó osztály, a kisemberek, a „nép" nagy tömegei között, mivelhogy a kapitalizmus itt egyelőre legalább is nem volt képes megadni ezeknek azt az anyagi és erkölcsi biztonságot, amelyre igényt tartanak. Ezzel a hirtelen társadalmi válsággal karöltve pedig a politikai hatalom összeomlása és az állami rend forradalmi felbomlása előtérbe hozta a „negyedik osztály", a proletáriátus, a gyülevész-emberiség típusát és politikai hatalomhoz juttatta azokat a csoportokat, amelyek erre az osztálytípusra támaszkodtak és világnézetüket ennek eszmevilágával összhangban alakították ki.

Ennek a rétegnek politikai eszmevilága békeidőben túlnyomóan individualisztikus attitűdökben jutott érvényre, mint „anarchizmus" és „nihilizmus", azaz mint minden politikai rend kategórikus tagadása, a romboló egyéni vagy csoportos akció elmélete és gyakorlata. Marx és Engels, akik megkísérelték, hogy a proletariátus világnézetét „tudományos" alapokra állítsák, ugyancsak kénytelenek voltak alkalmazkodni a proletártípus eszmevilágához és ezért a jövendő társadalom eszmei képét ők is egy minden politikai hatalom nélküli, anarchikus „rend" alakjában rajzolták meg. Idevágó elvi fejtegetéseik szerint a politika nem egyéb, mint osztályharc, az állami apparátus pedig az osztályelnyomás eszköze. A proletariátus mozgalmának célja a tökéletes egyenlőség és tökéletes szabadság megvalósítása, minden osztályelnyomás megszüntetése, az „osztálynélküli társadalom" megteremtése által. Evégből azonban a jelenlegi elnyomó hatalmat, a polgárság osztályállamát erőszakkal kell birtokbavennie és átmenetileg megszerveznie az osztályelnyomásnak utolsó formáját, a *proletariátus forradalmi diktatúráját*, hogy ez a polgárság, mint osztály, likvidálása útján meg-

teremtse amaz osztálynélküli társadalmat. Ily módon az állami apparátus fölöslegessé válik: az állam „elhal". „A személyek fölötti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép" — írja Engels. Ezzel pedig befejeződik az emberiség története, egy „ugrással" „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába".

Ennek az elméletnek, amennyiben csupán a proletariátus anarchisztikus individualizmusának ad világnézeti kifejezést, a politikai fejlődés szempontjából nincs jelentősége, mert a politikai hatalom teljes tagadása alapján nyilvánvalóan nem lehet politikai hatalmat szervezni. Van azonban Marx fejtegetéseiben egy olyan formula, amelyet ki kell emelnünk, mert ebben a proletariátus kollektivisztikus fellépésének magva van elrejtve, amelyből utóbb a bolsevizmus politikai elmélete kisarjadt. S ez nyilvánvalóan a proletariátus forradalmi diktatúrájáról, mint az osztályelnyomás utolsó formáját jelentő utolsó politikai rendszerről szóló elmélet.

Ámde ezzel az elmélettel sem lehetett volna a közvéleményt meghódítani, ha Marx ezeket az ő forradalmi eszméit nem kapcsolta volna össze a gazdasági és társadalmi fejlődésről alkotott más elméletekkel, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a kispolgárság tekintélyes részére is mély hatással legyenek, sőt, hogy a polgári értelmiség egy részét is magukkal ragadják. Ezeket a típusokat Marx tanításaiból az a gondolat ragadta meg, hogy a szocialista társadalom új rendjét a kapitalizmus teljes kifejlődése készíti elő. Marx megfigyelte, hogy a kapitalizmus nagy ereje abban a képességében rejlik, hogy a termelés kapacitását soha nem sejtett mértékben fokozza és így módjában van a társadalom jószágkincsét úgy megduzzasztani, hogy abból minden egyes embernek juthatna annyi, amennyi a kényelmes, kellemes élethez szükséges. Másfelől azonban azt is látta, hogy a kapitalizmus „hőskorára" jellemző korlátlan szabad verseny mellett az egyik kapitalista kénytelen lekonkurrálni a másikat: ezt úgy éri el, hogy mennél olcsóbban igyekszik termelni és olcsó áraival versenyképtelenné tenni a riválisokat. Ezt az olcsóságot pedig két eszközzel biztosítja: azzal, hogy a munkásnak csupán annyi bért fizet, amennyivel az önmagát az éhhaláltól meg tudja óvni és hogy nyereségéből tőketartalékot gyüjt, ami lehetővé teszi számára átmeneti veszteségek elviselését, amikor a verseny esetleg újabb árcsökkentésre kényszeríti. Marx, a XIX. század első felének jelenségeit általánosítva, arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalisták versenye folytán mindig csak azok tarthatják fenn magukat, akik a legnagyobb tőkék felett rendelkeznek. A többi előbb-utóbb tönkremegy, lesüllyed a proletariátus soraiba;

ezzel növeli a munkakínálatot, ami munkanélküliséget okoz és újból lejebb szorítja a munkabéreket; ez pedig fokozza a proletariátus nyomorúságát ugyanakkor, amikor viszont a fennmaradó kapitalisták nyeresége egyre gyarapszik. Ilyenformán Marx arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a termelési mechanizmus egyre kevesebb kapitalista kezébe kerül, aki egyre gazdagabb lesz: másfelől a proletárok egyre többen lesznek és egyre nyomorultabbak. Ennek a folyamatnak a vége, szerinte, az, hogy a felháborodott proletártömegek „kisajátítják" azt a néhány vérszopót, aki a tőkét monopolizálja és a kapitalizmus termelési energiáit a maguk javára gyümölcsöztetik. Azontúl nem lesz gazdag ember, de szegény sem, mert a társadalmi termelés eredményeinek racionális elosztásával mindenkinek jut majd annyi, amennyiből emberségesen megélhet: sőt a termelés állandó fokozása mellett végül olyan bőséges lesz a társadalom jószágkincse, hogy abból mindenkinek tetszés szerinti mennyiség fog jutni.

Lehet, hogy Marx, mint tanult közgazdász, maga is világosan látta, hogy képtelenségeket állít (erre vall egy jól ismert tréfás megjegyzése: „Moi, je ne suis pas marxiste" — „Én nem vagyok marxista"), de arra fordította gondját, hogy tanításának mennél nagyobb propagandisztikus ereje legyen. Hiszen könnyű belátni, hogy a társadalom fejlődése nem mehetett végbe Marx elképzelése szerint. A társadalom növekvő elszegényedése mellett ugyanis állandóan csökkent volna a fogyasztóközönség vásárlóereje: következésképen az „egyre kevesebb tőkés egyre növekvő gazdagsága" sem lehetett volna egyéb, mint látszat, optikai csalódás. A kapitalisták ebben az esetben nem azért lettek volna kevesen, mert nagyon gazdagok — hanem azért látszottak volna nagyon gazdagoknak, mert számuk csekély: mint ahogy a kisebb hegy is nagyobbnak látszik a tenger partján, mint a magasabb hegy a fennsík szívében. A tőkések számának csökkenése tehát azt jelentette volna, hogy a kapitalizmus visszafejlődik, nem előre, s így nem születhetett volna meg „méhében", mint Marx állította, a nagyobb bőséget és jobb jövedelemeloszlást ígérő szocialista társadalom.

Ennek az elméleti botlásnak jelentőségét a gyakorlatban nem volt könnyű felismerni, mert a valóságban a kapitalizmus csakugyan átalakult és pedig olymódon alakult át, hogy benne egyre nőtt az ipari munkásság anyagi ereje és tekintélye. Ez azonban azáltal vált lehetővé, hogy a tőkék növekvő koncentrációja, „kartelek" és „trösztök" formájában enyhítette a szabad verseny veszedelmeit és lehetővé tette azt, hogy a tőke felett való *rendelkezés* valóban egyre kevesebb kézbe fusson össze, de ugyanakkor a

tőke *tulajdonosainak* száma mégis emelkedjék. Ezek sorában pedig egyre inkább szaporodott a munkásrétegekből kikerült kispolgárok száma, akik ennek ellenére megmaradtak a marxizmus elveit hirdető „szociáldemokrácia" pártkereteiben, sőt jórészben megmaradtak bérmunkásoknak. Ami ekkép eltűnőben, felbomlóban volt, az nem a kapitalizmus volt, hanem a gazdasági liberalizmus, a szabad verseny, amelynek helyét részben önkéntes korlátozások, részben állami korlátozások foglalták el. Amily mértékben nőtt ugyanis a munkásrétegek politikai és társadalmi súlya, olyan mértékben változott meg a közvélemény is a munkásság javára és ez a változás teremtette meg a modern szociálpolitika tartós alapjait. Ámde minden ellenkező várakozás ellenére, a „szocializmus" tényleges növekedése a kapitalizmus gazdasági keretei között végeredményben nem ártott, hanem használt magának a kapitalizmusnak, mert a munkások — és egyéb alkalmazottak — életszínvonalának emelkedésével javultak az értékesítési viszonyok is és az alsóbb néposztályok — közöttük a munkásság — nagy tömegeinek mint fogyasztóknak növekvő jelentősége lehetővé tette a termelés „standardizálását", nagy tömeg egyöntetű árúcikk termelésére való berendezését, ez pedig a tőkét terhelő kockázatokat csökkentette és növelte a gazdasági processzus észszerűségét.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy élete végén Engels, Marx híres barátja és munkatársa, Marx „Klassenkämpfe in Frankreich" című munkájának a szerző halála után megjelent új kiadásához írott előszavában (1895) voltaképen maga is elejtette az „elnyomorodás" (Verelendung) és az ebből eredő forradalom elméletét. „A világtörténelem iróniája, úgymond, mindent fejtetőre állít. Mi, a forradalmárok, a felforgatók, sokkal jobban boldogulunk a törvényes eszközökkel, mint a törvénytelenekkel és a felforgatással... Izmaink megkeményednek, arcunk kipirul és olyan jó színben vagyunk, mint az élet."

E fejlődés nyomán a munkástömegek vezetőiben, azokban az iparos országokban, amelyekben a kapitalisztikus termelés a századforduló táján nagy lendületet vett, csodálatos módon nem az a meggyőződés alakult ki, hogy Marx tetemesen elvetette a sulykot, hanem ellenkezőleg, az, hogy Marxnak „nagyban és egészben" igaza volt: igaza volt abban, hogy a szocializmus kialakulásának előfeltételeit a kapitalizmus maga teremti meg. Nem látták ugyan tisztán, hogy ez azért lehetséges, mert a két principium között nincsen áthidalhatatlan ellentét: amennyiben a kapitalizmus a *termelés*, a szocializmus pedig az *elosztás* rendjét határozza meg s így a

kettő végeredményben egészen jól összefér — de annyit mégis megértettek a fejlődésből, hogy az ipari munkásságnak nem áll érdekében a kapitalizmust erőszakkal kiküszöbölni és hogy minden visszaesés a kapitalizmus fejlődésében, egyúttal a munkásmozgalmat is vissza kell hogy vesse céljaiban. Amikor tehát a háború végeztével ezek a „szociáldemokrata" vezérek azt látták, hogy a kapitalizmus romokban hever, marxista meggyőződésük szerint nem lehetett arra gondolniok, hogy politikai befolyásukat a szocialista rend megvalósítására használják fel, hanem az volt a kötelességük, hogy a munkásmozgalom egész erejével a kapitalista termelés talpraállítását mozdítsák elő. A marxizmus kényelmesen nyujtható terminológiája szerint a háborúból sarjadt forradalom nem társadalmi, hanem politikai forradalom volt. A politikai hatalmat kész volt átvenni a szociáldemokrata párt, de ezt nem használhatta arra, hogy most már a társadalmi forradalmat is megvalósítsa, mert ennek előfeltételei saját „ortodox" marxista felfogása szerint is teljes mértékben hiányoztak.

Ez volt a helyzet Németországban, ahol a háború előtt egyrészt az ipari kapitalizmus teljes virágzásban volt, másrészt a császári kormány, Bismarck bölcs kezdeményezése alapján, maga lépett a szociálpolitikai reformmunka terére és ezzel, akarva, nem akarva, a munkásmozgalom fejlődését is előmozdította. Így ott a munkásság erőteljes rendi intézményeiben, a „szakszervezetekben", kialakulhatott az a munkás-elit, amely azután a szociáldemokrata párt politikailag aggresszív mozgalmát társadalmilag konzervatív irányba terelte: ez a politika pedig mindinkább megszerezte számára a kispolgárság széles rétegeinek rokonszenvét és támogatását. Így lett a német szociáldemokrácia a munkás-elit vezetése alatt politikailag jórészben az individualisztikus német kispolgárság egyik vezető pártja, — ami természetesen a mozgalom társadalmi konzervativizmusát még a vezetők szándékain túl is növelte.

Ezzel szemben a keleteurópai agrárországokban sem az ipari kapitalizmus olyan fejlett, sem az ipari munkásság olyan jelentékeny tényező nem lehetett, hogy itt a munkásmozgalom fejlődése kedvezően alakulhatott volna. Az ipari munkásság nem nagyszámú, rosszul fizetett és rosszul szervezett proletármasszákat foglalt magában, amelyeknek alig lehetett reményük arra, hogy a kapitalizmus keretei között lényegesen megjavítsák helyzetüket. Az ő fantáziájukban a szociális forradalom nem a kapitalizmus fokozatos, módszeres átépítését jelentette, hanem egy véres, bosszúálló lázadást — amolyan új Dózsa Györgyködést — és végítélet tartását

az „urak" és a „kizsákmányoló burzsoák" fölött, amely majd egy csapással el fog seperni államot és kapitalizmust egyaránt és felosztja a polgárság vagyonát a proletárok között. A munkásmozgalom e sötét, gyűlölködő, nihilisztikus hangulata azonban csak erősítette az államhatalom és a polgárság ellenszenvét a munkásságnak még jogos igényeivel szemben is: ilyen körülmények között az uralkodó közvélemény nem látott más módot az állami és társadalmi rend védelmére, mint a kíméletlen represszió, ami viszont természetesen nem javította a proletariátus hangulatát. A munkásság ezért itt a maga soraiból nem is tenyészthetett ki értelmes és megfontolt vezetőket, legföljebb nagyhangú, félművelt demagógokat, akik a marxizmus frazeológiáját kitűnően elsajátították; a szellemi vezetés pedig mindinkább polgári entellektüelek kezébe került, akik magukévá tették a marxizmus világnézetét. Ezek többé-kevésbbé olyan férfiak voltak, akik a társadalom fennálló viszonyai között nem tudták boldogulásukat megtalálni s ha nem is voltak anyagilag nyomasztó helyzetben, nem érvényesülhettek úgy, mint ahogy ezt becsvágyuk megkívánta volna. Így a tanultság növekvő fejlődésével egyre nőtt azoknak az elégedetlen, anyagilag vagy erkölcsileg deklasszifikált polgári entellektüeleknek a száma, akik a „tudomány" iránti vak hódolattal Marx „tudományos" jóslataiból merítettek vigasztalást, és akik azzal a reménységgel csatlakoztak a marxista mozgalomhoz, hogy a proletáriátus forradalmi mozgalmának segítségével majd politikai karriért csinálnak és értékesítik fölényesnek tartott vezéri képességeiket.

Ezek a férfiak nem az automatikus társadalmi fejlődés, hanem a mindig jobban elvaduló politikai harc légkörében élvén, számukra a marxizmus frazeológiájának egész más jelentése volt, mint az indusztriális nyugaton élő munkásvezérek számára. Az ő szemükben „osztályharc", „el nyomorodás", „forradalom", a „kisajátítók kisajátítása" nem voltak merőben szimbolikus kifejezések, hanem a valóságnak mélyen átérzett képei. Ezek a férfiak harcaik lázában Marxnak nem is bonyolult, tudós közgazdasági munkáiba, hanem inkább propagandisztikus, agitációs írásaiba mélyedtek el és döntő jelentőséget tulajdonítottak a politikai hatalom természetére és átvételére vonatkozó nézeteinek. Így vetették meg a proletariátus forradalmi diktatúrájáról szóló homályos fejtegetések a bolsevizmus politikai elméletének alapjait. Ez az elmélet azonban Marx személyén keresztül elszakíthatatlanul össze volt nőve a „szociáldemokrácia" békésen evolúciós nézeteivel és a jövő nagy, boldog, szabad idilli társa-

dalmának ígéretével, amely a munkásosztály kispolgári elitjét tartotta bűvölete alatt. A „marxizmus" tehát egymásnak ellentmondó, zavaros és fantasztikus nézetek szintézise ugyan, de mint ilyen, egyuttal veszedelmes szivárványhíd volt, amely a kispolgárság individualizmusát a proletariátus forradalmi kollektivizmusával, a szociális demokráciát a bolsevizmussal kötötte össze.

A háborús élmény hatása alatt a marxizmus két „iskolája": bolsevizmus és szociáldemokrácia élesen szembekerültek egymással és a mozgalom két táborra szakadt. „Jobb"- és „baloldaliak", szociáldemokraták és bolsevisták azonban egyenlő mély meggyőződéssel hirdették, hogy ők az „igazi" marxiánusok. Mivel pedig egyik sem tagadhatta, hogy Marx műveiben mind az evolúció, mind a revolúció eszméje benne van, elvben csak a „diagnózis" szempontjából különböztek egymástól. A szociáldemokraták felfogása szerint a marxista forradalom időpontja még a kapitalizmus vezető országaiban sem érkezett el: hogyan lehetett volna szó arról a gazdasági fejlődésben messze hátramaradott Oroszországban? Az orosz kommunisták viszont belátták, hogy Oroszország társadalmi és gazdasági viszonyai mellett a kommunista kísérlet nem számíthat tökéletes sikerre, ha a nyugateurópai nagy kapitalista országok nem követik példáját, de állították, hogy ezekben az országokban már eljött a társadalmi forradalom ideje. Ha a szociáldemokrata vezérek ezt tagadták, a bolsevisták szerint ők nem lehettek egyebek, mint a proletariátus árulói. Ezért a bolsevisták mindenütt magához a proletariátushoz fordultak propagandájukkal: forduljon el az áruló vezérektől, ezt hirdették, és a világforradalom erejével vigye győzelemre a kommunista eszméket.

A bolsevisták tehát, akik közben Oroszországban hatalomra jutottak és hozzáláttak álmaik megvalósításához, a világforradalom előharcosainak tekintették magukat és a világforradalom réme valóban évekig rontotta el a polgári kormányférfiak éjszakáit. Védekezésül mindegyre több engedményt tettek a szociáldemokráciának, ami helyzetüket csak rontotta a közvélemény szemében. Az államférfi mindig akkor tegyen engedményeket, amikor erősnek érzi magát, s nem akkor, amikor a nyilvánvaló gyöngeség készteti erre. Ugyanekkor a leszerelt katonák elhelyezésének nyomasztó szüksége miatt és a fenyegető világforradalom árnyékában a „szociális" nyomás levezetése céljából is nagy tömegek ellátásáról kellett gondoskodni: munkával vagy segéllyel. A hitelképességükben kimerült hadviselő országok kormányai ekkép — kisebb vagy nagyobb mértékben — rákényszerültek

arra, hogy tovább folytassák a háborúban megkezdett inflációt. Ennek a következménye pedig roppant bizonytalanság, nyugtalanság érzése és a kormányokban pánikszerű hangulat lett: mindenki úgy érezte magát, mintha egy kártyaváron ülne, amely tűzhányó fölé épült. Ha a kártyavár bedől, a kormányférfiak nem láttak más lehetőséget, mint a kommunista forradalmat: hiszen már katonáikban sem mertek bízni. A tábornokok is még mindegyre érezték hátgerincükben a végletekig vitt háború okozta akaratgyengülést s az ebből eredő fegyelemlazulást.

A polgári államhatalomnak a háborúban megindult felmorzsolódása tehát tovább tartott, s a világforradalom elkerülhetetlenül nyomult volna nyugat felé előre, ha a marxi szuggesztió bűvöletével nem száll szembe egy ellentétes, hirtelen támadt hullámverés: a fasizmus.

A fasiszta ellenforradalom győzelmét lehetetlen volna megérteni, ha a közkeletű naív realizmus álláspontján a közvéleményt valamikép a nép tömegeiben gyökerező szellemi erőnek tekintenők. Ha azt kellene hinnünk, mint ahogy annyian hitték a háború utáni periódusban, hogy a marxi szocializmus eszmevilága véglegesen úrrá lett a nagy tömegek felett, és hogy már csak arról lehetett szó, hogy a polgári demokrácia lépésről-lépésre vonuljon-e vissza, vagy egyszerre tepertesse földre magát: akkor a fasizmus hirtelen evolúciója teljesen érthetetlen volna. S valóban ezért van az, hogy a polgári nyugaton, ahol a demokrácia és a közvélemény fogalmát egynek tartják, a mai napig sem tudták a fasiszta mozgalmat, annak történeti jelentőségét megérteni, hanem azt csupán néhány erőszakos, kalandos természetű ember ördögi mesterkedésének tekintik. Az, hogy sokmilliós birodalmakban a fasizmus világnézete ma a közvélemény hatalmával uralkodjék, a nyugati demokraták számára elképzelhetetlen és megmagyarázhatatlan tömegőrület csupán, amelyet publicistáik jobb ügyhöz méltó buzgalommal iparkodnak a freudi lélektan frazeológiájával „megmagyarázni".

A valóság ennél összehasonlíthatatlanul egyszerűbb és a „tudatlan"-ba, a neuropatológiába való mindennemű leszállás nélkül is megmagyarázható. Az igazság ugyanis az, hogy a marxi bűvölet nem a tömegeket, hanem a vezetőket, elsősorban magukat a kormányférfiakat hipnotizálta. Ennek oka pedig abban a körülményben van, hogy a demokrácia általános „diadalával" hatalomra került kormányférfiak — éppúgy, mint maga Marx — a szellemében, erkölcsi erőiben már hanyatló, individualizált polgári értelmiséghez tartoztak. Ezeknek a politikusoknak lelkierőit elsősorban a hábo-

rús megrázkódtatás ásta alá, de azontúl az az érzés is, hogy közöttük és a „demokráciájuk" által névleg képviselt néptömeg között egyre nő egy áthidalhatatlan szakadék. Ez a szakadék annak a már megvizsgált fikciónak a távolsága a tényektől, amely a polgárság világnézetében a vagyonos polgárt, a homo oeconomicust, azonosítja a néppel. A liberális polgári jogrend és a kapitalizmus előhaladása mindinkább betemette ezt a szakadékot, mert mindegyre többen — és pedig mindig az alsóbb néprétegek közvéleményformáló, vezető „elit" elemei — léphették át azt a határt, amelyen felül a „népi" ember, jóléte és új szükségletei révén, belépett a „polgári társadalom" bűvkörébe. Ellenkezőleg, a kapitalizmus fejlődésének megakadása, amely egyúttal a liberalizmust is visszavetette és mindennemű új korlátozásokat hozott magával, egyre nagyobb iramban növelte ezt a szakadékot és egyre szaporította azoknak a polgári elemeknek a számát is, akik számára a polgári életmód már kezdett az elérhetetlen vágyálmok távolába borulni. Ekképen mindegyre nőtt azoknak a reményvesztett burzsoáknak a száma, akik nem hitték többé, hogy a polgári rendet meg lehessen menteni és a teljes tehetetlenség érzetével, rezignáltan várták az ellenállhatatlannak vélt marxizmus végleges győzelmét, amellyel már lelkük mélyén kezdtek megalkudni.

Így keletkezett és „erősödött" meg egy, a marxizmusnak mindegyre jobban kedvező közvélemény. Ne tévesszük szem elől, amit a világnézetek és a közvélemény viszonyáról mondottunk: ezek az emberek nem lettek marxisták, csupán hipnotizálva voltak és elhalt bennük az az erkölcsi erő, amely ellenállás kifejtésére képessé tette volna őket. Hogyan állhattak volna ellen, ha nem tudták, hogy a Marx által beígért boldogság helyett mit ígérhetnének, és még kevésbbé, hogy mit adhatnának a „nép"-nek: hiszen a gondolatvilágúknak megfelelő megoldásokban maguk sem hittek többé. És legkevésbbé hittek ezekben a „polgári" államférfiak, akik, pénzügyi politikájukkal, merőben elveik ellenére, olyan utakra kényszerültek, amelyeken, legjobb meggyőződésük szerint, csak katasztrófa felé lehetett haladni.

A forradalom előhaladását tehát nem pozitív meggyőződések érlelték meg, az nem egy, a szíveket és elméket ellenállhatatlanul vonzó világnézet előnyomulását jelentette, hanem csupán negatívumot: meggyőződések és akaraterők elhalását, a mindennapi élet rutinjától még némiképen eltakart általános végelgyengülését minden erőnek, amely a polgári világrendet fenntartja. Nagy ür volt itt keletkezőben, amelyben a kommunizmus való-

jában aprócska, de mégis pozitív erőgócai kényelmesen terjeszkedhettek: ezek legalább tudták, hogy mit akarnak és hittek is abban, hogy amit akarnak, meg tudják csinálni. Legalább is nem volt sok veszteni valójuk s Marx ígérete szerint remélhettek nyerni egy egész világot.

Ha azonban a forradalom valójában csak a gyengeség, az önkéntes szétmállás processzusa volt, ennek csak egy ellenszere lehetett: teremteni egy új erőcentrumot, *lázadást szervezni a forradalom leverésére és a lázadás lendületével talpraállítani a roskadozó államhatalmat.* Ez az államépítő, lélekfelszabadító lázadás volt a fasiszta mozgalom.

Ez a mozgalom csak alulról jöhetett, csak olyan férfiú gondolhatta ki és szervezhette meg, aki otthon volt a nép között és akinek agyát nem homályosították el, akaraterejét nem bénították meg a polgári eszmevilág fikcióinak áthatolhatatlan ködfelhői. Csak olyan ember lehetett erre képes, aki tudta, hogy a marxizmus által meghódított nép nem egyéb, mint szuggesztió és autószuggesztió sugallta kényszerképzet. Olyan emberre volt szükség, aki tudta, ismerte a népet, hogy az nem ideológiákkal táplálkozik, nem demokrata és nem marxista, hanem felszabadítót, vezetőt, főnököt vár, akiben megbízhatik és aki a tanácstalanság szörnyű gondjait leveszi válláról; olyan férfi, aki megértette, hogy a „polgári" politikusok nem azért vesztették el a kapcsolatot a néppel, mert az marxista meggyőződések hálójába került, hanem azért, mert tehetetlen helyzetében sorsával szemben magára hagyták.

S amint a forradalom a hatalom szétesése volt, az ellenforradalmi felkelésnek azzal kellett kezdenie, hogy a hatalmat felépítse alulról, hierarchikusan, katonai fegyelemmel. Az új hatalom elkerülhetetlenül „katonás" hatalom lett és győzelme nem jelentett mást, mint a ledöntött monarchia helyreállítását. Az állami apparátus most már megint egy „fejedelem"-nek, „Dux"-nak kezében volt: de azzal a különbséggel, hogy ő nem csupán az apparátusra támaszkodott, hanem elsősorban arra a közvéleményre, amelyet a maga kezdeményezésével teremtett magának. Ez a közvélemény szilárdabb, mint a polgári demokráciáé, mert mélyebb rétegeken nyugszik és kiküszöböli azt a veszedelmesen ingatag fikciót, amely a kisembert a burzsoával azonosítja és neki „polgári" ideálokat szuggerál.

Mussolini, a fasizmus megteremtője és vezére, megmentette ugyan a polgári demokráciákat is a bolsevizmus lidércnyomásától, — a polgári oligarcháknak azonban új riválisa lett, és így nem csoda, hogy a fasiszta vezér ma a polgári demokrácia „elsőszámú közellensége". De nemcsak

azzal érdemelte ki Mussolini ezt a titulust, hogy újból talpraállította a katonai monarchiát, holott ennek ledöntése volt a burzsoázia szempontjából a világháború egyetlen pozitív eredménye, hanem azért is azzá kellett lennie, mert szellemi világa, egész filozófiája éles és türelmetlen ellentétben állt a burzsoázia eszmevilágával.

Marx azt olvasta rá a burzsoáziára, hogy jólétét megtartja magának s a proletariátus számára csak erkölcsi tanításai vannak. (Nem feledhetjük el Voltairet, ezt a szuper-burzsoát, aki tréfásan írta, de komolyan gondolta, hogy azt kívánja: intézője, szabója és felesége higyjen Istenben! „Azt képzelem, tette hozzá, hogy akkor kevésbbé fognak meglopni és megcsalni.") Ebből Marx arra következtetett, hogy az erkölcs „polgári előítélet", amely csak arra szolgál, hogy segítse fékentartani a proletariátust és megőrizni a burzsoázia osztályuralmát. Következésképen nem azt tanította, mint a moralizáló forradalmárok — például Proudhon —, hogy a proletariátus feladata az erkölcsöket helyreállítani, hanem azt, hogy az erkölcsöt egyáltalában el kell törülni. Ahelyett, hogy a burzsoázia romlott világát megreformálja, arra készült, hogy ezt a romlott világot odaajándékozza a proletariátusnak. Máskép képzelte el a proletariátus forradalmi mozgalmát az a gondolkodó, akit a fasizmus filozófiai atyjának lehet nevezni: Georges Sorel. A marxizmus könnyűvérű optimizmusával ellentétben, amely hisz abban, hogy a jólét kisajátításával az emberiséget boldoggá lehet tenni, Sorelt a világtörténelem nagy mozgalmainak tanulmánya pesszimisztikus filozófiára tanította. Az elnyomott, nyomorgó tömegeknek szerinte nem jólétre van szükségük, hanem megváltásra. „Erőszakot" hirdet Sorel, de szerinte nem arra a durva, realisztikus forradalmi erőszakra van szükség, amely csak megnyitja a féktelenség gátjait, hanem annak az erőszaknak felszabadító fegyelmére, amelynek képzete megtanít egy eszményi célért áldozatosan küzdeni; nem arra, amely a társadalmat akarja felfordítani, hanem arra, amely átalakítja és felemeli a lelkeket. Az az „erőszak", amelyet Sorel hirdet, nem egyéb, mint egy „mitosz", egy nagy győzelmes ütközet képzete, amely hősi lendületet ad a lelkeknek és egy új moralitásnak alapjait teremti meg; amely megtanít önfeláldozóan küzdeni, kitartani, győzni. A kapitalizmustól ezért Sorel nem azt várja, amit Marx, hogy a proletariátus jövendő jólétét felépítse, hanem hogy a termelés rendjének megszervezésével létrehozza egy új társadalmi rend alapjait. Sorel nem is a kapitalistákat tartja kiküszöbölendőnek, mint Marx, hanem a burzsoázia politikai rendszerét és meg-

romlott erkölcseit. A proletariátus egy igazságos jogrendért küzd és meg kell tanulnia, hogy jog nincsen erkölcs és hagyomány nélkül, és hogy az osztályharc célja nem egyéb, mint „az erkölcsiséghez való jog meghódítása". A munkásmozgalomnak meg kell teremtenie a maga autonóm intézményeit, jogeszméit, saját professzionális mozgalmának a keretei között s e jogeszméket csak úgy viheti győzelemre, ha, mint az őskeresztényeket, az a meggyőződés erősíti a proletárokat is, hogy ők a szentek egész hadseregének élcsapatai. Hogy ezt a meggyőződést az egész világgal szemben érvényre lehessen juttatni, hősi moralitással kell bírniok, s ennek az ára a legszigorúbb önfegyelem és aszkézis. „Nincsen nagyobb igazság, mint az, hogy a világ annál igazságosabb lesz, mennél tisztábbak az erkölcsei." Ennek a hősi moralitásnak Sorel szerint legnagyobb veszedelme a burzsoászellem, amely gyávaságból és kényelemszeretetből magáévá tette a XVIII. század eszméit, az automatikus haladás dogmáját, amely megbénítja a tetterőt és elhiteti az emberekkel, hogy hősi erőfeszítések nélkül is előre lehet jutni. A haladás polgári utópiája azt a tévhitet kelti, hogy a várt új világrend magától megszületik: a proletáriátusnak csak a kezét kell kinyujtania utána. A polgári gondolat és a proletárforradalom eszméjének összekapcsolása így csak a jakobinus demokráciát hozza létre, ez pedig nem egyéb, mint az elnyomott és erkölcsileg még fel nem szabadult rabszolgalelkek lázadása. Már pedig „bűnös dolog lenne egy olyan forradalomért küzdeni, amely veszélyeztetné azt a csekély erkölcsiséget is, ami még épen megmaradt". A társadalmi állapot eszménye ekkép nem is a polgári jólét és béke világa, hanem a háború. Az emberhez méltó egzisztenciáért való küzdelmet csak a háború formájában lehet elképzelni. Valamilyen formában az embernek a halállal kell szembenéznie, hogy önmagából a legnagyobb erőfeszítést ki tudja sajtolni: és ez a legnagyobb erőfeszítés, Sorel szerint, éppen csak elég arra, hogy az életben meg tudjunk őrizni bizonyos egyszerű méltóságot.

Mint ebből a futólagos áttekintésből is látható: nem csoda, ha Mussolini, Sorel tanítványa, megtalálta mesterének tanításaiban azt az irányítást, amely őt a sors emberévé avatta, s amelynek elveihez egész tevékenysége hűségesen alkalmazkodott. De nem csoda az sem, hogy a polgári demokrácia politikusai és publicistái nem tudták szívükbe zárni a fasiszta vezért és mozgalmát, sőt hogy a fasizmus iránti ellenérzésük hatása alatt egyre több rokonszenvet fedeztek fel magukban a marxizmus és a marxisták iránt: persze csak abban az arányban, amint a marxista mozgalom, a

fasizmus pörölycsapásai alatt megsápadva, elvesztette élénkpiros színeit és megszűnt Damokles-kardként lebegni a polgári politikusok feje fölött. Ilymódon jött létre a polgári demokrácia és a szocializmus között az az új közvélemény-egyensúly, amely Nyugat-Európa háború utáni politikai rendjét jellemzi, és amely végül megtalálta a maga misszióját — egy szabatos Sorel-i „mitoszt" — is abban a jelszóban, hogy harcot hirdet a bolsevizmus és a fasizmus, a bal- és jobboldali „diktatúra" minden formája ellen.

A POLGÁRI DEMOKRÁCIÁK.

„Demokrácia kontra diktatúra": így foglalja össze egy jól ismert jelszó a politikai világnézetek jelenkori harcát. Vajjon elfogadhatjuk-e ezt az alternatívát elméleti vizsgálódásaink alapjául? Aligha. Hiszen a főbb jelenkori politikai rendszerekre vetett rövid pillantás is meggyőzhet arról, hogy egyrészt vannak a diktatúrának olyan típusai, amelyek egészen jól összeférnek egy demokratikus államformával, — Szovjetoroszország és a német „vezéri" állam — és hogy másrészt az úgynevezett „diktatúrák" között világnézeti szempontból oly ellenlábas rendszerek vannak, mint bolsevizmus és fasizmus: úgyhogy a valóságban mindig könnyebb megértést, együttműködést létrehozni egyes diktatúrák és az úgynevezett demokratikus államok közt, mint a diktatúráknak ez ellentétes típusai között.

Az idézett jelszónak mégis van valami jogos értelme — minden jelszónak van, különben nem volna „hatásos" —, de avégből, hogy e jogos értelmet kihámozhassuk, egyrészt meg kell különböztetnünk a nemdiktatúrás demokráciákat a diktatúrás demokráciáktól, másrészt meg kell találnunk a „diktatúrának" mint politikai formának sajátos értelmét, amely értelem egyaránt fellelhető a világnézetileg ellenlábas „diktatúrás" rendszerekben.

Első kérdésünkre a közkeletű válasz az, hogy a nyugati demokráciákban *liberalizmus* uralkodik: ezek a szabadság országai; a diktatúrák ellenben elvileg tagadják az egyéni szabadság elvét, még akkor is, ha egyébként — mint az orosz Szovjet — a kormányzásnak végső célját individualisztikusan határozzák meg, ha elvi céljuk a boldogság és a jólét megvalósítása.

Ez a válasz helyes, és helyességét nem érinti az a tény sem, hogy a liberális demokráciák az utóbbi évtizedekben számtalan engedményt tet-

tek az etatizmusnak, hiszen mindez csak gyakorlati engedmény. *Elvileg* a nyugati demokrácia ma is liberális, amennyiben szabálynak a szabadságot tekinti s a korlátozást csak kivételnek; elvileg minden szabad, amit nem tilt a törvény, ha mindjárt nincs is olyan szabadsága az egyesnek, amelyet a törvény egy vagy más indokolással ne korlátozhatna. Ez a válasz tehát, mint mondottuk, helyes, de mégsem kielégítő, mert a liberális demokrácia nem rekeszti ki azt a felvilágosult diktatúrát, azt a cezarisztikus monarchiát, amelyben a fejedelem a népuralom és a szabadság nevében kormányoz. A nyugati demokráciákra másvalami a jellemző: az, hogy a politika irányításában a végső szó a sokaságot illeti; Thiers híres epigrammjának nyelvén szólva: *a nép nemcsak uralkodik, hanem bizonyos értelemben kormányoz is*, amennyiben népszavazással in concreto ő dönti el azt a kérdést, hogy kik és hogyan kormányozzanak. Az állami apparátus fölött van még egy politikai hatalom, az úgynevezett népakarat. Másszóval ez azt jelenti, hogy *az egyesek sokaságából álló „polgári" társadalom uralkodik az állami apparátus fölött.*

A „diktatúrák" esetében ellenkezőleg, a diktátorok közvetlen rendelkezése alatt álló állami apparátus a legfőbb hatalom birtokosa, amely nincs alárendelve a társadalomnak. A diktátor maga lehet egy társadalmi mozgalom, egy párt teremtménye: a diktatúra felállítása által ő a párt urává, főnökévé lesz és nincs annak alárendelve, attól nem függ. A társadalom itt nem is állítható szembe az állammal, mert az egyes minden jogosnak elismert tevékenysége az állam céljait szolgálja: a gazdálkodás itt éppúgy állami cél, mint a kultúra, s ezért az egyesek professzionális egyesülései, a rendi szervezetek, ugyancsak állami intézmények. Mint Mussolini hangsúlyozza: nincs semmi az államon kívül. Az állam „totális". Az egyes akkor is, amikor egy referendumban vesz részt, ezzel nem államszervező funkciókat végez, mint a liberális demokráciákban, ahol az egyénekből álló társadalom kinevezi a kormányzat főszerveit és dönt a kormányzás főkérdéseiről, hanem csupán engedelmeskedik annak az állami akaratnak, amelynek alá van rendelve, és amely tőle bizonyos kérdésekben véleménynyilvánítást kíván, *anélkül, hogy ezt a véleményt magára nézve irányadónak elismerné.* Amennyiben a diktatúrás állam formája demokratikus — így Szovjetoroszország és a Harmadik Németbirodalom, ahol a diktátor a „proletariátus", illetőleg a „német nép" nevében kormányoz —, az egyes mégsem szuverén, még csak nem is töredéke a szuverénnek, mert akárhány társával állana is össze s akármily többséget alkotna is velük,

akarata semmit sem számít a diktátorok akaratával szemben, akik *egyedül jogosultak a szuverént képviselni.*

Ami tehát a „liberális" demokráciák csoportját a diktatúráktól — és viszont — megkülönbözteti, az az egyik esetben *a polgári társadalom uralma az állami apparátus felett,* a másik esetben *az állami totalitás,* a társadalom felszívódása az államban. Ebben az értelemben fogjuk a két rendszercsoportot mint „polgári demokráciát" és mint „totális államot" szembeállítani egymással.

A polgári demokráciák három nagy reprezentatív típusa: az angol *kabinetrendszer,* a francia *parlamentárizmus* és az amerikai *prezidencializmus.* A két elsőnek kormányformája oligarchikus, de a különbség közöttük az, hogy a kormányhatalmat a fennálló intézmények értelmében Angliában egy „garnitúrára", a kabinetre, Franciaországban pedig a mindenkori parlamenti többségre ruházza rá a szuverén nép szavazata. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a választott elnök, tehát maga az államfő kormányoz, s így itt a kormányforma monarchikus.

Előadásunkat az angol rendszerrel kezdjük, mivel ennek van a legrégibb történeti multja, és mivel példaképül szolgált a másik két polgári kormányrendszernek, amikor azok mai formájukban létrejöttek.

1. A KABINETRENDSZER: NAGY-BRITANNIA.

Az angol parlament állítólag szuverén. Bacon mondotta először és utána sokan megismételték, hogy nincs semmi, amit a parlament meg ne tehetne. Ez ma már csak annyira igaz, mint az angol alkotmányjognak az a másik alaptétele, hogy a királyt illeti a végrehajtó hatalom: az egyik is, a másik is ma már csak közjogi fikció.

Kezdetben a király volt szuverén s a parlament nem volt egyéb, mint a királyi hatalom orgánuma. „The King in Parliament" azután átalakult formulává a XVIII. században, amikor a parlament valóban szuverén hatalommá lett. Azóta a király egyfelől csak ornamentum az államépületen, másfelől mintegy kültagja a kormánynak, aki kivételes esetekben tanácsot adhat minisztereinek. „The King can do no wrong": a király nem tehet hibát — ez mai köznyelvre lefordítva azt jelenti, hogy a király semmit sem tehet.

A XVIII. században szuverén lehetett a parlament, mert a képviselő, mihelyt „megválasztották", független volt választóitól. „Független véleme-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

nyét, érett ítéletét, felvilágosult lelkiismeretét nem szabad feláldoznia, sem Önöknek, sem senkinek a világon — így tanítja ki Edmund Burke (1729—1797) bristoli választóit. Az Önök képviselője Önöknek nemcsak szorgalmával, hanem ítéletével is tartozik és megcsalja, nem szolgálja Önöket, ha azt feláldozza az Önök véleményének... Kormányzás és törvényhozás az értelem és ítélet dolga, nem a hajlandóságé: és hol van az értelem, ha a határozathozatal megelőzi a vitát?... A parlament nem különböző és egymással ellentétes érdekek követeinek gyülekezete..., hanem *egy* nemzet, *egy* érdek: a közérdek tanácskozó gyülekezete, amelyben az egésznek józan értelméből fakadó, a közjóra irányuló belátásnak kell érvényesülnie." Nyilvánvaló, hogy ez a teória egy arisztokratikus politikai rendet tesz fel, ahol a parlament nem lehet egyéb, mint a „legjobbak" gyülekezete, akik mind értelem, mind erkölcs szempontjából a társadalom elitjéhez tartoznak. Sajnos, ezt az ideált semmiféle alkotmányos berendezkedés sem biztosíthatja. Az arisztokratikus berendezkedés pedig maguknak az uralkodó csoportoknak szemében is elveszti létjogosultságát, mihelyt nyilvánvalóvá válik, hogy a tényleges uralkodók korántsem mindig a legjobbak. Ezt leghamarább ugyanis mindig azok veszik észre, akik névleg maguk is a „szuverénekhez" tartoznak, de a valóságban nem jutnak hozzá, hogy beüljenek a hatalomba: az ellenzéki politikusok. Arisztokratikus parlamentek ellenzékei tehát mindig „demokraták" — és befolyásuk, agitációjuk következménye mindig a parlamenti választójog alapjainak demokratizálódása.

Noha az angol parlamenti arisztokrácia e folyamat következtében megszűnt uralkodni, az oligarchikus kormányzás megmaradt: ezt biztosította a parlamenti pártrendszer, pontosabban a kormánygarnitúrák folytonossága. Ezt a rendszert csak akkor lehet megérteni, ha meggondoljuk, hogy az eredeti felfogás szerint a kormányzás a királynak és a király minisztereinek feladata, a parlament feladata pedig az volt, hogy a minisztereket ellenőrizze, és ha bizalmatlan volt irántuk, lehetetlenné tegye számukra a kormányzást. A parlament maga tehát eredeti eszméjét tekintve „ellenzéki" intézmény, amelyben az imént előadott teória szerint az egyes független törvényhozók minden egyes kérdésben belátásuk szerint dönthettek, hogy elfogadják-e, vagy elvetik a kormány javaslatait és hogy jóváhagyják-e kormányzati elveit és módszereit, vagy bizalmatlansági szavazattal visszavonulásra kényszerítik-e. Mikor azonban a király megszűnt reális hatalom lenni, a kormányt is valamikép győztes ellenfelének, a parla-

mentnek kellett átvennie s avégből, hogy ne legyen kitéve folytonos meglepetéseknek, Sir Robert Walpole, a XVIII. század első felében megszervezte — túlnyomóan a közönséges korrupció módszereivel — a „Whig"-kormányzópártot. Ez azt jelenti, hogy azóta a kormányt a parlamentben nem csupán a miniszterek szűkebb csoportja — a „kabinet" — képviseli, hanem egy egész párt — és pedig névleg a többségben lévő párt (ha t. i. van ilyen). Vele szemben ül a „régi" parlament, azaz az ellenzék csoportja. S amint a kormány pártját „vezeti" a kabinet, ugyanúgy vezeti az ellenzéki csoportot is egy „elit", amelyet olykor „árnyék kabinet"-nek neveznek. „Azok, akik egy ellenzéket vezetni akarnak — írja Bolingbroke, aki Walpole ellenzékét, az első szabályszerű parlamenti ellenzéket, megszervezte... —, legalább is egyenlők legyenek azokkal, akikkel szembeszállnak: mégpedig nemcsak képességben, hanem odaadásban és szorgalomban és mindkettőnek gyümölcsében: tájékozottságban, tudásban is — és szükséges, hogy állandóan készen álljanak minden lehető fordulatra." Szükséges, hogy készen álljanak minden fordulatra — elsősorban természetesen arra, hogy a kormányzást átvegyék. Ez ugyanis az új ellenzék főhivatása: hogy alternativ kormánygarnitúra legyen.

A további fejlődést csak úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy az angol állam és az angol közfelfogás töretlenül fejlesztette tovább a középkori arisztokrácia hagyományait. Ezek között pedig elökelő helyet foglal el a „fair play", a játékszabályok betartásának elve. A fair play nem egyéb, mint a keresztény méltányosság, a középkori lovagiasság szellemének átvitele minden térre, ahol valami formában mérkőzés, „lovagi torna" folyik. A fair play szabályai azt követelik, hogy a „játékban" mindenkinek egyenlő esélyei legyenek, hogy a szabályok ezt biztosítsák, és hogy e szabályokat megtartsák. Ez különösen vonatkozik minden sportban, mint tudjuk, a kezdeményezés jogának gondos elosztására: így jellemző a nagy angol nemzeti játékban, a cricket-ben az „inning"-ek és például a lawn-tennisben, a „service" váltakozó sorrendje. A parlamenti fair play is azt kívánja, hogy a két garnitúrának egyaránt legyen esélye a kormányzásra és hogy ennek elgáncsolása végett a szerencse ne „korrigáltassék". Walpole hamisan játszott, mert megvásárolta a törvényhozókat és ezzel a módszerrel több mint két évtizeden át monopolizálta a hatalmat. Ellenfelei, a „Tory"-k erre azzal feleltek, hogy ők meg a választókerületeket vásárolták össze, ami ebben az időben nem volt nehéz, mert a kerületek nagyobbik része úgynevezett „rothadt város" volt, ahol a szavazatok felett egy-két ember,

gyakran csak egy földbirtokos rendelkezett. Ilymódon a század végére megfordult a helyzet, úgyhogy akkorra már a Toryk monopolizálták a hatalmat. A Whigek — akik, mindent összevetve, voltaképp csak abban különböztek a Toryktól, hogy más vezető főúri családok körül tömörültek — erre felfedezték, hogy a rendszer igazságtalan és nagy agitációt kezdtek a választójog reformjáért. Ez a lendületes Whig-hadjárat teremtette meg azt az új közvéleményt, amelynek nyomása alatt a Tory-többségű Lordok Háza 1832-ben elfogadta a „nagy" Reform Billt, amely az új kapitalista polgárság előtt megnyitotta a parlament kapuit. Tipikus esete ez a „közvélemény"-alakulásnak, amint azt leírtuk. Az angol arisztokrácia előtt elrettentő példaként állott a francia forradalom. Ennek visszahatásaképen előbb az „erős kéz" módszereivel kísérletezett, de a Whig-propaganda váltig arra tanította, hogy aki erőszakkal áll a haladás útjába, azt végül elsöpri az erőszak. E meggondolások és az agitáció által kiváltott zavargások hatása alatt a Toryk engedtek; a Whigek pedig megtartották a vezetést az arisztokráciának az új, „középosztályú" parlamentben is, ami nagyon természetes dolog. Hiszen a polgári középosztály képviselői idegenül érezték magukat a Westminster gótikus boltívei alatt és mint aki egy előkelő klubba váratlanul bekerül tagnak, boldogan vetették alá magukat a „dörgést" jól ismerő régi klubtagoknak. Ezeknek pedig volt annyi józan eszük, hogy az „új emberek" közül kiválasztották a legjelesebbeket s maguk mellé vették őket vezetőknek és miniszteréknek.

A reform után, amelyet roppant „demokratikusnak" tartott, a vagyonos polgárság nem is gondolt újabb „haladásra". Ezt a Toryk egyik vezére, Disraeli kezdeményezte, miután kiderült, hogy a jómódú középosztályon nyugvó Alsóházban a gabonavámok eltörlésével, (1846.) gazdasági erejükben és így tekintélyben is meggyengült földbirtokos „gentry" pártja, a Toryk, nem juthatnak tartós uralomra. Az igazi demokráciát Disraeli 1867. évi reformja kezdi meg, amidőn a középosztály helyett a „kisemberekre", az összes háztartások fejeire terjeszti ki a választójogot. Ezzel azonban a parlament és a parlamenti kormány egész helyzete megváltozott. Mert ha eddig voltak is „pártok" a parlamentben, ezek nem voltak szilárdan összeácsolt csoportok s az egyes szuverén törvényhozók megőrizték függetlenségüket a parlamenti eszme szellemében. Ezért az volt a szabály, hogy a kormányok a parlamentben buktak meg, ha elvesztették híveik egy részének bizalmát. 1832 és 1867 között ez nem kevesebb, mint kilencszer fordult elő. De amikor a választóközönség elkezdett milliókat számlálni, ezt a nagy,

tájékozatlan tömeget szervezni kellett s ebben az időben jöttek létre a pártok, mint szilárd, nagy, országos szervezetek. A „demokrácia" nem úgy működik, mint ahogyan azt gyermekded kedélyek képzelik: hogy a nép szavaz és véleménye szerint választ magának egy kormányt, hanem úgy, hogy a nagy országos pártok — s ilyen a most tárgyalt időszakban nem volt csak kettő: a volt „Tory", most konzervatív és volt „Whig", most liberális párt — beszervezik a közönséget a kerületi pártkeretekbe s a pártokból lépcsőt építenek a népnek, amelynek fokait lassan elfoglalva, maga is felkapaszkodhatik a politikai aréna szintjéig. A szervezés technikája pedig elsősorban azon alapul, hogy minden kerületben kiszemelik azokat a férfiakat, akik ott tekintélyes és népszerű személyiségek, akikben a nép megbízik és akikre szívesen szavaz. A helyi nagyság tekintélyét pedig megtoldja a párt országos vezéreinek, az ünnepelt államférfiaknak neve és presztizse. A kettő kiegészíti egymást: jó helyi jelöltek nélkül a párt nehezen boldogul, de a legjobb jelölt is csak sakkfigura a pártvezetőség, a pártszervezet, amerikai szóval, a „machine" vaskezében. A nép továbbra is „képviselőket" választ, mint azelőtt, de ezek már nem független szuverének, hanem a pártvezér és a pártvezetőség engedelmes szavazóbábjai. Ilymódon az oligarchia ura marad a terepnek, de sorai lényegesen megritkulnak: a parlament helyett most már a kabinet egyedül kormányoz. Hogy pedig a maga pártját, kormányzó többségét együtt tudja tartani, Gladstone, a liberális vezér és néptribun, kitalálta a választási ígéretek — „election pledges" —, a kötelező kormányzati programm „trükkjét". Ezt a programmot ugyanis az új szuverén, a választóközönség, jóváhagyja s ilyenformán a kormányt a parlamentben nem lehet megbuktatni, amíg programmjához hű marad... hacsak, nem fordul ellene valami, ami hatalmasabb, mint a „szuverén" demokrácia: a közvélemény.

A demokrácia, a választóközönség, ugyanis nem kormányoz és nem is irányít, csupán szavaz, illetőleg bólint. És pedig kétféleképen bólint: az egyik rész, amely szilárdul be van szervezve pártkeretekbe, ingadozás nélkül szavaz a pártjára, amelyhez tartozik, mindaddig, amíg ez a párt teljes feloszlásnak nem indul. A másik rész, a hullámzó szavazat („the floating vote"), követi a közvéleményt. A közvélemény megállapítása azonban, mint mondottuk, az elitek, a vezető csoportok dolga és nem a publikumé. Lássunk egy-két példát: Gladstone, aki a Whig-pártból radikális polgári szellemű „liberális" pártot csinált, elidegenítette magától a régi Whig-mágnások arisztokratikus csoportját és híveiket, s mivel pártjának többségét e

benső ellentét bizonytalanná tette, az ír nacionalisták támogatását kereste. Így tette meg a nyolcvanas években programmjának tengelyévé az ír önkormányzat (úgynevezett „Home Rule") megvalósítását. Ezzel azonban nemcsak a régi Whigeket bőszítette még jobban maga ellen, hanem elidegenítette a „liberális imperialisták" erős csoportját is, amelynek Joseph Chamberlain, a jelenlegi miniszterelnök atyja, volt a vezére. Ez a csoport radikális polgári politikusokból állott, akik azonban messzetekintő szemmel jól látták, hogy mit jelent a Britbirodalom egysége az angol kereskedelmi érdekek szempontjából olyan korban, amely már világszerte a gazdasági nacionalizmus, a védővámos politika jegyében állott. Konzervatívok, Whigek és liberális imperialisták között így koalició jött létre a Home Rule-javaslat ellen, amely megbuktatta Gladstonet. Ez volt az új imperialista „közvélemény" keletkezése. A választóközönség azután jóváhagyta a közvélemény ítéletét, s az új koalíció — később egyesülve, mint „unionista" párt — uralmon maradt 1905-ig. Ekkor azonban ismét a kormányzópárt kebelében támadtak nézeteltérések a birodalmi védővámrendszer behozatala ügyében: Balfour, a pártvezér, egy előkelő, kényelmes és kissé cinikus nagyúr, elúnta a dolgot, fárasztotta a vita, nem érzett magában elég energiát ahhoz, hogy egy nagy propagandaharcot végigküzdjön, annál kevésbbé, mivel gondolkozó, habozó egyéniség volt és kétségei voltak, ami pedig politikusnál mindig a hét főbűn legeleje. Balfour lemondott, pártját elfogta a pánik, s az új választásokon a közönség jóváhagyta a „közvélemény" ítéletét, amelyet Balfour maga hozott önmaga és pártja ellen. A következő válság 1909-ben lép fel, amikor Lloyd George büdzséjét, a történelemben példátlan módon, leszavazta a Lordok Háza. A lordok azon a véleményen voltak, hogy a kormány és az Alsóház többsége megsértette az alkotmányt, mert a büdzsé oly mélyen nyult bele a magántulajdonba, különösen a földjáradékot érintő intézkedéseivel, hogy az már a magántulajdon elkobzásával volt egyértelmű. A lordok tehát úgy érezték, hogy a polgári szelleműnek tartott közvélemény nevében léptek fel Lloyd George kommunisztikus szellemű pénzügyi politikája ellen. A következő általános választások során a hullámzó szavazat a lordoknak adott igazat, mert a kormányzó liberális párt, amelynek kényelmes többsége volt az Alsóházban, elvesztett 103 mandátumot, s a konzervatívok 116-ot nyertek. Az ír nacionalisták és a Munkáspárt szilárdul megszervezett tömegeinek segítségével azonban a kormány többségben maradt: következésképen a választást úgy értelmezték, hogy a nép a lordok ellen nyilatkozott. Asquith erre bejelentette, hogy javaslatot

fog benyujtani, amely a Lordok Házát megfosztja vétójogától. A konzervatív tábor, amely másképen fogta fel a választás eredményét, azt ajánlotta, hogy a két Ház között felmerült vitákat bocsássák külön népszavazás alá, amit viszont a liberálisok utasítottak vissza, azzal, hogy az sértené a parlamenti szuverénitás elvét. Mint látható, a demokratikus parlamentarizmus kényelmesen ruganyos értelmezéseket enged meg: a szükséghez képest hol a népre, hol a közvéleményre, hol a parlamenti többségre és annak szuverénitására lehet hivatkozni. Ebben az esetben, miután egy második választás 2, mondd és írd: két mandátummal növelte a kormány többségét, a vitát a király döntötte el, azzal, hogy engedélyt adott a felsőházi liberális többség elnyerésére szükséges számú lord kinevezésére. Erre a Lordok Háza megadta magát és jóváhagyta Asquith reformját. Ezúttal tehát a király volt a közvélemény hiteles orgánuma.

A demokrácia és a közvélemény-mechanizmus közötti eltéréseket azonban legvilágosabban mutatják a háború utáni választások, amióta nem két, hanem három kormányképes garnitúra küzd a hatalomért: a konzervatív-, a liberális- és a munkáspárti elit. 1923-ban Baldwin, akinek kényelmes többsége volt, fejébe vette, hogy behozza a védővámot és felhatalmazást kért a néptől, azaz feloszlatta az Alsóházat. A népszavazás eredménye az volt, hogy a konzervatív pártra néhány tízezer szavazattal több esett, mint egy évvel előbb, amikor kényelmes többséget kapott. Csakhogy most a két ellenzéki párt választási paktumot kötött egymással és így kihasználta azokat az előnyöket, amelyeket az angol rendszer azzal nyujt, hogy csupán relatív többséget kíván egy-egy képviselő megválasztásához. Ilyenformán ezúttal kiköszörülték azt a csorbát, amelyet 1922-ben szenvedtek, amikor a konzervatív párt 14,000.000 szavazatból 5,500.000 szavazattal szerezte meg a mandátumok abszolút többségét, a demokrácia különös dicsőségére. Ezúttal ugyanis valamivel több szavazattal Baldwin pártja 88 mandátumot vesztett, és csupán a relatív többséget tudta megszerezni. A „közvélemény"-t ebben a helyzetben Asquith, a liberális pártvezér képviselte, aki a maga pártjának szavazataival nyeregbe segítette MacDonald munkáspárti kormányát. Ez történt 1924. januárban. Figyeljük meg: a „közvélemény" ezúttal a választás után nyilatkozott. Októberben azonban Asquith, akinek nem tetszett MacDonald oroszbarát külpolitikája, úgy érezte, hogy most már a közvélemény megváltozott, és leszavaztatta védencét az Alsóházban. MacDonald a népre appellált és 1,000.000 szavazattal többet kapott, mint tíz hónappal azelőtt. Mégis rútul megbukott, mert a liberális sza-

vazók elúnták, hogy olyan pártot támogassanak, amely ugyan dönthetett a kormányok sorsáról, de maga nem juthatott kormányra. Olyasféle helyzet ez, mintha egy footballrajongó közönségtől azt kívánnák, hogy ne ezt vagy azt a „star"-csapatot biztassa, hanem — a bírót. Mivel pedig Mr. Asquith, mint „közvélemény", a Munkáspárt ellen döntött, hívei elfogadták ezt a döntést és szavaztak — Baldwinra. A liberális párt így elvesztett 1,400.000 szavazatot, s emellett ezúttal a világos közvéleményhelyzet még több mint egymillió szavazót kihozott apátiájából és ezzel is növelte a konzervatív győzelmet. Ebben valószínűleg része volt annak is, hogy a kormány politikájában mutatkozó bizonyos gyengeségeket erős propagandisztikus aláfestéssel úgy lehetett feltűntetni, mint határozott közeledést a kommunizmus felé, ami a konzervatív angol kispolgári tömegeket izgalomba hozta. Arról azonban, amit ilyenkor a zsurnalisztika hirdetni szokott, hogy a választók elfordultak MacDonaldtól, szó sem lehet: ellenkezőleg, ezúttal többen szavaztak rá, mint előzőleg. Ebben megint az a másik körülmény érvényesült, hogy az új szavazók a 21. életévüket betöltött fiatalokból kerültek ki, és a fiatalság közismerten mindig inkább hajlik a türelmetlenebb, gyökeresebb megoldások felé. Épenséggel ez a körülmény volt az egyik főtényező az 1929. évi választások eldöntésében. Ezúttal nem volt világos „közvélemény": a parlament rendes ciklusában oszlott fel, és nem volt ok arra, hogy a konzervatív Baldwin-kormány elveszítse a választók bizalmát. A különféle angol közvélemény-szakértők, akikkel azokban a napokban e sorok írójának alkalma volt eszmét cserélni, csökkent, de mégis vitathatatlan konzervatív többséget vártak. Azonban 1928-ban Baldwin új választási reformot vitt keresztül, egyenlővé téve a nők választójogát a férfiakéval: ez pedig mintegy 5—6 millió 21. és 30. év közötti új választó szereplését jelentette. E szaporulat nagyrészét, a fiatalság szellemében, a Labour Party kapta meg, amelynek ezúttal majdnem 3 millió szaporulat jutott, holott Baldwin csak 600.000-rel kapott többet, mint 1924-ben, noha így is relatíve a legtöbb szavazat reá esett. Egy másik körülmény is közrejátszott ezúttal: Lloyd George-nak miniszterelnöksége alatt gyüjtött választási alapja, amelyet a hosszas vívódások után újraegyesült liberális párt jelöltjeinek rendelkezésére bocsátott. A liberális párt ilyenformán nagyszámú jelöltet állított és harcbaszállt olyan kerületekben is, ahol alig lehetett győzelmi esélye. Az eredmény azonban csak a liberális szavazatok szaporodása volt, a mandátumok lényegesebb szaporodása nélkül. MacDonald tehát, a mandátumok relatív többségével, kormányt alakított, de megint a liberális párt

támogatására volt utalva, következésképen kerülte tehát a gyökeresebb szocialista törvényalkotást — ami nem esett nehezére — és a bizalmi kérdés felvetését. Az ellenzék nem is buktatta meg, azonban az 1929—31. években beállott és egyre növekvő gazdasági válság olyan munkanélküliséget zúdított Nagy-Britanniára, hogy a munkanélküliség elleni biztosítás deficitjének növekvő terhei a költségvetést teljesen felborították. Nyilvánvaló volt, hogy csökkenteni kell a túlméretezett szociális terheket, de a szakszervezetek ellenállásával nem bírt a rajtuk nyugvó kormány. MacDonald ezért elhatározta, hogy lemond és Baldwint ajánlotta utódjául. A királynak azonban az volt a kívánsága, hogy MacDonald maga alakítsa meg az új kormányt, lehetőleg az összes pártok bevonásával. Így alakult meg az első, úgynevezett „nemzeti" kormány, amellyel szemben a Munkáspárt többsége ellenzékbe ment ugyan, de amelyben helyet foglalt a párt három régi, népszerű vezére: MacDonald, Snowden és Thomas. A kettészakadt Labour Party vezérei egymást ütötték legjobban a nyilvánosság előtt: az ellenzékbe ment vezérek természetesen árulóknak nevezték MacDonaldot és társait, azonban a „közvélemény" ítéletét Snowden fejezte ki, gyilkos gúnnyal gyáva nyulaknak nevezvén az ellenzéki munkásvezéreket, akik megfutottak a kötelességteljesítés elől. A Labour Party e „közvélemény" előtt nem tudott megállni és 1,800.000 szavazatot vesztett. Azt, hogy e szavazatveszteség valóban egyes népszerű vezérek elpártolásával következett be, világosan mutatta a következő, 1935. évi választás, amikor a Labour Party néhány ezer szavazat híján visszanyerte 1929. évi legnagyobb létszámát, s a konzervatív szavazatok száma 1,400.000-rel csökkent — noha Baldwinnak sikerült az abesszín népszövetségi politikát kitűnő választási platformmá kiépítenie, s így a „közvélemény" mellette volt. Ez azt mutatja, hogy az 1931. évi eredmény teljesen abnormális volt, és 1935-ben mindenki nagyjából elfoglalta a „rendes" helyét, noha a konzervatív párt hiánytalanul megtartotta az 1931-ben reáesett liberális szavazatokat, aminek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a liberális párt egyik szárnya bent ült a kormányban, és így a „jobboldali" liberális szavazatok mindenütt a konzervatív jelöltekre estek, ahol nem volt jobboldali liberális jelölt.

Az ekképen elemzett választási eredményeket a következő táblázat mutatja. („M" a mandátumok számát jelzi, „Sz" a szavazatokat ezrekben.)

E számokból azt látjuk, hogy a választóközönség maga csak akkor „dönt" egy kormány sorsáról, ha azt előbb már a „közvélemény" eldön-

	1922		1923		1924		1929		1931		1935	
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.
Konzervatív	347	5,500	258	5,500	420	8,000	260	8,600	463	11,900	387	10,500
Liberális	119	4,200	158	4,300	39	2,900	59	5,300	71	2,300	54	2,300
Munkáspárti	142	4,200	191	4,400	150	5,500	288	8.400	61	6,600	154	8,300
Összes szav.		14,300		14,500		16,600		22,600		21,600		22,000

tötte. Így 1924-ben, amikor Asquith volt a közvélemény, s mint ilyen, egy és félmillió szavazatot küldött a maga táborából a Baldwinéba. 1931-ben a király, MacDonald és Snowden formálták meg a közvéleményt, amely azután 1,800.000 munkáspárti szavazatot mozdított ki a helyéből. 1923-ban, 1929-ben és 1935-ben azonban „normális" szavazás folyt, ami azt jelenti, hogy mindenki a „maga" pártjára szavazott: a kispolgárság a konzervatívokra, a bérmunkásság a Labour Partyra, a polgári értelmiség a liberális pártokra. Ilyen körülmények között a relatív többség rendszere mellett az eredmény merőben sorsjátékszerűen dől el. Ha nincs tiszta mandátumtöbbség az Alsóházban, az eredményt a pártvezérek állapítják meg részben hajlandóságaikat, részben bizonyos „játékszabályokat" követve. Ezeknek alkalmazása természetesen eléggé ötletszerű. Mert mit jelent az például, hogy 1922-ben, amikor a konzervatív párt 5,500.000 szavazatot kapott, „mellette" nyilatkozott meg az ország, és 1923-ban, mikor valamivel több szavazata volt, „ellene"? És mit jelent az, hogy MacDonald „győzött" 1923-ban 4,400.000 szavazattal és „elvérzett" 1924-ben 5,500.000-rel? Miért volt nagy győzelem 8,000.000 szavazat 1924-ben és nagy vereség 8,600.000 1929-ben? Miért volt kormányképesebb 1923-ban 4,400.000 szavazat, mint 5,500.000 szavazat és 1929-ben 8,400.000 szavazat, mint 8,600.000? De még sajátságosabb a helyzet az egyes választókerületekben, ahol, mint mondottuk, relatív többség kell csupán a „győzelemhez". 1931. március 27-én Sunderland kerületben pótválasztás volt. Ez alkalommal a konzervatív jelölt „győzött" 30.497 szavazattal a munkáspárti jelölt 30.075 és a liberális jelölt 15.020 szavazata ellen. Eszerint elvben 422 szótöbbsége volt, több, mint 75.000 leadott szavazat mellett, a valóságban azonban 14.600 szavazattal kisebbségben maradt. Az eredmény hírére Baldwin, a konzervatív párt vezére kijelentette, hogy ezzel az ő politikájuk „nagy győzelmet" aratott, alvezére, Neville Chamberlain pedig egyenesen úgy értelmezte ezt a szavazást, hogy Észak-Anglia („the North"), íme, a védővámos politika mellett foglalt állást. De ha a relatív többség „nagy győzelem" egy kerület-

ben, miért lesz belőle „nagy vereség", ha az egész országra esik? Nyilvánvalóan logikusabb lenne az országból egy választókerületet csinálni és kimondani, hogy a parlamentben is relatív többség legyen a döntő, vagy a relatív többségnek „prémiumos" mandátumokat adni. Csakhogy akkor 1922 óta mindig csak konzervatív kormány lehetett volna, s ez nem lenne „sportszerű". A célszerűség tehát azt kívánja, hogy a kerületekben beérjék a relatív többséggel, de a fair play elve azt kívánja, hogy a kormányzásra módot adjanak a relatíve legerősebb ellenzéki csoportnak is. Ezért ma is, amikor már nem egy, hanem három, vagy ha úgy tetszik, négy nagyobb párt van a parlamentben, a régi „kétpártrendszer" fikcióját továbbra is fenntartják és úgy rendezkednek be, mintha most is csak két párt lenne: „a" kormány és „az" ellenzék pártja. Emellett az új helyzet mellett bizonyos fokig feléledni látszik a régi parlamenti szuverénitás: hiszen a kormányoknak ma már ismét nem mindig van szilárd többségük, és ilyenkor meg lehet őket buktatni bizalmatlansági szavazattal. Igen, de a bukás ma ilyen esetekben egy kisebbségi pártvezér elhatározásától függ és nem „szuverén" törvényhozók pálfordulásaitól. A parlamenti arénában ma csupán egy szűkkörű oligarchia uralkodik, amely a „játékszabályok"-ra ügyelve, a lovagi torna szellemében buktatja el egymást, amikor a döfés pillanata elérkezett. Az egész rendszerben valósággal kínai stílusú konvencionalizmus érvényesül. Mindez azonban azért nem játszik szerepet, mert ma már maga a pártalakulás is merőben konvencionális, és az a kérdés, hogy ki legyen kormányon, akár sorshúzással volna elintézhető, mint a régi Athénben. 1867-től kezdve ugyanis a parlamenti jobboldal fokozatosan átköltözködött balra. A különböző színezetű kormányok azóta felváltva vetélkednek abban, hogy hogyan vigyék a polgári demokráciát és a szocializmust tovább előre. Ezt pedig nemcsak hogy megtehették, hanem kötelességük is volt megtenni, tekintettel arra, hogy a kapitalizmus és a jólét roppant nagyarányú fejlődése mellett nemcsak erkölcstelen, de oktalan dolog is lett volna a szegényebb néposztályoknak a nemzeti jövedelemből egyre növekvő részt nem juttatni. Ilyenformán az angol állam, az összes pártok közreműködésével, fokozatosan nagyarányú népjóléti szervezetté alakult át. Demokrácia és oligarchia békés együttműködése így érthető meg: ha nem is egyéb merő fikciónál az az állítás, hogy Angliát a nép kormányozza, annál inkább igaz, hogy a kormányzó oligarchiák a nép érdekében igyekeznek kormányozni, hogy tehát a közérdek fogalmát szocialisztikus szellemben fogják fel. Céljuk a béke biztosítása és a jólét ki-

terjesztése. És a „közvéleményt" is ebben az értelemben fogják fel. Ezt jelenti az, hogy ma az angol politika szelleme, az angol „közvélemény" általános irányzata baloldali, és ezért nincsen számottevő különbség a garnitúrák politikai ténykedésében. A különbségek csak a programmokban találhatók, de a programmok a valóságban csupán arra valók, hogy a pártok még meg tudják különböztetni magukat egymástól. Az államférfiakat e programmok oly kevéssé érdeklik, hogy Philip Snowden, két munkáspárti kormány egykori pénzügyminisztere és vezéralakja, egyszer bevallotta, hogy sohasem olvasta a pártprogrammot, amellyel a Labour Party 1929-ben a választási harcba indult és — állítólag — győzött.

Ez a nagy politikai egyértelműség természetesen a növekvő társadalmi egyöntetűség kifejezése. Anglia lakosságának nagy többsége, az úgynevezett „dolgozók" osztálya, ma már jórészt polgári színvonalon áll. Így mindinkább megvalósult az idők folyamán a „polgári" társadalom eszménye, az a követelmény, hogy mindenki valóban feljusson a szolid, rendezett anyagi viszonyok között élő polgárság színvonalára. Ennek legékesebben szóló bizonyítéka az, hogy a munkásosztály megtakarított vagyonát ma mintegy 3 milliárd font sterlingre, azaz 75—80 milliárd pengőre becsülik, ami a magyar állami költségvetés átlagos főösszegének körülbelül százszorosa.

Ennek a Nagy-Britanniára nézve végtelenül örvendetes helyzetnek csupán egy árnyoldala van, az, hogy az angol állami és társadalmi berendezkedés kizárólag a kapitalisztikus gazdálkodás boldogulásától, a növekvő jóléttől, ez pedig a gazdasági forgalom expanziós lehetőségeitől, a „látható" és „láthatatlan" kivitel méreteitől függ. Anglia jóléte és politikai egyensúlya ilyenformán szoros függvénye a világgazdasági és közvetve a világpolitikai viszonyoknak. Ezért van az, hogy az angol politika természetes előharcosa a békének és az együttműködésnek a nemzetközi politikában: hiszen nincsen ország a világon, amelynek több veszteni valója lenne, nem csupán a háború, de a világgazdasági összefüggések minden megzavarása következtében. 1931-ben, amikor a világgazdasági válság Nagy-Britannia pénzügyeit szétzilálta, az egész politikai egyensúly felborulással fenyegetett. Csak MacDonaldnak és barátainak valóban hősies elhatározása, amellyel politikai egzisztenciájukat feláldozták, mentette meg a helyzetet és tett lehetővé egy „reakciós" epizódot az angol politikai életben. Az angol politika említett „baloldali" orientációja következtében ugyanis egy szélsőjobboldali politikus vezetése alatt könnyebben lehet rela-

tíve „jobboldali" politikát csinálni. Konzervatív kormány nem merte volna csökkenteni a szociális gondoskodás méreteit, leszállítani a tisztviselői fizetéseket és átmenni a védővámos politikára, mert az lett volna az érzése, hogy a „közvélemény"-nyel száll szembe.

Egy másik példa, amely jól mutatja ezt és ezzel az egész rendszer Achilles-sarkát, Baldwin 1935. évi kalandja a szankciós politikával. Mivelhogy, mint említettük, az angol politika legfontosabb feladata a béke megóvása, Anglia lelkes támogatója volt a népszövetségi rendszernek, amelynek alapgondolata az volt, hogy a háborút háborúellenes szövetkezéssel kell lehetetlenné tenni. A feltevés az volt, hogy az esetleges támadó meggondolja, hogy szembeszálljon-e az egész világgal, ha megsérti az egyességokmányt. Amennyiben ez a feltevés nem vált be, természetesen csődbe kellett jutnia az egész rendszernek: hiszen ennek célja az volt, hogy ne legyen háború, s nem az, hogy háborút viseljenek a háború megakadályozása végett, ami tökéletes képtelenség. Baloldali kényszerképzetektől meg nem zavart elmék ezt tisztán látták volna: Baldwin és kormánya azonban csak egy jó „baloldali" választási platformot látott abban, hogy hitet tegyen a népszövetségi szankciós politika mellett. Itt volt egy baloldali „non plus ultra" lehetősége: ezt a platformot a munkáspárti ellenzék sem licitálhatta túl. Belpolitikailag a számítás bevált, de külpolitikáját Mussolini keresztülhúzta, s Baldwin bekerült a csapdába, amelyből a Hoare—Laval-egyezménnyel próbált menekülni. Minthogy így programmjához hűtelen lett, minden oldalról óriási „közvélemény"-támadás fenyegette, és papírforma szerint le kellett volna mondania. Ámde nyilvánvaló volt, hogy alig egynéhány héttel azután, hogy hatalmas többség élén vonult be az Alsóházba, a miniszterelnök nem mondhatott le, mert angol fogalmak szerint nem volt senki, aki tőle a kormány vezetését átvehette volna. Ezért Baldwin úgy menekült meg a csapdából, mint a róka: benne hagyta egyik végtagját — azaz külügyminiszterét, Hoaret. MacDonald és Baldwin esete világosan mutatja, hogy az angol rendszer mai baloldalisága mellett egyensúlyhiányban szenved. Az angol parlamenti aréna mai levegője „stuffy", áporodott, hiányzik belőle az őszinte világnézeti vita felfrissítő szellője, amely valamikor a kétpártrendszernek lendületet adott. A mai „baloldali" munkáspárti kormánygarnitúra nem őszinte, mert nem baloldalibb, mint ellenfele: nem tud baloldalibb lenni, mert a saját, radikálisabb, enyhén kommunisztikus programmjában nem hisz. Viszont a „jobboldali" konzervatív párt nem mer ellenfelénél jobboldalibb lenni, és ma már a parla-

menti fair play szabályaiba is beleütközik, amennyiben az ellenfél elveit kölcsönzi ki, mint éppen Baldwin esete mutatja. Ezt az ellenfél csak azért nem veszi túlságosan a szívére, mert világosan fél a saját programmjától és attól, hogy e programmal legyen kénytelen kormányozni.

A felületes benyomás az, hogy az oligarchikus kormánygarnitúrák félnek a demokratikus tömegektől és ezért mindinkább belesodródnak a demagógiába. Pedig hát az angolok mindig oly büszkén emlegetik az ő népük „politikai érettségét" s ennek tulajdonítják, hogy a demokratikus parlamenti kormányzás náluk jobban bevált, mint máshol. Már pedig a nép politikai érettsége abban nyilvánul meg — ezt Spengler találóan mondja —, hogy bizalommal van a bevált és hivatott vezetés iránt. A baj csakugyan nem is a népben, hanem a vezetőkben van. Itt is az ismétlődik meg, amit a történelemben már többször láttunk: a jóléttől elpuhított politikai vezetők egyoldalú individualisztikus tájékozódása. Annak a nagy gazdagságnak, jómódnak tudata, amelyben élnek, a segítés és a méltányosság régi hagyományaival erősítve, azt diktálja nekik, hogy nincsen más feladat, mint ezt a jólétet mennél szélesebb körökre kiterjeszteni és megőrizni. Politikájukat nem tudják máskép legitimálni, mint a jólét és a béke, a szocializmus és a pacifizmus szellemében.

A népszövetségi léggömb szétrobbanása, igaz, bizonyos önkritikai reflexiókra adott alkalmat az angolok politikusainak. Ők őszinték voltak akkor, amikor a népszövetségi szankciós rendszert a béke érdekében védték, a kontinensen azonban mindegyre nőtt a gyanú, hogy az angolok nem a békét védik, hanem a maguk tengeri közlekedési utainak és a brit birodalomnak biztonságát: hiszen nyilvánvaló volt, hogy Mussolini gyarmati hadjárata sokkal kevésbbé veszélyeztette a világbékét, mint maga a népszövetségi „megtorlás". Ilyenformán a kontinensen az a felfogás alakult ki, hogy az angolok a Népszövetség erejével akarják megvédeni a maguk birodalmi érdekeit. „Bella gerant alii..."

Az angolok rossznéven vették politikájuknak ilyen megítélését, de azért elgondolkoztak rajta és talán felismerték, hogy a béke érdekei és az ő érdekeik mégsem minden ponton azonosak. Lehetséges az olyan béke, amely mellett az ő tengeri összekötő utaik mások befolyása alá kerülnek, s akkor kereskedelmi életérdekeiket esetleg csak súlyos politikai áldozatokkal, vagy semmiképen sem tudják megvédeni. „Ha egyszer vereséget szenvedünk a világpiacokért folytatott versenyben — írta az akkori Lord Clarendon Grenville lordnak 1841-ben —, nem tudom, hogyan tart-

juk fenn rendszerünket, amely a legmesterségesebb az egész világon." Az a béke tehát, amely az angolokat érdekli, nem okvetlen azonos a világbékével: az különleges *angol* béke: „Pax Britannica". Ha pedig a Népszövetség nem hajlandó arra, hogy ez angol béke védelmére világháborúba keveredjék, világos, hogy az angoloknak nem marad más hátra, mint felfegyverkezni. A felfegyverkezés politikája azonban „jobboldali" politika, s ezért ezt is takarni kell egy baloldali „derivációval". Az angolok tehát a hivatalos elmélet szerint nem azért fegyverkeznek, mert ez érdekükben van, hanem azért, hogy „legyen, aki megvédi a demokráciát és a világbékét a harcias fasiszta hatalmak ellen". Az új angol fegyverkezési politika is megtalálja ekkép igazolását a demokratikus mítosz szellemében. Ez azonban megint csak nem használ az angol közélet megromlott egyensúlyának, amit világosan mutat Attlee munkáspárti vezérnek egy kalandja a maga pártjával. 1937-ben Attlee le akarta szavaztatni pártját a kormány fegyverkezési javaslatai ellen, „pro domo" azzal az indokolással, hogy az ellenzék további talajt veszít az országban, ha nem teljesíti hivatását és nem opponál. (NB. Attlee őrnagy most már 2000 font évi fizetést húz az államkincstárból, mint „Őfelsége ellenzékének" hivatalos vezetője: ő tehát valóban kötelességét iparkodott teljesíteni.) A *parlamenti* párt többsége azonban azon a nézeten volt, hogy a fegyverkezés a demokrácia és a béke védelmére szolgál, tehát azt a szocialista és pacifista ellenzéknek is helyeselnie kell. Alig kell mondani, hogy az ellenzék politikai érdekei szempontjából Attleenek volt igaza.

A baloldali ellenzék ilyen körülmények között nyilvánvalóan elveszti létjogosultságát, és mindinkább világossá válik, hogy a valóságban Anglia is éppúgy áttért az egypártrendszerre, mint a „totális" államok. Hiszen ilyen messzemenően egységes világnézeti tájékozódás mellett, a megoldandó problémák többé-kevésbbé politikamentesekké, technikus problémákká válnak. Ezeket pedig egyformán kell megoldani, akár ez, akár az a garnitúra van kormányon. A megoldások többé-kevésbbé kívül is esnek már a parlamentek hatáskörén és átmennek a bürokrácia hatáskörébe, amely az önkormányzatok ellenőrzését is mind szorosabbra fogja. Ezzel pedig a szabadságot is mind nagyobb mértékben kiszorítja az állami szabályozás, mint azt Lord Hewart, Anglia lord-főbírája, egy nagy feltűnést keltő könyvben mutatta ki. Igaz, hogy a bürokrácia csak a parlamenttől megszabott keretekben mozoghat, de a valóságban ez hatalmát csak növeli. Mert a 615 tagú Alsóház nem képes az állami élet összes részletkérdéseire ki-

terjedő szabályozást készíteni s így túlnyomóan kerettörvényekben intézkedik, amelyek a bürokráciának rendkívül bőkezű parlamenti felhatalmazásokat adnak; a törvényhozás ellen pedig a bíróságok sem tudják az alattvalók szabadságjogait megvédeni. A liberalizmus elve ugyan érintetlen marad, mert az egyénnek még mindig szabadságában áll mindazt megtenni, ami törvényesen megtiltva nincs, de a valóságban egyre szűkebbre szorul az a tér, amelyen belül ez a szabadság valóban érvényesíthető. A nagy tömeg, a „kisemberek" sokasága számára, amelynek szellemi igényei szerények és szükségletei standardizálva vannak, amelyet újságjában nem a szabadrőlfű vezércikkek, hanem a bűnügyi-, szexuális-, és sportszenzációk érdekelnek, gyakorlatilag mindegyre kevésbbé különbözik ez a szabadság attól a „szolgaságtól", amelyben a „diktátorok" alattvalói élnek.

Az elvi különbség mindazonáltal kétségtelen, s e különbség tudata kielégíti az angol alattvalót: ő elsősorban szuverénnek érzi magát — ez a polgári demokrácia vívmánya — és tudja, hogy minden korlátozás az ő érdekében, az ő jóváhagyásával történik. Végtére is minden szabadságnak korlátja a közérdek, s ez a közérdek az ő érdeke. Az individualizmus szellemében mindig az egyén jóléte és boldogsága — szocialisztikus berendezés mellett „a legnagyobb szám legnagyobb jóléte" — lévén a zsinórmérték, nem feltűnő az egyéni szabadság és az állami szabályozás e konfliktusa. „Szíve mélyén az angol valóban ma is liberális — írja W. F. Lofthouse — ... de túlhaladt a filozófiai liberalizmusnak azon az elvén, hogy mindenki megteheti, amit akar, mindaddig, amíg másnak kárt nem okoz. Az állam feladata (szerinte) nem az, hogy Hobbes Leviathanja legyen, de nem is az — mint a „laisser faire" régi hívei kívánták: hogy csak az „aréna" rendjére vigyázzon. E feladat: biztosítani azt, amit az átlagos angol a jó élet feltételeinek tart, azaz emelnie kell az életszínvonalat és gondoskodnia a polgárok tömegeiről, ki kell küszöbölnie elavult megkülönböztetéseket, fenntartania azt, amit a tulajdon jogainak tekintenek és támogatnia az ország kereskedelmét. A végső kérdés azonban a jólét kérdése. *Senki sem hiszi, hogy a jólét érne valamit*, vagy hogy lehetséges lenne megvalósítani *a hagyományos szabadságjogok nélkül*, amelyeket minden réteg számára fenn kell tartani, de minden javasolt változás igazi próbaköve ez a kérdés: vajjon kifizeti-e magát?"

Ezek a fejtegetések, úgy érezzük, mesterien foglalják össze az egész helyzetet. Azonban Lofthouse sorrendjét meg is lehet fordítani s talán még igazabb azt mondani: *senki sem hiszi, hogy a hagyományos szabadság-*

jogok érnének valamit a jólét nélkül. Ezért nagy kérdés, vajjon mi lesz a szabadsággal, ha egyszer a jóléti mechanizmus komoly léket talál kapni! Vajjon nem fogja-e akkor az angol polgár is feláldozni hagyományos szabadságát és nem lesz-e hajlandó magát alávetni egy diktátori hatalomnak, cserébe egy kis biztonságért, cserébe azért a jó érzésért, hogy ismét van, aki gondoskodik róla és határozott államférfiúi akarattal vezet? Ez a kérdés még válaszra vár, és semmiféle bölcselkedés az angol ember „lelkületéről" nem válaszolhat reá a jövendő tények helyett, mert az emberek „lelkülete" általában, hosszabb időszakot és nagy számokat, tömegeket véve alapul, életfeltételeikkel együtt változik.

2. A PARLAMENTÁRIZMUS: FRANCIAORSZÁG.

A nagy kontinentális államok közül ma, tudjuk, Franciaország van legközelebb Angliához, mind társadalmi szerkezet, mind politikai rendszer tekintetében, noha a történelem tanusága szerint Franciaország fejlődése számos tekintetben éppen az ellenkezője volt annak, ami Angliában ment végbe. Ők ma úgy találkoznak össze, mint két világjáró, akik közül az egyik kelet-nyugati, a másik nyugat-keleti irányban járja körül a földet.

Az angol parlament ma, láttuk, kezd a király sorsára jutni s maga is merő ornamentummá átalakulni az államépületen, amely mindinkább szilárdan kiépített bürokratikus óriásüzemmé alakul át. Ennek az átalakulásnak azonban minden fázisa a parlament százesztendős szakadatlan és következetes reformmunkájának eredménye. Enélkül a parlamenti munka nélkül az angol közigazgatás még középkori alakjában állana előttünk, s a vállalkozó korlátlan kényúr volna a kapitalista üzemben. Franciaországban, ellenkezőleg, a bürokratikus állami üzem alapjait a Capet királyok rakták le hosszú százados szívós munkában, s erre az alapra építette fel a modern francia közigazgatás acélvázát a nagy Napoleon, a 8. év Pluviôse havában kiadott törvényes rendelkezésekkel. E közigazgatási rend alapja a magyar megyének nagyjából megfelelő „département", amelynek igazgatása teljes egészében a megyefőnök („préfet") kezében van, ez viszont politikai tisztviselő és tökéletesen függ a belügyminisztertől. Ez a szigorúan centralizált és racionalizált közigazgatási gépezet azóta változatlanul fennáll és túlélt öt forradalmi rendszerváltozást. „Az a felfordulás, amelyet e változások előidéztek — írja Tocqueville —, sohasem volt sem hosszúéletű, sem általános; a nemzet legnagyobb része alig érezte meg azokat, sőt olykor alig is vette

észre", mert „a közigazgatási szerkezet épen maradt a politikai alkotmányok romjai között. Kicserélték a fejedelem személyét vagy megváltoztatták a központi kormányformát, de az ügyek mindennapi menete sem meg nem szakadt, sem zavart nem szenvedett. Mindenki megmaradt ugyanazon jól ismert szabályok és jogszokások uralma alatt, mindazokban az apró dolgokban, amelyek őt kiváltkép érdekelték; továbbra is azoktól az alárendelt hatóságoktól függött, amelyekhez mindig is szokott volt fordulni és közönségesen továbbra is ugyanazokkal a tisztviselőkkel volt dolga. Mert, noha minden forradalom lefejezte a közigazgatást, annak teste eleven és érintetlen maradt: ugyanazokat a feladatokat továbbra is ugyanazok a tisztviselők látták el és ezek továbbvitték, a politikai törvények változásain keresztül, a maguk szellemét és a maguk szokásait... Ezért mihelyt az első megrázkódtatás elmult, olyan volt az ország, mintha abban semmi sem mozdult volna."

Erre a jól megépített és jól bevált közigazgatási gépezetre kívülről ácsolt rá a harmadik köztársaság alkotmánya egy félig angolos parlamentet és parlamenti kormányt. Ezért azok, akik figyelmüket a francia parlament örökös zavaraira, lármás tehetetlenségére és csaknem hetenkint megújuló válságaira irányítják, — akik ezt az angol parlament példás fegyelmével, lovagias, előkelő és tárgyilagos stílusával vetik össze és elhülnek annak láttán, hogy egy angol kormány átlagos élettartamára legalább öt francia kormány tiszavirág-élete esik, — akik ebből a francia nemzet súlyos hanyatlására következtetnek és közeli összeomlását jósolgatják: merő optikai csalódásban szenvednek, mert egy élő orgánumot egy merő protézissel hasonlítanak össze. Egy műfej bizonyára nem érhet annyit, mint egy igazi: de az a szervezet, amely egy műfejjel beéri, nyilvánvalóan máshol tartja életfenntartó szerveit.

Az igazság az, hogy Franciaországot néhány tucat minisztériumi vezérigazgató kormányozza, akiknek működését az államtanács, a közigazgatás legfőbb gondolkodó szerve, rendezi össze. Az államtanácsban ülnek az ország legelső közigazgatási jogászai és szakértői; ők öntenek életet az összes törvényekbe a végrehajtási rendeletek megszerkesztésével és kiadásával. Ezzel szemben a miniszterek játszhatnak ugyan szerepet, ha egészen kivételes képességű, tudású és munkabírású férfiak, de idejüknek kilenctized részét a parlamenti csaták, a reprezentáció, az ügyfelek fogadása és személyes postájuk lebonyolítása foglalja le. Ilyen körülmények között a miniszter, mint egy közigazgatási ágazat főnöke, merő aláírógép, aki teljesen ki

van szolgáltatva referenseinek. Hiszen a legtöbb esetben úgy is csak egészen átmeneti vendég hivatalában s így alig is érdemes megkísérelnie, hogy abban részletesen tájékozódjék. Végtére is, a referensek úgy is tudnak mindent, amit tudni kell. A miniszter, ha valóban be akarna folyni az ügyek intézésébe, csak azt érné el, hogy megakasztaná az adminisztrációt. Egy olyan miniszternek működése, mint aminő volt a hirhedt Pelletan, a radikális baloldal tengerészeti minisztere, aki fejébe vette, hogy szigorúan körmére néz az adminisztrációnak, nem egyéb, mint merő szabotázs, amelynek gyümölcse a dezorganizáció.

S ha az egyik oldalon referenseinek van kiszolgáltatva a miniszter, a másik oldalon a képviselők húzzák felette a lélekharangot. Jaj neki, ha egy interpellációra nem tud kielégítő választ adni, különösen, ha egy „kormánytámogató" csoport egy tagjának valamely választóját érte sérelem az adminisztráció részéről! A kormány többsége legtöbbször annyira ingatag, hogy egy parlamenti csoport elszakadása máris a kabinet bukását idézi elő.

Mi az oka annak, hogy — ellentétben az angol parlamenttel, ahol a miniszter sokkal hatalmasabb, mint a képviselő — a francia kamarában a képviselő kezében van a nagyobb hatalom? Erre a kérdésre csak történeti visszapillantás adhat választ.

Amikor 1871-ben, a második császárság bukása után az alkotmányozó nemzetgyűlés egybegyűlt, annak nagy többsége — királypártiak éppúgy, mint republikánusok — elszánta magát arra, hogy *egy* személy kezébe többé nem engedi összpontosulni az állam politikai hatalmát. Hiszen éppen a francia közigazgatás szoros centralizációja és tökéletes semlegessége, gépszerűsége mellett, okvetlen diktátorrá lesz, aki az egész apparátust kezébe tudja kapni. Ez a magyarázata annak, hogy a harmadik respublika eltért a második köztársaságtól létesített „prezidenciális" kormányformától, hogy a köztársaság elnökének megválasztását a parlament két házából egyesített nemzetgyűlés hatáskörébe utalta — nehogy az elnök a népakarat konkurrens képviselője lehessen a parlament mellett —, hogy az elnök mellé a parlamentnek politikailag felelős minisztériumot állított, és hogy a képviselői kamara feloszlatásának jogát a szenátus hozzájárulásához kötötte. Ezt a hozzájárulást a köztársaság elnöke csupán egyetlen egyszer vehette igénybe, 1877-ben. Mivel pedig a kamarának ekkor történt feloszlatása a royalista érzelmű MacMahon tábornagynak a köztársasági érzelmű kamarai többséggel való vitájából eredt, és az új választás az elnök vereségével végződött, azóta a kamara feloszlatását a közvélemény államcsíny kísérletének tekinti

és ezzel kirekesztette a gyakorlati politikai lehetőségek köréből. A kamarát tehát négyévenkint újra választják, de e négy esztendő alatt a kamara korlátlan hatalom: a szuverén demokrácia teljhatalmú képviselete. Következésképen a képviselő egyáltalában nem függ a kormánytól, mert a kormánynak nincs módjában a turbulens kamarával szemben a választóközönséghez fellebbezni. Ezért nem sikerült mind a mai napig a kamarát szilárd párttömbökbe tömöríteni, s abban a többségek mindíg mesterségesek és mindíg bizonytalanok.

A parlamentárizmusról a már elmondottak alapján azt lehetne hinni, hogy Franciaországban így a parlamentárizmus ideális képe érvényesül, hiszen, íme, a képviselő független egyéniség lévén, a kormány politikájáról legjobb belátása szerint ítélhet. A képviselő azonban csak a kormánytól független, választóitól annál inkább függ. Emlékezzünk arra, hogy Angliában kétféle választás fordul elő: az Alsóházat vagy rendes ciklusának lejárta után választják újra, vagy pedig a választásnak referendum-jellege van s akörül forog, hogy a kormány hivatalban maradjon-e vagy átadja helyét. Az előbbi esetben a szavazás többnyire „normális": azaz mindenki megtartja helyét és leszavaz a saját pártjára; a második esetben a „közvélemény" állásfoglalása egy bizonyos irányba tereli a megmozgatható szavazatokat. Az ilyen „referendum"-szerű szavazás Franciaországban sokkal ritkább, mert a kamarát, mint láttuk, nem lehet feloszlatni kiszabott élettartamának lejárta előtt. Következésképen a francia választóközönség nem egy kormány, egy programm felett „dönt", hanem csupán képviselőket választ, amikor szavaz. Ezért pártprogrammok helyett sokkal nagyobb súllyal esnek latba a jelöltek személyes ígéretei. Ezeknek az ígéreteknek révén a képviselő szoros függésben marad választóitól. Kerületének választóin kívül továbbá tekintettel kell lennie a képviselőnek a választók nagyobb tömegeit reprezentáló érdekképviseletekre is: a tisztviselők, a gazdák, a munkások szervezeteire és ezeknek kívánságaira. Ezek a kívánságok pedig végeredményben mindig pénzügyi természetűek. A képviselők ekkép normálisan azt tekintik főkötelességüknek, hogy az állami kiadásokat, az „appropriációkat" növelni igyekezzenek, hogy több pénzügyi igényt lehessen kielégíteni, és viszont, hogy ellenálljanak minden olyan intézkedésnek, amely növelné az adófizetők terheit. A mind nagyobb számú csoportokra való szakadásnak is az a két főoka, hogy egy kisebb csoport tagjaképen, amelyre azonban a kormánytöbbségnek feltétlenül szüksége van, az egyes képviselő nagyobb befolyással lehet a kormányra, — és hogy minden csoportnak joga van magát kép-

viseltetni a pénzügyi bizottságban, amely tetszése szerint módosíthatja a költségvetést és még azoknak a szerény korlátozásoknak sincsen alávetve, amelyekhez a házszabályok értelmében az egyes képviselőknek alkalmazkodniok kell. (Ebben is feltűnő az Angliával való ellentét, ahol kiadásokat csakis a kormánynak van joga javasolni.) A kormányoknak az egyes csoportok e nyomasztó pénzügyi demagógiájával szemben voltakép csak egyetlen ellenszerük van: helyet adni a csoportoknak a kormányban, és így a választók érdekei helyett a képviselők személyes becsvágyát táplálni. Ennek a két tendenciának eredményeképen a francia költségvetés kiadási oldala és a kabinet létszáma állandóan növekvő irányzatot mutat. (Tardieu 1929. novemberi kormányának például 28 tagja volt; az előző Briand-kormánynak csak 18.)

Ilyen körülmények között a parlamenti kormányalakítás és kormányvezetés normálisan a „minden hájjal megkent" parlamenti taktikusok mestersége, és egy külön „miniszteriális" típus alakult ki politikusokból, akik a gyors és hajmeresztő taktikai manőverek mestereinek bizonyultak. Az irányadó metódus lényege abban van, amit az amerikaiak „share out system"-nek neveznek: mennél bőkezűbb osztogatása a kormány rendelkezésére álló beneficiumoknak a kormánytöbbséget alkotó csoportok tagjai, és az általuk képviselt választói érdekeltségek között.

Változatok ezen a monochrom skálán csak két különböző koncentráció formájában fordulnak elő. Az egyik a választási célokra alakuló világnézeti koncentráció, amely a háború utáni „Nemzeti Blokk" egyetlen esetét kivéve, mindíg baloldali. A baloldal ugyanis a szervezett, kitartó választók többsége felett rendelkezik. Ezeknek nagyobb részét Dél-Franciaország szolgáltatja: az a vidék, ahol a földesurak abszentizmusa és a jobbágyok nyomorúsága a legsúlyosabb volt az Ancien Régime idején, és ahol a nagy forradalom földosztó politikája a demokratikus forradalmi mítoszt a legmélyebb rétegekbe ültette be. A délfranciaországi parasztnál a demokrácia és a baloldaliság így gyökeresen népi hagyománnyá vált, amelyet rendületlenül követ, minden alkalommal, amikor az úrnához hívják. Ez a tömeg túlnyomóan az úgynevezett „Radikális Szociális Párt" zsákmánya, amely a kamarában, szabály szerint, a legtöbb mandátummal rendelkezik. A másik, világnézetileg szorosan megszervezett réteg az ipari munkásosztály, amely a marxista pártok zsákmánya. Ez a két csoport együtt normálisan legalább 250 mandátumra számíthat a 618 főből álló kamarában és sokkal többre, ha egymással „kartelben" vannak, és jelöltjeik nem buktatják el egymást a jobb-

oldal előnyére a pótválasztásokon. A mandátumok nagy többségének sorsa ugyanis mindig csak a második szavazásnál dől el, ekkor ugyanis már csak relatív többségre van szükség a megválasztáshoz (az első szavazásnál csak abszolút többséggel lehet győzni). Ilyenkor döntő előnyben van az a jelölt, aki az egyik „oldal"-hoz tartozó pártok egyesített szavazataira számíthat. De a baloldal választási fölényét újabban még egy más körülmény is befolyásolja, s ezt csak akkor fogjuk megérteni, ha előbb megvizsgáljuk, hogyan jön létre a másikfajta — jobboldali — koncentráció.

A „jobb"- és „baloldal" közötti elválasztóvonal fokozatosan eltolódott és mindinkább határozatlanná vált az idők folyamán. 1871-ben „jobboldal" a királyság és a katolikus egyházi szupremácia híveit jelentette. A királyság hívei ekkor többségben voltak, de politikai öngyilkosságot követtek el, amikor nem tudván egy „posszibilis" uralkodó személyében megegyezni, maguk alapították meg a köztársasági alkotmányt 1875-ben. Azóta a királypárti gondolat állandóan hanyatló mennyiség volt a francia politikában. Az új ellentét a „klerikális" és a „laikus" állam hívei között alakult ki: ezt a csatát a jobboldal a Dreyfus-körüli háborúságban vesztette el, amely pedig egy olyan időpontban tört ki, amikor XIII. Leó pápa fölényes politikai bölcseségének már-már sikerült a köztársaságot az egyházzal kibékítenie. A zsidószármazású Dreyfus kapitányt 1894-ben kémkedés miatt súlyosan elítélte a hadbíróság. Később oly körülmények kerültek napvilágra, amelyek a bűnösség kérdését nagyon kétségessé tették. A hadbíróság fenntartotta ítéletét, amiért azután azt a vádat támasztották ellene, hogy merőben antiszemita előítélet és nem az igazság mérlegelése vezette. E kérdés fölött azután a francia értelmiség mereven két táborra szakadt: a harc csak névleg folyt Dreyfus és az antiszemitizmus körül. A valóságban a kérdés úgy volt feltéve, hogy mi a fontosabb érték: az állam rendje és a hadbíróság tekintélye, a kimondott ítélet jogereje — vagy az egyén jogainak, méltóságának, becsületének szentsége. A világnézeti hatóerejében mindinkább halványuló, mindinkább egy merőben anyagias individualizmusba hanyatló liberális demokratizmus e vitától újból világnézeti, ideális szárnyakat kapott, holott a jobboldal hang- és irányadó körei „leplezetlenül reakciós" színezetben mutatkoztak meg. Az egyház a vitától könnyen távoltarthatta volna magát; azonban a történeti körülmények, a királyi abszolutizmussal való évszázados kapcsolatai úgy formálták a francia katolicizmus szellemét, hogy önkénytelenül is mindig arra hajlott, hogy az egyház tanításának autoritatív elemeit hangsúlyozza. Az egyház így szinte ellenállhatatlanul sodródott

bele a vitába a tekintély és a jogrend védelmében. Az egyház felelős tényezői csupán azt az útszéli támadást igyekeztek visszautasítani, amelynek a hadsereg és a jogrend tekintélye volt kitéve a baloldali ágensek és a sajtó alantasabb orgánumai részéről; a politizáló katolicizmus azonban éles ellentámadásba ment át a zsidóság és a liberális demokrácia ellen. A katolicizmusnak egy nagyhatású hivatlan prókátora, Charles Maurras, e vitában arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy „minden, ami a közrendet megzavarja, igazságtalanság s az igazi igazságosság ezért a közrend tisztelete. Senkinek sincs joga mindent felforgatni csak azért, hogy egy bírói tévedést jóvá tehessen, még akkor sem, ha ez a tévedés vitán felül bebizonyított lenne, ami ebben az esetben nem áll." Ilyen, magas elvi alapon álló, de túlzó nyilatkozatok azt a látszatot keltették, hogy az egyház fölébe helyezi a köz világi rendjét az erkölcsi igazságnak, pedig hát nyilvánvaló, hogy Krisztus egyháza ezt nem teheti. Ezért a Maurras-szerű ideológusokkal szemben a Dreyfus-pártiak javára billentette az etikai mérleget olyan feddhetetlen férfiak állásfoglalása, mint az ugyancsak buzgó katolikus Péguy, aki azt válaszolta, hogy „egyetlen igazságtalanság, egyetlen bűn, egyetlen jogtalanság, kiváltképen, ha hivatalosan jóváhagyják és megerősítik ... egyetlen becstelen, méltatlan cselekedet megbélyegezi és megalázza az egész nemzetet." „Ellenfeleink — hangoztatja Péguy visszaemlékezéseiben — az ország mulandó biztonságát tartották szem előtt, mi azonban (természetesen ez csak a Péguy-féle idealistákra vonatkozik) az ország örökkévaló lelkének üdvösségével törődtünk."

Az erkölcsi látszatok így a baloldalt erősítették, amely az egyház politikai hatalmának teljes megtörését írta zászlójára és győzött. Az eredmény az egyházi kongregációk ellen és az egyház és állam szétválasztásáról szóló törvények meghozatala volt és ezzel a világnézeti-politikai harc a „laikus" demokrácia javára dőlt el. Azóta a világnézeti frontok eltolódtak, és mindinkább a szociális kérdés került a politikai viták homlokterébe. Míg azonban a laicizmus kérdésében a liberális polgárság egységes lehetett a szociáldemokráciával, a szociális reform kérdésében megoszlottak a „baloldal" érdekei. Választási akcióprogramm tekintetében nem nagyon nehéz a radikális pártnak a szociálistákkal kiegyezni, hiszen a radikálisok szintén a „szociális haladás" álláspontján állanak. Azonban a radikálispárti kispolgári szavazó, aki szavazatával híven kitart pártja mellett, ameddig csak programmokról és „haladás"-ról szó van, egyénileg, mint kistőkés, megrőkönyödik, ha azt látja, hogy a kormány — az ő kormánya — szocialista befolyás alatt,

nagyszabású költekezésbe bocsátkozik, a polgári magántulajdont és az állam pénzügyi hitelét egyaránt veszélyezteti. A háború utáni inflációs korszak s a frank értékvesztesége különösen élénk nyomokat hagyott a kistőkés emlékezetében. Amilyen mértékben tehát a „baloldali" kormány valóban végrehajtani igyekszik szociális programmját, olyan mértékben idegeníti el magától a kistőkéseket, akik azután sietnek kivenni pénzüket a bankból és lehetőleg túladnak az állampapirokon. Aki teheti, az pénzét külföldi értékekbe fekteti, és így megindul a tőkék kivonulása az országból. Ehhez járul a francia polgárságnak az a megrögzött attitüdje, hogy még az abszolutizmus idejéből eredő hagyományai szerint, az államot magával szemben állónak, szükséges rossznak tekinti s egyáltalában nem érzi erkölcsi kötelességének a pontos adófizetést. Mennél válságosabbak az idők és mennél több adófizetésre volna szükség, annál kevesebb lelkesedéssel fizet, mert neki is annál kevesebb nélkülözhető pénze van. A polgárságnak ez a negativisztikus magatartása azokkal a kormányokkal szemben, amelyeket politikailag támogat, következetesen pénzügyi válságra és ezzel a közvélemény hirtelen megváltozására vezet. A párizsi utca megmozdul és újból átveszi régi, forradalmi, kormánybuktató szerepét; a kamara, amely túlnyomóan a párizsitól mélyen lenézett „vidék" képviselete, úgy sem kedvence a párizsi népnek. Ilyenkor a parlament, megriadva, önkéntelenül és engedelmesen fordul a nagytekintélyű, pártok felett álló, veterán államférfiak felé, akiknek személye a legbiztosabb záloga annak, hogy a tőkések megrendült bizalma vissza fog térni.

A közvélemény értelmezésében ilyenkor a köztársaság elnöke és főként a szenátus is kiveszi a részét. A szenátusban ugyanis a szocialistáknak csak elenyésző képviseletük van: a szenátorokat választó kollégiumokban a falvakat és a kisvárosokat képviselő delegátusok nagy többségben vannak a nagy iparos városok kiküldöttei felett. A szenátusnak tehát szilárd kispolgári többsége van, és ez a testület ennélfogva a konzervatív demokráciát képviseli. Ezt a republikánus konzervatívizmusát ismételten érvényesítette az arányos választási reform ellen, a nők szavazati joga ellen (ettől a jobboldali, klerikális befolyás növekedését várják) és a túlzott szociális és pénzügyi radikalizmus ellen.

Ez az oka annak, hogy a nagy baloldali győzelmekből eredő kamarákban a többség előbb vagy utóbb még mindig eltolódott jobbfelé. Mindazonáltal a jobboldali többséget sohasem lehetett megszervezni a radikális pártnak vagy legalább is a párt egy részének támogatása nélkül: következésképen

a jobb- és baloldal közötti választóvonal a valóságban a radikális párti tömbön fut keresztül — egy angol író szellemes megjegyzése szerint — úgy, mint valamelyik párizskörnyéki békének egy hibásan megvont határvonala. A radikális párt végeredményben itt azt a szerepet játsza, amelyet Angliában a konzervatív párt: itt ő a kispolgárság pártja, s a kispolgárság a modern demokráciában voltakép a jobboldalon van. A különbség abban van, hogy Angliában a jobboldal tolódott el, mint láttuk, balfelé, Franciaországban ellenben a baloldal tolódik jobbra, annak a hullámmozgásnak ellenáramaképen, amely a politika súlypontját itt is mindegyre balfelé sodorta. Azok a törmelékpártok tehát, amelyek Angliában a jobb- és baloldal között középen torlódtak össze és így ma voltakép a mérleg nyelvét alkotják, Franciaországban a jobbszélre szorultak, és így a mérleg nyelve a radikális párt lett, amely ennélfogva balfelé és jobbfelé egyaránt kormányképes.

Mivel azonban az így keletkező jobboldali kormányok a pénzügyi egyensúly helyreállítása végett kénytelenek az állami kiadásokat csökkenteni és a bevételeket emelni, ezzel nagy népszerűtlenséget vonnak magukra s módot adnak a „baloldalnak" arra, hogy e népszerűtlenséget ellenük kihasználja a következő választási harcban. Ilyenkor lényegtelenné válik az, hogy a baloldal vezető pártja maga is kivette részét a jobboldali kormányzásból: az alibi biztosítására elég a vezető „garnitúra" felváltása és tartalékgarnitúrája van bőven a pártnak. Vezérei és jelöltjei az új választásokon már megint mindannak az ellenkezőjét fogják ígérni, amit kormányzásuk folyamán cselekedtek, sőt akkorra mindig találnak platformot, amelyen megújíthatják szövetségüket a marxista pártokkal. Ezek erre könnyen kaphatók, mert magukban nem remélhetnek többségre jutni. Így azután a kispolgárnak megint módot adnak arra, hogy hivatalba ültessen egy kormányt, amelynek elveit helyesli, de gazdaságpolitikájával szemben bizalmatlan és amely elől sietve elzárja a pénztárcáját. Találóan mondották, hogy a francia polgár baloldalt hordja ugyan a szívét — de jobboldalt a pénztárcáját.

Az 1924—28. parlamenti periódus ilyenforma politikai folyamata így megismétlődött az 1932—36. időszakban is. Az 1936. évi választások, a radikálisoktól a kommunistákig terjedő „népfront" győzelmével még jobban balra tolták el a kamara súlypontját: mégis az 1936—40. időszak félúton, ugyancsak szinte matematikai pontossággal érkezett el ahhoz a hagyományos fordulóponthoz, ahol a baloldali kormányrendszer végleg elmerül a saját erőkifejtéseitől támasztott árban és a kormányzás tengelye határozot-

tan elfordul jobbfelé. Ez a tapasztalat ismét világosan mutatja, hogy a francia kormányrendszer sorsa a krónikus hitelválság, a bizalmi válság megoldásától függ. Ez a kérdés ugyanis minden polgári demokrácia kulcsproblémája: meg tud-e bízni a polgárság egy olyan kormányhatalomban, amelynek nincs semmi más alapja, mint éppen ez a bizalom? A polgári demokrácia rendszerének alapja a kapitalizmus: tőke és hitel. A hitel fenntartásához azonban szilárd kormányokra, tekintélyben és jogelveiben rendületlen államhatalomra van szükség. A kérdés tehát az: lehetséges-e szilárd kormányokat felállítani olyan országokban, amelyekben a kormányok a parlamenti csoportok versengéseitől és a választási rendszerek szeszélyes aritmetikájától, sorsjátékszerű döntéseitől, gyakran a sokmilliós választóközönség egynéhány százalékának pillanatnyi hangulatváltozásaitól függenek?

A kormányhatalom e gyengeségén akart volna segíteni a köztársaság két volt elnöke — Millerand és Doumergue — alkotmányreformjavaslataival. Millerand tervezete az amerikai prezidencializmus felé közelítette volna Franciaországot: az elnökválasztást külön kollégiumra bízta volna, de az elnöknek megadta volna azt a jogot is, hogy saját belátása szerint feloszlassa a kamarát. Ellensúlyképen megadta volna — ugyancsak amerikai példára — a bíráknak azt a jogot, hogy a törvények alkotmányos érvényessége felett ítélkezzenek. Doumergue nem volt ennyire merész és megelégedett volna az angol példák követésével: az állami kiadásokra vonatkozó kezdeményezés jogát egyedül a kormányra ruházni és a köztársaság elnökének megadni a kamara feloszlatásának jogát. Alig kell mondani, hogy az ilyen kísérletek eleve reménytelenek abban az országban, ahol az alkotmányrevízió a parlament hatáskörébe tartozik. Meglepő volna, ha a parlament önként hozzájárulna ahhoz, hogy saját jogait és kiváltságait megnyirbálják annak a végrehajtó hatalomnak javára, amely ma még teljesen tőle függ. De ennek az ellenállásnak van egy mélyebben fekvő oka is, amiért a kamarában uralkodó radikálisok némi joggal éreznek „közvéleményt" a hátuk mögött, amikor a reformtörekvésekkel szembeszállnak. A francia közigazgatás leírt centralizált és bürokratikus természete mellett ugyanis a parlamenti kormány gyengesége valóban az egyetlen biztosítéka a liberalizmusnak, a polgári szabadságnak. A francia polgár megszokta még az Ancien Régime alatt, hogy az állam valami, ami tőle független és vele szembenáll, valami, aminek engedelmeskedni kell. Önkormányzati hagyományok és egy politikai tapasztalatokkal bíró vezető réteg híjával még for-

radalmaiban sem tehetett komoly kísérletet arra, hogy ezt az állami apparátust lerontsa: ehelyett — Rousseau és Robespierre nyomán — kialakította a demokratikus ellenőrzés gondolatát,* amelyet a jelenkorban „Alain" (Chartier) annyi lendülettel és oly sok elmeéllel képvisel. Ő is Rousseau felfogásából indul ki: „A hatalom megrontja mindazokat, akiknek részük van benne." Azonban „minden hatalom abszolút" és „minden hatalom katonás". „Ha a hatalom nem szánja el magát arra, hogy az engedelmességet kikényszerítse, egyáltalában nincs többé hatalom." Ezért a demokrácia nem is a hatalomnak egy formája, hanem „az alárendeltek állandó erőfeszítése a hatalom visszaéléseinek meggátlására". „A nép minálunk — írja Alain — nem főnököket választ, hanem ellenőröket... Az állam feje nem annyira az összes hivatalok főnöke, mint inkább a nép megbizottja, az eszményi polgár, akinek az a feladata, hogy felkutassa a hatalom visszaéléseit és azoknak véget vessen. És még inkább nyilvánvaló, hogy a miniszterek voltaképp néptribunok, akiknek mindegyike ellenőriz egyet-egyet azok közül a hatalmas apparátusok közül, amelyek mind zsarnokoskodnának, ha szabadon engednék őket intézkedni." „A miniszter — ismétli e gondolatot más helyen — nem egyéb, mint a nép delegátusa, aki egy bizonyos munkakört ellenőriz; az ellenőrt ellenőrzi egy másik képviselő, a költségvetés előadója; a többi képviselő a döntőbíró szerepét játssza." De a miniszterek állandóan ki vannak téve a kísértésnek, hogy ne tribunok, hanem cézárok legyenek. Ezért a parlament sohasem lankadhat el abban a hivatásában, hogy „minden pillanatban eltiporjon egy kevés újjászülető monarchiát". A jó demokratikus állampolgárnak pedig két erényt kell tanúsítania: az egyik a törvényes hatalom iránti engedelmesség, a másik az ellenállás szelleme. „Az engedelmességgel fenntartja a rendet, az ellenállással megvédi a szabadságot."

A polgári demokrácia problémái és nehézségei ekkép onnan erednek, hogy annak két alapvető előfeltevése van, amely könnyen összeütközésbe jut

* Rousseau szerint az emberi vétkek forrása a társadalomban kifejlődött egyenlőtlenség, amiből vetélkedés, hatalomvágy és embernek embertől való leigázása ered. Ez a gonoszság és egyenlőtlenség teszi szükségessé az államot, amelynek feladata az, hogy a „természetes" egyenlőséget helyreállítsa és ezzel a jóság birodalmát megteremtse. Az ember tehát annál jobb, mennél közelebb van az egyenlőség és az ártatlanság állapotához, azaz mennél kevesebb része van az egyenlőtlenség okozta hatalomban, mert a hatalommal való visszaélés lehetősége mindig kísért, mindig korrumpál. Ebből a felfogásból indul ki Robespierre 1793. évi alkotmánylevelének bevezetése is: „Minden alkotmány hibás, amely nem azon a feltevésen épül fel, hogy a nép jó és a magisztrátus megvesztegethető."

a valósággal. Az egyik az, hogy az állam hatalma túlnagy, és hogy azt a szabadság érdekében korlátozni kell. Ez a „liberalizmus" előfeltevése, amely szem elől téveszti azt az elemi igazságot, hogy mennél erősebb az államhatalom, annál kevésbbé tűri el a hatályos korlátozást: következésképp a korlátozás annál hatályosabb lesz, mennél gyengébb az államhatalom. A „győzelmes" liberalizmus így mindig egy olyan államot korlátoz, amely már inkább erősítésre szorulna. Végeredményben a liberális polgári államnak csak akkor szabad erősnek lennie, ha gyengesége már végzetes méreteket kezd ölteni. „Harminc év alatt — panaszolta Tardieu 1931-ben — Franciaországnak csak két erős kormánya volt: Clemenceaué 1918-ban, mert akkor megijedtünk a vereségtől — és Poincaré-é 1926-ban, mert akkor meg az államcsődtől ijedtünk meg."

A második nehézség a polgári demokrácia individualisztikus világnézetéből, szocialisztikus értékszempontjaiból ered. A polgári demokráciát az egyes állampolgárok egyenlő jólétének elve: a „szocializmus" legitimálja. Az egyenlő jólétnek előfeltevése azonban az, hogy legyen jólét egyáltalában. A polgári demokrácia eszméje csak addig nem foglal ellenmondást magában — láttuk ezt már —, ameddig a növekvő nemzeti jövedelem egyre szélesebb körökbe való elosztása sikeresen bontogatja a „polgárság" és a „nép" közötti választófalat, amíg a népnek egyre szélesebb és szélesebb rétegeit tudja polgári életszínvonalra emelni. Joggal figyelmeztette Poincaré egy nevezetes parlamenti beszédében (1928) baloldali kritikusait, akik tőle a gazdagság jobb elosztását követelték, hogy azt a gazdagságot, amit elosztani kívánnak, előbb meg kell teremteni. Hogy a „szociális" polgári demokrácia milyen nehézségekkel kerül szembe gazdasági depressziós periódusok idején, ékesen mutatja az a számadat, hogy Franciaország állami kiadásai 1927 és 1934 között 39 milliárd frankról 50 milliárdra emelkedtek, ugyanakkor, amikor a nemzeti jövedelem 227 milliárdról 165 milliárdra csökkent: a periódus elején az állami kiadások a nemzeti jövedelem 18%-át, végén 30%-át emésztették fel!* Ilyen körülmények között következik be az a már érintett processzus, hogy a kormány elveszti a polgárság bizalmát, amelynek vagyonát pusztítja, és a nép bizalmát, amelynek nem tud eleget nyujtani a csökkent jövedelemből. A polgári demokrácia csak addig állhat fenn, amíg a kapitalizmus és szocializmus követel-

* A Daladier-kormánynak a pénzügyi helyzetről 1938 májusában készült jelentése szerint az adóprés a nemzeti jövedelemnek 40%-át sajtolja ki a nemzet zsebéből.

ményeit egyensúlyban tudja tartani egymással. A polgári demokráciában ekkép a tőke ugyanazt a szerepet játssza, mint a katonai monarchiában a hadsereg: az is, ez is a rendszer végső szilárd alapja, amely ha beszakad, az egész államépületnek össze kell omlania. A modern polgári demokrácia mítosza szerint, mint láttuk, azt két diktatúrás „szélsőség" — fasizmus és bolsevizmus — felől fenyegeti veszedelem: a valóságban a veszedelem a polgári demokráciát jellemző benső ellenmondásokban van, amelyeket a gazdasági válság könyörtelenül napvilágra hoz.

3. A PREZIDENCIALIZMUS: AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK.

A polgári demokrácia legkövetkezetesebb alkotása az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya. Itt úgyszólván légüres térben dolgozhatott a „magánember" politikai filozófiája. A függetlenségi harc, az angol kormány elleni felkelés, nem volt nemzeti mozgalom, hanem a „homo oeconomicus" felkelése a távoli merkantil államhatalom ellen, amely őt gazdasági szabadságában akadályozta s az anyaország érdekében közvetve adófizetésre akarta kényszeríteni. Az északamerikai gyarmatbirodalom azonban kezdettől fogva a szabadság hazája volt. Az angol királyok szívesen adtak ki széleskörű önkormányzatot és teljes vallásszabadságot biztosító kiváltságleveleket egyeseknek vagy társulatoknak, ha vállalkoztak arra, hogy a távoli új világ partjain telepeket szerveznek és a kincstár számára egyébként értéktelen, szűz területeket a termelés és a forgalom szolgálatába állítanak. Az alapítók maguk természetesen nagyvállalkozók voltak, de a telepesek többsége azoknak a disszidens protestáns szektáknak a tagjaiból került ki — a katolikus Maryland kivételével —, amelyeknek világnézetében rendszeresen egyesült a középkori konstitucionalizmus és a modern felekezeti és gazdasági liberalizmus eszmevilága. E telepeseknek magukkal hozott politikai hagyományai értelmében az angol királyi kormány elleni lázadás alapdogmája a középkori alkotmányosság alapelve lett: „Képviselet nélkül nem adózunk!" Ennek az elvnek népszerűsége könnyen érthető. De mire a nagy harc győzelmes befejezést nyert, a jómódú, „tisztes" polgárság arra a felfedezésre jutott — mint mindig hasonló harcok után —, hogy a szabadságot a vagyon- és jogbiztonság árán vívta ki. A gyarmatok első szövetsége csupán a hadviselés kényszere alatt jött létre; abban minden egyes „tagállam" megőrizte teljes szuverénitását. Határozatokat a szövetségi gyűlés — a „kongresszus" — csak egyhangúan hozhatott és azoknak végrehajtása

teljesen az egyes államokra volt bízva. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a háború alatt felgyülemlett szövetségi államadósságot a tagállamok nem akarták megfizetni. A „konfederáció" utolsó tizennégy hónapjában 400.000 dollár volt a szövetség egész bevétele, holott egyedül a szövetségi adósság kamatterhe közel 15 millióra rúgott, és ennek négyötöde belföldi kölcsönből eredt, tehát a vagyonos polgárok zsebéből került ki. A hadviselésből eredő pénzügyi és gazdasági válságból kijutni a fennálló politikai viszonyok között annál kevésbbé volt remény, mert az egyes államok szuverén kereskedelmi politikája úton-útfélen akadályozta a forgalmat. A helyzet így meglehetősen hasonlított ahhoz, amelybe Közép-Európa került a világháború utáni években: megemésztetlen hadi adósság, papírpénz-infláció, gazdasági anarchia, nyugtalan, félig leszerelt katonaság... Még egy kommunisztikus demagógia elemei sem hiányoztak.

Ilyen körülmények között ült össze Philadelphiában, 1787-ben az alkotmányozó „konvenció", amelyet legidősebb tagja, Franklin, franciaországi emlékei nyomán „une assemblée de notables"-nak nevezett — az egyes államok legtekintélyesebb, legintelligensebb és általában legvagyonosabb polgáraiból. A tőlük megfogalmazott alkotmánylevél azt a célt igyekszik szolgálni, hogy a polgár szabadságát és biztonságát egyaránt megvédje. Irányadó elve az egyensúly (balance). Következésképen az alkotmányozók erős központi, monarchikus kormányt igyekeztek építeni, de Montesquieu szellemében — aki nagy hatással volt az amerikai alkotmány „atyáira" — gondoltak arra, hogy az egyes hatalmak kölcsönösen korlátozzák egymást és lehetetlenné tegyék a liberális demokráciának deszpotikus demokráciává való elfajulását. James Madison felfogása alapján az amerikai alkotmány filozófiáját a leghitelesebben így foglalhatjuk össze: ha a társadalomban érvényesülő különböző partikuláris érdekek egyetlen többségi tömbbe tudnak összefonódni, a kisebbség jogos érdekei veszélyben lesznek. (A kisebbség, amelynek érdekeit Madison félti, természetesen a vagyonos polgárok rétege.) Ezt a veszedelmet kétféleképen lehet elhárítani: egyrészt a népakarattól független monarchikus kormányzat létesítése, másrészt azáltal, hogy az alkotmány módot ad az összes egymással versenyző érdekeknek érvényesülésére s ezeket úgy egyensúlyozza egymással, hogy a többség ne uralkodhassék a kisebbség felett. Ezért bízta az amerikai alkormány a törvényhozó hatalmat egy, két házból álló kongresszusra, amelyek egyike — a képviselőház — a népet számszerű erejében képviseli, a másik pedig — a szenátus — egyenlő képviseletet juttat

az összes tagállamoknak. E törvényhozó hatalomtól függetlenítették a végrehajtó hatalmat, amelyet a négy évre választott elnök kezébe adtak. Emellett biztosítani vélték az elnöknek a néptől való függetlenségét is azáltal, hogy az elnökválasztást egy külön kollégiumra bízták, amelybe minden állam annyi tagot küld ki, amennyi törvényhozót — szenátort és képviselőt — választ. De annak is útját akarták állni, hogy az elnök irányító befolyást szerezhessen a törvényhozásra, s ezért lehetetlenné tették azt, hogy a kormány tagjai egyúttal törvényhozók legyenek. Szemük előtt az angol alkotmány „ortodox" elmélete lebegett, amint azt Blackstone híres kommentárjaiban olvasták: a parlamenté a törvényhozás, a fejedelemé a végrehajtó hatalom. Ezt az elméleti angol alkotmányrendet a maga tisztaságában akarták életrekelteni. Az angol parlamenti kabinetkormányzás egykorú rendszerének tulajdonították ugyanis azt a „visszaélést", hogy a parlament szuverénitását az ő saját gyarmati szabadságaik elnyomására lehetett felhasználni. Ez arra figyelmeztette őket, hogy a végrehajtó hatalom túlságos befolyása a törvényhozó hatalomra a szabadság veszedelmével lehet. Avégből pedig, hogy az egyesnek jogai minden körülmények között biztonságben legyenek, hogy a jog uralma semmiképp se csorbulhasson, a bíróságokat teljesen függetlenítették a törvényhozó és a végrehajtó hatalomtól. A hatalmak további egyensúlyozása magától adódott a szövetségi szerkezetből, a szuverénitás megosztásából a szövetség és a tagállamok között.

Ennek a remekbe készült sztatikus architektúrának történeti sorsa ékes bizonyítéka annak, hogy az életet nem lehet jogi formulákkal megbilincselni. Ha medrét túlszűkre szabályozzuk gátakkal és zsilipekkel, új medret fog magának ásni a folyam. Az amerikai életfolyam is külön medret ásott magának a pártpolitika erejével. Ahhoz, hogy az alkotmány fantasztikus gépezete, amely úgyszólván csak fékekből áll, mozgásba jöhessen, a közvélemény motorját kellett rászerelni. Ezt a motort pedig a pártpolitika fűti. A pártokban egyúttal azonnal megvalósult az is, amitől Madison féltette a közérdeket és a „kisebbség" jogait: a részleges érdekek koalíciója s az ebből eredő többséguralom. Madison abban bízott, hogy az Unió óriási kiterjedése már magában véve is gátjává lesz az ilyen többségi koncentrációnak. Az úgynevezett „locality rule", amely szerint szenátorrá is, képviselővé is, mindenki csak abban az államban választható, amelyben lakik, szintén azt a célt szolgálta, hogy az egyes lokális érdekek külön képviselete egymástól elválasztva maradjon. Azonban, ha

nem lehetett volna bizonyos kérdésekben egyetértést és együttműködést teremteni a különböző államok és vidékek között, akkor elnököt sohasem tudtak volna választani az amerikaiak. Az elnökválasztás szüksége elkerülhetetlenné tette a nagy országos pártok keletkezését s ha már egyszer megvoltak, természetes dolog volt, hogy befolyásukat kiterjesszék a törvényhozók választására is.* Igaz, hogy az elnököt és a törvényhozás két házának tagjait különböző időszakokra választják — az alkotmány egy további óvatossági rendszabálya a hatalmak együttműködése ellen —, mert az elnök mandátuma négy évre szól, a képviselőket két évre, a szenátorokat pedig hat évre választják és a szenátusnak egy-egy harmadát kétévenkint megújítják. Így alig fordulhat elő, hogy az elnök pártjának mindkét házban többsége legyen az elnök hivataloskodásának egész tartama alatt. Emellett a szenátorok és az elnökök választásánál a szavazat államonkint csoportosul, a képviselők választásánál azonban a népesség lélekszáma szerint s így ami ott többség, itt könnyen kisebbség lehet. Ha azonban sikerül egy pártnak egy többségi érdekkoncentrációt szerveznie, az érdekcsoportok egy részét mások rovására egyesítenie, nyilvánvalóan csak az érdekek gyökeres eltolódása boríthatja fel az ily módon létrejött többséget, amelynek ezért hosszabb időszakon át módjában lesz a hatalom összes előnyeit monopolizálnia. S valóban ez az, ami az amerikai politikai rendszer történetét jellemzi: a pártokban szervezett többségi érdekszövetségek hosszú, monopolisztikus uralma.

Az első ilyen szövetség a Dél és a Nyugat koncentrációja volt az Észak-Kelet — másszóval az agrár Amerika összefogása az iparos-bankár kapitalizmus erői ellen. Az alkotmány születésének éveiben az összes jómódú elemek összefogására volt szükség: meg kellett teremteni a központi kormányt, rendezni az Unió pénzügyeit és valamelyes egységet vinni kereskedelmi politikájába. Ebben a munkában egyek voltak a keleti kapitalisták és a déli nagybirtokosok. De mihelyt az első konszolidáció megvalósult, Jefferson, a déli nagybirtokos-arisztokrácia vezéralakja, sikerrel vette fel újból a szabadságeszme zászlaját. A déli nagybirtokos termész-

* Ugyanebből az okból meghiusult az az eredeti intenció is, hogy az elnököt a választóközönségtől relatíve független kollégium válassza meg. Az elektorokat „listán" választják meg és így azok pártdelegátusok, akik csakis pártjuk hivatalos jelöltjére adhatják le szavazatukat. Az elektorok elnökválasztó működése tehát merő formalitás: az elnökválasztás egyrészt az országos pártgyűléseken — ahol az elnökjelöltek kiválasztása történik —, másrészt az elektorok megválasztásánál dől el.

tes vezető volt a maga szűkebb pátriájában és így érdekében állott, hogy a decentralizáció, az önkormányzat eszméjét képviselje a centralizmussal szemben, amely az északkeleti kereskedelmi központokban tömörülő mobil tőkének kedvezett. A demokratikus berendezkedés és a területi képviselet elvének érvényesülése megkönnyítette Jefferson — akkor „republikánus", később „demokrata" — pártjának győzelmét. Az egész Unió terjeszkedőben volt s a nagy területen elszóródó telepek, kezdetleges közlekedési viszonyok mellett, kezdeményezésre, függetlenségre hajló elemekkel népesítették be a Nyugat és a Délnyugat roppant tereit. Egyre-másra alakultak itt az új „államok" és lakosaikat végtelen lokálpatriotizmus hevítette: végre is ők államalapítók voltak és a XIX. században ez már mégsem volt mindennapi élethivatás. Így nem csoda, ha a szabad önkormányzat elvét hirdető Jefferson-párt könnyen nyerte meg ezeknek az új államalapítóknak támogatását. Mihelyt pedig a demokraták nyeregben voltak, kezükbe került a fiatal Amerika legfontosabb „arcanum regni"-je, a szabad föld, a „public domain" fölötti rendelkezés, amelyet pártpolitikai célokra, a hívek megjutalmazására sikerrel lehetett felhasználni.

A Dél és a Nyugat e szövetsége, amely körülbelül a polgárháború kitöréséig (1861) tart, rövidesen nyugati vezetés alá került. A demokratikus politikai rendszernek tömegekre volt szüksége, a szubtropikus Délen azonban mindinkább csak a néger rabszolgák tömegei szaporodtak. A középnyugati farmer-tömegek pedig szívesebben fordultak olyan vezetők felé, akik a saját „fajtájukat" képviselték, akik jobban ismerték az ő eszmevilágukat és jobban tudtak az ő nyelvükön beszélni. A demokrata párt igazi konszolidációját így Andrew Jackson elnöksége alatt éri meg (1829—1837), aki a középnyugati farmer-demokráciát a maga személyében is híven képviseli. A régi görög társadalmak politikai ellentétei kelnek itt új életre: miként akkor, úgy ezúttal is a vagyonos városi kereskedő patriciátus és kliense, az eladósodott földmívelő-népesség harca az, ami Jackson demagógiájában kulminál. Elnökségéhez két nevezetes „reform" fűződik: a keleti bankár-világ pénzügyi hatalmának megtörése az első amerikai központi bank lebontásával és az úgynevezett „spoils system" megalapozása. Ez a rendszer azon az elven alapul, hogy a szövetségi tisztviselők alkalmazása és elmozdítása az elnöknek diszkréciójától függ: következésképen joga van az összes hivatalokat pártszempontok szerint betölteni. „A zsákmány a győzteseké": így fejezte ki cinikus szókimondással Jackson egy híve a „zsákmányrendszer" elvét. Jackson maga a demo-

krácia elvi szempontjaira hivatkozott. „Mindenki — írta naplójában röviddel elnökké választatása után —, aki egy-két évig hivatalban volt, azt hiszi, hogy most már arra életfogytig igénye van, hogy abban szerzett jogai vannak... A mi kormányzati elvünk nem ez. A tisztségek körforgása (rotation in office) fogja szabadságunkat megőrizni." Való, hogy a hivatalnokok konszolidálása egy csoportnak kiváltságos helyzetet biztosít és ez nem igazolható máskép, mint azzal, hogy a tisztviselői állás sikeres betöltése kivételes szellemi és erkölcsi képességeket és kivételes előképzettséget feltételez. A fiatal Amerikában ilyen előképzettséget senkitől sem vártak, a kivételes képességek feltételezése pedig határozottan nemdemokratikus. A „spoils system" mellett azonban a köztisztviselői pálya nemcsak hogy politikai zsákmánnyá lett, hanem bizonytalanságánál fogva, bizonyos fokig jogos színezetet adott a köztisztviselők körében hatalmasan felburjánzó korrupciónak is: hiszen mindenkinek azon kellett lennie, hogy egy-két év alatt keresse meg azt a tőkét, amely azután egész életére biztosításul szolgálhasson. Politikai szempontból azonban a spoils system legfőbb jelentősége abban állott, hogy módot adott az elnöknek a befolyásától elvben független törvényhozás sakkbantartására. A törvényhozó becsülete otthon, államában és kerületében, attól függ, hogy a törvényhozásra és az adminisztrációra gyakorolt befolyása révén mit tud juttatni híveinek. Következésképen mindenki „akar" valamit a kormánytól s ennek ellenében hajlandó szavazatát annak rendelkezésére bocsátani. A törvényhozás két házában ekkép a pártkeretek ritkán jutnak érvényre: a valóságban a többségek többé-kevésbbé alkalmi csoportosulásai azoknak, akik kaptak vagy nem kaptak, várnak vagy nem várnak valamit a kormánytól.

A Dél és a Nyugat uralkodó szövetsége utóbb a rabszolgaság körüli harcban bomlott fel. A néger rabszolgaság a Délnek sajátos intézménye volt: az éghajlati viszonyok itt nem kedveztek a szabad fehér munkaerőnek, a termelési feltételek pedig a nagyüzemekben, a „plantage", ültetvény-szisztéma szerinti gazdálkodást írták elő. Hogy ez az intézmény nem lehetett rokonszenves a nyugati szabad telepeseknek, nem szorul bővebb indokolásra. Azonban a rabszolgaság intézménye a civilizált világban mindenütt általában növekvő ellentétben volt a közvéleménnyel és Amerikában is már pusztulásra ítélt csökevénynek látszott. A déli rabszolgatartó birtokosok jól érezték és tudták ezt, ámde a gyapottisztítás új gépi módszereinek (az úgynevezett „cotton gin"-nek) feltalálása és be-

vezetése a huszas években nagymértékben növelte a rabszolga-gazdálkodás hasznát, s ezért a déliek mindinkább életérdeküknek kezdték tekinteni a rabszolgaság fenntartását. Az Unió területi terjeszkedése azonban azzal fenyegette őket, hogy egyre csökkenő kisebbségben fognak maradni a törvényhozás két házában. Délfelé a terjeszkedés lehetőségei hamar kimerültek s a nyugati terjeszkedés mindegyre az északi államokat szaporította. 1820 óta az úgynevezett Mason—Dixon-vonaltól északra nem lehetett rabszolgatartó államokat alapítani. A Dél ezért azon volt, hogy legalább a még államokká nem szervezett, szövetségi igazgatás alatt álló „territoriumokon" biztosítsa a rabszolgaság bevezetését. Ragaszkodott továbbá ahhoz, hogy a szökött rabszolgákat az északi államok hatóságai hivatalból fogják el és szolgáltassák ki gazdáiknak. Ezekkel a követelésekkel a déliek magában a demokrata pártban idéztek elő szakadást, mert az északi demokrata vezérek meggyőződése szerint ezzel a követeléssel északon nem lehetett szavazatokat szerezni. A párt belső harcai az újonnan alakult republikánus párt elnökjelöltjét, Lincolnt segítették nyeregbe 1860-ban, mire a déliek, saját aggodalmaik elől azzal menekültek, hogy kimondották az Uniótól való elszakadást. Ebből lett a polgárháború. (1861—65.)

A harc kimenetele sokáig kétes lehetett volna s talán valóban szétszakítja és fejlődésében visszaveti az Uniót, ha Lincoln vezéri energiájának és taktikai zsenialitásának nem sikerül egy új szövetséget teremtenie Észak-Kelet és Észak-Nyugat érdekei között. Az új szövetség alapjai voltak: az új, magas védővámos politika, amely az exportáló Dél rovására a Kelet fiatal iparát erősítette; az 1863. évi „Homestead Act", amely minden telepesnek ingyen földszerzést tett lehetővé és nagyban fellendítette a Nyugat felé való települést; végül a közlekedési vonalak: utak, csatornák kiépítése és a vasúttársaságoknak adott nagy koncessziók, amelyek lehetővé tették a nyugati végvidék farmereinek a keleti nagy piacokba és a világforgalomba való bekapcsolódást. Amint azonban a Nyugat elkezdett a távolkeleti piacokra termelni, ezáltal újra fokozottabban függőségbe került a Kelet nagy kapitalista érdekeltségeitől, bankoktól és vasúttársaságoktól, s ez a függés most már biztosította a Kelet politikai uralmát is, mindaddig, amíg a nyugati „határ" betelepítése 1890 körül véget nem ért.

A polgárháborúban megszerzett győzelem ugyanis lehetővé tette a republikánus pártnak, hogy uralmának konszolidálására időt nyerjen.

A 13., 14. és 15. alkotmánymódosítás (1865—70) megszűntette a rabszolgaságot, egyenlő politikai jogokat adott a volt néger rabszolgáknak és megfosztotta politikai jogaiktól azokat a déli fehéreket, akik előzőleg, mint törvényhozók, tisztviselők vagy tisztek ott vezetőszerepet játszottak és résztvettek a „lázadásban". A déli államok politikai vezetése így egy kritikus időszakban a republikánus párt fehér emisszáriusainak kezébe került. akik többé-kevésbbé közönséges kalandorok voltak, mert egyetlenegy önérzetes fehér sem volt hajlandó az új rezsimben vezetőszerepet vállalni. A republikánusok így jól beásták magukat a hatalom sáncaiba, élvezvén a „spoils system" összes előnyeit és hatalmukat egy republikánus mítosz megteremtésével is alátámasztották. Ők voltak most már az Unió megmentői és — a szabadság egykori pártjával szemben — az emberi szabadság, a keresztény humanizmus glóriás lovagjai. Eszméik győzelmét és dicsőségét pedig a polgárháború legendás hőse, Lincoln, aki gyilkos merénylet áldozata lett, a saját vértanúságával pecsételte meg. Ezzel szemben a republikánus diktatúra e periódusa a déli államokban végleg megszilárdította a demokrata párt vonzóerejét és hozzájárult a pártalakulás területi, regionális alapjainak állandósulásához.

A központi hatalomból való számüzetés e hosszú időszakában a pártjukhoz hűséges demokraták jellegzetes „inferiority complex"-re tettek szert. Reprezentatív demokratikus megnyilatkozások ebből a szempontból érdekesen illusztrálják azt, amit világnézet és közvélemény kölcsönös viszonyáról mondottunk. Így Thomas M. Marshall, egy hű demokrata vezérférfiú, azt írja emlékirataiban, hogy számos dologban hisz, amiről tudja, hogy nem úgy van: „Hiszem például, hogy a demokrata pártnak mindig igaza van." „Hite" világnézetét jelenti. „Tudása" a közvéleményről való felfogását. Egy igazi republikánus, aki pártját a közvélemény diadalmas orgánumának tekintette, aligha tett volna ilyen megkülönböztetést.

A demokrata pártot ekképen szerzett „inferiority complex"-e azonban alkalmassá tette arra, hogy úttörő legyen a keleti nagy iparos városi konglomerációk egyre szaporodó bevándorló párianépességének megszervezésében. Noha délen csak a demokrata pártnak volt becsülete, északon a demokrata alig ment emberszámba. Önérzetes ember, aki adott valamit jóhírére, legalább is nem gondolhatott arra, hogy magát nyíltan demokratának — már mint a demokrata párt hívének — vallja: hiszen északon a demokratákat egyenesen hazaárulóknak tekintették. Az egyetlen réteg tehát, amelyben a párt híveket rekrutálhatott magának, a földhöz

ragadt, bevándorló, tanulatlan munkásréteg volt, amelynek nem volt ugyan kialakult politikai meggyőződése, de amelyet némi fáradsággal és egy kis anyagi áldozattal annál könnyebben lehetett „beszervezni". E szervező munkája által vált idővel hatalommá a demokrata párt a keleti államokban és vált egyúttal megteremtőjévé a tömegpatronázs ama módszereinek, amelyek az amerikai politikai demokrácia mai arculatára oly élesen ráütötték a maguk bélyegét.

De ha délen a demokrata párt a tisztes fehér polgárság, a „100 százalékos amerikaiak" képviselete volt, északon pedig a bevándorolt pária proletariátusé, mi volt, ami a párt e két ennyire ellentétes szektorát mégis összekötötte? A párt eredeti platformja, mint láttuk, a decentralizáció, a tagállamok és helyi közületek mennél szélesebbkörű önkormányzatának hirdetése volt. A hosszú ellenzékiség, a központi hatalomból való kirekesztettség idejében ez a platform fokozottabban rokonszenvessé kellett hogy váljék szemükben: hiszen, ha nem is volt kilátásuk arra, hogy a központi kormányhatalmat a republikánusok kezéből kiragadják, a pártra jellemző területi megoszlás annál inkább biztosíthatta azt, hogy délen birtokba vegyék azokat a tagállamokat, amelyekben szilárd többségük volt. Hasonló lehetőségeket nyujtott keleten az egyre növekvő európai kivándorlás a nagy kereskedő és iparos városi központok, valamint ezek révén egyes tagállamok elfoglalására. A hirhedt Tammany Hall, a newyorki demokraták sasfészke, ilymódon szerzett magának monopóliumot a legvirágzóbb és legnépesebb amerikai világváros kormányzására. A déli és a keleti demokrata csoportok országos kooperációja így sikerrel kecsegtetett mindaddig, amíg politikájuk kimerült a gyakorlati ellenzékiségben és a periferiális hódításban: azonban mihelyt országos elvi kérdésekben kellett állást foglalni, a meghasonlás elkerülhetetlen volt a két pártszektor között.

A nyugati szabad föld elfoglalása 1890 körül azzal fenyegetett, hogy az amerikai pártélet egyensúlyát megzavarja. Eladdig ugyanis a szociális kérdés nem öltött veszélyes alakot Amerikában: a szabad bevándorlás ellátta az ipart olcsó, tanulatlan munkaerővel s a tanult amerikai munkás magasabb életszínvonalát nem fenyegette a munkaerő túlkínálata, mert a szabad nyugati föld biztonsági szelepként működött és felszívta a munkásosztály elitjének legenergikusabb, leginkább becsvágyó részét, amely szociális mozgalmakban a vezetőszerepet átvehette volna. A telepítési „határ" kitöltődése azonban egybeesett a világgazdaság egy depressziós időszakával, úgyhogy a nyugati farmer-rétegeket ugyanakkor érte el a termelési válság,

amikor a munkanélküliség réme is felütötte fejét az ipari munkapiacokon. Ezekben az években az amerikai pártpolitikát az erős radikalizálódás veszélye fenyegette s a demokrata párt vezetése is a radikális Bryan kezébe került, aki a szabadkereskedelem és az ezüstpénz-infláció programmjával egyenesen a nyugati farmerek szívéhez szóló programmot állított fel. „Ne feszítsétek fel a világot egy aranykeresztre!" — kiáltotta, a jelen időkig visszhangzó módon, a demokraták e nagyhatású szónoka egy kortesbeszédében.

Bryan elvi radikalizmusa azonban felfedte a demokrata párt összetételében rejlő nehézségeket: a „jobb elemek" pánikszerűen fordultak el a párttól, amely az elnökválasztásnál három déli államot is elvesztett és ismét vereséget szenvedett. 1898-tól kezdve pedig a kapitalizmus csillaga újból emelkedőben van s a nyugaton elvesztett farmer-szavazatok helyébe a republikánus párt megszerzi az ipari munkáselitek támogatását, azáltal, hogy a védővámos politikát megerősíti és módot ad a munkabérek színvonalának újabb emelésére. A republikánusok 1904. évi programmja már nem is azzal igazolja a védővámos politikát, hogy arra a nemzeti iparnak van szüksége, hanem azzal, hogy az az „amerikai életstandard" pajzsa. A demokraták 1912. évi győzelme így csak a republikánus pártban bekövetkezett személyi konfliktus következménye volt, 1916-ban pedig Wilson azzal az érvvel győzött, hogy ő és a demokrata párt becsületes pacifizmusa óvja meg Amerikát a háborúba való belesodródástól. 1920-ban annál könyörtelenebb volt a leszámolás. A háborús ipari konjunktúra egyébként is újból a republikánus pártban tömörült nagyipari érdekeknek kedvezett, amelyek a munkáseliteknek most azzal jártak kedvébe, hogy véget vetettek a bevándorlásnak, holott a minden boldogtalan vándornak menedéket nyujtó „szabad Amerika" azelőtt törzsökös világnézeti kirakatcikke volt a republikánus pártnak. Ugyanekkor a racionalizálás új módszerei megnövelték a munkaerő termékenységét, és így nincsen semmi csodálatos abban, hogy a névleges munkabérek színvonala 1926-ban több mint kétszerese volt az 1913. évi átlagnak, ami reális munkabérekben is 26%-os emelkedésnek felelt meg.

A polgári demokrácia rendszerét így, mint máshol, Amerikában is a gazdasági és főleg az ipari virágzás hosszú időszakai szilárdították meg. Azt a feltevést, amely — mint láttuk — alapja a liberális polgári rendszernek: hogy mindenki legalább is reménybeli „polgár" és hogy a polgárság és a nép közötti válaszfal folytonosan leomlóban van, Amerikában nagyobb

mértékben közelítette meg az életvalóság, mint bárhol másutt. Ha 1890-ig a rendszer biztonsági szelepe az volt, hogy mindenkinek módjában állott a nyugati szabad földben gyökeret verni; a települési „határ" lezárása után a védővámmal biztosított ipari virágzás tartotta állandóan nyitva az ajtókat a felfelé törekvő bérmunkáselem előtt. A védővám rendszer, Amerika nagymérvű gazdasági autarkiájával párosulva, lehetővé tette azt a nagyszabású kísérletet, amely a széles tömegek vásárlóerejének állandó emelésével igyekezett a kapitalista termelés felvevő piacát mindegyre bővíteni. Az óriási birodalom százmilliós lakosságának nagymértékben rögzített „standardizált" szükségletei mellett, úgy látszott, nincs határa a kapitalisztikus gazdálkodás terjeszkedési lehetőségeinek.

A gazdasági jólét és az állandó „polgárosodás" lehetősége azonban egyedül nem magyarázza meg azt a körülményt, hogy Amerika egészen a legutóbbi évekig rendületlenül megmaradt a polgári liberalizmus elvi és gyakorlati keretei között, mert a kapitalisztikus jólét a munkástömegeknek mégis csak a felső, elit rétegeit érintette s a tömegek szegénységét korántsem szűntette meg. Az amerikai polgári demokrácia a maga jólétével és a szuverénné magasztalt „közönséges" embernek juttatott liberális vívmányaival végeredményben mégis csak a régi görög demokráciák szertelen méretűre dagadt kópiája volt, — és mint a görög demokrácia a rabszolgaság komor hátteréből, úgy emelkedett ki szigetként az amerikanizált népi elitek virágzó civilizációja itt a szedett-vedett, színes és fehér nincstelen tömegek kietlen és parttalan tengeréből. Hogyan van az, hogy e gyámoltalan, árva tömegek keserű sorsát szocialista pártmozgalmak nem tudták, európai mintára, politikai tőkévé kovácsolni, holott ilyen pártmozgalmakban sohasem volt hiány?

A magyarázat az amerikai politikusok, a politikai vezetők és a politikai organizáció természetrajzában rejlik. A kapitalizmus „hőskorában" a polgári rétegek nem értek rá politizálni, mert minden erejüket lekötötte a gazdálkodás, a szabad verseny feltételei között kialakuló idegtépő örök küzdelem. Amerikának csak egyes déli vidékein volt egy földbirtokos „leisure class", amely ráért politikával foglalkozni: Jeffersonnak és a többi virginiai ültetvényes „dinasztiának" szereplését az Unió első évtizedeiben ez a körülmény magyarázza meg. Amint azonban a politikai demokrácia fokozatosan érvényesülni kezdett, amint egyúttal kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a kapitalizmus fellendülésével kínálkozó üzleti lehetőségeket a politikai hatalom útján is ki lehet aknázni, hamarosan kialakult a hivatásos

politikusok típusa, azoké az embereké, akik a politikát normális üzleti vállalkozásként űzik. A politikai vállalkozó mestersége a demokráciában ugyanolyan üzleti képességeket kíván, mint minden más üzleti szervező tevékenység. Az üzletember problémája ez: mennél szélesebb és mennél szilárdabb vásárlóközönséget szervezni magának, amely árúját rendszeresen megveszi. Evégből kettőre van szükség: jó árúra, amely a közönség szükségleteit kielégíti és jó propagandára, amely a közönséget „megfogja". Az üzletembernek ennélfogva legelőbb azt kell tudnia, hogy mire van szüksége a közönségnek s azután fel kell keresnie a közönséget a maga szolgálataival. Ezt tette a politikai üzletember is. A bevándorló, gyámoltalan proletártömegek között különösen tág tere nyílt a szolgálatoknak, amelyekkel e tömegek jóindulatát meg lehetett nyerni. A politikai vállalkozó ügynökei felkeresték az új bevándorlókat, segítségükre voltak az ismeretlen, vadidegen országban, ahol pénz nélkül, egy ismeretlen, idegen nyelven és idegen szokások között kellett tájékozódniok. Szereztek szállást, szereztek írásokat, szereztek munkát, szereztek segítséget, ügyvédet, orvost, eljártak ügyes-bajos dolgaikban, mulattatásukra népünnepélyeket, látványos mutatványokat rendeztek. Ezenkívül, ha szavazásra került a sor, nem fukarkodtak a zsebpénzzel, borravalóval. Az úgynevezett „ballot stuffer"-ek, akik a szegény lakosság körében dollárjával vették a szavazatokat, mindig jólismert alakjai voltak az amerikai közéletnek. De a jó politikai szervező arról is gondoskodott, hogy ha igazi szavazata nem volt elég, legyenek legalább hamis szavazatai. Felbérelt verekedők, akik az ellenpártra szavazókat terrorizálták, importált szavazók, halott szavazók és „helyettes" szavazók mindig bőséges számban állottak a feladata magaslatán álló pártszervezet — az úgynevezett „machine" — rendelkezésére. A feladat első, legfontosabb része meg volt oldva, ha sikerült egy helyi, önkormányzati testületben, vagy éppen egy tagállam törvényhozásában megszerezni a többséget. A közigazgatás nagy decentralizációja és a tisztviselők legnagyobb részének választása mellett, egy képviselőtestületben uralkodó pártszervezetnek félelmetes hatalom áll rendelkezésére, amelyet a párthívek és a pártkassza, nem utolsó sorban a pártvezérek és szervezők — az úgynevezett „boss"-ok — saját zsebe és boldogulása javára lehet értékesíteni. Mennél inkább virágzik az üzleti élet, annál nagyobb anyagi jelentősége van minden üzleti koncessziónak, minden gyakorlati kiváltságnak, minden közszállítási szerződésnek, amelynek megadása az önkormányzati testületeknek és tisztviselőiknek hatáskörébe tartozik, másfelől azonban ezek a testületek és

tisztviselők annál több kárt okozhatnak az üzletembereknek minden olyan intézkedéssel vagy szabályozással, amely hatáskörükből folyik, de amely az üzlet boldogulását, virágzását megakaszthatja. Az amerikai közélet liberális-puritanisztikus hagyományai ebben a tekintetben egészen különleges érvényesülési teret nyitnak annak az „ipar"-nak, amelyet az amerikai műnyelv „racket"-nek nevez s ami nem egyéb, mint hivatalos hatalommal való visszaéléssel párosult zsarolás. A törvény, jogszabály ugyanis a puritanizmus hagyományai értelmében az erkölcsi világrend tükre kell hogy legyen: a következetes puritán tehát bele kell hogy írja a törvénybe, szabályrendeletbe mindazt, ami erkölcsi meggyőződéséből folyik. Ezeknek a szabályoknak legnagyobb része nem arra való, hogy azoknak érvényesítése valóban ki is kényszeríttessék: hiszen az erkölcsi rend feltételezi a szabadságot, a szabad választás lehetőségét bűn és erény között; már pedig mennél erélyesebben kényszeríti ki a közhatalom a törvények és szabályok végrehajtását, annál inkább korlátozni fogja a polgárok erkölcsi szabadságát. Az amerikai törvényhozó így szívesen szavaz meg minden olyan rendelkezést, amely puritánisztikus erkölcsi meggyőződésének megfelel, azzal a hallgatólagos fenntartással, hogy a törvény megszavazásával a törvényhozó a jó erkölcsök iránti odaadásának ad kifejezést, de magától értetődőnek tartja, hogy annak végrehajtása a józan ész korlátai között fog maradni.* Ebből azután nagyfontosságú következmények folynak. Egyik az, hogy elszánt politikai „boss"-ok és lelkiismeretlen tisztviselők ezeknek a rendelkezéseknek könyörtelen végrehajtásával az üzletembereket és üzleti érdekeltségeket, sőt a nagyközönséget is arra kényszeríthetik, hogy jóindulatukat, „józan eszüket" megvásárolják; egy másik az, hogy a nagyközönség alig, vagy egyáltalában nem leplezett rokonszenve legtöbbször azoknak az oldalán van, akik eléggé merészek és eléggé életrevalók arra, hogy a „törvény" erejével szembeszálljanak és alattomos, furfangos, görbe utak helyett nyílt erőszakkal szerezzék meg maguknak azt, amire éppen fáj a foguk. Így virágzik a mai Amerikában a régi „Wild West" legendáit pótló új rablóromantika, amelynek világánál egyik-másik „gangster" valóságos nemzeti hőssé növi ki magát a közönség képzeletében.

Ámde a hivatalos és a privát rablóbanda, a „machine" és a „gang" olykor kitűnő sikerrel egyesül is. A „machine"-nek és a „boss"-nak mindig

* Az a három főterület, amelyen a puritán amerikai erkölcsi nézeteit a legfrappánsabb eredményekkel szokta szabadjára ereszteni, az alkoholfogyasztás, a szerencsejáték és a prostitúció szabályozása.

van szüksége elszánt alakokra, „deszperádók"-ra, akiket a maga „üzletében" a szükséghez képest felhasznál, amikor már más eszközök nem visznek célra. Másrészről éppen a jó sikerrel ki nem kényszeríthető, „erkölcsös" szabályok és rendelkezések rendszeres kijátszása közszükségletté válik és így kitűnő üzleti terrénumot nyit meg olyan elszánt, rettenthetetlen emberek előtt, akik a törvénnyel való dacolás kockázataiban edzve vannak. Az országos alkoholtilalom „erkölcsös", de oktalan kísérlete adta a legjobb alkalmat a legkülönbözőbb gonosztevő bandáknak arra, hogy az alkoholcsempészet, a tiltott sörgyártás és italmérés nagyarányú megszervezése útján óriási üzleti nyereségre tegyenek szert és hogy ekkép szerzett vagyonuk birtokában, boss-okká legyenek, azaz hatalmukba kerítsék egyes nagyvárosok és kerületek igazgatását. Így uralkodott éveken át „Al" Capone, a gangsterkirály, Csikágó hárommilliós népessége felett.

Ez mindazonáltal kivételes eset. „Normálisan" a boss abból él, amit az üzleti világból ki tud sajtolni és e réven ő maga is gyakran tesz szert arra a romantikus dicsőségre, hogy ő amolyan bőkezű rablólovag, aki a gazdagokat a szegénység javára kifosztja. A nóta vége azonban többnyire az, hogy a nagytőke belátja: jobb üzlet a bosst egész masinájával együtt végleg megvásárolni és zsebretenni. Így kerül egyes városok, kerületek, sőt államok fölötti politikai uralom végső fokon egyes iparmágnások, vagy trösztök, vasúti érdekeltségek, vagy biztosító társaságok kezébe. (Legnagyobbszabású ilyen berendezkedés a Mellon-család uralma Pennsylvániában, amely a maga 10 millió lakosával a republikánus párt egyik főerőssége.) A hivatásos politikusoknak a plutokratákkal való ez az üzleti társulása biztosítja Amerikában a polgári demokrácia szilárd fennmaradását. Ez az amerikai módszer egyúttal az egyetlen, amely a végső politikai hatalmat a vagyonos polgárság kezébe adja. A nagykapitalisták elég nagy urak itt-ott Európában is, de mindenütt kell számolniok olyan hatalmakkal, amelyeket teljesen megvásárolni nem lehet: az örökös királyságok kora ugyan lejárt, de vannak még arisztokráciák, politizáló tábornokok, állásaikban szilárdul beásott és többnyire csak kivételképen megvesztegethető bürokratikus hatalmasságok, eszméktől fanatizált és anyagiakkal nem törődő népvezérek. Ezekkel valamiképen itt meg kell alkudni és sohasem egészen biztos, hogy ki az igazi legény a csárdában. Amerikában nincs így: ott az üzlet üzlet, mindennek és mindenkinek megvan a maga forgalmi ára, amelyért megvásárolható. Ilyen módon az amerikai iparmágnás alakjában érdekes típusa fejlődött ki egy új „feudális" várúrnak, amolyan apró feje-

delemnek. S ez a típus a maga hatalmát épp úgy „Isten kegyelméből" származtatja le, mint egykor az abszolút fejedelem. „A munkásember jogait és érdekeit — mondotta egy pennsylvániai szénbányatulajdonos egy bérvita alkalmával — nem a szociálista agitátorok fogják megvédeni, hanem azok a jó keresztények, akikre Isten az ő végtelen bölcseségében rábízta az ország tulajdonjogi érdekeit, és akiknek sikeres működésétől olyan nagyon sok függ". Ez az „Isten kegyelméből" való kapitalista uralom azonban sokban hasonló politikai viszonyok között fejlődött ki, mint az abszolút fejedelmek uralma. Az amerikai politikai rendszer a maga egyensúlyrendszerével és joguralmával, meglehetősen hű hasonmása a középkori rendiségnek. Abban sem volt, a mai Amerikában sincsen szilárd központi államhatalom, amely ne függne a kisebb quasi-feudális hatalmasságok tömegeitől. Ilyen, független, erős központi államhatalom hiányában ezek a kisebb hatalmasságok, kedvező körülmények között, a maguk „portáján" épp olyan korlátlan uralkodókká növik ki magukat, mint a középkori német fejedelmek. Egy-egy amerikai iparmágnás nemcsak hogy zsebében tartja a „dominiumain" működő önkormányzati közhatóságokat, hanem munkásait is, amolyan jóindulatú — ha nem is egészen felvilágosult — abszolutizmus szellemében tartja uralkodói jogara alatt. Azt megengedi nekik, hogy maguk között mintegy önkormányzati szervezeteket, üzemi szaktanácsokat (úgynevezett „factory uniont") alakítsanak: de ha külső szakszervezeti agitátorok hatolnak be telepére, ezek a gyártulajdonostól szervezett és fenntartott privát rendőrséggel találják magukat szemben és örülhetnek, ha ép bőrrel sikerül elszabadulniok. Az ilyen amerikai iparmágnás tehát éppúgy, mint a középkori „Territorialherr", egyrészt a közfunkciók kisajátítása — a közhatóságok megvásárlása —, másrészt magánhatóságának kiépítése révén lesz korlátlan úrrá a maga házatáján. A nagykapitalisták országos „rendi" képviselete, a republikánus pártszervezet pedig gondnokság alatt tartja — normálisan — az ő kegyelméből uralkodó választott „főhűbérurat", az Unió elnökét. A jelenlegi elnök közvetlen elődje — éppúgy, mint annyi más azelőtt — ugyancsak tipikus delegátusa volt a nagytőkésérdekeltségnek.

Mindez ellen Amerikának semmi kifogása sincs, mindaddig, amíg a „prosperity" érintetlenül virágzik. Hiszen a népi eszménykép a kapitalista vállalkozó, a dollármilliomos, aki a nép fantáziájában ugyanazt a szerepet tölti be, mint a régi Európában az eszményi király, vagy ma a népies diktátor. Következésképen semmi sem természetesebb, mint hogy az amerikai

világrend ez eszményi inkarnációi valóban uralkodjanak. Ellenségük csak egy van: a krízis, amely, ha eléggé sokáig tart és eléggé mélyre hatol, rövásukra tetemes eltolódást okozhat a közvéleményben.

Hogy a krízis a liberális kapitalizmusnak elháríthatatlan árnyéka, ma már közismert igazság. Annak vizsgálata sem feladatunk, hogy a válság, amely 1929-ben kezdett Amerikára ráborulni, honnan, milyen okból eredt. A magunk szempontjából elég annak a megállapítása, hogy ez a válság minden eddigit felülmult mind mélység, mind terjedelem tekintetében. 1929 és 1932 között az értékpapirok árszínvonala átlagban 90%-kal, a mezőgazdasági termények árának és a munkabéreknek színvonala 60%-kal, az alkalmazottak keresetének színvonala pedig 40%-kal csökkent; többezer bank és egyéb vállalat vált fizetésképtelenné, a munkanélküliek száma pedig a tízmilliót is jóval meghaladta. A katasztrófa méretei akkorák voltak, hogy az amerikai kapitalistákat, ezúttal először, elkapta a defetizmus: önbizalmuk megroppant és kifejlődött bennük az az érzés, hogy nem tudnak „szállítani", hogy a maguk erejéből és a maguk módszereivel nem tudnak talpraállni. A közvélemény roppant pálfordulása és a demokraták példátlan méretű győzelme 1932-ben éppen innen ered: abból a körülményből, hogy a kapitalisták maguk fordultak el az „amerikai rendszertől", a gazdasági liberalizmustól, amelynek ünnepelt hőseként vonult be Hoover a Fehér Házba 1928-ban. A „Reconstruction Finance Corporation" felállítása még Hoover elnöklete alatt, 1932-ben, azzal a céllal történt, hogy a bajbajutott vállalatoknak és hitelintézeteknek csődbejutását kormánytámogatással akadályozza meg. A szabad verseny elve, a „legjobbak" boldogulásának és a „férgesek" kiselejtezésének liberális dogmája ezzel kútba esett. A liberálizmustól való elfordulás és az állami segítség keresése azonban nem egyéb, mint a polgárságnak átfordulása a jobboldaláról a baloldalára: a polgár hol a szabadság után fut, hol a biztonság után és egyik eszményét periódikusan feláldozza a másiknak.

Következésképen nem kell azt hinni, hogy Roosevelt kormányzása alatt az amerikai politikai rendszer forradalmi változásokon megy át. Rooseveltet az európai diktátorokhoz hasonlítani teljesen nevetséges: hiszen az elnöknek nem áll rendelkezésére semmi olyan eszköz, amellyel magát a hatalom rendes forrásaitól függetleníteni tudná. Roosevelt „diktátori" hatalma pontosan addig terjed, mint az a közvélemény, amelynek megválasztását köszönheti. E közvélemény határain belül nagyon jelenté-

keny — azonkívül semmi. Világosan mutatja ezt a Legfőbb Bírósággal vívott háborúja is, amely a bíróság alkotmányvédő jogköre körül tört ki.

Ezt a jogkört a legfőbb bíróság a híres Marshall főbíró (1801—35) elnöklete alatt sajátította ki magának. Az alkotmány erre nézve határozottan nem intézkedik; mindazonáltal a bíróság alkotmányértelmező hatalma nem tekinthető jogbitorlásnak. Gyakorlását ugyanis nélkülözhetetlenné teszi az a tény, hogy az Egyesült Államok kongresszusa nem birtokosa a szuverénitásnak és hogy csak az alkotmány által körülírt ügyekben és korlátok között van joga rendelkezni. A kongresszus tehát éppúgy túllépheti alkotmányos jogkörét, mint az egyes államok törvényhozása: annak eldöntése pedig, hogy valamely állami szerv túllépte-e hatáskörét, a liberális állam- és jogfelfogás szerint bírói kognició elé tartozik, mindazon esetekben, amelyeket a szuverén kifejezetten el nem von a bírói juriszdikció elől. (Mint ahogy például a francia alkotmányok elvonták a rendes bíróságok megítélése elől az állami közigazgatás tényeit.)

A washingtoni Legfőbb Bíróság lévén az Egyesült Államok legmagasabb bírói fóruma, nem lehet kétséges, hogy az alkotmány hiteles értelmezésének joga végső fokon e hatóságot illeti és hogy e hatalom gyakorlásában csak alkotmánymódosítással lehetne megakadályozni.* De az sem kétséges, hogy a bíróság ezzel a hatalommal tetemesen visszaélt. Az alkotmánynak és különösen egyes pótcikkelyeinek homályosabb fordulatait ugyanis arra használta fel, hogy a liberális kapitalizmus gazdasági rendjét a törvényhozásnak egyes reformtendenciái ellen is megvédje; egyszóval, jogi hatáskör helyett politikai hatáskört sajátított ki magának.

Másfelől azonban arra is rá lehet mutatni, hogy a Legfőbb Bíróság ezzel a gyakorlatával híven alkalmazkodott az amerikai közvéleménynek a republikánus párt által képviselt s hét évtizeden át általában uralkodó felfogásához. Az amerikanizmus a polgári szabadság eszméjét csorbítatlanul igyekezett fenntartani: erre a célra készült az alkotmányosság egész bonyolult gépezete. Az amerikai alkotmány „atyái" világosan látták, hogy a liberális demokráciában, annak két eleme között, erős összeütközés lehetséges és hogy a demokrácia a liberalizmusnak temetőjévé válhatik. Ezért

* Az alkotmánymódosítás azonban szerfelett nehézkes folyamat: a kongresszus mindkét házában kétharmad többséggel elfogadott javaslatot az államok háromnegyedrészének törvényhozásával vagy külön e célra összehívott „konvencióval" ratifikáltatni kell. Alkotmánymódosítást így csak akkor érdemes javasolni, ha valamely kérdésben már országszerte ellenállhatatlan közvélemény alakult ki.

igyekeztek az alkotmányban a demokrácia szabad érvényesülésének gátakat emelni.

Az alkotmányozók által képviselt liberalizmussal szemben a radikális demokrácia hívei azzal érvelnek, hogy a demokrácia ellensége lehet a doktriner gazdasági liberalizmusnak, de nem ellensége a szabadságnak és arra törekszik, hogy a szabadság áldásaiban ne csupán a vagyonos polgárság, hanem a munkásosztály is részesedjék. Ezért tájékozódik a „szociális" demokrácia irányában, amely állami beavatkozással igyekszik a nemzeti jövedelem elosztását a szegénység javára befolyásolni. A „szociális" demokrácia ekkép az állami szabályozásnak a liberalizmus rovására való fokozódó érvényesülését jelenti. Minthogy azonban a szabadság eszméjét a szociális demokraták maguk is fenn akarják tartani, elvben ők sem ellenségei az alkotmányos rendnek s minden reformot csakis az alkotmány rendes útján kívánnak megvalósítani.

Láttuk azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették azt, hogy Amerikában a liberalizmus sikeresebben tudja megvédeni pozícióját a szociális reformtörekvésekkel szemben, mint Európában. A legújabb válság azonban gyökereiben rázta meg az amerikai gazdasági életet s az állami beavatkozás, a biztonság keresése ezúttal, mint mondottuk, magával ragadta a kapitalista érdekcsoportokat is. Ennélfogva a közvéleményben is gyökeres fordulat állt be és Roosevelt szociális reformpolitikája szabadon érvényesülhetett mind a szövetségi kongresszusban, mind az egyes állami törvényhozó testületek legnagyobb részében. Roosevelt „diktatúrája" tehát az alkotmányosság formáinak minden sérelme nélkül jutott érvényre. Ő azonban ezt a hatalmát nem csupán arra használta fel, hogy a kapitalisták vagyonát védje, hanem arra is, hogy a nyomorgó farmereken segítsen és hogy a munkásosztálynak némi biztonságot juttasson. Szociális törekvései a következő három pontban foglalhatók össze: jobb munkafeltételek (minimális munkabér, maximális munkaidő), a szakszervezkedés szabadsága és a kollektív tarifaszerződések előmozdítása, végül nagyarányú munkásbiztosítás, öregség, betegség, baleset és munkanélküliség esetére.

A törvényhozás, mint mondottuk, nem állott útjába e reformpolitikának, sőt Rooseveltnek még általános felhatalmazást is adott, de rendületlen maradt a Legfőbb Bíróság, amelynek 9 tagjából 6 felül volt a 70 esztendőn és a konzervatív liberalizmus világnézetét képviselte. Ez a többség az elébe került próbaperekben sorra érvénytelennek nyilvánította az új szociálpolitikai reformtörvényhozás legfontosabb alkotásait. Nem

kétséges, hogy a bíróság ezzel útjába állott a közvéleménynek és lehet, hogy ha Roosevelt újraválasztását összeköti egy alkotmánymódosítási javaslattal, amely a bíróságot valósággal lengyel-szellemű „liberum veto"-jától megfosztotta volna: a neki kedvező közvélemény-hullám tetőpontján talán sikeres lett volna ez a kísérlete. Ehelyett Roosevelt megvárta — még az elsőnél is diadalmasabb — újraválasztását és nem elvi reformmal állott elő, hanem csupán szervezeti reformjavaslattal. E javaslat arra hatalmazta volna fel az elnököt, hogy legföljebb 6 új bírót nevezzen ki s így a Legfőbb Bíróság konzervatív-liberális többségének hatalmát megtörje.

Roosevelt ezzel „közvéleménypolitikai" szempontból súlyos hibát követett el. Azokkal szemben, akik őt „diktatúrával" vádolták, hívei mindaddig joggal mutathattak rá arra, hogy Roosevelt hatalmát szorosan az alkotmány határai között gyakorolja. Az új reformjavaslat azonban könnyen kelthette azt a benyomást, hogy Roosevelt le akarja törni az alkotmánynak legnevezetesebb korlátját, amely egyfelől az elnöki hatalom diktátori érvényesülését, másfelől a demokráciának a szabadság rovására való térfoglalását akadályozza.

Ha tehát a Legfőbb Bíróság ellentétbe került is a közvéleménynek azzal az újabb áramlatával, amely az állami beavatkozás előnyomulásának kedvezett, az elnök reformjavaslata viszont az alkotmányosság egyensúlyát látszott veszélyeztetni s így ellentétben volt a közvéleménynek azzal az állandó és még érintetlen felfogásával, amely az alkotmányosságot a szabadság végső menedékének tekinti. Ez a gesztus ezért Roosevelt saját pártjában is meghasonlást idézett elő és javaslatát most már csak az menthette volna meg, ha a bíróság továbbra is makacsul szembehelyezkedik a Roosevelt-féle „New Deal" („új osztás": a kártyajátékból vett kifejezés) reformjaival. Ezért a szenátus, amelyben a demokrata-párti többséget Roosevelt hibás taktikája megbontotta, most arra figyelt, hogy miként fog reagálni a javaslatra a Legfőbb Bíróság. Ha a bíróság kitartott volna a negáció álláspontján, a törvényjavaslat alighanem megkapta volna a törvényhozási szankciót. Azonban a bíróság ettől az időponttól fogva gyökeresen megváltozott és sorra jóváhagyta a New Deal újabb reformtörvényeit, még azon az áron is, hogy saját korábbi döntéseivel ellentmondásba került. (Például: 1936. június 1-én New York állam törvényét, amely minimális munkabéreket állapított meg, a Legfőbb Bíróság alkotmányellenesnek minősítette; 1937. március 29-én viszont alkotmányosnak találta Washington állam egy hasonló, minimális munkabéreket megálla-

pító törvényét.) Ezekután a szenátus megkönnyebbülten állapította meg, hogy íme, a Legfőbb Bíróság meghajolt a közvélemény előtt — és elbuktatta Rooseveltnek a bíróság átszervezésére vonatkozó reformtervét.

Rooseveltnek ezt a vereségét azonban más kudarcok is követték, ami azt mutatja, hogy a Legfőbb Bíróság már nyugodtan felhagyhatott az ellenállással, mert hivatását betöltötte. A liberális kapitalizmus halálra elszánt utóvédjeként vitézül megállt a gáton, ameddig a vagyonos polgárság szétszórt haderői újból időt nem kaptak a gyülekezésre — és a válság enyhülésével kezdték szívüket visszanyerni. A válság enyhülésének arányában így az a körülmény is gyengülőben volt, amelynek Roosevelt győzelmét köszönhette. Következésképen a demokrácia hulláma megállt az amerikai alkotmány jól felépített gátrendszere előtt és a konstitucionalizmus világnézeti egyensúlya érintetlen maradt. Ez az amerikai alkotmányosság hasonló világnézeti kompromisszumot foglal keretbe, mint a régi európai konstitucionalizmus. Az egységes társak itt is, mint amott, polgárság és monarchia, csakhogy a monarchiát itt nem egy örökös király, hanem egy demokratikusan választott államfő képviseli, aki nem szilárdul szervezett állami apparátusra, hanem csak az általa képviselt pártszervezet erőforrásaira támaszkodik. A két egységes és rivális hatalmasság előnyomulása és visszaesése ilyenformán általában a gazdasági virágzás hullámvonalához igazodik. Miként az egyes tagállamokban is, a gazdasági válság bizonyos pontján a demokratikus pártfőnök, a „boss", kerekedik felül, mert ilyenkor politikai vállalatának hatalmával a megszorult kapitalistákat terrorizálni képes (jól ismert példák a néhai Huey Long uralma Louisianában és „Alfalfa-Bill" Murray-é Oklahomában), mihelyt azonban a válság enyhül s a kapitalisták zsebe újból megtelik, ezek rögtön erőre kapnak s most már ők azok, akik a közvéleményt befolyásolni tudják, akikkel a boss egyezkedni, vagy előttük meghajolni kénytelen. A legmagasabb ponton, szimbolikusan szólva, Roosevelt sem egyéb, mint „boss" — ha mindjárt előkelő államférfiúi egyénisége ment is az e fogalomhoz fűződő bántó asszociációktól —, aki a nagytőkével harcolt a főhatalomért és karriérjét a válságnak köszönhette.

Amióta a válság megenyhült s főleg mióta kiderült, hogy Roosevelt módszerei megállíthatták ugyan a pusztulást, de a jólét régi fényét nem varázsolhatják vissza, az elnök kénytelen működésének súlypontját a külpolitikára vetni. Itt, a diktátorok elleni agitatórius harcban könnyű volt megtalálni azt a frazeológiát, amely a szabadság és a demokrácia védelmének

fáradhatatlan hangoztatásával biztos utat nyit minden „igazi" amerikainak szívéhez — s ugyanakkor mennél nagyobb hallgatás fátylát veti a belpolitika kényelmetlenebb kérdéseire.

A „TOTÁLIS" ÁLLAM.

A „totális" állam három önállóan fejlődött reprezentatív típusa — időrendben — az orosz Szovjet-Unió, a „fasiszta" Olaszország és a „harmadik" Németbirodalom. Kormányformája mindháromnak monarchikus, aminek az a magyarázata, hogy mindegyik rendszer a forradalom káoszából, egy — többé vagy kevésbbé — ledőlt állami rend romjain volt kénytelen új államhatalmat építeni. A forradalom a fegyelem megbomlásából eredt, a fegyelem megbomlása pedig aláásta azoknak a normáknak, szabályoknak — jogszabályoknak — a tekintélyét, amelyeken az állami rend nyugodott. Ezzel a fegyelem és a jogi rend világát a „szabadság", a rendetlenség és a terrorisztikus erőszak világa váltotta fel, amelyben csak annak az egyénnek vagy alakulatnak volt valamelyes tekintélye, aki, illetőleg amely, fizikai erővel, „karhatalommal" rendelkezett. Ily módon új közhatalom, új állami rend keletkezése, új „államalapítás" előtt állt a társadalom, és ez a hatalom ugyanúgy jött létre, mint az ősidőben: mint egy rendkívüli magnetizmussal, személyes tekintéllyel bíró, az embereket és tömegeket személyiségének varázserejével szinte hipnotizáló egyéniség „karizmatikus" hatalma. Ezért van az, hogy a forradalom utáni állam kormányformája monarchikus és hogy benne a monarcha egyúttal „diktátor", mert minden hatalmi szerv és minden hatalmi aktus tekintélye elsősorban az ő személyes tekintélyén nyugszik és nem egy objektív normarendszeren, „jogrenden".

A régebbi időkben a diktátor vagy *polgári* diktátor volt, vagy *katonai* diktátor. A polgári diktátor olyasvalaki, akit a szuverén teljes hatalommal ruház fel a jogrend védelme, vagy helyreállítása céljából; a katonai diktátor olyasvalaki, aki a rendelkezésére álló haderőre támaszkodva, erőszakkal veszi birtokba a hatalmat. Azok a diktátorok azonban, akik bennünket e pillanatban érdekelnek, a mai világ sajátos típusai, népszerű *pártszervezők* és *pártvezérek*. Ők az európai ellenlábasai az amerikai „boss"-nak: ellenlábasai nemcsak földrajzilag, hanem eszmei értelemben is, mert ők nem üzleti alapon és nem anyagi erővel, hanem az európai

hagyományok szerint felfogott hivatás, misszió tudatával és egy eszme, világnézet nevében gyüjtik maguk köré a híveket.

A diktátor tehát pártvezérként kezdi és egy világnézet szolgálatában áll. Követőit kezdetben e világnézet — és az abban kifejezett csoportérdek — hatalma gyüjti körébe, később, amint a mozgalom nő, terjed, további fejlődését már megkönnyíti a feléje forduló, győzelmét szentesítő közvélemény. A közvélemény ítéletét legtanulságosabban a „csatlakozók" jelentkezése mutatja: ezek ugyanis azért csatlakoznak, mert úgy ítélik meg a helyzetet, hogy a mozgalomnak komoly, vagy éppen átütő győzelmi esélye van. Az ilyen csatlakozók motívumai különbözők: az egyik úgy érzi, hogy meggyőződött a mozgalom elveinek helyességéről; a másik úgy reméli, hogy a mozgalom hátán érvényesülni lehet; a harmadiknak nincs meggyőződése s a mások erős meggyőződésére támaszkodnia jól esik; a negyediknek pedig — és ez a nagy többség esete — nyugtalan, hányatott időkben biztonságra van szüksége és ezért vágyik tartozni valahová, valahol „otthon" lenni, vágyik arra, hogy legyen, aki megvédje, vezesse és irányítást adjon neki.

S amint a pártvezérből kormányfő lesz, úgy lesz a pártból az állam politikai gerince. A párt világnézeti ideológiája, illetőleg a pártnak az állami apparátushoz való viszonya és politikai tevékenysége fogja tehát meghatározni az államformát és a politikai hatalom egyéb kategoriális jellemvonásait; másszóval: a „legitimitás" és a „legalitás" kérdésében elfoglalt jellemző álláspontját.

Ebből a szempontból nézve a „totális" rendszereket, azt mondhatjuk, hogy a német és az orosz diktatúra állama *demokratikus*, mert a diktátor mindkét esetben a sokaság — a német „nép", illetőleg az orosz „proletariátus" — nevében kormányoz. Ezekkel ellentétben a fasizmus államformája *autokratikus:* a „Duce" nem a sokaság, hanem a nemzeti állam nevében kormányoz. A hatalom legitimitásának kérdése már nem dől el ilyen egyszerűen, mert mindegyik rendszer elvileg egyaránt hirdet individualisztikus és kollektivisztikus célkitűzéseket. A fasizmus és a német „náci"-rendszer az egyéni jólét és a nemzeti dicsőség előmozdítására egyként törekszik, a szovjetállam pedig ugyancsak egybeköti az egyéni jólét eszményét a proletariatus osztályuralmának megvalósításával. Gondosabb tanulmány azonban arról győz meg, hogy a német és olasz rendszerben a „szocializmus" csak eszköze a végső, döntő célnak, a nemzeti hatalom és dicsőség felvirágoztatásának, holott a Szovjet esetében ellenkezőleg a proletár-

uralom csupán eszköze az egyének korlátlan boldogságát és szabadságát megvalósítani hivatott szocialista társadalom megteremtésének. Eszerint a német és az olasz államrend legitimitása *kollektivisztikus*, az orosz szovjetrendszeré azonban *individualisztikus*.

Ami végül a legalitás kérdését illeti, a német és az olasz rendszer lényege e tekintetben egyaránt *etatizmus:* az egyén szabadsága csak az uralkodó világnézet szellemében és csak az állami hatalom intenciói szerint gyakorolható és senkinek sincs jogában az állami jogrend paragrafusainak hézagai között keresgélni a maga szabadságát. Ebben a tekintetben azonban nincs különbség a hatalmat gyakorló és hatalomnak csupán alávetett egyének között: hiszen mindenki állami szerv és ennélfogva az állam akarata és a hatalom politikai világnézete éppúgy kötelezi és megköti azt, aki hivatalánál fogva parancsolni, mint azt, aki másoknak csupán engedelmeskedni tartozik. Ezzel szemben a szovjetrendszerben ilyen legalitásnak nincs nyoma: itt az államnak hivatalos, a diktatúra által proklamált szerkezete és névleges jogi rendje mellett a hatalmat egy merőben nem-hivatalos apparátus, a kommunista párt és ennek sem egészen hivatalos feje, a főtitkár, gyakorolja és pedig minden tekintet nélkül a hivatalosan fennálló jogszabályokra. A fasiszta párt és a nemzeti szocialista párt egyaránt állami szervek és amennyiben hatalmi aktusokat fejtenek ki, alá vannak vetve a legális állami hierarchiának; a kommunista párt jogi helyzete azonban elvben nem különbözik attól, amelyet a politikai pártok a polgári demokráciában is betöltenek — és mint ezek, az is kívül áll a hivatalos állami szerkezeten. Az egypártrendszer a „fasiszta" és a nemzeti szocialista államban azt jelenti, hogy nincsenek többé pártok, csupán a politikai „elit"-nek egy-egy hivatalosan elismert szervezete; a szovjetállamban ellenben azt jelenti az egypártrendszer, hogy, egyet kivéve, a pártok megsemmisültek és proskribálva vannak. A szovjetállamban a politikai hatalmat mégis ez az államon kívüli, elvben „társadalmi" alakulat, illetőleg ennek feje gyakorolja!

Dehát szabad-e ilyen körülmények között a Szovjet-Uniót „totális" államnak tekinteni? Hiszen ennek meghatározása szerint, nincs senki és semmi az államon kívül s a társadalom teljesen felszívódik az államba. Ha tehát itt mégis egy „társadalmi", nem-állami szerv uralkodik, akkor ez a rendszer nem totális, hanem valamiképen *dualisztikus*.

Erre az ellenvetésre a válasz az, hogy politikai szempontból, azaz „de facto" a szovjetállam totális és abban a kommunista párt az állami appa-

rátus része, az állam politikai főszerve, a párt feje pedig valóságos kormányfő. Az államnak ez a „totális" politikai rendje azonban „de jure" nem jut kifejezésre az államjogban, amely ekképen a hatalom tényleges birtokosait és szerveit egyáltalában nem köti. Sztalin és a kommunista párt a hatalmat nem legálisan, hanem illegálisan gyakorolják: az ő uralmuk nem civilizált, legális uralom, hanem merőben önkényes uralom, azaz deszpotizmus.

A totális államok politikai rendszereit ezeknek a megállapításoknak alapján a következőképen jellemezhetjük és osztályozhatjuk:

1. A fasizmus jellegzetes *felvilágosult abszolutizmus*, amennyiben a diktátor hivatalos kormányfő, aki korlátlan hatalommal, de az állam nevében és az állami közérdek megvalósításának célzatával, az állami hatalom legális útján és a tőle megállapított jogrend szellemében kormányoz.

2. A német „vezéri" állam politikai rendje *cezarizmus*. A diktátor hivatalos államfő, aki nemcsak, hogy demokratikusan, a nép nevében, kormányoz, de hatalmát szabályszerűen „akklamáltatta" is a néppel — mint az antik cézárok — és minden döntő fontosságú állami aktust népszavazással ratifikáltat — mint a modern cézárok, a Napoleonok. Emellett a diktátor hatalma az állami szerkezet rendes útján, legálisan érvényesül.

3. A Szovjet politikai rendje *deszpotizmus*. A diktátor hatalmát demokratikusan, a szuverén proletariátus nevében, de illegálisan, önkényesen, minden formális felhatalmazás és hatáskör nélkül, a saját magától proklamált és elismert állami rend és jogi szabályozás keretein kívül és nemcsak azoktól függetlenül, de azoknak teljes figyelmen kívül hagyása mellett gyakorolja.

1. AZ ÚJ DESZPOTIZMUS: SZOVJET-OROSZORSZÁG.

Oroszország agrárállam, amelynek szociális problémája nem az ipari munkásság, hanem a parasztság megélhetésének és boldogulásának kérdése volt. A háború előtt az orosz birodalom 140 milliós lakosságából mintegy 3 millió volt az ipari munkásság, de ennek is tekintélyes része csupán „szezonmunkás" volt, aki megtartotta kapcsolatát a faluval és a nyári munkára minden évben hazatért. Az orosz gyáripar egyáltalában csak üvegházi alakulat volt, amelyet a cári kormány merkantilisztikus politikája hozott létre, erős védővámok fedezete alatt és amely legnagyobb részben a fegyverkezés és a hadsereg szükségleteit volt hivatva szolgálni.

A hadsereg és a cári adminisztráció pedig az állami kiadások négyötödrészét vette igénybe. A parasztság gazdasági és kulturális érdekeinek gondozása csaknem teljes egészében a helyi önkormányzati testületek hatáskörébe volt utalva, ezeknek bevételei azonban évenként csak mintegy 250 millió rubelre rúgtak, holott az állami költségvetés 3·5 milliárdot tett ki. Ilyen körülmények között a 100 milliós paraszttömeg rettenetes elmaradottságát, 80%-os analfabétizmusát alig lehet csodálni. Ámde a parasztság megélhetési viszonyai sem javultak a jobbágyság felszabadítása (1861) óta, noha a parasztság azóta szüntelenül növelte birtokállományát a nagybirtok rovására. 1916-ban a mezőgazdasági művelés alatt álló földnek már több mint 80%-a parasztgazdaság. Ennek ellenére, a parasztság nyomora nem enyhült és földéhsége nem szűnt meg.

Ennek a körülménynek két főoka van: az egyik a népesség roppant szaporodása. 1861 és 1900 között a paraszt-népesség 90%-kal növekedett, úgyhogy birtokállományának tekintélyes gyarapodása mellett is az egy felnőtt férfira eső földparcella 4·8 deszjatinról 2·59 deszjatinra csökkent. A másik ok a parasztság primitív termelési technikája, amelyet kedvezőtlenül befolyásolt, a kultúra általános alacsony színvonala mellett, egyrészt a tőkehiány, másrészt a hagyományos földközösség, a „Mir"-rendszer. A közösségi birtoktestet minden nemzedékben újra felosztották a Mir-hez tartozó parasztcsaládok között. Ez a rendszer pedig megakadályozta azt, hogy a paraszt és földje között állandó és bensőséges kapcsolat keletkezzék.

Ilyen körülmények között a parasztság reménysége állandóan a távoli, legendás hatalom, a cár, az „atyuska" beavatkozását várta, azt, hogy a cár végül is elveszi a földbirtokosok földjét és azt is odaadja a parasztságnak. A közgazdászok ugyan könnyen kiszámították, hogy a parasztság hagyományos, avult, tudatlan és extenzív termelési módszerei és szaporodásának tempója mellett a földbirtokos nemesség szántóföldje még egyetlen nemzedék földéhségét sem fogja kielégíteni. Ezzel szemben áll azonban az a tény, hogy az orosz birodalom csekély népsűrűsége folytán a könnyen megművelhető földterületek még tetemesen kiterjeszthetők voltak, úgyhogy az egész terméseredmény növelhető lett volna a termelési módszerek javítása nélkül is, ha a parasztság hozzájuthatott volna a még művelés alá nem vont földekhez.

A háború s a magántulajdont védő államhatalom összeomlása mindinkább lehetővé tette, hogy egy újabb parasztlázadás — az orosz történelem

amúgy is bővelkedik a parasztság erőszakos fölkeléseiben — egyszer s mindenkorra megoldja a földkérdést. Ami Oroszországban 1917-ben történt, az tekintélyes részében nem is volt egyéb, mint ilyen földosztó parasztlázadás. Ha a márciusi forradalom ideiglenes kormánya idejében el tudja határozni magát arra, hogy a földkérdést megoldja és békét kössön, a forradalom valószínűleg nem is haladt volna tovább.

Az a rendszer azonban, amely 1917 márciusában az ország kormányzatát átvette, a cárizmus elleni terméketlen ellenzékiség gyümölcse volt és nem a maga erejéből, hanem csupán az események kényszerénél fogva jutott névlegesen hatalomra akkor, amikor a hadsereg fegyelmének megbomlása folytán a cár kormánya összeroskadt. Az ipari munkás-proletariátus hivatalos vezérei, az úgynevezett „mensevisták", vagyis szociáldemokraták, akik mögött volt valamelyes tömeg, az ortodox marxi elvek szerint, azon az álláspontón voltak, hogy Oroszország gazdasági hátramaradottsága és fiatal kapitalizmusa mellett ott egyelőre csupán „polgári" forradalom esedékes: kormányozzon tehát a burzsoázia. De a munkásság és a félig már szétesőő hadsereg katonái a maguk ötletszerűen, empirikusan alakult „szovjeteik"-ben* szigorú ellenőrzést gyakoroltak a burzsoázia kormányzati módszerei felett.

Ez a dualizmus sokáig nem maradhatott fenn, mert a szovjetek „ellenőrző" működése napról-napra ásta alá az ideiglenes kormány csekélyke tekintélyét. A rendszert csupán a békekötés menthette volna meg, amely megvédte volna a hadsereg még érintetlen részeit a szétesőstől, és így az ideiglenes kormánynak lett volna mire támaszkodni. Ennek azonban arra sem volt lelkiereje, hogy a hadi- és a belpolitikai helyzetből a kényszerű következtetéseket levonja. Ellenkezőleg, gyengesége tudatában, úgy érezte, hogy csak a harctéren szerzett győzelemmel fogja tudni magát konszolidálni. Békekötés helyett tehát kétségbeesett offenzivába kezdett. Ez hazárdjáték volt és elvitte a rezsim utolsó tétjét. A galiciai offenziva összeomlása után az ideiglenes kormány napjai meg voltak számlálva. Lenin, a marxista balszárny vezére, jól látta ezt és felismerte a kivételes alkalmat arra, hogy Oroszország telivér marxista kormányzat alá kerüljön. Kiadta tehát a híres jelszót: „Minden hatalmat a szovjetek kezébe!" Egyúttal pedig a katonáknak békét és a parasztoknak földet ígért. Céltudatos és habozást nem

* Ilyen szovjeteket a szakszervezetekkel még alig bíró orosz proletariátus először az 1905. évi munkáslázadás idején alakított.

ismerő demagógiája nem is tévesztette el hatását s a felbomló hadsereg lázadó osztagainak támogatásával Lenin és a kommunista párt 1917 novemberében hatalomra került.

Lenin, mint képzett marxista, nagyon jól tudta azt, amit a szociáldemokraták mindig szemére hánytak, hogy Marx felfogása szerint a középkori viszonyok közt élő, agrár Oroszország gazdaságilag nem érett meg a szocialista forradalomra. Másfelől azonban tisztán látta azt, amit a szociáldemokraták nem láttak, vagy amiről nem akartak tudomást venni: hogy mennél fejlettebb a kapitalizmus, annál kevésbbé lehet arra várni, hogy magától összeomoljon. „A szocialista forradalom semmiesetre sem onnan fog kiindulni — írta a bolsevista publicista, Radek —, ahol a kapitalizmus a legfejlettebb... A szocialista forradalom először azokban a tőkés államokban üt ki, ahol a kapitalista szervezettség gyengébb. Azok a tőkés államok, amelyeknek hatalmi elnyomó szervei a legziláltabbak, válnak a szocializmus áttörési pontjaivá: ott kezdődik a szocialista forradalom". Olyan országban, amilyen Oroszország volt 1917 őszén, ahol a névleges kormányhatalomnak már nem engedelmeskedett senki, könnyű volt kirobbantani a forradalmat, „könnyebb — mondotta utóbb Lenin —, mint egy tollat felemelni". „Mi a munkásosztály forradalmi rohamcsapata vagyunk — hangoztatta egyik beszédében (1918. április) —, de nem azért járunk előtte a többi munkásoknak, mert különbek vagyunk a többieknél, nem azért, mintha az orosz proletariátus felülmúlná erényekben a többi országok munkásosztályait, hanem egyedül azért, mert mi voltunk a világnak egyik legelmaradottabb országa." De éppen ezért: „elveszünk, ha nem tudunk kitartani mindaddig, amíg segítséget nem kapunk az összes országok lázadó munkásaitól". Lenin tehát nem hitte azt, hogy a kommunista eszményeket Oroszországban meg lehessen valósítani, ha az orosz forradalmat nem követi a világforradalom. „Lenin — mondotta Gorkij — merő rőzsekötegnek tekinti az orosz népet: meggyujtja a rőzsét, hogy lássa, vajjon annak tüzénél lángra tudja-e lobbantani az európai forradalmat."

Az európai forradalom elmaradása volt az egyik hiba, amely Lenin számításaiba belecsúszott. A másik hiba abban a feltevésben rejlett, hogy a polgári államgépezet lerombolása mellett a forradalom átveheti és tovább igazgathatja a közgazdaság egész apparátusát. A gazdasági forradalom „a kisajátítók kisajátítása", Lenin e feltevése szerint csupán azt jelentette volna, hogy a vállalkozóból üzemvezető lesz, aki egy üzemi munkástanács

ellenőrzése alatt ezentúl nem a saját zsebére, hanem központi irányítás alatt, a köz javára fog termelni. „A szocializmus — írta Lenin 1917 szeptemberében — semmi egyéb, mint monopolisztikus állami kapitalizmus, amely az egész nép javára van beállítva s ennyiben már nem is monopolisztikus kapitalizmus." A forradalom apostolai, sajnos, sohasem gondolnak arra, hogy a forradalom nem egy fegyelmezett hadsereg felkelése, hanem dezorganizációs folyamat, amely a közélet fegyelmének szétesésével arányosan fejlődik ki. A forradalom győzelme azt jelenti, hogy nem kell többé engedelmeskedni, parancsokat végrehajtani: röviden szólva, hogy nem kell dolgozni. És ugyanezt jelenti a forradalom a gazdaságban, az ipari üzemben. Itt a munkástanácsok megalakulnak, de nem azért, hogy a gyár igazgatását ellenőrizzék: ehhez a munkások nem értenek. A forradalmi üzemi tanács azt tekinti egyetlen feladatának, hogy a munkást tegye az üzem urává, azaz megszabadítsa a munkától amennyire csak lehet. Ha az üzemvezető e „politikának" ellenáll, örüljön, ha ép bőrrel tud menekülni. „Mihelyt a polgárság politikai hatalma — írják egy hivatalos szovjetmunka szerzői, Larin és Kritzmann — 1917 végén el volt söpörve, a proletariátus osztályakarata, kényszereszközök által többé nem fékezve, a vállalkozók kaotikus elzavarásában és az üzemek birtokbavételében nyilvánult meg. Ennek a következménye szükségkép a régi gazdasági kapcsolatok felbomlása és nem ritkán az üzemek leállítása volt. Az egyes üzemek munkásigazgatása... gyakran képtelennek bizonyult az üzemeket vezetni, minthogy az erre való képességet előbb gyakorlat útján kell megszerezni."

Leninnek az a két feltevése tehát, hogy a világforradalom kitörésének időpontja elérkezett, hogy annak kitöréséhez csak egy lökés kell, amely a lavinát elindítsa — és hogy „240.000 kommunistának semmivel sem lesz nehezebb Oroszországot kormányoznia, mint volt 130.000 földbirtokosnak": egyaránt súlyos tévedésnek bizonyult. A „kisajátítók kisajátításának" az volt a következménye, hogy a nagy iparos városokban megállt a termelés — a parasztok pedig, akik birtokba vették a földeket, a maguk terményeiért nem értéktelen papírpénzt, hanem árút akartak kapni: következésképen nem voltak hajlandók ingyen élelmezni a városi proletariátust. Az orosz termelési viszonyok között fölöslegük amúgy sem volt valami bőséges. A városok élelmezése ilyen körülmények között csak úgy volt lehetséges, hogy a bolsevista kormány fegyveres rekviráló különítményeket küldött a parasztság nyakára. Város és falu között így szabályos háborúság kezdő-

dött, amely rövidesen véget vetett volna a szovjetrendszernek, ha azt meg nem menti a — polgárháború.

Az antant-hatalmak nem mertek katonailag beavatkozni az orosz forradalom sorsába. Egyrészt nem mertek szembeszállni a saját szocialistáik ellenállásával, másrészt féltették katonáikat a kommunista ragálytól. Ezért beérték azzal, hogy a különböző „fehér" ellenforradalmi mozgalmakat anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették. Ez volt a leghibásabb taktika! A szovjetvezérek sohasem értették meg, hogy Európa miért nem küldött ellenük hadsereget. „Néhány hét alatt legázolhattak volna bennünket" — hangoztatta Lenin. Ellenben a ki nem elégítő erőkkel és felszereléssel, silány vezetés alatt megkísérlett ellenforradalmi akciók egyrészt a szovjetek mellé állították a parasztságot, amely újonnan szerzett szabadságát és földjeit féltette a fehér gárdistáktól, másrészt alkalmat adtak a szovjetvezéreknek arra, hogy a proletariátus „erényeire" appelláljanak, mint egykor a francia jakobinusok a demokrácia erényeire, és hogy a hadviselés kényszerétől igazolt terrorisztikus fegyelmező módszerekkel megszervezzék az új államhatalom politikai apparátusát: a vörös hadsereget, a vörös rendőrséget — a hirhedt „csekát" — és a vörös bürokráciát.

A proletáriátus diktatúrája, mint politikai rendszer ezzel immár a harmadik értelmezés stádiumába jutott. Marx eredeti — inkább ötletszerű, semmint szabatosan átgondolt — fejtegetéseiben, amelyek az 1871. évi párizsi kommunista lázadás hatása alatt jöttek létre, a proletariátus forradalmi diktatúráját a szocializmusra érett kapitalista társadalomban keletkező forradalmi és átmeneti államformának gondolta el, amelynek nincs egyéb célja, mint megszüntetni a polgárságot, mint a „kizsákmányolók" osztályát és a polgári államhatalmat, mint az osztályelnyomás utolsó eszközét. Az államhatalom, mint mondottuk, Marx nézetei szerint semmi egyéb, mint az osztályelnyomás eszköze: a proletariátus osztályállama ezért csak a burzsoáziával szemben lenne elnyomó hatalom, ellenben a proletariátus számára a szabadságot, az idilli demokráciát jelentené, amelyben nincs többé sem hadsereg, sem rendőrség, sem bürokrácia, s amelyben az állami funkciókat a felfegyverzett proletariátus, főfoglalkozása, a termelés mellett, üres óráiban végzi el. A háborúban kifáradt, felbőszült, békére és szabadságra vágyó orosz nép körében ezzel a marxi idillel óriási propagandisztikus hatásokat lehetett elérni, s ezért „fedezte fel" Lenin 1917 szeptemberében Marxnak ezeket a gyermekes, méltán elfeledett fejtegetéseit, amelyeket, mint írta, már valóságos ásatások útján kellett napvilágra

hoznia. Ezeket az eszméket amellett kitűnően rá lehetett húzni a szovjetekre, amelyek, mint mondottuk, eredetükben a lázongó munkásosztály önkéntes csoportosulásai voltak. Lenin azonban, mint láttuk, más szerepet szánt a proletariátus diktatúrájának, mint Marx: ő ennek megteremtésével a világforradalom szállásscsinálója akart lenni. Mivelhogy azonban ebben a várakozásában csalódott, az orosz forradalomnak új fordulatot és új értelmezést kellett adnia. A bolsevizmus ennek a szükségnek a nyomása alatt egy félfordulattal áttájékozta egész filozófiáját. A forradalom célja ezideig a szocializmus megvalósítása, az egész emberiség, helyesebben az összes emberi individuumok lehető legteljesebb anyagi jólétének és szabadságának biztosítása volt. A marxi mozgalmakat tehát merőben individualisztikus célok legitimálták; az a kényszer és kényelmetlenség, amelyet még e célok elérése érdekében a társadalom birtokos osztályainak el kellett volna szenvedniök, e nagy cél megvalósításának csupán átmeneti eszköze lett volna. Mihelyt azonban számolni kellett azzal, hogy e cél messze eltolódik, az „átmenet"-nek tartós formákat kellett adni, hogy önmagában is megállhasson.

Már pedig nem kétséges, hogy 1921-ben, három évi kommunista kormányzás után, az orosz proletariátus messzebb volt a jólét és a boldogság teljét biztosító szocializmustól, mint valaha. Az orosz gazdasági szervezet 1920/21-ben teljesen felbomlott. A termelés, forgalom, fogyasztás szervei megbénultak. A háború előtti termelési eredményekhez, illetve munkateljesítményekhez arányítva 1920/21-ben a mezőgazdasági termelés 36%-ra, a gyapottermelés 2·8%-ra, a szénbányászat eredménye 21·4%-ra, az olajprodukció 42·6%-ra, a vasércbányászat 1·7%-ra, a mangánércbányászat 2·2%-ra, a gyapotárúk gyártása 50%-ra, a gyapjúáruk gyártása 20%-ra, a cukortermelés 5·2%-ra, a vasutak forgalmi teljesítménye 32%-ra csökkent, és a birodalom különböző vidékein az emberek milliói haltak éhen. „A proletariátus diktatúrája — mondotta Lenin a rá jellemző nyers szókimondással, amely tekintélyének egyik nevezetes forrása volt — azt jelenti, hogy a fővárosok és az ipari központok proletársága még sohasem volt olyan szörnyű helyzetben, mint ma. A munkás-proletariátus, *diktátori uralma tudatában*, viseli az éhség példátlan szenvedéseit." „A proletariátus diktatúrája — mondá más alkalommal — az uralkodó osztálynak, a proletariátusnak, a történelemben egyedül álló áldozatokba, szenvedésekbe és nyomorúságába került."

Ezekben a szavakban már benne van a helyzet új ideológikus értékelése is. A proletariátus ahelyett, hogy individualisztikus célkitűzései felé haladt volna előre, roppant szenvedéseket vett magára: de e szenvedések árán megteremtette a proletariátus osztály-államát, amelyben a proletariátus szenved, de uralkodik. Ezzel tehát megtörtént a fordulat az individuálszocializmustól a kollektivisztikus proletár-demokrácia felé. A proletariátus messzebb van a boldogságtól, mint valaha, de a boldogságot kereső útjában megtalálta a dicsőséget, a proletariátust, mint osztályt, felmagasztaló államalkotó hivatásának, szuverénitásának tudatában. Most már nincs szó arról, hogy az állam „elhaljon" és helyet adjon az egyéni szabadságnak: ellenkezőleg, a proletariátus államhatalmának megmentése most már főcél, amelynek egyelőre minden egyebet, jólétet és szabadságot alá kell rendelni.

Emlékeztetünk arra, amit az individualisztikus eszmék hiveinek kollektivisztikus politikai állásfoglalásáról mondottunk. Láttuk, hogy a polgári demokrácia felfogása szerint annak, aki nem „polgár", aki a polgári élettípussal nem azonosítható, nincsen is létjogosultsága a társadalomban: a nem-polgári típusok léte eszerint merő csökevény, vagy visszaélés, amelyet meg kell szüntetni. A proletár-demokrata ugyanígy gondolkozik: aki nem proletár, annak nincs helye a társadalomban; a polgári osztályt tehát „likvidálni" kell. A marxizmus elvi felfogása szerint ez a likvidáció egyszerűen a „kisajátítók kisajátítása", vagyis a polgári magántulajdon megszüntetése útján menne végbe. Oroszországban azonban a „burzsoázia" fegyvert fogott a maga védelmére, következésképen a bolsevisták is a burzsoázia fegyveres likvidálására határozták el magukat. „Mi nem az egyest semmisítjük meg — hirdette Lacisz, a hirhedt terroristavezér —, hanem a polgárságot, mint osztályt. Ne keressétek, hogy a vádlottak vétkeztek-e szóban vagy tettben a szovjethatalom ellen! Sorsukat az dönti el, hogy milyen osztályhoz tartoznak, milyen volt a nevelésük, mi a foglalkozásuk. Ez a vörös terror lényege." A politikai „bűntettesek" mellett a „túszok" ezreinek bebörtönzése és kivégzése ilyenformán a bolsevista forradalom jellemző módszere lett s ebben a gyakorlatban a bolsevisták határozottan túllicitálták még a jakobinusokat is.

Ámde a proletár-demokrácia megszilárdítására nem volt elég megsemmisíteni a burzsoáziát. Ez csak akkor lehetett volna elegendő, ha az új társadalom nem csupán proletárokból, hanem „öntudatos" proletárokból, azaz meggyőződéses bolsevistákból állott volna, akik önként magukra vették volna, a boldog jövő alapjainak megteremtése érdekében, az „átmeneti"

időszak alatt el nem kerülhető áldozatokat és nélkülözéseket. Egyelőre tehát a proletariátus állama „diktatúra", elnyomó államhatalom kellett hogy maradjon még azokkal a proletárokkal szemben is, akik nem öntudatos proletárok, más szóval, akik nem meggyőződéses, áldozatkész kommunisták. Így alakul át a proletariátus diktatúrája a gyakorlatban a kommunista párt diktatúrájává. Ezt fejezi ki Lenin némiképen szintétikus formulája: „A diktatúrát a szovjetjeiben megszervezett proletariátus gyakorolja, amelyet a kommunista-bolsevista párt vezet".

A párt maga erősen centralizált hierarchikus harci szervezet, amelynek vezetése különböző, kisebb-nagyobb komitékkal való kísérletezés után végül az úgynevezett „politikai iroda" öttagú oligarchiájának kezében összpontosult. De ebben az oligarchiában is a „többség" hasonló módon jött létre, mint az amerikai elnök kabinetjében. Lincolnról, az amerikai polgárháború legendás hőséről jegyezték fel, hogy amidőn egy kérdésben kabinetjének mind a hét tagja ellentmondott neki, így hirdette ki a határozatot: „Hét nem — egy igen: az igenek győznek!" Lenin hasonló módon „többség" volt minden kérdésben, amelyben szükségesnek tartotta véleményét érvényesíteni. És hasonló módon lett állandó „többség" Sztalin, Lenin utóda a fődiktátori székben.

A hatalomnak a kommunista pártvezetőség kezében való diktátori összpontosítása mellett állva maradt a szovjet-rendszer, mint a proletárdemokrácia közjogi épülete. Ez a közjogi homlokzat az elméleti radikális demokrácia stílusában épült — már amennyiben nem tekintünk arra, hogy az eredeti alkotmány kétfokú egyenlőtlenséget létesített a munkás-proletariátus javára a parasztsággal és a volt burzsoáziával szemben. Az utóbbiakat az eredeti tanácsalkotmány teljesen kirekesztette a — nyíltszavazásos — választójogból, a parasztság képviseletét pedig „arányosította", oly módon, hogy a városi proletariátusnak minden 2000, a vidéki lakosságnak csak minden 10.000 választó után juttatott egy szovjet-delegátust a magasabbfokú úgynevezett kormányzósági tanácsokban. A városi lakosság szavazóerejének ez a „ponderálása" az alsó fórumokról felfelé továbbfokozódott a szovjetállam „parlamentjét" megtestesítő tanácskongresszusig, amelyben a városi lakosságnak ugyancsak ötszörakkora képviselet jutott, mint a vidéknek. (A bolsevisták nem felejtették el, hogy az 1918 elején összeült és Lenintől azonnal szétkergetett nemzetgyűlés megválasztása alkalmával csak a szavazatok egynegyedrésze esett rájuk, az iparos városokban azonban megkapták a szavazatok többségét.)

A tanácsrendszer az egymásba illesztett dobozok rendje szerint többfokú közvetett képviseletet létesített, azonban a választottság és visszahívhatóság elvét minden delegátusra és minden tisztviselőre kiterjesztette. Ilyenformán a végrehajtó hatalmat megtestesítő népbiztosok tanácsának tagjai is választás útján nyerték el hivatalukat és visszahívhatók lettek. Ez a körülmény tette szükségessé, hogy a kormányzás súlypontja a hivatalos végrehajtó hatalmat hordozó népbiztosok tanácsa helyett a kommunista párt egy bizottságába tétessék át, amely semmiféle hivatalos szerepet nem játszott és semmiféle fórumnak nem tartozott felelősséggel. Lenin a maga személyében még „perszonális unióba" foglalta a szovjetkormányt és a kommunista pártvezetőséget, de utóda, Sztalin, megelégedett a kommunista párt főtitkárnak igénytelen titulusával, amely azonban neki tökéletes korlátlanságot és felelőtlenséget biztosít.

A valóságos hatalomnak a kommunista pártban való lehorgonyzása mellett a Szovjetkongresszus volt a szuverénitás névleges és osztatlan képviselete. Hogy a valóságos politikai hatalom nem ott székel, ahol a közjogi szuverénitás, ez számunkra nem újság: hiszen régen meggyőződtünk arról, hogy a demokrácia esetében ez nem is lehet másképp. Ebben a tekintetben a szovjetrendszert haszonnal lehet az angol demokráciával összehasonlítani — különösen mióta Sztalin alkotmányreformja kiküszöbölte a közvetett képviselet bonyolult lépcső- és dobozrendszerét. Láttuk, hogy a demokrácia térfoglalása arányában az angol parlament is megszűnt a politikai hatalom orgánuma lenni és átalakult platformmá, rosztrummá, ahol az államférfiak szónokolnak, tapogatják, „gyúrják" és formálják a közvéleményt. A parlamentben elhangzó szónoklatok nem magának a parlamentnek szólnak, hanem a közönségnek: a parlament végeredményben nem egyéb, mint egy roppant hangszóró, amelyet kormány és ellenzék egyaránt a demokratikus propaganda, a közönség kézbentartása és befolyásolása céljaira használnak. A határozatok maguk sok mindenütt keletkeznek, egyedül a parlamentben nem. (Aki ezeket a tényeket nem ismeri jól, sohasem fogja megérteni, hogy miért tolonganak az angol képviselők időnkint a „lobbykba" — előcsarnokokba — szavazni, amikor úgyis mindenki előre tudja, hogy a „szavazás" eredménye mi lesz. A parlamenti szavazás éppen nem is egyéb, mint szertartás, amelynek szimbolikus és nem reális jelentősége van.) A szovjetrendszernek ugyanez a hivatása: a vezérek a tanácsok útján tartanak fenn érintkezést a néppel és a tanácsokban elmondott beszédekkel „masszírozzák", dögönyözik „egységbe" a maguk beláthatatlan,

alaktalan és idomtalan táborát. A demokrácia korában a parlamentek — helyesen szervezve és idomítva — visszanyerik eredeti történeti szerepüket: a „képviselők" nem határozni gyülnek egybe, hanem meghallgatni és tudomásul venni azt, amit velük a politikai hatalom birtokosai okulásuk és miheztartásuk végett közölni akarnak. Közben egyúttal a „képviselők" is elmondhatják — a fennálló politikai szólásszabadság határai között —, hogy felfogásuk szerint mi volna jó, vagy mit gondol a nép. De ez csak mellékzönge, nem a gyülekezet voltaképi funkciója.

Ebben a tekintetben tehát nincs lényeges különbség az orosz és az angol parlament között. A képviselők maguk azonban szellemi és társadalmi színvonaluknál fogva sokkal többet jelentenek Angliában, mint Oroszországban: közülök sokkal többen tartoznak magához ahhoz a politikai elithez, amely a közvélemény alakítását valóban végzi, mert ez az elit Angliában összehasonlíthatatlanul népesebb. Éppen ezért viszont az orosz szovjetnek gyakorlati jelentősége sokkal nagyobb, mint az angol parlamenté, vagy akármilyen angol nyilvános köztestületé. Mert az Oroszbirodalom roppant kiterjedése, népének végtelen elszórtsága és végtelenül alacsony kulturális színvonala mellett, a képviselők, delegátusok személyes megjelenésének és a tőlük közvetített politikai befolyásnak igen nagy propagandisztikus súlya van. Ha az angol parlament ma közmegegyezéssel becsukná kapuit, ez átmenetileg nagy szenzáció lenne, de egy-két hónap mulva már senki sem venné észre, hogy a parlament többé nem létezik. A napilapok, a folyóiratok százai, a platform- és rádióbeszédek tökéletesen pótolhatnák a publikum számára azt a sportot, amelyet ma még a parlamenti — kivonatos — tudósítások olvasása nyujt: emellett a politikai akarat megformálása továbbra is az eddigi módon történhetnék: „in camera", a kabinet s a politikai pártvezetőségek intim tanácskozásai során. De Oroszországban a vezetők érintkezése a nép delegátusaival sohasem lehet eléggé intenzív, hiszen a szellemi dezorganizáció fenyegető veszedelme ellen csak a legnagyobb erőfeszítéssel tud védekezni.

Ebben van az egyik nagy különbség a nyugati polgári demokráciák és az orosz proletár demokrácia „parlamentárizmusa" között, — mint ahogy vallásos élete szempontjából is összehasonlíthatatlanul többet jelent pap, templom, szertartás, „ikon" az orosz parasztnak, mint a protestáns nyugati polgárnak, aki, ha valóban vallásos lélek — közvetlen, belsőséges lelki kapcsolatban van Istenével és az egyházi gyülekezetnek, szertartásnak csupán társadalmi, demonstratív jelentőséget tulajdonít. Az orosz parasztban

azonban még közvetlenül él a mágia, a szó, az aktus misztériuma: ezért is játszik akkora szerepet az orosz bolsevisták frazeológiájában a bonyolult és cifra szavaknak, az idegen-összetételű és félelmetesen hangzó rövidítéseknek a művelt, de tájékozatlan idegen szemében nevetségesnek látszó kultusza.

A másik nagy és jobban szembetűnő különbség angol és orosz „parlamentarizmus" — sit venia verbo! — között az, hogy amott szellemi szabadság és több-pártrendszer van, itt ellenben egy-pártrendszer és szigorú szellemi „drill". A nyugat hivatalos politikai filozófiája szerint éppen ebben kellene keresni a különbséget „demokrácia" és „diktatúra" között: hiszen az a tény, hogy szabadon kibeszélheti magát és hogy módjában van több párt között választani, adja meg a nyugati polgárnak azt az illúziót, hogy voltaképen ő is részt vesz a politikai akarat megformálásában. És noha a polgár a valóságban egyáltalában nem idegenkedik attól, hogy a legokosabb, legfelvilágosultabb államférfiak a maguk feje szerint intézzék az ország dolgait, rögtön reklamálja a politikai szabadságot, az alkotmányosságot, ha kiderül, hogy az államférfiak nem olyan bölcsek és felvilágosultak, mint ahogyan azt ő elvárná. Az ekkép a polgári világból rég ismert vita „abszolutizmus" és „konstitucionalizmus" között, új köntösben feltámadt az orosz forradalomban is. A vaskezű diktatúra, amely elkerülhetetlen szükségesség volt a polgárháború zivatarai között, mindinkább indokolatlannak tűnt fel a proletariátus „elit" csoportjai előtt, amikor a polgárháború és a lengyel hadjárat befejeztével kitűnt, hogy a diktatúra az elkobzott „proletárszabadság" fejében sem kenyeret adni, sem rendet tartani nem tud. Így keletkezett 1920/21 telén a szovjetekben Trockij fővezérlete és védnöksége alatt egy szindikalista szellemű ellenzéki mozgalom, amely a kommunista párt mandarinjainak és a vörös bürokráciának uralma helyébe a szakszervezetekben egyesült és tagozott „termelők" demokráciáját akarta állítani. Ennek a mozgalomnak erős nyomatékot adott kora tavasszal a kronstadti matrózok és katonák lázadása, amely arra hivatkozva, hogy a szovjetek „nem tükrözik a munkások és a parasztok akaratát", titkos szavazást követelt és teljes szellemi és politikai szabadságot a munkásoknak és parasztoknak, az anarchista és baloldali szocialista pártoknak.

Lenin kezdettől fogva élesen szembeszállt ezzel az áramlattal. A „termelők demokráciájáról" majd akkor lehet beszélni, mondotta, ha már az osztálynélküli, kommunista társadalom megvalósult. „A mi államunk — hangsúlyozza Trockijval és Bucharinnal szemben — nem munkásállam,

hanem munkás- és parasztállam" és pedig „bürokratikus deformációkkal". Ezzel az állammal szemben még korántsem szűnt meg a szakszervezeteknek az a hivatásszerű feladata, hogy a munkásság anyagi érdekeit megvédjék. Ha tehát a munkástömegnek valami fáj és Tomszki „elvtárs" — a szakszervezeti fővezér, akit Sztalin utóbb halálba üldözött — feljajdul, ez nem hiba, hanem érdem. „Az állam ellenben a kényszer birodalma. Őrület volna e kényszerről lemondani, különösen a proletariátus diktatúrájának idején", amikor — mint Lenin egy másik beszédjében hangoztatja — „a polgárság maradványai még közéletünk minden redőjében, az összes szovjethivatalokban ott mozgolódnak". Ilyen körülmények között továbbra is a pártnak kell uralkodnia, amely a politikai „avantgarde" harcos szervezete és nem „vitázó klub".

Ami pedig a politikai szabadságot illeti, Leninnek erről is megvolt a maga véleménye, hiszen nagyon jól tudta és keservesen érezte, hogy az ő eredeti terveinek meghiúsulását, a forradalmi felfordulást, a közgazdaság összeomlását mind a „proletárszabadság" orgiáinak lehetett köszönni. A polgári demokráciák tanulmányozásánál magunk is megfigyeltük, hogy ott a politikai szabadság nem egyéb, mint a gazdagság, a fejlett kapitalizmus függvénye. Ahol egy ország tekintélyes nemzeti jövedelem fölött rendelkezik, ott a politikai szabadság aránylag könnyen megvalósítható, mert a liberális pártrendszer által létrehozott „share out system", a nemzeti jövedelem megfogható részének kiosztogatása a politikai hatalomra befolyással bíró és pártokká szervezett társadalmi érdekcsoportok között, aránylag nagy lendületet vehet, anélkül, hogy a közgazdaság egyensúlyát okvetlenül felborulással fenyegetné. Láttuk azt is, hogy ugyanebből az okból a gazdasági krízis a polgári demokráciában hamarosan politikai krízist is von maga után. A politikai szabadság a proletár-demokráciában ennélfogva nem jelenthetett volna egyebet, mint küzdelmet az üres húsosfazék körül, pártokba szervezett érdekcsoportok marakodását a sovány konc felett. Ez pedig az egész bolsevista kísérlet gyors és végleges összeomlását vonta volna maga után.

A kronstadti lázadás tanulságai után azonban Lenin sem kételkedett abban, hogy több szabadságra van szükség, de nem politikai, hanem gazdasági szabadságra gondolt. Másszóval elérkezettnek látta az időt arra, hogy visszatérjen az ő eredeti koncepciójához, ahhoz a rendszerhez, amelyet ő alternatíve „szocializmus"-nak és „állami kapitalizmus"-nak nevezett.

A Lenintől 1921-ben bejelentett új „állami kapitalizmus" elvben azt jelentette volna, hogy a forradalommal az állam tulajdonába átment termelőerők — ipari és mezőgazdasági üzemek — ezentúl a kapitalista gazdálkodás elvei szerint, de a közösség javára termeljenek. Az ekképen kialakult új kapitalizmus azonban csak részben lehetett valóban állami. A nagyipar üzemeinek állami vezetés alá vétele nem volt nehéz: ellenben a földet a forradalom alatt a parasztság milliói vették birtokba és osztották fel maguk között. Őket „kisajátítani" a szovjetkormány még nem volt elég erős; nem is állottak rendelkezésére azok a technikai lehetőségek, amelyek birtokában utóbb Sztalin a mezőgazdaság szocializálását megkezdette. Így egyedül a parasztok gazdálkodásától függött az „uralkodó" proletártömegek élelmezése. S a parasztságnak módjában volt a maga feltételeit érvényesítenie, mert ha erőszakkal elvették tőle terményeit, erre azzal válaszolt, hogy a termelést csökkentette arra a mennyiségre, amennyivel a saját fogyasztását fedezni tudta. A szovjetnek így nem volt más választása, mint eldönteni, hogy ki haljon előbb éhen: a paraszt, vagy az ipari munkás; s ez nyilván nem lehetett a tartós állami berendezkedés alapja. Az új gazdaságpolitika, a „Nep", alapproblémája tehát, Leninnek a kommunista párt tizedik kongresszusán mondott — a szó szoros értelmében — korszakalkotó beszéde szerint: a munkások viszonya a parasztokhoz. Minthogy a szovjet gazdasági politikájának részletes tanulmánya meghaladná feladatunkat, fejtegetéseinket azon a politikai vonalon kell tartanunk, amelyet ez a megállapítás meghatároz. Lenin ezzel új politikai egyensúly létesítését jelenti be: a kérdés az, hogy kik ennek az új egyensúlynak a tényezői, — a kompromisszum közöttük hogyan jön létre és milyen új problémákat von maga után?

A Nep mindenekelőtt a parasztság kapitalisztikus fejlődése előtt nyitja meg az utat azzal, hogy — terményadók előírása mellett — szabaddá teszi a piacot. A másik oldalon az a törekvése, hogy jövedelmezővé tegye az ipari termelést és ezért az ipari üzemvitelbe is beleviszi a kapitalisztikus elveket. Ennek legfontosabb következménye a munkabérrendszer reformja, a darabbérszámítás, amelynek következtében a proletariátus tömegeiből egy jobb munkát végző és jobban fizetett „elit" mindjobban kiemelkedik. E munkás-elit és a parasztság közvetlen érdekei azonban világosan ellentétben vannak egymással: az ipari munkásság érdeke a a drága iparcikk és az olcsó élelem, — a parasztságé éppen az ellenkező. A bolsevizmus további sorsa azon fordul meg: sikerül-e a parasztságnak

a kommunista pártra és a szovjetkormány politikájára akkora befolyást gyakorolnia, hogy abban az agrárérdekek istápolása legyen az irányadó szempont.

A paraszt- és proletárérdekek szerinti tagozódás valóban meg is indult a kommunista pártban: a „jobboldal", Rikov és Bucharin vezetése alatt, a parasztkapitalizmus szabad érvényesülését pártolta, — viszont a „baloldal", Trockij, Zinovjev és Kamenev vezetésével ismét a „proletárdemokrácia" jelszavát újította fel és azt hirdette, hogy a Lenin halála (1924) után elfajult Nep-politika ellenforradalmi irányban halad és egy új Thermidort készít elő.

A két csoport között a döntés a diktatúra apparátusának kezében volt, s ennek az apparátusnak élén mindinkább korlátlan hatalommal kormányzott az új diktátor, Sztalin. Sztalin hatalmát óvatos, jól meggondolt manőverekkel alapozta meg. A főtitkári székben gondja volt arra, hogy az alárendelt párttitkárságokat mind a saját embereivel töltse be, a pártvezetőségben pedig a „divide et impera" jól bevált módszereit alkalmazta. Míg Lenin élt, rendületlenül állott mellette s főnökének Trockij-val folytatott vitáit sietett kihasználni arra, hogy a maga ortodoxiájával tüntessen. Lenin halála után Trockij elszigetelése céljából Zinovjevvel és Kamenevvel szövetkezett, — amikor pedig a harc a jobb- és baloldal között kitört, a jobboldal mellé állt s Rikov és Bucharin segítségével „neutralizálta" régi barátait. A „jobb-" és „baloldal" politikai kurzusai azonban egyaránt társadalmi csoportérdekeket szolgáltak s mindegyiknek győzelme egy társadalmi érdekcsoport, egy oligarchia kezébe juttatta volna az államhatalom irányítását. Ezekkel szemben Sztalin a kommunista párt-apparátus élén a jogosultság nem minden látszata nélkül léphetett fel a „közérdek"-nek, a kommunista államnak mint egésznek képviselőjeképen. S az e szerephez tartozó elméletért nem kellett messzemennie: az integrális, teljes kommunista állam felé való előhaladás eszméje kezébe adta azt az „atout"-t, amellyel mindegyik pártcsoportot képes volt túllicitálni.

Ez a programm annál inkább lehetett vonzó, mert nem volt nehéz azt Lenin örökségeképen feltűntetni. Hiszen a Lenintől behozott állami kapitalizmus csak azáltal válhatott teljessé, ha az iparban végrehajtott „szocializálást" megfelelő időpontban a mezőgazdaság szocializálása is követi. Ez Sztalin 1928-ban kezdeményezett új politikai kurzusának elméleti homlokzata. A politikai taktika megértése szempontjából pedig a következőkre kell figyelemmel lenni: Sztalin „jobboldali", parasztpárti poli-

tikáját a legkiemelkedőbb, legveszélyesebb személyes ellenfél, Trockij elleni oppozíció szükségessége magyarázza meg. Ha azonban ez a parasztpárti politika továbbhalad, nem lett volna elkerülhető, hogy a parasztpárti orientáció mind élesebben ne forduljon a bürokrácia ellen. Valóban, a jobboldali kurzus utolsó éveit a bürokrácia hatalmának a falvakból való kényszerű visszavonulása jellemzi. Következésképen természetes volt, hogy a bürokrácia gazdája, Sztalin, újból visszalendítse a kormánykereket „balra", mihelyt sikerült a baloldali ellenzéket ártalmatlanná tennie. Innen az erős iramú mezőgazdasági szocializálás és a parasztság elitje, a legtehetősebb és legtekintélyesebb parasztok, „kulakok", elleni könyörtelen offenzíva 1929-ben: hiszen a kulakok már ott tartottak, hogy teljesen hatalmukba kerítik a helyi közigazgatás, a falusi szovjetek gépezetét. Az „ötéves tervek" másik, indusztriális oldala pedig elsősorban arra szolgált, hogy a diktátor rendelkezésére álló államhatalmat jobban megerősítse. „A tervgazdaság — írta Boris Brutzkus, az orosz ötéves tervek jólismert kitűnő kritikusa — mindig a gazdaság és a politika legszorosabb összefonódását jelenti. A közgazdaság fejlődése elveszti autonómiáját és a gazdaságon kívüli hatalmak befolyása alá kerül. Ez történik Szovjet-Oroszországban is. Az, amit az ötéves terv kétségtelenül megvalósít, az a vörös hadsereg kitűnő felszerelése harci eszközökkel." Valóban, 1933 elején, Sztalin büszkén jelentette ki, hogy az ötéves terv segítségével a szovjetállam abba a helyzetbe jutott, hogy „minden eshetőségre készen áll, minden modern védelmi fegyver tömeges gyártására képes és azokkal hadseregét külső támadás esetében fel tudja szerelni". Hogy ennek a hadseregnek támadó ereje mekkora, az a szakértők véleménye szerint nagy kérdés, de hogy ez a hadsereg a rajtanyugvó államhatalmat minden belső megmozdulás, lázadás ellen sikerrel meg tudja védeni, aziránt nem lehet semmi kétség. Sztalin és a szovjetbürokrácia hatalmát egyelőre csak kétfelől fenyegetheti veszély. Az egyik magában e hadseregben székelő hatalmak lázadása: nyilvánvaló, hogy egy ilyen veszedelemnek vágott elébe Sztalin fellépése a vöröshadsereg vezetői ellen és a nyolc legkiválóbb tábornok kivégzésével. Ezek a marsallok és generálisok kezdtek ugyanis túlságosan büszkék lenni az ő haderejükre és — úgy látszik — elég vakmerőek voltak éreztetni a diktátorral, hogy a hadsereg immár önálló hatalom az államban. A másik veszély egy külső háború, amely vagy a szovjethadsereg szétrombolásával, vagy pedig egy győzelmes vörös tábornok bonapartista fellépésével végződhetnék. Innen érthető a szovjetkormány fel-

tűnően „békebarát" (?) nemzetközi politikája és az erősen antibolsevista német Hitler-kormány uralomrajutása után támadt legyőzhetetlen szerelme a „status-quón" alapuló békét saját érdekükben oly „önfeláldozóan" őrző nyugati polgári demokráciák iránt. Ez a szerelmi viszony magyarázza meg a szovjetalkotmány reformját is, amely a szovjetállam homlokzatáról a demokrácia szempontjából kifogásolható elemeket gondosan eltűntetni igyekezett. Így megszűntette a nyílt választást és az addig jogtalan, volt polgári elemeknek is megadta a választójogot. Emellett véget vetett a többfokú, közvetett képviseleten alapuló politikai tanácsrendszernek s ehelyett egy közvetlenül választandó „legfőbb tanácsot" teremtett, amely a tanácsok kongresszusának helyébe lépve, a szovjetállamhatalom legfőbb hivatalos orgánuma lett. Mivel azonban az új alkotmány fenntartotta az egypártrendszert és a kommunista pártszervezetek mellett csupán egyéb — természetesen „ortodox" — vezetés alatt álló alakulatoknak adta meg a képviselőjelölés jogát, a politikai valóság szempontjából a „reform" egyáltalában semmit sem jelentett, mert a képviselőket a valóságban továbbra is a kommunista pártvezetőség nevezi ki. Valóban ez történt a Legfőbb Tanács tagjainak megválasztása alkalmával, és senki sem csodálkozott azon, hogy Sztalin hivatalos — névleg olykor „pártonkívüli" — jelöltjei nehézség nélkül megkapták a szavazatok kilencven százalékát. Az egész mutatvány, mint mondottuk, egyrészt a nyugati demokráciák baloldali közvéleményének rokonszenvét igyekezett megnyerni, másrészt azt akarta demonstrálni, hogy a szovjetállam immár annyira szilárd, hogy nincs mit tartania a demokráciától.

Azt a terrorhullámot, amely az 1937. év tavaszán és nyarán a bolsevista birodalmat elöntötte, némelyek azzal magyarázták, hogy ez az új alkotmány szerint megtartandó választások előkészítésére szolgált és a titkos szavazás mellett netalán mégis kialakulható ellenzék fejét iparkodott már előre leütni. Ebben lehetett némi igazság, de ennek a terrornak más, organikusabb oka is volt. Az állami kapitalizmus ugyanis nem azonos a szocializmussal. Egy szocialista államban a termelésnek a fogyasztás igényeihez kellene alkalmazkodnia, hogy mindenkinek a szükségletei tisztességesen kielégíthetők legyenek; Oroszország azonban nem szocialista, hanem kapitalista állam — a szó szoros értelmében az egyetlen *kapitalista állam* Európában —, ahol a termelési terv nem a lakosság, hanem az állam, mint kapitalista óriásüzem szempontjaihoz igazodik. Az orosz államnak, mint minden kapitalista üzemnek, gazdaságpolitikáját az üzem ren-

tabilitásának szempontjai határozzák meg: a fizetendő munkabéreket is csupán az egész „vállalat" nyeresége szerint állapíthatja meg. Ha tehát a vállalat kalkulációja, az állami üzleti terv nem válik be, a veszteséget az állami alkalmazottaknak, másszóval a munkásoknak kell viselniök, — akik egyúttal a vállalatnak mintegy részvényesei, akik „profit sharing" rendszer szerint vannak érdekelve az állami óriásüzem virágzásában. Ez ma nem annyira a munkabérek csökkentése, mint inkább az árakba elbujtatott közvetett adók útján történik s a hivatalos költségvetés szerint is az állami jövedelmek 80%-a — a modern pénzügyi tudománytól antiszociális hatásaik miatt elítélt — fogyasztási és forgalmi adókból ered. Ha tehát az állam hibásan gazdálkodik, ezt a „szuverén" proletariátusnak kell megfizetnie, s az elégedetlenségnek emiatt, normális körülmények között, a kormány ellen kellene fordulnia. Politikai szabadság mellett az állami gazdálkodásban elkövetett hibák miatt a kormánynak kellene viselnie a politikai felelősséget. Sztalin módszere azonban elmésen áthárítja ezt a felelősséget a bürokratákra. Ha az állami gazdasági terv valahol sántít, és az üzemek hozadéka nem üti meg a kívánt mértéket, az illető üzemek vezetőit „szabotázs" címén forradalmi bíróságok elé állítják és számos esetben statáriálisan agyonlövik. Ez persze a bürokrácia teljesítményét nem javítja meg, mert a hiba nem egyszer a tervekben van, vagy a túlzott centralizmusban, amely egyetlen központból irányítja egy óriási birodalom termelő munkáját, holott ez a geográfiai és klimatikus viszonyok egész skáláját foglalja magában. De a szovjetállamban gépies fegyelem van, és ellenkezni senki sem mer, inkább megkísérli a lehetetlent és fatalisztikusan várja, hogy sorsa mi lesz. De a felelősség kérdése így kifogástalanul megoldódik: a hibákért semmiesetre sem a proletárállam berendezése vagy vezetése felelős, hanem mindig egyes funkcionáriusok „árulása", ellenforradalmi áskálódása, felforgató tevékenysége. Hasonlóképen felel a szovjetdiplomácia személyzete is a szovjethatalom mindegyre újabb kudarcokat arató külpolitikájáért.

Minthogy pedig ilyen módon a szovjetállam politikai egyensúlyát csak a vörös terror állandó fenntartásával lehet megoldani, mindazok az elvek és szabályok, amelyek az állami tevékenységet egy „alkotmányos" jogi rend keretei közé igyekeznének foglalni, állandóan „üzemen kívül" vannak és nem érvényesek máshol, mint papiroson. Ezért nincs a szovjet állami „rendjének" semminő legalitása, ami másszóval azt jelenti, hogy Szovjet-Oroszországban egyáltalában nincs állami *rend*, csupán egy ötlet-

szerűen és önkényesen alkalmazott államrezon uralma, amelyet a diktátor merőben saját pillanatnyi belátása szerint alkalmaz. A szovjetállam elvi „jogrendszere" merő papiroshalmaz, makulatúra: a valóságban mindig csak a diktátor konkrét parancsai számítanak, s ezért a szovjet-jogról kézikönyvet írni a legveszedelmesebb, legkockázatosabb tényked̈ések közé tartozik. Csak a minap fosztottak meg katedrájától egy szovjetjogászt és vetették börtönbe, mert közjogi tankönyvében olyan elméletet adott elő, amely a diktátor tavalyi nézeteihez alkalmazkodott. De azok ma már „trockista" és „ellenforradalmi" nézetek. A régi bolsevista vezérek újabban éppen ezért kerültek börtönbe és vérpadra: a deszpotizmus fenntartását minden elvi alapon támasztható ellenzékiség veszélyezteti, de leginkább olyan ellenzékiség, amely az uralkodó világnézet szellemében „ortodoxiára" tarthat igényt. A mai Sztalint már nem lehet a régi bolsevizmussal azonosítani: következésképen a bolsevizmust kell azonosítani Sztalinnal és mindenkori politikájával. S mindennek, ami ezzel bármikor és bármikép szembeállítható, pusztulnia kell!

Sztalin kormányzati rendszerét ekkép semmiféle európai politikai formához nem lehet hasonlítani, miként az orosz cárok rezsímjének sem volt hasonmása Európában. Ez is, amaz is, hamisítatlan ázsiai deszpotizmus. És abban a másik vonásban is egyezik Sztalin rendszere a cárokéval, hogy az ázsiai deszpotizmus módszereivel „europeizálni" akarja Oroszországot, — sőt, Európát túlszárnyalva, egyenesen — „amerikanizálni". A példa még mindig Nagy Péter — annak ellenére, hogy lovasszobrát a bolsevisták régen ledöntötték —, akiről azt írta Arnold Toynbee, hogy ő nem csupán, hogy „nyugati ember" volt, hanem nyugati ember a huszadik századból: „egy született yankee". És amint Nagy Péter is azzal a reménységgel fogott reformterveinek megvalósításához, hogy Oroszország néhány év alatt túl fogja szárnyalni és meg fogja szégyeníteni a nyugati országokat, Sztalin is azzal hivalkodott, alig néhány hónappal az első ötéves terv bevezetése után, hogy a Szovjet-Uniót automobilra, a muzsikot traktorra ülteti: „és akkor majd lássuk, hogyan érnek utol bennünket a tisztelt kapitalisták, akik oly büszkék az ő civilizációjukra!" Lenin egyik nyilatkozatában egyenesen párhuzamot vont Nagy Péter és a bolsevisták szerepe között, — amidőn azt fejtegette, hogy ha a várt világforradalom késni fog és a bolsevistáknak a maguk erejéből kell Oroszországban egy modern gazdasági rendet kiépíteniök, kénytelenek lesznek a német állami kapitalizmus iskolájába járni (Rathenau hadigazdaságára gondolt), azt

teljes erővel utánozni s annak követését diktatórikus módszerekkel siettetni, még jobban, mint ahogy Nagy Péter erőltette Nyugatnak a barbár Oroszországtól való utánzását, „barbár eszközöktől sem riadva vissza a barbarizmus elleni küzdelemben".

A cárok rendszerének azonban teokratikus, vagyis kollektivisztikus legitimitása volt: ők a maguk birodalmának, Oroszországnak, becsületét, dicsőségét igyekeztek öregbíteni — az orosz ember nem cél, csupán eszköz volt kezükben. Ezzel szemben a szovjet urai egy individualisztikus és materialisztikus filozófia, a marxizmus, nevében kerültek uralomra; ők elvben az orosz embert akarják boldoggá tenni, és e boldogság egyedüli mértéke szemükben az anyagi jólét. Az az intézmény tehát, amely a cárizmus alatt az élő és a holt lelkek gondozását ellátta, az ortodox egyház, ellenség a szemükben, amellyel nem egyezhetnek ki. Hiszen az egyház, tudjuk, sohasem szentesíthet egy materialisztikus etikát. A bolsevisták szerint azonban az egyház tanítása, a kereszténység, a maga túlvilági igazságszolgáltatásával, aszkétikus etikájával, nem egyéb, mint narkotikum, amely segített a cároknak a népet szolgaságban és alázatos engedelmességben tartani. Nekik nem kell az a „sztatikus" ember, akit az ortodox egyház nevel, ők nemcsak az országot, hanem annak népét is előre akarják vinni. Röviden: a cárok az *országot* akarták „europeizálni", — Sztalinék az orosz *népet* „amerikanizálni" akarják. A vallásos tanítás helyébe ezért őnáluk egy szüntelenül és lázasan tevékeny, amerikanisztikus nép-befolyásoló propaganda lép.

Ez nem merő képmutatás. Csak nagy elfogultság, vagy nagy korlátoltság mellett lehet azt hinni, hogy Sztalin diktatúrájának és az ezt kiszolgáló propagandának nincsen más célja, mint a diktátor uralmát minden áron és minden eszközzel fenntartani. A szovjetkormány már régen összeomlott volna, ha vezetőiben nem élne fanatikus, makacs misszióhit, ha nem tudnák önmagukat meggyőzni arról, hogy az ő uralmuk és az ő módszereik nélkül az orosz népet civilizálni, előbbre vinni és boldoggá tenni nem lehet. Ebben természetesen jókora adag autoszuggesztió van, de nem lehet feltenni, hogy a diktátorokat merő démoni egoizmus vezesse. Egy parlamentáris, oligarchikus kormányrendszer mellett megmaradhatnak a nyeregben államférfiak, akiket kétségek gyötörnek, akiknek önbizalmuk ingatag, mert a felelősséget állandóan meg tudják osztani másokkal, — de a diktátor, akinek kétségei vannak, elveszett ember, aki nem tarthatja magát, mert ösztöne ellenállhatatlanul hatalmának lazí-

tása, demokratizálása felé fogja vonzani. Azzal a közkeletű tévhittel, amely a „közérdek" és a hatalmasok egyéni vagy csoportérdekei között állandóan vagy-vagy-ot konstruál, gyökeresen szakítani kell: hiszen láttuk bevezető fejtegetéseinkben, hogy a közérdek mindig csak egy részleges érdek, csoportérdek általánosítása útján jut politikai kifejezésre. Ami pedig az uralkodók, hatalmasok lélektanát illeti, azt legjobban megérthetjük, ha a szerelmesekhez hasonlítjuk őket. A szerelmesek is felteszik olykor magukban a kérdést, vajjon a saját boldogságukat kívánják-e, vagy a szeretett lény boldogságát; de ezt a kérdést megnyugtatóan csak úgy tudják eldönteni, hogy mindkettőt akarják. Szerelmes szívük őszinte meggyőződése szerint a szeretett lény boldogsága az ő boldogságuktól el nem választható. Az erős hivatásérzettel bíró államférfiak meggyőződése ugyanez: ők sem hiszik, hogy népüket más is boldoggá tudná tenni és ezért nem látnak ellentétet népük érdekei és a maguk hatalmi érdekei között.

E szabály alól nyilvánvalóan nem lehet kivenni a bolsevista diktátorokat sem. Bármilyen visszataszítónak is érezzük politikai elveiket és módszereiket, világosan kell látnunk azt, hogy emberek, akik hosszú éveken át tartják kezükben egy nagy birodalom sorsát, felül kell hogy emelkedjenek a maguk arasznyi létének érdekein s öntudatosan, szándékosan nem köthetik egy világbirodalom sorsát a maguk hatalomvágyának pórázára. Sztalin mindent elkövetett, hogy a hatalmat megszerezze és megtartsa, de eközben *önmagát* minden kétséget kizáróan meggyőzte arról, hogy ő ezt a hatalmat az orosz nép boldogulása érdekében gyakorolja. E hatalom gyakorlásának tekintélyes részét persze arra kell fordítania, hogy erről az orosz népet is meggyőzze. Kormányzati propagandájának egyik feladata ez: a rezsimet igazolni és megvédeni. Ebben a tekintetben a szovjetkormány egy cseppet sem kényes és önvédelmi propagandája jó kilencven százalékban nem egyéb, mint szemérmetlen hazugságok és torzítások szövevénye. És nem is lehet más. Az orosz népet azzal az érvvel vitték a forradalomba, hogy az elnyomatás országából a szabadság országába, a nyomor birodalmából a jólét birodalmába viszik. Ma azonban a szabadságtól és a jóléttől egyaránt csillagászati méretek távolában van. Az a kérdés, hogy vajjon anyagi helyzete kedvezőbb-e, mint volt a békeidőben, nehezen dönthető el, mert nehéz a helyes összehasonlítás kulcsadatait megtalálni. Egy azonban bizonyos, s ez az, hogy a közvetlen forradalmi évek, a „hadikommunizmus" állapotai-

hoz képest van haladás. A propaganda szempontjából elég, ha sikerül elhitetni a néppel, hogy ez a haladás az adott viszonyok között igen nagy és hogy ezt kizárólag a rezsim helyes elveinek és áldásos működésének köszönheti. A konkrét érvek három csoportra oszlanak:

1. a szovjet népének aránylagosan magas jólétéhez és politikai szabadságához képest a kapitalista országok proletárjai hajmeresztő nyomorban és szolgaságban élnek;
2. a világ lassan halad, sőt a fasiszta országokban inkább hátrafelé megy, de a Szovjet-Unió minden tekintetben, a kulturális, szociális és technikai haladás élén jár;
3. a Szovjet még előbbre lenne, ha a kapitalista országok fondorlatai és állandóan fenyegető katonai támadása nem kényszerítette volna arra, hogy ereje nagy részét fegyverkezésre használja fel.

Tudjuk, hogy ezek az állítások mind valótlanok, de tudjuk azt is, hogy az orosz tömegek légmentesen el vannak zárva minden más információtól, mint amely a szovjetkormány propagandája révén jut el hozzájuk és tudjuk azt is, hogy az orosz a kultúra legszerényebb lépcsőfokain botorkáló, tudatlan, hiszékeny és együgyű nép. De ezenfelül, nem csodálatos az sem, hogy ez a nép ösztönszerűen is hajlik arra, hogy igaznak fogadja el, amit hall, mert ezáltal könnyebben viseli sorsát és nélkülözéseit. A szovjetpropaganda ebből a szempontból ugyanazt a szerepet tölti be, mint egykor az ortodox egyház: egy szenvedő népet narkotizál. Képzeljük el, hogy egy népnek valahol mérgezett (fizikai) légkörben kellene élnie, ahol nem tudna lélekzeni máskép, mint állandóan gázálarccal a fején. Egy idő mulva e népben az önfenntartás ösztöne bizonyos hajlamosságot fejlesztene ki arra, hogy a gázálarcviselést az emberi élet nélkülözhetetlen tartozékának tekintse és lelkesedve fogadjon minden apró újítást, amely a gázálarchordás keresztjén valamit könnyíteni tud. Ez a nép bizonyára szívesen elhinné, ha azt hallaná, hogy más népek még sokkal kezdetlegesebb gázálarcokat kénytelenek hordani, vagy gázálarc nélkül naponta pusztulnak halomra a belégzett mérges gázok hatása alatt. S valószínű az is, hogy egy ilyen nép az idegen utazót, aki azt állítaná, hogy máshol gázálarc nélkül is egészen jól megvannak az emberek, szemérmetlen hazudozónak tartaná és nem adna hitelt szavainak. A szovjetbirodalom ma egy ilyen országhoz hasonlít, s népében a propaganda hasonló szükségletet meglehetős sikerrel elégít ki.

Mindazonáltal könnyen lehetséges, hogy az orosz népet ilyen propaganda-metódusok nélkül is elkormányozhatná a diktatúra, mint ahogy a cárok diktatúrája is megvolt nélkülök. Az ortodox egyház támogatását végtére Sztalinnak sem volna nehéz megszereznie. Csakhogy akkor az orosz nép visszaesnék régi, évszázados passzivitásába, s a szovjetvezéreknek nem ez a céljuk, nekik más becsvágyuk van. Ők nemcsak hogy rendületlenül hisznek a marxizmus módszereiben, hanem mindenestül magukévá is tették azt a materialisztikus filozófiát, az individualisztikus polgári jólét filozófiáját, amely Marx tanainak hátteréül szolgál. Az ő eszményük az amerikai tömegprodukció erejével termelt tömegjólét, a virágzó technicizmus világa. Sztalin szerint az eszményi leninistában az orosz forradalom lendülete az amerikanizmus gyakorlati szellemével egyesül.

Az amerikanizmust az orosz nép lelkébe beoltani: ez tehát a szovjetpropaganda második feladata. Célkitűzése kettős: felkelteni a földhözragadt, ősi parasztos életmódjához szokott orosz néptömegben az új dolgok, a technikus civilizáció termékei iránti szükségletet — és rászoktatni a lassú, kényelmes, hanyag orosz munkást az amerikai munkatempóra. Innen erednek olyan különlegességek, mint a divatdiktátorok működése és fényűzési cikkek propagandája olyan országban, amely népét az elemi életszükségletekkel sem tudja kielégítően ellátni; ezért a roppant méretű — „bigger and better!" — erő- és ipartelepek építése, amelyeknek kapacitását tőkehiány és közlekedési nehézségek miatt lehetetlen kihasználni; ezért a minden modern technikai vívmánnyal és kényelemmel felszerelt munkás-szanatóriumok és üdülők, amelyekben persze azután csak protekciós alkalmazottak — inkább bürokraták, semmint munkások — kaphatnak helyet. Másfelől innen eredt az úgynevezett „sztahanovista" mozgalom propagandája, amely a munkateljesítményt különleges prémiumokkal is serkenteni igyekezett és a munkások köréből egy, aránylag fényesen fizetett — de ma már ugyancsak jórészben „likvidált" — élmunkás-réteget emelt ki, az átlagos munkás bérviszonyainak rovására.

Oroszország amerikanizálása, tekintettel a birodalom roppant természeti kincseire, bizonyára nem volna lehetetlenség s talán nem is kellene hozzá más, mint néhány tucat amerikai iparmágnás, néhány ezer amerikai vagy német mérnök és néhány tízezer amerikai „foreman", előmunkás. S azontúl még valami, ami az amerikai kapitalizmus kifejlődését és roppant teljesítményeit létrehozta: a szabad verseny. Bürokráciával és terrorral ezt nem lehet pótolni, mert a terror oly következményekért vonja

felelősségre áldozatát, amelyeknek előfeltételeit a bürokratikus tervezés és központi intézkedés rendszere következtében nem volt módjában elhárítania. Ilyen körülmények között, mint mondottuk, a terror fatalizmust és nem teremtő iniciatívát fejleszt ki az emberekben: hiszen merőben sorsjátékszerűen dől el, hogy valakinek miért kell felelnie.

A monopolisztikus állami kapitalizmus rendszere mellett oly kísérletek sem vihetnek célra, mint a sztahanovista mozgalom. Mert nem elég a munkateljesítmény mennyiségét és ütemét fokozni: arra is szükség van, hogy a termelés gazdaságos legyen: azaz hogy a termék megfeleljen céljának és gyakorlati értéke arányban legyen a termelés költségével. A sztahanovista „hadjárat" eredményei azonban amellett szólnak, hogy a munkateljesítmény fokozása, az orosz munkás szellemi és erkölcsi tulajdonságai mellett, fokozódó anyagpazarlással jár és nagy százalékban selejtes terméket hoz létre. André Gide a Pravdából, a szovjetkormány egyik hivatalos lapjából idézi a következő jellemző adatokat: a jaroszlavi automobilgyár gyártási eljárásai során az 1936. év második negyedében 4000 alkatrészt kellett kiselejtezni, a harmadik negyedben azonban már 27.270-et. Egyes kohókban február-március hónapokban a gyártott acélnak 4·6%-át, szeptember-október hónapokban azonban már 16·20%-át kellett kiselejtezni. Az izsevszki üzemek hulladékának egyenértéke áprilistól augusztus végéig (5 hónap) 416.000 rubel, de az egyetlen november hónapban már 176.000 rubel volt. Egy forgalmi szektorban 24 teherautó közül 23-at, egy másikban 52 közül 44-et kellett kivonni a forgalomból, amiben persze nemcsak selejtes produkciónak, hanem a járművek kíméletlen igénybevételének is része van. A noguinszki hanglemezgyár által 1936-ban gyártott lemezek között az első negyedévben 156.200 darab, a másodikban 259.400 darab, a harmadikban 614.000 darab volt selejtes s az egyetlen októberben, a negyedik negyedév első hónapjában már 607.600-ra emelkedett az elrontott lemezek száma! Az Izvesztia, a második nagy hivatalos szovjetorgánum közlése szerint a munka hőseiről elnevezett moszkvai irkagyár termékeinek 99%-a hasznavehetetlen volt. A Pravda ezt megtoldja azzal, hogy Rosztovban 8 millió irkát kellett eldobni. Hasonló adatokat még oldalszámra lehetne felhozni, amire itt nincs terünk. De hogy valami derűt is vigyünk e komor témába, említsük meg a sztahanovizmus egynéhány vívmányát, a nyomdai munka terén. Egy pedagógiai nyomdaüzem térképén Irland az Aral-tengerben fürdik, a skót szigetek pedig a Kaspitóban. Szaratov a Volga partjáról az Északi-tenger mellé került. Számtani

füzetek fedőlapjain a következő vonzó példák olvashatók: $8 \times 3 = 18$; $7 \times 6 = 72$; $8 \times 6 = 78$; $5 \times 9 = 43$.

Amerikában hasonló üzemi eredmények mellett az illető vállalatok tönkremennének és kihullanának a kiválasztás szitáján. Oroszországban csak az történik, hogy az árúcikkek rosszak és drágák, ami a lakosság vásárlóerejét csökkenti és ezzel hatályosan útját állja minden „amerikanizálódásnak". Igaz, az üzemvezetőket felváltják, bebörtönzik, főbelövik. De ez nem segít a dolgon, mert utódaik megint csak ugyanazok között a feltételek között kénytelenek a munkát tovább folytatni.

Ha tehát Sztalin „amerikanizálni" akarta népét, Lenin politikáját a gazdasági szabadság és nem az állami kapitalizmus irányában kellett volna továbbfejlesztenie. A kulcsot e politikai kurzushoz magának Leninnek az imént idézett nyilatkozatából vehette volna. A német példa ugyanis arra tanította volna, hogy a kapitalizmus fejlődhetik ugyan a politikai autokrácia szárnyai alatt is, hacsak az hajlandó egy liberális magánjogi rendet garantálni. Ha tehát Napoleon és a Hohenzollernek mintájára, Sztalin is egy liberális cezarizmus irányában reformálta volna meg a maga diktatúráját, a proletariátus nevében gyakorolt államhatalom politikai szempontjainak minden veszélye nélkül megszilárdíthatta volna a Nep-kurzussal megindított új kapitalizmus fejlődését. Ebben azonban Sztalint marxista világnézete akadályozta. Megmaradt tehát annak az ellenmondásnak vasfogai között, amely magának Marxnak elveiben gyökerezik. Az igazság az, hogy *a proletariátus nem lehet egyidejüleg „polgári" jólétben élő embertömeg és ugyanakkor a polgári társadalom gazdasági rendjének, a polgári kapitalizmusnak engesztelhetetlen ellensége.*

Végeredményben így Szovjet-Oroszország társadalmi berendezése ma sokkal kevésbbé hasonlít Amerikáéhoz, mint az ókori keleti deszpotizmusokhoz, amelyek Egyiptom, Kína, Mezopotámia területén fejlődtek ki. Itt a gazdasági viszonyokra a nagy folyamok vizének értékesítésével nagyarányú öntözési kultúra lett jellemzővé s ez nagy területekre egységesen kiterjedő tervgazdaságot tett szükségessé, amelyet csak erősen központosított, szilárdul kiépített monarchikus államhatalom tudott megvalósítani és fenntartani. A csatornázási, öntözési munkálatokhoz nagytömegű és mindig rendelkezésre álló munkaerőre is volt szükség, amelyet a kor intézményeinek szellemében a rabszolgatömegek szolgáltattak. Ez a mindig rendelkezésre álló roppant munkaerő azonban felhasználható volt oly nagyarányú és merőben dekoratív építkezésekre is, amelyeknek nem volt

egyéb céljuk, mint a rendszert és annak hordozóját, a „nagykirályt", „fáraót" dicsőíteni. És lehetetlen nem gondolni Egyiptom guláira és gigászi királyszobraira, ha azt olvassuk, hogy az új moszkvai Szovjet-Kultúrpalota tetején, amely a világ legnagyobb épülete lesz, Leninnek 80 méter magas szobra fog állani. A szovjetnek egyik-másik, oktalanul túlméretezett ipari építkezése pedig amolyan modern szfinx-számba mehet a közgazdászok szemében. De amiben az orosz bolsevisták közmunkái leginkább emlékeztetnek az ókori deszpoták rendszerére, az éppen a rabmunkának példátlan arányú igénybevétele — és itt emlékeztetni kell arra, hogy a szovjet-„fegyenc" szabály szerint nem bűntettes, hanem „osztályellenség" (burzsoá vagy kulak), éppúgy, mint ahogy a régi rabszolga is eredetileg ellenség volt, hadifogoly. Az 1937. évben elkészült Volga—Moszkva-csatorna építkezéséhez 200.000 ilyen kényszermunkást „vezényeltek" ki s ezek közül a munka befejezése után a szovjetkormány „kegyelemből" szabadon bocsátott 55.000-et: valószínűleg azért, hogy ne kelljen őket tovább élelmezni.

Ugyancsak a tervgazdálkodás igényei teszik szükségessé azt is, hogy a „szabad" munkaerő viszont helyhez köttessék. Sztalin, amikor — mint elődei, a cárok — rendszeresítette a belső útleveleket és ezzel helyhez kötötte a lakosságot, ebben is az ókori keleti birodalmakat követte, éles ellentétben az utánozni kívánt Amerikával, ahol a korlátlan szabad mozgás a szabály. És amint az ókori egyiptomi paraszt földönfutóvá lett, ha faluját elhagyta, ugyancsak földönfutó a mai orosz, aki engedély nélkül vándorol: munkát és kenyeret sehol sem kaphat. Ámde hiszen természetes, hogy szabad belső vándorlás mellett a tervgazdálkodás lehetetlen feladattá lenne egy gyéren lakott roppant birodalomban, amelynek élelmezése a saját mezőgazdasági terményeire van ráutalva és ahol a mezőgazdaság produktivitása olyan alacsony, mint Oroszországban.

Csak egy tekintetben van nevezetes különbség a fáraók és a bolsevisták rendszere között. Az ókori keleti deszpotizmusoknak ugyanis megvolt a maguk gazdasági megokoltsága, és így azok végeredményben előre vitték a civilizációt. Ezzel szemben a marxizmus oroszországi kísérlete gazdaságilag merőben megokolatlan, hiszen az orosz föld és a rajta élő nép társadalmi szerkezete egyelőre egy extenzív parasztkultúrát lenne hivatva hordozni, amelyből a szabad fejlődés rendes útján fokozatosan fejlődhetnének ki a kapitalisztikus gazdálkodás magasabb formái. S ez volna az a fejlődés, amely a történelmi materializmus marxi elméletét igazolhatná,

hiszen annak tanítása szerint „új, a régieknél magasabb termelési viszonyok nem alakulhatnak ki, mielőtt magában a régi társadalomban ki nem nőttek létezésük anyagi feltételei". A bolsevizmus tehát éppenséggel azt demonstrálja, hogy ez az elmélet mennyire hamis, amidőn merőben politikai elszánások szerint, egy gazdasági Prokrusztesz-ágyat készít népének, amelyben fizikailag és szellemileg egyaránt el kell sorvadnia.

2. AZ ÚJ ABSZOLUTIZMUS: A FASISZTA OLASZORSZÁG.

A régi római birodalom nyugati felének szétesése óta az Appenin-félsziget nem alkotott egyetlen politikai egységet 1870-ig. Területén a kisebb-nagyobb államok tarka és változó kaleidoszkópja erős lokálpatriotizmust hozott létre s amellett gazdag lehetőségek széles skáláját nyitotta meg az egyéni becsvágyak kielégítésének. Ezeket a tendenciákat még csak erősítette az a tény, hogy Itália mindig az európai műveltség, a szellemi fejlődés élén haladt, és hogy a renaissance-kor végéig az anyagi, gazdasági fejlődésben, a korai kapitalizmus kialakulásában is az olasz városoké volt a vezető szerep. A kereskedővárosok ragyogása csak növelte azt a municipiális patriotizmust, amelynek gyökerei még az antik világba nyúlnak vissza, — hiszen Itália a római köztársaság idejében sem volt egyéb, mint municipiumok összessége, — a kereskedelmi verseny pedig éles és olykor könyörtelenné fajuló harcokat váltott ki közöttük. Az örök Róma szimbólikus világuralmi jelentősége és az olasz városok gazdagsága pedig csábító zsákmányként csalogatta a különböző idegen katonai hatalmakat, hogy újabb és újabb kalandos hadjáratokat zúdítsanak a félszigetre. Mindaddig azonban, amíg a Földközi-tenger — a latin mare nostrum — a világforgalom ütőere volt, s amíg helyzeti energiáiknál fogva az olasz városok hajói uralkodtak felette, az olaszokat csak háborgatni lehetett, de függetlenségüket nem lehetett tartósan eltiporni. Attól kezdve azonban, hogy az új világ felfedezésével — amiben az olasz leleménynek és kezdeményező erőnek Kolumbusszal és Amerigo Vespuccival úttörő szerepe volt — a civilizáció „mediterrán" fázisából „óceáni" fázisába jutott, az olasz kereskedelem mellékutcákba szorult és az olasz gazdagság rohamos hanyatlásnak indult. Anyagi erőik leromlásával pedig a független olasz városok mindinkább védtelenekké váltak az idegen hódító hatalmakkal szemben, úgyhogy az újkori fejlődés folyamán az olasz föld, változatlan szétdaraboltsága mellett, mindinkább idegen dinasztiák sarka alá került.

A francia forradalmat követő időkben ezért lett az olasz félsziget — Metternich híres megjegyzése szerint, merő „földrajzi fogalom" — eszményi talaja az integrális nacionalizmusnak. A nacionalizmus itt az idegen autokraták elleni harcra szervezkedik s ezért nemcsak a függetlenségért, hanem a szabadságért és a népuralomért is síkraszáll: a nacionalizmus, a liberalizmus és a demokrácia eszméi itt erős szellemi egységbe fonódnak, s ez az egység szimbolikusan ölt testet az olasz „risorgimento" két vezéralakjának, Mazzininak és Garibaldinak egyéniségében. Ez a „baloldali" romanticizmus azonban csak egy keskeny társadalmi rétegnek, a polgári intelligencia elitjének úgyszólván magánügye maradt volna, ha annak törekvései támaszt nem találnak az egyetlen patriotikus olasz dinasztia, a Szavójai Ház, aránylagosan szolíd katonai erejében és lángeszű miniszterének, Cavournak fölényes diplomáciájában.

Olaszország politikai egységének megteremtésében ekkép legkevesebb része magának az olasz népnek volt. Ez többé-kevésbbé tétlenül asszisztált a küzdelemhez, amelynek egyik nevezetes, talán sorsdöntő fordulatát, mint tudjuk, Garibaldi ezer önkéntessel robbantotta ki. Az 1876-ban hatalomra jutott liberális rendszer politikailag mégis mindinkább erre a népre támaszkodott, amelynek 6 éven felüli része 1871-ben még 69%-ban analfabéta volt és amelynek látóköre nem terjedt túl a falu tornyán. (Ezt a perspektívát hívják az olaszok „campanilismo"-nak.) E választóközönséget, miként képviselőit — akik nem kaptak fizetést — csupán egy dolog érdekelte: az az anyagi előny, amit a politikai befolyás révén meg lehetett szerezni. Az olasz belpolitikának 1876-tól a világháborúig terjedő korszakára egy tipikus „share out" rendszer jellemző: a kormányok exisztenciájának egyetlen alapja a fejlődő kapitalizmus rovására politikai befolyással megszerezhető anyagi előnyök és beneficiumok szétosztása az alkalmi parlamenti többségek tagjai és az általuk képviselt municipiális érdekcsoportok között. Ez a rendszer külsőleg feltűnően hasonlít a francia parlamentarizmushoz — a minden komoly elvi egység nélkül alakuló és újraalakuló parlamenti többségek jól ismeretesek Franciaországban, mint „majorités de rechange" s az ezekkel való kormányzás módszerét jellemzik Olaszországban a „trasformismo" (átalakítás) és a „rimpasto" (újratoldás) kifejezésekkel. Franciaország azonban az anyagi konszolidáció egészen más stádiumában fejlesztette ki a maga parlamenti rendszerét, mint Olaszország és örökösen zsákmányra vadászó parlamenti demokratizmusa mögött, a német katonai hatalom fenyegető árnyékában, egy napoleoni

hagyományokon nevelkedett nemzeti haderőt épített ki. 1914-ben a világháború küszöbén — Corrado Gini adatai szerint — Olaszország és Franciaország nemzeti vagyona úgy aránylott egymáshoz, mint 1 a 3-hoz s nemzeti jövedelme nyersen úgy, mint 1 a 2-höz. Az olasz hadsereg pedig valóságos hamupipőke szerepet játszott a liberális rezsim alatt, amint ez a liberális demokrácia természetes orientációjának megfelel. Hadi dicsőség nem volt e mögött az armádia mögött s az olasz közvélemény a mult tapasztalataiból azt a tanulságot szűrhette le, hogy nem fontos, győz-e a hadsereg, hacsak jó az ország külpolitikai vezetése. Minek sokat vesződni a haderővel és pocsékolni reá a pénzt, ha a mások győzelmei árán is boldogulni lehet? 1859-ben a francia, 1866-ban a porosz fegyverek vitték előre az olasz egység és függetlenség ügyét, holott maguk az olasz haderők mindenütt kudarcot vallottak, vízen és szárazon egyaránt. Kudarcba fulladt Crispi gyarmati kalandja is 1895-ben s az 1911-i tripoliszi hadjáratot éppen csak az ottomán hatalom még tökéletesebb katonai tehetetlensége mentette meg az összeomlástól. S meg kell vallani, hogy az olasz haderő, mint egész, a világháborúban sem mindig állott feladata magaslatán s ezúttal is csak az ellenfél teljes kimerülésének köszönhette, hogy végül mégis sikerült zászlóit a triumfus babérkoszorúival ékesítenie.

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy az olasz nép katonai teljesítményeinek egyenetlenségeit az olasz nép „faji" sajátságai magyarázzák meg: akik, kertelés nélkül szólva, azt állítják, hogy az olasz katonában hiányzik a marciális erények eleje, a bátorság. Az ilyenféle érvelések komolyságára elég fényt vet az a tény, hogy újabban ezt a véleményt mindinkább olyan oldalról hallani, amely a „faji" determinációk elméletével egyébként élesen szembenáll és mereven tagadja az öröklött faji jellemvonások jelentőségét. Anélkül is, hogy az elvi vitában állástfoglalnánk, megállapíthatjuk, hogy az olasz ember és az olasz katona egyéni vagy „faji" „gyávaságáról" szóló mendemondának a valóságban semmi alapja sincs. Hiszen éppen ellenkezőleg, az olasz embert minden időben a nagy önállóság, kalandos vállalkozásokra való készség és a fantasztikum határát súroló vakmerőség jellemezte. Ami az olasznak, mint katonának, a multban kevéssé előnyös jellemvonása volt, az nem az egyéni bátorság hiánya, hanem az a szertelen individualizmus, amely nehezen tűri a katonai fegyelmet. Hiszen az olasz katonaságnak a multban voltaképen csak két típusa volt s mindkettőnek szellemi alkata jellegzetesen individualisztikus. Az egyik a Condottierék magánhadseregének zsoldos katonája, amolyan katonai proletár, akiről a

velencei Benedetto Moro panaszosan írja (1607), hogy csak a zsoldfizetés idején szedhető össze és még jó fizetés mellett is szétszalad, ha harcra kerül a sor. A másik az önkéntes felkelő, a guerilla, aki egy „szent ügy" szolgálatába szegődik, de mint inzurgens is a saját ura marad és nem hajlandó magát katonai fegyelemnek és drillnek alávetni. Ilyen szellemi tulajdonságok mellett a hadseregszervezés tudománya Olaszországban nehezen haladhatott előre s a liberális-demokratikus korszak örökké változó szalmabábkormányai, amelyek még a polgári adminisztrációt sem tudták emberségesen megszervezni és soha el nem érték, hogy egy vonat menetrendszerű időben elinduljon és megérkezzék: a legkevésbbé sem voltak alkalmasak arra, hogy a hadseregszervezés nehéz kérdéseivel megbírkózzanak; annál kevésbbé, mivel ezt világnézeti okokból is másodrendű kérdésnek tekintették. Ilyenformán nem csoda, ha az új hadsereg tisztikarában nem volt meg a vezetés és a szervezet működése iránt az a vak bizalom, amely katonai egységek eredményes működésének legelső feltétele. Ez a bizalom hiánya volt az oka annak, és nem az egyéni bátorság hiánya, hogyha az olasz seregekben mindig volt egy bizonyos defetizmusra való hajlandóság, ami azután kudarc esetén könnyen pánikká fajult. Hogy itt nem a katonai anyagban volt a hiba, arról meggyőzhet az a tény, hogy ugyanez a hibája meg volt az osztrák-magyar hadseregnek is, amelynek katonáit — a sok közül egyetlen nemzetiség kivételével — soha senki sem vádolta gyávasággal, amely mögött azonban egy nagy mult fényes hagyományai állottak. Itt is az organizáció fogyatékossága és a vezetés iránti bizalom teljes hiánya volt az, ami a hadsereg morálját fokozatosan aláásta.

Bizonyára nem minden tanulság nélkül való, ha megemlítjük, hogy az olasz katona lényegében rejlő problémát már Machiavelli felismerte. „Olaszországban... — írja a „Principe" epilógusában — nem a bátor emberek, hanem a vezérek hiányzanak. Bizonyságul szolgál erre megannyi párviadal; és nem egy viszálykodás magánemberek közt tanusítja az olaszok derekasságát és ügyességét. S miért nem látjuk ezeket az erényeket, amikor hadseregeket alkotnak? Mert vezetőik nem érnek semmit s akinek van esze, nem akar engedelmeskedni: márpedig mindenki azt hiszi magáról, hogy van esze és idáig még senki sem szerzett annyi érdemet, hogysem a többieket engedelmességre bírta volna". Azt hisszük nem csoda, ha az a nemes becsvágytól hevülő, tetterős olasz ifjú, aki Machiavelli lángoló hazaszeretetét valósággal az anyatejjel szívta magába, ebből azt a tanulságot vonta le, hogy ha lesz az olaszoknak olyan vezérük, akinek érdemeit mindnyájan

kénytelenek lesznek elismerni, az képes lesz e nép rendkívüli tehetségeit nemcsak az egyéni, hanem a kollektív akcióban is értékesíteni...*

Az olasz hadsereg kevéssé meggyőző katonai teljesítménye és a súlyos gazdasági dezorganizáció, amely a fegyverszünetet követő időszakban a liberális-demokratikus parlamenti kormányzás tehetetlensége folytán úrrá lett az országon, lényegesen kisebbítette Olaszország súlyát a békekonferencián, s elsősorban ennek tulajdonítható, hogy az antant-hatalmaktól szerződésileg biztosított hadicéljait csak részben tudta elérni. Az a megalázó bánásmód pedig, amelyben a győztes Olaszországot a békekonferencia vezető hatalmai részesítették, otthon még jobban aláásta a kormányzat egyébként is vékonyka tekintélyét. Az ország keserves állapotban volt. Háborús vesztesége, 600.000 halott és 1,000.000 hadisérült, mély sebet ütött a lakosság testén és lelkén s a kormány nem tudta sem a hadsereg, sem a hadiipar leszerelését megszervezni, úgyhogy szinte egyik napról a másikra 400.000 ipari munkás került az utcára. A háborús infláció kényszerű továbbvonszolása folytán, 1919-ben az árak már a békebeli színvonal ötszörösére emelkedtek, anélkül, hogy a munkabérek ezzel az emelkedéssel lépést tarthattak volna. Az olasz szocialisták, akiknek táborában a nemzeti hagyományokhoz híven, a forradalmi szindikalizmus lázadó szelleme uralkodott, a körülmények és a hangulatok nyomása alatt mindinkább bolsevista vezetés alá kerültek és az ország ipari vidékeit 1919—20-ban a forradalmi sztrájkoknak heves hulláma öntötte el. A munkásság sorra birtokba vette a gyárakat és azok vezetésére üzemi tanácsokat alakított, aminek következménye a termelés teljes csődje volt. A kormány pedig — amelynek élére a király végső szorultságában a régi parlamenti rókát, Giolittit, hívta vissza — ahelyett, hogy a megsértett jogrend helyreállítását erőhatalommal is megkísérelte volna, alkudozásba bocsátkozott a sztrájkolókkal és a békeangyal szerepében tetszelgett.

A helyzet sok tekintetben hasonlított ahhoz, amely Oroszországban fejlődött ki Kerenszki kormánya alatt, 1917-ben, azonban egy nagy különbséggel. Olaszország, noha a tizenkettedik órában, mégis csak megnyerte a

* Azt hisszük, érdemes megemlíteni, hogy az olasz haditengerészetnek talán legnevezetesebb világháborús fegyverténye is egyetlen embernek, Costanzo Ciano-nak a fantasztikummal határos vakmerőségéhez fűződik. Mennyire mások a fasiszta Olaszország hadi teljesítményei, amelyek — akár Abesszíniában, akár Spanyolországban — a katona egyéni hősiességét egy gépszerű pontossággal működő, figyelmét mindenre kiterjesztő organizáció világraszóló diadalává hatványozták!

háborút. Ilyenformán hadserege nemcsak, hogy nem bomlott fel, de a történelemben először, valóságos katonai győzelem dicsőségével tért haza. És e dicsőség tudata büszkeséggel és önbizalommal töltötte el azokat a leszerelt tiszteket és katonákat is, akik a társadalom dúlt viszonyai között most kenyér nélkül, reménység nélkül ődöngtek a forrongó olasz városok utcáin. Közülök sokan szocialisták lehettek volna, de a szocialistáktól elválasztotta őket a győzelemtől megedzett és felhevített nemzeti öntudat: hiszen az olasz szocialisták „ortodoxan" kitartottak a marxi pacifizmus és internacionalizmus mellett és a végsőkig ellenezték a hadbavonulást. A „szociál-patriotizmus", ahogyan Lenin gúnyosan nevezte a hadviselést támogató német többségi szociáldemokraták magatartását, az olasz szocialisták lelkében nem tudott gyökeret verni. A hadviselt katonák nacionalisztikus mozgalma pedig csakhamar megtalálta a nagyhivatású vezetőt Benito Mussolini, az egykori szocialista újságíró személyében, akit lángoló harcos vérmérséklete 1915-ben élére állított annak a mozgalomnak, amely az olasz irredenta, az olasz nemzeti dicsőség nevében követelte a háborúba való beavatkozást. Az első „fasiszta" reunió, a „Fasci di Combattimento" megalakítása 1919. március 23-án,* egynéhány tucat résztvevővel, még nem tűz ki magának más programmot, mint a háború eredményeinek megvédését az idegen imperialisták és az otthoni defetisták ellen, de a mozgalom mindinkább egy nemzeti felkeléssé dagad, amely a nemzeti eszmék és értékek védelmében erőszakkal is szembeszáll a fenyegető kommunista forradalommal. Mussolininak és a tőle szervezett mozgalomnak jelentőségét Olaszország — és Európa — jövője szempontjából talán egy dokumentum sem domborítja ki nagyobb erővel, mint Italo Balbo naplója. „Amikor visszajöttem a háborúból — írja a Marcia su Roma egyik fővezére, ma Olaszország tábornagya —, mint annyi más, én is gyűlöltem a politikát és a politikusokat, akik elárulták a katonák reményeit, alávetve Olaszországot egy szégyenletes békének és rendszeres megaláztatásnak téve ki azokat az olaszokat, akik a hősök emlékét ébrentartani igyekeztek. Hát azért küzdöttünk, azért harcoltunk, hogy annak a Giolittinak birodalmába térjünk vissza, aki minden eszményt árúba bocsátott? Nem! Inkább megtagadni mindent, szétrombolni mindent, hogy mindent alapjaiban megújíthassunk! Akkoriban sokan, még a leghívebbek is, hajlottak a kommunisták nihiliz-

* A „fasces", a római liktor vesszőnyalábja a beleillesztett bárddal, az egység és a hatalom szimboluma.

musa felé... És meggyőződésem szerint, Mussolini nélkül a lövészárokból visszatérő ifjúság háromnegyedét elragadta volna a bolsevizmus: a vágy, forradalmat csinálni minden áron. Mussolini eltérítette az események áramlatát; a harcos ifjúságnak megadta a gyökeres tagadásnak azt a programmját, amelyet keresett és ezenfelül, a forradalmi fordulaton túl, egy pozitív eszményképet: az ifjúság uralmát, Vittorio Veneto Olaszországát, a fasiszta államot."

Mussolini mozgalma tehát a liberális demokráciával és a bolsevizmussal egyaránt szembeszáll, azonban voltakép mégis csak egy fronton küzd. Hiszen láttuk, hogy liberalizmus és bolsevizmus megegyeznek abban, hogy mindkettőnek világnézete individualisztikus, mindkettő a protagoraszi elvet vallja s az egyes embert, az individuumot tekinti a dolgok mértékének. Az államnak is e felfogás szerint csak annyiban és csak addig van létjogosultsága, amennyiben az egyes ember jólétét, boldogságát és szabadságát előmozdítani hivatott. Liberalizmus és bolsevizmus nem a célok, csupán az eszközök megfontolásában különböznek egymástól. A polgári liberalizmus a társadalom gazdaságilag legerőteljesebb, legönállóbb elemeinek harci elmélete, akik az államtól csak azt kívánják, hogy erőhatalmával az ő szabadságukat, biztonságukat védje meg, egyébként azonban semlegességet követelnek tőle, hogy a társadalomban szabadon érvényesülhessen a „legjobbak" felsőbbsége, vagyis az övék. Másfelől, a proletariátus szemszögéből ez a liberális „semleges" állam úgy tűnik fel, mint a gazdaságilag erősebb fél, a kapitalista polgárság szövetségese: innen a bolsevista államelmélet, amely szerint az állam nem is lehet más, mint az osztályelnyomás eszköze. Ezt az apparátust tehát a proletariátus csak azért igyekszik kézbekapni, hogy az „utolsó" osztályállam erejével végleg megszűntessen minden osztályt és osztályelnyomást s megteremtse az osztálynélküli és államnélküli társadalmat. Abban tehát végül mindkét felfogás megegyezik, hogy az államot szükséges rossznak, a puszta erőszak apparátusának tekinti, amelynek nincsen erkölcsi alapja s ezért nem lehet tekintélye. Az államhatalomnak engedelmeskedni kell, de tiszteletadás nélkül („obéir sans vénération") — hirdeti „Alain", a radikális polgári liberalizmus államfilozófusa; csakhogy az ilyen engedelmesség csupán a meztelen erőszak állandó alkalmazásával kényszeríthető ki. Akinek engedelmeskedünk, annak hatalma van s e hatalomnak nem lehet más alapja, mint erő vagy tekintély: tekintélye azonban csak annak van, akivel szemben tiszteletet érzünk. Az államhatalom korlátlan érvényesülése, a „diktatúra", ezért, az individualisz-

tikus eszmék szerint mindig a meztelen erőhatalom alkalmazását jelenti, amely a legjobb esetben is csak erkölcsileg közömbös lehet — amikor a polgárság vagy a proletárság önvédelme teszi szükségessé —, de sohasem kívánatos. A polgári diktatúra és a proletárdiktatúra között ebből a szempontból csak annyiban van különbség, amennyiben a polgári liberális felfogás szerint az erkölcs az államon kívül székel: a „szabad" individuumokból álló polgári társadalomban, a bolsevizmus pedig az erkölcsöt mint „polgári előítéletet", a polgári társadalommal együtt kiküszöböli.* Maga az államhatalom így mindkettőben a tekintély nélküli, amorális, gépies erőhatalom csontvázára redukálva jelenik meg. Amikor azonban a liberális kritika a fasizmust is úgy fogja fel, mint egy olyan mozgalmat, amely merő amorális erőhatalom érvényesítésére törekszik, voltaképen torzító tükörben látja a fasizmust, amennyiben a saját világnézetének mértékeit alkalmazza egy olyan mozgalomra, amelynek más a világnézeti alapja. A fasizmus állama nem amorális erőhatalom — ez a bolsevizmus állama —, a fasizmus ellenkezőleg a morális hatalomért, a tekintélyen alapuló államért küzd, amely csak azért lehet korlátlan hatalom, mert önmagában hordja erkölcsi igazolását. Ezért van az, hogy a fasizmus, amikor a liberalizmus és a bolsevizmus ellen harcol, csupán egy fronton küzd: a tekintélyen alapuló államért, azokkal a felfogásokkal szemben, amelyek a történeti államhatalom elleni oppozicióban fejlődve ki, az államot fokozatosan megfosztották tekintélyétől, erkölcsi alapjaitól. Mussolini tehát kezdettől fogva azon volt, hogy a felkelés morális lendületét merőben az állameszme szolgálatába tudja állítani és hogy a fasiszta mozgalom ne arra törekedjék, hogy a meghódítandó államhatalom az ő uralmi céljait szolgálja, hanem hogy ő legyen szolgálatára az államhatalom morális céljainak. Mussolini teljesítménye ekkép nemcsak abban van, hogy a forradalmi áradatnak határozott irányt szabott, hanem, hogy azt gátak közé is szorította. Amikor a mozgalom kezdett kiáradni medréből s nem akarta respektálni a vezér által előírt korlátokat, Mussolini habozás nélkül szállott szembe hívei túlbuzgalmával: „Ha a fasizmus nem akar engem követni — mondotta —, senki sem kényszeríthet arra, hogy én kövessem a fasizmust!" És nem nyugodott addig, amíg a mozgalmat szilárd

* „Egy igazi forradalmárnak — mondotta Trockij a fiatal bolsevistákhoz intézett beszédében 1923. június 23-án — nem szabad erkölcsi gátlásokat éreznie az erőszak korlátlan és könyörtelen alkalmazásában: ezért kell, hogy ateizmus, materializmus és amoralitás legyen világnézetének három pillére."

pártkeretbe nem foglalta s az új pártszervezetnek, saját célkitűzései szerint, alkotmányt, legális foglalatot nem adott.

A fasiszta párt megalakulásának dátuma 1921. november 7. Az ekkor megalakított pártalkotmány bevezetése világos, katonás egyszerűséggel jelöli meg a mozgalom feladatát és elveit: „A nemzeti fasiszta párt önkéntes milicia a nemzet szolgálatára. Tevékenységének három alapvető elve: rend, fegyelem, hierarchia". November 21-én pedig egy proklamációt bocsátott ki a pártvezetőség, amely a pártnak az alkotmányban adott definícióját így írja körül: „Önkéntes milicia vagyunk az ország szolgálatában. Az *államért* vagyunk és az *állammal* vagyunk mindenkor, amíg a nemzeti hagyományokat, a nemzeti érzületet, a nemzeti akaratot féltő gonddal őrzi, védi és terjeszti; amíg képes arra, hogy tekintélyét bármily áron érvényre juttassa. De az *állam helyébe* fogunk lépni, ha képtelennek bizonyul szégyenletes megalkuvás nélkül szembeszállni és megküzdeni azokkal az elemekkel és tényezőkkel, amelyek a nemzeti szolidaritás alapjait belülről szétmállasztani igyekeznek. S az *állam ellen* fogunk felvonulni, ha máskülönben azoknak a kezébe kerülne, akik az országot megrázkódtatásoknak és pusztulásnak teszik ki". Ebből a kiáltványból két mozzanat emelkedik ki nagy határozottsággal; az egyik: állásfoglalás az erős és öntudatos nemzeti állam mellett; a másik: elítélése annak a liberalizmusnak, amely az államot — Mussolini szavaival — „fonák semlegességre kényszeríti a nemzet és az anti-nemzet erői között".

Az 1921. évi választások során a fasiszták 35 mandátumot szereztek, de ez természetesen nem lehetett elég arra, hogy szavazataikkal lényegesen befolyásolják a parlamenti politikát, amely a régi vágányokon gördült, illetőleg döcögött tovább, mint egy tipikus olasz vonat, amelyről a régi jó időkben soha sem lehetett tudni, hogy hová és mikor fog megérkezni, ha egyszer nagynehezen elindult. A különböző „többségi" pártok sorra vesztették hitelüket a parlamenti arcvonal céltalan ide-oda tologatása közben, s az országban egyre nőttek a fasiszta svadronok, egyre jobban zúgott a kiáltás a diktatúráért. 1922. szeptemberben Mussolini még egy kísérletet tett arra, hogy pártját „alkotmányos" úton juttassa hatalomra s a kamara feloszlatását követelte, de amidőn be kellett látnia, hogy ezúton nem ér célt, átlépte a maga Rubikonját, összegyüjtötte „légióit" és felvonultatta őket Róma ellen. A hivatalban lévő Facta-kormány az utolsó órában felhatalmazást kért a királytól, hogy kihirdethesse az ostromállapotot, de Viktor Emánuel megtagadta hozzájárulását és október 29-én Mussolinit bízta

meg kormányalakítással. Az új miniszterelnök másnap szimbolikusan visszadugta kardját hüvelyébe és légióit egy kézmozdulattal eltávolította a fővárosból.

A fasizmusnak ebben az időben még nincs kialakult kormányzati programmja. Mussolinit hivatásérzete hajtja: a hatalomért küzdött s e hatalom birtokában cselekvési szabadságát érintetlenül akarja megtartani, hogy az ország erejével a nemzeti közérdekről alkotott meggyőződése szerint sáfárkodjék. Ebben a tekintetben Mussolininak számos jellemző nyilatkozata van. „Semmiféle elmélet alapvonalai nem alakultak volt ki elmémben — írja Mussolini a fasizmus doktrinájáról ismertető enciklopédiacikkében —, amikor 1919 márciusában... Milánóba összehívtam... az intervencionisták maradványait." „Programmunk — mondotta egyik beszédében — roppant egyszerű: kormányozni akarjuk Itáliát. Folytonosan programmokért faggatnak bennünket. Ebből van itt már túlontúl elég. Olaszország megváltásához nem programmok kellenek, hanem férfiak és tetterő." S amikor a király hívására Milánóból elindult, ezzel az ígérettel búcsúzott: „Holnap Olaszországnak nem minisztériuma lesz, hanem kormánya".

Ez az elméleti kötetlenség, „előítéletmentesség", ahogyan egyik trieszti beszédében hangoztatta, lehetővé tette számára, hogy minden megrázkódtatás nélkül vegye át a kormányzást. Kész volt a meglévő parlamenttel dolgozni, kész volt koaliciós kabinetet alakítani, de világosan megmondotta mindenkinek, hogy ő az úr a házban és mindenki csak addig mehet vele, amíg az ő vezetését elfogadni hajlandó. Ezt azonban nem akarta eleve lehetetlenné tenni. Ezért van az, hogy a fasiszta uralom első időszakában, amely 1925-ig terjedt, Mussolini az intézmények lassú átformálására rendezkedik be: egy új világot akar megteremteni, de az új fasiszta intézményeket a régi intézmények burkában igyekszik kifejleszteni. Ezért eleinte többékevésbbé alkalomszerű gyakorlati megoldásokkal kísérletezik, amelyeken világosan rajta van a mulandóság bélyege. Ide tartozik első választójogi reformja is, amely a szavazatok relatív többségét — legalább 25%-ot — elért pártnak a mandátumok kétharmadrészét juttatta. Ez a megoldás világosan ellentétben állt a parlamenti pártrendszer, a „fair play" eszméjével és csak oly rezsim szempontjából lehetett értelme, amely nem titkolta, hogy nem áll a parlamenti pártrendszer elvi alapján. A valóságban erre a megoldásra nem Mussolininak volt szüksége, hanem a parlamenti intézménynek, amelynek ilyen korrektívumokat kellett magára vennie, hogy a fasizmussal

egy házban megférhessen. De ez a „reform" világosan átmeneti megoldás volt, amelynek következetes továbbgondolásából az egész pártrendszer likvidálásának kellett következnie. Ebben az irányban a további kezdeményezés mindazonáltal nem Mussolinitől eredt, hanem az ellenzéki pártoktól, amelyek érezték, hogy a kompromisszum lejtőjén vannak, ahol nem lehet megállni. Az 1924. évi választásokon a fasiszta párt bőven megkapta a többséget, anélkül, hogy a biztosított prémiumos mandátumokra szüksége lett volna. A fasizmus tehát e pillanatban szabályszerű parlamenti demokráciává alakult át és „alkotmányosan" is tehetett, amit akart. Az ellenzék azonban a régi receptek szerint, támadó parlamenti hadjáratba ment át s a kormányt a választási eredmények erőszakos meghamisításával vádolta. Mussolini nyugodtan felelt és felajánlotta a békés együttműködést az ellenzéknek. Ám, ha a harcot választják, mondotta, „24 óra, vagy 24 perc alatt az egésznek vége lesz". Három nap mulva az ellenzék legharciasabb vezérét, Matteotti szocialista képviselőt, fékezhetetlen fasiszta „élharcosok" elhurcolták és megölték. Az ellenzék, a hagyományos módszerek szerint, ebből a szomorú incidensből is politikai tőkét igyekezett kovácsolni és abban a hiszemben, hogy a fasizmus erkölcsi válságba került, amely hatalmi öntudatát meg fogja törni, denunciálta a kormányt, mint gyilkosok védnökét és felbujtóját és kivonult a parlamentből. Ezt a „szecesszsziót" féktelen izgatás követte a kormány és a fasiszták ellen. A bolsevista terror is felütötte fejét és hónapokon keresztül egymást követték a merényletek, gyilkosságok, gyujtogatások, nyílt támadások a hatóságok ellen. Mussolini eközben példátlan energiával szedte ráncba és tartotta féken pártját: ezt azonban ellenfelei a gyengeség jelének tekintették. 1925 január 3-án azután a „Duce" elmondotta egyikét azoknak a beszédeknek, amelyek „történelmet csinálnak". „Ezekben a napokban — mondotta — azt kérdezték maguktól a polgárok, van-e itt kormány egyáltalában? Van-e ezeknek az embereknek becsületük, mint embereknek, mint kormányzóknak? ... A nép nem tisztel egy kormányt, amely magát becsmérelni hagyja. A nép azt akarja, hogy saját méltósága tükröződjék a kormány méltóságában — és a nép, előbb mint én magam, azt mondta: elég! A mérték betelt!"

Ezzel a nappal kezdődik az az új kurzus, amely az olasz közjogot az etatizmus szellemében formálja át. Ebben a felfogásban az egyénnek metafizikai önállósága megszűnik: az egyén a kormányzat szempontjainak alárendelt állami szervvé lesz és szabad csak annyiban, amennyiben

szabadságát az államkormányzat céljainak és elveinek szellemében használja fel. A sajtóról, a titkos társaságokról, a politikai bűntettekről és a tisztviselők fegyelméről rendelkező úgynevezett „leggi fascistissimi" arra szolgálnak, hogy a kormányzat akaratával szembehelyezkedő minden ellenállást törvényen kívül helyezzenek és azt lehetetlenné tegyék.

Amidőn azonban Mussolini hozzálátott, hogy az ellenzéket megsemmisítse, nem feledkezett meg arról sem, hogy saját pártjában is kiirtsa azt a forradalmi időkből fennmaradt féktelenséget, amely végeredményben az államkormányzat céljait éppúgy keresztezte, mint a hivatalos ellenzék tevékenysége. Az első lépés ebben az irányban a kormányfő („Capo del Governo") jogállásának új szabályozása volt. A fasiszta párt vezére, a „Duce" ezzel az állam központi szervévé lett, aki egyedül a királynak felelős, holott kabinetjének tagjai, a miniszterek, neki is felelősek; akinek előzetes hozzájárulása nélkül a parlamentben semmiféle javaslat be nem nyujtható és nem tárgyalható; aki emellett, mint kormányfő, törvényerejű rendeleteket bocsáthat ki, és akinek személye külön büntetőjogi védelemben részesül. A fasizmus és az állam ekkép — egyelőre — intézményes perszonál-unióba került. Ha pedig a fasiszta uralom első időszakában még kérdéses lehetett, hogy az új kormányhatalom monarchikus-e vagy oligarchikus, mert a kormányfő mellett a párt önálló hatalom volt, amelynek titkárai és egyéb helyi hatalmasságai, különösen vidéken, sokszor meglehetősen önhatalmúlag intézkedtek, Mussolini utóbb kiküszöbölte az oligarchiát azáltal, hogy a pártszerveket alárendelte az állami közigazgatás hivatalos szerveinek. 1927. január havában a tartományi főnökökhöz intézett körlevele ebben a tekintetben minden kétséget eloszlat: „A prefektus a tartományban a legfőbb állami hatóság — írja. — Ő a központi kormányhatalom közvetlen képviselője. Az összes állampolgárok és különösen azok, akiknek abban a nagy kiváltságban és tisztességben van részük, hogy fasiszta harcosok lehetnek, tisztelettel és engedelmességgel tartoznak a fasiszta rendszer legfőbb politikai képviselőjének és alárendelt hatáskörben vele együttműködni tartoznak, hogy feladatát megkönnyítsék. Amikor szükséges, a prefektus mozdítsa elő és hozza egymással összhangba a párt különböző ténykedéseit, de egészen nyilvánvaló, hogy az állami tekintély nem gyakorolható osztozkodás útján. És az sem tűrhető, hogy valaki kibujjék a felelősség alól. Egyetlen személynek kell a hatalmat gyakorolnia."

„És most — írja ugyanebben a dokumentumban Mussolini —, amikor az állam már minden önvédelmi eszközzel fel van ruházva, bizonyos maradványoknak el kell tűnniök. A „szkvadrizmusról" beszélek (a szkvadrizmus egyes felkelő csoportok — svadronok — önhatalmú és terrorisztikus magatartása), amely 1927-ben már csak idejét mult és szórványos jelenség, amely azonban mégis tumultuózusan üti fel a fejét, amikor a közhangulat izgalomba jön. Ezeknek a törvénytelenségeknek véget kell vetni."

A fasizmusnak és az államnak a Duce személyében megvalósult perszonális uniója 1928-ban reálunióvá változik át, amikor a fasiszta párt vezetősége, a Fasiszta Nagytanács, az állam legfőbb központi intézményévé, amolyan államtanáccsá lesz; a következő évi reform pedig úgy intézkedik, hogy a fasiszta párt alkotmánya királyi jóváhagyást igényel és hogy a párt főtitkárát is, a kormányfő előterjesztésére, a király nevezi ki. E törvény javaslatát a kamara bizottsági jelentése a következőkép kommentálja: „Elméleti alapjai és kormányzó politikája szellemében a fasizmus minden hatalmat az államnak rendel alá: ezért a párt is tökéletes állami orgánummá lesz; nem párt többé a régi pártoskodás szellemében... hanem egy misszionárius testület, állampolgári őrség, férfiak nevelőintézete és tettek műhelye..." Párttagok és más állampolgárok között ezután Gentile, a fasizmus hivatalos államfilozófusa szerint, nincs más különbség, mint az, hogy a párttagok közegei, szolgái az állameszmének, amely általuk, odaadó szolgálatuk által megvalósul, a többiek pedig az új rend haszonélvezői. „Haszonélvezői", amennyiben az új rend a pártoskodásnak véget vetett s nem engedi meg, hogy az állampolgárok egy csoportja a maga részleges érdekeinek alárendelje az összességét. Az új rendben eszerint csak a közérdek uralkodik s e közérdeket a kormány feje egységes és korlátlan államakaratttá foglalta össze: ezért mondottuk, hogy az új Olaszország államformája tipikus felvilágosult abszolutizmus. Egy 1929. évi megnyilatkozásában Mussolini még a felvilágosult abszolutizmus klaszszikus formuláját is magáévá teszi, amikor a tartományi párttitkárokat figyelmezteti, hogy ők most már a prefektúra rendes tisztviselői. „Ezt a meghatározást senki se tekintse megalázónak — hangsúlyozza a Duce, Nagy Frigyesre emlékeztető módon —, hiszen *én magam sem vagyok egyéb, mint a rendszernek egy tisztviselője.*"

A fasizmus intézményeiben ekkép koncentrált abszolút államakarat azonban nem fér össze a parlamenti népképviselet eszméjével, amely az

1923. évi választójogi reformban még benne maradt. Ezért az 1928. évi választójogi reform a képviselőjelöltek egységes listájának megállapítását a Fasiszta Nagytanácsra bízza s a választóközönség nem tesz egyebet, mint hogy szavazatával jóváhagyja, ratifikálja a jelöltek névsorát. A választóközönség ezzel nem szuverén jogokat gyakorol, mint a demokratikus rendszerekben, hanem csupán a maga konszenzusának ad kifejezést és kiveszi részét az állami funkciókból. Világos, hogy olyan politikai rendszerben, amely az államon kívüli társadalmat közjogok birtokosának elismerni nem hajlandó, valamilyen formában az egész népet be kell vonni az állam tevékenységébe, mert máskülönben állam és nép között mégis csak maradna egy bizonyos hézag, egy bizonyos választóvonal. Már pedig Mussolini ilyet nem ismer. „Minden az államban, semmi az állam ellen, semmi az államon kívül" — kiáltotta egyik híres milanói beszédében. És a fasizmus eszméit összefoglaló tanulmányában is hangsúlyozza, hogy sem csoportok, sem egyének nem lehetnek az államon kívül.

A közvélemény támogatása és a népi konszenzus azonban hozzátartozik a fasiszta államgondolathoz. „Egy államot — írja testvérének, Arnaldónak, a Duce — nem lehet csak szavakból felépíteni: lényege az erő. De honnan vesszük ezt az erőt? Csakis a közönség rokonszenvéből. Nincsen erő, amely ne lenne összhangban a közvéleménnyel." Ezért ragaszkodik a gondolathoz, hogy kormányozni csak a nép hozzájárulásával lehet, s ennek birtokában a fasizmust egyenesen a demokrácia „igazi" organikus formájának kívánja tekinteni. „A demokrácia a szó igazi értelmében nem azt jelenti — így vélekedik —, hogy a nép közvetlenül, vagy úgynevezett képviselői útján irányítja az államakaratot, hanem hogy a nép érdekében és hozzájárulásával kormányoznak. Ilyen demokráciát jelent a fasiszta állam." S a kamarai reformjavaslat vitájában is azt hangsúlyozta, hogy a modern államnak nem szabad a néptömegtől elszakadnia. Mindazonáltal nem kétséges, hogy ebben a megoldásban még van egy maradványa a „másik", mondjuk: „anorganikus" demokráciának: a nép mint választóközönség akkor is fejenkint adja le szavazatát, ha csupán egyetlen listára szavaz. Egyéni aktussal fejezi ki hozzájárulását s ugyancsak egyéni aktussal e hozzájárulást meg is tagadhatja, ami egy organikus államgondolat szempontjából anarchikus jelenség. Feltéve, hogy egy ilyen nemleges szavazat többségre jutna, nyilvánvalóan ismét feltűnnék egy bizonyos szakadék kormány és nép, állam és társadalom között, amit a fasizmus elvben tagad. A kamarai választójognak ez a formája tehát a fasiszta

államgondolat következetes megvalósítása szempontjából nem volt kielégítő és így csak természetesnek találhatjuk, hogy Mussolini ezen már túl is haladt s a fasiszta nagytanács 1938. március 11-i ülésén hozott határozat értelmében a képviselő-kamara helyébe 1939. március 23-án, az első fasciók megalakulásának huszadik évfordulóján, a „korporációk nemzetgyűlése" lépett. „A képviselő-kamara — mondotta a Duce már 1933. november 14-én — sohasem tetszett nekem. Alapjában véve, már nevében is idejét múlt intézmény a mi szemünkben: intézmény, amelyet készen találtunk s amely a mi világnézetünknek idegen."

„A fasiszta állam vagy korporatív, vagy egyáltalában nem fasiszta" — mondotta Mussolini 1930. október 1-én, a korporációk nemzeti tanácsának első nagygyűlésén. A fasiszta állam eszerint végső legális, alkotmányos alakját a korporatív szerkezetben ölti fel. A korporatív állam intézményei ugyan csak lassan, kísérleti, tapasztalati úton alakultak ki, de azok a „totális" állam eszméjével következetesen összefüggnek. Eredetüket részben Mussolini szindikalista multjában kell keresni, részben abban a gyakorlati szükségességben, hogy a fasizmus egyfelől a liberális „semleges" állam, másfelől a bolsevizmus és a marxi szocializmus erőivel állott élet-halálharcban és eszméinek győzelme nem lett volna lehetséges a munkásosztály számottevő tömegeinek megnyerése nélkül. A marxi individualizmussal szemben a fasizmus a nemzeti állameszme, egy kollektivisztikus eszmény harcosa: az ő szemében sem az egyes szervezett munkás egyéni jóléte, sem a munkásság osztályuralma nem lehetett legitim célkitűzés. Ebben Mussolini egyetértett a régi konzervatív jobboldal nézetével. Amiben azonban gyakorlati politikai ítélete magasan felette állt a konzervatív nemzeti politikusok bölcseségének, az a munkásság gyakorlati törekvéseinek bensőséges ismerete volt és az a tapasztalat, hogy a munkásság rendi, szakszervezeti törekvéseinek támogatása és helyes irányba terelése az egyetlen lehetőség arra, hogy a proletariátust a marxi messzianizmus bűvköréből ki lehessen menteni. Amiben pedig a szakszervezetek marxiánus vezetőit szárnyalta felül, az ama világos belátása volt, hogy a szakszervezeti mozgalom csupán a kapitalista termelési rend keretei között nyujthat értékes támogatást a munkásságnak. „A szakszervezetek — így figyelmeztette nálánál radikálisabb, türelmetlenebb híveit — csak akkor javíthatják meg tagjaik helyzetét, amikor a kapitalizmus jó erőben van, nem akkor, amikor az gyenge, tengődő és reszketeg." Ha azonban tőke és munka, polgárság és proletariátus, egyaránt csak a maga közvetlen

érdekeit nézi, közöttük nem dönthet más, mint az osztályharc, amely viszont az államnemzet életegyensúlyát állandó felborítással fenyegeti. Ebből az osztályharcból és súlyos elfajulásából éppen elég tapasztalata volt Olaszországnak az 1919—21. években, amikor egy rémült, tehetetlen, „semleges" államhatalom nem volt képes a köz érdekeit a belső anarchikus ellentétek fergetegében megvédeni. E tapasztalatok világánál Mussolini gondolatmenete következetes és világos; eredményét tömör, lakonikus egyszerűséggel foglalja össze a fasizmus védnöksége alatt 1921-ben létrejött szakszervezeti testületek nemzeti szövetségének statutuma: „Az egyének, rendek és osztályok csupán a nemzet orgánumai és érdekeik csakis annyiban jogosak, amennyiben a nemzet magasabb érdekeinek keretébe beilleszkednek. Az osztályharc elvét tagadjuk, az összes termelő erőket a nemzet érdekében egyesíteni kell; a szakszervezkedés ezért nem egy tetszőleges organizációs forma többé, hanem az összes termelőerők együttese, tehát egy része a nemzetnek."

Ez a fasiszta szakszervezeti szövetség 1922-ben már 453.000 tagot számlált, de persze még messze volt attól, hogy az egész szervezett munkásság reprezentánsa legyen. Emellett ez az alakulat, amelynek célkitűzése az volt, hogy az összes munkásokat az összes munkaadók szervezetével szembeállítható testületben egyesítse, még a régi szindikalista vizeken evezett és a valóságban maga sem volt egyéb, mint az államtól jóváhagyott osztályharcos alakulat. Mussolini organikus államgondolata másféle tagozást kívánt: azt a rendi tagozódást, amely a platonikus álameszméből következett. Tudjuk, hogy Platon gondolatában az állam az igazságosság eszméjét testesíti meg s következésképen az maga a megvalósult erkölcsiség. Csakis ez a platonikus eszmény emelheti az államot az amorális erőállam szintjéről az etikai államnak arra a piedesztáljára, amelyre a fasizmus akarja felemelni, hogy történeti hivatásának újból megfelelhessen. Ámde az igazságosság eszméje Platon szerint azt kívánja, hogy mindenki csak a maga dolgát végezze — és pedig azt, amihez természet szerint a legtöbb tehetsége van. (Vajjon nem ugyanezt a gondolatot fejezi-e ki a maga nyelvén az angol maxima: the right man on the right place?) Csak azáltal válik mindenki a köznek használható, egészséges orgánumává, hogy abba a szerepkörbe illeszkedik be, amely hivatásának legjobban megfelel s ezen a helyen igyekszik a tőle telhető legjobb munkát végezni. Következésképen az egyes, a maga hivatási, rendi funkciója révén lesz a nemzetállami organizmus természetes tagjává és szava, sze-

repe a köz dolgaiban annyit ér, amennyi súly a rendi életkereten belül őt megilleti. Ebből következik, hogy a rendi testületek, amelyek az egy hivatásban élő egyének összességét képviselik, egyúttal közjogi méltóságot is nyerjenek, hogy az állam irányában az egyént a maga természetes hivatása és egyéni súlya szerint, — az egyénnel szemben pedig az állam átfoglaló, uralkodó szempontjait képviseljék. Ezt a gondolatot hozza szépen átgondolt programmszerű kifejezésre a híres „Carta del Lavoro", a fasiszta nagytanács által 1927-ben proklamált munkaalkotmány, amely a rendi korporációkat állami szerveknek ismeri el. A korporációk megalakítása lassan, nagy tapasztalati óvatossággal haladt előre: céljuk az imént említett szakszervezeti szövetséggel szemben az összes termelőknek, munkaadóknak és munkavállalóknak, a maguk ipara, hivatása körében való paritásos összefoglalása, fasiszta, vagyis állami vezetés alatt.

A gazdasági tevékenység szabályozása eszerint ugyancsak állami feladat és a Carta büszkén hirdeti, hogy a nemzet „erkölcsi, politikai és gazdasági egység, amely a fasiszta államban élő valósággá lett". Ezen a szintétikus, organikus egységen belül azután a szabadság eszméje is új életre támad. „A korporatív állam — így szól a Carta VII. cikke — az egyéni kezdeményezést gazdasági téren a nemzeti érdek leghathatósabb és leghasznosabb eszközének tekinti." Azonban „minthogy a termelés magángazdasági szervezése nemzeti fontosságú feladatot teljesít, minden vállalkozó felelős az állammal szemben a termelés irányításáért". A felelős szabadságnak ez az elve nemcsak hogy megegyezik a szabadságnak erkölcsi elvként való felfogásával, amelyet a filozófia történetében minden nagy gondolkodó egyaránt képvisel, hanem összeegyeztethető a liberalizmus gyakorlati törekvéseivel is, amennyiben azok is a politikai valóság talaján állva, a nemzeti közérdek gondolatából és nem az individuum metafizikai önállóságának világnézeti tételéből indulnak ki. Amennyiben a liberalizmus azzal érvel, hogy a hivatott egyéniség kezdeményező tevékenysége a közérdeket szolgálja és eszerint szabaddá teendő, voltakép tökéletes összhangban van az imént kifejtett fasiszta gondolattal. Csakhogy ez a követelmény a maga indokaiban valóságosan megjelöli a szabadság elmozdíthatatlan korlátját is, a nemzeti közérdeket. E korlát következetes fenntartásában tér el a fasizmus a közkeletű liberalizmustól, amely logikailag kétségkívül hibába esik, amikor opportunisztikusan két különböző elmélet között ide-oda ingadozik és a szabadságot nem csupán a közérdekből, hanem egyúttal, mint mondottuk, az individuum metafizikai

önállóságának elvéből is igazolni igyekszik. Ez utóbbi elméletnek minden bizonnyal megvan az a roppant nagy előnye, hogy vita tárgyává nem tehető, minthogy érvelése meghaladja a tapasztalást.

A fasiszta közjog, a fasiszta államrend legalitása abban különbözik a liberális jogrendszertől, hogy ezt az utóbbi elvet nem ismeri el s ekkép nem is emel abszolút korlátokat az államhatalom beavatkozása ellen. Az egyén e felfogás szerint éppen csak addig szabad, amíg magatartása összhangban van az állam-nemzet magasabb közérdekével, és ennélfogva szabadságának ezzel esetleg összeütközhető intézményes védelmet nem is lehet adni. A fasiszta államban tehát illegális és minden jogi akadály nélkül üldözhető az a visszaélés a szabadság és jogrend eszméjével, amely a liberális jogállamban jogos, noha erkölcstelen és mindig igazságtalan előnyöket biztosít azoknak, akik ügyesen tudnak bujkálni a törvényszakaszok hézagai között, — azokkal szemben, akik az ilyen akrobatikát a maguk lelkiismeretével nem tudják összeegyeztetni. A törvény általánosságain és hiányain élősködő „életrevaló" emberek a fasiszta államban minden további kertelés nélkül annak minősülnek, amik a valóságban: közönséges gonosztevőknek; holott a liberális államban ilyesmit róluk legfeljebb gondolni szabad, mert e gondolatok nyílt kimondása éppen a tisztességes polgárokat juttathatná a büntetőbíróság kezébe.

A tisztességtelen verseny ellen való küzdelem, amely a következetesen liberális jogállamban többé-kevésbbé írott malaszt, mert jogászi szabatossággal kielégítően meg nem határozható, a fasiszta államban ugyancsak sokkal sikeresebb lehet és ennélfogva megkönnyítheti a szabad verseny káros kinövéseinek megnyirbálását. Ezzel pedig a kapitalizmus egészséges erőit konzerválja, azaz fontos közérdeket védelmez. Természetesen, a szabad versenynek innen adódó korlátozása a kapitalizmus „hőskorában" útjában állott volna a fejlődésnek s ezért nem lett volna időszerű. Következésképen a fasizmust is, mint a liberalizmust, nem mint abszolút érvényességű jogeszmét, hanem mint történelmi kategóriát kell felfogni, amelynek megvan a maga időszerűsége. S Mussolini elfogulatlanságának és biztos ítélőképességének egyik legnevezetesebb bizonyítéka, hogy ő ezt nyilvánvalóan tudja és nem áltatja magát azzal az illúzióval, hogy a fasizmus mindig és mindenütt egyformán jogosult alakja az állami jogrendnek. „Mikor szűnik meg a kapitalista vállalat — kérdi nagyfontosságú, 1933. november 14-i beszédében — merőben gazdasági jelenség lenni? Amikor méreteinél fogva társadalmi intézménnyé lesz. És ez az a

pillanat, amelyben a kapitalista vállalat, mihelyt nehézségekbe kerül, egyenesen az állam karjaiba veti magát. Ez az a pillanat, amikor az állami beavatkozás ideje elérkezik és azután mindegyre szükségesebbé lesz. Azok pedig, akik eddig hallani sem akartak róla, most lélekszakadva futnak utána. Ide jutottunk: ha Európa összes országaiban az állam csak 24 órára elaludnék, ez a szünet elegendő volna arra, hogy katasztrófa álljon be. Nincs ma már gazdasági reláció, amelybe az államnak beleavatkoznia ne kellene. Ha pedig mi ebben az utolsó órában a kapitalizmusnak alávetnők magunkat, közvetlenül elérkeznénk az állami kapitalizmushoz, amely nem egyéb, mint állami szocializmus, ellenkező előjellel. Ily módon a nemzetgazdaság bürokratizálása lenne az eredmény."

Amire Mussolini végső szavaival céloz, nyilvánvalóan a bolsevizmus, ahol valóban az történt, hogy az állam alávetette magát az általa kisajátított kapitalizmus irányelveinek. Az eredményekre volt alkalmunk néhány gyors pillantást vetni s azokat megdöbbentőknek találtuk. Amit Mussolini az állami kapitalizmus orosz rendszerével szembeállít, az a köznek felelőssé tett és az állam által ellenőrzött, de e keretek között szabad kapitalisztikus termelés, az elosztásban egyre nagyobb nyomatékkal érvényesülő szocialista szempontokkal. Gyakorlatilag itt sem különbözik a Duce rendszere attól, ami ma a „liberális" államokban történik. Amint a nagy gazdasági válság a civilizált világon végigvonult, a kormányok mindenütt kénytelenek voltak a kapitalisták védelmére sietni, mert bukásuk az egész közgazdaság összeomlását vonta volna maga után. Eközben mindinkább világossá vált, hogy a közgazdaság ma túlnyomó nagyrészben hitelgazdaság lévén, végső alapja nem egyéb, mint a bizalom, amely a hitelezőt arra készteti, hogy megtakarított tőkéjét a közgazdaság rendelkezésére bocsássa. E bizalomnak legvégső letéteményese az erős, észszerűen vezetett államhatalom, amely a kölcsönadott tőkék biztonságáért kezeskedik. A liberális államhatalom e feladatnak nem mindig tud eleget tenni, mert parlamentáris-demokratikus berendezése mellett a kormányhatalom csaknem mindig ki van téve annak, hogy oly tényezők kezébe kerüljön, amelyek oktalan, szűklátókörű, erőszakosan tőkeellenes álláspontokat képviselnek. Ezekben az országokban a liberalizmus és a demokrácia házassága révén többnyire az a helyzet — legmarkánsabban láttuk ezt Franciaországban —, hogy vagy „burzsoa" kormányok vannak hivatalban, amelyek gazdaságilag értelmesek, de politikailag gyengék, mert nincsen befolyásuk a tömegekre, vagy marxisztikus szellemű kormányok, amelyek politikailag erő-

sek, de gazdaságilag oktalanok. Sem ebben, sem abban az esetben nincsen meg a bizalomnak az az atmoszférája, amely a kapitalisztikus alapon való gazdálkodásnak megfelelő védelmet és biztonságot nyujtva, ugyanakkor a korszerű szociális követelményeknek is eleget tudna tenni. Éppen e három követelmény okos és mindig észszerű egyensúlya jellemzi Mussolini abszolutizmusát. A politikai szilárdság, a gazdasági észszerűség és a szociális haladás akarata egyesül itt egy harmonikusan kiegyensúlyozott, a kor szükségleteit higgadtan mérlegelni tudó szintézisben. Ezért látjuk például, hogy a tőkeerőben aránylag gyenge fasiszta Olaszország már 1935-ben megvalósíthatta a 40 órás munkahetet, anélkül, hogy ez Európában lényeges feltűnést keltett volna, mert a korporatív gazdasági rend minden izgalom nélkül alkalmazkodott a reformhoz, holott a gazdag Franciaország közgazdaságát ugyanez a reform, alighogy végrehajtását komolyan megkezdték, gyökereiben megrázta és tökéletesen kiforgatta egyensúlyából. A különbséget nyilvánvalóan az okozza, hogy Franciaországban tőke és munka egyaránt nemzeti fegyelem nélküli osztályharcos tényezők, amelyek egyike, a munkásság, kizárólag a maga közvetlen hasznára igyekezett fordítani a reformot, másika, a tőke, pedig egészen szívesen vette, hogy demonstrálni lehetett a túlzottnak tartott szociális reformtörekvések káros gazdasági következményeit.

A pipogya, vagy oktalan kormányok és a termelés tényezőinek osztályharcos anarchiája mellett „bizalmi válságok" kirobbantása körül a liberális demokráciák rendszerében lényeges szerepet játszik a sajtószabadsággal való visszaélés is. A „szabad" sajtónak ugyanis gyakran oroszlánrésze van a közönséget rémületbe ejtő és nem egyszer teljesen alaptalan válsághírek terjesztésében, alarm- és pánikhangulatok kiváltásában. Valószínű, hogy szertelenül tévednek és túloznak azok, akik a sajtó e káros és botor magatartása mögött *mindig* elszánt spekulánsok lelkiismeretlen aknamunkáját látják. A valóságban sokkal több köze van ehhez egyfelől annak, hogy a sajtó nagyrésze különböző tőkeérdekeltségek kezében van, amelyek nem egyszer eléggé oktalanul az önvédelem hatályos eszközének tartják koholt riasztóhíreknek „idejében" való elhelyezését; másfelől azt is tekintetbe kell venni, hogy az újság többé-kevésbbé üzleti vállalkozás s ennek olyasmivel kell kiszolgálnia közönségét, ami „fog", ami az izgalmakra éhes nagyvárosi publikum fantáziáját megragadja. A sajtónak ezért sohasem szabad kifogynia a szenzációkból s a különböző „válsághírek" mindig hatnak. A polgárnak végre is el kell tudni készülnie arra,

hogy a vagyonát vagy személyes biztonságát fenyegető veszedelmek ellen védekezzék. Ha tehát valahol egy külvárosi csapszékben két részeg suhanc összevész és megkéseli egymást, a sajtó „hivatását" véli teljesíteni, ha el tudja hitetni közönségével, hogy itt a valóságban két politikai „szélsőség" fegyveres összecsapásáról van szó, ami szerinte voltakép csak előjátéka a fenyegető polgárháborúnak. A „polgár" e hír olvasására esetleg esze nélkül fut bankjába és kiveszi a pénzét; ha pedig a sajtónak sikerül a riadót elegendő energiával fujnia, egy-két nap alatt könnyen kész a pánik. A felelőtlen sajtószabadságnak egy másik veszedelmes kinövése az a szerep, amelyet a sajtó külpolitikai ellentétek keltése és kiélezése körül oly gyakran játszik, amikor az állampolgárok egyik-másik csoportjának vagy osztályának — az illető lapok kiadó-érdekeltségének vagy olvasóközönségének — kedvéért, vagy azoknak vélt érdekében, meggondolatlanul és nem egyszer illetlenül ócsárol, támad, vagy éppen rágalmaz idegen államokat, vagy azok vezető tényezőit s esetleg izgató hírek rikító terjesztésével igyekszik „harcias" külpolitikai közvéleményt teremteni.

Mindezeknek a kinövéseknek lenyesése, a szellemi szabadság és a tárgyilagos hírszolgálat nagy érdekeinek megóvása mellett, éppen a korporatív államrend keretei között volna legkönnyebben biztosítható: ha tudniillik a sajtó irányítása és fegyelmezése, állami vezetés alatt, a sajtó felelős képviselőtestületére bízatnék. Mussolini egyelőre azzal a sommásabb megoldással élt, hogy a sajtó szabadságának véget vetett és azt a kormány korlátlan befolyása alá vetette. A Duce, a maga könyörtelen szókimondásával, egyébként kereken tagadásba vette, hogy szabad sajtó mellett könnyebb lenne a valóságot megtudni, sőt, hogy lenne szabad sajtó egyáltalán. „A sajtó — mondotta Emil Ludwignak — manapság mindenütt gazdasági vagy politikai érdekcsoportok szolgálatában áll." A fasiszta sajtópolitikát kétségkívül alátámasztja az a tény, hogy manapság „szabad sajtó" mellett mindenkinek hamarább van módjában a közvéleményt befolyásolni, mint a kormányoknak. Már pedig a közvéleményről elmondottakból az következik, hogy a közvélemény sikeres befolyásolása nélkül kormányozni lehetetlenség. Mussolini rendszerének központi gondolata éppen ebben van: más kormányok megelégesznek azzal, hogy a dohánygyártás, vagy más hasonló hasznos funkciók monopóliumát tartják fenn maguknak, ellenben a fasiszta kormány a kormányzás legfontosabb orgánumát, a közvélemény befolyásolásának eszközeit monopolizálja.

Ez azonban magában véve nem elég: a puszta eszközök nem sokat érnek, ha kontár kezekben vannak. A sajtó sem lehet eszköze a befolyásolásnak, ha nem alkalmazkodik a befolyásolás művészetének szabályaihoz. A „szabad" sajtó azáltal tudja befolyása alatt tartani közönségét, hogy ezzel vagy azzal a motívummal állandóan izgalomban tartja, hogy szüntelenül érzelmeire, emocionális ösztöneire appellál, mert az emberek akkor befolyásolhatók legkönnyebben, amikor izgalomban vannak és elvesztik uralmukat önmaguk felett — miként a vasat is akkor lehet hajlítani, formálni, mikor meleg. A predapói kovácsmester fia jól tudja ezt. Mussolini sajtópolitikájának, mint egyáltalában politikájának, egyik legfőbb eszköze tehát a propaganda, a közönség ösztöneinek, érzelmeinek állandó izgalomban tartása a mondott és írott szó eszközeivel. Csakhogy a „szabad" sajtónak éppen népszerű — és ezért befolyásos — részével ellentétben, Mussolini sajtója a közönségnek nem alantas, hanem nemesebb érzelmeit tartja izgalomban: azt az „eszményi magasfeszültséget" igyekszik a nemzetben fenntartani, amely, mint hangsúlyozza, a korporatív állami berendezkedés sikerének nélkülözhetetlen előfeltétele.

Ez az állandó idealisztikus szuggesztió az olasz népet egy eszményeiért szüntelen harcban álló misszionárius hadsereggé alakítja át. Harcban önmagával, alantasabb énjével, avultnak tartott eszmékkel és ideálokkal, az élettel, az elemekkel és mindenkivel, aki kívül vagy belül, a rendszer és az ország ellensége. És innen ered a külföldi kritikának legsúlyosabb panasza a fasizmus ellen, hogy türelmetlen, békétlen szelleme állandóan háborúra készül és háborúra izgat, — hogy a fasizmus a világbékének legádázabb ellensége és veszedelme.

Bizonyára nem kétséges, hogy Mussolini harcos temperamentum, aki minden olaszt harcossá, katonává szeretne kiképezni. A saját harcos temperamentuma, amely ezer megnyilatkozásban visszhangozza a Goethe-i igét, „Ich bin ein Mensch gewesen und das heisst, ein Kämpfer sein", hajlik arra, hogy az életet és az egész világfolyamatot a harcos ellentét, a küzdelem képeiben fogja fel. Ezért mondja, Herakleitosszal, hogy „a harc mindennek atyja", mert „az élet telve van ellentétekkel, mint a szeretet és a gyűlölet, a fehér és a fekete, a nap és az éjjel, a jó és a gonosz. És mindaddig, amíg ezek az ellentétek egymást ki nem egyensúlyozzák, a harc az ember számára is megmarad végső, sorsdöntő hatalomnak". Egy ilyen harcos temperamentumnak a pacifizmus minden megnyilatkozása csak ellenszenves lehet. Ösztönszerűen hajlik arra, hogy a

gyengék pacifizmusában gyávaságot, az erősek pacifizmusában képmutatást lásson. Amíg merőben a békebeli Olaszország belső problémái foglalkoztatják, arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi béke és a „békés" szabad verseny, a liberális-demokratikus jogrend, csak arra való, hogy a gazdaságilag erősek, a kapitalisták, a gyengéket, a proletariátust, kedvük szerint kizsákmányolhassák és biztonságban élvezhessék uralmuk gyümölcseit. Ezzel szemben azt tapasztalja, hogy ugyanazok a liberális kormányok, amelyek kenetteljesen hirdetik a társadalmi békét és a jog uralmát, mindig készek kiegyezni egy szervezett, öntudatos kisebbséggel, ha az erőt és elszánást mutat. Vajjon nem kötöttek-e itt-ott a demokratikus olasz kormányok még Szicília híres gonosztevő bandáival is szövetséget, csak azért, hogy egy-két nyomorúságos parlamenti mandátum megszerzését biztosíthassák? Ebben az időben tehát a fiatal Mussolini, a munkásosztály gyermeke, a harcos szindikalista mozgalomhoz szegődik és a felszabadító és megváltó Sorel-i erőszak mítoszát hirdeti. Mikor azonban a háborús tüzek kelet, észak és nyugat felé vörösre festik Itália körül a látóhatárt, Mussolini habozás nélkül kapja fel a beavatkozás, a nagy felszabadító nemzeti háború zászlaját.

Ettől kezdve természetes elemében van és szorgalmasan jegyzi fel a háborús tapasztalat összes erkölcsi és politikai tanulságait. „Az győz — írja a lövészárokból 1916-ban —, akiben rendületlenül él a győzelem akarata. Százezer ágyú sem biztosíthatja győzelmedet, ha katonáid nem képesek rohamra indulni, ha a döntő pillanatban nincs szívük életüket kockáztatni és farkasszemet nézni a halállal." A háború végső akkordjai pedig azt az igazságot bizonyították, hogy elvesznek azok a népek, amelyek eldobják fegyvereiket. A háború nem győzelemmel ért véget, hanem futással. Az emberek idő előtt kimerültek a küzdelemben, mert nem arra voltak nevelve; mert a polgári életfilozófia világánál a béke és a békére való nevelés volt a „normalitás" követelménye; a háború pedig ebből a szempontból nem lehetett más, mint egy kellemetlen és kínos epizód. Ezért a katonák úgy vonultak hadba, mint ahogyan a fogorvoshoz megy az ember, hősies elhatározással, de a tartós küzdelemre való lelki felkészültség nélkül. Számára ebből az a tanulság fakadt, hogy az ifjúságnak marciális, katonai nevelést kell adni, hogy arra kell szoktatni: ne a békét, hanem a háborút tekintse az élet normális hátterének; hogy annak megpróbáltatásait, kockázatait éppoly természetes és maguktól értetődő élményeknek tekintse, mint a tengerész, a turista, vagy a felfedező az elemek-

kel való állandó küzdelem fordulatait. „Nem elég — olvassuk a Corriere della Sera egy programmatikus cikkében —, hogy az egyesekben a harcos szellem kifejlesztessék; nem elég őket katonai gyakorlatokban fizikailag kiképezni: szükséges arra szoktatni őket, hogy a katonai kötelességeket az élet normális és állandó feladatainak tekintsék, sőt éppenséggel az állampolgár legelső feladatainak."

A háborúban szerzett tapasztalatokat csak megerősítették a „béke" tapasztalatai. Egykori osztályharcos világszemléletét Mussolini, aki az osztályharcot Olaszországban letörte, most nehézség nélkül vihette át a nemzetközi viszonyok szemléletére. Hiszen csakhamar felismerte, hogy a győztes hatalmaktól alapított Népszövetség sem egyéb, mint egy liberális-demokratikus parlament, amelyben az erősek, a szervezett érdekcsoportok a „share-out" rendszer szerint felosztották maguk között a háborús zsákmányt, a gyengéket, a kisemmizetteket pedig pacifisztikus szólamokkal áltatják és szervezett túlerejükkel tartják féken. Ez a béke a szolgák békéje, nem a szabad embereké. E „tisztátalan béke" („la paix malpropre" — egy francia író találó kifejezése) helyébe a Duce az egyenlő szabad erők békéjét, a „fegyveres békét" („Pace armata") kívánja állítani. „Vagy mindenki legyen idealista, vagy senki se" — mondotta már 1919. március 23-án, a Fasci di Combattimento megalakulása napján. „Nem fogadjuk el azt, hogy azok, akiknek jó dolguk van, idealizmust prédikáljanak azoknak, akik szenvednek: ez túlságosan kényelmes dolog... E határozati javaslatban ismét magamévá teszem a Nemzetek Szövetségének eszméjét. Hiszen végeredményben ez az eszme a miénk. De értsük meg egymást: ha a Nemzetek Szövetsége nem akar más lenni, mint ünnepélyes világcsalás, amelyet a gazdag nemzetek a proletár nemzetek kárára követnek el avégből, hogy leszögezzék és megörökítsék a világ jelenlegi egyensúlyát, nézzünk erősen egymás szemébe. Tökéletesen megértem, hogy a „beérkezett" nemzetek ilyen biztosítási üzleteket igyekeznek kötni, hogy megvédelmezzék gazdagságukat és jelenlegi szupremáciájukat. De ez nem idealizmus: ez nyereségvágy és üzleti számítás." Íme, ezért maradt rendületlen a Duce, amikor a népszövetségi augurok az erkölcsi felháborodás hangján kárhoztatták az ő militarizmusát. Ez a Népszövetség az ő szemében nem lehetett jogosult erkölcsi ítélkezésre, hiszen már régen erkölcsi halott volt, úgyszólván megalakulása percétől fogva: azóta, hogy szülőatyját, Wilsont, aki naivul valóban egy erkölcsi világrend orgánumának akarta megtenni, cserbenhagyta Clemenceauért, aki a maga

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

rideg, szókimondó cinizmusával azt hirdette — Clausewitz híres epigrammját travesztálva —, hogy a béke sem egyéb, mint a háború folytatása más eszközökkel.

A jámbor Wilson tragikomikus kalandja Mussolininak régi nagy mesterét, Machiavellit juttatta eszébe, aki Savonarola sorsán tűnődve, feljegyezte azt az igazságot, hogy a fegyvertelen prófétáknak el kell veszniök. Ezt az igazságot a Népszövetség azóta is számos esetben dokumentálta, mert a fegyvertelen igazságot következetesen ignorálni igyekezett és az előtt, akinek fegyver volt a kezében, mindig meghátrált, vagy meghajolt. A Duce ebből kemény logikával vonta le azt a tanulságot, hogy népét fel kell fegyverezni s az ifjúságnak már a zsenge gyermekkortól fogva alapos katonai nevelést kell adni. „Ha a világ ma nem a dühös farkasok világa volna — mondotta egyik szenátusi beszédében —, akkor talán lemondhatnánk arról a nevelési rendről, amely előttünk lebeg. Minthogy azonban nincs más választásunk, nem riadunk vissza attól, hogy ezt a nevelést való nevén nevezzük: ez a harcossá való nevelés rendszere."

Mindazonáltal csak tévedés vagy ferdítés állíthatja, hogy Mussolini támadó háborúra készül s a világbékét fel akarja borítani. Abesszíniába is azért ment, hogy népének növekvő feszítőereje ne Európában robbanjon ki. S oda sem azért ment, hogy pusztítson, hanem, hogy civilizációt terjesszen barbár népek között. A háborút nem ő akarta: azt a népszövetség „pacifistái" kényszerítették reá. Ezeknek támogatása nélkül a négus nem mert volna vele ujjat húzni. A Duce nem akar támadni, csupán előkészíti nemzetét arra az eshetőségre, hogy egyszer egész erejével helyt kell állania. A gazdag nemzetek roppant erőforrásait az olasz nép, amely a békekonferenciának gyarmatokkal és „mandátumokkal" bőségesen terített asztalától akkori vezető politikusainak pipogyasága következtében teljesen üres kézzel jött el, egyedül csak erkölcsi erőkkel, rendíthetetlen elszánással pótolhatja s helyét a napon csak úgy tudja kivívni és megtartani, ha mindenki, akivel netalán szembekerül, tisztában van azzal, hogy meghátrálni nem fog. Nem a háborúra fegyverkezik és neveli népét Mussolini, hanem arra, hogy viselni tudja a „veszélyes élet" Nietzsche-i eszményének kockázatait. „A fasiszta megveti a kényelmes életet" — írja a „Dottriná"-ban Mussolini. „Az élet — egyik kamarai beszéde szerint — küzdelem, kockázat, kitartás, helytállás a sorssal szemben." Csak az erre kellőkép felvértezett nemzet lesz elég erős arra, hogy a békének pillére lehessen. A pacifiz-

mus a gyengék menedéke, de csak az erős lehet pozitíven, áldozatosan békeszerető, azaz toleráns, békülékeny.

Az erőseknek békülékeny szellemére egyébként Mussolini ékesen szóló példát adott a lateráni egyezménnyel. De ezt a szép gesztust számára másfelől az tette lehetővé, hogy a fasizmus maga is egy „ecclesia militans". „A fasizmus — írja Mussolini — vallásos világnézet, amely az embert egy magasabb törvénnyel, egy olyan tárgyilagos akarattal való benső kapcsolatában szemléli, amely az egyessel szemben transzcendens és őt egy szellemi közösség öntudatos tagjainak sorába emeli." A fasizmus életfelfogása pedig minden ízében valláserkölcsi alapon áll: „Nincs olyan tény, amelyet az erkölcsi ítélet érvénye alól el lehetne vonni; semmi sincsen a világon, amit el lehetne választani attól az értéktől, amely az erkölcsi célok világában megilleti. Ezért az élet, ahogyan a fasiszta felfogja, komoly, szigorú, vallásos és teljes egészében egy oly világban folyik le, amelyet erkölcsös és felelősségteljes szellemi energiák tartanak." „A fasizmus még egyre és mindig hisz a szentségben és a hősiességben"; ezért: „hódolattal hajlik meg az aszkéták, a szentek és a hősök Istene előtt, úgy, mint azelőtt az Isten előtt, akit a nép egyszerű és ártatlan szíve ismer és imád". Mindez Mussolini „Dottriná"-jában olvasható, s ezt méltó módon egészíti ki egy megragadó vallomás a maga személyes vallásosságáról: „Az ember hibázhat, mert a matéria gyenge, de nem az a szellem, amelyben igaz hit él. Ámde hitem igazsága mellett nincs más tanúm, csak az Isten."

Mussolini tehát abban a tekintetben is hű marad az abszolutizmus szelleméhez, hogy rendszerét teokratikusan, a hagyományos vallásos értékek szellemében legitimálja és nem keres magának új, mondvacsinált vallásos formulákat. És hozzátehetjük azt is, hogy Mussolini nacionalizmusa és imperializmusa sem kerül összeütközésbe a kereszténység eszméivel, mert ez a nacionalizmus minden ízében spirituális világnézet. „Nekünk a nemzet — mondotta Duce már 1922. októberi nápolyi beszédében — mindenekelőtt szellemet jelent és nem országot... Egy nemzet nagy akkor, ha a szellem hatalmát valósággal győzelemre juttatja." A „Dottriná"-ban pedig viszontlátjuk a történeti nemzetállam klasszikus elméletét, ahogy azt a régi históriai abszolutizmus, ahogy az abszolút porosz királyság államfilozófusa, Hegel, hirdette: „A fasizmus nem képvisel sem egy rasszt, sem egy földrajzi területet; az egy folytonos történeti fejlődés alkotása; sokaság, amelyet egy közös eszme, közös lét és hatalom akarása egyesít: öntudat, személyiség. S ez a személyiség: nemzet, amennyiben állam egyúttal. Nem a nemzet

alkotja az államot, mint abban a naturalista elméletben, amely a nemzeti államok XIX. századbeli népies felfogását megalapozta. Ellenkezőleg, az állam az, amely a maga erkölcsi egységének tudatában levő népnek akarategységét és következőleg valósággal érvényre jutó létét megteremti."

Végül abban is egyezik a fasizmus felfogása a katolikus egyházéval, hogy, noha antiliberális és az egyén *jogát* jólétre vagy boldogságra nem ismeri el, mégis gondoskodó szeretettel fordul a nép, a szegények, a gyengék és gyámoltalanok felé, mert a politikai hatalom gondolatát — láttuk — az igazságosság erkölcsi eszményével, az ellenállhatatlan erő gondolatát pedig a lovagiasság eszményével kapcsolja egybe. A nemzet-állam hatalmát és dicsőségét szolgálni: ez a cél, de vajmi kétséges volna a dicsősége, sőt a hatalma is annak az államrendszernek, amely elfelejtene gondoskodni arról, hogy alattvalói emberhez méltó, tiszta és egészséges életet élhessenek. Ezért hirdeti a „Carta del Lavoro", hogy a korporatív közgazdaság céljai egységesek s az egyes embernek jólétét és a nemzeti hatalom növekedését foglalják magukban. A fasizmus alapvető nagy igazsága ekkép, hogy e két cél egymástól el nem szakítható s hogy az egyik a másiknak kísérője és szolgáló leánya; epigrammatikusan szólva ez azt jelenti, hogy nagyság és emberiesség, imperializmus és humanizmus nem választható el egymástól. És ezt a futó vonalakkal rajzolt vázlatot aligha lehetne méltóbb módon befejezni, mint azokkal a szavakkal, amelyekkel a Duce az ő eszményképének, Róma legnagyobb fiának, Julius Caesarnak emlékét idézte: „Szeretem Caesart! Ő egyedül egyesítette magában a harcosnak akaratát és a bölcsnek géniuszát. Lelke legmélyén filozófus volt, aki mindent az örökkévalóság fényében szemlélt. Igen, ő szerette a dicsőséget, ámde becsvágya nem fordított hátat a humanitásnak."

3. AZ ÚJ CEZARIZMUS: A „HARMADIK" NÉMETBIRODALOM.

A háborúelőtti Németbirodalom a liberális jogállam formái között élt. „Állam" és „társadalom" szigorú szétválasztása mellett a császár a katonai és polgári adminisztrációnak gépszerű szabatossággal működő apparátusára támaszkodva kormányzott: a társadalom ellenben szabad szellemi és gazdasági életet élt, a kapitalizmus pedig hatalmas virágzásnak indult a birodalmi védővámrendszer ölében. E gazdagon virágzó kapitalizmus mellett, szakszervezeteire támaszkodva, a munkásosztály is megtalálta a maga számítását és tömegeinek nagy politikai súlyával mind több és több szo-

ciális kedvezményt tudott kivívni. A gazdasági és társadalmi fejlődés ekkép a polgári demokrácia kialakulásának kedvezett volna, de ennek útját állotta a megingathatatlan katonai autokrácia, s így a polgárság beérte azzal, hogy egyre jobb, gazdagabb életlehetőségekre rendezkedett be.

A háború a katonai autokrácia összeomlásával ért véget s ezáltal elhárította ugyan a polgári demokrácia útjából azt a nagy politikai akadályt, amellyel eladdig nem is vehette fel a küzdelmet, de ugyanakkor a teljes politikai és gazdasági felbomlás s a külpolitikai helyzet megakadályozta azt, hogy a császári autokrácia romjain a polgári demokrácia egészséges formái fejlődjenek ki. Az egyik riválisa politikai lehetőség, a bolsevizmus, ugyan hamar lekerült a napirendről. Bevezetésünkben már láttuk, hogy miért került a német munkásosztály irányítása a szakszervezeti vezetőkből lett kispolgári „szociáldemokrata" politikusok kezébe és hogy ezek miért nem lehettek hívei egy bolsevista orientációnak. A bolsevista lázadás hullámai ennek ellenére átcsaphattak volna a fejük felett. Csakhogy a forradalmi szituáció Németországban egészen más körülmények között következett be, mint Oroszországban, ahol, mint láttuk, a forradalmi baloldali kormány a végletekig továbbvitte a már elvesztett háborút: holott Németországban a háború már katonai kapitulációval ért véget, amikor a baloldal kormányra került. Ilyenformán a német haderő sem bomlott fel végső elemeire, mint az orosz sereg, hanem tekintélyes részében érintetlenül tért haza a nyugati frontról a legendás hadvezér, Hindenburg tábornagy, szilárd vezetése alatt. Az új rendszer ilyenformán már eredetében kompromisszumos megoldás volt s egyfelől a német „többségi" szociáldemokrata vezérek józan önmérsékletén, másfelől a „politikamentes", de *nemzeti* haderő erkölcsi és fizikai súlyán nyugodott. Ez a kooperáció biztosította a kormány szilárd fellépését a lázadó bolsevistákkal szemben, akikkel habozás nélkül és alaposan le is számolt.

Az 1919. évi német nemzetgyűlés ilyenformán nem került az orosz „constituante" sorsára és megszerkeszthette egy polgári parlamenti demokrácia közjogi alaprajzát, az úgynevezett weimari alkotmánylevélben; csakhogy az új rendszer nehezen tudott elindulni a papirostól a valóság felé. A polgári demokráciának ugyanis, mint láttuk, két gyakorlati-politikai típusa van: a „szociális" demokrácia és a nemzeti demokrácia. A weimari rendszer egyik felé sem tudott sikeresen előrehaladni. A „szociális" demokrácia előfeltétele ugyanis a virágzó kapitalizmus, amelynek nyereségéből mind többet és többet lehet juttatni az alsóbb néposztályoknak

— bérmunkásoknak, alkalmazottaknak — is. A weimari Németország azonban a gazdasági felbomlás és a gazdasági reménytelenség állapotában indult el világtörténeti útjára: hiszen az antant hadisarc-politikája következtében abban a tudatban kellett lennie, hogy a német közgazdaság munkájának minden eredményét nemzedékeken át idegen országok fogják lefölözni. Másrészt a nemzeti polgári demokrácia felé való előhaladást jóideig megint csak az antant-hatalmak esztelen politikája akadályozta meg. „Minden német kormány — írja találó szavakkal egy angol publicista, H. P. Greenwood — két malomkő között volt. Ha nem tett eleget a békeszerződés előírásainak, a szövetségesek kényszerítő rendszabályokhoz nyúltak: ha kísérletet tett arra, hogy nekik eleget tegyen, azzal vádolták, hogy elárulja a hazát." De az antant felelős még azért a harmadik körülményért is, amely pedig döntő szerepet játszott a polgári demokrácia végső bukásában — noha ez a bukás az antant-hatalmaknak igen nagy fájdalmat okozott. Ez pedig a német zsoldos hadsereg létszámának oly alacsony megállapítása volt (100.000 fő), hogy az a megengedett rendőrséggel együtt sem lehetett elég arra, hogy a bolsevizmus rémétől üldözött német polgárnak a benső biztonság érzetét megadja. Ezért történt, hogy a német kormányok kezdettől fogva szemet húnytak — kénytelenek is voltak szemet húnyni — a különböző „nemzeti" para-militáris szervezetek alakulása és növekedése felett, pedig ezek a szervezetek a lefegyverzett Németbirodalomban rövidesen politikai hatóerőkké nőttek és idővel elérkezett a pillanat, amikor politikai befolyásukat már csak polgárháború árán lehetett volna megtörni.

A weimari Németország történetében ekkép csak egyetlen időszak van, amely azzal az ígérettel kecsegtetett, hogy a polgári demokrácia Skylla és Charybdis között hánykódó hajója végre partot ér: az az időszak, amely Stresemann politikájának jegyében áll. Stresemann, az egyetlen jelentékeny államférfi, akivel a Gondviselés a weimari Németországot megajándékozta, a politikai lángelme ösztönével megtalálta azt a formulát, amely a „teljesítés" politikáját egyúttal egy nemzeti politikai célkitűzés keretébe tudta beleilleszteni, amennyiben a teljesítést voltaképen a békeszerződés revíziójával hozta kapcsolatba. Stresemann törekvéseit mind a bel-, mind a külpolitikában kétségtelen siker koronázta s egy angol szállóige szerint semmi sem olyan sikeres, mint a siker. Vajjon miként alakult volna a német politika sorsa, ha Stresemann életben marad, senki sem mondhatja meg. Stresemann korai halála azonban egybeesett a világgazdasági válság-

periódus kezdetével és az ő sikeresnek induló politikáját ez a kettős katasztrófa vezérétől és közgazdasági feltételeitől egyszerre fosztotta meg.

Stresemann politikájának két pillére volt: a nemzeti reménység, amely a békeszerződés fokozatos revíziójára épített — és a polgári reménység, amely a Young-tervvel a német közgazdaságot a túlzott megterhelés nyomasztó árnyától igyekezett megszabadítani, hogy végre helyzetével számotvetni és jövőjére bizalommal építeni tudjon. Ez a két pillér most elszakadt egymástól. A nemzeti reménység megmaradt, sőt megerősödött, mert a német közvélemény ráeszmélt arra, hogy a békeszerződés láncai nem eltéphetetlenek, de a polgári reménység feslő kis virágait eltemette a válság. Stresemann öröksége így megoszlott: maradandó balsikerét, a halva született Young-tervet, örökölte a weimari demokrácia; — sikerét, amely a versaillesi börtön falán immár be nem falazható rést ütött, örökölték a weimari rendszerrel könyörtelen harcban álló, jobboldali nemzeti politika képviselői. A stresemanni politika vetését így azok aratták le, akik a nagy hazafi külpolitikájának sikerein épülő s az új nemzeti reménység hevétől fűtött közvéleményt kíméletlen energiával vitték harcba egy radikális nemzeti külpolitika mellett és a Young-terv ellen. Ez az új közvélemény borította fel végleg a weimari pártrendszer ingatag egyensúlyát az 1930 szeptemberi választásokon, amikor a meg nem alkuvó, nemzeti, anti-liberális és anti-parlamentáris Nemzeti Szocialista Párt 6,400.000 szavazattal 107 mandátumot hódított meg és a német Reichstag második legnagyobb pártja lett.

A weimari rendszert és a „nemzeti" Németországot ezután már csak a birodalmi elnök, Hindenburg, személye tudta ideig-óráig együtt tartani. A Reichstag többé sohasem volt képes egy üzemképes kormánytöbbséget létrehozni, s a rendszer automatikusan visszahajlott a régi katonai monarchia formái közé; a birodalmi hadsereg azonban már nem volt az egyetlen és nem is volt ellenállhatatlan szervezett hatalom, mert mellette számolni kellett Hitler barnainges rohamosztagaival — amelyek időközben milliós létszámot értek el — és az ezek ellensúlyozására szervezett baloldali magánhadseregekkel is. A birodalmi hadsereg csak ezeknek a magánhaderőknek egyikével vagy másikával szövetkezve lehetett ismét egy ellenállhatatlan állami hatalom alapja. Mihelyt ez nyilvánvalóvá vált, elkerülhetetlen lett a törekvés: az összes „nemzeti" erőket egy táborba hozni: hiszen a német nemzeti nagyságot és dicsőséget szimbolizáló agg hadvezértől, Hindenburgtól nem lehetett elvárni azt, hogy a kommunizmus vagy

akár a szociáldemokrácia támogatásával is kardot rántson az ellen a mozgalom ellen, amely, éppúgy, mint ő maga, egy szabadabb és katonásabb Németországról álmodott. Mivel pedig csaknem egy esztendeig tartó politikai vívódások és kísérletezések után végül is mindinkább kétségtelennek látszott, hogy a nemzeti erők egyesítését csak Hitler vezetése alatt lehet megvalósítani, Hindenburg 1933. január 30-án kinevezte birodalmi kancellárrá a nemzeti szocialisták vezérét.

A nemzeti szocializmus politikai szervező- és reformmunkájának eredményeit három csoportra lehet osztani. Az egyikbe azok az intézkedések tartoznak, amelyek csupán a régi Római Szentbirodalomnak, államok és tartományok e laza konglomerátumának, a mai egységes német nemzeti állammá való fokozatos és évszázados átszervezését tetőzték be; továbbá, amelyek a Németbirodalomnak a versaillesi békeszerződéssel megcsonkított külpolitikai szuverénitását és tekintélyét voltak hivatva helyreállítani. Ezekkel az intézkedésekkel Hitler kormánya csupán a Bismarck által megkezdett és részben a weimari köztársaságtól is továbbfejlesztett munkát végezte be. Idetartozik a birodalmi reform, vagyis a „szövetséges állam" eszméjének végleges likvidálása, a volt német tagállamok autonómiájának megszüntetése s a birodalmi közigazgatás centralizációja. A német „országok" ma már csupán közigazgatási egységek, s az élükre állított „helytartók" a birodalmi belügyminiszternek alárendelt orgánumok csupán. Idetartozik továbbá az általános védkötelezettség helyreállítása, az új birodalmi véderő kiépítése és a versaillesi szerződés mindazon részeinek „felmondása", amelyek a birodalom szuverénitását vagy nemzetközi jogegyenlőségének elvét sértették. És idetartozik legvégül a régi német-római birodalom helyreállítása Ausztria és a cseh-morva tartományok bekebelezésével.

A reformok második csoportja a fasiszta állam elveit és példaadását követi. Idetartozik a parlamentárizmus megszüntetése s a törvényhozóhatalom ráruházása a birodalmi vezér és kancellár személyére, illetőleg a vezetése alatt álló birodalmi kormányra. Emellett még létezik egy német birodalmi gyűlés, de ennek működése inkább csak demonstratív s a kormány csupán oly törvényjavaslatokat visz elébe, amelyeknek alapvető jelentőséget tulajdonít. Ezzel kapcsolatos a politikai pártok feloszlatása és megszüntetése, azaz az „egypártrendszer" megvalósítása. A nemzeti szocialista párt maga az 1933. decemberi törvény értelmében az államot és a kormányt hordozó politikai és közjogi testület, amelynek vezető funkcionáriusai — a „Vezér", ennek helyettese és a rohamosztagok vezérkari főnöke —

hivatalból tagjai a kormánynak. Kormányzásban és közigazgatásban egyaránt a tekintély elve érvényesül: azaz minden helyen egyetlen személyiségé a határozás és intézkedés joga, aki ezért feletteseinek teljes felelősséggel tartozik. Az állam *monarchikus, kollektivisztikus* és *totális:* az államot teljes hatalommal és tekintéllyel egyedül a „vezér", a kormányfő, képviseli, de az ő hatalmának alapja nem csupán a katonai és civil állami apparátus, hanem egyúttal az egész nemzet egységes közvéleménye, amellyel evégből a kormány állandó érintkezésben van és azt minden rendelkezésére álló eszközzel szüntelenül tájékoztatni és befolyásolni igyekszik. Az egyesnek azonban csak mint a nemzetegész tagjának és mint állami orgánumnak, közkötelességek hordozójának, van létjogosultsága. A nevelés rendje ennélfogva spártai és katonás, az egyesnek az állami beavatkozástól független „magánszférája" pedig nem részesül elismerésben és jogvédelemben. Ebből következik a liberalizmus tagadása és a teljes etatizmus: az egyes csak annyiban önálló és szabad, amennyiben kötelességeinek helyes ellátása, az egyéni lelemény, kezdeményezés és ítélőképesség értékesítése ezt megkívánja: ehhez képest a magántulajdonnak elismerésben és védelemben van része, amennyiben annak érvényesítése közérdek. Az egyeseknek a közt szolgáló hivatásuk gyakorlása folytán „rendekbe" való tagozódása ugyancsak elismerésben részesül, de az osztályharc minden formában megengedhetetlen és jogtalan: a gazdasági érdekvitákat így minden esetben köztekintéllyel kell eldönteni.

E feltűnő hasonlatosságok, sőt egyezések mellett a nemzeti szocializmusnak olyan jellegzetes vonásai is vannak — és idetartozik a reformok harmadik csoportja —, amelyek ezt a rendszert egyben és másban mégis megkülönböztetik a fasizmustól. A nemzeti szocializmusnak egy ilyen vonására már röviden rámutattunk: nevezetesen arra, hogy államformája *demokratikus,* következőleg kormányformája sem „abszolút monarchia", mint a fasizmus rendszerében, hanem demokratikus monarchia, egyszóval: *cezarizmus.* Ez a megkülönböztetés első pillantásra merőben elméletinek és névlegesnek látszik, azonban a valóságban ez a különbség csupán egyik megnyilvánulása annak a mélyebben fekvő különbségnek, amely a fasizmus és a nemzeti szocializmus nemzetszemléletében rejlik. A fasizmus nemzetfelfogása ugyanis — mint láttuk — lényegében *spirituális:* a nemzet történeti személyiség, az államegységtől organizált és érvényesített szellemi hagyomány hordozója. A nemzeti szocializmus ezzel szemben a nemzetet a *néppel* azonosítja s a népet nem egy tradíció, hanem a természet alkotásának tekinti

s a közös vérből, közös „rassz"-ból való leszármazásra vezeti vissza. Ez a felfogás tehát szemléletes és *naturalisztikus:* benne nem a szellemi egység, hanem a fizikai *sokaság* képe uralkodik. Következésképen az állam nem abszolút és nem öncél: „Az állam — írja Hitler — egy cél eszköze. Célja testileg és lelkileg egyfajta („gleichartig") emberek közösségének fenntartása és felvirágoztatása". És ismét: „A népi állam legfőbb célja azoknak a faji alapvonásoknak megóvása, amelyek kultúrát árasztva („kulturspendend") egy magasabbrendű embertípus szépségét és méltóságát teremtik meg". A vezér, a kormányfő így nem csupán az államegység képviselője és az államhatalom főszerve, hanem egyúttal az államot alkotó „egyfajú" népsokaság kiemelkedő példánya és vezetője. A vezér viszonya népéhez így legmélyebb alapjában nem a parancsnoknak a katonához, nem a főnöknek az alárendelthez, hanem a vezetőnek a vele homogén tömeghez való viszonya. A fasiszta monarchiával ellentétben tehát, amely megfér az örökös — noha névleges, dekoratív — királyság intézményével, sőt azt egyenesen megköveteli, amikor mindent, ami egyesítő nemzeti hagyomány, megtartani és ápolni igyekszik, — a nemzeti szocializmus világnézetében a dinasztikus, teokratikus királyságnak nincs helye, mert az örökös király népével szemben „transzcendens", azaz vele nem egyfajta, tőle különböző „szubsztanciából" ered.

Ebből a különbségből azonban további, nagyjelentőségű eltérések is folynak. Így mindenekelőtt az állampolgárok tagozása és megkülönböztetése „faj" szerint: nevezetes nemzeti szocialista elv, amelyet a fasizmus eredetileg nem ismert. Innen ered az „árja" és a zsidó — egész zsidó és részzsidó — közötti megkülönböztetés.

A fasizmus spirituális világnézetéből a szellem szabadságának elve következik, s ezt a fasizmus csak annyiban veti korlátok alá, amennyiben a közvetlen politikai államérdek megköveteli. Ez a korlát a szükség korlátja, amely nem abszolút és nem végleges, tehát lebontható lesz, ha a túlzott individualizmusban nevelkedett olasz nép új, kollektivisztikus nevelése elérte azt, hogy az egyénben a politikai felelősségérzet önként vonja meg a korlátokat — nem csupán az anyagi, hanem a szellemi önérdek, a saját individuális nézeteinek szabad érvényesítése előtt is. De minden téren, ahol és amennyiben közvetlen politikai érdek nem forog kockán, az olasz ember teljes szellemi szabadságot élvez és ezt érvényre is juttatja. Ezért látjuk, hogy az olasz kultúra gazdag színei érintetlenül virágzanak, sőt gondos ápolásban részesülnek a fasiszta kormány

uralma alatt. Az olasz fegyelmezettebb, komolyabb lett, de természetes élénkségéből, életkedvéből, mozgékonyságából és leleményességéből semmit sem veszített, s az olasz művészet továbbra is az úttörés és az elfogulatlanul teremtő szabadság töretlen teremtőerejét tanusítja.

A nemzeti szocialistáknál ezzel szemben a szabadság és a kényszer viszonyát nem pusztán politikai, gyakorlati szempontok határozzák meg. Az ő naturalisztikus nemzetszemléletükből a szabadság minden formája és eleme hiányzik, mert ők a germán fajeszményről alkotott fogalmaikból indulnak ki és így semmi olyan szellemi megnyilvánulást nem engedhetnek meg, amely e fogalmaknak meg nem felel. A lelkek felemelése és önfegyelmezése nekik nem elég, ők a lelkek teljes egységesítésére törekszenek. Ez a szigorúbb szellemi légkör ismeretes módon a nemzeti szocializmus egyházi és művészeti politikájában is érvényre jut és gondosan irtani, megsemmisíteni törekszik mindazt, amit a németség lelkétől idegennek s ezért egészségtelennek, ártalmasnak tekint.

Ezeket az itt röviden körvonalazott különbségeket bizonyára legkényelmesebben lehetne megmagyarázni a meleg napfényben mosolygó Dél és az emberek lelkét is kemény páncélba kényszerítő, zord Észak különböző lélekformáló hatásával. Ennek a hatásnak jelentősége nyilvánvaló, de egymagában mindent meg nem magyaráz. Úgy hisszük, hogy a komoly tanulmány feladatainak is jobban megfelelünk és a nemzeti szocializmust is jobban meg fogjuk érteni, ha megvizsgáljuk azokat a tényezőket is, amelyeknek közvetlen befolyása alatt a nemzeti szocializmus világnézete és szellemi alkata kialakult.

Ezek a következők:

A) a porosz katonai étosz;
B) a német nacionalizmus elmélete;
C) Hitler egyénisége, élettapasztalata és politikai filozófiája;
D) a nemzeti szocialista mozgalom hosszú ellenzéki pályafutása a weimari Németországban.

A. *A porosz katonai étosz.*

Poroszország, az északi Spárta, a merő katonaállam példája, amelyben a pontos és katonás kötelességteljesítés teljes emberi életideállá lett és ezzel a porosz embernek második természetévé vált az egyenruha-

viselés és a „masirozás". Ezt a katonai államétoszt a porosz „Schulmeistertum" az egész nevelés vezérfonalává tette, és ezért nem ok nélkül mondották, hogy Sedannál a franciákat a porosz tanítók győzték le. A „második" Németbirodalom a maga nagyszabású militarizmusával már sokat tett e porosz katonaétosznak az egész birodalomra való kiterjesztése végett, s ezt a munkát most Hitlerék éppúgy betetőzik, mint ahogyan betetőzték a birodalmi egységesítés munkáját. A porosz állam- és emberideál ezáltal az egész birodalmi németség állam- és emberideálja lett, e típus jelentős és tiszteletet parancsoló erényeivel, puritán, szigorú élet- és világszemléletével, rideg modorával, érdes önérzetével és hajlíthatatlan keménységével. A háború a porosz fegyelemnek ezt az iskoláját a végsőkig kiaknázta és a németségből példátlan katonai teljesítményeket sajtolt ki, amelyek az egész világot csodálatba és rémületbe ejtették. Amikor azonban a túlfeszített húr elpattant, a weimari rendszerben a németség az ellenkező végletbe esett. Az úgynevezett „szabadság" sehol olyan visszataszító libertinizmussá nem fajult, mint a fegyelmét vesztett Németországban, azonban éppen azért, mert a poroszos rendszeretet ebből is metódust, rendszert, iskolát csinált. A francia frivolitás ritkán válik tűrhetetlenné, mert mindig irónia, játékos negédesség van benne: a frivolitásnak épp az a mentő körülménye, hogy nem is akar komoly lenni. De amikor a ledérség „világnézetté" válik, amikor nyilvánvalóan programmszerűen, valóban jobb ügyhöz méltó erkölcsi komolysággal űzik, mint azt éppen a weimari Németországban tapasztalhattuk — a „Nacktkultur" esete jellemző példa —, akkor valóban az egészséges léleknek minden ösztöne fellázad ellene. Nos, a nemzeti szocializmus ebben a tekintetben a „reakció reakcióját" jelenti, a németség puritán ösztöneinek fellázadását a weimari „szabadság", az erkölcstelenség metodikus kultusza ellen. A nemzeti szocialista mozgalom eredetében leszerelt katonák szervezkedése volt, akik a maguk eszményeinek és négyéves emberfeletti küzdelmeinek meggyalázását látták a weimari rendszerben. Pártjuk vonzóerejét a német kispolgárság körében pedig tetemesen növelte az a körülmény, hogy e mozgalomban a porosz katonai étoszt demokratizált formában megújítva látták feléledni: a mozgalom számos idegen megfigyelőjének is feltűnt a rohamosztagok szellemében a katonai fegyelemnek egy bizonyos demokratizmussal való átitatottsága. S amikor egyidőben a tábornagy és a káplár szembenállottak egymással, mint a régi és az új német birodalom szimbolu-

mai, a tábornagy iránt érzett tisztelet és hódolat bizonyára árnyékába borította a káplár egyszerű alakját, — de azért a káplár közelebb volt a szívekhez.

B. *A német nacionalizmus.*

A modern nacionalizmus bölcsőjét a „felvilágosodás" százada ringatta. Kant meghatározása szerint a felvilágosodás a babonától való mentességet, megszabadulást jelenti s ezt a tudás, az ismeretek terjesztése által éri el. Céljait tekintve, a felvilágosodás ekképen humanisztikus, általános emberi, de eszköze nem lehet egyéb, mint a népnyelv, hiszen a propaganda munkája, a nép „felvilágosítása" mindig csak azon a nyelven mehet végbe, amelyet a nép megért. A felvilágosítás munkája ekkép a nép felé fordul, de ez a munka a már felvilágosodott, művelt elemek dolga s ezért a felvilágosodás két társadalmi tényezőt kapcsol egybe: a népet és a művelt osztályokat, az „intelligenciát". A felvilágosodás azonban nyugatról halad kelet felé s az európai kontinensen mindenütt úgy jelenik meg, mint *francia* felvilágosodás. Tevékenysége ekképen kétirányú: egyfelől „a" műveltség terjesztését jelenti „a" nép körében, — másfelől egy „magasabb" műveltség, a francia műveltség, terjesztését „alacsonyabb" műveltségű népek körében. „A" műveltség így ebben a korban végül is par excellence, a francia műveltséget jelenti. „Igazi" műveltséget szerezni, a felvilágosodás klasszikusait, Voltairet, az enciklopédistákat olvasni ebben a korban csak francia nyelven lehet. Mivel pedig ekként az „igazi" műveltségből más, nem-francia nemzetiségű népi elemek ki vannak zárva, mivel az „igazi" műveltség csupán a francia néphez férhet hozzá és csak e népnek természetes öröksége: ebből a tényből logikusan következik a francia nemzetiség elsőbbsége a többiek, mint „barbárok", felett.

A franciának — Guizot híres szavaival „a civilizáció élén haladó" nagy nemzetnek — felsőbbségét azután a forradalmi és napoleoni Franciaország fegyverrel és erőszakkal dokumentálta, ami érthető módon heves reakciót váltott ki a letiport nemzetekből. Ez a reakció párhuzamosan lép fel a felvilágosodás racionalisztikus világnézetére a szellemi fejlődés rendes útján bekövetkező filozófiai reakcióval, amelyet *romantikának* nevezünk. A szóhasználatban ez a kifejezés: „romantika" rendkívül sok külön-

böző s egymással gyakran ellentétben álló szellemi jelenséget, mozgalmat, felfogást takar. Mindezek mélyén azonban az alapvető attitüd ugyanaz: szembefordulás a racionalizmussal, mindenféle mesterséges, csinált dolgok kultuszával és „visszatérés" a „természethez", ahhoz, ami öntudatlanul, mesterkéletlenül lett és „termett", egyszóval, ami „organikus". Az emberi világban két ilyen jelenséget talált ez a felfogás: az egyik a nép, a másik a históriai állam. E két jelenség alapvető értékelése szerint válik el egymástól a romantikának két szárnya: egy idealisztikus és egy realisztikus, egy bölcseleti és egy históriai irány. Az utóbbinak bölcsője a nagy angol históriai nemzet- és államegység talaján ringott: szülőatyja, Edmund Burke, a politikai konzervatizmus útján járt s a történeti-politikai nemzetegység csorbíthatatlanságát hirdette; az előbbi elmélet német talajban termett, ahol történeti államegység hiányában a népi egyéniség egysége kínálkozott olyan „természetes" realitás gyanánt, amelyhez a romantikus filozófia hozzáfűzhette a maga következtetéseit.

E felfogás szerint, amelynek alapvetője Herder, a társadalmi világ alapegysége a néptörzs, amely nem egyéb, mint a természetes vérközösség, a családi egység kiterjesztése. A nép az élet folytonosságát, a nemzedékek természetes összefüggését testesíti meg; az annak egységét adó vérközösség, vérrokonság szellemi kifejezésre jut a nyelv, életszokások, a világkép azonosságában. A természetes, az életképes politikai szervezetnek, az „igazi" államnak sem lehet egyéb alapja, mint a népi egység. „A legtermészetesebb állam is egy nép a maga nemzeti karakterével." A nemzet pedig nem egyéb, mint az egyéniségének öntudatára jutott nép. Herder után Fr. Schlegel már egyenesen felállítja azt a tételt, hogy az államok elhatárolását leghelyesebb a nyelv szerint megállapítani, nemcsak azért, mert ez a szellemi érintkezés eszköze, hanem főképen azért, mert a nyelvi egység a leszármazás egységét is bizonyítja és „mennél régibb, mennél tisztább a törzs, annál több az erkölcsi hagyománya s mennél több erkölcsi hagyománya van és mennél inkább ragaszkodik ezekhez, annál inkább lesz nemzetnek tekinthető."

Ennek a felfogásnak alapján épült ki a német nacionalizmus „népi" elmélete, amelyet azután a kulturális magasabbrendűség francia elméletével szembe lehetett állítani. A nyugateurópai nemzetfelfogással ellentétben, amelynek a nemzet elsősorban mindig államnép, „démosz": az állam-

polgárok sokasága — a romantikus német nacionalizmus a nemzetet ekkép az egynyelvű, egykultúrájú és „egyfajú" nép, az „etnosz" fogalmával azonosítja. S a romantika nem állott meg ennél, hanem ezt a „népi" gondolatot egész kultúrfilozófiává építette ki, megkísérelvén a szellemi, kulturális élet összes megnyilvánulásait — irodalmat, jogot, művészetet, erkölcsi felfogást — az ősi „népszellemre" visszavezetni. Amint pedig a felvilágosodás optimisztikusan a „magasabb" intellektuális műveltség előhaladásától a népek s az egész emberiség sorsának jobbrafordulását várta, a romantika pesszimisztikusan „dekadenciát" lát mindenütt, ahol a civilizáció, a kultúra és a szellem tiszta és életerős gyökerétől, az egészséges, „romlatlan vérű és romlatlan lelkű" néptől elszakadt.

A XIX. század második felében, amikor a liberális és demokratikus eszmék nyomultak előtérbe, a romantika eszmevilága némileg háttérbe szorult. Annál inkább láthattuk feléledését, nyomában a „népi" gondolat új előretörésével, a weimari Németországban. A weimari rendszer ugyanis szorosan összefonódott a német közfelfogásban a versaillesi békeszerződéssel. Az antant háborús propagandájában váltig azt hangoztatta, hogy az autokrácia ellen s a demokrácia győzelméért küzd. Amikor tehát a németek a weimari alkotmánylevélben átépítették politikai intézményeiket a nyugati demokrácia szellemében és a császári Németország „bűneit" megtagadták, azt hitték, hogy így számíthatnak az antant jóindulatára. Amikor azonban kitűnt, hogy ellenkezőleg, a liberális, demokratikus és pacifista Németország *gyenge* Németországot jelent, amellyel az antant foghegyről beszélhet és amelyet kedvére terrorizálhat, a hazafias németek arcát és lelkét elöntötte a szégyen, az önvád azért, hogy — mint érezték — egy gyenge pillanatban jellemtelenül megtagadták saját multjukat, intézményeiket, politikai és erkölcsi világnézetüket, egy kis jobb bánásmód reményében. Miként egykor a zsidók, nagy megpróbáltatások és nemzeti katasztrófák idején, a németek is úgy érezték, hogy ez az isteni igazságszolgáltatás büntetése azért, hogy „idegen isteneket" imádtak. Semmikép sem csoda tehát, ha ezekben az időkben kétszeres erővel támadt fel a régi „népi" gondolat, a „megtisztulás", a romlatlan ősi néplélek örök forrásaihoz való visszatérés vágya. A nemzeti szocialista mozgalom, amely kezdettől fogva e világnézet erőteljes hirdetője volt, ebben a hangulatban is értékes szövetségesre talált.

C. *Hitler.*

Adolf Hitler, a nemzeti szocialista mozgalom vezére, Nyugat-Ausztriában, a német határ közelében született és nevelkedett. Atyja kis állami hivatalnok volt és fiát is erre a pályára akarta nevelni. Az ifjú Adolf azonban a művészethez vonzódott, s alighanem a reá erőltetett hivatalnoki pálya iránti gyűlölet adta neki az első ösztönzést arra, hogy azon át az osztrák hivatalnok-állam, az „Obrigkeitsstaat" iránt olthatatlan ellenszenv fejlődjön ki szívében. A másik korai ösztönzést egyik tanárától kapta, aki a történelmet, úgylátszik, a nagynémet nacionalizmus szellemében tanította s a fogékony és lobbanékony ifjú lelkébe örökre beágyazta a német „népi" gondolatot. Atyja halála után ekkép lelkében már elkötelezve költözött Bécsbe, iskoláját odahagyva, hogy művészi hivatásnak szentelhesse magát. Itt azonban hosszú évekre elmerült az életfenntartásért való küzdelemben s a világvárosi proletariátus életét belülről kellett megismernie. Politikai felfogása ezekben az években alakult ki s ennek megértése nem lehetséges, ha nem vagyunk figyelemmel Hitler egyéniségére és életkörülményeire. A kép, amelyet ezeknek tanulmánya nyujt, szenvedélyes, de nagyon komoly, akaraterős, hajlíthatatlan és céltudatos jellemet mutat; továbbá éber, kutató értelmiséget, amely kitűnő megfigyelőképességgel párosul és a megfigyelt tényekből folyó következtetéseket a legszigorúbb logikával vonja le. Éles és tágranyitott szemmel nézve Bécsből a monarchia politikai helyzetét, Hitler arra a következtetésre jutott, hogy a Habsburg-birodalom elveszett, mert a centrifugális nemzetiségi törekvésekkel nem tud egy sodróerejű német nacionalizmust szembeállítani. A nagynémet mozgalomról pedig azt állapította meg, hogy egyoldalú polgári és parlamentáris tájékozódása folytán nem tud hozzáférni a tömegekhez. „Schönerer (a nagynémetek akkori vezére) — írja Hitler a „Mein Kampf"-ban — belátta ugyan, hogy itt végső világnézeti kérdésekről van szó, de nem értette meg, hogy ilyen majdnem vallásos meggyőződések hordozására elsősorban mindig csak a széles néprétegek alkalmasak. Sajnos, csak igen kis mértékben ismerte fel az úgynevezett polgári elemek harci akaratának rendkívüli korlátoltságát, holott ez már anyagi helyzetükből is következik. Az egyes polgárnak túl sok a vesztenivalója és ez őt jobban vissza is tartja. Általánosságban szólva, egy világnézetnek csak akkor lesz kilátása a győzelemre, ha a nagy tömeg, mint az új tanítás hordozója, hajlandó lesz arra, hogy a szükséges harcra vállalkozzék." Ez a tömeg azonban a

marxisták kezében volt, akiknek terrorisztikus hatalmát Hitler a saját bőrén próbálta ki, amikor, nem akarván csatlakozni a szociáldemokrata szakszervezetekhez, életveszélyes fenyegetések súlya alatt volt kénytelen munkahelyét elhagyni. Ez a tapasztalat a marxista módszerek alapos tanulmányozására késztette s így jutott arra a konklúzióra, hogy a német nemzeti mozgalom csak akkor fog tudni a néptömegekhez hozzáférni, ha a marxizmus ellen a saját módszereivel fog küzdeni. A marxizmus ereje Hitler nézete szerint nem annak a szellemi munkának tudományos súlyában van, amelyet Marx és tanítványai összehordtak, hiszen „százezer német munkás közül átlagban ezt a munkát még száz sem ismeri". A marxizmus sikereinek titka a propaganda kitűnő technikájában rejlik: a szociális követelések erejének felismerésében, a fáradhatatlan szónoki demagógiában és a nagy felvonulások szuggesztív erejében. „A gigászi tömegtüntetések — írja Hitler —, a százezer embert mozgató felvonulások, égették bele a nyomorúságos kisember szívébe azt a büszke meggyőződést, hogy apró féreg létére ő mégis csak egy nagy sárkánynak egy tagja, amelynek lángoló lehellete a gyűlölt polgári világot előbb-utóbb felgyujtja s akkor majd a proletárság diktatúrája végső győzelmét ülheti." És még egyet tanult Hitler a marxistáktól: azt, hogy a legnagyobb politikai hatást azzal a szüntelen terrorisztikus szuggesztióval lehet elérni, amely minden energiát egyetlen feladatra, az ellenfél megsemmisítésére koncentrál és semmi túlzástól, semmi torzítástól vissza nem riad, avégből, hogy összetörje azokat az erkölcsi alapokat, amelyeken az ellenfél áll és ezzel ellenállását megtörje. Ki ez az ellenfél? — kérdezhetjük. A „burzsoázia". Legalább is a marxista propaganda ezt hirdeti. E propaganda azonnal denunciál minden mozgalmat, amely a marxizmussal politikailag szembenáll — álljon az bárminő világnézeti alapon, legyen monarchista, katolikus vagy nemzeti mozgalom —, mint merő álruhás kísérletet arra, hogy a „burzsoázia" a maga hatalmát megőrizhesse és e hatalom birtokában kedve szerint kizsákmányolhassa a proletariátust. Hitler ebben a módszerben, úgylátszik, minden népi propaganda alfáját és omegáját véli felismerni. „Minden valóban nagy népvezérnek hivatottsága minden időben legelsősorban abban is megnyilvánult — így vélekedik —, hogy nem aprózta el a nép figyelmét, hanem egyetlen ellenfélre koncentrálta. Mennél egységesebben érvényesül a nép harci akarata, annál nagyobb lesz a mozgalom mágneses vonzóereje, és annál ellenállhatatlanabb a lökés. Egy nagy vezetőnek lángeszét arra is fel kell használnia, hogy még egymástól

távoleső ellenfeleket is úgy tüntessen fel, mintha azok egyetlen kategóriába tartoznának, mert különböző ellenfelek felismerése (a tömegnek) gyenge és határozatlan karaktere mellett, nagyon is könnyen kétséget támaszthat a saját ügyünk igazságában."

Ezt a „koncentrált" ellenfelet Hitler a zsidóságban találta meg, amely az ő propagandájában ugyanazt a szerepet játssza, mint a marxista propagandában a burzsoázia. A leendő Führer figyelmét nem kerülte s nem is kerülhette el az a tény, hogy az osztrák marxizmus vezetésében milyen nagy szerepet játszottak a zsidó entellektüelek, ügyvédek és újságírók. És maguk a marxizmus megalapítói, Marx és Engels, nem voltak-e zsidók? Kik ezek a zsidók? kérdezte magában és a „rasszista" irodalomhoz fordult válaszért. Ebben pedig azt olvasta, hogy a világtörténelem mozgató erői a fajok, hogy a világtörténelmi processzus nem egyéb, mint fajok harca és hogy ebben a harcban az a faj győz, amely a maga tisztaságát legjobban megőrizte, mert a keveredés folytán a fajok degenerálódnak és elvesztik küzdőerejüket. Ezeket a tanításokat, amelyek az iskolában tanult „népi" gondolattal jól összeférték, a marxizmusra alkalmazva, most már nehézség nélkül adódott a tétel, hogy a marxista mozgalom nem egyéb, mint a zsidó faj harca a világuralomért. Megvolt tehát az „egyetlen ellenfél", aki ellen a harcot koncentrálni kellett. Így született meg a nemzeti szocializmus harci elmélete, amely szerint a zsidó faj, valamint az „árja" fajnak a zsidókkal való keveredése és ezzel erkölcsi erejében való meggyengülése felelős a német nemzet és egész Európa minden nyomorúságáért, a politikai, gazdasági és erkölcsi romlásért, a kapitalizmus, a marxizmus és a bolsevizmus pusztításaiért, és hogy az újjászületés csak a zsidósággal való minden fizikai és szellemi kontaktus megszüntetésével, az „árja faj" testi és lelki tisztaságának visszaállítása által lesz elérhető. Ezeket a tételeket igyekszik Hitler propagandája a marxistáktól tanult módszerek szerint, mennél egyszerűbb, lapidárisabb formában, pihenés és kímélet nélkül ismételve, a tömegek lelkébe beoltani. S a mozgalom győzelme után ezért született meg az „árja-szakasz", a zsidóknak és a „rész-zsidók"-nak a közélet minden ágából való többé-kevésbbé teljes kiszorítása, továbbá a nürnbergi törvény, amely a „nem-árjákat" megfosztja a teljes állampolgárságtól és bűncselekménynek minősíti a szexuális kapcsolatot „árják" és zsidók között. S kétségtelenül ez a rasszizmus az oka annak is, hogy a nemzeti szocializmus — Hitlernek a „Mein Kampf"-ban kifejtett mértéktartó elvei ellenére — elkerülhetetlenül konfliktusba keveredett a

keresztény egyházakkal, amelyek természetesen nem tehetik magukévá a fajelméleti felfogást.

Ez ellen a felfogás ellen az érdekelt zsidóság és a világnézeti liberalizmus a tudomány egész fegyvertárát igyekezett mozgósítani. Ámde, nem tekintve azt, hogy ez a „tudományos" érvelés nélkülözte a szenvedélytelen tárgyilagosságot s a mentális rezervációktól épenséggel nem riadt vissza, hamis talajon is mozgott, mert ignorálta azt a tényt, hogy ezúttal nem merőben elméleti kérdésről volt szó. A nemzeti szocialista felfogásban az „igazság" fogalmának világosan pragmatikus értelme van. Hitler egy politikai mozgalom „saját" igazságát szembeállítja más igazságokkal, amelyekkel szerinte a propagandának nem szabad törődnie. Végeredményben ő is ugyanazon a nézeten van, mint Maurice Barrès: „La vérité, c'est ce qui statisfait les besoins de notre âme." (Az igazság az, ami lelki szükségleteinket kielégíti.) Másszóval a politikai elmélet harci eszköz, amely annál többet ér, mennél inkább hiszünk annak igazságában. Hitler nem szociológus, aki a tárgyi igazságot kutatja, hanem gyakorlati politikus, aki bizonyos célokra törekszik és e célok helyes eszközeit keresi. Célja a német nemzet egyesítése, megerősítése és felvirágoztatása. Hogy ezt elérhesse, felfogása szerint meg kell mozgatnia, forró nemzeti érzéssel el-árasztania a német nép nagy tömegeit, el kell töltenie őket megingathatatlan hittel a németség világtörténeti hivatásában. Az „árja" faj elmélete ebből a szempontból nem egyéb, mint egy Sorel-i mítosz, amelynek megítélésében közömbös az, hogy az elmélet tárgyilag igaz-e, vagy sem. Az árja-faj nem a multban van, hanem a jövőben: eszméje egy roppant szuggesztiónak eszköze, amely a német lelket e fajeszmény szerint akarja erőssé, hősiessé, ellenállhatatlanul akaraterőssé nevelni. „Egy mítosz — írja a harmadik birodalom hivatalos kultúrfilozófusa, Alfred Rosenberg — lelkek százezreiben... sejtképző lelki központ kialakítását jelenti. Faust kiáltása a tudomány egész világának átkutatása után: „Mégis, én akarok!": ez az új idő hitvallása, amely egy új jövőt akar; és ebben az akaratban van a sorsunk. Ez az akarat azonban nem elégszik meg azzal, hogy régi és új kultúrák jellemét megismerje és azután nyugodni térjen, hanem tudatos önérzettel elhárítja magától a lényünkre reárakodott kultúrkörök eszményeit, mint érvényesülésének megannyi akadályát... *Az új mítosz* és az új típusalkotó erő, amely ma közöttünk önkifejezésért vívódik, *egyáltalában nem cáfolható meg.* Az utat fog magának törni és *tényeket fog terem-*

teni." Ez az új mítosz, az „északi vér mítosza", Rosenberg szerint nem egyéb, mint az a hit, hogy „a vérrel együtt az ember isteni lényét is védelmezzük". E mítosz hirdetése tehát nem egy elméleti igazság közlése, nem ismeretterjesztés végett történik, hanem abból a célból, hogy a német nép összes rétegei elfogadják kötelező eszményképnek a germán hősnek, a katonának típusát és ne akarják fiaikat burzsoáknak nevelni. Évégből másfelől a nemzeti szocialista propaganda a szó szoros értelmében fizikai iszonyatot igyekszik kelteni a zsidóság iránt, amelyben az „ellenség"-nek: a materialisztikus, individualisztikus, pacifisztikus ideológiákat hordozó polgári entellektüelnek *jelképes* megtestesülését látja. Ekkép „árják" és „zsidók" értelem szerint nem valóságos emberi csoportokat jelentenek, hanem jelképes típusokat, bizonyos kívánatosnak, illetőleg nemkívánatosnak tekintett szellemi stílusok hordozóit. A nemzeti szocializmus egy szellemért s egy szellem ellen harcol, de a nagytömeg ezt szélmalomharcnak tekintené, ha az ő számára nem tennék kézzelfoghatóvá a kérdést. A nagytömeg, a nép, mindig primitív: és mint a „primitív" népek számára, az ő számára is „tabukat" kell teremteni, hogy a kívánt nevelőhatás elérhető legyen. Miként a mózesi törvény a zsidóság nemzeti öntudatát tartotta ébren azzal, hogy a zsidóknak más népekkel való keveredését tabuval sujtotta, ugyanúgy igyekszik az árjatörvényekkel Hitler a németség poroszos, katonai étoszát feltámasztani és megerősíteni. Ezért tartja szükségesnek a katonai morál ellenlábasát, a „burzsoa" szellemiséget a zsidóban kézzelfoghatólag is megbélyegezni, azt szimbolikusan is letaszítani egy „páriа" státusba.

Ilyenformán nagyon hiábavaló dolog a nemzeti szocialisták fajelmélete ellen tudományos érvekkel küzdeni. Minthogy ők politikai akciót hajtanak végre, őket „megcáfolni" is csak politikai eszközökkel lehetne, s ekkép a nemzeti szocialisták és a zsidóság, valamint általában a liberális nézetek hívei között folyó „vita" a valóságban nem is tudományos eszmecsere, hanem politikai, világnézeti harc, amelyet legkönnyebben a vallásháborúkhoz lehet hasonlítani.* A nemzeti szocializmus meg nem alkuvó elszántsága is ugyanabból a fából van faragva, mint az ifjú és még életerejükben töretlen vallásos felekezetek fanatizmusa.

* A zsidókérdéssel, mint társadalmi problémával e munka keretei között nem foglalkozhatunk. Feladatunk itt csak a nemzeti szocializmus világnézeti és politikai magatartásának megvilágítása lehet.

D. *A nemzeti szocialista mozgalom ellenzéki pályafutása.*

Hitlernek ekkép az „árja-zsidó" dualizmusban kicsúcsosodó doktrinája nem szociológiai elmélet, hanem politikai akcióprogramm, de ez a programm az ő tűnődéseiben elméletileg alakult ki, hosszú éveken át összegyüjtött és feldolgozott élettapasztalatán átszűrve, mielőtt a Führer hatalomra került volna. A programmnak ez az előzetes, szigorú logikával átgondolt megformulázása és e programmnak az életben utólag való végrehajtása állítja szembe gyakorlati attitüdjeit a fasizmussal, amely — mint láttuk — eredetében „direkt akció" volt s amelynek politikai doktrinája csak utólag, részletekben épült, alakult ki Mussolini eszmevilágában, amikor a Duce már a hatalom korlátlan birtokában volt.* Másfelől az előzetes világnézeti akcióprogramm alkalmazása tekintetében van némi párhuzamosság a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus között. Mindkettő arra törekszik, hogy az uralma alatt álló népet egy előre kigondolt terv szerint vesse alá egy gyökeresen lélekformáló fegyelemnek. S ehhez a párhuzamhoz még egy másik is járul. Hitler éppúgy, mint Marx, az ő szimbolikus ellenfele, akitől, mint láttuk, a politikai akció elméletét tanulta, elvi nézeteit egy reménytelennek látszó ellenzékiség légkörében dolgozta ki. Egyiknek sem lehetett reménye politikai hatalomra jutni máskép, mint forradalmi úton. Következésképen mindegyiknek ez lett a jelszava: „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo!" Ebből ered mindkettőnél egy bizonyos demokratikus „beállítottság", appellálás a tömegek ösztöneire. Az államépítésnek és a tömegek meghódításának kettős feladata ekképen egybeolvad az ő szemléletükben s mindegyik önkéntelenül és automatikusan jut arra a következtetésre, hogy az államhatalom elfoglalása csakis a tömegek meghódítása útján lehetséges. Hitlert a marxizmus szemmellátható sikere, a tömegek feletti szembetűnő uralma, végül az oroszországi bolsevista győzelem, csak megerősítette ebben a meggyőződésben.

* Így a zsidókérdésben is csak lassan alakult ki a fasizmus álláspontja, a tények hatása alatt. Abesszinia meghódítása szükségessé tette az olasz telepesek szigorú elkülönítését az afrikai bennszülöttektől. Ez adta az első ösztönzést a fajvédő politikára — hiszen Olaszországban magában a zsidóság nem számottevő mennyiség. Utóbb azonban, a Berlin—Róma tengely összekovácsolása óta a zsidóság és a liberalizmus ellenséges propagandája a fasiszta Olaszországot ugyanolyan heves ostrom alá vette, mint Hitlert és a német birodalmat: egy jeles olasz publicista megjegyzése szerint a zsidóság az anti-fasiszta világfront rohamcsapata lett. Végül pedig a német és osztrák zsidóság növekvő emigrációja is arra késztette Olaszországot — különösen az „Anschluss" óta — hogy erélyes eszközökkel tartsa távol partjaitól ezt a menekülő áradatot.

Hitler rendszerének demokratizmusa, amely azt a fasizmustól megkülönbözteti és amely — noha csak felületesen — némi párhuzamba állítja a bolsevizmussal, végső elemzésben innen ered. A Führer egyéni világnézete egyébként a legkevésbbé sem demokratikus: ő, éppúgy, mint Mussolini, a „nagyember"-típus megtestesülése, és ha úgy, mint a Duce, ő is rövid küzdelem után, merőben leszerelt katonák inzurrekciója élén jutott volna a hatalomra, az ő rendszerében is valószínűleg több abszolutizmus és kevesebb demokratizmus érvényesült volna. De Hitler puccskísérlete 1923 novemberében meghiúsult, s e kísérlet tanulságain tünődve, ő egy demokratikus-legalisztikus taktikára tért át, feladatául azt tűzve ki magának, hogy a hatalmat a választóközönség megnyerése útján szerezze meg. A következő hosszú harc a szavazatokért, a szervező aprómunka igényei, azután mindinkább erősítették a nemzeti szocialista mozgalomban a demokratikus elemeket és mindinkább arra kényszerítették a mozgalom vezérét, hogy tág teret adjon a pártszervező „kisembereknek", hogy a pártban egy bizonyos demokratikus „Kameradschaftsgeist" kialakulását segítse elő. A mozgalom demokratikus tendenciáit azután még jobban kiélezte a küzdelem utolsó esztendeje, amikor a riválisi politikai csoport már nem a „baloldali" pártokból, hanem az arisztokratikus, konzervatív rétegekből került ki. Ha a birodalmi elnök környezetéből kikerült „bárók" kormányával szemben Hitler a maga hatalmi igényeit fenn akarta tartani, ha nem akart a régi Németország képviselői előtt kapitulálni, közvetlenül a hatalom küszöbén: csakis a népi gondolatot, csakis egy demokratikus világnézetet állíthatott szembe a riválisi csoport hatalmi igényeivel. Ezért írta Meissner államtitkárnak, Hindenburg kabinetfőnökének, 1932. november 21-én, válaszul arra a felszólításra, hogy vállalja el egy „autoritatív" elnöki kormány vezetését: „Az autoritatív államvezetés lehetősége tekintetében a Papen-kormány felfogása és az enyém között csak az a különbség, hogy az én feltevésem szerint annak a népben kell lehorgonyozva lennie".

Hitlernek ebből a demokratikus „beállítottságából" — amelyen már nem változtathatott az a tény, hogy végül is nem-demokratikus úton jutott hatalomra — következik a „cézári" kormányforma, amely Hindenburg halála után formális közjogi szentesítést kapott. Amikor a birodalmi kormány elhatározta az állam- és kormányfő tisztének egykézben való egyesítését, a „Reichsführerschaft" létesítését, Hitler a birodalmi belügyminiszternek írt levelében a következőket írta: „Abban a mély meggyőződésben, hogy az államban minden tekintélynek a népből kell erednie és jóvá-

hagyást nyernie, szabad, titkos népszavazás útján: felkérem Önt, hogy a kormány döntését azonnal terjessze a német nép elé, az esetleg szükséges kiegészítésekkel együtt, szabad népszavazás céljából".

A népszavazás ugyanis a harmadik Németbirodalom kormányzásának normális eszközei közé tartozik, amennyiben a Führer fontosnak tartja, hogy minden nagyobbszabású politikai döntés ekképen ratifikáltassék. S noha a népszavazás maga lehet többé vagy kevésbbé irreális, az a *demokratikus szellem*, amelynek ez egyik megnyilatkozása, egyáltalában nem az. És ebben van a végső, döntő gyakorlati különbség fasizmus és nemzeti szocializmus között. Mindkét szisztéma egy „nagyember" típusú egyéniség politikai alkotása, de Mussolini a maga képére és hasonlatosságára formálta meg a fasiszta államot, s így annak filozófiájában is egy rendkívüli műveltségű lángelme érett gondolatai jutnak érvényre, amelyek az emberiség legnagyobb, legklaszszikusabb szellemeivel való állandó „társalgás" közben alakultak ki. Ezzel szemben Hitler az ő politikai filozófiáját kifejezetten demokratikus intencióval, a néptömeg használatára s a néptömeg szellemi színvonalának figyelembevételével formálta ki. „Minden propagandának — írja minden kétséget eloszlató világossággal a „Mein Kampf"-ban — népszerűnek kell lennie és úgy kell megállapítania szellemi színvonalát, hogy azok közül, akikhez hozzáférni igyekszik, még a legkorlátoltabb is felfoghassa. Ennélfogva ennek a szellemi színvonalnak annál mélyebbre kell leszállnia, mennél nagyobb az a tömeg, amelyet meg akar ragadni." Ilyenformán Hitler benső, emberi személyisége is zárt könyv marad előttünk — hiszen a nyilvánosság elé csak a nagytömegnek szánt gondolatokkal lép —, holott Mussolini meleg, lüktető, pompás humanizmusa mindenkinek világosan hozzáférhető s gondolatainak aranyesőjéből mindenki gazdag tőkét gyüjthet magának. Mussolini szelleme sugárzó világosságával hat, mint a nap; Hitlerben ellenkezőleg a zord, de kápráztató magányosság, „északfok, titok, idegenség" az, ami a fantáziát felizgatja. Mussolini csupa duzzadó élet, Hitler már életében átszellemül legendává, szimbolummá; Mussolini a nagy „condottiere", aki páncélt hord, de sisakrostélya mindíg nyitva van, Hitler a wágneri mitosz hőse, aki Siegfried bűvös ködsüvegét viseli.

S ez az alkatkülönbség a kormányzat módjában is megnyilvánul. Mussolini szemmel láthatóan maga intézkedik mindenütt, mellette mindenki csak segéd- és inasszerepet játszik, az ő folytonos, lázas tevékenysége tartja az egész országot szüntelen izzásban. Hitler inkább úgy tűnik fel,

mint a végső, megfellebbezhetetlen tekintély: amolyan görög orákulum, amely csak akkor szólal meg, ha valamiben ki kell mondani az „utolsó szót", noha ilyenkor azután fáradhatatlan és szinte emberfeletti erőkifejtésre képes. Így mellette nemcsak hogy helye van a Göring-Goebbels-szerű „mellékalakok" nagyon is önálló szerepkörének, hanem rendszerében nem is találjuk meg azt a monolitikus egységet, amely Mussolini államát jellemzi. A pártnak az az eltűnése az állam homlokzata mögött, ami a fasiszta Itáliában nyilvánvaló, koránt sincsen meg Németországban: itt a párt még mindig világosan megkülönböztethető az állami apparátustól és számos vonatkozásban valósággal intézményessé vált a hatáskörök megkettőzése. Olaszországban, mint mondottuk, állam és párt „reálunióban" van egymással, holott Németországban Hitler személyében csak perszonális unió jött létre. Ennek pedig megvan a maga nagyon is kézzelfogható oka. Az olasz állam közigazgatása a fasizmus előtti időkben a szó szoros értelmében „balkáni" színvonalon állott s azt Mussolininek teljesen a maga erejéből kellett újjáalkotnia. Ezzel szemben Hitler a német államnak valósággal gépies szabatosságra képes és a legfényesebb hagyományokkal rendelkező katonai és polgári adminisztrációját kapta kézbe. Ez a nagymultú apparátus alávetette magát a Führer mondhatni transzcendens tekintélyének, de a pártszervezettel szemben mindig igyekezett egy bizonyos távolságot megtartani. A hirhedt „Röhm-puccs" is ebből a lappangó ellentétből fakadt, s a mai Németországban is még mindegyre világosan meg lehet különböztetni a hivatásos tisztviselőréteget a politikai garnitúrától. A hagyományos tisztviselő- és katonatípus az, amelynek lankadatlan odaadásán, alapos szakértelmén és fáradhatatlan munkáján, szolíd szervezőerején alapulnak a mai Németország káprázta tó teljesítményei, amelyek a világot bámulatba és olykor rémületbe ejtik; ámde a „világnézeti" irányítás a pártszervezők és körzetvezetők kezében van, akiknek lendületét, fanatizmusát a nép azért tudja könnyen átvenni, mert mondanivalójuk mindig alkalmazkodik a tömeg ízléséhez, szellemi színvonalához.

Szellemiségét tekintve ekkép a nemzeti szocializmus a mai világnak egyik leghitelesebben demokratikus politikai rendszere: a „kisember" típus igazi otthona.

Ha egyes nyugati kritikusok emiatt a nagymultú német szellemiség hanyatlásától tartanak, aggodalmuk bizonyára nem indokolatlan, csakhogy nagyon tévednek, ha ezért a veszedelemért a „diktatúrát" vonják felelősségre. A kulturális hanyatlás veszedelme ellenkezőleg a demokrácia, a széles

néptömegek előnyomulásából ered. Az antik világ pusztulásán tünődve, Rostovcev, az angolszász nyugaton is méltó hírnévnek örvendő nagy orosz történettudós, felveti a nagy kérdést: „Lehetséges-e egy magasabb kultúrát elterjeszteni az alsóbb néposztályok körében, színvonalának lealacsonyítása nélkül és anélkül, hogy értékeit a teljes megsemmisülés határáig felhigítanók? Nem elkerülhetetlen-e minden civilizáció hanyatlása, mihelyt hozzáférkőzik a tömegekhez?" A demokráciának a szélsőséges liberalizmussal való párosítása, az amerikai — s már mindinkább egyúttal az angol — példa szerint, erre a kérdésre korántsem tudott megnyugtató választ adni, hiszen e rendszerben a kapitalizmus üzleti szempontjai uralkodnak s ezek minden vonalon olcsó tömegtermelésre, a tömegek szükségleteinek minden egyéniséget és nemes műízlést elsöprő „sztandardizálására" rendezkednek be. Az angol irodalmi világ egy előkelő folyóiratában nemrég folytatott ankét megdöbbentő módon tárta fel azt az igazságot, hogy a „népi" színvonalat árban, ízlésben, szellemi tartalomban meghaladó művek kiadása elé immár alig elhárítható akadályok tornyosulnak azon az angolszász könyvpiacon, amely egy százmilliós „szabad" közönséget szolgál ki.

Az igazság nyilvánvalóan az, hogy minden magasabb kultúra a „felső tízezer"-nek köszönhette kifejlődését és fennmaradását és hogy a népet nagy alkotások tiszteletére csakis uralkodók, „diktátorok" és oligarchák tudták ránevelni. Hitler államférfiúi nagyságának egyik legfeltűnőbb tanujele az, hogy ő ezzel az igazsággal tisztában van és hogy amikor maga is leereszkedik a népi színvonalra, hogy a tömegek fantáziáját megragadja, ezt azzal a hivatástudattal teszi, hogy e leereszkedés árán szerzett befolyását „tekintélyuralma" egész erejével nem csupán a népnek anyagi felemelésére, de szellemi felnevelésére is kell fordítania. „Lassan, lassan majd ráneveljük magunkat az igazi művészi lelkiismeretességre — mondotta a Führer az 1938. évi pártnapon a nürnbergi operaházban tartott kultúrpolitikai programmbeszédében. — Ez majd hozzásegít egy egész népet ahhoz, hogy résztvegyen a nagy nemzeti műalkotások létrehozatalában és megformálásában — nemcsak ami a nagy, nyers vonalakat, hanem egyúttal ami a finomabb nüanszokat is illeti. *Csak akkor lehet majd megint egy valóban új művészetről beszélni.*"

Ha tehát új politikai életformák kialakítása szempontjából mérlegeljük a két nagy európai „diktátor" működését, ezt kell mondanunk:

Mussolini jelentősége abban van, hogy megteremtette a totális állam alapformáit és hogy a korporatív rendszer beiktatásával annak fejlődés-

képes alkotmányt adott; viszont Hitler nevéhez fűződik az első nagyszabású és következetesen végiggondolt kísérlet egy autoritatív demokrácia és egy demokratikus kultúrállam alapjainak megteremtésére.

EPILÓGUS.

Ha egy úgynevezett „laikus" a politikai eszmék történetéről írott kézikönyveket lapozgatja, alighanem az lesz a legelső benyomása, hogy ezek a gondolkodók mind egy kissé eszelős emberek voltak; hogy egyéni nézeteiket többé-kevésbbé monomániás megszállottság sugallta. Ez a benyomás onnan ered, hogy a kézikönyvírók kénytelenek az egyes gondolkodók életművéből egyoldalúan kihangsúlyozni azt, ami nézeteiknek egyéni színt, különlegességet kölcsönöz. Ha azonban valaki magukban a klasszikusokban merül el, ellenkezőleg mindinkább az lesz az uralkodó benyomása, hogy a nagy gondolkodók végeredményben mind csak egyetlen művön dolgoznak és hogy az összes lényeges kérdésekben egyetértenek. Amaz egyéni „mániák" végül csak ornamentumoknak tűnnek fel, amelyek tervezgetésében a nagy elméknek játékos örömük tellett, s amelyekkel magukat úgy különböztetik meg egymástól, mint a lovagi torna bajvívói címerpajzsaik rajzával és színeivel.

Az élő politikai rendszereket tanulmányozva, ugyancsak megtaláljuk ezt a különbséget a merőben sallangos, sisakdíszként és címerpajzsként viselt ornamentikában — és az egységet, egyetértést a valóban alapvető, valóban lényeges kérdésekben. Kivétel ez alól csak a szovjetrendszer, amely nem egyéb, mint egyike azoknak a zsákutcáknak, amelyekbe a fejlődés olykor beletéved és mint aminő például a természet világában a testileg összenőtt „medúza-állam", amelyet Wilhelm Bölsche az emberi kultúra ijesztő megfordított tükörképének nevezett.

Azt az üres, propagandisztikus szólamot, amely korunk politikai kérdéseit a „demokrácia" és a „diktatúra" vitájává igyekszik leegyszerűsíteni, úgy hisszük, sikerült kellő értékére leszállítanunk. Ennek az ellentétnek helyébe a „polgári demokrácia" és a „totális állam" dualizmusát állítottuk, de ha most ebből az új csatafrontból kiküszöböljük a szovjetrendszert, mint reménytelenül patologikus torzszülöttet, amely csupán az anarchia és a deszpotizmus két konvergens görbéjét kapcsolja egyetlen végzetes körforgásba, amaz ellentétet legegyszerűbb alakjára redukálva, úgy fejezhetjük

ki, hogy abban a „liberalizmus" és az „etatizmus", az egyéni szabadság és az állami rend eszménye néz farkasszemet egymással.

A „diktátorokat" ebből a szempontból az a vád éri, hogy ők az egyéni szabadság gyilkosai és egy új zsarnokság megteremtői, amely az egyénben végül az egész emberiségnek hadat üzen, a szabadsággal a békét s a békével az egész emberi civilizációt eltiporni készül.

Ugyebár itt is nyilvánvaló az eszelősség vádja? A polgári demokrácia polémikus megnyilatkozásaiban a „totális állam" eszméje csakugyan úgy jelenik meg, mint az elmeháborodottság egy nyilvánvaló tünete, amellyel szemben a „liberális-demokratikus állam", az egyéni szabadság, a jólét és a béke mentsvára, úgy tűnik fel, mint maga az egészség, a józanság, a normalitás.

Az egyéni szabadság azonban nem lehet állami cél, mert az állam minden körülmények között az emberi együttélés *rendjének* szervezete és a rend, a maga puszta léténél, értelménél fogva, legelsősorban is nem egyéb, mint a szabadság korlátja. A szabadság tehát lehet az egyének célja, de nem lehet az államé. Hangsúlyozzuk, a szabadság utáni törekvés az egyénnek természetes célja, de eszményi, világnézeti célkitűzéssé csak úgy válhatik, ha az egyéni szellemnek az őt megkötő, lenyűgöző anyagtól, az anyagi szükségletek rabságából való felszabadítására törekszik. Ezt az eszményi célt az egyén kétféleképen érheti el: 1. aszkétikus elfordulással az anyagi élet vágyaitól és örömeitől, az anyagi élet önmegtagadó és önsanyargató legyőzése által; 2. azáltal, hogy az anyagi szükségletek rendezett és nyugodt kielégítésének előfeltételeit, a jólétet és a békességet iparkodik megvalósítani. Az aszkétának, az anachorétának nincsen szüksége embertársaira, hogy a maga szabadságát és boldogságát megtalálja s így államra sincsen szüksége: az aszkézis ekkép a magányos ember, az „abszolút" individuum életformája, amely következetesen az állami rend értékének negációját is maga után vonja. A „liberális" egyén tehát csak akkor lesz teljesen következetes, ha az aszkézis és az anarchia álláspontjára helyezkedik. Mert ha a szabadságot „otium"-képen, az elégedett ember lelki egyensúlyából eredő lelki harmónia gyümölcseképen akarja megszerezni, szükségkép rá van utalva embertársaira és el kell fogadnia az egyéni szabadságnak azokat a korlátozásait, amelyek a rend eszméjéből és ennek gyakorlati megvalósítása folyamán, szükségképen fakadnak. Az állami rend eszméjét ilyenformán nem a szabadság, hanem a jólét és a közbéke megvalósításának szükségessége legitimálja; más szóval, mire az egyén az állam eszméjéhez eljut.

világnézetében célok és eszközök helyet kell hogy cseréljenek egymással. Az egyén világszemléletében a cél a szabadság, s a béke és a jólét ennek csak eszköze; az állam szemléletében ellenben a közbéke és a közjólét a cél, s az egyéni szabadság nem lehet más, mint ennek a célnak egyik eszköze. Az állami közcélok érdekében pedig az egyéni szabadságot, mint azoknak egyik eszközét, a szükség és a célszerűség szerint lehet és kell is korlátozni. Következésképen ettől az úgynevezett liberális állam sem riad vissza. Liberalizmus és etatizmus, polgári demokrácia és totális állam között ekképen csupán a perspektívában, a módszerekben, nem elvekben és célokban van a különbség. A kettő a valóságban két különböző történeti atmoszférában lélekzik. A totális államok oly országokban születtek, amelyeknek régi jólétét és állami rendjét rombadöntötte a háború. Az állami rendnek, a közbéke és a jólét alapfeltételének helyreállítása, így legelső és legsürgősebb feladatuk lett, és ezt a feladatot vállalták magukra a „diktátorok". A „diktatúra" maga, amely az új állami rend alapjait megteremtette, nem valami eszményi politikai rendszer képzete, amelyre következetesen és józan előrelátással törekedni lehetne, hanem egy szükségesség és egy lehetőség összetalálkozásán alapuló alkalmi, átmeneti megoldás. A szükségesség az állami rend felbomlásából eredt, abból a tényből, hogy az állam régi vezetői nem voltak többé képesek feladataiknak megfelelni és ernyedt, reszkető újjaikból kiejtették a kormánypálcát. A lehetőséget pedig maguknak a diktátoroknak, e nagy államférfiaknak léte és fellépése teremtette meg. Ezek oly férfiak, akiknek személyében az államférfiúi hivatottság szellemi és erkölcsi kellékei azzal a szenvedélyes vérmérséklettel és azzal a rendíthetetlen önbizalommal is párosulnak, amely a maga hivatásának teljesítése közben semmi akadálytól vissza nem riad, és amelyet útjából semmiféle befolyás sem képes eltéríteni. E két feltétel egyikének vagy másikának, még inkább mindkettőnek hiánya esetén hasztalan vagy esztelen dolog diktatúráról fantáziálni. A „diktatúra" mindenekelőtt rendcsináló akció: nem forradalom, hanem *ellenforradalom* — és így csak ott van helyén, ahol az állam rendjét a forradalom feldúlta. Másrészt igazi, hivatott diktátorok nélkül a „diktatúra" csak a törpék ágaskodása lehet, és az egyik fajta felfordulás helyett egy másik fajta felfordulással biztat. És végül: a leghivatottabb, leginkább gondviselésszerű diktatúra is csak félig töltötte be hivatását, ha a maga lebontásának útját nem tudja előkészíteni. Mussolini útja ezért visz a diktatúrától ama korporatív állam felé, amely az egyéni szabadságot az ifjú állami rend és a közjólét érdekeivel igazságosan összeegyeztetni igyek-

szik. Emellett a korporatív rendszer — mint láttuk — voltaképen nem egyéb, mint programmatikus rendszerbefoglalása annak a közgazdasági és társadalmi reformpolitikának, amely az úgynevezett liberális államokban egyelőre csak alkalmi, hevenyészett kényszermegoldások formájában, a szabadság fikciójának védelme alatt, kaotikusan megy végbe.

Ahelyett tehát, hogy egymással homlokegyenest ellenkező célkitűzéseket követnének, a liberális és a totális államok törekvései a valóságban konvergálnak és természetes nehézkedésükre hagyva, a totális államok fokozatosan mind liberálisabbak, a liberális államok fokozatosan mind totálisabbak lennének.* E közeledés tempóját azonban két további körülmény befolyásolja. Az egyik az, hogy azok az országok és nemzetek, amelyek az állami rend összeomlásának keserves élményén átestek, amelyek még mindíg nem felejtették el az anarchia és a fejetlenség kietlen éveit, természetesen óvatosabbak „szabadságok" statuálásával szemben, mint azok a szerencsésebb népek, amelyek ezt a nyomorúságot és megaláztatást csak hírből ismerik. A másik az, hogy azokban az országokban, amelyek a világhatalmat a békekonferencia asztalánál felosztották egymás közt és a jólét nevezetes forrásainak, a gazdag nyersanyagtermő területeknek és gyarmatoknak birtokát monopolizálják, a szabadság fogalmának sokkal több reális értelme van, mint azokban az országokban, amelyek gazdaságilag a maguk erejére hagyva, emberfeletti küzdelmet folytatnak a megélhetésért és a boldogulásért — s ebben az értelemben, mondhatni, még ma is a háborús szükség állapotában vannak. „A szabadság fogalma nem jelent valami abszolutumot — mondotta Mussolini a fasizmus alapításának évfordulóján, 1924-ben —, mert az életben semmi sem abszolút... A szabadság értelme változik az idők folyamán. Békeidőkben van olyan szabadság, amely a háborúban nem lehetséges, és a gazdagság idejében is van olyan szabadság, amely a szükség idején meg nem engedhető."

És itt van a valóságban amaz állítólagosan áthidalhatatlan elvi, világnézeti ellentétek forrása. Ez ugyanis végső fokon nem egyéb, mint jelképes, szimbolikus kifejezése annak az exisztenciális ellentétnek, amely a civilizált nemzetek e két csoportját elválasztja egymástól. A polgári demokráciák természetesen „a" szabadságért és „a" békéért „küzdenek", de ez a szabadság és ez a béke az ő szabadságuk és az ő békéjük: az a béke, amely

* Ebből a szempontból azokat a civilizált államokat, amelyek sem a polgári demokrácia, sem a totális állam csoportjába nem tartoznak, szisztematikus szempontból úgy lehet osztályozni, mintha valamikép „középütt" lennének a két „szélső" típus között.

nekik hatalmas exisztenciális előnyöket biztosít és az a szabadság, amelyet gazdaságuk és jólétük szilárd keretei között alattvalóiknak biztosítani tudnak. Ezt a békét és ezt a szabadságot meg akarják óvni, de „a" béke és „a" szabadság érdekében ezeket az előnyöket feláldozni, mások javára lényeges engedményeket tenni nem hajlandók. Akkor már inkább felkészülnek „a" béke — az ő békéjük — fegyveres védelmére: azaz a háborúra. Ezzel szemben a békekonferencián megnyomorított vagy kisemmizett államok éppoly kevéssé óhajtják a világbékét felforgatni, mint ellenfeleik, de ők egy olyan békéért „küzdenek", amely nekik is igazságot szolgáltatna és javukra békésen kiegyenlítené a hatalmak birtokállományát és gazdasági erőforrásait. Az ő elvi állásfoglalásuknak súlypontja ekkép nem a békén van, hanem az *igazságon*, és ők azt hangsúlyozzák, hogy az élet és a béke csak addig érték, amíg az ember magasabb rendeltetésével, az erkölcsi világrend eszméjével összhangban van. Már pedig az erkölcsi világrend alapkövetelménye az igazságosság.

A világot állítólag alapjaiban rengető világnézeti, elvi ellentétek mögött ekkép a valóságban az egyes nemzetek exisztenciális ellentétei rejtőznek, éppúgy, mint amiként a belpolitikai elvi ellentétek mögött is mindig szervezett társadalmi csoportok érdekellentétei lappanganak. Az egyes államok belső életében megfigyelt, nyílt vagy burkolt fejlődés az „egypártrendszer" felé ekkép pontosan megfelel annak a tendenciának, amely a nemzetközi ellentéteket mindinkább egy világnézeti mezben lezajló diskusszióvá alakítja át. Ahelyett tehát, hogy világnézeti „frontok" alakulását különösen aggasztó tünetnek kellene tartanunk, mint azt komoly helyekről is mindegyre halljuk, abban ellenkezőleg a nemzetközi kiegyenlítődésre irányuló törekvések megfelelő formanyelvét kell látnunk, mert lényegében az *küzdelem egy új nemzetközi politikai közvélemény kialakulásáért.* Mint ahogy a pártok elvi harcai is, amidőn a nyers erő helyett a közvéleményre appellálnak, ezzel a polgárháború egy civilizált formáját valósítják meg, a nemzetek közötti elvi küzdelemnek is elsősorban az a célja, hogy a háborús összeütközést, ha lehet, fölöslegessé tegye. És amint a pártok propagandája végeredményben mindig arra törekszik, hogy az ellenfél morális alapjait gyöngítse, a nemzetközi elvi harcnak is az a célja, hogy az ellenfél erkölcsi erejét, morális önbizalmát ássa alá. Amikor tehát a nemzetek egymás politikai intézményeit „erkölcsi" alapon támadják és ócsárolják, voltaképen

arra törekszenek, hogy meggyöngítsék az ellenfél hitét a saját ügyének igazságában, hogy várai, hajói és repülőgépei helyett erkölcsi erejében, önbizalmában támadják meg és így törjék meg ellenállását.

És a küzdelem végül csakugyan ezen a „fronton" fog eldőlni, mert hiába fegyverkezik az, akinek katonái nem hisznek a maguk ügyének igazságában és „átütő" erejében. A fegyverkezésnek és a katonai szellem ápolásának is elsősorban az a célja, hogy a magunk önbizalmát növelje és az ellenfélre demoralizáló hatással legyen. Következésképen a fegyverkezés is elsősorban nem hadikészülődés, hanem a politikai propaganda eszköze. Hitler éles szemét dícséri az a megállapítás, hogy a háborút a német hadsereg katonai fölényével szemben az antant összehasonlíthatatlanul ügyesebb propagandája nyerte meg. „Semmi sem bizonyítja jobban az angolnak fölényét a néplélek ismeretében — írja a Führer —, mint az, ahogyan a maga harcát legitimálni tudta. Midőn mi kenyérért harcoltunk, Anglia „a szabadságért" küzdött, mégpedig nem is a saját szabadságáért, hanem a kis nemzetek szabadságáért. Nálunk nevettek ezen az „arcátlanságon", vagy bosszankodtak miatta és ezzel csak azt tanusították, hogy mily gondolatszegény és ostoba volt Németország úgynevezett államművészete már a háború előtt is. Senkinek sem volt a legcsekélyebb fogalma annak az erőnek természetéről, amelynek befolyása alatt férfiak szabad akaratelhatározásából mennek a halálba. Ameddig a német nép azt hitte, hogy eszményekért küzd, helytállt; mikor már csak a mindennapi kenyérért harcoltatták, inkább feladta a játszmát. A mi szellemdús „államférfiaink" csak csodálkoztak ezen az érzületváltozáson. Sohasem értették meg, hogy az ember, attól a pillanattól kezdve, amint valamely anyagi érdek vezérli, lehetőleg kerüli a halált, hiszen ez örökre megfosztaná őt küzdelmének kívánt gyümölcseitől."

Más szóval ez azt jelenti, hogy egy népnek, ha élni kíván, és önálló nemzetként fennmaradni, nem csupán kenyérre, hanem ideálokra is van szüksége. Ha pedig nem képes a maga céljait önálló eszményekben kifejezni, amelyek az ő számára minden mástól különböző feladatokat, határozott egyéni küldetést jelölnek ki, idegen eszmények rabja lesz és idegen célok szolgálatában fog felőrlődni. „Leben könnte kein Volk, — hirdette a nagy látnok, Nietzsche — das nicht erst schätzte: will es sich aber erhalten, so darf es nicht schätzen, wie der Nachbar schätzt."

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A, Á

Abesszínia 115, 203 kk.
Afrika 207, 210
Albánia 73, 195, 224, 226
Angol alkotmányfejlődés 400 kk.
Angol érdekek a Földközi-tengeren 190, 225, 234
Angol külpolitika 176, 229, 236
Angol-francia viszony 32 k., 67, 175, 198
Angol-olasz viszony 72, 189, 198
Angol-orosz viszony 75, 233
Anschluss-kérdés 84, 102 k., 121 kk.
Antikomintern-paktum 117
Arab mozgalom 216, 222, 224
Asszimilációs elmélet 293 k.
Ausztrália 244, 282
Ausztria 40 k., 43, 81 kk., 99 kk., 121 kk.
Autokrácia 385

B

Baleári szigetek 210, 213, 227
Balkán 224 kk.
Balkánszövetség 108
Balti államok 169, 261 kk.
Balti blokk 264
Belgium 179 k.
Berlin-római tengely 117, 161, 188, 203, 206
Berlini német-orosz szerződés 77
Bolgár-jugoszláv viszony 108
Bolsevizmus 260, 392, 451 k.
Brit Birodalom 229 kk.
Brit dominiumok 242
Bulgária 107

C

Canada 244
Carta del lavoro 493
Cash and Carry-elv 238
Csehszlovákia 129—138
Csendes-óceán 281

D

Dánia 169, 263
Danzig 165
Dardanella-kérdés 200, 207
Dawes-terv 27—53
Déltirol 72, 85, 171
Demokrácia 383, 398
Deszpotizmus 451
Diktaturák 399, 448, 527
Dunavölgye 172, 194 k., 245 kk.

E, É

Egyesült Államok 237, 280, 285, 311, 428
Egyiptom 223
Előázsia 216
Elszász-Lotaringia 159, 162
Észtország 301 (l. Balti országok)
Eupen és Malmédy 170

F

Faji kérdés 518
Fasizmus 35, 70, 193, 393, 477 kk.
Felsőszilézia 32, 165
Filippin szigetek 232
Finnország 263
Flottakérdés 68, 238
Földközi-tenger 158, 169, 189, 225
Francia alkotmányos fejlődés 416 k.
Francia belpolitika 49, 60
Francia-angol viszony 33
Francia-lengyel viszony 154 k., 157
Francia-német viszony 24, 144
Francia-olasz viszony 72, 115, 158, 185, 189, 210
Francia-orosz viszony 76, 95, 98, 155, 268
Franciaország földközitengeri érdekei 158

G, Gy

Genfi protokollum 29, 154, 341
Gibraltár 212
Görögország 45, 47, 107
Görög-török háború 46

H

Hágai állandó nemzetközi bíróság 337
Hágai (jóvátételi) értekezlet 55 k.
Hoover-moratórium 61

I

Indiai-óceán 232
Individualizmus 377 k.
Irak 222
Irország (Eire) 244

J

Japán 109 kk., 270, 285
Japán Monroe-tan 277
Jóvátételi kérdés 25, 27, 53 k.
Jugoszlávia 46, 87, 228
Jugoszláv-bolgár viszony 108
Jugoszláv-magyar viszony 105, 255
Jugoszláv-olasz viszony 73, 197, 226

K

Kabinetrendszer 400 kk.
Kapitalizmus és szocializmus 389
Kárpátalja 137
Katonai leszerelés kérdése 51 k., 92
Keleti paktum 78, 97, 157
Kellogg-paktum 64 k., 345
Kína 76, 109 kk., 273
Kisantant 41 k., 86, 104, 156, 251
Kisebbségek 290—304
Kisebbségvédelmi szerződések 303
Kollektív békebiztosítás 97, 350
Kollektivizmus 377 k.
Kormányformák 368
Korporatív állam 491
Középeurópa (l. Dunavölgye)
Közvélemény 37, 406

L

Lanai szerződés 43
Lausannei béke (görög-török) 47
Lausannei értekezlet (jóvátétel) 63
Légi hadviselés 235
Lengyel korridor 164
Lengyel-német viszony 80, 96, 163, 167
Lengyelország 37 k., 45, 79 k., 135, 253
Lettország l. Balti államok
Liberális világnézlet 381, 398
Litvánia (l. Balti államok) 265
Locarnói paktum 30 k., 48, 154, 160, 342
Londoni szerződés 191

M

Macedon kérdés 107, 225
Magyarország 41, 81, 135, 137 k., 247 k.
Magyar-jugoszláv viszony 105
Magyar-lengyel viszony 253
Magyar-német viszony 172, 253
Magyar-olasz viszony 86, 252
Magyar-román viszony 86, 254
Mandzsuria (Mandzsukuo) 109 k., 230
Marxizmus 387, 517
Megnemtámadási szerződések 352
Memel 138
Monroe-elv 277, 285, 323
Moszuli olaj 222
Müncheni értekezlet (szudétanémet kérdés) 134

N

Nagybritannia szerkezete (l. Anglia) 241
Négyhatalmi paktum 92, 157, 185
Németalföld 182
Német belpolitika 58 k., 89 k.
Német gyarmati követelések 173
Német „Lebensraum" 162, 173, 248
Német-dán viszony 169
Német-francia viszony 24 k., 144, 159
Német-lengyel viszony 80, 96, 163, 167
Német-olasz viszony 116, 170, 188, 203
Német-orosz viszony 36, 77, 96, 270
Németország katonai jogegyenlősége 94
Németország viszonya a Dunavölgyéhez 172
Nemzetiségi autonómiák 301
Nemzetiségi kérdés 290—304
Nemzeti szocializmus 503 k.
Nemzetközi élet megszervezése 13 kk., III. rész
Nemzetközi Fizetések Bankja 55, 56, 62
Nemzetközi gazdasági szervezkedés 354
Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 338
Népközösség elve 295
Népszövetség 14 k., 153, III. r.
— békéltetési feladatai 317, 340
— egyességokmánya 313
— közgyűlése 328
— mandátumrendszere 324
— megalakulása 308
— reformja 357
— reviziós feladatai 322
— tagjai 314
— tanácsa 330
— titkársága 334
Népszövetségi szankciók 321
Nizza 208

O

Olaszország (l. fasizmus alatt is) 33 k., 69—74, 190—207

Olaszország és a Dunavölgye 195
Olaszország földközitengeri érdekei 158
Olasz balkánpolitika 195, 226, 228
Olasz külpolitika 193 k., 199 kk.
Olasz-angol viszony 72, 189, 198
Olasz-francia viszony 72, 115, 158, 185, 189, 210
Olasz-jugoszláv viszony 72, 195, 197, 226
Olasz-magyar viszony 86, 252
Olasz-német viszony 116, 170, 188, 203
Olasz-orosz viszony 197
Olasz-osztrák viszony 85
Oroszország 36 k., 74 k., 255, 451 k.
Orosz külpolitika 255 kk.
Orosz-angol viszony 75
Orosz-francia viszony 76, 93, 98, 157, 268
Orosz-japán viszony 277
Orosz-német viszony 36, 77, 96, 170, 188, 270
Orosz-olasz viszony 197
Ostraumpolitik 168, 268
Osztályharc 391
Osztályok (társadalmi) 380
Osztrák-német vámunió 84 k.
Ottawai értekezlet 69

P

Palesztina 223
Pánamerikai mozgalom 289
Páneurópa 65, 349
Parlamentárizmus 416 kk.
Pártok harca 376
Polgári demokrácia 426
Portugália 208, 213
Prezidencializmus 428

R

Rajnai paktum 28, 29 k., 98
Rajnavidék 55, 57, 98, 150, 237
Rapallói német-orosz szerződés 36, 77
Rapallói olasz-jugoszláv szerződés 43, 193
Római paktum 104
Románia 46, 87, 228
Román-magyar viszony 87
Ruhrvidék megszállása 26, 30

S, Sz

Saarterület 39, 93
Sécurité 28, 51, 149
Singapore 284
Skandináv államok 261
Spanyolország 118, 208—216
Svájc 170, 183
Szíria 223
Szlovákia 136
Szocializmus 389
Szudétanémet kérdés 129 k.

T

Tardieu-terv 103
Távol Kelet 270—285
Teljesítési politika (Erfüllungspolitik) 26
Thoiry-i találkozás 51
Törökország 47, 106, 228
Török-görög háború 46
Totális államrendszerek 443 k.
Trieszt 171
Tunisz 72, 208

U

Ujzéland 244
Ukránia 168

V

Vatikán 70 k.
Világnézeti elméletek 367, 374 k.

TARTALOMJEGYZÉK

Lap

A JELENKOR POLITIKAI FEJLŐDÉSE. Írta: GRATZ GUSZTÁV 9

A VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KOR TÖRTÉNETE.
Írta: GRATZ GUSZTÁV.

BEVEZETÉS 21

1. Európa a világháború előtt és után 21. — Az 1919 óta bekövetkezett nemzetközi fejlődés főszakaszai 23.

I. A BÉKESZERZŐDÉS MEREV ALKALMAZÁSÁNAK KORA 24

1. A francia-német viszony 24. — 2. A hatalmak 32. — 3. Közép-Európa 40. 4. A Balkán-államok 45. .....

II. A NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS KORA 48

1. Németország felszabadulása a békeszerződés béklyóiból 48. — 2. A Kellogg-paktum és Briand páneurópai terve 64. — 3. Anglia 67. — 4. Olaszország 69. 5. Szovjet-Oroszország 74. — 6. Lengyelország 79. — 7. Ausztria 81. ..... 8. Magyarországnak elszigeteltségéből való felszabadulása 86. — 9. A Balkán-államok 87.

III. AZ EGYOLDALÚ ELHATÁROZÁSOK ÉS A NÉMET-OLASZ TÚLSÚLY KORA 88

1. A német nagyhatalom feltámadása 88. — 2. Közép-Európa 99. — 3. A Balkán-paktum 106. — 4. A Távol-Kelet 109. — 5. Abesszínia meghódítása és a Berlin—Róma-tengely 114. — 6. A spanyol polgárháború 117. — 7. Ausztriának Németországgal való egyesítése 121. — 8. A szudétanémetek beolvadása Németországba és a magyar Felvidék visszacsatolása 129. — 9. Csehszlovákia megszűnése 136. — Befejezés 139.

Lap

A NEMZETKÖZI VISZONYLATOK. Írták: FREY ANDRÁS (II—IV) és GRATZ GUSZTÁV (I. és V—IX).

I. AZ EURÓPAI KONTINENS PROBLÉMÁJA 144

1. A francia-német ellentét 144. — 2. A francia álláspont 150. — 3. A német álláspont 159. — 4. A német terjeszkedési törekvések 162. — 5. A német hatalmi törekvések ellenzői és támogatói 174.

II. A FÖLDKÖZI-TENGER KÖRE 189

A) Az olasz birodalom.

1. Hid Európa és a Levante között 190. — 2. A világháború 191. — 3. Az olasz külpolitika alapjai 193. — 4. Olaszország, a Dunamedence és a Balkán 194. — 5. Olaszország és az angol-francia antant 198. — 6. Róma belép az európai játszmába 199. — 7. A keletafrikai hadjárat 203. — 8. A Berlin—Róma-tengely 206.

B) A Közép-tenger nyugati medencéje.

1. Afrika északi nyúlványa 207. — 2. A szigetek és Észak-Európa 208. 3. Spanyolország és Portugália 212. — 4. A spanyol polgárháború előzményei 214.

C) Levante és Elő-Ázsia.

1. Az olasz és a brit birodalom súlypontja 216. — 2. Az Égei-tenger 217. 3. Az előázsiai ántánt 218. — 4. Az arab-kérdés 220.

III. A BALKÁN 224

1. A Földközi-tenger előszobája 224. — 2. A bolgár-szerb-kérdés 225. 3. A Balkán-antant 227.

IV. A BRIT BIRODALOM 229

1. Az angolok missziós tudata 229. — 2. A brit politika alapjai 229. — 3. A birodalom törzse 232. — 4. Az angol-orosz viszony 233. — 5. Anglia földközi-tengeri problémája 234. — 6. Az európai szomszédok 236. — 7. Anglia és Amerika 237. — 8. A birodalom szerkezete 241. — 9. A tagállamok külpolitikája 241. — 10. A dominiumok 244.

V. A DUNAI ÁLLAMOK 245

VI. KELET- ÉS ÉSZAK-EURÓPA PROBLÉMÁI 255

1. Oroszország külpolitikájának állandó tendenciái 255. — 2. A skandináv államok 261. — 3. A balti-államok 263. — 4. A francia-orosz szövetség 268.

VII. A TÁVOL-KELET 270

VIII. AMERIKA 285

IX. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS 290

Lap

TÖREKVÉSEK A NEMZETKÖZI ÉLET MEGSZERVEZÉSÉRE.
Írta: OTTLIK GYÖRGY.

BEVEZETÉS 307

I. A NÉPSZÖVETSÉG 308
1. A népszövetség megalakulása 308. — 2. Az Egyességokmány 313. 3. A Népszövetség szervezete 328. — (Közgyűlés 328. — Tanács 330 — Titkárság 334. — Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság 337. — Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 338.)

II. A BÉKESZERVEZÉSI TÖREKVÉSEK A NÉPSZÖVETSÉG ÁRNYÉKÁBAN 340
a) *Békéltetés, Döntőbiráskodás és Genfi Protokollum 340.* — b) *Locarno és regionális megegyezések 342.* — c) *A Kellogg-paktum 345.* — d) *Briand európai unióterve 349.* — e) *A leszerelés 350.* — f) *A kollektív biztonság elmélete 350.* — g) *A kétoldalú megnemtámadási szerződések rendszere 352.* h) *A nemzetközi gazdasági szervezkedés 354.*

III. A NÉPSZÖVETSÉG REFORMJA ÉS A JÖVŐ KILÁTÁSAI 357

A POLITIKAI RENDSZEREK. Írta: OTTLIK LÁSZLÓ.

BEVEZETÉS 363
Alapfogalmak 363. (Politikai analitika 363. — Politikai dialektika 371.)

I. A MAI POLITIKAI VILÁGREND KIALAKULÁSA 381

II. A POLGÁRI DEMOKRÁCIÁK 398
1. A kabinetrendszer: Nagybritannia 400. — 2. A parlamentarizmus: Franciaország 416. — 3. A prezidencializmus: Az Egyesült Államok 428.

III. A „TOTÁLIS ÁLLAM 448
1. Az új deszpotizmus: Szovjet-Oroszország 451. — 2. Az új abszolutizmus: a fasiszta Olaszország 477. — 3. Az új cezarizmus: a „harmadik" Németbirodalom 503.

EPILÓGUS 525

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ 531

MELLÉKLET: Európa politikai térképe.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA